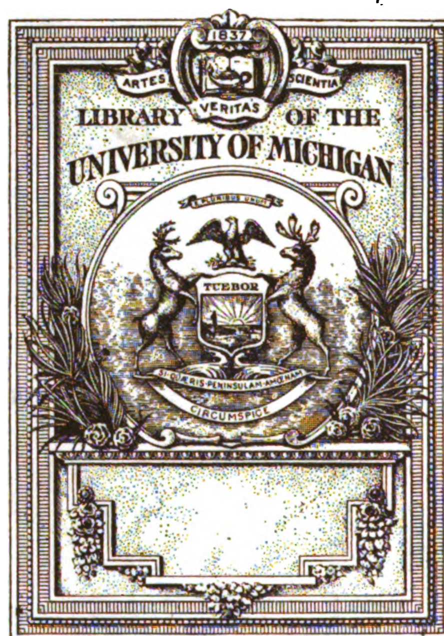

1837
ARTES
SCIENTIA
VERITAS
LIBRARY OF THE
UNIVERSITY OF MICHIGAN
TUEBOR
SI QUÆRIS PENINSULAM AMŒNAM
CIRCUMSPICE

ROBERT FRUIN'S

VERSPREIDE GESCHRIFTEN

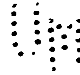
A J Lucas

ROBERT FRUIN'S

VERSPREIDE GESCHRIFTEN

MET AANTEEKENINGEN, TOEVOEGSELS EN VERBETERINGEN UIT DES SCHRIJVERS NALATENSCHAP

UITGEGEVEN DOOR

Dr. P. J. BLOK
Hoogleeraar te Leiden

Dr. P. L. MULLER
Hoogleeraar te Leiden

EN

Mr. S. MULLER Fz.
Rijksarchivaris in Utrecht

DEEL VIII

KRITISCHE STUDIËN OVER GESCHIEDBRONNEN
II

HISTORISCHE SCHETSEN EN BOEKBEOORDEELINGEN
I

'S-GRAVENHAGE
MARTINUS NIJHOFF
1903

TYP. ZUID-HOLLANDSCHE BOEK- EN HANDELSDRUKKERIJ.

INHOUD.

MEMORIËN VAN HUGO DE GROOT.

(1866.)

In een onuitgegeven brief van Van Wijn aan Kluit, van 10 Februari 1802 [1]), lezen wij: „De heer Van de Wall heeft mij een onuitgegeven stuk van Hugo de Groot, geintituleerd: *Memorie van mijne Intentiën* ter hand gesteld; 't is een klein stukje, dat ik van den zomer misschien zal laten drukken. Ook zal er een passage van komen in het 2de deel der *Parallela* van Grotius, die de heer Meerman uitgeeft. Die *Memorie* is zeer curieus, maar er moeten nog achter komen zijne *Bejegeningen*, doch die ontbreken".

Inderdaad heeft Meerman, in de aanteekening op het *Parallelon Rerum Publicarum l. III* van De Groot [2]), een plaats uit het handschrift van Van de Wall medegedeeld. Maar van de voorgenomen uitgaaf van Van Wijn is niets gekomen. Eerst in 1844 heeft P. Scheltema in het 1ste deel van zijn *Oud en Nieuw* de geheele *Memorie* van De Groot uitgegeven naar het afschrift, dat Van Wijn van het handschrift van Van de Wall had genomen, en naar een ander en beter, uit de nalatenschap van Mr. J. Scheltema afkomstig.

Evenwel het was alleen de *Memorie der Intentiën*, die Scheltema uitgaf; de *Memorie der Bejegeningen* had hij evenmin als Van Wijn kunnen opsporen. De belangrijkheid van het bekende deed naar het onbekende, dat, naar het opschrift te oordeelen, niet minder belangrijk moest wezen, te meer verlangen.

Ik voor mij verlangde daarnaar ook, maar mijn verwachting was toch minder gespannen, omdat ik vermoedde, dat de inhoud

---

1) In de Bibliotheek der Maatschappij van Nederlandsche Letterkunde te Leiden.

2) Dl. II, blz. 161.

van die verloren of althans verholen *Memorie* bekend genoeg was, dat namelijk Caspar Brandt in zijn leven van Hugo de Groot uit die bron rijkelijk had geput. Immers wat konden de „schriftelijke Memoriën van den heer De Groot", waarop hij zich gedurig beroept, anders wezen dan de *Memorie der Bejegeningen?* Dit vermoeden werd te waarschijnlijker, toen het bleek dat Brandt de eerste *Memorie*, die der *Intentiën*, inderdaad gekend en gebruikt heeft [1]). Daar kwam nog bij, dat hetgeen Brandt uit „de schriftelijke Memoriën" meedeelt, volkomen overeenstemt met een belangrijk fragment van een opstel van De Groot, afgedrukt in de aanteekening op de tweede en derde uitgaven der *Historie van de Rechtspleging* enz. [2]) van den ouderen Brandt; waarvan door den bezorger dier uitgaven wordt gezegd: „Onder mijne papieren vind ik een gedeelte van zeker afschrift, door een goede ende mij bekende hant geschreven, van de bejegeninge des heeren De Groot, in zijne gevangenisse bij hem zelven opgestelt".

Dat hier juist het woord *Bejegeningen* werd gebruikt, scheen niet toevallig, maar een bewijs, dat het bedoelde stuk werkelijk een gedeelte der verloren tweede *Memorie* was. En in dat geval mochten wij ons verzekerd houden, dat wij van dit geheele opstel een uitvoerig en getrouw verslag in Brandt's leven van Hugo de Groot bezaten, want het bleek dat hij, voor zoover het fragment strekte, die *Memorie* op den voet gevolgd was.

Maar waar kon het eigen handschrift van De Groot zijn gebleven, indien Casper Brandt het onder zich had gehad? Wij weten dat het grootste gedeelte van Brandt's verzameling van handschriften in de archieven en bibliotheken van de Remonstrantsche gemeenten te Rotterdam en te Amsterdam beland is: het lag dus voor de hand, dat men er in de allereerste plaats daar naar zoeken zou. Maar het schijnt dat dit niet is geschied. Althans, toevallig bladerende in een bundel stukken, aan de Bibliotheek der Remonstrantsche gemeente van Amsterdam toebehoorende [3]), vond ik het autographum van de beide *Memoriën*, zoowel die der *Bejegeningen* als die der *Intentiën* [4]), en ik had de voldoening

1) Scheltema, Oud en Nieuw, dl. I, blz. 177.

2) Blz. 10, vlg.

3) N°. 94 van den gedrukten catalogus. — In denzelfden bundel komen nog andere memoriën en deductiën van De Groot voor, die blijkbaar de bouwstof voor zijn uitgegeven Verantwoordinghe van de wettelijcke regeringhe hebben geleverd, en eenige aanteekeningen, die reeds door Brandt gebruikt zijn.

4) De bundel is echter niet uit de nalatenschap van Brandt, maar uit de handen van den voortzetter van zijn werk, Adriaan van Cattenburch, in de Bibliotheek der Remon-

te bemerken, dat mijn gissingen juist waren geweest, en dat het fragment, in de aanteekening op de *Rechtspleging*, inderdaad de eerste helft der tweede *Memorie* uitmaakt.

Ongelukkig, dat ook de andere gissing bewaarheid werd. Na het leven van De Groot door Brandt, levert de *Memorie* nagenoeg niets nieuws meer. Het is zeker gewenschter de eigen woorden van De Groot, dan de niet altijd woordelijke navolging van Brandt voor ons te hebben; maar Brandt was te eerlijk en te nauwkeurig om opzettelijk of zonder het te bedoelen aanmerkelijk van het verhaal van De Groot af te wijken. Alleen kleine bijzonderheden, die Brandt niet konden dienen, kunnen wij uit het oorspronkelijke stuk nog te weten komen. Zoo geven ons de slotwoorden der *Memorie* zeer gewenschte inlichting omtrent den tijd waarop zij opgesteld is. Zij luiden aldus: „Hyer sijnde tot Louvestijn heb ick by wylen voortgegaen in de oversetting van de vaersen, staende in Ethicis Stobaei, uyt het Grijckx int Latijn, als oock van de Sententien Publii Primi (?) uyt het Latijn in het Duytsch; voorder heb ick oock begonst in orde te brengen een onderwijs van de Hollantsche Rechten, hoewel my vele boecken ende papieren daertoe ontbraecken. De rest van den tijt is gepasseert met het lesen van verscheydene soo theologische als andere boecken, die my in goede getal, soo van de myne als geleende, waren ter hande gestelt. Ick heb oock goedt gevonden tot memorie van myne huysvrouw ende kinderen dit geschrift in te stellen aengaende myne intentiën ende mijn wedervaren. Ende aldus ben ick gecommen tot den 17 Julij. Wat my voorder overt hoofdt is hangende, weet de Almachtige Godt, die ick bidde anderen tgunt sy uyt partydicheyt haer misgrypen, te willen vergeven, ende mijn cruys te verlichten ofte my te stercken met goede gedult" [1]).

Hoewel bij den datum het jaar niet is uitgedrukt, en wij dus tusschen den 17den Juli van 1619 en 1620 te kiezen hebben, zoo blijkt toch uit alles, en bepaaldelijk uit het niet vermelden van

---

strantsche gemeente van Amsterdam gekomen, blijkens de aanteekening op het schutblad, die aldus luidt: „Ick ondergeschreven, verkregen hebbende op mijn ernstig verzoek van de Heeren Cornets de Groot, Drossaert en Burgemeester van Bergen op Zoom, dit Boeck, nagelaten door den Heere Hugo Grotius, hunne Wel.Ed.hed. overgrootvader, om na het gebruik daarvan te mogen plaatsen op de Bibliotheek der Remonstrantsche gemeente te Amsterdam, heb dat gedaan op het afgaan mijner Bediening, den 14 October 1737. A. van Cattenburch".

1) „Quae in carcere confuse tractaveram possum nunc distincte et additis probationum subsidiis disponere" (Grotii Epist., 14 Mai 1621, N°. 144, p. 56a—b). Dit teekent de verhouding der Memoriën van mijn intentiën en bejegeningen tot de Verantwoordingh.

zooveel arbeids als sedert tot op Juli 1620 ondernomen was, dat reeds in het eerste jaar, en bijgevolg kort nadat De Groot te Loevestein was gekomen (den 6 Juni), de *Memorie* is opgesteld. Dat verhoogt er de waarde van, omdat de indruk van het gebeurde toen nog volstrekt niet verflauwd kan geweest zijn.

Het is wel overbodig, ten slotte den wensch uit te spreken, dat thans het geheele geschrift naar het autographum worde uitgegeven [1]).

(Handelingen en Mededeelingen van de Maatschappij der Nederl. Letterkunde, 1866, blz. 138 vlg.)

---

1) Hieraan is door Fruin zelf voldaan door uitgave der Verhooren en andere bescheiden betreffende het rechtsgeding van Hugo de Groot in Werken v. h. Hist. Gen., Nieuwe Serie, dl. 14, 1871. (N. v. d. R.)

DE VERHOOREN VAN HUGO DE GROOT.

(1871.)

Twee en een halve eeuw na het voeren van het proces tegen Hugo de Groot, zijn de stukken er van voor het eerst in het licht gegeven. Zoo is eindelijk voldaan aan het verlangen van den veroordeelde, die zich in zijn *Verantwoordinghe* bitter beklaagt over de geheimhouding zijner rechters: „Alle die verstant hebben (zegt hij) sullen moeten oordeelen, dat soowel de manier van procedeeren als het gunt daerop is ghevolght, altemael daertoe was aengeleydt, opdat de werelt noyt en soude komen tot rechte kennisse van de sake: waertoe oock gedient heeft den nieuw gheinventeerden eedt, waermede de Rechters malcander verplicht hebben, om niet van het gunt voor haer passeerde te openbaren". Van dien eed van geheimhouding is mij van elders niet gebleken [1]). Maar in de hoofdzaak is de klacht van De Groot maar al te gegrond. Opzettelijk is het geding, dat tot de veroordeeling van Oldenbarnevelt en zijn medegevangenen geleid heeft, in het duister gehouden. En toch ware volledige openbaarmaking in het algemeen belang wenschelijk geweest. „Soo hadt de gemeente selve (merkt De Groot aan), die oock daeraen is gelegen, kennisse moghen hebben of ons recht ofte onrecht geschiede".

Oppervlakkig gezien kan het verwonderen dat later, toen na den dood van Willem II de partij, waartoe de veroordeelden hadden behoord, aan het roer kwam, geen uitgaaf der verhooren en processtukken is bezorgd, die zoo al niet de onschuld der ge-

---

1) Carleton, Letters, p. 362, spreekt ook van de „oath of secrecy". Uit p. 313 blijkt echter, dat hij slechts een voorloopige geheimhouding bedoelt: „until all be ended". (Zie ook Baudartius, l. X, p. 71, l. XI, p. 2.)

vallen staatslieden, toch in elk geval het gebrek aan genoegzaam bewijs tegen hen in het licht zou hebben geplaatst. Maar wie de geschiedenis van het stadhouderloos bewind van nabij kent, begrijpt dat de nieuwe regeering niet gediend kon zijn met het oprakelen der oude partijgeschillen, die met de kerkelijke oneenigheid nauw samenhingen; en dat zij, die voorgaf zich aan de besluiten der Dordtsche Synode te willen houden, alles vermijden moest wat haar een vriend der Remonstranten kon doen schijnen. Zoo bleven dus de archieven gesloten en de verhooren onaangeroerd, en dat duurde zoo voort tot op onzen tijd.

Evenwel bleef niet alles geheim. Hadden de rechters en de zich opvolgende staatsregeeringen belang bij het zwijgen en geheimhouden, de veroordeelden en hun vrienden en aanhangers geenszins. Het is bekend, hoe krachtig De Groot zich deed hooren in zijn *Verantwoordingh der wettelÿcke regering van Hollant.* Hij had gedurende zijn gevangenschap veel opgeteekend, veel stof vergaderd voor een beschrijving van hetgeen hem bejegend was, en te Parijs verwerkte hij zijn aanteekeningen tot het meesterlijke geschrift, waarvan ik den titel noemde. De berichten aangaande het proces tegen den landsadvokaat werden gebruikt en openbaar gemaakt in het welbekende *Leven van Johan van Oldenbarnevelt.* Eindelijk stelde uit deze en andere bescheiden G. Brandt zijn *Historie van de Rechtspleging* op, waarvan de 2de druk, die in 1710 het licht zag, met nog onuitgegeven stukken en memoriën merkelijk verrijkt is. In onzen tijd werden nog meer aanteekeningen gevonden, en vooral door de beide Scheltema's en door Vollenhoven bekend gemaakt. In overvloed derhalve staan thans den geschiedschrijver belangrijke berichten aangaande de procedure ten dienste.

Maar al die berichten, bijna zonder uitzondering, zijn afkomstig van de veroordeelden en hun vrienden. Van de rechters had niemand zich verwaardigd of verplicht gevoeld te spreken. En zonder hen gehoord te hebben of de verhooren der gevangenen volgens hun beschrijving vergeleken te hebben met hetgeen de veroordeelden zelf voorgaven bekend en ontkend te hebben, was voor ons het onpartijdig en stellig oordeelen over de schuld of onschuld der gevonnisden niet wel mogelijk. Van daar dat, toen onder koning Willem I de studie onzer geschiedenis hervat werd en de nasporing in de archieven begon, met bijzondere belangstelling naar de processtukken van 1618 en 1619 werd gezocht, — doch langen tijd te vergeefs. Het eerst kwam een afschrift der

verhooren van Oldenbarnevelt te voorschijn, met de kennelijke hand van den raadpensionaris Jacob Gilles, en dus in het midden der vorige eeuw, geschreven. Nadat de hoogleeraar Siegenbeek in een verslag, dat hij er van uitgaf, de algemeene aandacht op die vondst had gevestigd, besloot het Historisch Genootschap een volledige uitgaaf te bezorgen, die ook in 1850 verschenen is. Zelden is aan de nagedachtenis van een veroordeelden staatsman een grooter dienst bewezen [1]). Allen die de verhooren met waarheidsliefde bestudeerd hebben, zijn tot een gunstiger oordeel over het karakter en de daden van den advokaat gekomen, dan zij vroeger hadden geveld. Wat de wijze en kalme staatsman weinige uren voor zijn dood zeide: „ik ben gevonnisd in een tijd die andere maximen in den staat houdt dan die waarin ik geleefd heb", wordt ten volle bewaarheid door hetgeen hij in zijn verhooren beleden en betoogd heeft [2]). Naar zijn eigen beginselen van staatsrecht beoordeeld, was hij wel niet vrij te pleiten van eigendunkelijk handelen buiten zijn bevoegdheid, maar geenszins des doods schuldig, nauwelijks strafbaar. Het recht, waartegen hij gezondigd had, had tijdens zijn bestuur niet als recht gegolden. Die hem thans veroordeelden hadden tegen Leicester gehandeld, zoo als hij tegen hen.

Het is dus een wezenlijke dienst aan de historische waarheid, dien het Genootschap met zijn uitgaaf heeft bewezen. Jammer slechts dat het afschrift der verhooren, waarmee het zich behelpen moest, gebrekkig en onvolledig was. Het gaat niet verder dan den 19den Maart, en wij weten van elders dat het verhoor tot den 14den April is voortgezet. Waarschijnlijk vormden die laatste verhooren een derde examinatie, in een afzonderlijk cahier beschreven, dat reeds was weggeraakt toen Gilles zijn copie vervaardigde. Verder ontbraken in de uitgaaf de processtukken, tot staving van het wederzijdsch beweren, en het intendit der fiscalen, waarop de sententie berust. Deze laatste stukken zijn sedert 1850 gelukkig teruggevonden; enkele zijn reeds in de *Gedenkstukken*, waarvan Van Deventer drie deelen heeft uitgegeven, gedrukt (zie zijn voorrede voor het 3de deel); de overige, en niet

---

1) Oldenbarnevelt had als gunst van zijn rechters gevraagd, „dat zijn confessie nevens het dictum van de sententie mocht werden wtgegeven". En als reden van dat verzoek voegde hij er bij: „Ick hadde nyet gemeynt dat de Heeren uyt mijn confessie sulcke conclusie souden hebben genomen". (Dagboekje van Willem de Groot, uitg. door P. Scheltema, in Nieuw Archief voor Kerkelijke Geschiedenis, dl. I. blz. 346 vlg.)

2) Breeder heeft hij dit gezegd in zijn laatste deductie (Waerachtige Historie, uitg. 1620, blz. 35).

het minst het uitvoerige intendit, verdienen insgelijks het licht te zien.

Hetzelfde toeval, dat de stukken van het proces van Oldenbarnevelt ontdekken deed, bracht ook de verhooren van Hugo de Groot en een aantal bescheiden, die er betrekking op hebben, te voorschijn. Zij hadden in het archief van het Ministerie van Financiën verholen gelegen, en gingen nu natuurlijk terstond aan het Rijksarchief over, waar zij niet slechts goed bewaard, maar ook aan de beoefening onzer geschiedenis dienstbaar zijn geworden. Al spoedig las ik ze door: in al wat De Groot aangaat heb ik steeds bijzonder belang gesteld. Weldra had ik het plan opgevat om de zoo gelukkig teruggevonden bescheiden voor goed aan de vergetelheid te ontrukken, en het Historisch Genootschap, waartoe ik mij, als natuurlijk was, in de eerste plaats wendde, was aanstonds bereid voor het drukken en uitgeven te zorgen.

Een voortgezet onderzoek deed mij in andere archieven nog andere merkwaardige stukken, die de procedure betreffen, ontdekken. In de eerste plaats, in het rijke archief der Remonstrantsche gemeente van Amsterdam, het eigenhandige geschrift van De Groot, waarin hij onmiddellijk na zijn komst op Loevestein, zijn wedervaren gedurende zijn proces en den zakelijken inhoud zijner verdediging beschreef. Van dat handschrift gaf ik een verslag in de *Handelingen van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde van 1866* [1]. Later vond ik, naar aanwijzing van mijn vriend Rogge, in de bibliotheek der Remonstrantsche gemeente van Rotterdam nog een stuk, waarover De Groot zeer uitvoerig ondervraagd is, het verbaal namelijk van de Utrechtsche gedeputeerden over hun wedervaren in Den Haag in Juli 1618. Zoo kreeg ik allengs alles bijeen wat ik gezamenlijk wilde uitgeven. Alleen bleven mij de verklaringen en bekentenissen van sommige in het rechtsgeding betrokken personen, inzonderheid van Utrechtsche magistraten en officieren, ontbreken, die anders tot waardeering van hetgeen daaruit tegen De Groot in het intendit en in de sententie aangevoerd wordt, hadden kunnen dienen. Onmisbaar zijn zij echter niet, en enkele zelfs, die ik in afschrift te zien kreeg [2], waren niet gewichtig genoeg om ze, uit het verband losgemaakt, in mijn bundel op te nemen. Het is te hopen, dat

1) Zie hiervoor blz. 1.

2) Catalogus der Bibliotheek der Remonstrantsche gemeente te Rotterdam, blz. 53, N°. 580.

de Utrechtsche verhooren nog eens teruggevonden en in hun geheel uitgegeven zullen worden. Enkele reeds gedrukte, maar in allerlei boeken verspreide bescheiden, die tot recht begrip van de overige onmisbaar zijn, heb ik gemeend in den bundel te moeten opnemen.

Aan de processtukken heb ik een enkel, nog nooit gedrukt, stuk toegevoegd, dat eigenlijk buiten het aangenomen bestek valt. Het is een kort verhaal, door De Groot zelf op Loevestein geschreven, van den oorsprong en den voortgang der twisten, waarin hij zoo ongelukkig betrokken was geworden. Niemand, geloof ik, die het leest, zal het betreuren dat ik dit stuk in den bundel heb opgenomen. Want hij zal er De Groot minder gematigd dan gewoonlijk, maar veel rondborstiger over zijn vijanden hooren spreken [1]). De schrijver, die in zijn uitgegeven geschriften doorgaans zijn verontwaardiging bedwingt en zijn gevoelen opzettelijk slechts ten halve uitspreekt, geeft hier zijn toorn lucht en laat zich over zijn tegenpartij, inzonderheid over Maurits, zoo bitter en hevig uit als hij nergens elders, dan alleen in het *Votum pro pace* en in de verdediging van dit boek tegen Rivetus, gedaan heeft. Misschien heeft hij juist om deze reden het opstel nooit uitgegeven. De groote man vond het ongeraden en beneden zich, te toonen hoe hij zijn vijanden verfoeide. Maar voor de geschiedenis, die het om de volle waarheid te doen is, zijn zulke uitstortingen van het gemoed boven de voorzichtig gekozen woorden der zelfbeheersching te verkiezen.

(Uitgegeven als voorrede tot Verhooren en andere bescheiden betreffende het rechtsgeding van Hugo de Groot, uitgegeven door R. Fruin, in de Werken v. h. Historisch Genootschap te Utrecht. Nieuwe Reeks, No. 14.)

---

1) Vgl. het oordeel van De Haen over De Groots Verantwoordinghe in Brandt, Rechtspleging, 2de deel, blz. 242a—b.

HUGO DE GROOT'S INLEIDINGE TOT DE HOLLANDSCHE RECHTS-GELEERDHEID [1]).

(1895.)

Dat Hugo de Groot over het Nederlandsche privaatrecht een handboek heeft geschreven, hetwelk, zoolang dat recht onveranderd bleef, het telkens opnieuw gecommentarieerde leerboek bij uitnemendheid onzer vaderlandsche juristen gebleven is, bewijst, ik zou haast zeggen meer dan iets anders, voor zijn voortreflijk systematiseerend talent. Want het privaatrecht behaagde hem niet, stond niet hoog bij hem aangeschreven, ver beneden het publiek recht, en de advokaten-praktijk heeft hij met tegenzin en slechts op uitdrukkelijk verlangen van zijn vader bij de hand genomen en gedurende acht jaren, van zijn 16de tot zijn 24ste jaar, al zuchtende uitgeoefend, in de hoop van langs dien weg zich den toegang te openen tot een academische loopbaan. Hoor hoe hij dat zelf betuigt. In een korte levenschets, die hij omstreeks 1613 voor de *Illustris Academia Lugduno-Batava: id est Virorum Clarissimorum Icones, Elogia ac Vitae, qui eam scriptis suis illustrarunt* van zijn vriend Meursius opstelde, en waarvan het eigenhandig geschreven, uitgebreider klad door een gelukkig toeval bewaard is en thans op onze Leidsche universiteits-bibliotheek berust [2]), verhaalt hij aldus, in den derden persoon van zich sprekende: „Et cum Lugduni aliquamdiu dilectissimus Scaligero vixisset, verente patre ne amoenioribus studiis irretiretur

---

1) Toen ik dit opstel schreef, had ik van de uitgaaf van de Inleidinge door prof. Fockema Andreae (waaraan het, onder den titel: Geschiedenis der Inleidinge tot de Hollandsche Rechts-geleerdheid gedurende het leven des auteurs, als voorafgaande historische inleiding is toegevoegd. N. v. d. R.) niets gezien, dan de voorrede in handschrift.

2) Zie het beschreven in Geel's Catalogus librorum Manuscriptorum, p. 203, N°. 691.

juvenilis animus, anno 1599, *ante legitimam aetatem, anno quippe decimo sexto*, Hagensium Advocatorum ordini asscriptus est, neque multo post causas egit, non ita tamen ut humanioris literaturae libenter oblivisceretur" [1]. Inderdaad, terwijl hij zijn zorgen aan de praktijk wijdde, bleef zijn liefde aan letteren en wetenschap voorbehouden. Hoe benijdde hij zijn drie jaren ouderen vriend Daniel Heinsius, die als hoogleeraar te Leiden schitterde. „Nescis, mi Heinsi", zoo spreekt hij dezen in een brief van 21 Juli 1603 toe [2], „quam totos mihi dies furetur ingratum illud forum. Crede mihi et gratulare fortunae tuae: longe aliud hoc est quam Academia. Nam lites nostrae, praeterquam quod homini etiam diligentissimo molestiam exhibent et minime conveniunt ingenio tam pacato, qualia sunt haec nostra, tum offensarum apud adversarios plurimum habent, gratiae apud clientes parum, gloriae apud caeteros paene dixeram nihil [3]. Vix ego emersi, ut paulo plus esse viderer quam caeterum vulgus togatulorum nostrae aetatis, idque actionibus aliquot quae satis feliciter successerunt. Tamen neutiquam labori par fructus est, et nisi per has salebras eo esset enitendum, ut nos quoque essemus aliquando in Republica non aliena, plane sudores isti et vigiliae amico tuo perirent. Hoc enim tempore, quod scribendo cavendoque [4] impenditur, quantum rerum bonarum disci potuit, quas tu doces". Arm misplaatst geleerde! Een enkele maal gaf echter de gehate praktijk aanleiding tot wetenschappelijke onderzoeking. Zoo kwam hij als advokaat der Oost-Indische Compagnie in de noodzakelijkheid om zich in het buitrecht te verdiepen en zijn even fraai als geleerd boek *De Jure Praedae* te schrijven [5]. Dogmatiseeren was nu eens zijn lust en zijn gaaf. Reeds vroeg moet hij er aan gedacht hebben de verbrokkelde rechtsbegrippen en rechtsbepalingen, waarvan zijn ongeleerde ambtgenooten bij hun pleidooien uitgingen en waarboven zij zich niet wisten te verheffen, tot een systeem ineen te voegen en op wetenschappelijken grondslag te vestigen. Achter de *Poemata Sacra*, die hij in 1601 het licht deed zien, belooft hij den lezer, als deze lettervruchten in den smaak vallen, nog meer andere, die

1) Het cursief gedrukte is in de uitgaaf weggelaten.

2) Burmanni Sylloge, t. II, p. 391 (waar *nescio* staat).

3) Over de methode, bij het pleiten en vooral repliceeren in acht te nemen, vgl. een brief aan zijn zoon Pieter van 9 Maart 1639 (Epist. Append., N°. 1134).

4) „Jurisconsulti aliis cavent cum suis clientibus ea respondent, quibus damnum aliquod uturum amoliri possint", zegt Facciolatus.

5) Dat meesterstuk is eerst in onzen tijd door H. G. Hamaker uitgegeven. Ik heb er breedvoerig over gehandeld (Verspr. Geschr., dl. III, blz. 367 vlg.).

gereed liggen of spoedig gereed zullen komen. Hij somt ze op en zegt onder andere: „In jure (quamquam plus temporis forensi actioni quam nudae scientiae exercitio tribuendum existimem) tamen haec, si Fata sinent, lucem non effugient". Vooreerst echter kwam van zulk een uitgaaf niets; andere studiën, die hem vriendelijker aantrokken, bleven voorgaan; en in 1607 ontvluchtte hij voor goed aan het advokaten-beroep, om zich als fiscaal in staatsbediening te begeven. Dat hij dit deed, bewijst hoe de burgerlijke praktijk hem tegenstond, want het drukke fiskaalschap was evenmin naar zijn zin. Hij wees de gelukwenschen af, waarmee hem zijn vrienden begroetten. „Gratularis mihi", schrijft hij weer aan Heinsius [1]), „et cur quaeso gratularis? Quiane ereptam mihi vides eam, quam semper habui maximam, literariam voluptatem? An quia in lites, apud quas diverti hactenus, nunc totus relegor? An vero quia totos dies cum eo hominum genere vivendum mihi erit, quos vos non possitis sine stomacho aspicere? Vera sunt quae dico atque utinam minus vera essent". Zuchtend liet hij zich dus in het nieuwe gareel spannen en zwoegde er in voort, weer zeven jaren lang, totdat in 1613 Rotterdam hem uitnoodigde om zijn pensionaris te worden. Dat was althans een eervolle, een invloedrijke betrekking, die hem op het staatstooneel riep en een gewichtige rol te vervullen gaf. Gereedelijk nam hij ze aan, doch voelde zich al spoedig er meer door belast dan door vereerd. Nog geen drie jaren was hij er in werkzaam geweest, of hij schreef aan Pontanus, toen hoogleeraar te Harderwijk, die zijn gevoelen over een aardrijkskundige quaestie had gevraagd [2]): „Parum nosti, vir clarissime, miseriam meam, quem negotia multa magis quam magna ita divexant, ut non modo ingentia illa volumina, sed minores quoque libellos legere interdum vix liceat. Neque tamen tantum in me juris habent molestissimae occupationes, ut non saepe animo repetam aevi mei partem dulcissimam, quam in amoenioribus studiis magna cum voluptate exegi". Gij ziet, onder de beslommeringen van het bedrijvige leven, van wat aard ook, bevangt den man van studie gedurig het heimwee naar den studententijd, naar het literarisch otium, waaraan hem de

1) Sylloge, t. II, p. 408.

2) Epistolae (apud Blauw), Appendix, N°. 11. — Treurig maar merkwaardig, dat De Groot, na het staatsmansleven beproefd te hebben, het nog onbevredigender vindt dan de burgerlijke praktijk. „Te in foro florere", schrijft hij in 1625 aan zijn broeder Willem, „laetus intelligo; et experto credé, multo eam vitam esse beatiorem quam quae in muneribus publicis transigitur" (Ibid., N°. 113).

vaderlijke bezorgheid had hopen te ontrukken voordat hij er zich geheel aan verslingerd had. Maar het was toen reeds te laat geweest, hij had er den smaak al van weg gekregen en bleef er steeds naar hunkeren, — totdat de nederlaag van zijn politieke partij en de gevangenis van Loevestein hem den vrijen tijd bezorgden om zijn studentenleven te hervatten en naar hartelust op het gansche gebied van wetenschap en letteren uit te weiden.

Wij weten hoe gretig hij van die ongezochte gelegenheid gebruik heeft gemaakt, hoe hij er zijn leed door verzet, zijn geestkracht door bewaard heeft, en er zich grooter en duurzamer roem door heeft verworven dan door zijn staatsmansbedrijf van vroeger en van later tijd. Het is de schrijver Huig De Groot alleen, die nog leeft; de ambassadeur zoowel als de pensionaris hebben hun blijvende vermaardheid voornamelijk aan den geleerde te danken.

Wat heeft hij dan ook al niet in die twee jaren van zijn gevangenschap gestudeerd en voor de geleerde wereld te boek gesteld! Het is een lust, maar ook een wonder, in de voorrede van zijn *Dicta Poëtarum, quae apud Stobaeum exstant*, de breede lijst van zijn kerkervruchten na te gaan. En hoe voortreffelijk is niet al wat hij toen heeft voortgebracht! Om bij de *Dicta Poëtarum* te blijven: meermalen heeft Cobet mij betuigd dat deze gezegden, hoewel gedeeltelijk van uitstekende dichters afkomstig, in het Latijn van De Groot meestal keuriger en puntiger te voorschijn komen dan in het oorspronkelijk Grieksch; en Lucian Müller, die als een der beste kenners van de Latijnsche prosodie bekend staat, verklaarde ons indertijd, dat Grotius als bij instinct de subtielste wetten van het metrum in acht pleegt te nemen, van wier bestaan toen nog niemand eenig vermoeden had.

Het behoeft wel niet gezegd, dat hetgeen De Groot in die weinige maanden over allerlei onderwerpen op het papier bracht, niet enkel, zelfs niet grootendeels, de uitkomst was van zijn toenmalige studie. Zijn hoofd was al van vroeger vol stof, allengs onder andere bezigheid verzamelde en gedeeltelijk bewerkte stof, waaraan hij slechts de laatste hand behoefde te leggen om haar als voltooid te kunnen uitgeven. Wanneer hij onder de praktijk en de ambtsplichten naar „otium" snakte, dan was het inzonderheid om al dien aangevangen arbeid te volmaken, wat hij in het hoofd en voor den geest had op het papier te brengen en aan het oordeel der kenners te onderwerpen. Zoo, geloof ik, stond het ook met zijn burgerlijke rechtsgeleerdheid geschapen, toen De Groot de kerkermuren van Loevestein binnentrad.

Hij had in den jongstverloopen tijd een bijzondere aanleiding gehad om nu en dan te gedenken aan zijn plan, reeds in 1601 in de voorrede zijner *Poëmata* aangekondigd, en ook iets over het burgerlijk recht op te stellen. Zijn eenige broeder Willem, veertien jaren jonger dan hij, was sedert 1611 student te Leiden en promoveerde er in November 1616 in de rechten, nog geen 20 jaren oud. Wat uit de briefwisseling tusschen de broeders bewaard is gebleven, toont, dat de oudere, zooals te wachten was, bij wetenschappelijke moeielijkheden, de vraagbaak is en de leermeester van den jongeren. In een brief van 18 Mei 1615, blijkbaar in antwoord op een gedane vraag, zet Hugo kortelijk zijn systeem van rechtsverdeeling uiteen, gelijk hij dat later in zijn *Jus Belli ac Pacis* en in de *Inleiding* wereldkundig heeft gemaakt, en bij het naderen der promotie licht hij den candidaat over de gekozen quaesties met zijn wetenschap voor. Maar voor dezen begon de ernstige voorbereiding voor de balie eerst na het einde van zijn studeeren en van zijn langdurig verblijf in Frankrijk, hetwelk ongeveer samenviel met het in hechtenis geraken van Hugo. Zoolang diens lot nog onbeslist was, ontbrak natuurlijk de lust en de tijd aan Willem om te studeeren, en liep de correspondentie tusschen beide broeders, zoover die mogelijk was, over geheel andere onderwerpen. Uit Loevestein is de brief geschreven, op Palmzondag (31 Mei) van het jaar 1620, waarin over de beoefening der rechtsgeleerdheid deze opmerkelijke woorden voorkomen: „Ad forum ituro tibi vellem viva voce possem ea instillare quae usui credo futura, idque ut detur opto. Interea commendo tibi Merulae librum, sed praecipue utriusque Curiae mandata, ut et legas saepissime, et quae ab aliis annotata sunt describas. Praeterea Paponem, Gallium et Marantam, et Everhardi tum locos communes tum consilia, neque praeterea quicquam, ne multis te libris oneres". Wij zien hieruit dat over Hollandsch recht De Groot toen nog geen ander leerboek weet te noemen dan, wat de manier van procedeeren betreft, het in 1592 verschenen en in 1619 herdrukte beroemde werk van Paulus Merula. Voor de kennis van de eigenlijke rechtsgeleerdheid, die bij het Hof en den Hoogen Raad van Holland gezag heeft, kan hij geen andere bron aan de hand doen dan de voorschriften zelve der beide gerechtshoven en de consultatiën der voornaamste praktizijns, van Nicolaus Everhardi in de eerste plaats [1]). Ware hij slechts in de gelegenheid, hij zou zelf

1) Topica juris, sive loci argumentorum legales. Lovanii 1516, meermalen herdrukt,

mondeling zijn broeder gaarne het onderricht geven, dat nog door niemand te boek is gesteld. — Moest hem deze, vooreerst niet te vervullen, begeerte niet van zelf leiden tot het plan om in de bestaande leemte en behoefte te voorzien, en ten dienste van zijn broeder, en van allen die met dezen in hetzelfde geval verkeerden, een bruikbaar handboek samen te stellen, waarvan het schema al voor zijn geest vaststond? De waarheid is, dat hij er reeds mee begonnen was, voordat hij Willem naar die andere, gebrekkige, hulpmiddelen voorloopig verwees. Aan het eind van zijn gewichtige *Memoriën van myne Intentiën en van myne Bejegening* [1]), die hij den 17den Juli 1619 voltooide, kon hij opteekenen, dat hij den tijd in den kerker zich verdreven had met het vertalen in het Latijn der Grieksche verzen, die in de *Ethica* van Stobaeus verspreid staan, en dat hij ook „begonst was in de ordre te brengen een onderwijs in de Hollantsche rechten, hoewel (voegt hij er bij) my vele boecken en papieren daertoe ontbraecken" [2]). Eer dat jaar, 1619, ten einde was, kwam een ander, in zijn schatting nog veel belangrijker, arbeid hem in die rechtsgeleerde studiën storen. De groote Erpenius riep namelijk zijn medewerking in voor een uitgaaf in het Grieksch, Syriesch, Arabiesch en Aethiopiesch van het Nieuwe Testament, die hij voorhad; en gretig greep De Groot deze gelegenheid aan om zich in de theologie te verdiepen en aanteekeningen op de Evangeliën te schrijven, die hij, naar mate hij ze afwerkte, aan zijn geleerden vriend overzond. Van toen af werkte hij slechts bij wijze van verpoozing aan het juridische handboek, dat hij dan ook niet voleindigde gelijk hij het zich had voorgenomen. Een laatste boek toch, dat over de rechtspleging had moeten handelen, en waarheen hij in de vroegere boeken den lezer ook meer dan eens had verwezen [3]), bleef in de pen, om reden (zegt hij tot zijn verontschuldiging) dat het overbodig was gemaakt door Merula's voortreflijk werk, maar inderdaad, naar het mij althans voorkomt, omdat de lust er toe verdreven was door den

---

in 1603 door de zorg van Dionysius Gothofredus. — Consilia sive Responsa juris. Lovanii 1554.

1) Uitgegeven vóór de Verhooren van H. De Groot (Werken van het Hist. Genootschap. Nieuwe Serie, N°. 14).

2) Blz. 79.

3) Zie B. II, deel 46 en B. III, deel 49, waarop Vissering in zijn voordracht over de rechtstaal der Inleiding (Versl. en Meded. der Kon. Akad., afd. Letterk., 2de Reeks, dl. XII, blz. 385) al gewezen heeft.

aantrekkelijker arbeid aan de Heilige Schrift. Hoe dit zij, het werk, gelijk het later het licht heeft gezien, is in den loop van 1620 volbracht, in het net geschreven, en in dien vorm denkelijk aan zijn broeder toevertrouwd. Het oorspronkelijk klad daarentegen werd door den schrijver verbrand, toen hij zich tot zijn vlucht voorbereidde, omdat hij het niet kon meenemen en het in de handen van zijn vijanden niet wilde laten vallen [1]). Gedeelten er van schijnen tijdens de gevangenschap reeds aan broeder Willem ter inzage gezonden en door dezen aan rechtsgeleerde vrienden getoond te zijn. Althans, toen er later van afschriften, die in omloop waren, sprake was, wenschte de auteur te vernemen, wat deze al en wat niet inhielden; blijkbaar wist hij, dat zijn opstel in meer en in minder uitgebreide redactie door dezen en genen buiten Loevestein gezien kon zijn.

Was het onder het opstellen reeds bestemd om uitgegeven te worden? De auteur heeft het later, in de voorrede, doen voorkomen als of hij het uitsluitend ten behoeve van zijn kinderen had opgesteld, en indien wij onder dezen ook zijn zoo veel jongeren broeder begrijpen, schijnt de betuiging waar te zijn. Want het is niet te ontkennen dat De Groot met zekeren schroom tot het uitgeven besloten heeft, toen hij er door anderen toe gedrongen werd en het moeilijk laten kon. Hij was zich bewust dat hij er niet dezelfde zorg aan besteed had als aan andere geschriften; hij gaf daar twee redenen voor op: hij had de noodige hulpmiddelen, de noodige boeken, niet bij de hand gehad, en hij was, toen hij schreef, door zijn latere drukke bezigheden veel vergeten van hetgeen de advokaten-praktijk hem indertijd geleerd had. Vóór de uitgaaf verlangde hij het handschrift dan ook aan het oordeel van bekwame praktizijns onderworpen te hebben. De geringe en buitendien veelal onjuiste aanmerkingen, die er door dezen op gemaakt, en de goedkeuring en uitbundige lof die er aan toegezwaaid werden, hebben hem gaande weg hooger dunk van zijn werk ingeboezemd en er hem gedurig met meer ingenomenheid en meer vertrouwen van doen spreken.

Na zijn ontvluchting en toen hij zich te Parijs had gevestigd, heeft hij het eerste afschrift, dat denkelijk onder zijn broeder berust had, weer tot zich genomen; een of meer copiën naar dat afschrift, of misschien al naar het klad vervaardigd, zijn echter

1) Zie zijn brief aan zijn broeder van 12 Juli 1630, in Blaeu's uitg. der Epistolae Grotii, Appendix, N°. 251.

in handen van zijn broeder en van dezen en genen vriend in het land gebleven en, wegens de algemeen gevoelde behoefte aan zulk een handboek, meer en meer in omloop gekomen. Al in 1623 moet broeder Willem op de wenschelijkheid eener uitgaaf hebben opmerkzaam gemaakt. „De nostris *Institutionibus* cogitabimus", gaf hem Hugo, in een brief van den 27sten October, ten antwoord, maar in het volgend jaar, 1 Juni 1624, had dit nadenken nog tot geen andere uitkomst geleid dan tot een „de Batavico jure differenda adhuc cogitatio". Een jaar later is het de vader, die er van gesproken schijnt te hebben, naar aanleiding van een gebrekkig afschrift, dat de advokaat Van Dam heette te bezitten. Althans Hugo antwoordt, 22 Augustus 1625: „Ex *Institutionibus* nostris haud multum est quod excerpere Damius potuit. Editionis consilium non plane abjicio, sed prius exploranda mihi essent judicia quorundam in foro veterum. Cogitabimus". Behalve van dat exemplaar van Van Dam hooren de vrienden telkens van meer andere, en waarschuwen den auteur. Den 10den April 1627 antwoordt deze zijn vader, meer uitvoerig: „De *Institutionibus Juris Batavici* quod monet Frater gratias habeo. Partes descriptas credo; de integro credibile mihi non fit, sed puto spargi eam suspicionem ab iis, qui ea ratione facilius me sperant adduci posse ut meum exemplar ipsis edendum largiar, de quo ampliandum adhuc videtur. Sunt enim multa in moribus posita, de quibus alios fori peritos consultos velim. Longa enim a foro absentia me erroribus patentem fecit; itaque optem alienis quoque auxiliis niti". Eerlang komen ook van andere zijde gelijke waarschuwingen naar Parijs. Den 11den Februari 1628 schrijft hij weer aan broeder Willem: „Scripsit ad me Trajecto Jacobus Petitius (een bekend advokaat, Mr. Jacob le Petit), quod et tu monuisti, volare per manus multorum nostras *Institutiones Juris Batavici;* in exquirendo eius plagii fonte, si ipsius nomen reticeatur, se tibi adiutorem fore, quo nomine gratias illi maximas debeo. Si quod exemplum inspicere potes, vide an in eo sunt sex tabulae synopticae, index in fine alphabetanus titulorum, locus de decimis ex edicto Caroli, anni 1520 [1]), de conditionibus usitatis τῆς ὁμοπλείας, quam admiralitatem vocamus [2]). Haec enim omnia, postremo labore a me addita, indicium mihi facient, unde in hoc damnum inciderim. Si omnino premi opus non potest, cogitandum de editione, sed ita ut

1) Dit komt voor in B. II, dl. 45.
2) B. III, dl. 22.

prius audienda sint amicorum in foro exercitatorum iudicia. Ego enim in publicis controversiis magis tritus, haereo in privatis quibusdam, ut de ordine tacitorum pignorum apud nos et creditorum privilegiis, quae e Curiae scribis optime discantur. Forte ex usu sit edi admonitiunculam, ne quis fragmenta illa pro meis accipiat; parari editionem integram". Van dien tijd af schijnt tot het uitgeven besloten, altijd onder voorwaarde dat ervaren praktizijns, vooraf geraadpleegd, het geschrevene gunstig beoordeeld zullen hebben. Daartoe wordt in Januari 1629 het eerstgenomen afschrift aan de familie in Holland overgezonden. Maar intusschen schijnt broeder Willem nog een bedenking geopperd te hebben: was het opstel, zooals de auteur het geëindigd had, wel volledig? Hierop geeft deze ten antwoord, 9 Januari 1629: „Ego eum librum absolvi in modis tollendarum obligationum [1]), quia revera is finis esse debet partis tertiae, quae est de obligationibus, contra quam in Institutionibus Iustinianeis factum est. Pars quarta esse debuit de actionibus et judiciis, sed eam omisi quia Merula tractaverat et satis habui ad eum lectorem remittere. Pars altera, quae est de publico iure, quam etiam Iustinianus in *Institutionibus* non nisi unica parte de publicis judiciis attigit, huic operi non accessit: meretur enim curam singularem, sed expediri nequit nisi aditum habeam ad chartas et meas et aliorum. Interim bona eius pars peti potest ex libro De *Apologetico* et *Antiquitate*. Praefationem, quam praemissam libro vides, nolo pro re decreta accipiamus; tempus erit si editur ea de re cogitandi. Sed omnino amicis quibusdam in foro tritis exhibendus est liber, ut eorum opera melior prodeat; nam ego, qui diu foro abfui, non nimium mihi fido, quamquam puto me habere omnium quae dixi documenta. Utinam velint nobis id officii praestare Vergoesius et Stridenus; adderem Jacobum Dousam, ni abesset". Wij zouden gaarne weten of de hier genoemde advokaten, Adriaan Vergoes en Quirinus van Stryen (even als Jacob van der Does vermaarde rechtsgeleerden [2]), van wie talrijke adviezen onder de *Hollandsche Consultatiën* nevens die van Hugo en ook van Willem De Groot

1) Zie B. III, dl. 39, van Betaling. „Dus verre gesproken hebbende van het bestaen der verbintenisse, laet ons komen tot het vergaen".

2) Bij het uitgeven der Verantwoordinge worden dezelfde juristen geraadpleegd: De Groot schrijft aan Reigersbergh „UE. can sien off men Verdoes ende Stryen versoecken sal te letten op 't stuck van rechten" (Bijdr. voor Vaderl. Gesch. en Oudheidk., 3de reeks, dl. VII, blz. 102).

voorkomen), of andere in hun plaats [1]), door broeder Willem werkelijk uitgenoodigd zijn geworden, om de *Inleiding* in handschrift te lezen, en, zoo ja, of zij het met nauwgezetheid gedaan en welke aanmerkingen zij er op gemaakt hebben. Maar van dat alles zwijgen De Groot's brieven, voor zoover zij tot ons zijn gekomen, en andere getuigen kunnen wij niet oproepen. Alleen blijkt het dat één jurist ten minste, ons insgelijks uit de *Hollandsche Consultatiën* bekend, Johannes Arnoldi Corvinus, die De Groot wel meer bijstond bij het uitgeven van geschriften [2]), de *Inleiding*, vóór zij ter perse werd gelegd, heeft doorgezien en er enkele aanmerkingen op gemaakt heeft. „Corvino", schrijft Hugo 23 Februari 1629 aan Willem, „pro eo quod monet gratias habeo. Sed vox *gelover* exstat in priscis legibus...; itaque nihil muto". Zoo zal het naar alle waarschijnlijkheid wel met de meeste aanmerkingen van hen, die het handschrift ter lezing mogen gehad hebben, gegaan zijn; zij zullen tot geen of tot slechts geringe verandering in den tekst, gelijk De Groot hem gesteld had, hebben geleid. Naar mij dunkt kunnen wij ons verzekerd houden, dat wij het handschrift, zooals De Groot het uit Parijs overzond, nagenoeg onveranderd in druk voor ons hebben.

Het eenige, dat veranderd werd, is de voorrede. Wij kennen deze zooals De Groot ze voor zijn handschrift had gevoegd. Zij is het eerst, zoo ik mij niet bedrieg, afgedrukt in de vierde uitgaaf, die van 1720 te Amsterdam, van De Groot's *Bewijs van den waren godsdienst* [3]), en daaruit overgenomen eerst in de

1) Dit laatste zou ik vermoeden. De Groot schrijft 29 Maart 1629: „Juris-consultos, quos nominas, ego rogo ut hunc captivitatis meae foetum cum venia legant. Multa enim deerant et desunt etiamnum, quae usui esse possent".

2) Lees De Groot's brief aan hem van 25 Augustus 1640, N°, 1407, p. 642. — Hij was predikant geweest, maar in 1619 om zijn onrechtzinnigheid afgezet, had zich toen op de rechtsgeleerdheid toegelegd en zich laatstelijk te Amsterdam als praktizijn gevestigd.

3) In die uitgaaf, door Brandt bezorgd, is voor het eerst een Hollandsche vertaling, van David van Hoogstraten, opgenomen van de Vita Grotii, die voor het 1ste deel der Opera Theologica (Amst. apud Haeredes Joannis Blaev. 1679) geplaatst was. Als toevoegsel op dat levensbericht, waarin veel over de kinderen en het geslacht van De Groot voorkomt en dat blijkbaar in overleg met de familie opgesteld is geworden, volgt er achter: „Brief des Heeren Hugo De Groot aen zijne kinderen Kornelis, Pieter en Diederik de Groot". Opmerkelijk dat daarin nog slechts van vijf ingevoegde Tafelen wordt gesproken (vgl. den brief van 11 Februari 1728, aangehaald op blz. XXI). Door onachtzaamheid des uitgevers is ook de kantteekening Institutiones in den tekst verdwaald: „de Latijnsche Justiniaensche [Institutiones] Rechts inleyding". Deze kleine bijzonderheden waarborgen ons de echtheid van het stuk. De praefatio had voor het handschrift, waarnaar de uitgaaf bezorgd werd, gestaan: „praefationem quam praemissam libro vides" (Epist. App., N°. 198). Als nu omstreeks 1720 deze nog bij de familie berustte, is het

Rechtsgeleerdè Observatiën, vervolgens door Vissering in de boven aangehaalde voordracht, en door meer anderen. Ten onrechte wordt zij aangezien voor die, welke de auteur, naar zijn eigen zeggen in een brief aan zijn broeder van 29 Maart 1629, in den kerker had geschreven. Dat zij van deze te onderscheiden is, blijkt al terstond uit de woorden waarmee zij aanvangt: „Mijn lieve kinderen, Uwer eenighen zijt met my gheweest in de Loevesteynsche gevangenisse". Juist om de oorspronkelijke voorrede, die De Groot zelf begreep dat thans vervallen moest [1]) (en die sedert verloren schijnt gegaan), te vervangen, had hij een andere opgesteld, die van de gevangenschap als van iets verledens gewaagt. Maar ook die nieuwe bleek ten slotte verandering te behoeven; immers er werd besloten, dat niet de auteur zelf maar een ongenoemde als de bezorger der uitgaaf zou optreden, en dus ook in de voorrede het woord zou voeren. Zoo kon wel het lichaam behouden blijven, maar de kop en de staart moesten gewijzigd; denkelijk is dit door broeder Willem gedaan, zeker niet door Hugo zelven: dat bewijst onder andere de schrijfwijs van den uitgang, die de auteur zijn geheele boek door *-heid* spelt, en die in de voorrede *-heydt* staat gedrukt [2]).

De spelling in het algemeen was ook al voor de alles omvattende belangstelling van De Groot een onderwerp van gewicht, waarover hij in den kerker nadacht. „De Belgica orthographia, analogiaque meditor aliquid, sed in eo non nimium propero", schrijft hij aan Vossius, den 15den December 1619 [3]). Ook is hij tot een uiteenzetting zijner bespiegelingen op dit punt, zoover wij weten, nooit gekomen. Maar waarschijnlijk zal hij toch hetgeen hij toen ter tijd schreef wel in een eigenaardige en stelselmatig volgehouden spelling hebben gesteld. Toevallig weten wij althans dat hij dit deed in zijn *Verantwoordinge van de Wettelycke Regieringh*, terstond na zijn ontvluchting opgesteld. Bij nader inzicht echter begreep hij, dat het beter was in de uitgaaf van dit geschrift zich aan de gewone spelling te houden. „In *Apologetico* velim corrigi quidquid a vulgari orthographia abhorret, ne novitas operis

dan niet waarschijnlijk, dat daar ook het geheele handschrift nog bewaard zal zijn geworden, en misschien nog wel ergens verholen ligt?

1) „Praefationem, quam in carcere scripseram, nunc omittendam et ipse monueram" (Epist., N°. 205). „De praefatione dubito, vix enim quid a me dici potest, quod non male excipiatur" (N°. 260).

2) De graveur van het titelblad spelt weer op zijn trant: rechts-geleer*theyd*.

3) Epistolae, p. 48, N°. 125.

gravitati deroget", schreef hij, 4 Juni 1622, aan Willem, die ook toen de tusschenpersoon tusschen auteur en uitgever was. Dezelfde reden zal ook thans bij den druk, misschien reeds bij het in het net schrijven, van de *Inleiding* tot gelijke handelwijs geraden en bewogen hebben. In het oog loopende afwijkingen van de gewone spelling heb ik althans in de oorspronkelijke drukken niet opgemerkt.

Dat daarentegen de woordenkeus in hooge mate eigenaardig is, dat het gebruik van bastaard-woorden op het zorgvuldigst wordt vermeden, is te bekend om er nog eens over uit te weiden. Vissering heeft in zijn aangehaalde verhandeling dit onderwerp uitgeput. Naar hem te verwijzen is al wat hier te pas komt.

Toen eens tot de uitgaaf stellig besloten was en naar een uitgever moest worden omgezien, deed zich een gewichtige vraag voor: zou men al dan niet van de Staten-Generaal octrooi vragen? Zonder octrooi geen waarborg tegen nadruk, geen auteursrecht, bijgevolg ook geen honorarium. Aan den anderen kant, zou er voor een boek van den tot eeuwige gevangenschap veroordeelden en daaruit ontvluchten staatsman van de Staten des lands een octrooi te bekomen zijn? En was het geraden een gunst te vragen, die men gelooven moest dat geweigerd zou worden? Willem de Groot had moed, zeker na ingewonnen informatiën, dat de zaak wel gelukken zou, als zij goed werd aangelegd, en hij verzocht, eigenmachtig naar het schijnt, om octrooi van de Staten-Generaal. Op 15 Februari 1629 staat in het Register van hun Notulen aangeteekend [1]): „Op de requeste van Mr. Willem de Groot, advocaet voor den Hove van Hollant, om te hebben octrooi tot het drucken van zeecker bouck, geintituleerd *Hollantsche rechtsgeleertheyt*, gemaeckt ende by de andere gevoucht door Mr. Hugo de Groot: Is nae voorgaende deliberatie, alvorens te disponeren, goetgevonden, dattet voorz. bouck in de vergaderinge van haer Hoog Mog. geëxhibeert sal moeten worden, om gevisiteert te worden".

Met deze apostille was de requestrant wel tevreden. Het vertoonen van het boek scheen hem een bloote formaliteit. Zoo deed hij het ook aan zijn broeder den auteur voorkomen, die nu nog

1) Dat is te zeggen: in het meer uitgebreide register, op het Rijksarchief berustend. In de gewone afschriften, gelijk er een op de Academische Bibliotheek te Leiden voorhanden is, staat noch deze noch de volgende resolutie geboekt.

meer bescherming voor de uitgaaf verlangde. „Ego plane", schreef hij hem den 29sten Maart terug, „*Institutionibus* nostris addendum censeo etiam Hollandiae privilegium, vel in majorem cautelam vel quia res eorum agitur". Behalve het octrooi der Staten-Generaal moest dus van de Staten van Holland in het bijzonder — gelijk trouwens gewoonte was — het attache verlangd worden. Dat was echter van later zorg. Eerst diende de zaak bij de Staten-Generaal in orde gebracht, en daarmee maakte broeder Willem geen haast. Misschien was het handschrift juist in omloop bij de juristen, aan wier oordeel het onderworpen werd. Op 19 April eerst vermeldt weder het Register der Notulen van de Staten-Generaal: „Het versouck van Jacob Elsevier, bouckvercoper, om met octrooi van haer Hoog Mog. te mogen drucken seecker bouck, by Mr. Hugo de Groot gemaeckt, geintituleert *Inleydinge tot de Hollantsche rechtsgeleertheyt*: Is opgehouden ende by de Heeren van Hollant het voorz. bouck overgenomen, om t'examineeren".

Dat was een ware teleurstelling, een voorteeken van kwade beduidenis. De heeren van Holland, op deze vergadering tegenwoordig, waren Van der Dussen, Bruynings en Duyck. De voorlaatste was rechter geweest over De Groot, en Duyck had als fiscaal zich bij dezelfde gelegenheid zeer vijandig betoond. Waarschijnlijk was hij het, die nu weer, in zijn hoedanigheid van Holland's raadpensionaris, het woord deed. In zijn antwoord op dit bericht, dat Willem hem zond, beklaagt zich Hugo bitter: „de privilegio video te rem incertam pro certa habuisse. De eo qui intercessit haud miror, et vel inde colliges quid mihi sub horum potentia sperandum sit". Het leelijkste van het geval was, dat nu, als het ware, beslag op het handschrift was gelegd, voor onbepaalden tijd. In brief op brief vermaant de auteur zijn broeder om toch te trachten het terug te krijgen; langen tijd te vergeefs. Den 19den October komt hij met nieuwen nadruk op zijn verzoek terug: Maak toch uw werk, zegt hij, van het terugbekomen van het handschrift, „quod animo meo ita insidet, ut nihil magis. Nam certe tantam vim atque injuriam, in tam praeclaro opere, concoquere non possum. Excitate Bellimontium, ut fidem publicam liberet". Beaumont, Simon van Beaumont, de bekende dichter, pensionaris van Middelburg op dezen tijd, had namelijk de vergadering der Staten-Generaal gepresideerd, waarin het handschrift door die van Holland was overgenomen en hij in de eerste plaats was dus voor de teruggaaf aansprakelijk. Wat de zaak misschien vereenvoudigde, Duyck was ondertusschen,

den 29sten September, dezer wereld overleden. In alle geval kort daarop kreeg Willem het begeerde terug. Den 30sten November juicht Hugo in zijn brief aan dezen: „Multum gaudeo de eo quod literae tuae, 19 huius mensis scriptae, nunciant de recuperatis *Institutionibus* 'nostris.... Quid de privilegio futurum sit scire aveo". Dat laatste was, dunkt ons, gemakkelijk, helaas, te voorzien, maar de auteur bleef zich nog vleien. Eerst den 1sten Maart van het volgende jaar, 1630, geeft hij het op: „*Institutiones Batavici Juris* (schrijft hij) quando a Foederatis nihil aequi impetrarunt, vide an ornamenti aut praesidii aliquid ab Hollandiae delegatis aut a Curia possint accipere, quo magis doleant qui nobis male volunt. Et huius rei malo haberi rationem quam lucelli". Maar ook deze hoop bleek bij de uitkomst, wat zij bij het uitspreken ons reeds toeschijnt, ijdel te wezen. Van geen Nederlandsche macht was eenige bescherming van eigendom aan het boek te verwerven. Het moest verschijnen op avontuur van den uitgever.

Dat maakte de onderneming minder gewenscht. Jacob Elsevier, (geen lid van de groote firma, geen drukker zelfs, maar eenvoudig boekverkooper te 's-Gravenhage, op de Zaal [1])) die, gelijk wij zagen, het octrooi voor zich als toekomstigen uitgever van de Staten had gevraagd [2]), schijnt zich teruggetrokken te hebben. Er werd ten slotte accoord gemaakt met de weduwe en erfgenamen van wijlen Hillebrand Jacobsz. van Wouw, een zeer geachte firma, ordinaris drukker der Staten van Holland. Honorarium was De Groot niet gewoon te bedingen [3]), alleen een grooter of kleiner getal exemplaren, om weg te schenken of te verkoopen naar believen [4]). Maar voor de *Inleiding* zonder octrooi was het aantal present-exemplaren, dat hem werd toegestaan, zeker al heel gering. „De *Institutionibus*", schrijft hij aan zijn broeder, den 28sten Maart, „quando spes lucelli nos destituit, curemus τὸ καλόν, ut bella sit editio". En die wensch tenminste werd ver-

1) Zie Van der Aa i. v., blz. 111.

2) Vroeger had Johannes Maire, de bekende Leidsche boekverkooper, bij gelegenheid van een bezoek aan Parijs, zich voor de uitgaaf aanbevolen, maar geen toezegging kunnen verwerven: „neque obligavi me neque spem resecui", schrijft De Groot, 15 November 1628.

3) „Ego de meis operibus sicut quaestum non facio, ita nec damnum sentire debeo", schrijft hij 28 December 1640 (p. 909). Zijn echtgenoote, een betere financier dan hij, was dit niet naar den zin (vgl. haar brieven, uitgegeven door Vollenhoven en Schotel, blz. 42 en 135).

4) Zie over het honorarium, voor het Jus Belli ac Pacis bedongen: Brieven van M. v. Reigersbergh, blz. 42, en Epist. Grotii, Appendix, N°. 92, 96, 97, 408.

vuld: de eerste uitgaaf is waarlijk bijzonder fraai met Romeinsche letter gedrukt, op uitmuntend papier met breede randen, en versierd met een goed gegraveerd titelblad. Aanprijzende, lofsprekende gedichten van anderen, die toenmaals in zooveel boeken den tekst voorafgingen, ontbraken hier geheel. Stelselmatig weerde De Groot zulke vreemde aanbeveling van hetgeen uit zijn hoofd en zijn pen gevloeid was af. „Nolo ullum carmen aut elogium *Annotatis* meis (ad Vetus Testamentum) aut alii meorum scriptorum praefigi" (13 April 1641). Zich door anderen te laten aanbevelen was den grooten man, die zich ook grootsch gedroeg, zijn eer te na, zoowel als het aannemen van een honorarium in geld.

Over het verbeteren van de proeven kon hij slechts uit de verte en op onvoldoende wijze het oog laten gaan; hij moest die zorg aan anderen overlaten [1]), maar hield niet op, zoolang het drukken duurde, tot bijzondere zorgvuldigheid aan te sporen. Op één plaats, waar in het handschrift blijkbaar een fout stond, durfde dan ook Willem het verbeteren niet voor zijn verantwoording nemen; hij vroeg zijn broeder, hoe die den tekst gesteld wilde hebben. In § 5 van het 28ste deel van het Tweede Boek namelijk, waar over het erfrecht en de daarbij te pas komende representatie of plaatsvulling gehandeld wordt, stond aldus: „In de Veluwe.... is het recht van plaetsvollinge eerst ingevoert by Hertog Willem in den jaere vijftien hondert veertig ende by Keyser Karel in den jaere vijftien hondert vier en tsestig bevestigt". Dat keizer Karel in 1564, na zijn dood, niet bevestigen kon, en dat dus hier een fout school, was duidelijk genoeg. Even duidelijk is het ons, hoe De Groot in die fout vervallen was. Hij had onnadenkend het gedrukte *Gereformeerde landrecht van de Veluwe* van 1604 nageschreven, waar gezegd wordt: „.... Beheltelyck oock, dat de constitutie van het Recht der Representatie, by hertoch Wilhelm van Gulick.... anno veertigh den thienden May opgericht, und by K. M. in 't jaer van vier-en sestigh den seventhienden Aprilis geconfirmeert, onvermindert und van volkomener weerde sy und blyve". Er behoort ook geen bijzondere scherpzinnigheid toe om te vermoeden dat hier, in plaats van vier en sestigh, vier en veertigh zal moeten gelezen worden, en wij behoeven niet verder te gaan dan Schrassert's *Commentatio ad Reformationem Velaviae* om die gissing bewaarheid te vinden; de handvesten van hertog Willem, in dato 10 Mei 1540, en van keizer Karel, in

1) Over het bezwaar hiervan zie: Epist. App., N°. 183.

dato 17 April 1544, staan daar, ad h. l. p. 561, afgedrukt.

Er behoefde dus in den tekst der *Inleiding* niets veranderd te worden dan „tsestig" in „veertig"; al het overige was goed. Maar hetgeen voor ons zoo eenvoudig is, was voor Willem De Groot in Holland, en nog meer voor Hugo te Parijs, een ingewikkeld probleem. De auteur herinnerde zich nog wel, dat hij zijn kennis aan het Veluwsche recht geput had uit een bundel stukken, hem door Vossius geleend, maar die was nu buiten zijn bereik, misschien echter niet buiten dat van de vrienden in Holland. „Inde", schrijft hij aan zijn broeder den 12den Juli, „inde igitur corrigendi numeri, quos puto sic a me scriptos: de Wilhelmo 1440, de Carolo 1524: sed ipse inspice". Waarschijnlijk heeft Willem aan dit verzoek voldaan en bij Vossius het *Gereformeerde landrecht* zelf ingezien, maar zonder er wijzer door te worden; immers daar stond hetzelfde, blijkbaar verkeerde, jaartal gedrukt. Dat was al wat hij Hugo melden kon. Deze moest nu beslissen; en in een brief van 18 October hakt hij dan ook den knoop eenvoudig door: „In libro *Institutionum*", schrijft hij, „puto scribendum *ingevoert by hertogh Willem in den jare 1440*, omissis illis de Imperatore, tanquam ad rem non pertinentibus, aut, si id fieri non potest, omisso Caroli nomine et reposito numero 1463". Zoo deed nu ook Willem: de tekst was reeds afgedrukt gelijk hij in het handschrift stond, maar op uitdrukkelijk verlangen van den auteur [1]), werd het bewuste blad (72), uitgesneden en door een verbeterd, naar zij waanden, vervangen, waarop alleen te lezen staat: *eerst ingevoert by hertog Willem in den jaere 1440*. Wie die hertog Willem zijn zou, die in 1440 over de Veluwe gebied voerde, zal ons wel niemand zeggen; de hertog, die toen ter tijd regeerde, was Arnold van Egmond.

Ik ken geen enkel exemplaar der eerste uitgaaf, of het verbeterblad is er ingeplakt. Maar de schrijvers der *Rechtsgeleerde Observatiën* (die de toedracht der zaak niet begrepen hebben en geheel verkeerd voorstellen) hebben er, naar zij verzekeren, één in handen gehad, waarin de oorspronkelijke lezing bewaard was gebleven. Alle volgende uitgaven herhalen de verkeerde verandering; niemand die zich aan de tastbare onjuistheid gestooten heeft.

Het boek kwam in het begin van het volgend jaar, 1631, van de pers. Den 14den Maart had de auteur zijn exemplaar in handen.

---

1) „Non in Errata rejice, sed illas chartas fac recudi vel cum meo damno" (Brief van 12 Juli 1630, N°. 251).

„Placet editio", getuigde hij er van, „errata paulatim corrigo, ut secunda sit defoecatior.... Placet usus". Inderdaad, gaandeweg was hij meer en meer ingenomen geworden met zijn werk, en hij werd dit gedurig hoe langer hoe meer. „Meministi", had hij reeds vóór de uitgaaf, 14 April 1629, aan zijn broeder geschreven, „monuisse me, cum scriberem, rerum aliarum tractatione poene oblitum fuisse me fori, et in carcere tenuem fuisse suppellectilem librariam. Tamen scio plurima esse ab aliis nunquam observata aut non plene tractata: ut de bonorum conjugalium communione, pactis nuptialibus, origine successionum ab intestato, feudis" [1]). Het komt mij niet onbelangrijk voor, hier van den schrijver zelven te vernemen, welke gedeelten van zijn werk hem inzonderheid wel geslaagd en belangrijk dunken.

Met verlangen had de rechtsgeleerde wereld naar de uitgaaf van het reeds in handschrift vermaarde boek [2]) uitgezien; het maakte aanstonds grooten en algemeenen opgang. Blijkbaar voldeed het aan een lang gevoelde behoefte. Maar de prijs was denkelijk nog al hoog: een minder fraaie goedkoopere druk beloofde een ruim debiet; geen octrooi verbood het nadrukken; zoo duurde het niet lang of het gerucht verbreidde zich, dat een Amsterdamsche firma een goedkooper nadruk ter perse had. Het was zaak voor den oorspronkelijken uitgever deze voor te wezen, en nevens den duren druk hoe eer hoe liever een goedkooperen in den handel te brengen, om met den nadruk te concurreeren. Zoo geschiedde; en ongeveer tezelfder tijd verschenen twee nieuwe uitgaven, compres en met Duitsche letter gedrukt [3]): een voor rekening der Erfgenamen van Hillebrand van Wouw, te 's-Gravenhage, en een andere bij Frans Pels en Cornelis Willemsz. Blaeulaken te Amsterdam: beide met „Tweeden druk" op het titelblad [4]). Merkwaardig zijn van beide de waarschuwingen aan den lezer.

„Op het uytgeven van desen tweeden Druck", zeggen de Erfgenamen van Wouw, „werden wy verwittigt dat eenige Druckers besich zijn met dit werck nae te drucken; ende alsoo wy in het oversien van desen druck boven de misstellingen, by ons te vooren

1) Boedelmenging (B. II. d. 11); Huwelicksche Voorwaerden (II. 12); Versterf (II. 11); Leenrecht (II. 41).

2) „Institutiones Batavici juris audio jam auctoritatem habere, quanquam ἀνεκδότους" (14 April 1629).

3) Had de eerste uitgaaf 186 blz. ingenomen, de tweede besloeg er slechts 98, en de Amsterdamsche nadruk 104.

4) Een volledige opgaaf van alle drukken der Inleiding vindt men in Rogge's Bibliotheca Grotiana, p. 19 sq.

aengewesen, noch verscheyde andere uyt het oorspronckelijke afschrift hebben bevonden ende verbetert, welcke verbeteringen in de boecken by andere uyt-gegeven niet en sullen ghevonden werden, soo hebben wy den Lezer daervoor by desen wel willen waerschouwen, om in het koopen van alsulcke naegedruckte boecken niet bedrogen te werden".

Hierop repliceeren de aangevallen nadrukkers niet onbehendig, aldus: „Nadien de Weduwe ende Erffgenamen van Hillebrant Jacobsz. in 's-Gravenhage de *Inleidinghe tot de Hollantsche Rechtsgeleertheyt*, nu voor de tweede mael by haer in 't licht gebracht, grootelyck roemen verbetert ende vermeerdert te hebben, ende wy in het tegendeel door uytsprake van geleerde ende geloofweerdighe mannen ten volle versekert zijn, dat in den gemelde tweeden druck niet met allen is bygekomen dan grove misslagen ende veelvoudige druckfauten; mogelyck door al te groote verhaestinge van het werck begaen: soo is 't dat wy tot dienste des Lezers hebben goetgevonden den voorghenoemden eersten druck (als buyten twyfel de beste, doch nu niet meer te bekomen zijnde) ghetrouwelyck na te drucken, van vele doch kleine misstellingen te zuyveren ende de goede Ingesetenen der Nederlanden mede te deylen. Dese onse naerstigheit, arbeydt ende kosten sullen wy voor niet verloren houden, byaldien den goedwilligen Leser onze getrouwe vermaninghe noopende den tweeden druck ter herten neemt, doch niet soo seer onse woorden gheloof in alles gevende als wel vertrouwende sijn eyghen oordeel. Vaert wel en zijt gewaerschouwt".

De verwijten, dus door den concurrent tegen de tweede oorspronkelijke uitgaaf gericht, zijn zeker niet geheel uit de lucht gegrepen, hoewel schrikkelijk overdreven. Zij was met overhaasting bewerkt en wordt ontsierd door meerdere drukfouten, waarvan de eerste vrij is [1]). Maar aan den anderen kant hebben ook haar uitgevers recht om zich te beroemen, dat zij hier en daar, door nauwkeuriger lezing van het handschrift, den tekst van de eerste uitgaaf verbeterd hebben. Of de auteur zelf, zooals wij hoorden

---

1) Om er een te noemen: in boek I, dl. 2, § 25, f°. 5 recto staat in de eerste uitgaaf, thans door Fockema Andreae verbeterd: „omdat door twee getuigen de troubelofte werd gehouden voor bewesen"; hetwelk in de tweede bedorven is in: „om daer" enz. — De spelling heeft in de tweede een groote verandering ondergaan: er zijn veel gh's gekomen in de plaats van g's; veel i's voor y's, veel ks's voor x's, enz. Iets stelselmatigs heb ik echter daarin niet bespeurd; ik zou veeleer aan eigendunkelijkheid van den zetter gelooven.

dat zijn voornemen was, het boek zorgvuldig gelezen en de opgemerkte fouten aangeteekend had, en of hij die bij tijds aan den drukker had doen opgeven, om er bij den herdruk gebruik van te maken, weten wij niet; in zijn brieven komt er niets van voor. Maar zooveel is ten minste zeker, dat de tweede druk enkele nieuwe lezingen heeft, die van een nieuwe vergelijking met het handschrift of van een zeer aandachtige bestudeering van den tekst door een deskundige, en dan wel waarschijnlijk door den auteur zelven, getuigen. Ik wil slechts van ééne gewagen, waarop het eerst de schrijvers der *Rechtsgeleerde Observatiën* [1]) opmerkzaam hebben gemaakt. In Boek II, dl. 28 wordt van „goede rechters" in de eerste uitgaaf gesproken, die in de tweede „geede", d. i. geëede, zijn geworden, en terecht. — Alles te zamen genomen schijnt dus de tweede uitgaaf de voorkeur te verdienen, met dien verstande echter, dat zij doorloopend met de eerste behoort vergeleken te worden.

Buiten die twee is er onder al die gevolgd zijn geen enkele, aan welke eenig gezag mag werden toegekend. In hetzelfde jaar 1631, waarin het boek verscheen, zijn nog twee andere nadrukken in den handel gebracht: een in klein octavo-formaat te Rotterdam, bij Pieter Corssen, die zich vierden druk noemt, en den tweeden oorspronkelijken volgt, (zooals uit zijn „geede rechters" blijkt), en een te Haarlem, bij Adrian Roman, in kwarto, die zich aan de eerste Haagsche houdt, maar zich verschillende veranderingen veroorlooft. Hij vervangt namelijk de zes uitslaande tafels door inhoudsopgaven der drie boeken, aan het hoofd van den tekst gedrukt; laat de Latijnsche verklaringen, die aan den kant bij de nieuw ingevoerde rechtstermen geplaatst waren, weg, en geeft in de plaats achteraan een alphabetische lijst van die termen met hun vertolking. Vereenvoudigingen, die voortaan steeds zijn nagevolgd. Eindelijk voegt hij aan De Groot's *Inleiding* een kort opstel van diens lotgenoot Rombout Hoogerbeets toe, over de procesorde bij de Hollandsche Hoven. Dat toevoegsel schijnt zoo op prijs gesteld door het rechtsgeleerd publiek en zoo tot aanbeveling van Roman's uitgaaf gestrekt te hebben, dat zijn concurrenten zich haastten het na te drukken (het was insgelijks zonder octrooi uitgekomen) en uit te geven in zulk formaat, dat het gevoegelijk achter hun uitgaven van de *Inleiding* gebonden kon worden. Ik ken van elke uitgaaf exemplaren met Hoogerbeets' traktaat er

1) Dl. I, blz. 66.

achter, behalve alleen van den eersten druk, met Romeinsche letter [1]).

Geen der firma's, die in 1631 met elkander mededongen, heeft het in haar belang geacht naderhand de kosten van een nieuwe oplaag te wagen, uitgenomen de Haarlemmer, Roman. Zelfs de Erfgenamen van Hillebrant van Wouw niet. Dus raakte ook De Groot van zijn boek geheel los: buiten hem om werd het voortaan herdrukt, en door telkens meer drukfouten bedorven. In 1636 verscheen een zesde, in 1639 een zevende, in 1641 een achtste druk, alle van de pers van Roman, elke volgende naar den voorafgaanden genomen.

Het boek bleef dus blijkbaar in trek en in hooge achting: de auteur beleefde er vreugde en voldoening aan. Intusschen gebruikte hij het ook zelf voor het doel, waarmee hij het inzonderheid had saamgesteld, voor het onderricht van zijn kinderen. Den 24sten December 1632 schreef hij aan zijn broeder: „Cornelius noster jam ter lectis *Batavicis Institutionibus*, Latinas legit, adjunctis Graecis". Maar de jonge man had op den duur geen lust in de geleerdheid en koos zich weldra een andere loopbaan. Toen kwam de jongere Pieter aan de beurt, en van dezen verlangde de vader meer dan dat bij de *Inleiding* bestudeeren zou, hij droeg hem op haar in het Latijn der Pandecten over te zetten. „Scripsi Petro", zoo meldt hij, 9 April 1636, aan broeder Willem, „ut meas *Institutiones Batavici Juris* in sermonem Latinum, non qualemcumque sed Digestorum, transferat. Rogo te amicosque omnes, ad id opus, ipsi publicoque utile, et hortatores et adjutores sitis". Hij begreep, dat niet alleen zijn landgenooten maar alle beoefenaars der rechtsgeleerdheid van elken landaard uit zijn werk, waarmee hij, door de algemeene goedkeuring bemoedigd, zich nu ook hoogelijk ingenomen gevoelde, nut konden trekken. Werkelijk is zoon Pieter aan het werk getogen, maar, gelijk hij gewoon was, tragelijk; den 9den Maart 1641 verzocht zijn vader: „Ferat secum Petrus quae de *Institutionibus Batavicis* coepit vertere". Dat zal nog wel niet veel geweest zijn, en teneinde heeft Pieter de taak zijn leven lang niet gebracht; in het Latijn zijn de *Institutiones* nooit verschenen.

Maar een andere eer is hun toch weervaren: zij zijn in het

1) Het traktaat was een gebrekkig afschrift, buiten voorkennis der kinderen van den opsteller ter perse gelegd, en is hier en daar moeilijk te verstaan. Achter de Haarlemsche uitgaaf der Inleiding van 1641 heeft A. Hoogerbeets, zoon van den auteur, naar het autographon van dezen een vollediger en nauwkeuriger druk bezorgd.

Hollandsch gecommentarieerd, in 1644 (het laatste levensjaar van den auteur) door een rechtsgeleerde van naam, advokaat voor de beide gerechtshoven van Holland, Mr. Simon van Groenewegen van der Made. Ook hij verrichtte zijn arbeid zonder voorweten van De Groot, en verraste er dezen mee toen het werk voleindigd en gedrukt was. De Groot was er aanvankelijk weinig mee ingenomen; het hinderde hem dat in de noten met niet meer eerbied van hem en zijn werk gesproken werd. „A Groenewegio (schreef hij 7 Januari 1645) video nominari res judicatas, quibus contrarias ego penes me habui, ut de irritis testamentis, quae fiunt apud tabelliones non admissos a civitatibus" [1]). Maar hij kon zich toch niet ontveinzen, dat de commentator meer van de jurisprudentie der Hoven afwist dan de auteur tijdens hij schreef. Trouwens hij had over de onvoldoende mate van zijn ervaring in dit opzicht van den beginne af geklaagd. In dien geest schreef hij dan ook aan Groenewegen: „Mirari non debet Cl. vestra, si mihi non ea, quae ipsi, fuere adminicula. Multum est potuisse me praestare quod praestiti, illo loco ac tempore. Quaedam, quae controversi juris esse judico, velim definiri ab iis quorum ista est potestas, ut minor sit litium materia. Praestitere id magno populorum suorum bono in multis rebus Archiduces Albertus et Isabella" [2]). Het antwoord van Groenewegen was gelijk het zelfgevoel van De Groot het wilde: „scripsit ad me D. Groenewegius multo benignius quam in libro", zegt hij. Maar bij het doorzien van het boek — geheel lezen deed hij het niet — ergerde hij zich aan de menigte van drukfouten in den tekst; die hij opmerkte, teekende hij aan en deelde hij aan zijn broeder mede [3]). Groenewegen had die fouten echter niet zelf begaan; zij waren allengs ingeslopen van den eenen Haarlemschen druk in den anderen en van alle te zamen in dien van 1641, dien Groenewegen zorgeloos had overgenomen. In zijn tweeden druk, van 1652, zijn zij, denkelijk op aanwijzing van Willem de Groot, verbeterd.

De tweede druk, na des schrijvers dood en onder de stad-

1) Aant. van Groenewegen op B. II, dl. 17, blz. 69 (18).

2) Zie den brief van 10 December 1644 in de Epistolae, p. 718, N°. 1624, waar hij verkeerdelijk tot het jaar 1643 gebracht is. De lof, door De Groot aan de Aartshertogen toegezwaaid, betreft hoofdzakelijk hun Edictum perpetuum van 12 Juli 1611, „quo ambiguas Juris quaestiones partim definiverunt, partim Jus novum ex usu publico constituerunt", zooals Miraeus, Serenissimi Alberti Elogium, p. 24, het omschrijft. Dat aan De Groot's wensch niet is voldaan en het goede voorbeeld der Aartshertogen nooit door onze Staten is nagevolgd, behoef ik niet te zeggen.

3) Zie Brief van 17 December 1644.

houderlooze regeering verschenen, is van alle uitgaven, welke de *Inleiding* beleefd heeft, de eerste die van een octrooi der Staten-Generaal en een attache der Staten van Holland voorzien is. Dat dit geen overbodige formaliteit was, had Groenewegen tot zijn schade ondervonden; zijn eerste uitgaaf, die zulk een bescherming in 1644, tijdens het stadhouderlijk bewind, nog had moeten ontberen, was in 1647 voor rekening van twee Amsterdamsche firma's nagedrukt geworden [1]). De Groot, helaas, stierf te vroeg, om van de gevolgen der regeeringsverandering te genieten, die bij den ontijdigen dood van Willem II plaats greep. Hij stierf als balling, als Zweedsch onderdaan, niet als Hollander. Holland had hem ten tweeden male uitgestooten, toen hij, kort nadat zijn *Inleiding tot de Hollandsche rechtsgeleerdheid* het licht had gezien, het waagde, in strijd met het tegen hem gevelde vonnis, terug te keeren. Hoe hem die verguizing ergerde en aan het hart ging, en tevens hoe hoog hij den dienst aansloeg, dien hij het vaderland door het beschrijven van het Hollandsche recht bewezen had, kan het best blijken uit hetgeen hij bij zijn vertrek naar Duitschland aan zijn zwager Van Reigersberg schreef [2]): „De moeite, by my genomen om al ons volk zijn vaderlantsche rechten bekend te maken, tot eer en roem van Holland, dunkt my dat wel verdiende, dat men my een schip had gezonden om thuis te komen, gelijk die van Athenen eertijdts aen Demosthenes, om minder dienst, gedaen hebben".

(Uitgegeven als inleiding van: Inleidinge tot de Hollandsche Rechtsgeleerdheid, beschreven door Hugo de Groot. Met aanteekeningen van Mr. S. J. Fockema-Andreae, hoogleeraar te Leiden. Arnhem, 1895.)

---

1) Zie de beschrijving dier nadrukken, bij Rogge, Bibliotheca Grotiana, p. 21.

2) Bij Brandt, Leven van De Groot, dl. I, blz. 422. „Nec ingerenda sunt nolentibus beneficia" (schreef hij) „quamquam tale quid nuper fui, cum passus sum exire juris patrii elementa scripta a me patrio sermone. Quae si quo data sunt animo excipiuntur, poterunt me excitare, ut bene de bonis mereri nec propter plures malos desinem" (Epistolae, N°. 272, p. 202: M. Opilio. Cal. Mart. 1631).

OVER DEN SCHRIJVER DER MÉMOIRES DE HOLLANDE [1]).

(1898.)

Sedert ik de redenen ontvouwde, die mij hadden bewogen om

1) Reeds in het jaar 1885 had Fruin op dit boekje opmerkzaam gemaakt. Hij deelde daaromtrent in de Handelingen en Mededeelingen der Maatschappij der Nederl. Letterk., 1886, blz. 67, onder den titel: „Een zeldzaam boekje „Mémoires de Hollande", Paris, chez Etienne Michallet, 1678, in 12°" het volgende mede: „Het werkje met den hier bovenstaanden titel is in 1856, keurig net herdrukt, door de zorg van A. T. Barbier uitgegeven bij Techener te Parijs, van welken herdruk de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde een exemplaar bezit. Het is de bezorger van den herdruk, Barbier, die de Mémoires aan niemand minder dan aan Madame De la Fayette heeft toegedicht, op grond eener aanteekening in den catalogus van de Bibliotheca Heinsiana, hoewel terstond bij eenig onderzoek blijkt, dat dit niet meer dan een gissing kan zijn, waaraan alle waarschijnlijkheid zelfs ontbreekt. In het algemeen dragen de zoogenoemde verklaringen, die in den herdruk voorkomen, het bewijs, dat haar auteur met de gaaf der kritiek niet rijkelijk bedeeld is geworden. Kluchtig vooral is de aanteekening bij den eigennaam Spirink, op p. 74: „Mot hybride composé de ri King, qui peuvent signifier le Roi et le Prince son fils". Maar genoeg over den herdruk. Wat de zoo genoemde Mémoires zelf betreft, zij zijn een roman, die de verdichte lotgevallen bevat van een Fransch officier in Statendienst tijdens den aanslag van Willem II op Amsterdam. De auteur, wie hij zijn moge, toont dat hij het met de waarheid en met de juiste toedracht der gebeurtenissen niet ernstig meent, maar aan den anderen kant doet hij zich kennen als iemand die in de hoogste kringen in Den Haag omstreeks het jaar 1650 verkeerd heeft en met een aantal personen van naam is bekend geworden. Opmerkelijk is b.v. wat hij van Constantijn Huygens zegt, dien hij echter, in plaats van Zulichem, Zulestein noemt, een verwarring, waardoor ik mij indertijd heb laten misleiden, om in een aanteekening op Droste op den heer van Zuilestein toe te passen, wat ik later ben gaan inzien, dat op Huygens doelde. Doch wat inzonderheid mij aanleiding heeft gegeven om thans de Mémoires ter tafel te brengen, is de bewering, die er in voorkomt, dat naar het rechtsgebruik in de republiek der Vereenigde Nederlanden een huwelijk tusschen joden van zelf ontbonden werd geacht, als een der echtelieden tot de christenkerk overging en de ander weigerde dit voorbeeld te volgen. Mij is van dit gebruik geen voorbeeld bekend". Later, toen de vraag naar den auteur van het werkje op het tapijt kwam, vond Fruin zich genoopt, reden van zijn daaromtrent uitgesproken meening te geven, wat aanleiding gaf tot het hier afgedrukte opstel. (N. v. d. R.)

mijn vroeger betuigde instemming met de vernuftige gissing van professor Blok [1]), betreffende den auteur van de *Mémoires de Hollande*, thans weer terug te nemen, heeft zich daarentegen de heer Albert Waddington, professeur à l'Université de Lyon, voor de juistheid dier gissing verklaard en haar met nieuwe bewijzen, aan de Fransche archieven ontleend, trachten te staven [2]). Tegenover deze bijvalsbetuiging van een geleerde, die zich bij voorkeur met de internationale geschiedenis van Frankrijk en Nederland, gedurende het tijdvak waartoe de *Mémoires* behooren, heeft bezig gehouden, een man van gezag derhalve, acht ik mij verplicht om van mijn tegenstrijdig gevoelen meer opzettelijk rekenschap te geven.

Men herinnert zich, dat professor Blok was uitgegaan van de dubbele onderstelling, dat de Fransche officier in Hollandschen dienst, wiens avonturen in de *Mémoires* op romantische wijs worden verhaald, geen denkbeeldig persoon zal zijn, maar iemand, die waarlijk in den staat en den rang, waarin hij wordt voorgesteld, toen ter tijd hier te lande heeft geleefd, en dat hij zelf ook wat hem wedervaren is, heeft beschreven. Daaruit leidde hij verder de mogelijkheid af om zijn waren naam — die in de *Mémoires* onder den schuilnaam van Villeneuve wordt vermomd — terug te vinden in de Nederlandsche legerstaten, nog steeds op het Rijksarchief voorhanden. Hiertoe konden vooral twee bijzonderheden dienen, die van Villeneuve met precisie worden vermeld: het tijdstip waarop hij in Hollandschen dienst is getreden, en het tijdstip waarop hij den dienst weer heeft verlaten. „Villeneuve (zegt Blok) zal volgens de *Mémoires*, „après les secondes barricades", d. i. na de gevechten in en om Parijs van 26—28 Augustus 1648, Frankrijk hebben verlaten, in Holland hebben gediend, en vóór het beleg van Amsterdam, dus vóór Augustus 1650, ontslagen zijn". Nu komen onder die ontslagen Fransche officieren er drie voor, die in 1648 in dienst waren genomen, en onder die drie één enkele, die, evenals van Villeneuve wordt verhaald,

1) Zie diens opstel: Over de Mémoires de Hollande in Bijdragen voor Vaderl. Gesch. en Oudheidk., 3de Reeks, dl. X, blz. 156 vlg. Vgl. Handelingen en Mededeelingen der Maatschappij van Nederl. Letterk., 1896, blz. 134/5. Omtrent Fruin's, insgelijks in een vergadering der Commissie voor Geschied- en Oudheidkunde der Maatschappij gemaakte opmerkingen, is in de Handelingen geen afzonderlijke aanteekening te vinden. (N. v. d. R.)

2) In een voordracht in de Académie des sciences morales et politiques, waarvan een verslag in den Compte-rendu van 1898.

zonder in lager rang te hebben gediend, terstond tot kapitein benoemd werd. Die eenige is zekere Du Buysson, die volgens het onwraakbare commissieboek zijn aanstelling kreeg op 7 Augustus 1648. „Deze datum (erkent Blok) is wel in verband met het bovenstaande iets te vroeg, aangezien de datum der barricadedagen, naar wij opmerkten, 26—28 Augustus was, maar deze kleine onnauwkeurigheid in het verhaal zouden wij den auteur wel kunnen schenken bij de andere die hij begaat".

Inderdaad, het verschil tusschen 7 en 28 Augustus is gering en schijnt bij het eerste hooren van geen groot belang, en zoo heb ik dan ook geen aanstoot genomen aan deze onnauwkeurigheid. Maar later, bij het nauwlettend lezen van het gesprokene, ben ik bezwaar gaan zien, en hoe langer ik het bezag, hoe grooter het in mijn oogen werd.

Vooreerst, al waren het slechts weinige dagen geweest, waartoe zich het verschil tusschen het commissieboek en de *Mémoires* had bepaald: daarin lag niet het karakteristieke van het onderscheid. Dat behoort aldus te worden uitgedrukt: vóór of nà de barricade-dagen. Deze straatgevechten immers zijn de eerste, die de Fronde heeft geleverd en maken daarom in de geschiedenis van dien tijd époque. Iemand, die, gelijk Villeneuve, in de burgertwisten betrokken is geweest en deswegens zijn vaderland heeft verlaten, kan zich derhalve onmogelijk vergissen, of hij vóór of nà die dagen is uitgeweken. En toch zou Villeneuve dit hebben gedaan, indien hij de Du Buysson is geweest, die den 7den Augustus als kapitein werd aangesteld. Maar er is meer. Volgens de *Mémoires* is Villeneuve na de barricade-dagen uitgeweken „premièrement à Bruxelles et après en Hollande". Dáár, in Den Haag, heeft hij zich de algemeene welwillendheid weten te verwerven, „tant il avoit sceu en peu de temps aprendre leur langage et s'accommoder à leur esprit". Dit heeft tengevolge gehad dat men er zich niet aan stootte, toen hem de Prins al spoedig de lagere rangen liet overspringen en bij een vacature in het regiment van Hauterive tot kapitein benoemde. Binnen hoeveel tijd kan nu dit alles zijn voorgevallen: eerst het verblijf te Brussel, dan het verblijf in Holland, het leeren van de taal en het zich inleven in de gewoonten, in die mate dat hij er zich de toegenegenheid der hoogere standen en de bijzondere gunst van den prins van Oranje door verwerft? Overdrijf ik, als ik daarvoor niet minder dan vier maanden noodig acht? Zoo niet, dan kan er van een aanstelling vóór Januari 1649 geen sprake zijn. En dan is er

voor ons aan een gelijkstelling tusschen Du Buysson en Villeneuve niet te denken.

Van dien Du Buysson wisten wij overigens niets, toen Blok ons zijn gissing voorstelde. Maar sedert heeft professor Waddington iets aangaande hem te berde gebracht uit de ongedrukte correspondentie van den beruchten Montbas met den minister De Lionne, dat mij voorkomt zeer opmerkelijk te zijn. In een brief van 7 September 1648 schrijft Montbas, die in Holland was om er voor zijn regeering troepen te werven, dat zich bij hem had aangemeld „M. du Buisson, neveu de M. de Thuillerie", om een kapiteinsplaats te vragen. Een wonderlijke ontmoeting inderdaad vóór den 7den September in Den Haag met iemand, die eerst na 28 Augustus naar Brussel en vervolgens naar Holland uitweek! Maar dat laat ik rusten. Wat mij vooral toeschijnt onze aandacht te verdienen is de verwantschap van Du Buisson met den ambassadeur De Thuillerie, die wij hierbij toevallig te weten komen. Want deze doet ons een geheel andere reden aan de hand voor het verblijf van den Du Buisson van het commissieboek hier in Holland dan die den Villeneuve der *Mémoires* herwaarts deed uitwijken. La Thuillerie was sedert 1640 Fransch gezant in Den Haag en bij de prinsen van Oranje een zeer invloedrijk persoon. Wat was dus natuurlijker dan dat onder zulke omstandigheden een neef, die een officiersplaats begeerde, haar in Hollandschen dienst kwam zoeken door de aanbeveling van zijn oom, den gezant? Maar dit zal hij dan gedaan hebben al vóór den 23sten Mei, voordat de gezant, door zijn koning (om zijn ongenoegen over den gesloten vrede met Spanje te toonen) teruggeroepen, zijn afscheid nam van de Staten en Den Haag verliet [1]). Was hij echter vóór dat tijdstip in Holland gekomen en had hij reeds de toezegging van den Prins gekregen voor het eerste kapiteinschap dat bij een Fransch regiment zou openvallen, dan was het zeker niet vreemd dat hij niet in het gevolg van zijn oom vertrok maar op de vervulling der belofte van den steeds Franschgezinden Prins bleef wachten, al mocht hij tegelijkertijd met Montbas in besprek treden over een plaatsing in Franschen dienst, nu toch, na den vrede, de Republiek haar krijgsmacht al spoedig aanzienlijk stond te verminderen.

Vreemd zou het daarentegen zijn, indien de Villeneuve der *Mémoires* en de Du Buisson van het commissieboek en van den

1) Zie Aitzema, dl. III, blz. 257 en Archives, t. IV, p. 260.

brief van Montbas één en dezelfde waren, dat dan in de *Mémoires* van de aanzienlijke verwantschap tusschen den romanheld en den ambassadeur in Den Haag niet het minste gewag werd gemaakt, en wel daarentegen van zijn verwantschap met den veel minder beteekenenden marquis De la Boulaye.

Dit betreffende het in dienst treden. Nu over het verlaten van den dienst. De Villeneuve der *Mémoires* is ontslagen vóór den aanslag op Amsterdam, vóór 1 Augustus 1650, doch is op bijzondere uitnoodiging van den Prins in diens gevolg daarbij tegenwoordig geweest. De Du Buisson van het commissieboek daarentegen behoort tot die officieren, die wel bij besluit van 4 Juni van dat jaar door de Staten van Holland eigendunkelijk werden afgedankt, maar door de Staten-Generaal in dienst werden gehouden en eerst na den aanslag op Amsterdam, volgens resolutie van 13 Augustus, hun afscheid kregen. Dus ook in dit opzicht tusschen beiden een kenmerkend onderscheid.

Hiertegen kan men echter aanvoeren dat omtrent het verlaten van den dienst van Villeneuve twee tegenstrijdige berichten in de *Mémoires* voorkomen. Volgens het eene zou hij zijn afgedankt, „reformé"; volgens het andere zou hij zelf zijn ontslag hebben genomen, omdat hij, door mee te dingen met den Prins naar de gunst van een der juffrouwen Spierinck, zijn positie onmogelijk had gemaakt. Die berichten zijn misschien dus te vereenigen, dat hij door Holland was afgedankt en, hoewel door de Staten-Generaal in dienst gehouden, toch zijn afscheid had genomen wegens zijn verkeering met de beminde van den Prins. Maar die verklaring is onaannemelijk, omdat in deze dagen van spanning het verlaten van den dienst op bevel van Holland in het bijzonder, en in strijd met het uitdrukkelijk tegenbevel der Staten-Generaal, door den Prins als desertie aangemerkt en ten euvelste geduid zou zijn, en zeker niet met een uitnoodiging beantwoord om in zijn gevolg van de belegering van Amsterdam getuige te wezen.

De latere lotgevallen van Villeneuve volgens de *Mémoires* en die van den Du Buisson van het commissieboek zijn niet dan onder voorbehoud te vergelijken, omdat het onzeker is of laatstgenoemde wel dezelfde zal zijn, van wien in een brief van Mazarin van 25 September 1653 [1]) (waarop prof. Waddington onze aan-

---

1) Gedrukt door Chéruel in de Lettres de Mazarin, t. VI, p. 41. De auteur zet bij den naam de volgende aanteekening: „La Chronologie militaire mentionne Alexandre-Nicolas du Buisson, sieur des Ardennes, nommé maréchal de camp en 1653".

dacht vestigt) gewag wordt gemaakt. Immers een aantal Du Buissons, en onder hen verscheiden militairen, komen in de brieven en bescheiden van dien tijd voor. Maar zijn inderdaad die twee één en dezelfde persoon, dan komt hetgeen wij van hen vernemen volstrekt niet overeen met hetgeen de *Mémoires* van Villeneuve verhalen. Deze zou voortaan den koning getrouw zijn geweest en met een gouverneurschap in een frontierstad begunstigd zijn geworden; Du Buisson daarentegen heeft (na zijn ontslag uit den Hollandschen dienst?) aan den burgeroorlog in Frankrijk deelgenomen als tegenstander van de regeering en aanhanger van de prinsen van Condé en Conti, zoo zelfs dat Mazarin na zijn overwinning hem uit dien hoofde het terugkeeren uit België in Frankrijk verbiedt.

Op alle punten van belang derhalve, waar wij het kunnen nagaan, vinden wij tusschen den Villeneuve der verdichting en den Du Buisson der geschiedenis slechts een vage overeenkomst, die bij nader onderzoek in een stellig onderscheid overslaat.

De tweede gissing, die professor Blok aan deze eerste op het nauwst heeft verbonden, namelijk dat de held der *Mémoires* tevens haar auteur zou wezen, berust hoofdzakelijk op een subjectieve opvatting en op de bijzonderheid dat de romanheld ons wordt voorgesteld als literair ontwikkeld en tot het beschrijven, desverkiezende, van zijn eigen avonturen wel bekwaam. Overigens zoeken wij èn in het verhaal zelf èn in den brief, waarbij de boekverkooper-uitgever Michallet het aan Mr. Rose opdraagt, te vergeefs naar een grond om zulk een gissing op te bouwen.

Doch nu doet zich als van zelf een omstandigheid voor, die als een gewichtige getuige in haar voordeel kan worden opgeroepen. Er heeft namelijk in denzelfden tijd waaruit de *Mémoires* dagteekenen, waarlijk een Du Buisson bestaan, die auteur zoowel als officier is geweest en een bekende *Vie du Vicomte de Turenne* heeft geschreven. Wat ligt nader voor de hand dan het vermoeden dat deze Du Buisson dezelfde is als die van het commissieboek, en dat hij ook onze *Mémoires* geschreven heeft? Om de aannemelijkheid van deze dubbele gissing te beproeven, onderzoeken wij haar twee leden afzonderlijk.

Vooreerst dan: welke grond bestaat er om aan te nemen, dat Du Buisson, die omstreeks 1678 een *Vie de Turenne* geschreven heeft, welke volgens zijn beschikking eerst na zijn overlijden in 1685 werd uitgegeven, en die op het titelblad van zijn boek „capitaine et major du régiment de Verdelin" wordt betiteld,

dezelfde persoon is die van 7 Augustus 1648 tot in den zomer van 1650 kapitein is geweest in het regiment van Hauterive in Hollandschen dienst? Geen andere, zoover ik weet, dan de gelijkheid van den familienaam — de voornamen van den een zoowel als van den ander zijn ons onbekend. En van dienzelfden naam, wij hoorden het Waddington getuigen, komen er meer anderen in dien tijd in militairen dienst voor. Toch zou, zoo ik mij niet bedrieg, voor een geleerde wien de staatsarchieven van Frankrijk ten dienste staan, een verder onderzoek geenszins onmogelijk wezen. Nu men het regiment weet, waarin de auteur van het *Leven van Turenne* als kapitein-majoor heeft gediend, moet het niet moeielijk vallen zijn staat van dienst, zooals wij zeggen, op te maken, en na te gaan, of die al dan niet waarschijnlijk maakt dat hij gedurende de aangewezen jaren buiten 's lands heeft gediend. Nog van een ander thans bekend feit zou het onderzoek kunnen uitgaan. De Du Buisson van het Nederlandsche commissieboek, weten wij, was oomzegger van den ambassadeur La Thuillerie. Diens stamboom zal wel ergens op te sporen zijn en allicht naricht geven omtrent de zijtakken en de verwantschappen van deze. Hoe dit zij, zulke onderzoekingen schijnen nog niet ingesteld; en zoo blijft ons hier in Holland niets anders over te doen dan het *Leven van Turenne* aandachtig te lezen en daarin naar eigenaardigheden om te zien, die ten bewijze kunnen strekken dat de schrijver kort na den vrede van Munster hier te lande gediend of althans gewoond heeft. Dat heb ik dan ook gedaan, en met een negatieve uitkomst. Niet het minste blijk van meer dan oppervlakkige bekendheid met de toestanden en gebeurtenissen hier te lande omstreeks 1650 heb ik bij den schrijver aangetroffen. Van de politieke betrekkingen tusschen Frankrijk en de Republiek in dien tijd, van de veranderingen daarin gebracht, eerst door den vrede met Spanje en vervolgens door het plotseling overlijden van den prins van Oranje, wordt niet gesproken, zelfs de naam van Willem II niet eens genoemd. Nergens gezinspeeld op eigen ervaring of eigen aanschouwing van hetgeen hier te lande voor Frankrijk belangrijks voorviel. Een korte lofspraak op Den Haag is het eenige wat mij is voorgekomen dat aan een bezoek van den auteur aan ons land kan doen denken. En dat kan nog even goed aan hooren zeggen ontleend zijn. In geen geval zou het op een verblijf juist in den tijd van Willem II wijzen. Reden om die twee gelijknamige officieren te identificeeren kan ik dus nergens bespeuren.

Maar wij hebben minder in dit geval met de officieren dan met de schrijvers te doen. Is het waarschijnlijk dat de *Mémoires de Hollande* het werk zijn van den auteur van *La vie du Vicomte de Turenne?* Dit is de vraag, waarop het hier aankomt. En ongelukkig is op haar uit den aard der zaak geen objectief antwoord te geven, dat allen zal voldoen. Een ieder oordeelt naar zijn eigen smaak en bevinding. Ik voor mij houd mij verzekerd dat de twee geschriften twee geheel verschillende schrijvers verraden; dat onmogelijk uit één pen beide kunnen zijn voortgekomen. Geen aanwijzing van overeenkomst op enkele punten van ondergeschikt belang kan mij van dat gevoelen afbrengen. Het is de algemeene indruk, dien het geheel op mij maakt, waarnaar ik oordeel. Maar dat oordeel weet ik dat voor een ander, die van een tegenovergesteld gevoelen is, niet afdoet, en dat het vergeefsche moeite zou zijn, indien ik trachtte reden van mijn overtuiging te geven. De vraag blijve dus onbeslist en het antwoord, dat er op gegeven zou kunnen worden, blijve buiten rekening en zonder invloed op de slotsom onzer redeneeringen.

Daarentegen is een afdoend antwoord wel degelijk te geven op de vraag, of hetgeen de auteur van *La vie de Turenne* in zijn voorrede getuigt van zijn levensomstandigheden vereenigbaar is met wat omtrent de levensomstandigheden van den schrijver der *Mémoires de Hollande* zijn uitgever Michallet in zijn opdrachtsbrief, die meteen een voorrede is, verhaalt. Hooren wij eerst de klachten van den eerstgenoemde.

„Je suis si vieu (zegt hij) et d'ailleurs accablé de fatigues, pour avoir servi près de cinquante ans, sans néanmoins avoir fait aucune fortune, que je ne verrai jamais cette Histoire au jour. Je ne souhaite pas même de l'y voir, ayant résolu de la tenir au fonds d'un coffre jusques à ce qu'on l'en retire après ma mort, si on le juge digne d'être mise en lumière". Bij zijn leven wil hij zijn levensbeschrijving niet hebben uitgegeven, voorziende dat hij den onvoorwaardelijken vereerders van zijn held niet voldoen, veeleer hen tot vijanden maken zal, hetgeen echter na zijn dood geen erfgenamen kan schaden, immers „graces à Dieu je n'ai ni femme ni enfans". Daarentegen kan zijn nagedachtenis er slechts bij winnen, „espérant qu'après avoir acquis quelque réputation dans le monde par les armes, je ne la perdrai pas par la plume".

Hooren wij nu ook wat daarentegen Michallet aangaande zijn auteur, die ongenoemd en onbekend verlangt te blijven, goedvindt aan zijn lezers mee te deelen.

Tien jaren geleden lagen deze *Mémoires* reeds persklaar; „mais comme l'autheur ne s'estoit appliqué à ce genre d'écrire dans la vie retirée, qu'il mene, que pour égayer un peu sa solitude, il ne les fit point paroistre". Evenwel raakten zij bij sommigen bekend die ze hoogelijk prezen, zonder echter den schrijver over te halen om zich te laten noemen. „Mais malgré sa modestie, un art secret de plaire et d'instruire, qui se fait sentir dans tout ce livre, et surtout une rare methode de ramener les plus indifférentes matières aux purs sentimens de la religion et de l'honneur, fera juger aisement de quel rang doit estre parmi eux celuy qui l'a composé. Je ne doute point que les curieux, qui verront par là ce qu'il scait faire, en souhaitent avec passion qu'il continue à les regaler d'ouvrages de cette nature, et que leur impatience n'augmente quand ils aprendront qu'il en a qui sont tout prest à mettre au jour. Car vous avouerez que ce ne seroit pas un plaisir ordinaire que de voir une histoire héroique écrite de ce style-là".

Wat dunkt u: kan het één en dezelfde persoon zijn, van wien die tweeërlei getuigenissen worden afgelegd? En houdt hierbij in het oog, dat zij beide afgelegd worden tezelfder tijd: professor Blok heeft aangetoond dat de eene zoowel als de andere van den zomer van 1678 dagteekenen.

Op dat tijdstip derhalve was Du Buisson, de auteur van *La vie de Turenne*, een oud-militair, waarschijnlijk nog in functie (gelijk de haast vijftig dienstjaren, waarmee hij pronkt, te kennen geven), ongefortuneerd, ontevreden met zijn lot en bezig met zijn eerste boek, als ik zijn woorden wel begrijp, te voltooien. Daarentegen is de auteur der *Mémoires* volstrekt niet afgeleefd, van goeden stand, denkelijk geen militair: de zinspeling op zijn religieuse opvatting der wereldsche zaken, als aanwijzing van zijn maatschappelijke positie, zou eer aan een abbé of zoo iets doen denken; in alle geval leidt hij reeds langer dan tien jaren „une vie retirée", en houdt zich voor tijdverdrijf bezig met het schrijven van soortgelijke novellen als de *Mémoires*, waarvan er meer andere reeds voor den druk gereed liggen: er wordt ook gezinspeeld op een „histoire heroïque", die hij geschreven heeft of nog zou kunnen schrijven, denkelijk dus iets soortgelijks als de *Vie de Turenne*. Professor Blok en Waddington denken aan dat leven zelf, in de onderstelling altoos dat beide schrijvers er inderdaad slechts één zijn; en ik erken gaarne dat, zoo die gissing overigens waarschijnlijk was, zij door deze aankondiging van een „histoire

heroïque" in waarschijnlijkheid nog zou winnen; maar aan den anderen kant zullen zij zeker niet ontkennen, dat die toespeling even goed toevallig kan wezen en in geen geval bewijskracht bezit. Alles te zamen genomen, ben ik dan ook van gevoelen, dat de twee getuigenissen omtrent het lot der twee auteurs de vereenzelviging der twee volstrekt verbieden.

Opzettelijk onderscheidde ik tot nog toe den schrijver der *Mémoires* van hun hoofdpersoon, Villeneuve. Vereenigen wij die twee, overeenkomstig professor Blok's gissing, dan wordt het onderscheid tusschen deze dubbele personage en Du Buisson nog grooter. Omstreeks 1650, toen Villeneuve op 25-jarigen leeftijd zijn avontuur met het bekoorlijke jodinnetje beleefde, had de Du Buisson van *La Vie de Turenne* ongeveer dertig dienstjaren achter den rug en dus een leeftijd bereikt, die zeker het juffertje minder zou hebben aangestaan dan de jeugd van Villeneuve.

Summa summarum: hoe vernuftig de gissing van professor Blok moge zijn en hoe meesleepend voorgedragen, en hoe begrijpelijk daarom ook de bijval dien zij bij professor Waddington heeft gevonden, na nauwkeurig onderzoek en rijp beraad schijnt zij mij geen steek te houden. De auteur van de *Mémoires de Hollande* is m. i. nog steeds op te sporen. Zal hij ooit worden ontdekt? Ik betwijfel het zeer.

(Handelingen en Mededeelingen van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde te Leiden. 1897/8, blz. 181 vlg.)

HET AANDEEL VAN DEN RAADPENSIONARIS DE WITT AAN HET INTEREST VAN HOLLAND VAN PIETER DE LA COURT.

(1865.)

Het is heel wat jaren geleden, dat Mr. J. Heemskerk het onderwerp behandelde, dat door den hierboven staanden titel wordt aangeduid [1]). Toen hij schreef was het slechts een bloote overlevering, die als auteur van twee der belangrijkste hoofdstukken van het *Interest van Holland* den raadpensionaris De Witt noemde. Tot staving of weêrlegging dier overlevering waren nog geen feiten bijgebracht. Wel had kort te voren O. van Rees, in zijn academische dissertatie, haar besproken en als onwaarschijnlijk of althans als overdreven gekarakteriseerd, maar hij had zijn oordeel, bij gebrek aan uitwendige bewijzen, alleen gegrond op de tegenstrijdigheid, die hij tusschen sommige beweringen in de bewuste hoofdstukken en andere ontwijfelbaar echte uitspraken van den raadpensionaris meende te bespeuren. En die tegenstrijdigheid was niet zoo stellig en niet zoo wezenlijk, dat daardoor alle twijfel werd weggenomen.

Wat Van Rees ontbroken had, stond Heemskerk ten dienste. Hij had onder de nog onuitgegeven brieven van De Witt, die in menigte in het Rijksarchief voorhanden zijn, eenige bescheiden gevonden, die over de betrekking tusschen den raadpensionaris en den schrijver van het *Interest van Holland* een nieuw licht deden opgaan. Het bleek daaruit, dat inderdaad, zoowals de traditie beweerde, bij het uitgeven van het *Interest* De Witt geraadpleegd was en raad had gegeven. Maar aan den anderen kant werd in

---

1) Zie De Gids, Jaargang 1853, dl. II, blz, 510 vlg.

de briefwisseling niets gevonden, wat recht gaf om te gelooven, dat de medewerking zich zoo ver had uitgestrekt als de overlevering voorgaf, en dat geheele hoofdstukken door den raadpensionaris aan het werk van De la Court waren toegevoegd. De conclusie, waartoe Heemskerk neigde, was dan ook ongeveer dezelfde, waartoe Van Rees reeds gekomen was.

Het kon niet anders of Van Rees moest door de uitkomst van dit onderzoek van Heemskerk in zijn meening nog bevestigd worden. Hij heeft ze dan ook met verhoogd vertrouwen voorgedragen, in zijn uitmuntende *Geschiedenis der Staathuishoudkunde in Nederland.* Hij gaat, in het eerste deel van dit werk, nog eens de wording van het *Interest* na, en komt [1]) tot het besluit, „dat van de schriftelijke medewerking van Jan de Witt geen andere sporen bestaan dan de inlassching buiten zijn weten van een paar zinsneden uit zijn (door Heemskerk meegedeelden) brief aan Pieter de Groot".

Deze uitspraak van iemand, die de geschriften van De la Court zoo grondig kent, geeft aan allen, die van een ander gevoelen zijn, gereede aanleiding om de nu weer aan de orde gestelde vraag nog eens te behandelen. En voor mij is het bijna plicht dit te doen, omdat ik, juist terwijl het boek van Van Rees ter perse was, in het Bibliographisch Album van *De Gids* [2]), geschreven heb: „Het staat vast dat De Witt het *Interest van Holland* in handschrift gelezen, verbeterd en met twee geheele hoofdstukken vermeerderd heeft". Tegen een gezag als dat van Van Rees mag ik deze stellige bewering niet onbewezen laten. Ik moet de redenen uiteenzetten, die er mij toe geleid hebben. En ik doe het gaarne, want ik meen bewijzen te kunnen bijbrengen, die de overweging wel waardig zijn, en de quaestie zelve is niet zonder eenig belang. Immers de bedoelde hoofdstukken zijn voor de historie de gewichtigste uit het geheele werk: zij bevatten een verdediging van de politiek der stadhouderlooze regeering gedurende het eerste tijdperk van haar bewind. Indien zij waarlijk van De Witt zijn, verdienen zij dus de aandacht onzer geschiedschrijvers in veel hooger mate dan hun tot nog toe te beurt is gevallen; zij zijn dan als een soort van gedenkschriften van Jan de Witt te beschouwen.

---

1) Blz. 370.

2) Bij gelegenheid van een aankondiging van Van Sypesteyn's Bijdragen, De Gids 1864, dl. IV, blz. 516.

Het *Interest van Holland* is in het najaar van 1662 uitgegeven. Heemskerk heeft met de stukken aangetoond, dat tijdens het drukken de schrijver met De Witt in betrekking stond; maar van vroeger verstandhouding tusschen beiden had hij geen spoor ontdekt, en hij achtte die ook om deze en andere redenen niet waarschijnlijk. Het is de vraag, wat men onder verstandhouding verstaan wil. Gemeenzaamheid heeft er tusschen den fabrikant en den raadpensionaris wel nooit bestaan. Maar met den schrijver van het *Interest van Holland* en met dat geschrift zelf was De Witt minstens een jaar vroeger, dan Heemskerk vermoedde, bekend. Ik vind daarvan het bewijs in een briefje, onder de papieren van De Witt in het Rijksarchief bewaard gebleven, maar aan het onderzoek van Heemskerk toevallig ontsnapt. Het is van de hand van den eersten klerk van den raadpensionaris, Van den Bosch, in dato 10 Juli 1661, en luidt als volgt: „Hiernevens gaet volgens Uw Ed[ts]. begeerte de bewuste bundel met papieren ende het tractaetge geintituleert *Het Interest van Hollandt*, 't welck van mijn schuldige plicht geacht hebbe UEd. nevens de brieven tsedert deszelfs vertreck van hier ingecomen per brenger deses toe te senden".

De Witt bracht namelijk zijn korte zomervacantie buiten door, op Duinwijk nabij Beverwijk. Hij wilde er zich verpoozen met het lezen en overdenken van het boekje van De la Court, dat hij op de een of andere wijze in handen had gekregen. De overlevering, die Pieter Paulus ons bewaard heeft [1]), en die in allen deele waarschijnlijker wordt naarmate zij in meer opzichten wordt bewaarheid, verhaalt, dat De Witt, ten huize van burgemeester Eleman, zwager van De la Court, terwijl hij op zijn tehuiskomst wachtte, „op tafel vond liggen een boekje door De la Court geschreven, onder den titel van *Interest van Leiden;* welke hem onder het doorbladeren zeer bevallende, zettede hij den schrijver, thuisgekomen zijnde, aan om 't te vermeerderen, en niet alleen tot Leiden zig te bepalen maar tot Holland in 't gemeen". Het is licht mogelijk dat de zaak zich zoo heeft toegedragen. Het ongedrukt gebleven *Welvaren van Leiden* is inderdaad van vroeger dagteekening dan het *Interest van Holland;* Dr. Johan Eleman was in 1661 schepen van Leiden, en compareerde als zoodanig in de vergadering der Staten van Holland [2]); het verhaal is

1) Verklaring der Unie van Utrecht, dl. I, blz. 244; uitg. 1775, dl. I, blz. 72 der „Inleiding".
2) Ik doe echter opmerken, dat de brief aan Pieter de Groot, onder N°. 1 door Heems-

dus op zich zelf niet onwaarschijnlijk; en de raad, die aan De Witt in den mond wordt gelegd, komt met diens gezindheid juist overeen. Hoe dit zij, het briefje van Van den Bosch bewijst ten volle, dat het *Interest*, voor het ter perse werd gelegd, in handschrift door den raadpensionaris gelezen en gekeurd is.

Het was toen, zoo ik mij niet bedrieg, van minder omvang dan het later gedrukte. Als wij het, gelijk het thans voor ons ligt, aandachtig bezien, bemerken wij, dat het geen wel passend geheel uitmaakt. Het laatste gedeelte behoort eigenlijk niet bij het voorafgaande. Het is er blijkbaar later aan toegevoegd. Het oorspronkelijke geschrift moet geëindigd zijn met cap. XXXII, dat ten opschrift draagt: „Besluyt over het Interest van Holland, *absolutelick geconsidereert:*" welke laatste, cursief gedrukte, woorden, naar het mij voorkomt, eerst bijgevoegd zullen zijn, toen aan het eigenlijke werk nog een vervolg werd aangehecht. Dit bewijzen, dunkt mij, de slotwoorden van het kapittel, die ik daarom hier laat volgen: „... Veel min is mijn voornemen geweest Hollandts Interest te considereren ten respecte van al zyne Naburen in het particulier; want dat een oneyndelike kennisse en seer groten arbeyd vereyssen soude, om welke te bekomen en wel te besteden ick my allesins onbequaem achte te zijn; te meer dewijl ick voor my daerin niet soude konden vinden *pretium laboris*, arbeyds-loon, maar wel *formidolosum in* [1]) *regnantibus dictitans*, *quo plerumque prohibentur conatus honesti* (Tacitus [2])), den haet en vervolgingh der machtigen des werelts op my trecken".

Buiten tegenspraak een geschikt slot, — maar dat onzin wordt door het volgende toevoegsel, blijkbaar van later datum, toen niettegenstaande het voorafgaande toch besloten was te handelen over de onderwerpen van politieken aard, waartoe de auteur zich „allesins onbequaem" had verklaard. Oordeelt zelf: „Doch om daervan niet in 't geheel te swijgen, sal ick eerst wijdloopig van de alliantien met de Naburen, en daerna in 't generael kortelick van Hollandts Interest met gemelde Naburen spreken".

En nu volgen niet minder dan vijftien hoofdstukken. Is het

---

kerk meegedeeld, niet Eleman, maar zekeren heer Van Willighen als tusschenpersoon tusschen De la Court en De Witt doet kennen. Deze is denkelijk Hendrick Van Willigen, vroedschap van Leiden, die als zoodanig in Maart 1661 onder de Staten van Holland compareerde.

1) Het handschrift heeft: „id".

2) Het citaat, uit Taciti Annales XIII, 53, is onjuist en past hier niet in het verband. De la Court was blijkbaar geen latinist.

niet duidelijk dat deze tot het oorspronkelijk opstel niet behooren, en eerst later zijn toegevoegd? Van een later toevoegsel gewaagt ook werkelijk de aangehaalde brief van Pieter de Groot, toenmaals pensionaris van Amsterdam, waar het boekje ter drukkerij van Blaeu, naar het schijnt, onder de pers was: „Den autheur van het Hollands Interest eyndelijck bewogen sijnde geworden om de voorgaande capittelen, die teghenwoordig onder de pers zijn, noch meerder te illustreren, door aenwysingh van de macht die Holland ende desselfs meeste steden hebben om door sich self te konnen subsisteren, sonder de hulp ende bescherming van haere Bondgenooten van node te hebben, heeft.... my de eere gedaen van den inhoud deser bladeren, die ick raptim hebbe doen copieren, te communiceren.... U Wel-Ed. sal alles met haer gewone wijsheyt gelieven te considereren, ende nevens haer bedencking weder terugghe te senden, opdat het sonder versuym nevens het eerste werck publijck mach gemaeckt worden".

Of het al de vijftien dan wel slechts enkele dier nieuwe kapittels waren, die De Groot met dezen brief aan den raadpensionaris ter beoordeeling toezond, is niet uit te maken [1]). De brief en het antwoord van De Witt slaan bepaaldelijk op cap. XLII; maar dat maakt op zich zelf geen geheel uit. In alle geval, het schrijven van De Groot geeft grond om te vermoeden, dat de raadpensionaris het geheele boek „met zijn gewone wijsheid geconsidereerd" en met zijn bedenking vereerd zal hebben. Ook op hetgeen thans aan zijn oordeel onderworpen werd had hij iets aan te merken. Het betoog van den auteur, hoe Holland door het graven van een gracht, in de richting ongeveer van de inundatie-linie, onverwinlijk kon gemaakt worden, beviel hem niet; hij wenschte in de plaats daarvan een minder bepaalde aanwijzing van de sterke ligging der provincie. En de eigen woorden, die hij in zijn antwoord aan De Groot voorsloeg, staan werkelijk gedrukt in het boek zooals het is uitgegeven. Toch had de auteur met tegenzin die verandering toegelaten, en zijn plan van defensie, waarop hij zich veel liet voorstaan, uitgeschrapt. Immers, wat Heemskerk niet heeft opgemerkt, in de latere omwerking van het boek, onder den titel *Aenwysingh der heilsame politieke gronden en maximen van Holland*, zijn wel de woorden van De Witt behouden, maar is desniettemin het door dezen afgekeurde plan in

1) Na kennismaking met het handschrift oordeelde Fruin later, dat de brief betrekking heeft op cap. 39 tot en met 43 van het gedrukte boek. (N. v. d. R.)

al zijn bijzonderheden uiteengezet; het beslaat daar meer dan vier bladzijden in kwarto.

In het voorbijgaan gezegd, De la Court had goede reden om zich de prioriteit van zijn plan te verzekeren, want, al stond het De Witt niet aan, het viel zeer in den smaak van het publiek. In 1673 werd het nog eens ontvouwd en met warmte aangeprezen door zekeren D. W. in een pamflet, onder den titel: *Concept om Holland onwinbaar te maken*, en sedert zijn nog meermalen soortgelijke ontwerpen geopperd en aanbevolen. Vóór hem evenwel herinner ik mij niet dat iemand op dit denkbeeld gekomen was.

Doch keeren wij tot ons eigenlijk onderwerp terug. Als wij het *Interest van Holland*, gelijk het oorspronkelijk met cap. XXXII eindigde, nauwlettend beschouwen, komen wij tot de slotsom, dat daarin de hoofdstukken XXIX en XXX niet passen, en dat op XXVIII onmiddellijk XXXI volgen moet. Om dit overtuigend aan te toonen, zou ik de redeneering van den auteur te lang moeten nagaan, en te veel van hem moeten uitschrijven: ik laat het aan den lezer zelven over zich van de waarheid mijner stelling te overtuigen. Ik merk alleen op, dat het woord, waarmeê cap. XXXI aanvangt: „Daar en boven", een goeden overgang van cap. XXVIII, maar niet wel van cap. XXX bemiddelt. Doch waartoe langer geredeneerd, daar de auteur zelf, in de voorrede der latere omwerking, der *Aenwysingh*, verklaart dat die beide hoofdstukken niet van hem zijn, maar door anderen in zijn kopie zijn ingevoegd. Er bestaat geen reden, waarom wij aan deze verklaring geloof zouden weigeren, te minder daar zij met de uitkomst van ons eigen onderzoek overeenstemt. Het mag onzeker zijn, wie de steller der beide kapittels is; dat zij niet door De la Court zijn opgesteld, is aan geen twijfel onderhevig.

De la Court heeft den schrijver niet uitdrukkelijk genoemd. Hij zegt alleen, dat dezelfde zeer uitstekende personagiën, die de geheele kopy gelezen en hier en daar veranderd hadden, ook de ingevoegde kapittels hebben geschreven. Maar nu weten wij uit de briefwisseling tusschen De Witt en De Groot, dat deze twee „zeer uitstekende personagiën", de kopy gelezen en naar goedvinden veranderd hebben. Volgt daaruit niet met genoegzame zekerheid, dat een van beiden de auteur der bedoelde kapittels moet zijn? En daar De Groot slechts als tusschenpersoon, en De Witt als beoordeelaar voorkomt, ligt het vermoeden voor de hand, dat niemand dan deze de schrijver zijn zal. Ten overvloede duidt De la Court zijn medewerkers nog duidelijker aan, door ze

te beschrijven als „personagien van zoo groote en innerlijke kennisse aller saken de Vereenigde Nederlanden ende de Hollandse Regeeringe aangaande, dat sy alle gemelde saaken schynen selfs gehandeld ofte ten minste bygewoond te hebben". Dat hij hiermeê op den raadpensionaris van Holland doelt, is ontegenzeggelijk, en door zijn tijdgenooten ook aanstonds zoo begrepen. Ik zou een aantal plaatsen uit pamfletten van dien tijd ten bewijze kunnen aanhalen, maar ik bepaal mij tot een enkel, tot den „Grooten en Witten Duyvel", omdat dit blijkbaar van een wel ingelichten staatsman afkomstig is [1]). Daarin wordt [2]) van het boek van De la Court gezegd: „Den Raadpensionaris hadde hetselve wel en ter degen geëxamineert, ende 't gene daaraan noch ontbrack, gesuppleert".

Nog verder gaat de bekende Simon van Leeuwen, in een verhandeling *Over de stadhouderlijke macht*, die hij ten behoeve van Willem III, weinige jaren na den dood van De Witt, geschreven heeft, en waarvan het handschrift uit de boekerij van Schinkel is overgegaan in de Bibliotheek der Hoogeschool te Leiden [3]). Hij verzekert daarin [4]), dat hij „het *Interest van Holland* ende andere politique discoursen .... met veel heftige termen door den eygen handt van den Raadtpensionaris de Witt vermeerdert, op de druckpersse van Jan Blauw tot Amsteldam" .... gezien heeft.

Maar, zal men mij misschien tegenwerpen, Van Leeuwen spreekt wel van vermeerderingen, maar niet van twee geheele hoofdstukken van de hand van den raadpensionaris. Het is zoo. Hij laat zich over den aard en den omvang der vermeerderingen niet uit. Maar daarvan spreekt bepaaldelijk, een eeuw later, Burman, in zijn *Aenmerkingen over Gundling* [5]). Hij verhaalt namelijk, dat een zijner geleerde vrienden een exemplaar van het *Interest* bezat, waarin De la Court zelf eenige aanteekeningen had geschreven. Een dier aanteekeningen hield in: „dat hij dit boekje, met zijn hand geschreven, aan den Raadpensionaris had gegeven om het te lezen en na te zien, dat deze Heer er veel in verbeterde, en

1) Coornhout, in zijn Hollands heil en rampen, insinueert dat Fagel de auteur zou kunnen zijn: „Mij dunckt (zegt hij) dat men zou mogen zeggen, dat de schrijver heeft gehad een universele kennis, en zijn verstand komt mij voor capabel, al was 't geweest voor een Raadpensionaris".

2) Blz. 13.

3) Later door mij gedeeltelijk afgedrukt in: Bijdr. en Meded. v. h. Hist. Gen., dl. XVIII, blz. 407 vlg.

4) Ibid., blz. 437; vgl. blz. 428.

5) Blz. 193.

zelfs twee hoofdstukken, het 29e en 30e, bijvoegde, en het in dien staat aan den Drukker overgaf, om het uit te geven".

Wat alles afdoet, zoo er althans geen vergissing in het spel is, Tydeman zegt in zijn aanteekening op Bilderdijk [1]), „dat hij het eigen handschrift, dat tot den druk gediend heeft, en daarbij de beide kapittels met de eigen hand van den Raadpensionaris De Witt er ingevoegd", in zijn boekerij bewaarde. Het zal eerlang, bij het verkoopen zijner nagelaten handschriften blijken, in hoever hij juist heeft gezien [2]). Maar al blijkt het — gelijk Van Rees schijnt te verwachten, en ook mij niet verwonderen zou — dat hij zich vergist heeft, en dat het de hand van De Witt niet is, die beide hoofdstukken in zijn handschrift heeft geschreven, dan zijn, naar mijn oordeel, de overige bewijzen nog meer dan genoegzaam om de traditie te staven. Tydeman kan haar niet schaden door het aanvoeren van een bewijs, dat geen steek houdt.

Het zijn bloot uitwendige bewijzen, die wij tot nog toe hebben bijgebracht. Ik erken het, en ik stem tevens toe, dat deze altijd van minder kracht zijn dan inwendige. Indien het kan worden aangetoond, dat de stijl of inhoud der beide hoofdstukken in strijd is met de bekende schrijftrant en denkwijs van De Witt, en dat deze bijgevolg ze niet geschreven kan hebben, dan vervallen onvermijdelijk alle uitwendige bewijsgronden; dan moeten wij aannemen dat De la Court gelogen, Van Leeuwen gelogen of zich vergist heeft, dat de vrienden van De Witt onbegrijpelijkerwijze den leugen onweêrsproken hebben gelaten, en dat de bestendige overlevering niets dan een dwaling is geweest.

Maar het moeten duchtige gronden zijn, waarop wij ons ongeloof aan een schijnbaar zoo wel gevestigde traditie mogen bouwen. En zijn de gronden, waarop Van Rees zijn tegenspraak vestigt, zoo onwankelbaar? Ik durf het betwijfelen. Laten wij ze een voor een van naderbij beschouwen.

Vooreerst, zegt Van Rees [3]): „het oordeel, dat in die twee

---

1) Dl. XII, blz. 367.

2) De Catalogus der auctie H. W. Tydeman, blz. 4, N°. 46 beschrijft dit handschrift, thans in de Koninklijke Bibliotheek te 's-Gravenhage. Onder de papieren van Fruin bevindt zich een beschrijving daarvan, met belangrijke opmerkingen, met name over de beide bewuste hoofdstukken, vergeleken met wat in den gedrukten tekst is opgenomen, waaruit blijkt, dat Fruin de bewering van Tydeman, zooals zij boven geformuleerd is, niet kon aannemen, maar een andere meening had over de samenstelling van het handschrift. Zie Gids, 1865, dl. III, blz. 518 vlg. Wij vestigen daarop de aandacht van hem, die zich nog eens met deze zaak wenscht bezig te houden. (N. v. d. R.)

3) Blz. 371.

hoofdstukken over den oorlog in de Oostzee geveld wordt, komt niet volkomen met het elders uitgedrukte gevoelen van De Witt overeen". Ik had wel gewenscht dat hij deze bewering bewezen of althans gemotiveerd had. Ik voor mij ben juist van een tegenovergesteld gevoelen. Het komt mij voor, dat het oordeel, in die twee hoofdstukken uitgesproken, wel verschilt van hetgeen men doorgaans ten onrechte voor de politiek van De Witt uitgeeft, maar daarentegen volkomen overeenstemt met hetgeen inderdaad zijn staatkunde was.

Wat wordt er in het *Interest* van den Noordschen oorlog gezegd? Dat die oorlog niet in het waar belang des lands, maar ter liefde van den keurvorst van Brandenburg door het drijven van de Oranje-partij begonnen is. Dat ons belang zou hebben meêgebracht het met Zweden getroffen traktaat van Elbing te ratificeeren. Dat wij Denemarken niet tegen Zweden hadden moeten opzetten. Dat wij, door anders te handelen, gevaar hebben geloopen van Frankrijk en Engeland, als bondgenooten van Zweden, tegen ons te krijgen, en daardoor genoopt te worden om ons aan Spanje en Oostenrijk, onze natuurlijke vijanden, aan te sluiten.

Welnu, al deze stellingen — de insinuatie tegen de Oranje-partij alleen uitgezonderd — zijn meermalen door De Witt in vertrouwelijke brieven als zijn gevoelen uitgesproken. Dat onze geschiedschrijvers nog steeds den Noordschen oorlog als een wijze onderneming, door De Witt beraamd en doorgedreven [1]), plegen te roemen, bewijst alleen, hoe oppervlakkig de geschiedenis van dien tijd gekend wordt. Het zijn Van Beuningen en de stad Amsterdam, die onbezonnen onze republiek in den krijg tusschen Zweden en Polen betrokken, en Denemarken tot verzet tegen Zweden aangemoedigd hebben. Dat De Witt in het *Interest* aan de Oranje-partij de schuld geeft, moet alleen uit de partijdige strekking van zijn schrijven verklaard worden. Het is hier de plaats niet om daarover of over den Noordschen oorlog, en het deel, dat onze republiek er aan genomen heeft, uit te weiden. Voor mijn doel is het genoeg, als ik aantoon dat De Witt onze politiek te dien opzichte juist zoo in zijn brieven beoordeelt als in het *Interest van Holland*.

Over het niet ratificeeren van het verdrag van Elbing schrijft hij aan Pieter Vogelsangh, den 22sten September 1659 [2]): „... sijnde UEd. seer wel bekent wat ernst by my toegebracht is om het

1) Vgl. Thurloe-papers, vol. VII, p. 331.

2) Brieven, dl. VI, blz. 177. Vgl. brief van De Witt aan Zuid-Polsbroek, 7 December 1659 (Rijksarchief).

bekende Elbinghsche tractaet te doen ratificeren, ende vervolgens oock om te prevenieren den ongeluckigen, ende soo mede niet ongefundeerden oorlog, die het Syne Majesteit [den koning van Zweden] in den jaere 1657 gelieft heeft aen te vangen".

Wij zien het: het niet ratificeeren van het verdrag van Elbing, waaruit al de overige verwikkelingen zijn voortgesproten, wordt even stellig in dezen vertrouwelijken brief als in het *Interest* door De Witt afgekeurd. Zijn geheele, nog ongedrukte correspondentie met Van Beuningen van de jaren 1656 en 1657 bewijst verder, hoe weinig smaak de raadpensionaris had in de onbezonnen en overmoedige politiek van Amsterdam tegen Zweden. En de voorname reden, waarom hij den oorlog met Zweden zoo ongeraden achtte, was juist dezelfde, die in het *Interest* wordt opgegeven: de vrees, dat wij dan allengs gedwongen zouden worden met Spanje en Oostenrijk tegen Frankrijk en Engeland gemeene zaak te maken. In het *Interest* lezen wij hierover: „... dat wy in de uyterste extremiteyt gestaan hebben om te gelijck met Vranckrijck, Engelandt en Sweden in oorlog te vervallen, en by gevolg in 't gedivideerd Europa tot ons uyterste verderf aan de partye van Oostenrijck en Spanje vast te raken".

Deze uitspraak, die door al te kort te zijn bijna onduidelijk wordt, vindt haar natuurlijke verklaring in de volgende zinsneden uit een brief van De Witt aan den heer van Zuid-Polsbroek, van 18 Augustus 1658 [1]): „... Ondertusschen de machten van Europa genoechsaem in twee considerable partyen geseten sijnde, daervan de balance aan d'eene zyde jegenwoordigh door Vranckrijck ende Engelandt, ende aen d'andere door Spaigne ende 't gansche huys van Oostenrijck wordt gehouden... schijnt my toe niet wel mogelijck te wesen, desen staet met Sweden in onmin souden geraecken, ende te gelijck de confidentie met Vranckrijck ende Engelandt soude vercryghen; maar ter contrarie soude in sulcken cas de gemeene interessen desen staet insensibelijck leyden in de correspondentie ende vervolgens mede in naeder verbintenisse met d'andere partye" — met Oostenrijk en Spanje.

Misschien vergis ik mij, maar, al zweeg de traditie, ik zou toch geneigd zijn te onderstellen, dat beide plaatsen, die van den brief en die van het *Interest*, van een en dezelfde hand waren. Nu de traditie met ons vermoeden overeenstemt, houdt, dunkt mij, alle twijfel op [2]).

1) Rijksarchief.

2) Soortgelijke overeenkomst betreffende de verplichting tot het ratificeeren van trak-

Van Rees spreekt van geen andere tegenstrijdigheid, die er tusschen voorstellingen in het *Interest* en de bekende zienswijs van den raadpensionaris zou vallen op te merken. Ik wensch van mijn zijde nog te wijzen op de groote overeenkomst, die er tusschen de financieele beschouwingen van De Witt en die van het bewuste hoofdstuk van het *Interest* bestaat. Op niets liet De Witt zich meer voorstaan dan op zijn beheer der financiën van Holland, op de reductie der rente en op de jaarlijksche amortisatie van schuld. En juist deze bezuiniging wordt in het *Interest* als een der voornaamste verdiensten van de stadhouderlooze regeering geprezen. Er wordt daarover met zooveel kennis van zaken gesproken, als geen ambteloos burger en zeer weinige regenten bezaten. En wat opmerkelijk is, tusschen de uiteenzetting van het *Interest* en die van zekere memorie aan de Staten van Holland van Juli 1668 [1]), waarbij het financiëel bewind van den raadpensionaris hoog geroemd en een gratificatie waardig gekeurd wordt, bestaat een in het oog vallende overeenkomst, die bewijst, hoe juist de schrijver der beide hoofdstukken van het *Interest* met den stand van zaken bekend was.

Wij moeten nog even stilstaan bij een paar andere bezwaren, die Van Rees geopperd heeft, maar waaraan hij zeker zelf niet veel waarde hecht. De Witt zou in een der bewuste hoofdstukken met Mozes vergeleken worden, hetgeen een aanmatiging zou zijn, die wij van De Witt niet kunnen verwachten. De gevolgtrekking acht ik juist, maar de onderstelling geenszins. Op de bedoelde plaats wordt niet de raadpensionaris van Holland, maar de stadhouderlooze regeering met Mozes vergeleken. Alles zal wel gaan, wordt er gezegd, „in gevalle wy door onse ondankbaarheyd en murmureren tegen Godt den Heere, en over onsen Mozes, ons niet wederom komen te werpen in de slavernye van Egypten" — d. i. onder de heerschappij van een stadhouder. Tegenover den stadhouder staat echter niet de raadpensionaris, maar de Statenregeering. Deze was de leidsman en wetgever van het Nederlandsche volk; de raadpensionaris was niet meer dan haar dienaar.

Evenmin kan ik instemmen met een andere bewering van Van Rees [2]). „Wanneer de werken van Pieter De la Court inderdaad

taten bestaat tusschen Interest, blz. 113/4 en een brief van De Witt aan Van Beuningen van 9 Februari 1657 (Rijksarchief).

1) Zij komt niet voor in de Resolutiën Holland, maar staat afgedrukt in een pamflet van 1674: Lambert van den Bosch het mom-aanzicht afgetrokken.

2) Blz. 370.

volkomen overeenstemden met de inzichten van den staatsman, die gedurende bijna twintig jaren zulk een overwegenden invloed op de Republiek heeft uitgeoefend, dan zou de geschiedenis der staathuishoudkunde in Nederland een geheel ander karakter vertoonen". Het komt mij voor dat deze stelling op een zeer overdreven voorstelling van het gezag van den raadpensionaris berust. Men is gewoon te gelooven, dat De Witt niet slechts aan het roer van den staat zat, maar dat hij den staat sturen kon in de richting die hij goed vond. Niets is minder waar. De Witt vermocht veel in zaken, waarin de Staten van Holland wezenlijk met hem overeenstemden, en in zaken waarover de Staten geen bepaalde meening hadden. Maar tegen hun zin iets door te drijven, vermocht hij niet [1]). Getuige zijn vruchteloos verzet tegen de politiek van Amsterdam ten opzichte van de Noordsche rijken, waarvan wij zoo even gewaagden. Het bestuur was aan den raadpensionaris grootendeels overgelaten, maar het beleid bleef aan de Staten des lands voorbehouden. In zaken van buitenlandsche politiek en van binnenlandsche politie was het gezag van den raadpensionaris niet overwegend, tenzij hij Amsterdam op zijn hand had, hoeveel minder dan nog in zaken van handel en handelswetgeving. Wij hebben derhalve geen recht om te besluiten dat De Witt in theorie van De la Court verschilde, op grond dat de Republiek, tijdens zijn bestuur, een andere praktijk heeft gevolgd. Niet zijn theorie, maar de wil der stemhebbende koopsteden beheerschte die praktijk; hij kon ze misschien in enkele opzichten wijzigen, maar zeker niet wezenlijk veranderen. Hem wordt doorgaans onrecht gedaan, als men hem voor de misslagen, die de Staten in zijn tijd begaan hebben, verantwoordelijk stelt. Juist daarom zijn de hoofdstukken van zijn hand in het *Interest van Holland* zoo belangrijk, omdat zij althans voor de eerste periode zijner geschiedenis leeren, hoe hij de politiek, die hij moest volgen, zelf beoordeelde. Het belang dat de geschiedenis bij deze uitkomst heeft, moge de langwijligheid der bewijsvoering, waardoor wij er toe geraakt zijn, verschoonen.

(De Gids, 1865, dl. II, blz. 459 vlg.)

---

1) Vgl. De Witt aan Fagel, 12 April 1671 (Rijksarchief).

GEHEIME BRIEFWISSELING VAN LIEUWE VAN AITZEMA.

(1864.)

In de verzameling van staatsstukken en brieven, bekend onder den naam van *Thurloe-papers*, treffen wij een aantal brieven aan van een ongenoemde uit Holland, aan den secretaris van de republiek van Engeland, Thurloe, geschreven. De eerste dagteekent van 6 Juni 1653 [1]), de laatste van 7 Mei 1660 [2]). Zij zijn van tweeërlei soort: bloote opgaven van hetgeen hier te lande, en inzonderheid bij de Staten-Generaal en bij de Staten van Holland, voorviel, of brieven in den eigenlijken zin des woords, waarin niet maar feiten vermeld, maar tevens vermoedens geopperd, personen en zaken beoordeeld worden.

Zij zijn òf in het Engelsch òf in het Fransch geschreven; doch bij nader inzien blijkt het, dat zij alle oorspronkelijk in het Fransch gesteld, en vervolgens in Engeland vertaald zijn geworden, en dat toevallig van sommige de tekst, van andere de vertaling tot ons gekomen is. Van enkele hebben wij tekst en vertaling beide, hetgeen de uitgever niet heeft bemerkt. Zoo is de Engelsche brief van 27 Maart 1656 [3]) niets anders dan de naar anderen stijl gedagteekende verklaring van den Franschen van 17 Maart, die ons reeds vroeger [4]) was meêgedeeld. Van den brief van 1 December 1656 wordt ons te behoorlijker plaatse de Engelsche vertaling gegeven; de oorspronkelijke tekst is, bij

1) Thurloe-papers, vol. I, p. 357.
2) Ibid., vol. VII, p. 910.
3) Ibid., vol. IV, p. 623.
4) Ibid., vol. IV, p. 586.

vergissing, een jaar later, op 1 December 1657, gesteld [1]). De brief van 28 Augustus 1654 komt eveneens eerst in de vertaling op zijn juiste plaats, en vervolgens nog eens, ongedateerd, in het oorspronkelijk Fransch voor [2]). Voorbeelden genoeg om onze gissing, dat al de Engelsche brieven slechts vertalingen zijn, te wettigen. Bewezen wordt zij daardoor, dat de in cijfer gestelde woorden, voorkomende in de Engelsche brieven, steeds Fransch en niet Engelsch zijn. Zoo vinden wij b.v. [3]) in een Engelschen brief een groep cijfers, die niet *security*, zooals er boven geschreven staat, maar *securité* beteekent; elders [4]) een groep, waarboven de ontcijferaar geschreven heeft *know it*, maar die, zoo wij zelf ze ontcijferen, *savoir* moeten luiden.

Het cijfer is zeer eenvoudig, en gemakkelijk te vinden: 20 tot 43 is het alphabet in de gewone volgorde; een tweede alphabet loopt even geregeld van 50 tot 73; een derde begint met 78. Eenige cijfers boven de 100 duiden bepaalde personen, zaken, provinciën, corporatiën aan; doorgaans staat boven deze het beteekenende woord door den ontcijferaar juist uitgedrukt; somwijlen echter, onbegrijpelijk genoeg, een woord dat onmogelijk het ware kan zijn, omdat het in de zinsnede niet past. Zoo wordt 154, dat blijkbaar *oorlog* beduidt, steeds met *union* verklaard, hetgeen natuurlijk overal den zin verstoort, waarin het voorkomt.

Behalve de brieven zond de ongenoemde nog dikwerf resolutiën der Staten, depeches der gezanten en soortgelijke stukken over. Daar echter Thurloe ook nog langs andere wegen zulke stukken bekwam, kunnen wij niet met zekerheid bepalen, welke bescheiden van dien aard, die in de verzameling voorkomen, door den onbekende zijn overgezonden.

De naam van den correspondent wordt nergens genoemd. Op sommige brieven heeft Thurloe aangeteekend *Friend's letter from the Hague* [5]) of kortaf *My friend* [6]). De schrijver teekent altijd: *Vostre très humble serviteur*. Daaruit valt zeker niets bijzonders af te leiden.

Maar de inhoud der brieven brengt ons op het spoor van den schrijver. De correspondent is een man van onmiskenbare origina-

1) Thurloe-papers, vol. VI, p. 624.
2) Ibid., p. 577.
3) Ibid., vol. IV, p. 709.
4) Ibid., vol. I, p. 339.
5) Ibid., vol. I, p. 300.
6) Ibid., vol. I, p. 267.

liteit, van een eigenaardige wereldbeschouwing, van een cynische beoordeeling en veroordeeling der menschen. Als wij hem eens hebben leeren kennen, herkennen wij hem onder iedere vermomming aanstonds. Er zijn niet veel tijdgenooten van onzen briefschrijver, die zich bij voorbeeld uitlaten zouden als volgt: „La vérité est que l'interest gouverne le monde. La Hollande a beaucoup de compagnies à donner, aussy il [sic] est riche, peut beneficier des provinces entières, ... ac vero pauper ubique jacet. Le jeune prince d'Orange est pauvre; la princesse royale n'est pas menagère, aussy doit donner aux pauvres Anglois ce qu'elle a de trop" [1]). Vandaar dat de oude vrienden van Oranje, Renswoude b.v., tot de partij van Holland overloopen.

Niemand, die de *Saecken van Staet en Oorlogh* van Aitzema gelezen heeft, zal het vermoeden van zich kunnen weren, dat de aangehaalde woorden uit zijn pen gevloeid zijn. Dat geheele werk door wordt ons honderdmaal de leer gepredikt: dat het eigenbelang allen drijft, dat dit natuurlijk en noodzakelijk is, dat men daarop rekenen moet en zich dienovereenkomstig moet gedragen, — „zijnde natuerlick dat een yeder jaeght en janckt na 't geen hy bemindt, ende een yeder bemindt zijn interest. Ondertusschen is de beste raedt, dat men 't houdt met de sterckste: want alle macht is van Godt, ende die de macht heeft, die ghebruyckt se" [2]). Die les van levenswijsheid ligt ten grond aan de beschouwing van alle wereldsche zaken, die in het groote geschiedwerk van Aitzema beschreven worden; zij leidt eveneens den correspondent bij zijn beoordeeling van toestanden en personen. En zij is tevens zoo eenzijdig en daarom zoo scheef en onwaar, dat niet licht iemand anders ze zoo onveranderlijk zou naleven. Het is waar: de mensch jaagt naar hetgeen hij bemint, en hij bemint zijn eigenbelang, maar, gelukkig, hij bemint nog iets anders bovendien, hij bemint deugd, eer, plicht, ideaal; hij bemint zijn naaste, zij het dan ook minder dan zich zelven. Van daar dat het eigenbelang dikwerf, maar niet altijd, ons handelen bestuurt; dat het een machtige, maar niet de eenige drijfveer is, die ons in beweging brengt. Men moet het oog moedwillig sluiten om niet op te merken, dat naast het eigenbelang de zelfverloochening en het plichtbesef in de geschiedenis regeeren. Zoo willens blind als Aitzema zijn slechts zeer weinigen. Vandaar

1) Thurloe-papers, vol. V, p. 700.
2) Aitzema, dl. III, blz. 841.

dat wij hem aan zijn wereldbeschouwing zoo gemakkelijk herkennen.

Het vermoeden, dat dus onwillekeurig bij ons oprijst, wordt al aanstonds versterkt, als wij ons herinneren, dat Aitzema gedurende den tweeden Engelschen oorlog in geheime correspondentie met de regeering van Engeland gestaan heeft, zooals na zijn dood ontdekt is geworden. Het zou niet vreemd zijn als hij zich in een vroeger tijdperk aan hetzelfde misdrijf had schuldig gemaakt. Wij hebben dus aanleiding genoeg om zijn geschiedwerk met de brieven van den ongenoemde nauwkeurig te vergelijken, teneinde de juistheid van ons vermoeden daaraan te toetsen.

Wij behoeven dit onderzoek niet ver voort te zetten om een treffende overeenstemming tusschen den geschiedschrijver en den correspondent op te merken. Aitzema had om goede redenen — natuurlijk redenen van eigenbelang — een afkeer van de Zeeuwen. Bij iedere gelegenheid haalt hij hen door. Als hij verhaalt, hoe zij in 1654 naar den vrede met Engeland haken, voegt hij daarbij: „Den Koninghs- en Prins-gezinde quam dese spoedige veranderingh der Heeren Zeeuwen wat vreemdt voor: dat sy de eerste waren, die te voren altijdt den grootsten ijver hadden getoont tegen de „Staerten", want soo wierden de Engelschen genoemt: het was Staert hier, Staert daer; elck zeeuw scheen een Staert in de mondt te hebben, gelijck men de muis in de mondt van de kat schildert. Het scheenen rechte Saevi... [1])" enz. Vergelijken wij hiermede wat onze ongenoemde den 29sten Januari 1655 aan Thurloe schrijft: „Le sieur conseiller Veth, pour avoir battu sa femme interdit de la session, a le mine de ne rentrer jamais dans sa charge. Quantité de ces Zeelandois ou Zeeuwen sont un peu furieux, sunt saevi; et quantité d'eux autrefois croyoient et crioient, qu'il estoit aussy aisé de chasser les parlementaires, qu'ils appelloient rebelles, de l'Angleterre, comme de chasser la femme de chez soy. Vous auriez dit que chacque saevus ou Zeelandois avoit un „Staert" dans le bec, et regardoit où estoit le restant. Mais par la guerre de ces deux ans ils en ont esté desabusés, et ne crient plus si haut, et sont moins saevi, si ce n'est contre une femme" [2]). Zeker, niemand kan twijfelen of beide passages uit dezelfde pen zijn gevloeid. De geschiedschrijver moet zich iets omzichtiger uitdrukken dan de correspondent in zijn ver-

1) Aitzema, dl. III, blz. 912.
2) Thurloe-papers, vol. III, p. 115.

trouwelijk schrijven, maar overigens is de overeenkomst tusschen beiden treffend genoeg.

Niet minder duidelijk spreekt het volgende voorbeeld. Een ieder kent het „malle schip", gelijk het volk het noemde, dat tijdens den eersten Engelschen oorlog te Rotterdam door een Fransch edelman, M. d'Esson seigneur d'Aigmont, getimmerd werd, en dat, met een machine in beweging gebracht, alle schepen van den vijand in den grond zou varen, doch dat zijn wonderen alleen in den toekomenden tijd en op de voorwaardelijke wijze heeft vertoond. Van dit schip schreef de ongenoemde den 14den October aan Thurloe [1]: „... de maker, gevraagd zijnde of hij niet eerst een proef wilde nemen, zeide, dat hij zoo zeker van zijn zaak was, dat hij geen proef te nemen had, maar dat hij van plan was met zijn schip een togtje op de Maas te maken om de dames genoegen te geven" [2]). De geschiedschrijver, van hetzelfde gevaarte sprekende, zegt [3]): „Duizenden van menschen quamen het sien; ick oock den 14den October. Ick seyde of hy niet eenighe proeven soude doen. Hy seyde: ick gae soo vast, dat ick geen proef doe; ick sal wel wat in de rivier gaen spelen, anders niet". Hier verklaart Aitzema, dat hetgeen de ongenoemde aan Thurloe meldt, met hem zelven is voorgevallen. Het is zeker mogelijk, dat de correspondent een gemeenzaam vriend van den geschiedschrijver is geweest, en van dezen vernomen heeft wat hij naar Engeland schreef; maar is het nog niet wel zoo waarschijnlijk, dat beiden een en dezelfde persoon zijn? Doch wij behoeven bij de waarschijnlijkheid niet te blijven staan. Ik kan volkomen zekerheid verschaffen.

De correspondent was doorgaans op zijn hoede dat hij zich in zijn brieven niet verried, zoo zij bij ongeluk in verkeerde handen geraakten. Een enkele maal echter laat hij zich onvoorzichtig uit. In een brief van 7 November 1656 [4]) schrijft hij: „Gisteren had ik met de nieuwe commissarissen van Dantzig audientie, alleenlijk tot complimenteren en introduceren", enz. Wij hebben nu maar in de resolutiën der Staten-Generaal na te zoeken, wie den 6den November ter audientie zijn toegelaten; doch zelfs die moeite bespaart ons Aitzema, daar hij in zijn geschiedenis [5]) verhaalt:

1) Ik geef een Hollandsche vertaling naar de Engelsche; de oorspronkelijke Fransche tekst is verloren gegaan.

2) Thurloe-papers, vol. I, p. 541.

3) Aitzema, dl. III, blz. 837.

4) Ibid., vol. V, p. 530.

5) Aitzema, dl. III, blz. 1285.

„In plaats van den Heer Schröder quam hier den Heer George Wustenhof, secretaris der stad Dantzick. Audientie hebbende, wierden ick en hy den sesten November door den agent de Heyde op ordre van H. H. M. met een carosse met twee paerden, waer ick oock de myne by voeghde, uyt het Logement gehaalt, seggende niet als curialen, ende op die wyze wierdt ons door den Heer Wyckel, presiderende, gheantwoordt". Zoo hooren wij dus uit zijn eigen mond, wie de correspondent van Thurloe is. Habemus confitentem.

Ik ben de eerste, geloof ik, die hem tot bekentenis heb gedwongen en van schuld overtuigd. Maar ik ben niet de eerste, die aan zijn schuld geloof heeft geslagen. Een aanteekening van Wagenaar toont, dat die nauwlettende geschiedvorscher ze reeds had ontdekt. Sprekende van het proces, na den dood van Aitzema tegen een zijner klerken gevoerd, waarbij het uitkwam dat deze zelf gedurende den tweeden Engelschen oorlog met den vijand in misdadige verstandhouding had gestaan, teekent hij aan: „Uit Thurloe's papieren blijkt ook, dat hij ten tijde van Kromwell met Engeland briefwisseling gehouden heeft" [1]). Vreemd evenwel, dat Wagenaar vroeger, zoo dikwerf hij Aitzema's berichten uit de *Thurloe-papers* aanhaalt, nooit vermeldt, dat het Aitzema is, die het bericht. Ik zou daarom meenen, dat hij, eerst bij het behandelen van het proces tegen den klerk van Aitzema, tot inzicht is gekomen, dat de ongenoemde correspondent van Thurloe, wien hij zoo menig belangrijk bericht te danken had, insgelijks Aitzema moest wezen. Hoe dit zij, ik mag mij beroemen, onafhankelijk van Wagenaar, wiens aanteekening mij eerst later in het oog viel, tot mijn kleine ontdekking gekomen te zijn.

Hoe Aitzema tot zijn misdadige, verraderlijke correspondentie met den vijand gekomen is, laat zich gemakkelijk begrijpen. Nieuws te verzamelen en over te brieven was zijn beroep, van zijn jeugd af aan. Eerst was hij daartoe als agent van Maagdenburg, vervolgens als agent der Hanze geroepen. Het kan ons niet bevreemden dat hij ook aan andere regeeringen zijn waar uitventte en verkocht, en dat hij, de leeraar van de almacht van het eigenbelang, ze ook voor den vijand, die hem het allerbest betaalde, veil had.

Maar al begrijpen wij de oorzaak van zijn misdrijf gemakkelijk, wij verontschuldigen hem daarom volstrekt niet. Wij zouden niet

1) Wagenaar, dl. XIII, blz. 436.

weten op welken grond hem vrij te pleiten. Hij was een onderdaan der Republiek [1]), te Dokkum in 1600 geboren, een zoon van den secretaris der admiraliteit van Friesland, verwant aan vele regenten van die provincie. Hij had daarom de republiek der Vereenigde Nederlanden als zijn vaderland moeten liefhebben. Den vijand der Republiek te dienen met berichten en inlichtingen, en hem op die wijs in het bestrijden van het vaderland bij te staan, was verraad, dat, naar de begrippen van dien tijd, met den dood geboet moest worden. En juist gedurende den oorlog, door Engeland tegen onzen staat gevoerd, begon hij zijn briefwisseling. De eerste brief van zijn hand, dien wij in de *Thurloe-papers* aantreffen, is van Juni 1653, en is waarschijnlijk niet de eerste, dien hij geschreven had. Denkelijk heeft hij zijn relaties met de Engelsche regeering aangeknoopt gedurende zijn verblijf in Engeland, van Maart tot Augustus van het jaar 1652, en zijn correspondentie kort na zijn terugkomst van daar aangevangen. Op zijn thuisreis werd hij in de pakketboot voor de kust door een Zeeuwschen kaper aangehouden, beroofd en beleedigd, onder toelating der Zeeuwsche admiraliteit, die het hem betaald wilde zetten, dat hij zich in zijn uitgegeven werk, *Herstelde Leeuw*, meer Hollands- dan Zeeuws- of prinsgezind had betoond. Van daar zijn wrok tegen Zeeland, in zijn latere geschriften gekoeld. Hij beweert, dat men bij die gelegenheid een aan hem geadresseerden brief had geopend. Had men misschien toen reeds argwaan tegen hem opgevat [2])? Zeker is het dat men hier te lande zijn terugroeping uit Engeland, op bevel van Bremen en Lubeck, gelukkig voor onze belangen rekende [3]).

Dat zijn briefwisseling met den vijand strafbaar en gevaarlijk was, gevoelde Aitzema zelf. Hij is ongerust en wrevelig als het uitlekt, dat de Engelsche regeering goede nieuwstijdingen uit Den Haag ontvangt. Hij toont zich bevreesd, dat men nog ontdekken zal wie de berichtgever is. Den 5den Juni 1654 schrijft hij: „Ik blijf verzoeken dat het den Protector moge behagen te overwegen, of hij niet zou kunnen goëdvinden mij zulk een papier te zenden, als waarover ik laatst geschreven heb. Ik zou er geen gebruik van maken dan in tijd van nood, en het is licht mogelijk dat die tijd nooit komen zal. Maar intusschen zou ik met meer

1) Over zijn afkomst zie Aitzema, dl. III, blz. 272. — Over zijn studeeren, dl. I, blz. 49a—b.

2) Vgl. zijn apologie der legationes assiduae, in Aitzema, dl. III, blz. 530 vlg.

3) Zie b.v. de Brieven van De Witt, dl. V, blz. 5.

gerustheid tijdingen van belang kunnen zenden, en tevens zou ik gedekt zijn ten opzichte van hetgeen ik reeds gedaan heb. Anders ben ik niet verzekerd, dat deze of gene mij niet onder een of ander voorwendsel zal aantasten: de Hanzesteden worden hier niet ontzien [1])". Het was blijkbaar een soort van commissie als agent van de Engelsche regeering, die Aitzema, nu eens de vrede gesloten was, begeerde. Maar Thurloe antwoordde hem niet op zijn verzoek; hij had zeker geen lust, den verrader, dien hij betaalde, met het schild van Engeland te dekken. Eenige maanden later herinnert hem Aitzema nog eens aan zijn verzoek. „Ten einde met meer vrijheid te kunnen schrijven", zegt hij, „had ik van u een commissie verzocht, zooals de Staten-Generaal er aan verschillende personen, bepaaldelijk aan den heer Hoeuft, koopman te Parijs [2]), tot hunne verzekering hebben gegeven; maar, ziende dat gij daarop niet antwoordt, heb ik de zaak maar opgegeven" [3]). Opgegeven had hij ze evenwel niet. Toen Thurloe hem later verzocht om ook nieuws uit Spanje en uit Brussel voor de Engelsche regeering op te loopen, kwam hij nog eens met zijn oude voorstel te berde, en schreef, den 18den April 1656: „Ik kan niets beloven, maar ik zal mijn best doen. Geld doet in zulke zaken alles af, het een moet geëvenredigd zijn aan het andere. Men gelooft dat hier gemakkelijk aan nieuws te komen is. Ja, aan alledaagsch en onbeduidend nieuws, maar aan buitengewone en belangrijke nieuwstijdingen niet dan met moeite en gevaar, althans voor den resident van een kleine mogendheid. En daarom had ik u al vroeger verzocht (gij zult het u herinneren), dat gij mij een acte van zekerheid (acte de securité) wildet bezorgen, natuurlijk zonder daarvan vertooning te maken, hetgeen achterdocht wekken zou, maar om mij in tijd van nood te kunnen dienen [4])". Zooveel wij bemerken, liet Thurloe zich echter ook thans onbetuigd; Aitzema moest op zijn eigen gevaar zijn handel in nieuwstijdingen blijven drijven.

Natuurlijk werden de brieven onder valsche adressen en door tusschenpersonen besteld. Den 4den Februari 1656 schrijft Aitzema: „Gij verlangt dat ik u een ander adres zal opgeven; wees zoo goed en adresseer voortaan uw brieven aan Mr. Nicolas Hemminck,

1) Thurloe-papers, vol. II, p. 320.
2) Zie Archives, t. III, passim, t. V, p. 116; Faugère, Journal d'un voyage à Paris, p. 378.
3) Thurloe-papers, vol. II, p. 637.
4) Ibid., vol. IV, p. 709.

wonende in de Bagijnenstraat tegenover Het manshooft [1]), of ook wel, zoo gij verkiest, aan mij onder mijn eigen naam en qualiteit". Toen hij dit schreef, in 1656, was het geen landverraad meer, correspondentie te voeren met een Engelsch staatsman; een valsch adres kon toen overbodig schijnen. Voorzichtigheidshalve schreef Aitzema ook niet rechtstreeks aan Thurloe; wij vinden op een brief van 3 Augustus 1657 [2]): „For Mr. Walter Jones, merchand near London-ston, Londen".

Het misdrijf van Aitzema, op zichzelf reeds schandelijk, is te verachtelijker om de drijfveer, die er hem toe bracht [3]). Had hij uit haat tegen zijn vaderland en ter liefde van de Engelschen, had hij uit haat tegen het stadhouderloos bewind, ter liefde van het koningschap der Stuarts gehandeld, — zijn daad bleef schandelijk, maar hem zouden wij daarom nog niet verachten. Wij zouden hem op dezelfde lijn plaatsen met Buat. Maar geen haat en geen liefde dreef den onverschilligen Aitzema. Hij zou het kwalijk genomen hebben, als men hem voorliefde jegens een ander land, jegens een of andere staatspartij, had toegeschreven. Men gaf hem, in den tijd van den eersten Engelschen oorlog, na, dat hij meer Hollands- dan prinsgezind was: „'t was om te lagchen" (zegt hij zelf [4])); „ick seyde, geen soodanige lieden te kennen: Prinsgesint, Hollandsgesint! Eygen- of selfgezinde kende ick genoeg". Tot die talrijke partij behoorde hijzelf in de eerste plaats. Vuig eigenbelang alleen, zucht om geld te maken, dreef hem tot verraad van zijn vaderland. En wat zijn baatzucht nog vuiger maakte: hij was niet onvermogend; hij hield een *carosse* — hetgeen voor een agent van de Hanze zeker geen vereischte was. Zijn oom, Foppe, had indertijd, om hem bij de Hanze aan te bevelen, verzekerd, dat hij een goed vermogen van zichzelf had [5]). Het waren ook geen schitterende voordeelen, die Aitzema verlokten; het was geen grof loon, waarom hij diende. Wij kunnen hem narekenen hoeveel hij van Thurloe trok. Het eerste wat wij daarover aantreffen, is het volgende in een brief van 11 Juni 1653: „Het geld dat gij herwaarts wilt overmaken, wees zoo goed dat te

1) Lees: tegenover (den heer) Hellemans Hooft (vgl. vol. II, p. 433).

2) Thurloe-papers, vol. VI, p. 418.

3) Vgl. zijn zeggen (bijna dreigen), ibid., vol. II, p. 377/8, waar hij zegt: Louis XI bewees weldaden aan een koopman, alleen om te maken dat hij niet klappen zou, wat hij gehoord had. En die koopman „wist niet wat Ministers dikwijls weten".

4) Aitzema, dl. III, blz. 744.

5) Zie Wurm, Studien etc., S. 47.

adresseeren aan Nicolaas Janson, secretaris van den resident van Zweden" [1]). Den 10den October lezen wij weêr: „Ik heb uw brief ontvangen met de ingesloten assignatie, waarvoor ik mijn nederigen dank betuig" [2]). En wederom den 30sten Januari 1654: „Ik heb de assignatie ontvangen" [3]). Zoo wij daaruit mogen opmaken dat de betaling om de drie maanden plaats had, zou er tevens uit volgen, dat de correspondentie in het begin van April 1653 begonnen was, hetgeen wij zagen dat ook om andere redenen niet onwaarschijnlijk is. In de bovenstaande plaatsen wordt het bedrag van het loon niet uitgedrukt; doch wij lezen in een brief van 4 Februari 1656: „Ik heb de wissel van 1000 gl. ontvangen, waarvoor ik mijn zeer nederigen dank betuig" [4]). Duizend gulden in de drie maanden is dus het loon, waarvoor Aitzema zijn land verried; zoo hij niet, hetgeen wel zoo waarschijnlijk is, met die som voor langer tijd, voor meer dan één kwartaal, betaald werd. In October en in April daaraanvolgende vinden wij geen blijk dat hij iets heeft ontvangen, en den 18den Juni schrijft hij: „Ik bedank u wel voor de wissel, maar dewijl mij volgens mijn uitrekening nog twee kwartalen verschuldigd zijn, laat ik dit aan uw discretie en beproefde goede affectie over" [5]). Hij werd dus niet stipt op iederen termijn betaald, en zoo zal hij waarschijnlijk die duizend gulden ook wel tot loon voor meer dan één kwartaal ontvangen hebben.

De correspondentie werd, gelijk wij zagen, met Thurloe gevoerd, doch Cromwell zelf droeg er kennis van, en misschien werden ten dienste van dezen de brieven vertaald. Van hem, den protector, verlangde Aitzema de bewuste acte van zekerheid. Voor de overige leden der regeering echter werd de briefwisseling geheim gehouden. Toen, in Januari 1658, Downing zich gereed maakte om als gezant van Cromwell naar Den Haag te trekken, kreeg Aitzema tot tweemaal toe bevel, aan dezen „niets te laten merken van zijn correspondentie met Thurloe en van hetgeen daarmede samenhing" [6]). Naast de officieele depeches van den gezant blijven de geheime berichten van den correspondent voortgaan. En, wat niet het minst opmerkelijk is, beiden zenden, onafhankelijk van

1) Thurloe-papers, vol. I, p. 330.
2) Ibid., vol. I, p. 520.
3) Ibid., vol. I, p. 37.
4) Ibid., vol. IV, p. 459.
5) Ibid., vol. III, p. 526.
6) Ibid., vol. VI, p. 704, 742.

elkander, soortgelijke tijdingen en dezelfde staatsstukken over, die zij alleen door de ontrouw van Hollandsche staatslieden of beambten kunnen bekomen hebben.

Die ontrouw was dan ook hier te lande in de zeventiende eeuw, om ons daarbij te bepalen, algemeen en verregaande. Het nauwkeurig toezicht en de onverbiddelijke gestrengheid van De Witt waren niet bij machte dit kwaad uit te roeien. Op de Hollandsche kantoren kon men het nog eenigermate bedwingen, maar op de griffie der generaliteit heerschte het voortdurend. Van het oogenblik af, waarop De Witt de werkzaamheden van den raadpensionaris voor het eerst ging waarnemen, zien wij hem tegen het kwaad te velde trekken, doch met slechts twijfelachtigen uitslag.

Den 20sten Juni 1652, toen hij, bij afwezigheid van den raadpensionaris Pauw, diens plaats tijdelijk bekleedde, gaf hij reeds aan de Staten van Holland te kennen, dat de twee klerken van Pauw, met name Bartholomeus van den Hove en Johannes van Messen, die al wat door hem ter vergadering werd geëxtendeerd en op het papier gebracht, daaronder zeer secrete zaken, te doubleeren en kopiëeren hadden, niet „op secretesse aen het Landt" beëedigd waren; hij lokte daarom een resolutie van H. E. G. M. uit, „dat beyde de voorschr. clercquen onder den gewoonlijcken eedt van secretesse gebracht zullen worden"; hetgeen ook, volgens de manuscript-resolutiën van Gecommitteerde Raden, den 25sten Juni geschied is.

Maar wij weten wat zulk een eed vermag tegen de verloksels van de baatzucht. De Engelsche regeering wist zich voortdurend al de geheime stukken, depeches, resolutiën enz. te verschaffen. Onze staatslieden ondervonden het, maar vermoedden niet waar het verraad schuilde. Zij verdachten de klerken van de griffie der generaliteit, en drie of vier van dezen werden in December 1653 weggezonden. Doch weldra bleek het, dat daarmee het kwaad niet was uitgeroeid. Aanhoudend ondervond men dat de vijand op de hoogte was van al wat in de collegies der Staten voorviel. Eindelijk in September 1655 kwam het toevallig uit — De Witt schrijft „door wonderbaerlijke middelen" — dat de eerste klerk van den raadpensionaris, Jan van Messen, een der schuldigen was, en dat hij sedert jaren de geheimen van den staat verkocht had aan een Van Ruiven, die daarmee verder handel dreef [1]). De

1) Een correspondent van Thurloe, die zich Peterson noemt, hield in 1653 briefwisseling met „De Witt's secretary" (Thurloe-papers, vol. I, p. 466).

omstandigheden van het proces tegen deze twee verraders zijn bekend uit een opstel van Nedermeijer van Rosenthal [1]). Men weet hoe ernstig De Witt de zaak opnam, en hoe teleurgesteld hij zich gevoelde door het genadige vonnis, dat het Hof over de schuldigen velde. Hij had de ontrouw van den man, op wien hij zich volkomen verlaten had, wien hij zelfs met zijn naam geteekende blanco's had toevertrouwd, met den dood gestraft willen zien, niet uit wreedheid of wraakzucht — hij was van die ondeugden vrij — maar uit ijver voor de belangen van den staat, die een voorbeeldige straf vorderde voor een misdaad, die anders nog toenemen en het regeeren onmogelijk maken zou.

Het is niet waarschijnlijk dat Aitzema zijn berichten van Van Messen, of van diens medeplichtige, Van Ruiven, placht te ontvangen. Immers, ook na de ontdekking van hun misdrijf, bleef hij zijn correspondentie met Thurloe voortzetten. Doch hij was van nabij met Van Ruiven en met zijn relatie's bekend; hij wist aanstonds aan Thurloe te melden, dat Van Ruiven zoowel met Sommelsdijk als met den stadhouder van Friesland in verstandhouding had gestaan. En de juistheid van dit bericht blijkt o. a. uit een brief van Sommelsdijk aan den stadhouder, van 29 Januari 1652 [2]), waarin wij lezen: „je sçay que Van Ruiven vous a dejà informé du rapport, qui a été faict des accusations de Culemborch". Overigens wordt er in het vonnis van Van Ruiven geen gewag gemaakt van correspondentie met Sommelsdijk. Bewijs genoeg, dat Aitzema meer van die zaak wist dan algemeen bekend was.

Ook het afzetten van Van Messen was geen afdoend geneesmiddel. Wel was de opvolger, Mr. Jacob van den Bosch, een onomkoopbaar en trouw beambte, en was voortaan uit het kantoor van den raadpensionaris geen geheim meer te koop; maar op de griffie van de Staten-Generaal ging het verraad steeds den ouden gang. Aitzema blijft onafgebroken alle berichten en staatsstukken leveren, die zijn patroon begeert. Hij schijnt nooit te twijfelen, of voor geld zijn alle geheime bescheiden te krijgen. Een strenger toezicht op de beambten maakt het leveren moeielijker en bij gevolg de koopwaar duurder, maar meer ook niet. Opmerkelijk is het oordeel van Downing (die tijdens zijn verblijf als gezant in Den Haag in 1658 zijn regeering insgelijks van geheime be-

1) Bijdragen voor Vaderl. Gesch., 1ste reeks, dl. X, blz. 195.
2) Archives, t. V, p. 62.

richten diende) over de gevolgen van het afnemen van een eed van geheimhouding van de klerken der kantoren en van de leden van het college der Staten-Generaal: „het kennisnemen van het verhandelde", zegt hij, „zal nu moeielijker en bijgevolg duurder worden" [1]). Dat het echter mogelijk zal blijven, mits men goed betale, staat bij hem vast. En, voor zoover wij kunnen oordeelen, had hij gelijk; de geheime correspondentie duurt onafgebroken voort: de eenige verandering kwam op de rekening der onkosten.

Van zulke lieden nu kocht Aitzema zoo goedkoop mogelijk in, wat hij aan Engeland, en misschien aan andere mogendheden meer, wat duurder weêr verkocht. Hij gebruikte het verder nog eens bij het opstellen van zijn *Saecken van Staet en Oorlogh*. De rijkdom van dat boek aan oorkonden van allerlei aard is zeker voor een gedeelte toe te schrijven aan de behoeften der misdadige correspondentie van den schrijver, en aan het oneerlijk verdiende geld, dat hem in staat stelde ze zich aan te schaffen. In zoover trekken wij nog altijd voordeel uit hetgeen hij misdaan heeft. Voor hem was het uitgeven van een werk, waartoe hij allerlei bescheiden noodig had, een uitmuntende uitvlucht, zoo ooit zijn verstandhouding met ontrouwe staatsbeambten aan den dag mocht komen. Onder hetzelfde voorwendsel bekwam hij, om niet, van gedeputeerden ter Statenvergadering en van De Witt zelven belangrijke staatsstukken. Niemand schijnt hem bij zijn leven ooit van verstandhouding met den vijand verdacht te hebben. Eerst na zijn dood bracht de onhandigheid van een zijner klerken, die de correspondentie voor eigen rekening poogde voort te zetten, zijn misdrijf aan het licht. Daarover heeft de bekende Duitsche geschiedkundige, C. F. Wurm, een korte verhandeling geschreven [2]), die de zaak echter niet meer dan oppervlakkig aanroert. De processtukken en de nagelaten papieren van Aitzema, in het Rijksarchief voorhanden, beloven nog overvloedige stof voor een leerrijke monographie.

Wat de waarde betreft van de brieven, onder de *Thurloe-papers* uitgegeven, zij bestaat grootendeels in het vrije oordeel, dat daarin over personen en partijen en toestanden wordt uitgesproken. In zijn geschiedenis, voor het publiek bestemd, is de schrijver verplicht tot ontzag van de bestaande machten en autoriteiten. Hij kan zijn meening te raden geven, hij kan ze niet altijd onbe-

1) Thurloe-papers, vol. VII, p. 419.
2) Studiën... über den Nachlass des Leo van Aitzema. Hamburg. 1854.

wimpeld zeggen, vooral niet met bewijzen en voorbeelden staven. Maar in zijn geheime correspondentie heeft hij alle vrijheid; hij kan zijn misanthropie den ruimen teugel vieren, hij kan al het kwaad spreken dat hij van zijn evenmenschen denkt. Zijn brieven zijn een nuttige en onontbeerlijke aanvulling van zijn geschiedenis: te zamen leveren zij ons een treffend beeld van het stadhouderloos bestuur tot op het jaar 1660, wat zwarter en donkerder gekleurd dan de werkelijkheid mag geweest zijn, maar in de hoofdtrekken zeker gelijkend. Want met al zijn ondeugden, en niettegenstaande zijn verraad, was Aitzema in hooge mate waarheidlievend. Zijn hoofdgebreken waren minachting van den mensch en ongeloof aan menschelijke deugden; hij waande zich wijs, omdat hij zich door geen schijndeugden liet bedriegen; hij onderstelde alleen kwade beweegredenen bij zijn naasten, en hij verachtte hen dubbel zoo zij voor hun handelen andere, betere drijfveeren voorwendden; hij voor zich stelde er zijn eer in, zijn ondeugden bloot en onbewimpeld te vertoonen. Zoo werd afkeer van geveinsdheid, zucht naar waarheid, een hoofdtrek van zijn karakter; ook die deugden bleven ondergeschikt aan het eigenbelang, maar zoo dikwerf zij daarmede niet in strijd waren, liet hij zich door haar beheerschen en besturen. In zijn brieven en in zijn geschiedenis stelt hij de gebeurtenissen voor, zooals zij zich aan zijn oog voordeden; hij heeft geen belang de menigte te vleien, en hij heeft er lust in haar harde waarheden te zeggen. Uit ontzag voor de machtige regenten verzwijgt hij nu en dan in zijn geschiedenis zijn meening over de regeering; maar in zijn brieven spreekt hij ook daarover openhartig, en zijn oordeel, hoewel bitter en gestreng, is meestal juist en billijk.

Jammer dat de *Thurloe-papers*, waarin de brieven verscholen staan, zoo weinig verbreid, zoo moeielijk te bekomen zijn. Misschien zou het de moeite beloonen, indien een onzer uitgevers een met oordeel gekozen bloemlezing uit de zeven folio-deelen van de Engelsche uitgaaf overdrukte. In een matig boekdeel zou men gemakkelijk het voornaamste kunnen samenvatten. Ik durf verzekeren, dat zulk een uittreksel een nuttige bijdrage zou wezen tot een nauwkeuriger kennis van een der merkwaardigste tijdperken onzer geschiedenis.

(Bijdragen voor Vaderlandsche Geschiedenis en Oudheidkunde, Nieuwe Reeks, dl. III, blz. 218 vlg.)

VAN SYPESTEYN'S GESCHIEDKUNDIGE BIJDRAGEN [1]).

I.

(1864.)

Wie belang stellen in de geschiedenis van ons land hebben zeker met groot genoegen vernomen, dat Jhr. J. W. van Sypesteyn tot medehelper van den archivaris van het Koninklijk Huis, Mr. Groen van Prinsterer, was aangesteld. De vrees, dat bij het sterven van Groen het Huisarchief zonder opzicht blijven en weêr als van ouds ontoegankelijk worden zou, werd door deze benoeming, die tevens designatie was, voor goed weggenomen. En de aangewezen opvolger had zich reeds door menigen verdienstelijken arbeid als navorscher een geschiedkundigen naam gemaakt. Men mocht vertrouwen dat hij met het uitgeven van hetgeen het archief belangrijks bevat zou voortgaan, naar het voorbeeld van den man, aan wien hij werd toegevoegd.

Deze goede verwachting is waarlijk niet beschaamd. Reeds in het vorig jaar gaf Van Sypesteyn een boekje uit over de onderlinge verhouding van Nederland en Brandenburg in 1672 en 1673, dat getuigde hoe ijverig hij al aanstonds de schatten, die voortaan ook aan zijn zorg waren toevertrouwd, ten nutte der historie gebruikte. En thans zendt hij de eerstelinge in het licht van een, wij hopen lange, reeks van *Geschiedkundige Bijdragen*, waarin de resultaten van zijn nasporing in het archief meegedeeld worden. Wij begroeten deze eerstelinge met ingenomenheid; en ik haast

1) Verschenen in de Gids, 1864, 1865 en 1866, naar aanleiding van: Geschiedkundige Bijdragen, uit onuitgegeven stukken bewerkt door Jhr. J. W. van Sypesteyn. — Eerste tot derde aflevering. 's-Gravenhage, Gebroeders Van Cleef, 1864—1866.

mij ze bij het belangstellend publiek in te leiden. Zulk een arbeid mag niet onopgemerkt blijven liggen.

De geachte uitgever heeft recht om te verwachten, dat hem bij het aanvaarden van zijn taak ronduit gezegd zal worden wat bevoegde beoordeelaars over zijn methode denken. Ik ben daartoe bereid. Het zal mij aangenaam zijn indien de aanmerkingen, die ik mij veroorloven moet, van eenigen dienst mogen wezen bij het voortzetten van het werk; en ik hoop, dat de geachte uitgever deze aankondiging zal willen beschouwen als een blijk der bijzondere belangstelling, waarmede ik zijn *Bijdragen* ontvangen heb.

Ik begin met de betuiging, dat ik, in plaats van hetgeen ons wordt gegeven, liever iets anders zou ontvangen hebben. Ik had gewenscht, dat Van Sypesteyn het werk van zijn voorganger, waar deze het gestaakt heeft, had opgevat. Groen heeft de tweede serie der *Archives* gesloten met de brieven van 1688. Thans lag aan de beurt om gedrukt te worden de correspondentie tusschen Willem III en Heinsius, die door allen, wien het te beurt gevallen is ze door te zien, door Macaulay, door Sirtema van Grovestins, door Groen zelven als allerbelangrijkst geroemd wordt. De uittreksels, die er van gegeven zijn, zijn volgens Groen volstrekt niet voldoende. „Qu'on les publie donc en langue hollandaise, ces lettres d'un grand homme éminemment hollandais, qu'on les publie toutes et sans en rien retrancher". Zoo zegt de uitgever der *Archives;* ik wenschte dat hij deze woorden bepaaldelijk tot zijn medehelper had gericht, en dat deze er gehoor aan gegeven had.

Maar misschien begreep Van Sypesteyn dat hij zich niet mocht haasten een taak te aanvaarden, die door Groen niet stellig was afgewezen. De mogelijkheid bestaat, dat Groen zich nogmaals van het staatstooneel in zijn studeerkamer terugtrekt, en een derde serie der *Archives* opent. Indien Van Sypesteyn om zulk een bedenking het uitgeven der begeerde briefwisseling verdaagd had, wij zouden hem daarvan zeker geen verwijt maken, en het hem niet euvel duiden dat ons geduld zoo lang op de proef wordt gesteld.

Maar buiten de voortzetting der *Archives* was er nog een ander werk, dat zich als van zelf aan den medehelper van Groen moest opdringen. De beide serieën der *Archives* vorderen een supplement. Wij hebben reden om te gelooven, dat enkele stukken van belang indertijd aan de nasporing van Groen ontgaan zijn. Wij weten met zekerheid, dat na de uitgave der *Archives* nieuwe schatten van oorkonden in het Huisarchief zijn neêrgelegd. Een en ander

zou overvloedige stof tot een supplement geleverd hebben. Ik had gehoopt van den medehelper dit toevoegsel tot den arbeid van zijn principaal in de eerste plaats te zullen ontvangen. Ik erken het op gevaar af van onbescheiden te wezen, dat mij zulk een vervolg of zulk een supplement op de *Archives* aangenamer zou geweest zijn dan de *Geschiedkundige Bijdragen*, waarvan thans de eerste aflevering voor ons ligt.

Maar laten wij niet ondankbaar zijn, en het aangebodene niet versmaden, omdat wij aan een ander geschenk de voorkeur zouden geven. Iedere nuttige bijdrage tot de kennis onzer geschiedenis is ons welkom. Wij willen daarom onbevooroordeeld onderzoeken, welke waarde het geschonkene heeft.

Bijdragen, als die Van Sypesteyn levert, onderscheiden zich van een uitgaaf als de *Archives* van Groen hoofdzakelijk hierin, dat in de laatste de bescheiden de hoofdzaak, in de eerste daarentegen slechts bijzaak zijn. In de *Bijdragen* is het betoog van den uitgever het wezenlijke, de bescheiden dienen slechts als *pièces justificatives*, om het betoog te staven. Had Groen dezen vorm van bewerken en uitgeven gekozen, hij zou aan de geschiedenis den grooten dienst niet bewezen hebben, waarvoor zij hem thans dankbaar is. Want hoe hooge waarde wij toekennen aan de *prolégomènes*, die ieder deel der *Archives* inleiden, wij achten ze gering in vergelijking met de stukken zelven. En toch, Van Sypesteyn zal de eerste wezen om het te erkennen, met de *prolégomènes* van zijn voorganger staan zijn verhandelingen niet gelijk. Ook in zijn werk derhalve trekken de onuitgegeven stukken het eerst onze aandacht.

Welke zijn de nieuwe bescheiden, die deze eerste aflevering bevat? Vooreerst (Bijl. I) eenige brieven van Mauregnault en van Pieter de Huybert aan prins Willem Frederik van Nassau, over de pogingen der stadhoudersgezinden in Zeeland, om den jongen Prins in 1652 de posten zijner voorouders te verzekeren, en gedurende zijn minderjarigheid den stadhouder van Friesland als zijn luitenant aan te stellen. Een brief over hetzelfde onderwerp van De Witt aan Van Beverningh is hierbij gevoegd. De verzameling vormt een tamelijk goed geheel, en is niet onbelangrijk.

Vervolgens wordt (Bijl. II) de zoogenoemde Harmonie van 3 December 1655 nog eens in haar geheel afgedrukt. Waartoe dit dienen moet, heb ik niet begrepen. Het stuk is onder anderen te vinden in de *Secreete Resolutiën*, die bij de *Brieven van en aan de Witt* behooren, en in ieders handen zijn.

Dan volgt (Bijl. III) een brief van De Ruyter aan Willem Frederik, die alleen om den persoon van den schrijver aanmerkelijk is, maar niets nieuws bevat.

Daarop (Bijl. IV) een bundel stukken, betreffende het plan, bij gelegenheid der restauratie in Engeland door De Witt beraamd, om den jongen Prins als kind van staat voor rekening van Holland een zorgvuldige opvoeding te geven. In dezen bundel vinden wij vooreerst een uittreksel uit een journaal van Buysero, den secretaris van Zijn Hoogheid, in het Huisarchief bewaard, en reeds, in een Fransche vertaling, door Sirtema van Grovestins uitgegeven. Verder eenige brieven tusschen Buysero en Oudart, secretaris der prinses van Oranje, gewisseld, eveneens in het Huisarchief berustend; en bovendien een briefwisseling tusschen De Witt en den Amsterdamschen oud-burgemeester De Graeff van Zuidpolsbroek, deze laatste in het Rijksarchief voorhanden. — Zonder het belang dezer verzameling van stukken gering te stellen, opper ik toch de vraag, of zij wel bij voorkeur boven andere verdiende gedrukt te zijn. Het journaal van Buysero was bekend; het overige is van mindere waarde, als wij de briefwisseling tusschen De Witt en De Graeff uitzonderen. En het gaat mij aan het hart, dat de correspondentie van De Witt, die zich nagenoeg in haar geheel in het Rijksarchief bevindt, op deze wijs, bij stukken en brokken, aan den dag wordt gebracht; zij verdiende afzonderlijk te worden uitgegeven, evengoed als de *Archives de la maison d'Orange-Nassau* en de *Gedenkstukken van Oldenbarnevelt*. Door het afdrukken in allerlei boeken van enkele belangrijke brieven uit de overrijke verzameling, maakt men het hoe langer hoe moeielijker om voor het geheel een uitgever te vinden, althans zoolang de regeering haar ondersteuning aan zulke werken blijft ontzeggen.

Hetzelfde geldt van Bijl. V, den brief van De Witt aan Van Beverweerd, gezant der Republiek in Engeland, en van Bijl. VII, den brief van De Witt aan Willem Frederik, waarin dankbetuiging voor betoonde medewerking. Daarentegen is de brief van Willem van Haren aan den stadhouder van Friesland (Bijl. VI), over de verandering, door Holland in het formulier van voorbidden voor de overheid gemaakt, belangrijk, en aan het Huisarchief ontleend.

Behalve deze, onder de Bijlagen geplaatste, stukken vinden wij nog in de verhandeling ingelascht eenige brieven en gedeelten van brieven, sommige uit het Huisarchief, andere uit het Rijksarchief afkomstig.

Zietdaar wat ons Van Sypesteyn in deze eerste aflevering mededeelt. In de volgende belooft hij de geheime onderhandeling van De Witt met de gezanten in Engeland, over het uitleveren van de Acte van seclusie, toe te lichten. Zoo hij daartoe de brieven van De Witt uit de verzameling in het Rijksarchief denkt af te drukken, blijf ik het betreuren, dat hij niet liever uit den rijkdom van het minder toegankelijke Huisarchief gelieft te putten.

Wat de wijs van uitgeven betreft, veroorloof ik mij insgelijks een paar aanmerkingen. Ik kan niet goedkeuren, dat Van Sypesteyn in dit opzicht van het voorbeeld van Groen is afgeweken. Deze geeft onveranderd wat hij vindt: eigenaardige spelling, schrijffouten zelfs, alles komt in druk zooals het in het handschrift staat. En zoo behoort het ook. Gaat de uitgever eens aan het veranderen, waar zal hij dan ophouden? Van Sypesteyn heeft zich op dien gevaarlijken weg begeven; hij heeft de spelling gemoderniseerd, niet bedenkende, dat er tusschen de woordenkeus en den stijl en de spelling een natuurlijk verband bestaat: aan oud-hollandsche taal past een oud-hollandsche spelling. Verder heeft hij in sommige stukken zijn korte opmerkingen en verklaringen tusschen haakjes ingelascht, een gebruik, dat hij evenmin van Groen heeft afgezien.

Doorgaans heeft Van Sypesteyn zijn stukken juist gelezen, maar ik durf niet beweren dat hij altijd juist gelezen heeft. Hier en daar is de zin zoo onbegrijpelijk, dat ik aan verkeerde lezing moet gelooven. Zoo schrijft ergens [1]) Willem Frederik aan De Witt: Ik wil uw woorden opnemen als een voorschrift om mij naar te gedragen, „als zijnde het zekerste en het beste niet der volkeren van Septentrion". Ik zou willen weten of De Witt dit begrepen heeft, ik moet erkennen het niet te begrijpen. — Op een andere plaats [2]) verzekert De Huybert aan prins Willem Frederik, dat hij bereid is Zijn Excellentie „te helpen aandoen en confoceren" de waardigheid van luitenant-kaptein-generaal. Wat is hier *confoceren?* Denkelijk een verkeerde lezing voor *confereren.* — In het journaal van Buysero heeft de uitgever den stijl wat verbeterd, door hier en daar het ontbrekende lidwoord of voornaamwoord tusschen haakjes in te voegen. Zoo die bijvoeging niet baat, zij schaadt ook doorgaans niet. Maar op één plaats is zij toch geschikt om den lezer van den weg te helpen.

1) Blz. 97.
2) Blz. 199.

Er staat [1], „dat Z. H. alles met gemak.... kan bekomen.... dat Z. H. hetzelve niet zal ontschieten, veel min dan (het) offer der designatie was". Wat een „offer der designatie" is, en hoe het hier ter plaatse te pas zou komen, begrijp ik niet wel. Ik lees: „veel min dan *of er* de designatie was". De uitgever heeft zich door de oude spelling van *of er* laten misleiden, hij heeft in de twee aaneengehechte woorden een substantivum vermoed, en door het voorvoegen van het artikel zijn gissing aan den lezer opgedrongen. Een afdoend voorbeeld ten bewijze mijner stelling, dat de uitgever in de oorkonden niet het minste moet veranderen.

Evenmin kan ik het goedkeuren, dat Van Sypesteyn uit de bescheiden, die hij uitgeeft, stukken weglaat. Ik houd het met het devies van zijn voorganger: „publier sans en rien retrancher". Waarom krijgen wij van het journaal van Buysero „alleen hetgeen betrekking heeft tot de handelingen met De Witt en zijn vrienden"? Ik kan zelf wel op die vraag het antwoord geven: het afgedrukte gedeelte moet dienen om een betoog te staven; wat daartoe niet strekken kan blijft bijgevolg achterwege. Maar dit antwoord bevredigt ons niet. Wij verlangen de oorkonden in haar geheel, zooals zij zijn, niet voor zoover de uitgever ze tot bewijs van zijn voorstelling van noode heeft. Door het weglaten van hetgeen Buysero aangaande zijn conferentie met de Prinses op 7 Juli had aangeteekend (en hetgeen gelukkig bij Sirtema van Grovestins te vinden is), wordt het verhaal van de conferentie met den raadpensionaris op den volgenden dag vrij onduidelijk.

De uitgever is zonder twijfel bekend met hetgeen over zijn onderwerp in druk bestaat: een verdienste, die niet zoo algemeen is als wel betaamde. Vele uitgevers van niet zeer belangrijke nieuwe bescheiden toonen zich onbekend met oneindig gewichtiger stukken, die sedert lang waren uitgegeven. Dit is geenszins het geval met Van Sypesteyn. Maar toch ook hij verraadt soms onbekendheid met hetgeen hem als uitgever te pas had kunnen komen. Op blz. 35 citeert hij een plaats uit de *Mémoires de Jean de Witt;* hij neemt daaruit aanleiding om over dit boek te spreken; hij zegt, dat het blijkbaar in het Hollandsch geschreven, doch eerst in deze vertaling gedrukt is, en dat men alle reden heeft om te twijfelen, of het wel van de hand van De Witt is. Men heeft niet de minste reden om te twijfelen. Het is algemeen bekend, dat de *Mémoires de Jean de Witt* niets anders zijn dan

1) Blz. 233.

de vertaling van de *Aenwysing der heilsame politieke Gronden en Maximen van Holland* van Pieter de la Court. Van Sypesteyn kan daar de door hem aangehaalde plaats op blz. 513 in het oorspronkelijke Hollandsch terugvinden. Misschien zal het hem verrassen tevens te vernemen, dat desniettemin de woorden, die hij aanhaalt, en die hij gebruikt om er uit af te leiden, hoe De Witt over het stadhouderschap zal gedacht hebben, toch toevallig van Jan de Witt zelven zijn. Het staat vast, dat De Witt het boek van Pieter de la Court, het *Interest van Holland*, in handschrift gelezen en verbeterd, en met twee geheele hoofdstukken vermeerderd heeft. Simon van Leeuwen had „op de drukpersse van Jan Blaauw tot Amsterdam de door den eygen handt van den Raadtpensionaris de Witt vermeerde copie" gezien [1]). En onder de manuscripten, door Tydeman nagelaten, moet zich ditzelfde handschrift, met de beide toegevoegde hoofdstukken, bevinden [2]). Van dit boek nu, het *Interest van Holland*, is de *Aenwysing der Gronden en Maximen* een latere redactie, en daarin komen nagenoeg onveranderd de toevoegsels van De Witt weêr voor. Juist het slot er van heeft Van Sypesteyn uit de *Mémoires de Jean de Witt* aangehaald. Ware hij bekend geweest met de bibliographische bijzonderheden, die ik hier vermeld, hij zou aan de bedoelde woorden meer gehecht en er meer uit afgeleid hebben. In het voorbijgaan zij gezegd, dat de beide hoofdstukken, door De Witt in het *Interest van Holland* geschreven, een uitnemende bijdrage leveren tot de geschiedenis van zijn bewind tot op de restauratie der Stuarts. Zij zijn, naar mijn oordeel, veel belangrijker dan al wat in de laatste tijden over die geschiedenis is uitgegeven; zij mogen in waarheid den naam van Gedenkschrift van De Witt, of liever nog den naam van Verweerschrift dragen; zij zijn een apologie der stadhouderlooze regeering en bepaaldelijk een beoordeeling van haar buitenlandsche politiek. Vooral de voorstelling van onze verhouding tot de Noordsche mogendheden is allerleerzaamst. En toch hebben de geschiedschrijvers verzuimd uit deze rijke en heldere bron te putten.

In een beoordeeling van de verhandeling zelve van Van Sypesteyn zal ik mij niet begeven. Zij strekt hoofdzakelijk om prins Willem Frederik te rehabiliteeren. Van Sypesteyn heeft geen vrede met het harde oordeel, dat Bilderdijk in weinig woorden en op

1) Kluit, Gesch. der Holl. Staatsregering, dl. III, blz. 554. — Zie over een en ander het hiervoor herdrukte stuk. (N. v. d. R.)

2) Bilderdijk, Gesch. des Vaderlands, dl. XII, blz. 376.

hoogen toon over Zijn Excellentie geveld heeft. Zelfs de uitspraak van Groen voldoet hem niet, tenzij verklaard op een wijze, die mij gewaagd voorkomt. Volgens Van Sypesteyn was de prins een rechtschapen en bekwaam man, die zich wel door De Witt heeft laten beetnemen, maar die, met De Witt vergeleken, toch geen kwaad figuur maakt. Het kan zijn dat deze voorstelling juist is, maar ik ben er niet van overtuigd. Ik vestig mijn oordeel minder op gezegden van Zijn Excellentie dan op feiten. Voor 1650 heeft prins Willem gedurig tot maatregelen van geweld tegen Holland en Amsterdam aangezet, eer nog de provincie of de stad iets had gedaan wat geweld wettigen kon. Na den vrede met Engeland koesterde hij eveneens plannen van geweld, die alleen in een doldriftig brein konden opkomen. Hoezeer aan Willem II ten nauwste verbonden, was hij na diens dood aanstonds in de weer om, ten koste van den pas geboren Prins, de nalatenschap te exploiteeren, en bepaaldelijk het stadhouderschap van Overijsel te bejagen. Eerst toen het bleek, dat de tegenpartij de vernedering van het geheele Huis van Oranje-Nassau beoogde, heeft hij zich de gemeene belangen van het Huis en die van haar hoofd, den jongen Prins, aangetrokken. Toch toonde hij zich weêr bereid om de anti-stadhouderlijke Harmonie, die Holland beraamd had, bij de andere provinciën aan te prijzen, zoodra hij hopen kon zoodoende den rang van veldmaarschalk te verdienen. Maar hij had zich bedrogen; de begeerde post was niet voor hem bestemd; met ijdele beloften had hij zich laten vangen. Zietdaar de feiten, waarop mijn oordeel over prins Willem Frederik voornamelijk berust; ik behoef er wel niet bij te voegen, dat het ongunstiger is dan het oordeel van Van Sypesteyn. Eerder zou ik met de woorden van Groen kunnen instemmen: „Il était le protecteur naturel du jeune Prince. Si d'abord il ne remplit pas scrupuleusement ce devoir, plus tard instruit par l'expérience, il parait avoir compris, qu'il fallait, dans l'intérêt commun, se rallier franchement autour du jeune enfant". Tot verontschuldiging van den vorst moeten wij echter bedenken, dat hij kort te voren door Frederik Hendrik ten behoeve van Willem II grievend verongelijkt was, dat hem de stadhouderschappen van Groningen en Drente op slinksche wijs waren onttrokken, en dat hij zelfs Friesland niet zou behouden hebben, als het mogelijk was geweest het hem te ontnemen. Geen wonder dus, dat hij van de gelegenheid gebruik maakte om ruimschoots op het kind te verhalen, wat hij door de afgunst van den vader en den grootvader te kort gekomen was.

Over De Witt schijnt Van Sypesteyn niet gunstig te denken. Het is een bewijs van zijn strikte rechtvaardigheid en van zijn onbevangen oordeel. Hij, de afstammeling van „Oom van Sypesteyn", dien De Witt hoogachtte en liefhad, en die wederkeerig aan dezen achting en liefde betoonde, hij laat zich door geen familiezwak, door geen natuurlijke sympathie voor den grooten man, aan wien hij verwant is, verleiden tot een gunstiger oordeel dan hij verdiend acht. Maar is zijn oordeel inderdaad naar verdienste? Ik betwijfel het. Niet dat ik met het stadhouderlooze regeeringsstelsel bijzonder ben ingenomen; maar ik reken het billijk bij het beoordeelen er van te letten op de gebreken en misbruiken, die het voorafgegane stadhouderlijke bewind gekenmerkt hadden. Het was niet enkel heerschzucht en partijschap, die na 1650 tegen het aanstellen van een stadhouder, die tevens kapitein-generaal wezen zou, deed ijveren. Een maar al te billijke bezorgdheid voor de bedreigde vrijheid, een gegronde vrees voor een eigendunkelijke en avontuurlijke politiek werkten daartoe mede. Ik laak het terugzetten van het Huis van Oranje ten sterkste, vooral omdat het geschiedde in strijd met den vurigen wensch der natie en uitsluitend in het belang eener zelfzuchtige en oneerlijke aristocratie, maar niet omdat de regeering van een stadhouder op zichzelf zooveel voortreffelijker zou geweest zijn dan de stadhouderlooze. Wij, nakomelingen, beoordeelen het verleden te vaak uit ons oogpunt, in het licht dat onze ondervinding heeft doen opgaan. Wij zijn geneigd De Witt en zijn vrienden hard te vallen, omdat zij den grooten Willem III buiten de regeering hielden. Maar zij hebben onzen Willem III niet geweerd; zij hebben een jong mensch, van wien zij niet meer wisten dan dat hij een goeden aanleg had, het roer van staat niet willen toevertrouwen, voor hij eerst op minder gewichtigen post getoond had wat er in hem stak. Wij, gewoon aan het erfrecht, waarnaar de eene Willem den anderen als koning opvolgt, keuren het af, dat de Staten van Holland het recht van Willem III om aan Willem II op te volgen, miskenden. Maar wij vergeten, dat het stadhouderschap iets anders was dan een koningschap, en dat de erfelijkheid van den post van stadhouder bijna even ongerijmd is als de erfelijkheid van den post van minister des konings. De arme Willem V heeft ondervonden wat het is naar erfrecht een ambt te bekleeden, waartoe men naar den aard zijner talenten niet berekend is.

Maar ongevoelig begin ik te doen, wat ik gezegd heb niet te

zullen doen; ik ben op weg om de verhandeling van Van Sypesteyn zelve te gaan bespreken. En toch, ik begrijp, dat deze eerst met juistheid beoordeeld kan worden, als de volgende bijdragen, die hetzelfde tijdvak betreffen, de voorstelling des schrijvers in haar geheel zullen ontvouwd hebben.

Naar die volgende afleveringen zien wij met verlangen uit. Zij zullen, volgens de aankondiging, gewichtige onderwerpen behandelen, waarover de schrijver zeker veel nieuws zal hebben meê te deelen. Moge het letterkundig publiek door zijn belangstelling hem voortdurend tot zijn verdienstelijken arbeid lust geven!

(De Gids, 1864, dl. I, blz. 511 vlg.)

II.

(1865.)

Het is mij aangenaam nu reeds de tweede aflevering der *Geschiedkundige Bijdragen* van Van Sypesteyn te mogen aankondigen. De spoed, waarmede deze tweede aflevering de eerste gevolgd is, getuigt zoowel van de goede ontvangst van het werk door het publiek als van den ijver des geachten auteurs.

Van Sypesteyn heeft mijn aankondiging der eerste aflevering ten goede geduid, en de aanmerkingen, die ik mij veroorloofd had, niet kwalijk genomen. Hij heeft juist gedaan, zooals ik geloof, dat een schrijver ten opzichte van zijn recensenten doen moet. Hij heeft gebruik gemaakt van de opmerkingen, die hij na rijpen rade moest toestemmen; hij heeft de andere beleefdelijk aangehoord, zonder er veel aan te hechten. Hij blijft zichzelf gelijk, met wijziging van hetgeen hij waarlijk te verbeteren acht.

Onder de aanmerkingen, die hij toegeeft, behoort in de eerste plaats mijn afkeuring van het veranderen der spelling. In deze tweede aflevering krijgen wij de stukken reeds onveranderd, zooals zij in de archieven gevonden worden. Ook worden zij volledig, zonder uitlating, afgedrukt. Daarbij moet ik evenwel opmerken, dat ik mij niet verklaard had tegen het uitlaten van stellig onbelangrijke volzinnen. Groen van Prinsterer, dien ik ten voorbeeld stelde, heeft dit in de *Archives* niet zelden gedaan. Maar ik heb mij verklaard tegen het weglaten van belangrijke gedeelten,

alleen omdat zij voor het betoog van den auteur overbodig zijn. Ik vermoedde dat dit met het journaal van Buysero kon gebeurd zijn. Het schijnt echter het geval niet geweest te zijn. En de auteur verzekert ons ten overvloede, dat hij zelf zulk een wijs van uitgeven afkeurt en geenszins zal navolgen. Ook een andere aanmerking heeft bij hem weêrklank gevonden. Hij gevoelt zelf, dat wij van den bezorger van 's Konings Huisarchief liever stukken uit dat archief dan uit het meer toegankelijke Rijksarchief verlangen. In deze tweede aflevering, wier inhoud reeds bijeengebracht was, ontvangen wij nog wel grootendeels bescheiden, die in originali in het Rijksarchief bewaard worden; maar voor de volgende afleveringen belooft de uitgever bij voorkeur stukken, die hij in het archief van het Koninklijk Huis gevonden heeft. Van Sypesteyn komt in het voorbericht van deze tweede aflevering ook nog terug op het vroeger door hem uitgesproken oordeel over de politiek van De Witt ten opzichte van het Huis van Oranje. Hij verklaart zijn uitspraak nog nader, en betoogt dat hij en ik in ons oordeel niet zooveel verschillen als het mij was voorgekomen. Het is zoo, wij keuren het beiden af, dat De Witt het Huis van Oranje, tegen den zin der natie, terug heeft gezet, en eveneens nemen wij beiden de omstandigheden in rekening, die deze handelwijs tot op zekere hoogte verontschuldigen. Maar in den gang onzer redeneering, waardoor wij tot deze slotsom geraken, bestaat toch een aanmerkelijk onderscheid, hetgeen de lezer, desverkiezende, door vergelijking kan leeren kennen, en waarover het niet noodig is verder uit te weiden.

De nieuwe aflevering, tot wier beschouwing wij thans willen overgaan, handelt bijna alleen over het ontstaan en de strekking der beruchte Acte van Seclusie. De vraag, zoo dikwerf geopperd en zoo verschillend beantwoord, of De Witt en zijn vrienden Cromwell hebben opgezet om zulk een acte, als voorwaarde van den vrede, te vorderen, wordt onderzocht, en toegelicht met een schat van allerbelangrijkste brieven, grootendeels tusschen den raadpensionaris en de Hollandsche gezanten te Westminster gewisseld. Ik kende die rijke verzameling sedert lang, en ik had reeds mijn oordeel over de geheele zaak gevestigd, toen ik dit werk in handen nam. Met genoegen bespeurde ik, dat wij het, wat de hoofdzaak betreft, eens zijn. Het betoog van den geachten schrijver leidt tot dezelfde slotsom als waartoe mijn onderzoek mij gebracht had. Ik word daardoor in mijn gevoelen bevestigd, en ik vertrouw dat het Van Sypesteyn zal gelukken het letter-

kundig publiek van de juistheid zijner voorstelling te overtuigen. Daartoe zou ik echter wel wenschen, dat zijn uiteenzetting iets duidelijker en zijn redeneering iets bondiger ware uitgevallen.

De Witt heeft nooit aan Cromwell den eisch van uitsluiting van het Huis van Oranje uit de hooge posten der Republiek in den mond gegeven. Dit blijkt genoegzaam uit de correspondentie, die Van Sypesteyn ons voorlegt. Maar wij moeten erkennen, dat die briefwisseling verre van volledig is. Van Beverningh was een secuur man, en had liefst zijn brieven in zijn eigen bewaring; hij vraagt ze dan ook, zoo dikwerf zij over een gewichtig onderwerp loopen, van zijn correspondent terug. Juist die zorg is geschikt om achterdocht te verwekken; en een ergdenkend vijand der stadhouderlooze partij zou allicht vermoeden, dat de bewaarde papieren de volle en zuivere waarheid niet spreken.

Maar er is een ander bewijs voor de onschuld der anti-stadhouderlijken en bepaaldelijk van Jan de Witt. Om te gelooven dat De Witt het vorderen der bewuste acte had uitgelokt, moet men aannemen, dat het uitreiken dier acte aan Cromwell voordeelig was voor de anti-stadhouderlijken, of althans tijdens de vredehandeling als zoodanig werd aangemerkt. Maar het tegendeel is waar. Het overgeven der acte kon niet dan de partij benadeelen, en De Witt was te scherpzinnig om dat niet te voorzien. Daaruit volgt ten stelligste, dat hij aan het ten laste gelegde geen schuld kan hebben. De beschuldiging is opgekomen bij menschen zonder inzicht in de bedoelingen en belangen der toenmalige staatspartijen, bij een Van Messen en bij een Van Ruyven, en geloofd door mannen zonder oordeel, zooals de stadhouder van Friesland.

Ziehier wat er van de zaak is. De Witt en de zijnen wenschten een republiek zonder eminent hoofd. Na het bestuur van Frederik Hendrik en Willem II, na de wel mislukte, maar toch bijna gelukte onderneming tegen Amsterdam, wilden zij, niet zonder goede reden, de zoo tijdig opengevallen posten van stadhouder en kapitein-generaal niet meer vervullen. Maar het volk, dat tegen zijn regenten bescherming behoefde en die alleen bij een representant der monarchie vinden kon, verlangde dat de jonge Prins, zoodra hij meerderjarig werd, in de plaats van zijn vader treden en nu reeds daartoe gedesigneerd worden zou. Een regeering, die op het cardinale punt het tegendeel wil van hetgeen het volk begeert, is op den duur onbestaanbaar. Het eenige, wat de anti-stadhouderlijken hopen konden, was, dat de natie gedurende de jeugd van den

Prins van zienswijze veranderen, of althans onverschilliger worden zou, en op den duur niet zou ijveren voor hetgeen zij thans zoo ijverig ter harte nam. De partij moest om die reden haar oogmerk verbergen, en een beslissing vermijden; zij moest alles aan de toekomst overlaten, in de hoop, dat die vreedzamer dagen en kalmer gemoederen geven zou. Vast te stellen dat nooit een prins van Oranje worden mocht wat zijn vaderen geweest waren, zou een bravade zijn geweest, die niet slechts nutteloos was, zoolang het volk er niet in toestemde, maar zelfs gevaarlijk, omdat zij den vijanden een mikpunt voor hun slagen aanbood. Maar nog onvoorzichtiger, onzinnig in de hoogste mate zou het geweest zijn, de eeuwige uitsluiting van het Huis van Oranje te doen voorkomen als prijs voor een nadeeligen, vernederenden vrede, die toch reeds gelaakt en verfoeid werd door allen, die, zonder inzicht in den wezenlijken toestand der Republiek, niet overtuigd waren van de onmogelijkheid om den oorlog langer voort te zetten. Zoo zou zich de vernedering van Oranje in de verbeelding des volks vereenzelvigd hebben met de vernedering der natie, en de verheffing van den Prins als rehabilitatie van het vaderland door de menigte op het vurigst verlangd zijn geworden.

Dit alles wist en begreep De Witt volkomen. Tot het laatst toe heeft hij het beloven, en daarna het uitreiken der Acte van Seclusie verschoven. Iets moest natuurlijk aan Cromwell worden ingewilligd. Er lag dezen te veel gelegen aan het weren van den neef van Karel I uit de regeering der Republiek, dan dat hij van zijn eisch eenvoudig en ten volle afstand zou hebben gedaan. Hij moest iets tot zijn verzekering bekomen: dat was hem niet te weigeren. En De Witt was ook wel genegen iets toe te staan. Hij meende dat Cromwell genoegzaam gedekt zou wezen, indien de vrede, voor zoolang de tegenwoordige regeeringsvorm der Republiek duren zou, gesloten werd, met dien verstande, dat bij verandering in den regeeringsvorm (d. i. bij het herstel van het stadhouderschap), de Protector zelf zou beslissen, of hij den vrede bewaren dan wel den oorlog hervatten wilde. Deze bepaling, minder geschikt om het volk te verbitteren, zou bovendien het voortduren van het stadhouderloos bewind beter verzekerd hebben: immers verandering van regeering stelde dan bloot aan het gevaar van oorlog met het machtige Engeland. De acte, in dien zin gesteld, zou geen verbod maar een waarschuwing geweest zijn. Maar Cromwell liet zich niet gezeggen. Alleen voor de Acte van Seclusie was de vrede te koop.

De Witt en de zijnen zijn geëindigd met dien prijs, hoe onwillig ook, te betalen. Hebben zij daar wèl aan gedaan? Was de vrede zulk een prijs waardig? In het beantwoorden van deze vraag moet ik van Van Sypesteyn eenigermate verschillen. Hij meent: voor de partij van De Witt was de vrede onmisbaar en tot elken prijs begeerlijk: voor het land daarentegen was hij zeker zeer gewenscht, maar nog niet zoo noodzakelijk dat hij voor zoo diepe vernedering gekocht behoorde te worden.

Ik geloof, dat de geachte schrijver zich hier vergist; dat het land inderdaad door het voortduren van den krijg ten gronde gericht zou zijn, en dat er niet de minste kans bestond om een paar jaren later een voordeeliger vrede te treffen. Het bleek overtuigend, dat wij tegen Engeland niet waren opgewassen. Het was roekeloos geweest ons den oorlog op den hals te halen, toen wij dien met geringe opoffering hadden kunnen voorkomen. Thans zou het onverantwoordelijk geweest zijn, nu de smartelijke ervaring onze minderheid zoo treffend had bewezen, ons aan nieuwe volkomen zekere slagen bloot te stellen. Het zou ons met den vrede gegaan zijn, als den koning van Rome met de Sibyllijnsche boeken: voor telkens mindere waarde zou ons telkens dezelfde prijs zijn gevraagd. Door te talmen met toe te slaan, zouden wij gedurig slechter koop hebben gekregen. Ik kan hier, in deze aankondiging, niet bewijzen, dat inderdaad de toestand des lands zoo wanhopig was, en dat hij alle uitzicht op een voordeelig voortzetten van den oorlog moest benemen. Ik wil maar één bijzonderheid vermelden, die door geen onzer geschiedschrijvers geboekt is. Wij hadden volkomen gebrek aan geschut. Nog was het geschuthuis in Den Haag niet gebouwd; uit Zweden waren wij gewoon onze kanonnen te krijgen. Maar nu had de Zweedsche regeering, die blijkbaar tot Engeland overhelde, reeds schepen met voor ons bestemd geschut in lading aangehouden, en het liet zich aanzien, dat, bij het voortduren van den krijg, de aanvoer uit Zweden geheel zou ophouden. De Witt geeft in een brief van later dagteekening, waarin hij van dezen oorlog terloops gewag maakt, het ontbreken van geschut als een der knellendste drijfveeren tot den vrede op. En bij het aankomen van den tweeden Engelschen oorlog, in 1665, was het een der eerste zorgen van de Staten om een voortreffelijke geschutgieterij in Den Haag te vestigen. — Over het deerlijk verloopen van den handel, en over andere nadeelige gevolgen van den krijg zal ik niet uitweiden: zij zijn honderd malen uiteengezet, en aan een ieder bekend.

Behalve de correspondentie van De Witt over den vredehandel, deelt ons Van Sypesteyn nog een eigenhandige nota mede van Willem Frederik van Nassau, stadhouder van Friesland, die hij in het huisarchief van den hertog van Anhalt gevonden heeft. Zij behelst „redenen, waaruyt ich oordeele dat Cromwell vrede sal moeten maecken met dese provintiën, en dat uyt noot, en daerom gaet hy van sijn harde eisching, en dat voor een korten tijt tot goede occasie". Een kostelijke bijdrage tot de kennis van dat onstaatkundige en onverstandige hoofd! Hoe steekt de brabbeltaal en de inbeelding van den graaf bij het scherpe en juiste oordeel van den raadpensionaris en bij diens bondigen redeneertrant af! En dan zal men het den staatsman nog euvel duiden, dat hij soms zijn geduld verloor, en den vorst behandelde, zooals hij verdiende, met minachting!

Een brief van Cornelis Tromp aan Johan Maurits, den Brasiliaan, waarin de beruchte Verhoeff, „den persoon die de harten van de Ruwaert van Putten en de Raetpensionaris de Witt heeft gebergt", voor een post wordt aanbevolen, geeft Van Sypesteyn aanleiding om de veel besproken vraag, of Tromp in den moord der De Witten betrokken is geweest, nog eens te bespreken. De brief, dunkt mij, geeft hierover geen nieuw licht. Hij bewijst zeker, dat de admiraal de harten der gebroeders liever in bewaring van een derde, dan kloppend in hun eigen borst zag, maar daaruit volgt nog niet, dat hij aan het plegen van den moord eenig aandeel, welk dan ook, gehad heeft. En de reputatie van Cornelis Tromp zal door het kennelijk welgevallen, waarmeê hij van de misdaad van Verhoef spreekt, ook niet veel verliezen: de waarheid is, dat zij niet veel te verliezen heeft. Bij deze gelegenheid deelt de auteur ons nog iets mede over een ander vergrijp, waaraan de admiraal zich schuldig schijnt gemaakt te hebben, en waarover hij op zijn sterfbed berouw heeft getoond: het betreft een testament, dat niet was zooals het behoorde; de eigenlijke toedracht evenwel blijkt niet uit hetgeen ons wordt meêgedeeld. Zooveel is zeker, dat Tromp door de bladzijden, die Van Sypesteyn aan zijn nagedachtenis wijdt, niet in de achting van het tegenwoordig geslacht zal rijzen. Hij heeft het er naar gemaakt; hem geschiede dus naar zijn werken!

Ten slotte geeft ons de schrijver nog een paar brieven over den laatsten tocht van De Ruyter naar de Middellandsche zee ten beste, en een missive van den vice-admiraal Jan de Haen

aan de admiraliteit van Rotterdam, waarin over het balsemen van het lijk van De Ruyter gesproken wordt. Op zichzelf niet zeer gewichtig, ontleenen deze brieven het belang, dat zij ons inboezemen, aan den vromen held, dien zij betreffen, — een ander mensch dan die Tromp, al durfde deze zich zelfs met hem meten.

Maar genoeg. De lezer ziet, dat ook deze tweede aflevering, in nog hooger mate dan de eerste, wetenswaardige bijzonderheden bevat, en hij zal ongetwijfeld met mij instemmen in den wensch, dat de schrijver ons nog op een tal van soortgelijke *Bijdragen* moge onthalen.

(De Gids, 1865, dl. II, blz. 180 vlg.)

III.

(1866.)

De derde aflevering van Van Sypesteyn's *Geschiedkundige Bijdragen* handelt grootendeels over onderwerpen van krijgskundigen aard, bepaaldelijk over de veldtochten van 1694 en 1695, de veroveringen van Huy en van Namen, waarvan de eer in de eerste plaats aan Menno van Coehoorn toekomt. De uitgever, die eenige jaren geleden *Het Leven van Menno van Coehoorn* had geschreven, gevoelde zich natuurlijk opgewekt dien vroegeren arbeid aan te vullen met de belangrijke stukken, die hem sedert in het Huisarchief waren voorgekomen. Hij bespreekt ze in zijn *Inleiding* uitvoerig, en, voor zoover wij, die geen deskundigen zijn, kunnen oordeelen, met kennis en doorzicht. Men zal het ons ten goede houden, dat wij hierover in geen bijzonderheden komen; al waren wij niet onbevoegd, wij zouden toch ongenegen zijn om deze histoire-bataille te behandelen.

Van meer algemeen belang zijn de brieven en bescheiden, die ons aangaande den Frieschen stadhouder, Hendrik Casimir II, worden meëgedeeld. Zij verspreiden eenig nieuw licht over het zeer merkwaardige en slechts gebrekkig gekende tijdvak tusschen den vrede van Nijmegen en de expeditie van Willem III naar Engeland (1678—1688). De prins van Oranje had in die jaren zijn grootsche, maar gevaarlijke politiek te verdedigen tegen de

bedenkingen en belemmeringen der oude Wittiaansche partij en tegen de stelselmatige tegenwerking van den stadhouder van Friesland, die zich door zijn aanzienlijken neef en ambtgenoot geminacht en verongelijkt rekende. Het 5de deel der *Archives* is niet rijk aan bescheiden, die deze politieke schermutselingen kunnen toelichten, en daarom zijn ons de stukken in deze aflevering der *Geschiedkundige Bijdragen* dubbel welkom.

De belangen der beide stadhouderlijke takken van den Nassauschen stam waren in sommige opzichten dezelfde, en door samenwerking het best te bevorderen, doch in andere opzichten tegenstrijdig. Tegenover de naijverige Staten hadden de stadhouders hun macht gelijkelijk te handhaven, en elk had er belang bij dat de bevoegdheid van den ander vermeerderde en althans niet verminderde. Legde Holland zijn stadhouder aan banden, Friesland zou zich haasten dat uitlokkende voorbeeld te volgen, en omgekeerd. Maar aan den anderen kant, de stadhouder van Holland en nog van vier andere provinciën streefde er naar om stadhouder van al de gewesten, van de geheele Unie te worden. Oldenbarnevelt had indertijd op dien hoogen post voor Maurits het oog gehad, en Frederik Hendrik had dien bijna voor zijn zoon Willem II bemachtigd. Had deze zijn ouderen neef, Willem Frederik, overleefd, hij zou reeds geworden zijn, wat nu eerst een eeuw later Willem IV werd. De jongere tak moest dus, uit den aard der zaak, de toenemende grootheid en macht van den ouderen met argwaan, met bezorgdheid gadeslaan. Uit deze onderlinge verhouding moeten wij het gedrag der Friesche stadhouders, bepaaldelijk van Willem Frederik en zijn zoon Hendrik Casimir II, ten opzichte hunner neven van Oranje verklaren en hiernaar beoordeelen.

Hendrik Casimir had bovendien een bijzondere reden om Willem III niet te beminnen. Deze, zes jaren ouder dan hij, was hem van de jeugd af, ten voorbeeld, ten beschamend voorbeeld gesteld. Hij was altijd nalatig, en verdiende berisping; zijn neef was altijd een model van ijver en plichtsbetrachting. De brieven van zijn moeder, Albertine, die in de *Archives* staan afgedrukt, zijn vol van zulke vergelijkingen, die den jongen Hendrik zeker voor den braven neef niet hebben ingenomen.

En evenals in de kinderjaren bleef het later gaan: Willem III was en bleef de groote man, die door sommigen bewonderd, door anderen gehaat en gevreesd, door allen als een man van gewicht behandeld werd. Met hem vergeleken had de stadhouder van

Friesland niets te beteekenen. Hij gevoelde het zelf, en Willem III liet het hem ten overvloede meer dan noodig was gevoelen. De prins van Oranje verlangde natuurlijk, want zijn eigen belang bracht het mee, met den prins van Nassau op goeden voet te staan, zijn bijstand te ondervinden en hem wederkeerig tegenover de Staten te steunen; maar hij wilde hem niet als zijn gelijke behandelen en nog minder als zoodanig aangemerkt en behandeld worden. Hij verlangde, als hoofd van het geslacht, als eerste in de Republiek, als oudste in jaren en boven vergelijking uitmuntend in bekwaamheid, met eerbied, met ondergeschiktheid bejegend en geëerd te worden. Juist die ondergeschiktheid was den stadhouder van Friesland ondragelijk en hij kon het niet van zich verkrijgen haar te betoomen. Vandaar dat samenwerking somwijlen, als de omstandigheden er toe noopten, voor een poos plaats greep, maar vriendschap, weêrzijdsche gehechtheid steeds bleef ontbreken.

Samenwerking werd omstreeks 1685 dringend gevorderd. Tot op dien tijd had de tegenwerking van Holland, door Hendrik Casimir begunstigd en door diens provinciën gestijfd, den grooten Willem belet met eenige kracht de heerschzucht van Frankrijk te beteugelen. Maar daar werd het Edict van Nantes, eer het nog herroepen was, op het schandelijkst overtreden; de provinciën werden door protestantsche vluchtelingen uit Frankrijk overstroomd. De burgerij, die zich gewoonlijk door de wijsheid der Heeren naar willekeur liet regeeren, begon den zeer bepaalden wensch, om Frankrijk niet langer te believen, aan den dag te leggen. Wie oogen had voor de teekenen des tijds, kon zien dat Willem III van nu af voor zijn politiek op de goedkeuring en de medewerking der natie kon rekenen. De raadslieden van Hendrik Casimir zagen het in, en hun liefde voor het bedreigde protestantisme maakte hun het samenstemmen met het volk gemakkelijk. Terwijl de regenten van Amsterdam nog aarzelden en onwillekeurig naar de roepstem hunner burgers luisterden, sloten reeds de gemachtigden van Hendrik Casimir den 21sten Maart 1685 het accoord, dat hem verplichtte de politiek van Willem III te bevorderen. Wij wisten dit reeds, hoofdzakelijk uit de dépeches van den Franschen gezant D'Avaux. Maar de eigenlijke voorwaarden der overeenkomst waren ons onbekend gebleven, totdat Van Sypestein ze ons in deze aflevering heeft meêgedeeld. In Bijlage XXII geeft hij ons een copie van het door Fagel eigenhandig geschreven en door den Prins onderteekende stuk, het-

geen, blijkens een brief, die in de *Archives* voorkomt, ook door den stadhouder van Friesland goedgekeurd en geteekend moet zijn.

De voorwaarden zijn opmerkelijk genoeg: Hendrik Casimir verbindt zich om de buitenlandsche politiek van Willem III zoo veel hij kon in de hand te werken; zijn raad zal aan den anderen kant door Zijn Hoogheid overwogen en zoo mogelijk gevolgd worden. In de binnenlandsche zaken zullen beiden elkanders „crediet, autoriteyt ende gesagh" bevorderen. Wat de onderlinge verhouding betreft: „de Prince van Nassau sal byzonder noyt naerlaeten sodanigen respect ende deference te hebben voor den heere Prince van Orange, als deszelfs eminentie in verscheyde gesighten meriteert"; de prins van Oranje, aan den anderen kant, „wil den Heere Prince van Nassau van syne bysondere gunste, affectie ende genegen vrientschap verseekert hebben". In dezen geest worden verder enkele quaestieuse punten, waar de bevoegheid van den een met die van den ander in botsing kwam, geregeld, en overigens afgesproken, dat in het vervolg alles in der minne en niet door vijandig tegenstreven geschikt zal worden. — Hendrik Casimir had dus gebogen en toegegeven, niet Willem III. Deze had nooit iets anders begeerd dan wat hem thans werd ingewilligd. Volgens D'Avaux had hij eenige maanden te voren onbewimpeld gezegd: „qu'il ne prétendoit aucune chose sur lui (le prince Henri Casimir), et qu'il vouloit seulement conserver les mêmes prérogatives à l'égard du Prince de Nassau, que ces ancètres avoient eu à l'égard de ceux de ce Prince". Maar ten onrechte had Zijn Hoogheid gemeend, dat een verzoening niet mogelijk was, zoolang professor Van der Waaijen de raadsman van Hendrik Casimir zou blijven. Deze, eerst predikant te Middelburg, en in 1676 als zoodanig door Willem III af- en zelfs de provincie Zeeland uitgezet, en om die reden door den stadhouder van Friesland aanstonds, tegen het advies der andere professoren, tot hoogleeraar te Franeker aangesteld en weldra tot vertrouwden raadsman bevorderd, had zeker een ouden wrok op den Prins te koelen; maar tegen Lodewijk XIV had hij meer dan persoonlijke grieven: tegen dezen had hij de zaak van het bedreigde protestantisme te verdedigen, en, tot zijn eer zij het gezegd, hij offerde aan het algemeen belang zijn wraak op, en werkte tot de verzoening der beide neven ijverig mede. Hij liet zich persoonlijk door Willem III bevredigen met een verklaring, van 4 Juni 1685, waarbij het vroegere bevel van uitbanning uit Middelburg en Zeeland ingetrokken, en het geheele besluit van

afzetting krachteloos gemaakt werd. Deze nog al curieuse acte staat verscholen in het 4de deel van de *Geschiedenis der Nederlanden* van Le Clerc.

De verzoening tusschen de beide neven was niet hartelijk, niet duurzaam, wij zagen het reeds. Maar het misnoegen van Hendrik Casimir werd gedurig machteloozer, naarmate het aanzien van prins, van koning Willem zich verhief, en het gevoel zijner machteloosheid schijnt hem op den duur gekalmeerd te hebben. Toen hij in 1696 stierf, was hij althans niet in openlijke vijandschap met Willem III, die dan ook, in strijd met het testament van Frederik Hendrik, bij zijn uiterste wilsbeschikking den Frieschen tak boven den Brandenburgschen bevoordeeld heeft.

Wij zijn dank schuldig aan den uitgever voor de zorg, waarmeê hij zijn belangrijke bescheiden uitgegeven en toegelicht heeft. Stellige misvattingen hebben wij in zijn arbeid nagenoeg geen bemerkt. Alleen de ongeteekende brief van D'Avaux, dien hij tot 1685 of 1686 brengt, had vroeger geplaatst moeten worden; hij dateert van 23 Juli 1682, zooals blijkt uit de zinsnede: „le mémoire, que le Sr. Petkum a présenté ce matin", want geen andere memorie dan die van de opgegeven dagteekening (te vinden in den *Mercurius* van dat jaar) kan hier in den samenhang van den brief bedoeld wezen.

Ik zou deze weinige opmerkingen, die ik erken dat niet veel beteekenen, zeker niet te berde hebben gebracht, en liever gewacht hebben tot ik deze aflevering tegelijk met een volgende kon aankondigen, ware het niet dat alle hoop op een volgende aflevering voor goed vervlogen is. De verdienstelijke uitgever is reeds, in de kracht van zijn leven, tot onberekenbare schade der wetenschap, gestorven. Voor allen, die het voorrecht hebben gehad hem te kennen, zal hij onvergetelijk blijven; want hij was niet slechts een geleerd en bekwaam, hij was een rechtschapen en welwillend man, dien men niet kennen kon zonder hem te achten. Door een aantal verdienstelijke historische werken heeft hij zich een blijvenden naam verworven; maar toch, hoeveel meer zou hij hebben verricht, hoeveel hooger roem zou hij hebben verworven, indien hem nog eenige jaren levens waren gegund. Vooral als uitgever van belangrijke bescheiden zou hij de wetenschap nuttig zijn geweest.

Als mede-arbeider van Groen van Prinsterer, als aangewezen opvolger van dezen, had hij het overrijke Huisarchief te zijnen gebruike; en met genot bracht hij daaruit het belangrijkste aan

het licht. Al zijn beschikbaren tijd gebruikte hij om den voorraad te schiften, te ordenen, bruikbaar te maken. Weinige weken voor zijn dood leidde hij mij rond in den rijkdom, dien hij beheerde, toonde mij hoeveel belangrijks er, zelfs nog na de uitgave der *Archives*, voorhanden was, hoeveel bepaaldelijk over het tijdvak van Willem V. Vol ijver en opgewektheid was hij bezig met de bouwstof voor volgende afleveringen zijner *Bijdragen* te verzamelen: hij wilde de correspondentie van prins Frederik, den vroeg gestorven broeder van koning Willem I, hij wilde de *Memoires van prins Willem II*, die hij te Dessau gevonden had en die hij uiterst belangrijk achtte [1]), weldra in het licht geven. Weinig dacht ik, dat deze plannen om zulke reden onuitgevoerd zouden blijven. In de kracht van den mannelijken leeftijd, in schijnbaar uitnemende gezondheid verliet ik hem, om hem nooit wêer te zien. Moge een ander volvoeren wat hij zich had voorgenomen! Moge Groen van Prinsterer een even waardigen mede-arbeider vinden, als hij in Van Sypesteyn verloren heeft!

(De Gids, 1866, dl. II, blz. 189 vlg.)

---

1) Later uitgegeven door Wynne in zijn Geschillen over de afdanking van het krijgsvolk. (N. v. d. R.)

WICQUEFORT'S MÉMOIRES.

(1863.)

In de *Berigten* van het Historisch Genootschap [1]) staan de *Mémoires sur la guerre faite aux Provinces Unies en l'année 1672, par Abr. de Wicquefort*, afgedrukt.

Zij zijn vol wetenswaardige bijzonderheden, vol juiste opmerkingen en oordeelvellingen, die, komende van een goed ingelichten tijdgenoot, iederen geschiedvorscher welkom zullen zijn. Ik heb de *Mémoires*, bij het behandelen der geschiedenis van dit gewichtige jaar, vlijtig geraadpleegd, en ik blijf het genootschap dankbaar, dat ons die rijke bron van kennis geopend heeft. Doch ik betreur het dat de uitgaaf naar een enkele kopy zonder kritiek geschied is.

Wie de *Mémoires*, gelijk zij zijn uitgegeven, aandachtig leest, zal gedurig stooten op tegenstrijdigheden zoowel in het voorstellen als in het beoordeelen der feiten. Een redeneering eindigt soms geheel anders, dan de aanhef met grond deed verwachten. Een karakterschildering, die op onvoorwaardelijke lofspraak scheen aangelegd, wordt besloten door een aanmerking, die blijkbaar door kwaadwilligheid in de pen is gegeven. Hoe de schrijver over prins Willem III, over Fagel, over de De Witten oordeelt, is niet met zekerheid uit zijn woorden op te maken, want hij blijft zich in zijn uitspraken niet gelijk. Het verhaal van den moord der De Witten is onverklaarbaar; sommige uitdrukkingen insinueeren dat de Prins zich in dien gruwel heimelijk verheugde; andere stellen hem boven alle verdenking van dien aard. Sommige zinsneden schijnen geloof aan de schuld van Cornelis de Witt te verraden; andere laken hen, die aan de beschuldiging geloof hechtten of voorgaven haar te gelooven.

1) Deel VI, stuk 1.

Het blijft verder onzeker, wanneer de *Mémoires* geschreven zijn. Zij doen zich voor als opgesteld omtrent Nieuwjaar 1673. De laatste volzin drukt de hoop uit, „qu'avec la nouvelle année Rabenhaupt fera de nouveaux miracles". Maar op verschillende plaatsen komen berichten of opmerkingen voor, die bewijzen, dat althans de redactie van later tijd moet zijn. Er wordt b.v. (blz. 166) gezegd, dat een der medeplichtigen aan den moord der De Witten, Van Banckem, „a porté *longtems* une epée, dont la garde représentoit la sanglante action de cette funeste journée". Zulke in het oog loopende tegenstrijdigheden zouden wij in menigte kunnen aanvoeren: ik wil liever verklaren waaruit zij ontstaan zijn.

De Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde te Leiden bezit het grootste gedeelte dezer *Mémoires*, zooals zij oorspronkelijk zijn gesteld, door een klerk in het net geschreven, en door den auteur eigenhandig verbeterd en met talrijke toevoegsels vermeerderd. De vergelijking van dit handschrift met den tekst, door het genootschap uitgegeven, leert ons hoe wij de tegenstrijdigheden, die wij in dezen opmerkten, te verklaren hebben.

Dat Wicquefort een oneerlijk man, een niet geloofwaardig geschiedschrijver is, behoeft niet meer bewezen te worden. Anders zou de wijs, waarop wij hem met het redigeeren dezer *Mémoires* zien omspringen, een afdoend bewijs daarvan kunnen leveren. Vóór de revolutie van 1672 was hij een aanhanger van De Witt en van de Staten van Holland. In hun geest schreef hij om loon een geschiedenis van het stadhouderlooze tijdvak. Maar met de revolutie raakten zijn betaalsheeren van het kussen, en voor een geschiedenis, in hun geest en in hun belang geschreven, zou hem de nieuwe regeering niet het allerminste betalen. Het werd dus noodig van partij en van gezindheid te veranderen, wilde hij zijn bezoldiging behouden. Gelukkig was zijn politieke overtuiging niet zoo vast geworteld, of zij kon desnoods wel worden omgekeerd. Wat hij tot nog toe had geprezen, kon hij voortaan wel laken, en wat hij vroeger had afgekeurd, kon hij nu wel beginnen goed te keuren.

Alleen de overgang moest langzaam en met beleid geschieden. De oneerlijkheid moest niet in het oog springen. De verandering in denkwijs moest niet grooter zijn, dan zich uit den invloed der omstandigheden en uit de lessen der ervaring verklaren liet. Wij moeten den man de eer geven, die hem toekomt: hij speelde zijn rol met gracie, en hij draaide zich niet verder om dan noodig was. Hij schreef zijn *Remarques sur le discours du Commandeur*

de Gremonville en zijn *Avis fidelle aux veritables Hollandois* in een toon, die noch zijn oude vrienden ergeren, noch aan zijn nieuwe mishagen kon; en hij trok dan ook van de nieuwe dezelfde som als hem de oude hadden toegelegd. Hij was aan de winnende hand gebleven.

Zooveel doenlijk sloeg hij denzelfden toon aan bij het stellen zijner *Mémoires*. Het was echter moeielijk over de voorvallen van 1672 zoo te spreken, dat de twee partijen, die elkander ten bloede hadden bestreden, beiden tevreden waren. Waar men noodzakelijk een van beiden moest kwetsen, was het, natuurlijk, geraden de nieuwe betaalsheeren meer dan de oude begunstigers te ontzien. Naar dien stelregel zijn de *Mémoires* oorspronkelijk geschreven, in kalmen, schijnbaar onpartijdigen stijl, met weemoed over het ongeluk der overwonnenen, met matige bestraffing hunner misslagen, doch met warme bewondering voor hen die thans aan het roer en bij de schatkist zitten.

Die bewondering nam toe naarmate de nieuwe regeering zich beter vestigde. Toen de schrijver eenige maanden later zijn in het net geschreven opstel overlas, begreep hij dat zijn lofspraak te zwak, te koud was uitgevallen, dat hij zich een warmer vriend moest betoonen; en hij schreef op den kant een aantal phrasen, die, in den tekst ingelascht, meer gloed en leven in zijn schildering van de grootsche daden en in zijn beschrijving van het edele karakter der winnende partij brengen zouden. Zoo bleef het handschrift eenigen tijd liggen. Waarom het niet uitgegeven werd is onzeker. Waarschijnlijk was de auteur van plan de *Mémoires* te vervolgen, en ook de gebeurtenissen der volgende jaren van den oorlog te beschrijven.

Maar eer hij daartoe kwam, veranderden de tijden en zijn denkwijs tevens [1]). Hij werd verwaarloosd door zijn nieuwe meesters, hij raakte in verdenking, hij werd in hechtenis genomen, van verraderlijke correspondentie beticht, tot eeuwige gevangenschap veroordeeld. Nu begon hij de revolutie van 1672 eerst goed te begrijpen, nu eerst den prins van Oranje naar waarde te schatten, nu eerst het karakter van Fagel, wien hij zijn ongenade toeschreef, te doorgronden. In deze stemming herlas hij nog eens het handschrift zijner *Mémoires*, en hij wijzigde het opnieuw naar

---

1) Den 16den Januari 1674 legden hem de Staten-Generaal voor zijn diensten in 1673, die niet minder waren geweest dan in vorige jaren, nog 1600 Car. guldens toe. (Zie Resolutiën Staten-Generaal.)

zijn veranderde denkwijs: nieuwe toevoegsels kwamen den lof, aan den Prins en aan Fagel gegeven, temperen, en daarentegen de twijfelachtige uitspraken over de De Witten tot duidelijke lofspraak uitbreiden. Natuurlijk raakte door die tusschenvoegsels van verschillenden tijd en van tegenstrijdige beschouwing, het verband tusschen de oorspronkelijke volzinnen verbroken en eindigde een redeneering soms geheel anders, dan de praemissen vorderden. Maar het groote publiek ziet zoo nauw niet, en juist door hun tegenstrijdigheden waren de *Mémoires* geschikt om den lezer te verwarren, en een onbepaalden achterdocht tegen de bedoelingen van den Prins en zijn aanhangers bij hem op te wekken. Deze laatste redactie is het, die door het Historisch Genootschap in zijn *Berigten* is uitgegeven.

Wij betreuren het, dat het genootschap geen kennis heeft gedragen van het oudere afschrift, bij de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde bewaard. Een kritische uitgaaf van het oorspronkelijke opstel, met de tweeërlei invoegsels op den kant aangeteekend, zou, naar mijn oordeel, veel nuttiger zijn geweest dan de bloote afdruk der laatste onsamenhangende compilatie. Wij zouden dan met een oogopslag hebben gezien, hoe de auteur naar de omstandigheden zijn oordeel verandert, hoe weinig hij bijgevolg te vertrouwen is, en hoe voorzichtig men moet wezen bij het raadplegen van zijn geschiedverhaal.

Om althans een denkbeeld te geven van de veranderingen, die de tekst door de latere toevoegsels en wijzigingen ondergaan heeft, mogen de volgende proeven dienen.

In het eerste ontwerp had de auteur gezegd, dat de vrienden van De Witt het dezen als een verdienste toerekenden, dat hij den Prins een goede opvoeding en goed onderricht in staatszaken had laten geven. Bij het overlezen vond hij hier een uitmuntende gelegenheid om uit te weiden in 's Prinsen lof, en hij schreef op den kant: „Comme en effet l'on ne peut pas nier que le Conseiller Pensionnaire ne se soit appliqué avec soin et assiduité à lui faire comprendre les fondemens du gouvernement de l'Estat, à l'instruire de tout ce qui pouvoit former un prince achevé, et a lui donner la première teinture de la veritable morale, *laquelle le fait au jourd'huy non seulement le premier mais aussy le plus honneste homme du païs*". Lofs genoeg voorzeker voor Zijn Hoogheid uit den mond van een voormalig aanhanger der Loevesteinsche factie! „Le plus honneste homme du païs"! Toen de schrijver in later tijd, na de ondervinding in de gevangenis opgedaan, deze phrase

weer onder het oog kreeg, begreep hij dat ze er zoo niet door kon, en hij veranderde haar aldus: „*laquelle comme elle le fait aujourd'huy le premier, le fera aparemment aussy le plus honneste homme de l'Estat*". Hoop op de toekomst is wat anders dan zekerheid in het tegenwoordige. Vooralsnog was de Prins „le plus honneste homme" niet meer.

Van Fagel werd in het oorspronkelijke opstel geen gewag gemaakt. De auteur wist toen zeker nog niet, wat hij aan hem hebben zou. Doch in de eerste kantteekening verscheen een onvoorwaardelijke lofspraak op den waardigen opvolger van De Witt, te breedvoerig om ze hier anders dan bij uittreksel mee te deelen: „De Witt eut pour successeur... G. Fagel, sorti d'une famille ancienne et honorable. Dans sa première profession d'avocat il avoit acquis une si grande réputation de probité et de capacité, que la ville d'Harlem le convia par de grands avantages à accepter la charge de pensionnaire.... Il n'avoit pas été longtems dans l'assamblée des Etats de Hollande, qu'il devint incommode au Conseiller-Pensionnaire, qui pour faire sortir de l'assamblée un personnage capable de rompre tous ses mesures, le fit obtenir la charge de Greffier des Etats Generaux; mais il ne fit qu'augmenter le crédit de Fagel par celui que sa capacité et son travail lui acquirent dans l'assemblée des Etats Generaux... C'est pourquoi les Etats de Hollande ne pouvoient pas faire un choix qui fut plus avantageux à l'Etat, etc." Wij zien dat Fagel er niet minder goed afkomt dan de Prins zelf. Om hem te beter te verheffen, moet zelfs De Witt voor hem onderdoen. — Maar ook dit gunstige oordeel was niet bestand tegen de ervaring, die de auteur in de gevangenis opdeed. Bij de laatste revisie liet hij al dien lof wel onveranderd staan, maar hij voegde er een en ander aan toe, dat er alle waarde aan ontneemt [1]). „L'on ne peut pas nier que ce ministre n'ait rendu de très grands services au Prince d'Orange. Mais il y en a qui jugeoient que dans la passion qu'il avoit d'etablir le Prince, il ne se souvenoit pas bien de ce qu'il devoit à l'Estat, et qu'il n'a pas bien ménagé ses interets quand il a aidé à faire tomber la charge de gouverneur et lieutenant general de la Province sans instruction et condition" ... „Pour dire en un mot, c'est un très grand homme, et s'il avoit tant soit peu de connoissance des affaires de la guerre et des finances, et surtout des intérets des puissances étrangères, et avec cela un peu plus de phlegme en ses raisonnemens et un peu plus de

1) Vgl. het oordeel in de Histoire des Prov. Unies, t. IV, p. 520.

civilité pour ceux qui ont à négocier avec lui, l'on en pourroit former un ministre achevé". Zeker, als men een goed staatsman is op zooveel uitzonderingen na, dan valt er niet veel te roemen. Wat de vroeger zoo geprezen probiteit betreft, daarop is nu ook iets af te dingen: „Ce que l'on y trouvoit à redire ce fut qu'autrefois, lorsque son zèle ne pouvoit pas être interessé ni sa conduite suspecte, l'on avoit remarqué en lui des sentimens bien oposez à ceux qui le faisoient agir alors". De lofspraak eindigt, zooals men ziet, gelijk de mulier formosa van Horatius, in een afzichtelijken staart, die ons van het geheel doet walgen.

In den tekst, zooals die door het Historisch Genootschap is uitgegeven, komt (op blz. 169), na de beschrijving van den moord der De Witten, een billijke, hoogst gunstige waardeering van hun staatkundig leven voor. Zij ontbreekt, om goede redenen, in het oorspronkelijke opstel; alleen lezen wij daar het volgende, dat zelfs de Prins en Fagel niet overdreven geacht zullen hebben: „Ce fut là la fin de Corneille et Jean de Witt, qui avoient rendu de grands services à leur patrie,.... de sorte qu'ils méritoient certes une mort moins cruelle, *au moins si les pensées du premier ont été innocentes à l'égard du Prince d'Orange*". Van een vreemde, die de gebroeders niet dan bij geruchte gekend had, zouden wij zulk een uitspraak al te voorzichtig, al te koud vinden; nu een begunstigde en vertrouwde zoo spreekt over menschen, die hij onder andere omstandigheden uitbundig placht te roemen, nu zien wij daarin een blijk van een gevoelloos hart en van een laag karakter.

Wij hebben er niets meer bij te voegen. De geleverde proeven zullen voldoende zijn om te overtuigen, dat Wicquefort niet uit liefde tot waarheid, maar om loon, niet eerlijk, maar in den geest dergenen die hem betaalden, geschreven heeft. Hoe nuttig zijn geschriften ook zijn om de velerlei berichten, die zij bevatten: zijn beschouwingen en beoordeelingen van personen en zaken moeten noodzakelijk beproefd worden, eer wij ze voor goede munt kunnen aannemen. Nu wij weldra een volledige uitgaaf van het uitgebreide geschiedverhaal [1]), verwachten, scheen het mij niet ontijdig deze bijdrage tot een juiste waardeering van den geschiedschrijver bekend te maken.

(Kronijk van het Hist. Genootschap, 1863, Jaarg. XIX, 4de Serie, dl. IV, blz. 168 vlg.)

---

1) Sedert uitgegeven door de heeren Lenting en Chais van Buren, Amst. (1861—1874). (N. v. d. R.)

OVER SIMON VAN LEEUWEN EN ZIJN BEDENCKINGEN OVER DE STADTHOUDERLIJCKE MAGT.

(1897.)

De verhandeling van Mr. Simon van Leeuwen is sedert lang aan onze geschiedkundigen bekend. Kluit heeft het handschrift een eeuw geleden in handen gehad en er een en ander uit meegedeeld [1]), maar juist dat niet, wat naar mijn oordeel bovenal onze aandacht verdient. „Ik ga voorbij (zegt hij) de sterke trekken en schilderingen van de maniere, op welke het in dien tijd in de Vroedschappen en Magistrature toeging. Het was van dien aard, dat in dien tijd zulks openlijk en hardop te zeggen niet oorbaar was. In onze dagen, waarin men het zoo sterk op de zoogenaamde Aristocraten en Aristocratie heeft geladen, wil ik dit niet breeder aanwijzen". Opmerkelijk en kenteekenend voor den geest der eeuw! Een geschiedvorscher, zoo waarheidlievend en oprecht als Kluit, wil niet publiceeren hetgeen door de tegenpartij als een wapen ter bestrijding van de partij, die hij is toegedaan, gebruikt zou kunnen worden.

Het valt ons, een eeuw na Kluit, gemakkelijk openhartiger te zijn, want de staatspartij, die hij verkoos te sparen, is met haar tegenpartij en met de geheele Republiek, die zij door haar tweedracht beroerden, te niet gegaan. Wij trekken ons haar eer en haar schande niet meer aan; wij zijn geneigd om aan elk van beide lof of blaam toe te kennen naar zij in ons oog verdienen. Van hetgeen Kluit verzweeg, hebben dan ook in de laatste jaren De Witte van Citters en ik, die insgelijks het handschrift ten gebruike hadden gekregen, reeds enkele bijzonderheden, waar het te pas kwam, meegedeeld: hij in *Een Hoofdstuk uit de Ge-*

---

1) In het 3de deel zijner Historie der Hollandsche Staatsregering, blz. 551 vlg.

schiedenis van het Nepotisme [1]), en in de inleiding zijner *Contracten van Correspondentie;* ik in mijn opstel over *de Burgemeesters van Amsterdam* [2]). Ik mag dus onderstellen dat de beoefenaars onzer vaderlandsche geschiedenis de strekking en den hoofdinhoud van Van Leeuwen's *Bedenckingen* reeds kennen, maar niettemin achtte ik het volstrekt niet overbodig noch nutteloos het gedeelte der verhandeling, dat voor Kluit en zijn tijdgenooten te aanstootelijk was, in zijn geheel af te drukken [3]). Ik wil zeggen, om welke redenen vooral.

Over het ambtsbejag tijdens de Republiek en over de kuiperijen, die daarvan onafscheidelijk waren en liefst onder de onhollandsche en vergoelijkende namen van Harmonie en Correspondentie werden verbloemd, is zeker in den laatsten tijd het noodige aan het licht gebracht. Maar verreweg de meeste dier onthullingen betreffen de kwade praktijken der 18de eeuw, van het tweede stadhouderlooze bestuur en van het stadhouderschap van Willem IV en Willem V. Het uitvoerige en nauwkeurige boek van Jorissen, door het Historisch Genootschap uitgegeven [4]) onder den titel van *Memoriën van Mr. Diderik van Bleyswijck*, de meest aanschouwelijke voorstelling van het regeeringsbederf die wij tot nog toe bezitten, bepaalt zich tot het tijdvak van 1734—1755. Uit de 17de eeuw daarentegen, uit het stadhouderschap van Willem III, waarin het kwaad schromelijk is toegenomen, en uit het eerste stadhouderlooze bewind, waarin het eigenlijk is ontstaan, weten wij betrekkelijk nog weinig. En ik behoef wel niet te zeggen, dat toch de tijd der wording en eerste ontwikkeling bovenal onze aandacht verdient. Gelukkig dat wij door de goede zorg van het Historisch Genootschap weldra in de gelegenheid zullen worden gesteld om er onze aandacht aan te wijden. In zijn werken zullen namelijk eerstdaags de gedenkschriften van den schepen Bontemantel verschijnen [5]), over *De Regeeringe van Amsterdam, zoo in 't civiel als in 't crimineel en militair*, gedurende het eerste stadhouderlooze tijdvak, waarin het meer en meer inkankerend kwaad niet zoozeer als een gevaarlijke ziekte, maar veeleer als een der natuurlijke levensverschijnsels, zonder eenige achterhoudendheid of vergoelijking, en daarom des te treffender en leerzamer, ons

1) Spectator van 1863, blz. 348.
2) Verspr. Gesch., dl. IV, blz. 305 vlg.
3) In de Bijdr. en Meded. v. h. Hist. Gen., dl. XVIII, blz. 433 vlg.
4) Werken, Nieuwe Serie, N°. 45.
5) Sedert in 1897 door Dr. G. W. Kernkamp uitgegeven als N°. 7 en 8 der 3de Serie.

voor oogen wordt gesteld, door iemand die er alles van weet. Eerst als dat boek het licht zal zien, zullen onze geschiedkundigen zich een juist denkbeeld kunnen vormen van de wijs, waarop het toen ter tijd in de magistratuur van onze stemhebbende steden toeging, en van het ontstaan en geleidelijk toenemen van allerlei misbruik onder den invloed van eigenbelang en afgunst en partijschap. Geen stad waarin wij die toedracht met meer belangstelling gadeslaan dan juist Amsterdam, tenzij misschien Dordrecht, de stad der gilden en der „goede mannen van achten", der geslachten van Van Beveren, De Witt en Berck; maar daar ter stede, helaas, heeft het in die dagen aan „such an honest chronicler" als Bontemantel ontbroken. Evenwel voor iemand, die in het beschrijven van zulke toestanden behagen mocht scheppen, liggen nog altijd in de onuitgegeven briefwisseling tusschen de gebroeders De Witt en sommigen hunner mederegenten in het Rijksarchief, en in ettelijke pamfletten van dien en van lateren tijd de overleggingen en afspraken en verbintenissen verholen, die de openbare feiten, waarvan de registers in het stadsarchief de herinnering bewaren, in het juiste daglicht stellen en verklaren kunnen. Moge nog eens een schrijver, die voor zulk een taak berekend is, zich dat nog onbeheerde goed aantrekken en aan de historische wetenschap dienstbaar maken!

Als inleiding nu tot het bestudeeren van diergelijke bijzondere stadsgeschiedenissen tijdens het raadpensionarisschap van De Witt en met name van Bontemantel's *Gedenkschriften*, kunnen, als ik mij niet bedrieg, de *Bedenckingen* van Van Leeuwen uitmuntend dienen. Zij zijn juist gericht tegen de misbruiken, die gedurende dat tijdvak in de stadsregeering in zwang waren gekomen, en die haar auteur wenscht dat de stadhouder zal tegengaan en uitdrijven, als zijnde daartoe geroepen en met de macht toegerust. Zij vestigen dus de aandacht van den lezer op dezelfde verschijnselen, die Bontemantel eenvoudig vertoont, als op de symptomen eener ernstige ziekte, waaraan de constitutie der Republiek lijdt en, wordt zij niet bij tijds bestreden, kwijnen en ten slotte wegsterven zal. Zij zijn in de eerste plaats voor den stadhouder zelven bestemd. Uit het begeleidend schrijven, waarmee het handschrift aan den Prins werd toegezonden, en dat door Kluit in zijn geheel is afgedrukt [1]), blijkt ons, dat Zijn Hoogheid bij een

1) T. a. pl., blz. 511. Het oorspronkelijk berust in de Bibliotheek der Leidsche Universiteit.

persoonlijke ontmoeting aan Van Leeuwen verlof had gegeven om zijn meening over de wettelijke wijze van het benoemen der regenten in de steden van Holland, en van de macht die daarbij aan den stadhouder toekwam, op schrift te stellen en aan zijn oordeel te onderwerpen. Aanleiding hiertoe kan een geschil hebben gegeven, dat over dit onderwerp in den jongsten tijd tusschen den Prins en de regeering der stad Leiden, waarvan Van Leeuwen lid was, was gerezen, doch weldra in der minne werd bijgelegd. Hoe dit zij, van de bekomen vergunning maakte thans de schrijver een tamelijk ruim gebruik. Na een inleiding over de verschillende regeeringsvormen in het algemeen, beschrijft hij, hoe in de voornaamste steden van Holland en West-Friesland volgens de grafelijke handvesten en privilegiën de regeering ingericht en de regenten gekozen behooren te worden, om vervolgens uit te weiden in een betoog, hoe dit tijdens De Witt, bij gemis van een vorstelijk of stadhouderlijk toezicht en bedwang, is ontaard en verworden, en dringend herstel vereischt. Het stuk werd in den winter van 1675 of 1676 geschreven. In den opdrachtsbrief, die van 8 Maart is gedagteekend, wordt het aan het welbehagen van Zijn Hoogheid eerbiedig overgelaten te beslissen, „of het van Haar interesse mocht zijn, hetzelve of iets dergelijks publiek te maken". Blijkbaar vleide zich de auteur, dat de Prins in zijn betoog het belang zou stellen dat hij zelf er aan toekende, en zou verlangen dat een ieder insgelijks het lezen en behartigen zou. Maar zoodoende misrekende hij zich deerlijk. Een aanteekening, door 's Prinsen secretaris, Constantijn Huygens den jongeren, uit zijn door het Historisch Genootschap uitgegeven *Journaal* welbekend, op het schutblad van het handschrift geplaatst, verhaalt ons wat daarmee is voorgevallen. „Op den 9den Maert 1676 (zoo luidt zij) dit aen Sijn Hoocheit ter handen gestelt hebbende, nevens de missive van den autheur, heeft hoochgemelte Hoocheit niet goedt gevonden dat hetselve soude gedivulgeert ofte publijck gemaeckt worden, ende heeft dienvolgende my belast dat te willen by my houden ende eens oversien". Dat de Prins het zelf heeft doorgezien, laat staan gelezen, wordt door deze in haar kortheid bondige aanteekening meer dan twijfelachtig. Mij dunkt, wij zien er als in afgeteekend, hoe Zijn Hoogheid na kennis genomen te hebben van de begeleidende missive geen oogenblik in beraad staat over de vraag, of de publicatie van zulk een geschrift al dan niet in zijn belang raadzaam is. Zulk geschrijf, oordeelt hij, dat maar geschrijf van tegenovergestelde strekking zou uitlokken,

kan nergens toe dienen. Op doen, op handelen komt het aan; zijn aanzien en gezag, geen gepraat van een ander, moet tot herstel leiden van wat in het landsbestuur bedorven is. Hij reikt het handschrift, na het even doorgebladerd te hebben, aan zijn secretaris weer over, om het in zijn plaats eens door te zien en verder onder zich te houden. En daarmee afgedaan, — geheel in zijn gewonen trant van doen, dien wij uit het *Journaal* van Huygens kennen. Vermakelijk is het, in strijd hiermee, Kluit, die toch de lakonieke aanteekening kent en zelfs overdrukt, te hooren overleggen, om welke redenen de Prins het opstel waarschijnlijk maar liever niet gedrukt wilde hebben: misschien omdat zijn macht er als beperkt in wordt voorgesteld, gebonden aan een instructie „alreede gemaakt of nog te maken"; misschien ook omdat de aristocratie, zijn tegenpartij, er al te vinnig in gehekeld wordt, hetgeen kwaad bloed zou kunnen zetten. Alsof Zijn Hoogheid aan dat alles gedacht had, alsof hij den tijd had genomen om de *Bedenckingen* van iemand als Van Leeuwen te bestudeeren! Ongelezen, nauwelijks gezien, worden zij bij parate executie afgemaakt en tot vergetelheid gedoemd.

Later schijnt het handschrift (een nette copie van een andere hand, als ik mij niet bedrieg, dan die van Van Leeuwen) aan den auteur teruggegeven te zijn. Het prijkt thans met eigenhandige toevoegsels aan den kant, die ongetwijfeld eerst naderhand zijn bijgeschreven. Ook is er een tweede deel aan toegevoegd, naar het mij voorkomt insgelijks met de eigen hand van den auteur geschreven, dat wel niet onder de oogen van den Prins, wiens handelwijs er in gelaakt wordt, gebracht zal zijn. — Na aan verschillende bibliophilen, laatstelijk aan Schinkel behoord te hebben, heeft het handschrift, met wat er bij hoort, thans een blijvende rustplaats gevonden in de boekerij der Leidsche Universiteit.

Aanvankelijk had ik aan het Bestuur van het Historisch Genootschap willen voorstellen de verhandeling volledig af te drukken. Wel was het eerste omvangrijkste gedeelte grootendeels verouderd; wij kennen den aard der Hollandsche stadsregeeringen tegenwoordig nauwkeuriger en beter dan wij hem hier door Van Leeuwen hooren beschrijven. Maar brokwerk te leveren, als wij in de gelegenheid zijn om het onverkort te geven, zooals de auteur het heeft ontworpen en voltooid, scheen mij toch ongeraden. Evenwel, onder het gereed maken voor de pers bespeurde ik, nog bij tijds, dat juist de eerste helft, die voor ons haar belang meest

verloren heeft, door den schrijver in een later werk was ingelascht, en wel in dat hetwelk wij nog tegenwoordig het meest gebruiken, de *Batavia Illustrata*. In dat werk, waaraan hij bezig was toen hij stierf, en dat voor zoover hij het al op schrift had gesteld in 1685 na zijn dood is uitgegeven, handelt het dertiende hoofdstuk over „de aloude Regeringe deser Landen, het tegenwoordige Lants-stants bestier en Stadhouderlyke Regeringe en alles wat verder tot de Regeringe specteert". Dat onderwerp had de schrijver indertijd in zijn *Bedenckingen* reeds met zorg behandeld, en het was hem zeker een genoegen een groot stuk van hetgeen hij toen wegens het ongunstig oordeel van den Prins ongedrukt had moeten laten, thans nog in te lijven in een boek, dat hij zonder voorweten van Zijn Hoogheid dacht uit te geven. Wat hij daarentegen, omdat het in zijn nieuw bestek niet paste, ook nu weer in portefeuille moest houden, was juist dat wat meer dan al het overige onze belangstelling wekt, de klacht namelijk over het misbruik, dat in de regeering der steden is ingeslopen en er al reeds te lang voortwoekert. Dat gedeelte, het slot der verhandeling, is dus het eenige nog onuitgegevene, en uit dien hoofde kon het Historisch Genootschap volstaan met dit, zonder meer, voor het eerst onverkort te laten drukken. In dien geest wijzigde ik mijn oorspronkelijk voorstel en mocht er de goedkeuring van het Bestuur op verwerven.

Wat aan dit gedeelte een bijzondere waarde geeft is dat de auteur niet slechts een tijdgenoot is, die beschrijft wat hij heeft beleefd, maar een toenmalig regent, die zelf tot zijn ergernis ondervonden heeft, hoe wederrechtelijk de kwade praktijken, waarop hij den stadhouder opmerkzaam maakt, hen benadeelden die in den strijd om het bestaan de zwakkeren bleken te zijn. Daar dus zijn persoonlijk wedervaren gekend dient te worden om zijn bedenkingen te beter te begrijpen en te beoordeelen, wil ik hier, bij wijze van inleiding, het voornaamste meedeelen van hetgeen ik omtrent zijn leven en bedrijf ben te weten gekomen.

Simon van Leeuwen was de zoon van Johan Simonsz. van Leeuwen en Aeltje Ewouts de Bont: de laatste van Rotterdam geboortig, de eerste te Leiden gevestigd als notaris en procureur. Twee jaren nadat de ouders gehuwd waren, werd de zoon geboren en den 21sten October 1626 in de Gereformeerde kerk gedoopt. Van zijn jeugd en vroegste opvoeding weten wij niets. Het eerst wat wij van hem vernemen is dat hij den 9den Januari 1638 als

student in de letteren werd ingeschreven, op zijn 15de jaar zegt het Album, dat echter in dit geval, zooals in ontelbare andere, niet te vertrouwen is. Wij kunnen narekenen dat het hem vier jaar te oud maakt: hij was bij zijn inschrijving niet meer dan ruim elf jaar, volgens het doopboek, dat niet liegen kan; en hij had dan ook eigenlijk niet zonder bijzondere vergunning van curatoren ingeschreven mogen worden, want de Statuten van 1631 [1]) verboden, zonder zulke vergunning, iemand beneden de 12 jaar als student toe te laten. Zullen wij nu uit dit zoo buitengewoon vroeg student worden besluiten tot een buitengewoon vroege rijpheid van verstand, en Simon van Leeuwen vergelijken met Holland's wonder, Huig de Groot, die ook in zijn 12de jaar aan de Academie kwam en in zijn 15de te Orleans, wij mogen wel zeggen als student volleerd, den graad van doctor haalde? Dat deze vergelijking mank zou gaan, blijkt terstond als ik meedeel dat Van Leeuwen gepromoveerd is in zijn 23ste jaar, den 13den September 1649. Neen, omstreeks dezen tijd is het inschrijven van Leidsche jongens van 12, 13 jaar geen ongewoon verschijnsel. Johannes Meerman Gerardsz., dezelfde die Van Leeuwen later in zijn loopbaan den voet dwars zette, was, in 1634, nog één jaar jonger ingeschreven, en in 1632 de zoon van den toenmaligen Rector Magnificus Petrus Cunaeus, twee jaren jonger; ik zou meenen beiden, omdat hun leeftijd naar waarheid werd opgegeven, met uitdrukkelijke vergunning van curatoren. De reden waarom slechts, bijna zonder uitzondering, Leidsche knapen zich zoo vroegtijdig als student lieten inschrijven, zal wel hoofdzakelijk gelegen hebben in de voorrechten, die aan het Academie-burgerschap verbonden waren, in den vrijdom van accijnsen bepaaldelijk, welke zeker ook aan de huisgezinnen, waartoe de studenten behoorden, ten goede kwamen. Dit zij terloops opgemerkt.

Toen Simon in naam zoo al niet inderdaad student werd, was zijn vader nog slechts eenvoudig burger, doch reeds op weg naar het regentschap; sedert 1635 was hij een der kapiteins van de schutterij, uit welke vaak bij vacature de vroetschap werd aangevuld: den 22sten Juli 1647 werd hij hierin ook waarlijk opgenomen. Aan rechtsgeleerden had het college voortdurend behoefte [2]), want uit hun midden placht het de schepenen te kiezen, aan wie de rechtsbedeeling was toevertrouwd. Bij de eerste gelegenheid

1) Handvesten van Leiden, blz. 538.
2) Vgl. Kernkamp, Bontemantel, dl. I, blz. XXI.

de beste, in October 1647, werd vader Van Leeuwen dan ook tot schepen gekozen en in die betrekking tot in 1654 gecontinueerd. Toen Simon in September van 1649 promoveerde, kon hij zich beroemen zoon van een schepen der stad te wezen.

Van zijn studie aan de Academie kunnen wij alleen oordeelen uit zijn promotie en latere werkzaamheid. Ongetwijfeld heeft hij zich zijn vader waardig betoond. Hij promoveerde publiek, wat toen verre van gewoon was, en hem onder de betere studenten onderscheidde [1]). Een eervolle loopbaan scheen hem te wachten. Een zoon van een geacht regent was voorbestemd om ook zelf in de regeering te komen, evenwel eerst na zijns vaders dood, want de handvesten verboden zoowel dat vader en zoon te zamen op het kussen zaten, als dat twee broeders of twee zwagers het deden.

Voor jongelieden van zijn stand was het de gewoonte na volbrachte studie en voor de intree in de maatschappij een reis te maken naar en in Frankrijk, en als het zoo uitkwam, in de aangrenzende landen. En zoo wij de uitgevers der *Lettres de Chr. Huygens* zullen gelooven, heeft Van Leeuwen geen uitzondering op dien regel gemaakt. „Monsieur Van Leeuwen", schrijft Christiaan Huygens aan zijn broeder Constantijn den 12den October 1650, „est maintenant logé là où vous l'estiez à Genève, et fait estat d'y demeurer cet hyver" [2]); en de uitgevers meenen dat de bedoelde persoon onze Mr. Simon van Leeuwen wezen zal. Maar, zoo ik het wel heb, vergissen zij zich, en moeten wij aan Mr. Diderik van Leyden van Leeuwen denken overal waar in de briefwisseling van Huygens in dezen tijd van M. De Leeuwen gesproken wordt. Mr. Simon heeft niet gereisd, misschien wel wegens minder ruime geldmiddelen, maar zich na zijn promotie onverwijld in Den Haag gevestigd als advocaat bij het Hof en den Hoogen Raad. Hij deed den eed als zoodanig den 4den November 1649. Daar vond hij onder zijn jeugdige ambtgenooten meer dan één die later in de regeering hebben uitgeblonken, en maakte kennis met hen, om er één te noemen, Jan de Witt, die na zijn studietijd gereisd en te Orleans den graad van doctor

1) Dit blijkt uit de formule, waarmee zijn promotie in het register vermeld wordt: „1649 Sept. 23. Visus est dignus Simon Van Leeuwen, cui summus in Jure, et quidem publice, post publicam disputationem, conferatur gradus; quem illi contulit D. (Daniël) Colonius". De gewone formule luidt: „Visus est dignus N. N. cui post disputationem in Senatu summus in Jure conferatur gradus, quem illi contulit N. N.".

2) Lettres, t. I, p. 135.

in de rechten in het voorbijgaan gehaald had, en nu als advocaat in Den Haag, evenals Van Leeuwen, naar een gelegenheid uitzag om in stads- of staatsbediening over te stappen. Hij vond die reeds in December 1650 en werd tot pensionaris van zijn vaderstad benoemd. Van Leeuwen moest twee jaren langer wachten en zich toen met veel minder betrekking vergenoegen. Door den invloed zijns vaders ongetwijfeld werd hij den 20sten October 1652 tot secretaris van Soeterwoude aangesteld, welke heerlijkheid door de stad Leiden in 1610 gekocht was en wier openbare ambten door de Leidsche burgemeesters werden vergeven. Deze bediening, die aan het schoutambt ondergeschikt was, gaf weinig aanzien, maar nog al verval en geldelijk voordeel, en Van Leeuwen heeft zich steeds op haar bezit zeer gesteld betoond. Zij bracht mee dat hij uit Den Haag naar zijn vaderstad terugkeerde. Hij liet zich terstond opnieuw onder de studenten inschrijven, hetgeen geschieden kon al had men zijn graad reeds behaald; uit de inschrijving in het Album vernemen wij, dat hij toen bij zijn vader, den schepen, inwoonde. Die vader steeg gedurig hooger in aanzien. In 1654 werd hij bewindhebber van de Oost-Indische Compagnie te Amsterdam, in 1661 burgemeester, in 1663 gecommitteerde raad te 's Gravenhage, en, na zijn terugkomst vandaar, in 1666 burgemeester opnieuw, totdat hij den 27sten Januari van het volgend jaar in volle grootheid overleed.

Al dien tijd bleef de zoon in zijn nederige betrekking werkzaam en overigens practiseerend als advocaat. Maar buitendien deed hij zich als uitmuntend rechtsgeleerde kennen in menig geschrift, waarvan sommige even lijvig als geleerd waren. In 1662 verscheen zijn *Censura Forensis*, die zoolang het Oud-Hollandsche recht in ons land van kracht was, het leerboek en de vraagbaak onzer juristen geweest is en dit nog steeds in Zuid-Afrika is gebleven, en reeds in het jaar daarop gaf hij zijn *Corpus juris* uit, dat wel sedert lang verouderd en vergeten is, maar bij zijn verschijnen opgang maakte en van zijn uitgebreide, zoo al niet even nauwkeurige, geleerdheid getuigde. Hij droeg de eerste uitgaaf der *Censura* aan de curatoren van Leiden's Universiteit en aan de burgemeesters der stad, waaronder zijn vader, op, en in de voorrede zoowel als in het boek zelf sprak hij over zijn studie op zulk een toon, dat men er uit opmaken moest dat hij een professoraat niet versmaden zou. Het werd hem echter niet aangeboden. Daarentegen liet hij zich, 19 April 1665, voor de derde maal inschrijven als student; hij woonde toen op zichzelf, daar

zijn vader in Den Haag verblijf hield, op het (Pieters)kerkhof, en noemde zich kortaf advocaat.

Zoo heeft hij practiseerende en studeerende voortgeleefd tot op den dood zijns vaders, in het voorjaar van 1667. Die dood, wij weten het, opende hem eindelijk den toegang tot de magistratuur en de regeeringsposten. Maar zoo dadelijk werd hij daartoe nog niet bevorderd. Naar het schijnt had hij zich niet bijzonder bemind weten te maken. Het werd 1669 eer hij in den voorhof der regeering toegelaten en tot kapitein der schutterij verkozen werd. Daarop volgde echter spoedig, den 31sten Januari 1670, zijn bevordering tot veertig en vroedschap. Nu mocht hij hopen, evenals zijn vader vóór hem, wegens zijn rechtsgeleerde verdiensten en verleden, zoo spoedig mogelijk tot schepen verkozen te worden. Maar, zoo hij zich hiermee gevleid heeft, is hij danig teleurgesteld. Bij de eerstvolgende benoeming van schepen werd hij door zijn medeleden van de vroedschap voorbijgegaan, hij kwam niet eens op de voordracht.

De voordracht, het opmaken van een dubbeltal, waaruit de schepenen gekozen moesten worden, behoorde namelijk tot de taak van de veertigen, van de vroedschap. Daaruit verkoos, eligeerde, in stadhouderlijke tijden de stadhouder, in 1670 de burgemeesterskamer. Om tot de waardigheid van schepen verheven te worden, behoefde iemand derhalve de gunst van beide collegiën.

Nog in den loop van hetzelfde jaar 1670 deed zich onverwachts een gelegenheid op om het ongelijk, Van Leeuwen aangedaan, nog te herstellen. Den 9den Maart kwam een der gekozenen, Pieter Willemsz. van IJsselstein, te sterven, voor wien binnen's tijds een opvolger moest worden aangesteld, en nu plaatsten ook waarlijk de veertigen met 32 stemmen Mr. Simon van Leeuwen boven aan op het dubbeltal, en met 30 stemmen onder hem Johan van Campen.

Zonder onbescheiden te zijn kon onze vriend zich nu tamelijk zeker van zijn zaak gevoelen. De burgemeesters legden, voordat zij tot de electie overgingen, een plechtigen eed af, van „tot het schependom te zullen stemmen op zoodanigen, dien zij daartoe den bekwaamsten en dienvolgens voor de stad den nuttigsten, mitsgaders voor de justitie den dienstigsten zullen achten" [1]). En dat hij, Van Leeuwen, de ervaren rechtsgeleerde, bekwamer en voor de rechtspraak dienstiger was dan zijn mededinger, die

1) Zie Van Leeuwen's eigen Beschr. v. Leyden, blz. 145.

niet gestudeerd had en van de praktijk niet afwist, scheen buiten kijf. Toch werd niet hij gekozen, maar Van Campen, die het voorrecht had van een neef van een der burgemeesters te zijn.

Wat hierbij was voorgevallen zouden wij nooit te weten zijn gekomen, als niet Van Leeuwen zelf het in een brochure — waarover later — wereldkundig had gemaakt. Daarin klagende over zijn voortdurende terugzetting en wering uit de schepenbank, vervolgt hij aldus: „Het is waar, ik ben hierover eens getoetst [wij zouden zeggen: gepolst] bij het ontijdig afsterven van een der Schepenen, in wiens plaatse ik de eer had benevens een ongeletterde de voorstellinge te hebben [d. i. op de voordracht de bovenste te staan], door de Burgemeesteren, aan wie toen ter tijd de volle verkiezing [de electie] was overgegeven: of ik mijn secretaris-ambt van Soeterwoude daarvoor zoude willen verlaten. Waarop ik eers- en eedshalve niet en heb willen antwoorden, wat ik doen zoude als zulks mochte voorvallen, en heb hen aanbevolen, dat zij hun gewisse moesten voldoen, wie van beide zij volgens hunnen eed voor den wijsten en bekwaamsten zouden achten. Daarover zij zoo opgezet [verbolgen] waren, dat zij Jan van Campen, den neef van een alstoen Burgemeester, vóór mij den nutsten en bekwaamsten dorsten uiten" [1]).

Hier zien wij, in het voorbeeld van onzen auteur, weer een staaltje van het nepotisme en de willekeur der toenmalige Heeren. Zij willen, of geven het althans voor, Van Leeuwen bevorderen tot een ambt waarop hij gegronde aanspraak heeft, doch mits hij een betrekking, die hij bekleedt en die als zij open valt te hunner beschikking zal staan, vaarwel zegt, en anders niet. Zij konden voorzien, dat hij zich die voorwaarde niet licht zou laten welgevallen, want het secretarisschap was vast en het schependom slechts voor een jaar verzekerd. Maar waarschijnlijk verlangden zij ook, dat hij hun voorwaarde zou afwijzen en hun zoodoende aanleiding geven om niet hem, maar den neef te verkiezen. En als Van Leeuwen zich niet bedroog, was er behalve dit nepotisme nog lust tot weerwraak tegen hem in het spel. Hooren wij wat hij daarvan zegt: „Dit geschiedde onder het Burgemeesterschap van d'Heer Jan Meerman, mogelijk uit weerwraak dat mijn vader hem was tegen geweest dat hij geen Thesaurier-generaal van het Land, behoudens zijn vroedschapsplaats, konde worden. Die tot sijn mede-broeder hadde Jacob

1) Kort verhaal van 't gene in 't jaar 1672 binnen Leyden is voorgevallen, blz. 11.

van der Maas. Sie hoe verre dat iemand een opgenomen haat ende een domme drift tot het vorderen van de synen kan vervoeren. Men seit: het bloed kruipt daar het niet gaan en kan. Sedert heb ik nooit de eer gehad van de voorstellinge der Schepenen [van op de voordracht der schepenen te komen] als eens, toen ik in het groot getal [op het gros] benevens Laurens van 's Gravensande tot de voorstellinge in stemmen gelijk stond, als wanneer my het rechtvaardiger lot als der menschen voor den bekwaamsten dede oordeelen".

Mr. Johannes Meerman, dien Van Leeuwen hier als een vijand van hem voorstelt, was Leidenaar evenals hij zelf, een tijdgenoot aan de Academie en later een poos tegelijk met hem advocaat bij het Hof. Hoewel zoon van remonstrantsche ouders en zelf, naar het schijnt, van die gezindheid, werd hij toch in de allereerste jaren van het stadhouderloos tijdvak in de Leidsche vroedschap, die zich steeds sterk contra-remonstrantsch had betoond, opgenomen en aanstonds tot schepen en weldra zelfs tot burgemeester gekozen; welke waardigheid hij in 1670, toen het geval, waarover onze schrijver zich beklaagt, plaats had, voor de zesde maal bekleedde. Ik geloof, dat Van Leeuwen op hem ook bepaaldelijk het oog heeft waar hij in zijn *Bedenckingen* spreekt van Leidsche remonstranten, die, om in de regeering te geraken, hun gemeente eerst voor de waalsche gereformeerden verlieten, om vervolgens naar de Nederduitsche staatskerk over te loopen. Hoe dit zij, niet alleen bij zijn stadgenooten, maar ook bij de Staten van Holland, naar wier vergadering hij vanwege de stad werd afgevaardigd, wist Meerman van den aanvang af zich aangenaam te maken; hij hield zich daar aan De Witt en diens partij, zonder echter in de stad, die even prinsgezind als rechtzinnig gereformeerd was, in discrediet te geraken. Dat maakte hem tot een geschikt candidaat voor den post van thesauriergeneraal der Unie, toen Van Beverningh in 1665 als zoodanig wenschte af te treden. Voor de hegemonie, die Holland voerde, was het van groot belang dat in dien post, een der drie invloedrijkste van de Generaliteitsregeering, weer een Hollander en een aanhanger der bovendrijvende partij gekozen werd. Om die begeerte in de hand te werken was Van Beverningh begonnen met zijn voornemen om te bedanken, in vertrouwen, aan de Staten van Holland mee te deelen; en toen het dezen niet gelukte hem van zijn plan af te brengen, besloten zij als zijn opvolger aan de Staten-Generaal den Leidschen burgemeester en hun mede-

afgevaardigde, Mr. Johannes Meerman, aan te bevelen, en hem te verzoeken zich die keus, als hij waarlijk benoemd werd, wat zoo goed als zeker was, te laten welgevallen. Hij verzocht tijd om zich met de regeering van Leiden te beraden, maar kwam al spoedig berichten dat hij zich genoodzaakt vond voor de keus, die intusschen bij de Staten-Generaal al op hem gevallen was, te bedanken, „met allegatie van verscheyden redenen", die hem daartoe drongen [1]). Welke die redenen waren, zouden wij niet vernomen hebben, als onze schrijver er niet ééne althans genoemd had. Zij schijnt mij zeer waarschijnlijk. Een vroedschapsplaats (of anders een pensionarisschap) in een stemhebbende stad was het onmisbaar radicaal om aan de landsregeering deel te nemen. Gaf iemand zulk een plaats op en kon hij zich dan niet staande houden in het landsambt, waarvoor hij ze had prijs gegeven, dan hing het van het welbehagen der vroedschap, die hij verlaten had, af, of zij hem, door een nieuwe benoeming tot haar medelid, in staat zou willen stellen om van meet af zijn loopbaan weer aan te vangen. Daarom plachten zij, die tot landsposten voor een zekeren tijd gekozen werden, als voorwaarde voor de aanvaarding te stellen, dat zij hun plaats in de vroedschap hunner stad behouden mochten. Om één voorbeeld te noemen: Van Beverningh had zoo gedaan, toen hij thesaurier-generaal stond te worden, en hij herinnerde hieraan de Staten bij zijn aftreden, en beroemde zich „dat hy zijn radicale qualiteit als raad en vroedschap der stad Gouda" steeds bezat en dus niet voor goed uit de regeering scheidde. Niets waarschijnlijker derhalve dan dat Meerman zich evenzoo gedragen heeft en getracht om de gewenschte verzekering van zijn mederegenten te verwerven. En is het waarlijk Van Leeuwen, de vader, geweest die de poging heeft doen mislukken en hem bijgevolg het aanvaarden van het gewichtig staatsambt belet heeft, dan begrijpen wij dat dit een wrok heeft gezet, die zich jaren daarna tegen den zoon, toen zich de gelegenheid voordeed, gekoeld heeft. Maar dan moeten wij ook aan den anderen kant erkennen, dat nog meer reden dan de zoon had om zich over Meerman te beklagen, deze had om te klagen over den vader, die hem zeker ook alweer uit partijdigheid een volstrekt niet onredelijk verzoek, waaraan hem ten hoogste gelegen was, had doen weigeren.

Zoo erfden in de familieregeering onzer republiek de partij-

1) Zie de Resolutiën Holland van dit jaar.

schappen en de veeten van het eene geslacht over op het andere, en moesten de algemeene belangen achterstaan bij nepotisme aan de eene zijde en haat en weerwraak aan de andere.

Laat mij, nu wij toch eens met de carrière van Meerman bezig zijn [1]), nog even herinneren, ten bewijze van het beleid, dat ik in hem roemde, waarmee hij zich bij beide partijen aangenaam wist te maken, dat hij, de Wittiaan, die zich in het voorjaar van 1672 nog naar Engeland had laten afvaardigen, toch niet door de Leidsche prinsgezinden begrepen werd onder de regenten, wier afzetting van Zijn Hoogheid werd verzocht, en dat hij, wat nog meer zegt, gedurende die onlusten, den 4den Augustus, door de gunst van den stadhouder uit een door de Staten van Holland voorgedragen drietal tot raad en rekenmeester van de domeinen der provincie, een voordeelig en zeer gezocht ambt, gekozen werd. Het was zeker de algemeene verwondering hierover, die Christiaan Huygens in een brief van 16 September uitspreekt: „ik dacht niet (zegt hij) dat Meerman bij den Prins goed genoeg stond aangeschreven om zulk een begeerlijken post te verkrijgen". Ongelukkig dat de behendige staatsman er niet langer van heeft mogen genieten: hij overleed reeds den 27sten Januari 1675.

Van het tegenovergestelde van zulk goed beleid gaf onze schrijver maar al te veel blijk bij gelegenheid dierzelfde onlusten, die te Leiden evenals elders tot uitzetting van bekende anti-prinsgezinden uit de regeering leidden. Hij speelde daarbij een voorname rol [2]), en verkorf het zoodoende voor goed bij zijn mederegenten, zonder aan den anderen kant het vertrouwen van de raadslieden van den Prins te verwerven. Naar het schijnt was het hem te doen om zich als een volksvriend en een verklaard tegenstander van het gevallen stadhouderloos bewind te onderscheiden, teneinde door den invloed van den Prins en zijn partij thans schepen te worden en verder voort te komen. Maar hij deed dit zoo onhandig of ongelukkig, dat hij voortaan bij de vroedschap, die in September slechts een geringe verandering van personeel onderging, voor een onruststoker en onbetrouwbaar

1) Vgl. daarover ook: Wagenaar, dl. XIII, blz. 279. — Bij het oproer van 1671 te Leiden (waarover Vervolg op Aitzema, dl. I, blz. 166) gedroeg zich Meerman zeer kordaat, volgens bericht van Van der Goes (Briefwisseling, dl. II, blz. 280).

2) Buiten de rol, waarvan ik in den tekst spreek, trad hij ook nog tijdelijk op als kapitein bij de schutterij. Bovendien was hij van 1670 af een der twee artilleriemeesters en bleef dat zoolang hij in de stad bleef wonen. Over den aard en de plichten van dat ambt handelt hij zelf in zijn Beschr. v. Leyden, blz. 168 en 587.

persoon te boek stond en stelselmatig uit het schependom, om van het burgemeestersambt niet te spreken, geweerd werd.

Of dat mistrouwen al dan niet gegrond was, kunnen wij tegenwoordig niet meer uitmaken. Wij kennen het toen ter tijd gebeurde en de rol, die hij er in gespeeld heeft, slechts van één zijde, van de zijne namelijk. Omstreeks 1680 heeft hij een pamflet, dat ik al vroeger vermeld heb, zonder opgaaf van drukplaats en jaartal en alleen met de beginletters van zijn naam op het titelblad, tot zijn rechtvaardiging in druk gegeven onder den titel van: *Kort Verhaal van 't gene in 't jaar 1672 binnen Leyden is voorgevallen, begrepen in de verantwoordinge van Mr. S. v. L. RG. aan den agtbaren wijzen Raad der stad Leyden* [1]). Hij tracht er aan te toonen, dat hij in 1672 met de misnoegden en kwalijkgezinden alleen heeft meegedaan om hen van geweldplegen terug te houden en hun onredelijk verlangen op niets te doen uitloopen. Of zijn voorstelling juist is, betwijfelen wij zeer, maar kunnen wij niet beslissen, omdat wij haar met geen andere van zijn tegenpartij kunnen vergelijken [2]). Wel bestaat er nog een even

1) Het pamflet is zeer zeldzaam. Ik vond het in geen der bekende catalogussen vermeld. Het Archief der stad Leiden bezit een exemplaar, en zoo ook de boekerij der Maatschappij van Nederlandsche Letterkunde. — Dat het omstreeks 1680 moet geschreven zijn, maak ik op uit hetgeen op blz. 44 gezegd wordt, dat van de in 1672 uitgezette magistraten Vliethoorn en Hogemade later weer hersteld zijn. Hogemade nu werd den 26sten Februari 1680 opnieuw in de vroedschap gekozen. Aan den anderen kant bestond er voor Van Leeuwen geen reden meer om het te schrijven en uit te geven, nadat hij in Maart van het volgend jaar substituut-griffier van den Hoogen Raad geworden en naar Den Haag vertrokken was.

2) In het Leidsch Archief is een geschreven stuk, dat òf het afschrift is van een gedrukt libel òf de kopie waarnaar men had willen laten drukken. Het luidt als volgt: „Gevoelen van Mr. Symon van Leeuwen, Regtsgeleerde scribent van verscheyde Boecken ende Leytsman van 't tumultuerende volck binnen Leyden. — De meeninge is niet hier te spreecken van het gevoelen, dat desen Heer over eenige jaren by 't leven van sijn eerste huysvrouw heeft gehad ende waarom hy eenigen tijt van 't heylige avontmaal wierde gesuspendeert, noch oock niet van 't gevoelen dat hy schijnt te hebben van de onwaerheyt van vele saecken in de heylige boecken Moisis begrepen, dewyle het eerste is een saecke die veele genoech is bekent, ende het andere wel weten diegeene die syne familiare discoursen soo nu en dan hebben gehoort. Maar is alleen 't voornemen de broeders die hem voor haren leytsman houden, eens te doen verstaan in wat staat de heylige Theologie by hem staet, hoe de leeraren van Gods heylige woort by hem sijn geacht ende wat gevoelen desen carthesiaanschen filosooff daerover heeft, ende sal men daertoe niet anders gebruycken als sijn eygen woorden in syne voorreden voor sijn boeck geïntotuleert Censura forensis, die wy uyt de Latynsche taal getrouwelick hebben overgeset ende daeruyt ieder sijn oordeel vry laten. Op het tweede blat van de rechte syde van sijn voorseyde voorreden seyt hy prysende de rechtsgeleertheyt". (Hier volgt een vrije vertaling van de passage, die misschien in de eerste editie van die in de mijne verschilt, te beginnen op folio XXX verso der Prolegomena. „Tantaque huius artis et

uitvoerige beschrijving der onlusten te Leyden in *'t Verwerd Europa* van Valkenier; maar die beschrijving gelijkt zoo treffend op de zijne in *'t Kort Verhaal*, dat wij niet twijfelen kunnen of zij is insgelijks van hem afkomstig. Vóór zijn pamflet, in een *Aanspraak aan den lezer*, zegt hij zelf, dat hij de aanteekeningen, die hij thans laat drukken, in handschrift „ter goeder trouw tot zijn verantwoording aan iemand voor een tijd, onder belofte van ze aanstonds weder te geven, had ter hand gesteld, van wie hy echter dezelve nooit heeft kunnen wederkrijgen". Dat deze iemand niemand anders dan Valkenier geweest is, blijkt overtuigend uit een vergelijking van beide verhalen; en zoo worden beide voor ons één en hetzelfde getuigschrift, tot rechtvaardiging van den schrijver volstrekt ongenoegzaam.

Niet meer dan door zijn mede-vroedschappen werd hij door de vrienden van den Prins buiten de stad vertrouwd. Zijn vriendschappelijk verkeer in vroeger dagen met de schrijvers van beruchte anti-stadhouderlijke pamfletten en boeken gaf daartoe gereede aanleiding, zoo al geen vasten grond. Door de twee commissarissen, die vanwege den Prins naar de gezindheid en het gedrag der regenten te Leiden tijdens het stadhouderloos bestuur „een scherp en nauwkeurig onderzoek" kwamen instellen, werd ook hij gehoord, en niet slechts als getuige gehoord maar ook als mede-verdachte. Naar zijn eigen zeggen, in het *Kort Verhaal*, werd hem door een der commissarissen, Johan Wierts, Zijn Hoogheids raad en rekenmeester, onder andere gevraagd, of hij Pieter de la Court, „den Hollands *Intrest*-schrijver niet kende en omgang met hem hield"; waarop hij antwoordde — ik wil hem weder zelf laten spreken: „dat ik hem kende en, toen hij hier te Leyden woonde, voor een persoon van goede studie erkend had, maar dat ik zijn *Intrest*-schryven nooit geprezen of voor goed gekeurd had; dat ik ook zijn vader, den ouden Pieter de la Court, zeer wel gekend en hem in vele zijner zaken gediend had. Hy ondervraagde daarop wederom nader, of ik den advocaat

---

scientiae praestantia" tot op p. 3 boven aan „vel perniciosissimum ignorantis"). „Op het 9de blat aen de gekeerde syde prijst den voorseyden Van Leeuwen seer den philosooph Cartesius, ende dat hy door twijffelinge ende redecavelinghe alle saken uyt de gronde ophaalt ende de waerheyt uytsoeckt ende seyt Van Leeuwen". (Volgt een vertaling van de passage op p. XX XX XX[2] „Cuius fateor et quidem lubens" tot „sine ulla dubitatione credimus".) „Den leser neme dit voor lieff, alsoo wy niet anders voorhebben dan desen leytsman Van Leeuwen te doen kennen, ende sullen by gelegentheyt oock uyt syne schriften toonen, hoe kleyn den Heere Prince van Orangie by hem daarin wert geacht".

Mr. Jan Uythagen de Myst, een zeer familiaar vriend van denzelven Pieter de la Court, niet wel en kende en geen omgang met hem en hadde; dewijl ik hem in de voorrede van mijn *Censura Forensis* zoo ongemeen geprezen had. Ik antwoordde daarop, dat ik in mijn juridische studie veel hulp van hem gehad had, terwijl hy hier te Leyden woonde, dat ik wel met waarheid mocht zeggen hem voor den voornaamsten rechtsgeleerde van het Land te erkennen; doch dat ik sedert zijn vertrek weinig conversatie met hem had gehouden, ende de zaken van Staat aangaande ik met hem geen de minste discoursen had gehad. Zoodat hy (Wierts) scheen my den naam van een kwaad Prinsman te willen over den hals dringen, daarin ik zeer verwonderd was, alzoo om het tegendeel van dien altoos heb moeten lyden; en naderhand nog meer verwonderd ben geweest, nadat ik hoorde dat hy deze (mijne) beschuldigers ook zeer nauw daarover had ondervraagd, wat voor een man ik was, en of zy nooit gehoord en hadden dat ik part of deel had gehad aan de uitgegeven blauwe boekjes, het *Hollands Intrest*, en de *Stadhouderlijke Regeringe*, en wat dies meer. Daarvan die lieden wel met recht mochten zeggen, my daarvoor niet te kennen en van die zaken niet te weten".

Niemand die het onzen schrijver niet gereedelijk zal toestemmen, dat het niet aangaat iemand de staatkundige gevoelens toe te schrijven der menschen, met wie onder andere hij druk verkeert. Maar aan den anderen kant is het toch ook niet aan te nemen, hetgeen hij ons wil laten gelooven, dat hij met een man, wiens oordeel hij in zaken van studie en van praktijk zoo zeldzaam hoog stelde, als hij het volgens de voorrede zijner *Censura Forensis* Mr. Uytenhage de Myst, den schrijver van de *Stadhouderlijke Regeering* deed [1]), nooit over zaken van staat, waarover deze een zoo stellige meening koesterde en in pamfletten uitsprak,

1) „Unum habui mihi familiarem, eumque unicum ejus quod laudavimus generis, verae jurisprudentiae cultorem, Janum Uytenhage a Myst, ex antiquissima Uytenhagiorum familia oriundum, in quo tanta ejus, inter caeteras meliorum literarum dotes, elucet scientia, ut vel maximos nostri temporis facile superet Jurisconsultos, eoque colloquente mecum (frequenter enim studiorum causa convenimus) non tantopere in jure vereque ejus praxi me profecisse lubens agnosco, quin omnia a fonte et vero principio suo deducendo, cum pudore saepe me traxerit in sententiam suam, quod aliter sentirem quam ipse jure vellet". — De lofspraak is te uitbundiger te achten omdat de geroemde nog zoo jong was. Hij werd eerst zes jaren na Van Leeuwen's promotie als student ingeschreven, toen 20 jaren oud. — Over zijn geslacht spreekt onze schrijver breeder in zijn uitgaaf der Keuren van Rijnland, blz. 29.

zou hebben gediscoureerd. Dit valt te moeilijker te onderstellen, omdat de lofspraak in de voorrede juist werd geschreven in denzelfden winter van 1661 op 1662, waarin het beruchte pamflet voor den druk werd gereed gemaakt. Ik acht het wel zoo waarschijnlijk, dat Van Leeuwen toen ter tijd niet geheel afkeerig zal geweest zijn van de beginselen der bovendrijvende partij, waarvan zijn vrienden De la Court en Uytenhage de Myst verklaarde voorstanders en verkondigers waren; en dat de afkeer van diezelfde beginselen, die hij tijdens de onlusten van 1672 en later aan den dag legde, eerst ontkiemde toen hij sedert zijns vaders dood zich over terugzetting, onder den invloed van Meerman en diens vrienden, te beklagen had. Althans in zijn *Korte Beschrijving van Leyden*, die hij in het voorjaar van 1672 uitgaf en aan heeren burgemeesteren en regeerders der stad opdroeg, schemert nergens afkeuring van het heerschend staatsbeleid door. Hoe dit zij, sinds de omwenteling, die den prins van Oranje aan het hoofd van den staat stelde, is hij een verklaard en ijverig prinsman. De nieuwe, vermeerderde, uitgaaf van zijn *Censura* draagt hij in 1673 met warme toewijding aan Zijn Hoogheid op [1]), en in de *Bedenckingen* die hij, ten gerieve van Zijn Hoogheid in de eerste plaats, in den winter van 1675 of 1676 opstelt, spreekt hij met verontwaardiging en ergernis, niet slechts over het *Interest* van De la Court, maar ook over de *Stadhouderlijke Regering* van den eens zoo hooggeprezen Uytenhage, „waarin alles wat maar beknibbeld heeft kunnen worden [op den roem, dien zich de Oranjes verworven hebben] op het hatelijkst wordt voorgesteld, en alle goede zaken en oprechte intentiën worden achter gehouden, om het Huis van Oranje by de gemeente gehaat te maken". Dezelfde gezindheid spreekt zich even krachtig uit in het *Kort Verhaal*, dat, zooals ik zeide, van eenige jaren later dagteekent.

Wij hebben al gezien, dat de Prins des schrijvers *Bedenckingen* met niet veel belangstelling en met nog minder eerbetoon bejegende, en ze liever niet dan al uitgegeven wilde hebben. Evenmin schijnt hij het allerminste gedaan te hebben om Van Leeuwen's hartewensch te vervullen en hem tot schepen van Leiden te doen kiezen. Vooral in de eerste jaren na 1672 had het Zijn Hoogheid

1) „Vale, Celsissime Princeps, ac Bataviae invictam libertatem vestro unius nomine restitutam vivus prudenter serves et moriens ut acceperis, ita relinquas, et posteris illibatam tradas" etc.

niet meer dan een enkel woord van aanbeveling behoeven te kosten om hem op de voordracht te doen plaatsen, waaruit hij hem dan had kunnen eligeeren. Maar zulk een woord werd niet gesproken. Evenmin echter zal de Prins zich tegen Van Leeuwen hebben verklaard. Veeleer zal het hem genoegen hebben gedaan een gelegenheid te vinden, zonder haar gezocht te hebben, om hem van dienst te wezen. Zoo iets deed zich voor in de lente van 1681, toen de substituut-griffier van den Hoogen Raad Mr. Johan Coenen kwam te sterven en Van Leeuwen zijn verlangen te kennen gaf om dezen op te volgen. Een bescheiden wensch, voorwaar, en die wel getuigt dat hij den moed had opgegeven om in de regeering zijner stad tot hooger dan zijn betrekking van „veertig" bevorderd te worden. Of zijn ambtgenooten door zijn verontschuldiging, die hij onlangs in zijn *Kort Verhaal* hun had aangeboden, verzoend waren, of dat zij niet ongaarne de hand leenden om hem aan een betrekking buiten de stad te helpen, waardoor hij zijn vroedschapsplaats moest verliezen [1]), zeker is het, dat zij meewerkten om hem op de voordracht der Staten van Holland boven aan te plaatsen, en dat Zijn Hoogheid van zijn kant hem, den 25sten Maart, eligeerde [2]). Zoo trok Van Leeuwen zijn ondankbare vaderstad uit naar Den Haag, stellig niet om er op zijn lauweren te gaan rusten. In zijn snipperuren bleef hij voort studeeren en voor de pers werken. Lange tijd was hem daartoe echter niet vergund: hij overleed nog binnen het eerste jaar van zijn bediening, den 14den Januari 1682 [3]). Van zijn ijverige nasporingen in de archieven van het Hof en den Hoogen Raad en andere staatscollegiën getuigt de lijvige foliant, waaraan hij werkte toen hij stierf, en waarvan het gereed gekomen deel drie jaren na zijn overlijden het licht zag onder den titel van *Batavia Illustrata*, een boek zoo nuttig, al werd er niet veel kennis of oordeel vereischt om het samen te stellen, dat wij het heden ten dage nog voor geen prijs zouden willen missen.

(Bijdragen en Mededeelingen van het Historisch Genootschap, dl. XIII, blz. 407 vlg.)

---

1) Den 12den Augustus 1681 verkoos de vroedschap een ander in zijn plaats.
2) Zie de Resolutiën Holland van Maart 1681, blz. 103.
3) Zie de Bat. Ill, blz. 1485.

BRIEVEN VAN JACOB DE GRAEFF, UIT HET LEGER VAN PRINS WILLEM III IN 1673 EN 1674 GESCHREVEN [1]).

(1885.)

De brieven van Jacob de Graeff maken deel uit van het archief der Amsterdamsche regenten-familie De Graeff van Zuid-Polsbroek en berusten tegenwoordig onder den heer D. de Graeff van Polsbroek te 's-Gravenhage. Aan diens voorkomende goedheid heb ik de kennismaking er mee te danken en het verlof om ze uit te geven.

Het archief is voorheen zeer rijk en belangrijk geweest, gelijk nog blijken kan uit de beschrijving, die G. van Enst Koning er van geeft in zijn *Huis van Ilpendam* [2]); maar de zorgeloosheid, of beter gezegd de geringschatting van vroegere bezitters heeft het grootste en belangrijkste gedeelte doen verloren gaan [3]), zoodat het thans niet veel meer bevat dan familiebescheiden, van weinig of geen belang voor het publiek. Gelukkig dat het in vroeger dagen, voordat de noodlottige opruiming plaats had, heeft opengestaan voor den geschiedschrijver Gerard Brandt, die wel wist te onderscheiden en het koren uit het kaf te lezen. Aan zijn ijver en oordeel hebben wij het te danken, dat enkele hoogst belangrijke aanteekeningen van Overlander en andere Amsterdamsche regenten, die aan de familie De Graeff verwant of verzwagerd waren, tot ons zijn gekomen. Al geeft hij ook niet altijd

---

1) Vroeger verschenen als inleiding tot den tekst der brieven, welke in de Bijdragen voor Vaderl. Gesch. en Oudheidk., 3de reeks, dl. II, blz. 355 vlg. zijn uitgegeven.

2) Amsterdam, 1836.

3) Zie Van Lennep, Leven van C. van Lennep, blz. 7, noot 3.

de bron op waaruit hij heeft geput, wie de onderlinge betrekking tusschen de regenten-familie's van Amsterdam kent, raadt terstond vanwaar hij zulke berichten ontleent [1]).

Tot het beste van wat bewaard is gebleven reken ik deze brieven. Zij behelzen niet veel nieuws, ik wil de eerste zijn om het te erkennen; maar zij ademen den geest van den tijd en verplaatsen ons te midden van gebeurtenissen, die wij wel reeds nauwkeurig genoeg kennen, maar waarover het ons toch nooit verveelt opnieuw door tijdgenooten en ooggetuigen te hooren verhalen. Ik vlei mij dan ook dat menigeen ze met hetzelfde genoegen zal lezen, waarmee ik ze voor de pers gereed heb gemaakt.

Zij vereischen niet veel toelichting. Wanneer wij weten, wie de beide correspondenten zijn en welke plaats zij in de samenleving bekleeden, behoeven wij slechts de gegevens, die hier en daar in de brieven verspreid staan, bijeen te voegen, om ze volkomen te verstaan.

Jacob de Graeff, de briefschrijver, en Pieter de Graeff, aan wien de brieven gericht zijn, waren broeders, zonen van Cornelis de Graeff, heer van Zuid-Polsbroek, die in zijn tijd de spil was geweest waarom heel Amsterdam draaide. Zij waren na verwant aan de Bickers, en de echtgenoote van Pieter de Graeff was een zuster van Wendela Bicker, de echtgenoote van raadpensionaris De Witt. De zwagers waren, tot aan den dood van laatstgenoemde, trouwe en hartelijke vrienden gebleven: die vriendschap kostte in 1672 aan Pieter de Graeff, die als oud-schepen lid van de vroedschap was, zijn post. Hij werd, zooals de uitdrukking luidt, verlaten [2]), en ook zijn jongere broer Jacob, die dat jaar voor het eerst als schepen was opgetreden, werd tusschentijds ontslagen [3]). Het liet zich aanzien dat beider staatkundige loopbaan voor goed gesloten was.

Maar toch, de Prins, die hun dus de pas afsneed, was van karakter niet onverzoenlijk en toonde zich aanstonds jegens anderen wel gezind om het verledene te vergeten, mits hij voor het ver-

1) Zoo heeft Brandt buiten twijfel het merkwaardige verhaal, dat door Gebhard in het tijdschrift Oud-Holland (November 1883), uit de papieren van Bontemantel is toegelicht, ontleend aan aanteekeningen van Overlander uit het archief van De Graeff (zie Het Huis te Ilpendam, blz. 46).

2) Over de omstandigheden, waaronder dit geschiedde, zie Wagenaar, Beschr. van Amsterdam, dl. V, blz. 405.

3) Vgl. Bontemantel, dl. I, blz. 212 en de aant., ook dl. II, blz. 476.

volg op trouwe en gestadige verknochtheid kon rekenen. Velen van hen, aan wie hij zijn gunst betoonde, waren vroeger aanhangers van De Witt en tegenstanders van Oranje geweest. Het was dus volstrekt niet onmogelijk dat hij ook aan de verwanten van De Witt amnestie en herstel in hun posten verleenen zou, indien zij zich als ware patriotten en medestanders van Zijn Hoogheid deden kennen. Geen bewijs van deze gezindheid dat de Prins hooger waardeerde dan deelneming aan den strijd tegen 's lands vijanden.

Naar het schijnt was deze berekening een der beweegredenen, zoo niet de voornaamste, waarom in 1673, toen de verslagenheid van het vorige jaar week en plaats maakte voor goeden moed, eenige aanzienlijke Amsterdammers van de overwonnen staatspartij, en onder dezen ook de een-en-dertigjarige Jacob de Graeff, de wapenen opvatten en als vrijwilligers dienst namen onder den prins van Oranje. Dat althans bij De Graeff deze bedoeling in het spel was en dat hij door zijn betoon van vaderlandsliefde de gunst van Zijn Hoogheid voor zich en zijn broeder zocht te winnen, belijdt hij zelf op meer dan een plaats in zijn brieven. Zoo hebben wij b.v. (in N°. X) de woorden te verstaan: „Ik hoop dat deze campanje niet onnut zal zijn en dat ik door de goedheid van Z. H., mij op gisteren betoond, bekwaam zal zijn om een ware broeder te wezen". En nog stelliger (in N°. XV): „Gij zult u mogelijk verwonderen, dat ik het drostambt van Muiden niet voor mij zelf vraag, maar ik meen dat zulk een obligatie van mij uw herstel zou kunnen verachteren". De bedoeling was zeker broederlijk en lief, maar de uitkomst heeft geleerd dat het vertrouwen op 's Prinsen goedgunstigheid overdreven was. Noch aan den vrijwilliger, noch aan diens broeder heeft de Prins ooit den verleenden krijgsdienst erkend: de broeders zijn ambteloos gebleven hun leven lang.

Met De Graeff dienden meer andere Amsterdammers. In de brieven wordt vaak van Gerard Reynst melding gemaakt, eens ook (in N°. XVII) van Hasselaer; er waren er waarschijnlijk nog meer, al worden zij ook niet genoemd. Tevergeefs heeft de commies-chartermeester aan het Rijksarchief, Hingman, met zijn gewone hulpvaardigheid mij ten gevalle omgezien naar berichten betreffende deze volontairs. Er wordt van hen noch in de staatsresolutiën, noch op de repartitiën en legerstaten gewag gemaakt. Wij zouden zelfs niet weten aan welk regiment zij waren toegevoegd, indien zich dit niet liet opmaken uit enkele gezegden

in de brieven, met gegevens van elders in verband gebracht. Wij vernemen (uit N°. IX, aan het slot), dat de heeren, wat hun logies betreft, behandeld werden als gereformeerde (dat is: op non-activiteit gestelde) ritmeesters. Dus dienden zij bij de ruiterij, want anders zouden zij niet met ritmeesters maar met kapiteinen zijn gelijk gesteld. Verder hooren wij (uit N°. VIII), dat de vrijwilligers tegenwoordig waren bij de bestorming van het stadje Rijnbach, onder commando van den majoor Cabeljauw. Nu weten wij, uit het *Journaal* van Huygens, hetwelk over de verovering van dit ongelukkige stadje bijzonder uitvoerig is, dat de eene poort werd aangevallen door de garde en de andere door de dragonders van Koerland. Wij hebben dus tusschen deze twee regimenten te kiezen, en onze keus moet zich vestigen op dat, waarvan de majoor Cabeljauw heette. Dwalen is hier dus niet mogelijk. In de notulen van den Raad van State van 4 October 1672 staat een acte van Zijn Hoogheid vermeld, bij welke de ritmeester Johan Cabeljauw aangesteld wordt als sergeant-majoor bij het Zeeuwsche regiment; en op de repartitie van Zeeland voor het jaar 1673 komt een regiment cavalerie voor, waarvan de eerste compagnie, geleid door Hendrik van Nassau, heer van Ouwerkerk, deel uitmaakt van de garde van den Prins, en de tweede wordt geleid door Jan Cabeljauw, sergeant-majoor. Geen twijfel derhalve of de heeren Amsterdamsche volontairs dienden bij de staf van dat regiment en werden er behandeld als honoraire ritmeesters.

Bij het vermeesteren van het stadje, welks ongelukkig lot Huygens in zijn *Journaal* met levendige kleuren en weinig deernis beschrijft, schijnen De Graeff en zijn vrienden zich gunstig onderscheiden te hebben. Wij zouden het uit den brief, waarin hij er over handelt, niet hebben vermoed; want met ware bescheidenheid zegt hij alleen, dat hij de attacque goed gezien heeft en zwijgt van wat hij mag hebben gedaan. Maar anderen verkondigen voor hem bij deze gelegenheid zijn lof. In het *Ontroerd Nederland* [1]) eindigt de beschrijving van het innemen van Rijnbach met deze getuigenis: „Drie Heeren uit Amsterdam, De Graeff, Reynst en Heermans (de laatste komt in de brieven niet voor) droegen hun hier manlijk". Waarschijnlijk is deze loflijke vermelding in het historieboek slechts de herhaling van een vroeger bericht, door een of andere courant of tijding uit het

1) Dl. II, blz. 717.

leger terstond ruchtbaar gemaakt. Althans het vermoeden ligt voor de hand, dat juist naar aanleiding van den toen behaalden roem broeder Pieter de vraag heeft gedaan, waarop Jacob (in N°. IX) dit antwoord geeft: „U is nieuwsgierig om te weten waartoe ik ben geavanceerd, zoo zal ik u zeggen geen avancement te zoeken noch bekomen te hebben".

(Bijdragen voor Vaderl. Geschiedenis en Oudheidkunde, Derde Reeks, dl. II, blz. 349 vlg.)

DE OVERBLIJFSELS VAN GEHEUGCHENIS VAN COENRAET DROSTE [1]).

(1879.)

Zoo onze letterkunde, evenals de Fransche en Engelsche, rijk was aan gedenkschriften, zou ik zeker nooit de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde hebben voorgesteld de *Overblijfsels van Geheugchenis* van Coenraet Droste te herdrukken. Want, ik wil de eerste zijn om het te erkennen, de vorm waarin zij gesteld zijn is verre van behaaglijk en hun inhoud niet bijzonder belangrijk. Doch bij gemis van beter krijgt het middelmatige en zelfs het minder dan middelmatige een zekere waarde voor ons;

1) Het hier volgende opstel is, wat het eerste gedeelte betreft, overgedrukt uit het Voorbericht, door Fruin geplaatst voor zijn uitgave vanwege de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde van „Overblijfsels van Geheugchenis der bisonderste voorvallen in het leeven van den Heere Coenraet Droste. Terwijl hij gedient heeft in veld- en zeeslaagen, belegeringen en ondernemingen. Alsook mede sijn verdere bejegeningen aan en in verscheyde vreemde Hoven en Landen. Leiden, E. J. Brill, 1879". Het tweede gedeelte is de inleiding, met uitlating van den daarin geplaatsten stamboom van Droste's familie, door Fruin geplaatst voor de aanteekeningen, welke hij als tweede deel aan deze uitgave heeft toegevoegd. Die Aanteekeningen hier te herdrukken, zou zeker in vele opzichten aanbeveling hebben verdiend. Sommige er van zijn wat omvang en vorm betreft met kleine historische opstellen gelijk te stellen, en wat den inhoud aangaat, niet minder dan verscheidene der laatste, vruchten van langdurigen arbeid. Er behoeft wel niet op gewezen te worden dat in deze Aanteekeningen een menigte bijzonderheden zijn opgenomen, die de schrijver in den loop zijner geschiedkundige studiën had verzameld, zoodat zij een niet gering gedeelte van zijn eigen historischen arbeid bevatten. Maar een zeer groot gedeelte is niet te begrijpen, buiten verband van den tekst, dien wij niet konden herdrukken, en een bloemlezing er uit te geven, scheen ons allerminst raadzaam. Vandaar dat wij ten slotte besloten hebben niet tot den herdruk over te gaan, vertrouwende dat Fruin's Aanteekeningen op Droste te zeer bekend zijn dan dat iemand die studie maakt van de geschiedenis van Nederland in de 17de en het begin der 18de eeuw ze zou verwaarloozen. (N. v. d. R.)

en dit is ongelukkig hier het geval: het betere, dat Droste's rijmelarij ontbeerlijk en overbodig maken zou, waar is het te vinden? Om die reden acht ik de *Overblijfsels van Geheugchenis*, die wel reeds twee uitgaven beleefd hebben, maar niettemin zelden voorkomen en ter opheldering van onze geschiedenis bijna niet gebruikt zijn, de eer eener derde uitgaaf waardig, te meer omdat deze geen bloote herdruk behoeft te wezen, maar integendeel de eerste volledige uitgaaf zijn zal.

De titel van het boek was oorspronkelijk een andere. De eerste uitgaaf voerde ten opschrift: *Verversing van Geheugchenis door den Heer Coenraet Droste. In 's-Gravenhage. Gedrukt bij Willem Blyvenburg, op de Paviljoensgracht, 1723.* Zij is thans een bibliographische zeldzaamheid geworden: denkelijk zijn er slechts weinige exemplaren van verkocht en is de overige voorraad naar den papiermolen gestuurd, toen in 1728 „in 's-Gravenhage bij Robertus Viejou, Boekverkooper op de hoek van de Nieuwstraat" een nieuwe, veel vermeerderde uitgaaf het licht zag, onder den titel, dien ik onveranderd voor deze derde heb behouden. Ook die tweede oplage schijnt niet veel aftrek gevonden te hebben: hieruit meen ik althans te moeten verklaren, dat er zoo weinige exemplaren van zijn overgebleven. Ook kan het ons niet verwonderen, dat de belangstelling der tijdgenooten in de alledaagsche lotgevallen van den auteur, die hij op stamelenden toon verhaalt, gering is geweest. Wat ons in zijn levensbeschrijving vreemd en uit dien hoofde opmerkelijk toeschijnt, was voor hen niets bijzonders. Hoe dit zij, de geringe opgang, dien zijn werk maakte, ontmoedigde den schrijver geenszins en benam hem den lust niet om aan de uitbreiding er van gestadig voort te werken. Toen hij stierf lag de copie voor een derden druk, „vermeerdert met meer als 2600 vaersen" geheel gereed. Of hij zich voorgesteld had dien, bij langer leven, nog zelf te bezorgen, is onzeker. Even onzeker is het, wat er met het exemplaar, waarin hij zijn toevoegsels had bijgeschreven, na zijn dood gebeurd is, en hoe het ten laatste in het bezit van Meinart Tydeman is geraakt. Deze heeft het aan onze Maatschappij ten geschenke gegeven; dat zegt ons zijn zoon, prof. H. W. Tydeman [1]). Hoewel het van toen af voor een ieder die wilde toegankelijk was, schijnt het slechts door zeer enkelen te zijn opgemerkt en ingezien. Mr. L. C. Luzac, die in de geschiedenis der zeden en gewoonten een bijzonder behagen schepte

1) In de aanteekeningen op Bilderdijk's Geschiedenis des Vaderlands, dl. X, blz. 290.

en alles verzamelde wat daarop betrekking heeft, had de toevoegsels voor zich laten afschrijven [1]); maar hij is, zoover ik weet, de eenige, die dit de moeite waard heeft gerekend. Prof. Tydeman heeft er aan gedacht „den verdrietigen arbeid te ondernemen van het historisch-belangrijke uit het prozaïsche dichtwerk uit te zoeken, teneinde het aan hen die in de geschiedenis des Vaderlands belang stellen, mede te deelen" [2]), maar hij heeft het bij het voornemen gelaten.

Ik ben daar niet rouwig om, want zulk een bloemlezing, als hij op het oog had, zou een volledigen herdruk onmogelijk hebben gemaakt en toch, mijns inziens, dien niet voldoende hebben vervangen. Immers het zijn niet de weinige van elders onbekende feiten, welke Droste vermeldt, die zijn boek voor ons belangrijk maken: het zijn de kleine, op zichzelf niets beduidende bijzonderheden die hij verhaalt, het is de toon waarop hij spreekt, de levensbeschouwing die hij uit, de geest der eeuw waarvan hij zich doordrongen toont, wat mij althans in zijn autobiographie belang doet stellen. Een uittreksel van de voornaamste zaken zou juist die kleur en dien geur doen verloren gaan, en ten slotte voor de geschiedenis al zeer weinig wetenswaardigs opleveren. Daarom aarzelde ik niet lang wat mij te doen stond: een volledige uitgaaf en anders geen uitgaaf.

De schrijver der *Geheugchenis*, Coenraet Droste, is geboren te Dordrecht in de maand Augustus van het jaar 1642. Vreemd genoeg meldt hij, die ons zooveel beuzelingen aangaande anderen meedeelt, tijd en plaats van zijn geboorte nergens. Maar het viel niet moeilijk beide op te sporen. Bij zijn inschrijving als student te Leiden had hij zich aangegeven als „Dordracenus, annos viginti natus". Hij was lidmaat van de gereformeerde kerk. Een onderzoek in het Doopboek der gemeente te Dordrecht was dus van zelf aangewezen. Ik wendde mij tot een mijner vrienden, daar woonachtig, en door diens hulpvaardigheid, waarvoor ik hem bij dezen nogmaals dank zeg, ontving ik spoedig het volgende uittreksel uit het Doopboek: „Ouders: Matthijs Droste en Emerentia Ruys; kind: Coenraet; Augustus 1642". De dag wordt niet vermeld en blijft dus onzeker; maar ik geloof dat mijn lezers, evenals ik, tevreden zullen zijn met de kennis van jaar en maand.

Ook den tijd van zijn sterven kan ik slechts ongeveer bepalen.

1) Zie den catalogus zijner nagelaten boekerij, blz. 217, N°. 4146.
2) T. a. pl.

In Juli van het jaar 1734 werden zijn nagelaten schilderijen en in hetzelfde jaar zijn woonhuis te 's-Gravenhage verkocht. Hij zal dus kort te voren, in zijn 92ste jaar, overleden zijn. Ik vond het de moeite niet waard naar den juisten dag te onderzoeken.

Zijn afkomst en verwantschap van moederszijde vereischten geen nasporingen. Emerentia Ruys, zooals de naam in het Doopboek gespeld wordt, behoorde tot het aanzienlijke Dordtsche regentengeslacht Ruysch, waarvan de tak, waar Droste uit gesproten is, in den stamboom der Van Beveren's, in Balen's *Beschrijving van Dordrecht*, voorkomt. Buitendien gewaagt onze auteur op vele plaatsen van de *Geheugchenis* van zijn moeder's bloedverwanten. Maar van zijn maagschap van vaderszijde spreekt hij zelden, en deze is dan ook niet zoo zeker na te gaan. Alleen één broeder van zijn vader, Charles Droste, vermeldt hij een paar malen; den vader van zijn vader noemt hij niet. Wel beweert hij [1]), dat hij van het adellijke Munstersche geslacht der Drosten zu Vischering en zu Senden afstamt, en als zoodanig door leden van dit geslacht erkend werd, maar ander bewijs dan zijn verzekering bezitten wij er niet van. Een schrijver in de *Navorscher* [2]) getuigt wel, dat, naar het wapen van Droste te oordeelen, de verwantschap zeker schijnt, maar ik heb nooit een wapen van onzen auteur gezien, en kan niet gissen waar de navorscher het gezien kan hebben: bovendien, al bestond het, zou het mogelijk zijn dat Droste het eigendunkelijk had aangenomen, juist om zijn aanspraak op verwantschap met het adellijk geslacht er door te staven. Hoe dit zij, zooveel schijnt zeker, dat de vader en de oom van onzen schrijver op jeugdigen leeftijd uit Duitschland herwaarts gekomen zijn en krijgsdienst hebben genomen bij de West-Indische Compagnie en bij de Staten-Generaal [3]). Allengs zijn zij tot den rang van kolonel en luitenant-kolonel opgeklommen en dus de gelijken van veel voorname vreemde heeren geworden. Zij gingen voor edellieden door. Onze schrijver verzuimt niet aan te teekenen [4]), dat zijn vader in zijn commissie van kapitein, jonker Droste genoemd wordt; maar als dit alweer de eenige grond is waarop zijn adel berustte, stond deze niet onwrikbaar vast; want in dien tijd was men bij ons met het verleenen van den titel van jonker, aan vreemde officieren inzonderheid, niet moeilijk, zooals uit tal

1) Geheugchenis, vs. 6705.
2) Dl. IX, blz. 39.
3) Zie mijn aanteekening op vs. 765.
4) Bij vs. 1014.

van voorbeelden blijkt. Even weinig bewijst het, dat de zusters van onzen schrijver in haar huwelijksacten jonkvrouwen heeten: op den catalogus zijner schilderijen, voor de auctie opgemaakt, prijkt hij zelf wel na zijn dood met den titel van baron. Ons is het onverschillig, op welken rang hij recht had. Hij achtte zich edelman en gevoelde zich edelman. Als hij ons verhaalt, dat zijn jongere broeder naar Sedan werd gezonden „om de wellevendheid en Fransche taal te leeren", voegt hij er hooghartig bij [1]): „die kan een edelman in Holland niet ontbeeren".

Oom Charles Droste was ongehuwd gebleven, maar Matthijs, de vader, had tot tweemaal toe een goed huwelijk gedaan. Eerst met een dochter uit het geslacht der De Witten, Cornelia, wier vader burgemeester van Woudrichem was, een verre neef van den vader der beroemde gebroeders. Uit dien echt was een dochter geboren, Anna Maria Droste, die met den ritmeester in Statendienst Lindworm huwde en in het kraambed overleed. Van dit eerste huwelijk van zijn vader spreekt onze schrijver nergens en evenmin van zijn halfzuster of van haar weduwenaar. Wij zouden er niet van weten, als het niet vermeld werd in den stamboom der De Witten, dien Balen in zijn *Beschrijving van Dordrecht* heeft opgenomen [2]). Denkelijk heeft onze schrijver met die nabestaanden geen vriendschap gehouden: in het algemeen toont hij zich meer met de maagschap van zijn moeder dan met die van zijn vader ingenomen. Die moeder, de tweede vrouw van Matthijs Droste, was, wij zagen het reeds, Emerentia Ruysch, een zuster van den bekenden Nicolaas Ruysch, eerst pensionaris van de stad Dordrecht en vervolgens, van 1651—1670, griffier van de Staten-Generaal. Haar vader Coenraat, naar wien onze schrijver genoemd is, was bij het sluiten van het huwelijk nog niet burgemeester, maar reeds oud-schepen en in die hoedanigheid lid van den oud-raad en bevoegd tot het bekleeden van hooge stads- en staatsbedieningen, gelijk hij dan ook achtereenvolgens burgemeester, afgevaardigde ter Staten-vergadering en gecommitteerde raad van Holland geworden is. Zulk een schoonvader was voor een officier, die zijn weg nog vinden moest, een machtige voorspraak, en hij werd het nog meer, boven alle verwachting, toen weinige jaren later, na het overlijden van prins Willem II, de Staten der provinciën zich het vergeven der officiersplaatsen, van kapitein opwaarts, toeëigenden. Zonder de militaire

1) Vers 350.
2) Blz. 1300.

verdiensten van Matthijs Droste in twijfel te trekken, mogen wij wel aannemen, dat hij het minder aan deze dan aan den invloed van zijn vrouw's familie te danken heeft gehad, dat hij tot kolonel en kommandant van Heusden benoemd werd.

Zijn broeder Charles Droste, die hem zes jaren overleefd heeft, en bij het verdedigen van Maastricht in 1673 gesneuveld is [1]), heeft het niet verder dan tot den rang van luitenant-kolonel kunnen brengen. Na 1672 was het weer de prins van Oranje, van wiens gunst de bevordering in het leger afhing, en onze schrijver, die als gunsteling der gevallen partij niet voordeelig stond aangeschreven [2]), heeft den dienst dan ook al spoedig verlaten.

Van den levensloop van onzen schrijver is ons weinig bekend, buiten hetgeen hij zelf in zijn *Geheugchenis* er van meedeelt. Het is dus overbodig er hier over uit te weiden. Gemakshalve stel ik slechts de hoofdzaak bijeen van hetgeen hij, hier en daar verspreid, omtrent zijn lotgevallen bericht.

Tot op zijn twaalfde jaar was hij doorgaans in huis bij zijn grootvader Ruysch, eerst in Den Haag, toen deze daar als gecommitteerde raad verblijf hield, van Mei 1645 tot Mei 1648, en vervolgens weer te Dordrecht, waar zijn grootvader in 1653 en 1654 het burgemeestersambt bekleedde. Gedurende dien tijd, in 1649, maakte hij met zijn ouders een speelreisje door Brabant. In 1654 bracht hem zijn grootvader, die toen als burgemeester was afgetreden, naar 's-Hertogenbosch op de Latijnsche school, vanwaar hij in 1660 naar de Hoogeschool van Leiden bevorderd werd. Daar bleef hij tot 1665. In dat jaar was de bisschop van Munster in Gelderland gevallen. In het leger van de Republiek, dat hem te keer ging, diende oom Droste als luitenant-kolonel. Onder opzicht van dezen trad onze schrijver, die voor den krijgsdienst bestemd en van zijn kindschheid af als vaandrig ingeschreven was, en voor wien dus de studie te Leiden slechts bijzaak was geweest, de militaire loopbaan in. Door zijn invloedrijke verwanten voortgeholpen, werd hij weldra luitenant, en, na den dood zijns vaders, in 1667, kapitein bij de mariniers; maar verder kwam hij ook niet voort: de revolutie van 1672 beroofde zijn beschermheeren van hun invloed, en zijn talenten waren niet groot genoeg om hem de gunst van prins Willem III te verwerven. Hij kreeg uit dien hoofde weerzin in den dienst, en daar hij de soldij niet behoefde om te leven, verzocht hij in 1676 zijn ontslag. Hij

1) Zie vers 3610.
2) Vgl. vers 3539.

vestigde zich nu in Den Haag en bracht er zijn leven in de eerste, zooal niet de allereerste, kringen door, zich vermakende met het verzamelen van schilderijen [1]) en met het samenlijmen van rijmwerken [2]), nu en dan ook met uitstapjes naar zijn vrienden te Dordrecht en elders, en bij uitzondering met buitenlandsche reizen. Van een tevreden gemoedsaard, zonder hartstochten, zonder sterke aandoening [3]), versleet hij langzaam, en bereikte een bijzonder hoogen ouderdom, dien hij onder andere besteedde aan het schrijven van zijn berijmde gedenkschriften.

Letterkundige verdienste, het behoeft wel niet gezegd, bezitten deze volstrekt niet. Om het rijm doet de auteur de taal gedurig geweld aan, tot onduidelijk worden toe. Altijd plat, streeft hij toch nu en dan naar het hoogdravende en wordt dan belachelijk. Gedurig zouden wij hem willen toeroepen: zeg maar eenvoudig wat gij bedoelt. Had de oude man kunnen besluiten in proza zijn herinneringen op te teekenen, hij zou waarschijnlijk een veel beter en nuttiger werk hebben geleverd: nu doet hem de moeite van het rijmen veel ongezegd laten wat hij in een eenvoudig verhaal zou hebben opgenomen.

Maar wij mogen hem niet hard vallen om hetgeen hij niet heeft gedaan; wij moeten hem veeleer erkentelijk zijn voor hetgeen hij gedaan heeft; hij had, als zooveel anderen, het zwijgen kunnen bewaren en de herinnering aan hetgeen hij beleefd heeft met zich in het graf kunnen nemen. Wij zouden daaraan werkelijk hebben verloren. Niet dat de bijzonderheden, die hij ons meldt, ieder op zichzelf zoo merkwaardig zijn, dat niet; maar alle te zamen geven ons van het leven van een aanzienlijk en vermogend man in de dagen van Willem III een aanschouwelijker beeld, dan wij elders in onze, aan gedenkschriften zoo arme, letterkunde te zien krijgen. De *Journalen* van Constantijn Huygens, hoe leerrijk ook, lijden aan het gebrek, dat zij bijna alleen de schaduwzijde van dat leven toonen. De schrijver teekent in zijn dagboek alles aan wat hij ten nadeele van zijn bekenden hoort en ziet; het goede dat hij van hen weet, laat hij onvermeld. Als wij niet op onze hoede waren, zouden wij ons uit zijn eigen eenzijdige berichten een veel te donkere voorstelling van zijn tijdgenooten en hun zeden vormen. Tegen dat gevaar kan Droste ons waar-

1) Zie vers 7438.
2) Zie vers 6906.
3) Vgl. zijn eigen karakterschets, vers 7173 en vlg.

schuwen. De oude man heeft een opgeruimder aard dan Huygens; hij herinnert zich bij voorkeur het goede dat hem te beurt is gevallen en weidt daarover het breedtst uit. Slechts van hen, die hem benadeeld of beleedigd hebben, spreekt hij kwaad. Natuurlijk mogen wij ook op hem niet onvoorwaardelijk afgaan. Eerst door vergelijking en onderlinge toetsing van alle berichten, die wij kunnen inwinnen, komen wij de waarheid nabij. Maar moest ik een keus doen, ik zou mij liefst aan de *Geheugchenis* van Droste houden. De wereld spiegelt zich het best gelijkend af in het oog, waarmee een goedmoedig alledaagsch man ze gadeslaat; en zulk een man was onze schrijver. Hij geeft ons het leven van zijn tijd, zooals het zich van alle kanten, doch oppervlakkig, bezien, aan de menigte der toeschouwers voordeed. Het gewone, het middelmatige geeft het karakter aan zijn beschrijving.

Hij is met het samenstellen ervan eerst laat, op hoogen ouderdom, aangevangen. De eerste uitgaaf verscheen in 1723 en zij draagt de blijken van niet veel vroeger geschreven te zijn. Eén tijdsbepaling [1]) duidt op 1720, een andere [2]) op 1721 of 1722; niets komt er in voor dat een gedeeltelijke opschrijving op vroeger tijdstip kan doen vermoeden. Na het uitkomen der eerste uitgaaf schijnt de schrijver den tekst gedurig met nieuwe invoegsels verrijkt te hebben, totdat hij in 1728 de tweede in druk gaf. Al wat deze meer bevat dan de eerste dagteekent van de vijf jaren die tusschenbeide verloopen zijn. Een derde redactie heeft hij na 1728 wel voor de pers gereed gemaakt, maar niet ter perse gelegd; zij verscheen door mijn zorg voor het eerst. Al wat zij meer heeft dan de tweede is tusschen 1728 en 1734 opgeteekend. Het was te voorzien dat met het klimmen der jaren het gehalte der rijmelarij gestadig zou afnemen; de laatst geschreven regels, verzen verdienen zij niet te heeten, zijn nog leelijker dan de vroegere; maar om de poëzie lezen wij niets van hetgeen de schrijver ooit heeft gedicht; en wat den inhoud betreft, zijn de laatste invoegsels niet minder lezenswaardig dan de oorspronkelijke tekst.

(Oorspronkelijk verschenen als inleiding voor de uitgaaf van Droste's Overblijfsels van geheugchenis. Leiden, 1879.)

---

1) Bij vers 7130.
2) Bij vers 6447.

DE MÉMOIRES VAN DIRK VAN HOGENDORP [1]).

(1887.)

De lezing der *Mémoires* van Dirk van Hogendorp heeft mij zoo aangenaam bezig gehouden, dat ik, nu ik het boek dankbaar en voldaan uit de hand leg, geneigd ben om onverwijld er een korte aankondiging van te schrijven.

De auteur, oudere broeder van onzen Gijsbert Karel, maar een man van een gansch ander, bijna van een tegenovergesteld karakter, is tengevolge der omstandigheden, waarmede zijn aanleg geheel overeenstemde, geëindigd met Franschman te zijn en zich te gevoelen. Zoo is het hem ook zonder inspanning gelukt den trant der Fransche mémoires te vatten en aan den avond van zijn leven de hoofdtrekken zijner lotgevallen in een los en levendig verhaal te schetsen. Na lange jaren zorgvuldig bewaard te zijn, wordt ons dit thans door den kleinzoon des auteurs medegedeeld. Wij zijn hem voor zijn geschenk ten hoogste verplicht. Onze letterkunde is aan geschriften van dien aard niet rijk en mag zich des te meer over deze aanwinst verheugen. Ook de historie mag er nut van verwachten. Er zijn er zoovelen, die van een ernstig geschiedverhaal, dat niets dan waarheid en tevens de geheele waarheid geven wil, worden afgeschrikt en tevreden zijn met een oppervlakkige en slechts min of meer juiste kennis van het verledene: welnu voor dezulken, die zich doorgaans met een historischen roman behelpen, zijn gedenkschriften als deze, in den bevalligen Franschen vorm gesteld, bij uitstek geschikt. Zij schilderen, even-

---

1) Mémoires du général Dirk van Hogendorp, comte de l'Empire etc. Publiés par son petit-fils M. le Comte D. C. A. van Hogendorp. La Haye, Mart. Nijhoff. 1887.

als de roman, de lotgevallen van een held, en groepeeren daarom, uit zijn oogpunt beschouwd, de groote gebeurtenissen, die de stof der geschiedenis uitmaken. Zij bezitten derhalve dezelfde levendigheid als het verdicht verhaal en houden zich, op zijn minst genomen, altijd nog veel dichter bij de strenge waarheid.

Bovendien, welk een tijd is het geweest, dien Van Hogendorp beleefd heeft en beschrijft! Weinig tijdperken van een halve eeuw hebben zoo groote omkeering, niet slechts in staatsvormen en staatsbegrippen, maar ook in denk- en leefwijs teweeggebracht, inzonderheid bij ons volk. Onder de republiek der Zeven provinciën was Van Hogendorp zijn loopbaan aangevangen, onder het koninkrijk van Noord- en Zuid-Nederland heeft hij haar voleindigd, en tusschen deze twee in heeft hij de Oost-Indische Compagnie, de Bataafsche republiek, koning Lodewijk en keizer Napoleon in de hoogste posten gediend. Behoeft het dan gezegd dat hij, die aan een zeldzame bedrijvigheid en vurige belangstelling in al wat om hem voorviel, een helder oordeel zoowel over personen als over zaken verbond, aan het eind van zijn baan gekomen veel had mee te deelen en veel op te merken wat voor het nageslacht leerzaam is en aangenaam om te hooren?

Aan lezers van meer wetenschappelijk gehalte, die tegen ernstige lectuur en nadenken over het gelezene en vergelijken er van met wat van elders bekend was niet opzien, bieden deze *Mémoires* nog een ander en fijner genot. Dezen zijn de *Gedenkschriften* van Gijsbert Karel niet vergeten; integendeel, met gespannen verwachting zien zij uit naar het vervolg, dat zij hopen spoedig te zullen ontvangen. Wat kan nu voor hen aantrekkelijker zijn dan den levensloop van den eenen uitstekenden broeder met dien van den anderen te vergelijken en het ver uiteenloopen van beide uit ieders eigenaardigen aanleg en karakter te verklaren? In het begin dezer *Mémoires* vestigt de auteur zelf onze aandacht op dat verschil van inborst en talent tusschen zijn broeder en hem [1]). „Je fus élevé avec mon second frère: maîtres, études, plaisirs, peines, tout étoit commun entre nous.... J'apprenois avec plus de facilité; mon frère avoit plus d'application". Inderdaad hierin ligt de sleutel tot de verklaring van het feit, dat die twee, van een en hetzelfde punt uitgaande, zich in zoover uiteenloopende richtingen hebben voortbewogen en ontwikkeld. De oudere broeder was ongetwijfeld van natuur rijker bedeeld, buigzamer, veer-

1) Pag. 2.

krachtiger, vlugger in het aanleeren en in het zich toeëigenen, daarbij levenslustiger en gemakkelijker in den omgang en, zou ik meenen, beminnelijker van aard, — maar ook aan den anderen kant lichter af te trekken van zijn plicht en te verleiden tot verkeerdheden. De aandachtige lezers van Gijsbert Karels *Gedenkschriften* zullen zich herinneren, hoe deze in zijn jongelingsjaren, aan de kadettenschool te Berlijn en aan het hof van den Pruisischen prins Hendrik, met zich zelf en met zijn stuggen, onbuigzamen geest worstelde, het oog steeds gericht op een groot en edel ideaal; hoe hij zich toen reeds een hoog en roemrijk levensdoel voorspiegelde en niet ophield van zich in de eenzaamheid daartoe te vormen en te bekwamen. Welnu, uit deze *Mémoires* vernemen wij, hoe tezelfder tijd de oudere broeder, wien het leeren bijna geen inspanning kostte, van het eene genot naar het andere fladderde, zich de vleugelen zengde aan verboden lust en zich verslaafde aan een weelde van vaak bitteren nasmaak [1]). „Durant ma jeunesse ma vie dissipée et mes loisirs conspiraient avec le penchant funeste que je me sentois pour le jeu. J'en ai porté la peine, alors même par les embarras où je me trouvai plongé, et depuis par les regrets que j'en ai conservés dans tout le cours de ma vie". Eerlijk opgebiecht, zooals slechts een van aanleg edel karakter het durft. Zonder grootspraak mag hij er dan ook bijvoegen: „ce qui est certain c'est que mon caractère valoit mieux que ma conduite". Niet zonder zelfverwijt en niet zonder jaloerschheid vergeleek hij zijn leven van verstrooiing met de ingetogenheid en de gestadige vordering van zijn jongeren broeder [2]): „Il me sembloit que la fortune avoit tout fait pour lui; j'en étois presque jaloux. Il avoit eu le loisir d'acquérir des connoissances solides et l'occasion de se livrer à l'étude des auteurs classiques, sous la direction d'un savant distingué". Het gevolg was dat hij, de oudste, zijn recht van eerstgeboorte allengs aan den jongeren verspeelde. Na de terugkomst uit Duitschland bleef die jongere in het vaderland, waar hem een eervolle loopbaan geopend was; voor den anderen schoot niet over dan zijn fortuin in de Oost te gaan zoeken. „Mon frère me vit m'éloigner sans aucune peine; durant mon absence il pouvoit se regarder à peu près comme l'aîné, et ce titre alors n'étoit rien moins que méprisable.... Mon frére a eu même le secret [3]) de se faire passer tacitement

1) Mémoires, p. 15.
2) Ibid., p. 19.
3) Ibid., p. 23.

après mon départ pour être mon aîné". Het geheim bestond hierin, dat Gijsbert Karel zich werkelijk steeds den oudere had gevoeld van een broeder, zooveel jeugdiger van hart en zeden dan hij zelf. De brieven aan zijn moeder, waarin hij zijn ontmoeting met zijn ouderen broeder te Koningsberg in 1781 beschrijft en zijn oordeel over hem op meesterachtigen toon uitspreekt, zijn daar om het te bewijzen. En dat gevoel van meerderheid is hem naderhand steeds bijgebleven. Toen Dirk, door het lot begunstigd, hem in aanzien ver te boven was gestreefd en, in 1806, als minister van koning Lodewijk in den hofkring schitterde, terwijl hij zelf te vergeefs op een uitnoodiging wachtte om aan de staatszaken deel te nemen en zich miskend en versmaad en vernederd gevoelde, bleef hij toch steeds uit de hoogte van zijn zelfgevoel op den gunsteling der fortuin nederzien. Na een gesprek, met hem over zaken van financie en bewind gevoerd, schrijft hij eens in zijn dagboek [1]): „J'ai eu véritablement du plaisir à m'entretenir avec mon frère sur cette matière, et j'ai reconnu, par cette circonstance, que la sphère des grandes idées administratives est proprement celle qui convient à son esprit et dans laquelle il se plait comme dans son élément". Blijkbaar had hij er zich over verbaasd, dat er van den wildzang nog zulk een bekwaam man was geworden. Hij kon zich niet wel ontveinzen, dat deze met zijn gaven van snelle opvatting en handige uitvoering als van zelf zich verworven had wat bij hem de langzaam gerijpte vrucht was van inspannende overdenking en moeitevolle oefening. Doch niettemin, op den duur is het de aanhouder die wint; de aangeleerde volharding loopt minder snel van stal dan de natuurlijke vlugheid, maar bereikt zekerder haar doel. De wufte fortuin, wier gunst zich broeder Dirk van zijn jeugd af verworven en waardig betoond had, heeft hem op zijn ouden dag den rug toegekeerd en verlaten, juist toen zij, door de geestkracht van Gijsbert Karel overwonnen, dezen de gelegenheid gunnen moest om den prijs, waarnaar hij zijn leven lang standvastig gedongen had, eindelijk te behalen.

Gijsbert Karel, wij weten het, heeft geen eigenlijke gedenkschriften nagelaten. Wat onder dien titel door zijn zoon en zijn kleinzoon in druk is gegeven, was grootendeels niet voor de oogen van het publiek bestemd. Het zijn herinneringen, voor eigen gebruik opgeteekend, of zelfbetrachtingen, op het papier geworpen

1) Gedenkschriften, dl. III, blz, 262/3.

om tot dieper zelfkennis te geraken. Uit dien hoofde zijn zij dan ook onvoorwaardelijk te vertrouwen. De *Mémoires* van Dirk daarentegen zijn van apologetische strekking. Aan het eind van zijn leven gevoelde de geenszins onbesproken man behoefte om zich voor tijdgenooten en nakomelingen vrij te pleiten of althans te verontschuldigen. Hadden de tijdsomstandigheden het niet verhinderd, dan zouden de *Mémoires* nog bij zijn leven het licht hebben gezien. Dit moeten wij bij het lezen niet uit het oog verliezen. Wij hebben een zelfverdediging voor ons. Wel spreekt er een eerlijke en oprechte geest uit, die zich niet ten koste der waarheid wenscht te verheffen, die veeleer de schuld wil dragen van hetgeen zijn vurige aard en zijn avontuurlijke levensloop hem hebben doen misdrijven. Maar met dat al rijst bij ons gedurig, als wij de voorstelling eener gebeurtenis, waarin de auteur betrokken was, gelezen hebben, de begeerte op om ook de andere partij te hooren. En dient ons hierin het geluk en zijn wij in staat te vernemen wat de tegenpartij van haar kant te zeggen heeft, dan hooren wij soms bijzonderheden, die op ons oordeel niet zonder invloed blijven. Een enkel voorbeeld. Op het eind van 1807 vond koning Lodewijk geraden drie zijner ministers, en onder dezen ook Van Hogendorp, te ontslaan. „Apparemment (zoo verklaart dit onze auteur [1])) ses flatteurs, qui se disoient ses amis et qui l'excitoient contre son frère, nous représentoient à lui comme des partisans exagérés de la politique Française etc."; en geen twijfel, of het was inderdaad om hun Franschgezindheid dat de heeren hun ontslag kregen. Maar had Van Hogendorp daartoe geen reden bovendien gegeven? Hooren wij den koning zelf, in de *Documents historiques* [2]). „Hogendorp", zegt hij, „était un homme fougueux, auquel on reprochait peu de modération et d'économie. Depuis la conclusion de la paix la nécessité de revenir promptement au système économique s'était fait sentir, il n'était plus à sa place sous tous les rapports. Il fut envoyé ministre à Vienne". Zoo schrijft de koning in een boek, voor den druk bestemd. In een vertrouwelijken brief aan den keizer [3]) kan hij zich over de reden van zijn besluit duidelijker uitspreken: „Je l'ai fait", beweert hij, „pour le sauver des mains de ses créanciers, qui étaient au moment de l'arrêter". Nu zal dit, wij

1) Mémoires, p. 213.
2) T. II, p. 179.
3) Rocquain, Napoléon et le roi Louis, p. 147.

erkennen het gaarne, wel niet meer dan een voorwendsel zijn geweest; maar de waarheid dat Van Hogendorp diep in de schulden stak, blijft niettemin uitgemaakt. Dit zou, als van bloot huiselijken aard, hier buiten rekening en zelfs buiten aanmerking behooren te blijven, ware het niet dat zijn geldgebrek, gepaard aan zijn behoefte om op grooten voet te leven, op zijn openbaar bedrijf ongetwijfeld niet zonder invloed is geweest. Zijn gehechtheid aan de Napoleontische politiek en zijn vertrouwelijke omgang met den Franschen gezant in Den Haag mogen voor een gedeelte zijn voortgekomen uit een juist begrip van den toestand, waarin Nederland verkeerde; maar zou zijn zucht naar een hooge, ruim bezoldigde betrekking daarbij geheel buiten spel zijn gebleven? Toen hij op het oogenblik der inlijving zijn smart over den ondergang van het vaderland aan den hertog van Reggio, opperbevelhebber der Fransche troepen hier te lande, betuigde, wees deze hem op zijn particulier belang [1]). „Il me représenta vainement que ce changement seroit favorable à mes interêts particuliers et à ma fortune. Je ne pus me consoler de la perte de notre existence nationale; jamais des considerations d'interêt privé n'ont balancé dans mon coeur mon attachement à ma patrie". Wij gelooven dit gaarne, het strekt hem tot eer; maar wij letten toch ook op hetgeen volgt. „Il failloit se soumettre et tâcher de tirer le meilleur parti possible des circonstances pour le bien général et pour le bien particulier". Zou deze verstandige redeneering eerst na de inlijving, en niet reeds bij haar aannadering, zijn opgerezen? Hoe dit zij, zeker is het, dat zijn aan Napoleon bekende zienswijs hem weldra uitmuntend is te stade gekomen. Weinige maanden later zat hij boven op het rad der fortuin. „J'avois donc [2]), avec mon traitement de 30,000 francs comme général de division et un autre de 24,000 comme aide de camp de l'Empereur, un revenu de 84,000 francs, qui me suffisoit à Paris, quoique la vie de la cour, surtout avec une femme, obligeât à beaucoup de luxe et dépenses". Dat een zoo bevoorrechte anders over de nieuwe toekomst van Nederland denken moest dan zijn in armoede gedompelde medeburgers, spreekt van zelf. Evenzeer laat het zich begrijpen, hoe hij in een later tijdvak, gedurende de Honderd Dagen, er toe gekomen is om voor den uit Elba teruggekeerden keizer partij te trekken en de wapens te voeren

1) Mémoires, p. 258.
2) Ibid., p. 277.

tegen zijn vaderland en tegen zijn vorst, hoewel hij een jaar te voren uitdrukkelijk en openlijk verklaard had, dat, nu het groote keizerrijk uiteen was gevallen en Holland in zijn onafhankelijkheid was herrezen, hij ophield Franschman te zijn en zich als onderdaan ter beschikking stelde van den vorst, dien zijn medeburgers met volle recht aan het hoofd van den staat hadden gesteld. Ongelukkig echter had het vaderland hem niets te beloven wat slechts uit de verte geleek op de schitterende plaats, die hij in het keizerrijk had bekleed — en op nieuw bekleeden zou, als Napoleon zijn waagspel won. Zoo zette hij alles, ook zijn goeden naam, op de kaart van zijn keizer, en verspeelde het. Verlaten, ongeacht, vergeten is hij in vrijwillige ballingschap gestorven. Hij beklaagde zich bitter bij Arago [1]), toen deze hem daar in armoede aantrof. Maar over wien had hij te klagen? Wel niet over Lodewijk XVIII, en nog minder over Willem I, wien hij een „fidélité inviolable" beloofd [2]) en niet gehouden had. Hij mocht, als Karel V, slechts de fortuin beschuldigen, die hem in zijn ouderdom ontrouw geworden was. Doch heeft hij waarlijk wel zoo bitter geklaagd, als Arago niet zonder jacht op effect het doet voorkomen? Ik betwijfel het, en geloof dat allen het in twijfel zullen trekken, die de *Mémoires* gelezen hebben. Deze immers zijn in gansch anderen toon geschreven. Geen zweem van zwartgalligheid, van menschenhaat, van beleedigd zelfgevoel schemert er in door. De luchthartigheid, die hem eigen was en hem zoowel ten goede als ten kwade geleid had, schijnt den auteur in zijn ballingschap, onder het te boek stellen zijner herinneringen, steeds bijgebleven te zijn. De behoefte om niet miskend te worden, niet zwarter te worden voorgesteld dan hij zich bewust was te zijn, deze alleen heeft hem de pen in de hand gegeven en haar voortdurend bestuurd. Zijn eigenliefde moge hem nu en dan zijn verdiensten wat vergroot en zijn fouten wat verminderd vertoonen en doen vertoonen, maar zij verblindt hem niet in die mate, dat het portret, hetwelk hij schildert, er door zou ophouden gelijkend te zijn.

Aan de *Mémoires* ontbreekt het slot. De uitgever, Dr. Campbell, wiens goede zorg voor een nauwkeurigen tekst niet ongeprezen mag blijven [3]), zegt minder juist: „C'est ici qu'abruptement

1) Mémoires, Avant-propos, p. V.

2) Mémoires, p. 404.

3) De enkele fouten, die ik heb opgemerkt, komen zeker grootendeels voor rekening van hem, die het handschrift gekopieerd heeft. Ik stip ze hier aan, om te toonen dat

finit le manuscrit" [1]). Het handschrift eindigt niet, maar de laatste katernen zijn in het ongereede geraakt en verloren. Evenmin kan ik de verklaring aannemen, die hij van deze omstandigheid geeft. „La partie manquante... a été publiée par l'auteur même en 1814 sous le titre: *Mémoire*" etc. Ware dit juist, dan zou het handschrift der *Mémoires* natuurlijk van vóór 1814 moeten dagteekenen, en dat is stellig het geval niet. Hier en daar komen toespelingen voor op gebeurtenissen van later tijd, die het vermoeden bijna tot zekerheid brengen, dat de gedenkschriften tijdens de ballingschap zijn opgesteld. Ik wil slechts één voorbeeld aanhalen. Waar de schrijver van zijn oponthoud op Sint Helena in het jaar 1799 spreekt [2]), zegt hij: „Le Gouverneur, qui alors n'étoit pas un bourreau", met onmiskenbare bedoeling op sir Hudson Lowe, die in 1817 op Sint Helena aankwam en niet zoo aanstonds zwart werd gemaakt. Ten behoeve der uitgaaf van 1814 is dus ons handschrift wel niet geschonden. Veeleer zou het mogelijk zijn, dat het ontbrekende heeft gediend voor die andere uitgaaf, die aan Arago toevertrouwd doch niet door hem bezorgd werd, en die, naar zijn beschrijving te oordeelen, wel niet de volledige *Mémoires* had moeten omvatten [3]). Het kan echter ook zijn, dat de auteur zijn werk onvoltooid heeft gelaten; het laatste bedrijf van zijn leven moest hem het zwaarst vallen te verhalen. In alle geval, veel, geloof ik, verliezen wij niet aan hetgeen wij missen. De *Mémoire* van 1814, door den uitgever te recht aan de gedenkschriften toegevoegd, sluit zich er gereedelijk bij aan. De voorvallen gedurende de Honderd Dagen hadden wij zeker gaarne nog hooren beschrijven; maar wat later met den auteur gebeurd is, zijn vernedering, zijn verval, zijn ellende, daarvan weten wij al genoeg: de smartelijke bijzonderheden gaan ons verder niet aan. Wat van de *Mémoires* bewaard

---

zij niet veel beduiden: p. 73, regel 14, pendre, lees: prendre; p. 87, regel 16, vigueur, lees: rigueur; p. 112, regel 15, Mer noire: lees: Mer rouge; p. 256, regel 15, Juin, lees: Juillet. Of Van Hogendorp verder Tippoo Sultan, voor Tippo Sahib, en Soudjah al Dowlah, voor Surajah Dowla, en wat dies meer zij geschreven had, dan of men hier met een verkeerde lezing van den kopiïst te doen heeft, laat ik in het midden. — Het namenregister is een zeer nuttig toevoegsel, met zorg bewerkt, waarvoor wij den uitgever insgelijks dank verschuldigd zijn.

1) Mémoires, p. 377.

2) Ibid., p. 114.

3) Den 11den November 1867 had ik een lang gesprek met Fred. van Hogendorp, den uitgever van zijns vaders gedenkschriften. Deze verhaalde mij dat de Mémoires van zijn oom Dirk na diens dood verpand waren geweest.

is gebleven omvat nagenoeg al de jaren, waarin hun held een belangrijke rol op het wereldtooneel vervuld heeft en in de gelegenheid is geweest om te zien wat waardig was geboekt te worden, en steeds de belangstelling der menschen zal blijven wekken, tot bij het late nageslacht.

(Nederlandsche Spectator, 1887, blz. 363 vlg.)

HISTORISCHE SCHETSEN EN BOEKBEOORDEELINGEN

DE ETYMOLOGIE VAN HOLLAND.

(1885.)

Holland is Houtland, zeggen de geleerden; oorspronkelijk werd Holtland gezegd en daarvan is de latere naam een verbastering. Zoo beweert, om iemand te noemen, de uitmuntende Kluit [1]), in de vorige eeuw, en in onzen tijd schijnt de schrijver van het *Handboek der Middelnederlandsche Geographie* [2]), dat nog altijd

---

1) Hist. critica, vol. I, 2 (Excursus), p. 47 sq.

2) Tweede uitgave, blz. 218. — In het dossier bij dit artikel vonden wij een reeks van aanteekeningen op Van den Bergh's Middelnederlandsche Geographie, waaraan wij het volgende ontleenen. — Voor dit Holland, dat Van den Bergh als een pagus schijnt aan te merken, zijn belangrijk het charter van 1064 (Oorkondenb., dl. I, N°. 87), dat van 1200 (Oorkondenb., dl. I, N°. 183) en verder de opnoeming der kerken in deze streek bij Bucherius, Belgium Romanum, Lib. XX, Dioec. Ultraj., § 6. In het eerste worden opgegeven de aan de Utrechtsche Kerk door Dirk III ontnomen plaatsen. Daartoe behoorde ook een goed gedeelte van den Dordrechtschen waard, waarvan een ander deel aan andere bisschoppen en geestelijken toekwam. Het Utrechtsche gedeelte wordt aldus omschreven: vooreerst van „Ryede" langs de Merwede tot „Slydrecht". Verkeerdelijk verklaart Van den Bergh Ryede door Riederwaard. Het is het ambacht Riede, thans in, vroeger ten oosten van Dordt (zie Beverwijck, blz. 120 en Teg. Staat, dl. XIV, blz. 358). En „Slydrecht" is niet het tegenwoordige dorp van dien naam, maar een daartegenover op het eiland gelegen, thans verdronken dorp (Teg. St., dl. XVII, blz. 418). Verder langs de Merwede naar Dordrecht, van daar naar „Duble", verder naar „Duvelhara", van daar naar „Wal", van daar weder naar „Merwede" tot Dordrecht. Het hier omschreven land is moeilijk te volgen. Van Dordt eerst langs de Dubbel, van daar naar de Duvelhara? Er was op het Dordtsche eiland, behalve de Dubbel, nog een riviertje (Van Mieris, dl. IV, blz. 819) de Devel bekend (zie Beverwijck): wat de uitgang beteekent is onzeker. Van „Duvelhara" naar de „Wal" en verder weer in de Merwe? De „Wal" is onbekend; hij moet dwars door het eiland geloopen hebben; misschien is de naam nog over in Wieldrecht. Nog wordt gezegd: van Dordrecht oostelijk tot „Godekines hoffstatt", dicht bij „Werkenemunde". „Werkenemunde" is bij Werker en Werkendam te plaatsen. Maar nader is niet te bepalen, of hier de noordelijke dan wel de zuidelijke zijde des eilands bedoeld is; ik denk de

het standaardwerk in dit vak van wetenschap is, Mr. L. Ph. C. van den Bergh, dezelfde meening toegedaan. Er bestaan echter bezwaren tegen, die mijns inziens een nadere overweging verdienen.

Ik laat ter zijde of het waarschijnlijk, of het zelfs te gelooven is, dat „holt" voor „land" in „hol", in plaats van in „hout", zou zijn overgegaan. In oude stukken vinden we een Holtreka vermeld en tegenwoordig heeten dorpen in verschillende streken Houtrak en Houtrick en Houtrijk, waarschijnlijk een en dezelfde naam. Maar ik ben op het punt der woordverandering te weinig ervaren om daarover mee te spreken.

Wat ik alleen wil opmerken is dit. Tot nog toe heeft men verzuimd, wat toch raadzaam was, te beginnen met een onderzoek naar den oudsten vorm, waarin de naam in echte stukken voorkomt. Dat de kronieken in handschrift van de 14de en de 15de eeuwen, naast de gewone schrijfwijs Holland, ook nu en dan Holtland spellen, baat ons niet veel, want het is waarschijnlijk dat geleerden van dien tijd, evenzeer als hun volgelingen van

---

laatste, omdat reeds van het stuk Riede tot Sliedrecht gesproken is. — Eindelijk wordt er nog gesproken van „comitatus omnis in Hollant", d. i., geloof ik, de grafelijke bediening over geheel Holland, die de bisschop beweerde dat hem van ouds toekwam. Immers bij het voorafgaande charter wordt hem toegewezen het gebied dat Dirk en zijn voorouders rechtens beheerd hadden: „comitatus omnis in Westflinge et circa oras Rheni". Bij dit charter ontvangt hij wat Dirk daarbij genomen had, de eigendommen van den bisschop, en „comitatus omnis in Hollant". — De verdeeling van Noord- en Zuid-Holland komt reeds voor in 1230 (Kluit, Excurs., p. 98). In het charter van 1200 (Oorkondenb., dl. I, N°. 183) verruilt Dirk VII het leenrecht over het land tusschen Maas en Schelde met dát over Dordrecht aan weerszijden van het water (welk water? de Dubbel?) „Dortreeswerde", „Harredeswerde", „Dusne" en al het land tusschen Striene en Waalwijk. Hier is het duidelijk wat de Dordrechtsche waard is. Het is het geheele eiland tot „Godekines hofstat" of welke de oostgrens zijn mocht. „Hardeswerde" wordt door Van den Bergh voorbijgegaan, en ook Kluit geeft niet op waar het te vinden is. Maar hij geeft de variant „Herradeskerke" op = kerk van Herrad. De naam wijst aan dat het een afzonderlijk eiland geweest is; het grenst aan Dussen, onderscheiden in Dussen Muilkerk en Munsterkerk (Teg. St., dl. XVII, blz. 355). De geheele streek ligt boven de Oude Maas en is alles ongeveer wat Holland aan dien kant bezeten heeft, uitgezonderd het land van Heusden, dat eerst onder Floris V, en van Altena, dat eerst onder Willem III aan Holland gekomen is. Daarbij wordt nu gevoegd het land tusschen Striene en Waalwijk. Dit land ligt ten zuiden van de Oude Maas. Nog in later tijd was bij Waalwijk de oostgrens tusschen Holland en Brabant. Naar de Striene te zoeken is moeilijker. Van den Bergh is daarover onvoldoende. Zie Kluit, Cod. Dipl., p. 877, die met recht ook daar de toenmalige grens tusschen Brabant en Holland stelt. Hoe Holland aan dit land beneden de Maas, tot Taxandrië en Strie behoorende, gekomen is, blijkt niet. Het wordt niet opgenoemd onder de goederen aan de Utrechtsche bisschoppen ontnomen, aan wie toch geheel Taxandrië toekwam. Het is denkelijk uit de nalatenschap van Ansfried, hetzij aan Utrecht, hetzij aan Thorn of eenige andere geestelijke stichting gekomen. (N. v. d. R.)

de 16de en latere eeuwen, aan de beteekenis van „houtland" geloofden, en dus om juist te schrijven de *t* tusschen de beide *l*'s eigendunkelijk hebben ingelascht. Maar er zijn enkele bescheiden van hooger ouderdom tot ons gekomen, en op deze, dunkt mij, komt het voornamelijk aan. Laat ons hen raadplegen.

In de eerste plaats doen zich aan onze aandacht de oudste zegels der Hollandsche graven voor, dat van Dirk V, aan een charter van 1083 [1]) en dat van Floris III van een charter van 1168 gehecht en beide door Kluit, in zijn *Historia critica*, afgebeeld [2]). Het randschrift van beide heeft: „Hollandensis comes", „Hollanden. dn."

Van nog ouder dagteekening is het grafschrift van bisschop Bernulf of Bernold, die in 1054 overleed, maar daar we het slechts uit een afschrift kennen, ons door Matthaeus [3]) bewaard, en daarom niet volstrekt vertrouwen kunnen op de juistheid der spelling, plaats ik het slechts in den tweeden rang. Anders ook daar lezen wij: „Holland militiam iunxit ad ecclesiam". Ten derde beroep ik mij op den giftbrief van koning Hendrik IV aan de kerk van Utrecht, in afschrift in het *Liber catenatus* van het Utrechtsche archief tot ons gekomen, en door Heda het eerst aan het licht gebracht. Ook daar wordt van „comitatus omnis in Holland" gesproken [4]). Eindelijk uit het *Liber camerae Ecclesiae Trajectensis* maakte de geleerde Arent van Buchell het eerst een overoude lijst der dekanieën van het bisdom bekend [5]), waarin onder andere de „decanus de Hollant" vermeld wordt.

Dit zijn, zoo ik mij niet bedrieg, de oudste gedenkstukken, waarin de naam voorkomt [6]). In alle dezelfde schrijfwijs. Nu wil ik volstrekt niet beweren dat daarmee de zaak beslist is.

1) In den tekst van het charter staat Holtlandensis. De echtheid van dit stuk is echter niet boven allen twijfel verheven; de schrijfwijs van het zegel wordt door zegels van latere graven in alle geval bevestigd.

2) Vol. II 1, p. 127 en p. 194.

3) De Rebus Ultrajectinis, p. 223.

4) S. Muller Fz., Het oudste cartularium van Utrecht, blz. 135.

5) Zie Matthaeus, Sylloge epistolarum, p. 125 en vgl. Analecta, III, p. 43.

6) In de Annales Egmundani, waarin voor het tijdvak 1112—1168 eene lacune aangevuld is door eene hand uit de 13de eeuw, komt voor dat gedeelte overal de spelling Holtland, Holdland, Holthland, Holtlandensis enz. voor (p. 28—70 der uitgave van het Hist. Gen.). In het gedeelte na 1168 weder altijd Hollandensis, in dat vóór 1112: op 876 Hollandiae, 1061 Hollandensis, 1063 Holdlandiae (uitg. Hist. Gen., p. 19, drukt Hollandiae), 1071 Holdland. — In stukken van 1085, 1104 en 1106 (Van den Bergh, Oorkondenb., dl. I, N°. 91, 93, 96) wordt gesproken van „comes Hollandie", „ecclesie in Hollant" en van „Hollandi".

Ik weet het, de mogelijkheid bestaat dat de naam reeds lang voordat hij in schrift werd gesteld, zijn overouden vorm had verloren, en dat de spelling die we in latere stukken aantreffen, die van „Holtland", inderdaad een restauratie is van de oorspronkelijke en ware. Maar dit is toch ook niet meer dan mogelijk. Zeker is alleen dat de oudste schrijfwijs, die we kennen, aan de naamsverklaring van Kluit en anderen geen steun geeft.

Past die verklaring, zoo vragen we al voort, ook wel volkomen op het land, dat eigenlijk Holland heet? Het is bekend, vooral uit den *Excursus* van Kluit over het onderwerp, dat het latere Zuid-Holland, waarvan Dordrecht de hoofdstad was, het eerst in de geschiedenis met den naam van Holland opdaagt, en dat de naam vervolgens bij uitbreiding aan de gansche provincie en zelfs aan Westfriesland is gegeven. Was nu dat Zuid-Holland een houtland bij uitnemendheid? Het wordt ons door schrijvers uit de 10de en 11de eeuw, door Alpertus van Metz en door den auteur der *Gesta episcoporum Cameracensium* beschreven als een „silva" [1]) en als een „locus silvis ac paludibus inhabitabilis" [2]), waar zich slechts jagers en visschers ophielden. Zulk een streek zou men later een wildert of een wildernis hebben genoemd; of „houtland" een gepaste benaming er van wezen zou, betwijfel ik. En te meer, indien we het land van Dordrecht en van den Zuidhollandschen waard, zooals het uit de geschiedenis in zijn lateren toestand bekend is, ons voor de verbeelding roepen. We zien dan een laag land voor ons, dat bij hoogen rivierstand onderloopt en doorgaans drassig en moerassig is, „paludibus inhabitabilis", en met hout, dat in zulken grond gedijt, bewassen. Een broekland, zouden we zeggen. En nu is het opmerkelijk dat de *Teuthonista* van Van der Schueren *olland* met *broek* of *broekland* [3]) vertaalt. Naar de etymologie van het woord wil ik niet onderzoeken; ik laat dit over aan de taalgeleerden. Maar de juistheid der vertaling wil ik eenigermate bevestigen met een verwijzing naar streken in andere landen, die denzelfden of althans een

1) Monum. Germ. Script, vol. VII, p. 718.

2) Ibid., vol. VII, p. 471.

3) Zie uitg. Verdam, i. v. broec, hollant, ollant. Vgl. Pontanus, Discept. chirogr., p. 203. Reeds Wachtendonck (aangehaald bij Matthaeus, De Nobilitate, p. 50), staat deze afleiding voor:

„Holland, een nieuwe naam, die schijnt het land te passen,
Alzoo het moest bestaan in veenen en moerassen".

Ook Bondam geloofde blijkens zijne dictaten (in ms.) aan deze afleiding van den naam.

nagenoeg eensluidenden naam dragen. De merkwaardigste van alle is een streek aan de kust van Lincolnshire, een afzonderlijke hundred, die, voor zoover ik uit de beschrijvingen mag oordeelen, ingelijks het karakter draagt van een weiland, door menschenhand uit een voormalig broekland gevormd.

De slotsom, die ik uit het bovenstaande zou willen opmaken, is deze: Holland is een woord op zichzelf, geen verbastering van houtland, en het beantwoordt het nauwst aan wat wij gewoon zijn broekland te noemen.

(Etudes archéologiques, linguistiques et historiques, dédiées à C. Leemans, p. 285/6.)

OVER DE OUDE HULDIGINGSPLAATSEN VAN HOLLAND.

(1869.)

In de *Handelingen en Mededeelingen der Maatschappij van Nederlandsche Letterkunde* [1]) komt een verhandeling voor van Dr. Janssen, over het huldtooneel van Kennemerland, die mij aanleiding geeft tot de volgende uitweiding.

Janssen heeft zich bepaald tot het huldtooneel te Scepelenberg als zoodanig. Zijn plan bracht niet meê dat hij van andere politieke bijeenkomsten te dier plaatse gewaagde. Maar men zou dwalen, indien men meende dat er buiten het huldigen der graven niets van staatkundigen aard voorviel. Het was, naar het schijnt, de gewone vergaderplaats der mannen van Kennemerland, in zekeren zin de politieke hoofdplaats van die streek, evenals Katwijk het was van (het oude) Noord-Holland. In dat karakter komt Scepelenberg nog vroeger voor dan als huldtooneel. Het oudste voorbeeld eeniger huldiging aldaar is van het jaar 1361. Twee jaren te voren, in 1359, hooren wij reeds van een politieke vergadering te dier plaatse. Uit de rekeningen der heeren van Blois deelt De Lange van Wijngaerden [2]) het volgende mede [Mei 1359]: „Item porrede mijn joncher des voerschr. donresdage morghens vroech van der hage te beverwijc waert, om te scepeling herberghe [lees: scepelingher berghe] te riden, daer die waertsmanne van Kennemerlant ende van Vrieslant op den naesten vrydach omboden waren te wesen, om hem [d. i. hun] te segghen dat si him beraet hielden ende ten landen wel saghen, omdat men veel

---

1) 1864, blz. 123.

2) Beschr. van Gouda, dl. I, blz. 216.

van hertoge Lodewijs [oudsten broeder van Willem V] coemste seyde.... Item quam mijn joncher desselfs donredag avonds te legghen te beverwijc ende bleef aldaer des naesten vrydage tot na den eten...." Van soortgelijken aard is de volgende post uit een rekening van 1360: „....sondach na egidii dach [2 September] voer hy [Jan van Blois] over te catwijc op een dachvaert, daer die welgheboren van noirthollant onboden waren" [1]).

Dat dit geen onlangs ingevoerd gebruik was, blijkt uit het vervolg (van Wilhelmus Procurator) op de Egmondsche kroniek [2]): „Hujus temporis vicinio, Augusti videlicet XVI Kal. [a. 1327] Wilhelmus comes, de Brabantia rediens, suis apud Catwijc tam urbanis quam rusticis se ostendens comparuit, hactenus dubium videlicet de transitu versus Imperium propalavit, qui majorem illius filium personaliter sustulisse dicitur illique assensu populi patriae regimen usque ad reditum commisisse".

De vraag rijst van zelf bij ons op: waarom zulk een vergadering belegd in een kleine plattelandsgemeente, liever dan in een aanzienlijke stad? Ik geloof dat wij hierop moeten antwoorden: omdat in dien tijd de aanzienlijke steden reeds een zelfstandig bestaan, afgezonderd van de oude gouw-inrichting bekomen hadden. Zoolang stad en land één geheel vormden, geschiedde de inhuldiging voor de geheele streek in de stad. Zoo vinden wij in de uitspraak van Philips van Namen over het verdeelen van Holland en Zeeland tusschen graaf Willem I en graaf Lodewijk van Loon, van 14 October 1206 [3]): „Illinc debet dominus Willelmus ire apud Dordrech et ad Flardinghem et ad Ledam et ad Harlem, et ad quamque illarum villarum debet mandare et summonere omnes homines vicinos et adjacentes illi villae, et praecipere eis ut comiti de Los et Hollandiae hominium faciant et fidelitatem".

Niet zonder reden worden hier juist deze steden genoemd: Dordrecht voor Zuid-Holland, Vlaardingen voor de streek die later Delfland en Schieland heet, Leiden voor Rijnland en Haarlem voor Kennemerland.

Een eeuw later waren de toestand en het gebruik nog weinig veranderd. Van den eersten graaf uit het Henegouwsche huis schrijft Melis Stoke [4]):

---

1) Blz. 118.
2) Matthaeus, Analecta, t. II, p. 666.
3) Van den Bergh, Oorkondenboek, dl. I, N°. 206, blz. 125.
4) Boek VII, vs. 1 vlg.

„De grave voer harentaer
Te Haerlem ende tote Alcmaer,
Te Leiden, te Delf, te Dordrecht,
Ende deden hem hulden na 's lants recht,
Als men pleghet; in den steden
Dede di hem hulden na den zede".

Men ziet, het vervallen Vlaardingen is door het opkomende Delft vervangen en Alkmaar is voor het pas onderworpen West-Friesland er bij gekomen; overigens geen verandering. Bij de inhuldiging van den tweeden Henegouwer, Willem III, zooals Stoke ons die beschrijft [1]), is alles ook nog hetzelfde, met deze uitzondering, dat nu voor het eerst Schiedam, als hoofdplaats van Schieland, nevens Delft, voorkomt. Van een inhuldiging ten platten lande vinden wij dan nog geen blijk. Het komt mij dus waarschijnlijk voor dat eerst de landsheeren uit het Beiersche huis, toen de erfopvolging meer betwistbaar was geworden, ook een afzonderlijke huldiging hebben gevorderd van de welgeboren mannen en van de waersmannen en ambachtsbewaarders der verschillende baljuwschappen. Een bewijs voor die gissing is mij echter niet voorgekomen.

(Handelingen en Mededeelingen van de Maatschappij der Nederl. Letterkunde, 1869, blz. 21 vlg.)

---

1) Boek X, vs. 872 vlg.

OVER HET BEWAREN VAN HET LIJK VOOR HET PROCES BIJ DE FRIEZEN [1]).

(1886.)

Een merkwaardige plaats wordt door Frauenstädt [2]) aangehaald uit Thomae Cantipratani *Apes*, zonder nadere opgaaf van boek of kapittel. Ik heb ze tevergeefs gezocht in de Middelnederlandsche vertaling [3]) en even vruchteloos in den Latijnschen tekst [4]). Aan prof. Pols te Utrecht dank ik de mededeeling, dat de gezochte plaats te vinden is in de kritische uitgaaf te Douai, van 1627 (waar aangeteekend staat, dat zij niet in alle handschriften voorkomt), en wel in den aanhef van het 2de boek tusschen het Exempel van Aegidius van Gent en dat van Guilielmus van Melitona. In haar geheel luidt zij als volgt: „Vidi et alium ejusdem ordinis [Praedicatorum] virum beatum, valde longaeva aetate provectum, Dodonem nomine, Frisionem natione, qui praedicatione sedula tantum in sua Frisonum gente profecit, ut eam a ferocitate plurimum mitigaret. Ab antiquissimo enim tempore in consuetudinem immanissimam habebant Frisones, ut occiso homine unius cognationis ab altera, occisum corpus non sopeliebatur a suis, sed suspensum in loculo servabatur et desiccabatur in domo, quousque ex cognatione contraria in vindictam occisi plures vel saltem unum adversa cognatio pro morte vicaria trucidaret, et tunc primum mortuum suum sepulturae debitae cum magna solen-

---

1) Vgl. over hetzelfde onderwerp Fockema Andreae, in Hand. en Meded. van de Maatschappij der Nederl. Letterk., 1885/6, blz. 79 vlg.

2) Blutrache und Todtschlagesühne, S. 10.

3) Uitgaaf van 1488, bij Peter van Os tot Swolle, in de Bibliotheek van de Maatschappij der Nederl. Letterk. voorhanden.

4) In een incunabel van ongeveer denzelfden tijd, toebehoorende aan de Koninklijke Bibliotheek te 's Gravenhage.

nitate tradebat. Hunc crudelissimum et inauditum morem dictus frater in illa gente removit et ad mitiorem statum crebra exhortatione promovit".

Het komt mij waarschijnlijk voor, dat het gebruik, hier beschreven, inderdaad in Friesland bestaan zal hebben, maar met een andere bedoeling dan Thomas uit Dodo's verhaal had opgemaakt, namelijk om het lijk te bewaren, totdat het bij het proces over den doodslag had gediend. Dat werkelijk oudtijds het lijk, en later ten minste de rechterhand, bij de rechtsvordering moest worden voorgebracht, is bekend. In het Sticht van Utrecht ging dit in den tijd van Thomas Cantipratanus nog zoover, dat menige doodslag er onvervolgd en ongestraft bleef, omdat de doodslagers het lijk hadden weten te verduisteren. Dit getuigt de Roomsch-koning Karel IV uitdrukkelijk in een brief [1]), en het komt ook overeen met hetgeen in de willekeuren van Amersfoort [2]) wordt voorgeschreven. Uit hetzelfde rechtsgebruik verklaart ook Wilhelmus Procurator [3]), dat de Westfriezen het lijk van den verslagen graaf Willem II zoo zorgvuldig verborgen gehouden en elkander bij eede beloofd hadden, het graf aan geen vreemde te zullen wijzen.

(Handelingen en Mededeelingen van de Maatschappij der Nederl. Letterk., 1885/6, bls. 73 vlg.)

---

1) Bij Van Mieris, dl. II, blz. 763.
2) Willek. v. Amersfoort, § XLV.
3) In Matthaeus, Analecta, vol. II, p. 527.

DE RECHTSBRONNEN DER STAD UTRECHT [1]).

(1886.)

Met het glossarium, dat in de laatste dagen van het vorige jaar verscheen, is thans dit omvangrijke werk voltooid. Het komt mij voor dat het als model kan dienen van hetgeen een uitgaaf van de rechtsbronnen eener stad behoort te zijn. De verzameling is met oordeel bijeengekozen; zij bevat noch te weinig noch te veel. De tekst is met kennis van zaken uit de verschillende handschriften vastgesteld en met zorg, bijna zonder fouten, gedrukt. Minder gewone rechtstermen, die een behoorlijk voorbereidend lezer toch nog zouden ophouden, worden in het glossarium verklaard. Eindelijk en voornamelijk, een uitvoerige inleiding maakt het bestudeeren van den tekst voor de mannen van het vak gemakkelijk en geeft aan hen, die zich den tijd niet gunnen om zelf in de mijngroeven te arbeiden, de groote resultaten, die er uit te trekken zijn, in systematische orde en kort bestek bijeen.

Alleen over die Inleiding waag ik het hier een enkel woord te zeggen. Het is mij niet te doen om rechtsgeleerden aan het bestudeeren der bronnen te helpen, maar om uit ruimer publiek lezers te winnen voor de Inleiding, die waarlijk is wat onze Engelsche naburen „leesbaar" plegen te noemen. Taal en stijl zijn juister en netter dan men in boeken van deze soort gewoon

---

1) De Middeleeuwsche Rechtsbronnen der stad Utrecht uitgegeven door Mr. S. Muller Fz., Archivaris van Utrecht, 2 deelen. 's Gravenhage, 1883. Inleiding tot de Middeleeuwsche Rechtsbronnen der stad Utrecht, door denzelfden, 1885. Glossarium, behoorende bij de M. R. d. s. U., door denzelfden, 1885. (Uitgaven der Vereeniging tot het uitgeven der bronnen van het oude vaderlandsche recht). Stukken betreffende den strijd der Bisschoppen van Utrecht met de stad Utrecht over het bezit van heerlijke rechten, uitgegeven door Mr. S. Muller Fz. (in de Bijdr. en Meded. van het Hist. Genootschap te Utrecht, dl. IX).

is, en de uiteenzetting van de stof, het plan van het boek, is natuurlijk en doelmatig, en maakt het volgen van het betoog gemakkelijk en aangenaam tevens.

Het zijn de rechtstoestanden van het Sticht onder de bisschoppelijke regeering, waarmee de schrijver ons bezig houdt. Toen zij in 1528, bij het overdragen van het wereldlijk bewind aan Karel V, zoo wezenlijk veranderd werden, dat zij wel gezegd kunnen worden afgeschaft te zijn, beriep zich de Keizer, om zijn diep ingrijpende hervorming te rechtvaardigen, op de getuigenis der regenten en rechters van de stad zelf, volgens welke „er drie manieren van rechten gehouden werden, te weten: raedt-recht, schepenen-recht ende oudermans-recht, deur welcke in deselve stadt die justitie ende politie diverselijck, confuselijck ende sonder goede ordene tot noch toe geadministreert is geweest". Wat was dat voor drieërlei recht, dat een zoo ongunstig oordeel verdiend had? In den tijd van keizer Karel waren er genoeg, die deze vraag hadden kunnen beantwoorden. Maar weldra, nadat nieuwe tijden waren aangebroken en een volledige omwenteling in de toestanden was voorgevallen, ging de herinnering van hetgeen voormaals bestaan had verloren. Onder de Republiek zou misschien niemand in staat zijn geweest om de vraag naar behooren op te lossen. Zelfs hij, die zich jegens de rechtsgeschiedenis der provincie en der stad zoo uitnemend verdienstelijk heeft gemaakt, Johan van de Water, de uitgever van het *Groot Utrechtsch Placaatboeck*, kon zich slechts een gebrekkige voorstelling van de aloude rechtsbedeeling maken, en beklaagt zich herhaaldelijk, dat een of ander punt hem „vrij duister en zoo licht niet om te zeggen" voorkwam. In onzen tijd, na den ondergang der Republiek en sedert de omwenteling in wetgeving en rechtspraak, die er het gevolg van was, zijn de laatste sporen der oude toestanden volkomen uitgewischt en herinnert nauwelijks een enkele spreekwijs er nog aan, die in den mond des volks toevallig is blijven leven. Ook verschilde de rechtspraak der bisschopsstad zoo zeer van die der Hollandsche steden onder haar graaf, en van de Geldersche onder haar hertog, dat zelfs de geleerden, die in onze dagen hun studie maken van de rechtsgeschiedenis in die provinciën, verlegen staan, als het er op aankomt te beschrijven hoe het eigenlijk met het drieërlei recht van Utrecht gesteld was, waarover de keizer het doodvonnis heeft uitgesproken. Zelfs toen de twee deelen der *Rechtsbronnen*, waarin het antwoord op die vraag lag opgesloten, eindelijk voor hen lagen, waren er onder hen

die, hoe aandachtig zij ze bestudeerden, het toch niet ontdekken konden, — ik voor mij althans moet erkennen dat het mij zoo gegaan is. Eerst de Inleiding gaf mij, en waarschijnlijk mij niet alleen, het noodige licht om in dien doolhof mijn weg te vinden. Nu werd zoo al niet alles, toch veel van het eigenaardige der Utrechtsche rechtsgewoonten en rechtsinstellingen duidelijk, en bleek het, wat Karel V met dat drieërlei recht, waarover hij zoo weinig tevreden was, bedoelde.

Op zichzelf ware het reeds een gewichtige dienst, dien ons de Inleiding bewees, zoo zij het bij deze beschrijving van wat eens bestaan heeft, had gelaten. Maar haar verdienste is veel grooter, zij toont ons tevens aan hoe die toestanden ontstaan en allengs geworden zijn. Naar den eisch onzer hedendaagsche wetenschap vorscht zij den gang der ontwikkeling na, en toont hoe het recht van den Raad en het recht der Oudermans zich naast het aloude en oorspronkelijke recht der Schepenen baan hebben gebroken. Zoodoende verruimt zij het veld van haar nasporingen aanmerkelijk. Zij houdt op zuiver rechtsgeleerd te zijn, zij betreedt het gebied der staatsgeschiedenis. Want de strijd der rechten onderling is niet te verstaan, als men den strijd der partijen in de stad niet tevens gadeslaat. Het schepenrecht is het recht van den landsheer en van de aanzienlijken in den staat; aan de opkomst en verheffing der lagere volksklassen danken het raadsrecht eerst en vervolgens het oudermansrecht, dat is het recht der gilden, hun oorsprong. Het veldwinnen dier bijkomende rechten spiegelt ons dus het toenemen van den volksinvloed in den loop der tijden af. Van de politieke geschiedenis van het Sticht weten wij, helaas, maar zeer weinig, nauwelijks meer dan noodig is om het ons te doen bejammeren dat er door de tijdgenooten zoo weinig van te boek is gesteld. Alleen de constitutioneele geschiedenis, die voor het eerst in deze Inleiding met de noodige geleerdheid en met historischen zin wordt behandeld, is in staat om eenigermate de leemte der kronieken aan te vullen. Vandaar mijn hooge ingenomenheid met deze Inleiding. Elke bijdrage voorzeker tot de middeneeuwsche rechtsgeschiedenis komt ook aan de staatsgeschiedenis ten goede; maar bijna nergens in die mate als hier. Onder het lezen voelt men de burgerij leven en streven en gedurig, zij het ook met horten en stooten, vorderen op den weg naar de gelijkheid van allen voor de wet, die in onzen tijd zoo goed als bereikt is.

Natuurlijk wordt onze weetlust niet verzadigd met hetgeen hier,

in deze eerste proeve, wordt aangerecht. Het zijn slechts de hoofdpunten in den gang der ontwikkeling, die vooralsnog worden vastgesteld. Maar wij mogen van den schrijver, wiens eerstelinge op dit gebied zoo bijzonder gelukkig is uitgevallen, ook nog meer verwachten. De hoop is gewettigd dat, zoo hij aan het hoofd der archieven van Stad en Provincie geplaatst blijft en zoo hij de werkkracht behoudt, waardoor hij zich thans onderscheidt, de schets, die hij in deze Inleiding ontworpen heeft, mettertijd door hem zal worden uitgewerkt tot een volledige constitutioneele geschiedenis van Utrecht. Onder onze tijdgenooten is hij de eenige die zulk een werk kan ondernemen, waartoe behalve eigenaardige talenten en voorstudiën bovenal een alles omvattende kennis der lands- en stadsarchieven vereischt wordt. Slechts een begaafde en volijverige archivaris, gelijk hij, kan zich een zoo volledige kennis verwerven. Maar hij verwerft ze dan ook zeker. Geen dag, aan archiefarbeid besteed, of hij levert zijn bijdrage, groot of klein, en nu eens de schets getrokken is, vindt elke bijdrage terstond haar plaats en vult een gaping aan. Wel is waar dat voor het oudste, en daarom in de ontwikkeling het belangrijkste, tijdvak de bouwstoffen in de archieven uiterst schraal zijn. Maar een scherpziend navorscher wordt soms in bescheiden van later dagteekening iets gewaar, een vergelijking met vroeger, een toespeling op het verledene, dat hem van hetgeen vooraf is gegaan als het ware een schaduwbeeld te zien geeft, waaraan zijn verbeeldingskracht leven schenkt. Vooral is dat waar van rechtsgebruiken. Zij bewaren soms ingewikkeld het wezen van voormalige instellingen, dat zeker aan het ongeoefende oog der menigte ontgaat, maar door een geoefend kenner, met analoge toestanden van elders vertrouwd, op het eerste zien vermoed en weldra ontdekt wordt.

Geen twijfel of een dus onophoudelijk voortgezet onderzoek zal niet slechts aanvullen wat thans nog ontbreekt, maar ook in het reeds geleverde fouten aan het licht brengen, door een nog onvolledige kennis van den rijken voorraad der archieven veroorzaakt. Er komen in de Inleiding beweringen voor, voor wier juistheid ik althans geen borg zou durven blijven. Veel moet nog op nieuw ter toetse worden gebracht, eer het voor echt en zuiver erkend mag worden. Ik vrees zelfs dat een der onderwerpen, die de schrijver met bijzondere liefde behandelt en aanprijst, bij nader inzien en vernieuwd onderzoek niet tegen de kritiek bestand zal zijn. Ik bedoel de beteekenis der vermaarde keur van Allerheiligen-

avond van het jaar 1300 voor de politieke geschiedenis van de stad. Naar mijn bescheiden meening heeft de schrijver zich hier niet van overdrijving vrij gehouden. Ook op andere punten waag ik het, hoewel met schroom, van hem te verschillen; het is hier echter de plaats niet om rekenschap van mijn twijfel te geven. Mijn bedoeling met deze aankondiging is geen andere dan de aandacht van velen te vestigen op het merkwaardige boek en tevens den schrijver hulde te brengen en dank te zeggen voor zijn moeitevollen arbeid, die mij evenveel genoegen als nut verschaft heeft.

(De Gids, 1886, dl. I, blz. 349 vlg.)

BOC VAN MERE [1]).

(1891.)

Er wordt in Van Heelu's Rijmkroniek in vs. 2885 vlg. een tocht van de Hollanders, bondgenooten der Brabanders, tegen de Gelderschen in 1284 beschreven. Op dien tocht „braken si" (de Hollanders)

„Dies bochuys doen van Mere".

Wat is een bochuys? Niets: het woord komt nergens elders voor. Willems gist, dat gelezen moet worden: blochuys; en die gissing ligt zeker voor de hand. Maar wat dan aan te vangen met den genitivus „dies"? „Zij braken dies blochuys", gaat toch niet. Als Willems gelijk heeft, moeten wij aan zijn verbetering nog een tweede toevoegen en lezen: dat blochuys.

Maar Willems heeft geen gelijk. Een post in een rekening stelt hem in het ongelijk.

Mr. Ch. Dozy bezorgde voor het Historisch Genootschap de uitgaaf der oudste rekeningen van de stad Dordrecht. Hij kwam tot mij om opheldering, zoo mogelijk, van het opschrift boven een hoofdstuk der rekening van 1284: „Van der herevard, die men voer opten boeck van Mere". Ik was zoo dadelijk niet gereed om hem de plaats te verklaren. Van die heervaart herinnerde ik mij niet ooit gehoord te hebben: in de Hollandsche kronieken en oorkonden meende ik te weten dat er geen gewag van gemaakt wordt. Ik ging aan het zoeken en vond al spoedig dat Schotel, die indertijd zoo ijverig in het archief van Dordrecht gesnuffeld heeft, ook deze rekening kende. In de *Beschrijving der stad Dor-*

---

1) Oorspronkelijk getiteld: Verklaring van een plaats in de Rijmkroniek van Jan van Heelu, vs. 2855.

drecht, door hem en Smits gezamenlijk bewerkt [1]), spreekt hij van „de heervaart naar de Beek van Meeren bij Maastricht". Maar die beek (gesteld dat zij bestaat) kan ons niet baten, want in het handschrift staat duidelijk: boek. Ik wendde mij vervolgens tot de Brabantsche kronieken, in de eerste plaats tot Van Heelu, en niet tevergeefs: ik vond er blijkbaar dezelfde heervaart beschreven [2]), en in die beschrijving het vers, dat ik hierboven aangehaald heb. Dat vers verklaarde het opschrift in de rekening, gelijk het op zijn beurt door het opschrift verklaard werd. Wat er nog aan ontbrak om ons alles te doen verstaan droeg het *Oorkondenboek van Gelre* van Sloet van den Beele bij, waarin wij omstreeks dezen tijd herhaaldelijk een edelman aantreffen, Johannes dictus Bůc de Meren [3]). Hij was geen onderdaan, maar een aanhanger toch, van Gelre, en werd in den slag van Woeringen, naar ons Van Heelu zelf [4]) verhaalt, gevangen genomen. De rekening heeft dus een heervaart op het oog tegen (het huis van) den Bok van Mere, en bij Van Heelu moeten wij lezen:

„Daertoe ooc braken si
Dies Boc(s) huys doen van Mere".

Dat is thans alles duidelijk; maar waar lag dat huis en het dorp van Mere? Willems en Schotel antwoorden beiden: in de buurt van Maastricht; maar zonder het te bewijzen. Mij kwam het onwaarschijnlijk voor, dat de Hollanders zoover getogen zouden zijn. Er waren koggen bij gebruikt, dus lag de plaats waarschijnlijk aan het water, aan de Maas. Ik zocht op de kaart de Maas langs van Dordrecht opwaarts, en bespeurde spoedig wat ik zocht en wat ik mij nu schaamde niet terstond, zonder behulp van de kaart, bedacht te hebben. De Mere van den Bok is Boksmeer. De proef op de som gaf de *Tegenwoordige Staat der Generaliteitslanden*, waar [5]) gezegd wordt: „De Baronij van Boksmeer maakte eertijds een gedeelte uit van het land van Kuik en werd door de oude heeren van Kuik bezeten. Sedert is zij... aan het geslacht van Bok geraakt; Johanna, dochter van zekeren Jan Bok, bracht haar ten huwelijk aan Pieter van Kuilenburg, die

1) Blz. 306.
2) Vs. 2840 vlg.
3) Zie het register i. v. Buch.
4) Vs. 6922.
5) Blz. 290.

dezelve vóór het jaar 1367 als vrij eigen goed bezat". De vader van deze Johanna zal denkelijk dezelfde Jan de Buc van Mere wezen, die op het jaar 1353 in Nijhoff's *Gedenkwaardigheden* [1]) voorkomt, en die weer een kleinzoon of een neef zijn kan van onzen Bok, wiens huis door de Hollanders in 1284 gebroken werd.

(Tijdschrift voor Nederl. Taal- en Letterkunde, dl. X, 1881, blz. 156.)

---

1) Dl. II, blz. 64.

DE JONGERE TAK DER VAN TEYLINGENS [1]).

(1898.)

Het is mij aangenaam dat de heer Craandijk door het opperen van zijn twijfel aangaande den persoon van Jan van Teylingen, 's heeren Dirk's zoon, dien ik in een opstel van vroeger tijd [2]) den laatsten van den hoofdtak van zijn geslacht genoemd had, mij een gereede aanleiding geeft om aan zijn verhandeling over de Teylingens uit de dertiende eeuw nog een en ander toe te voegen, dat hij, als buiten zijn bestek gelegen, ter zijde heeft gelaten.

In de eerste plaats wil ik dan mijn beweren, dat het geslacht in de hoofdlijn omstreeks den aanvang der veertiende eeuw is uitgestorven, nader toelichten en met meerder bewijs staven.

Uit de handvest, die voor deze quaestie van het hoogste belang is, die van 20 November 1276 [3]), waarbij Dirk, heer van Teylingen, zijn steenhuis te Warmond aan Floris van Henegouwen, neef van Floris V, opdraagt en als leen van hem terug ontvangt, vernemen wij, dat hij toen twee zoons, Willem en Jan, en meer dan één dochter in leven had. Craandijk heeft aangetoond, dat de juiste tijd, waarop deze heer Dirk overleden is, zich niet laat bepalen, daar het necrologium van Egmond den 1sten November 1281 als zijn sterfdag opgeeft, maar, in strijd hiermee, het testament van Dirk van Sassenem van 1282 [4]) nog door hem bezegeld is. Zooveel staat echter vast, dat hij omstreeks dezen tijd overleden

---

1) Aanhangsel op de verhandeling van Craandijk, in Bijdragen voor Vaderlandsche Geschiedenis en Oudheidkunde, Derde Reeks, dl. X, blz. 61 vlg. der tweede paginatuur.

2) Rotterdamsche Historiebladen, Genealogie, blz. 22 en vlg. (herdrukt in Verspreide Geschriften, dl. VI, blz. 29 vlg., zie daar blz. 45 vlg.)

3) Oorkondenboek van Holland en Zeeland, dl. II, N°. 322.

4) Ibid., dl. II, N°. 449.

moet zijn, en zijn oudste zoon Willem hem slechts enkele jaren heeft overleefd. Immers diens weduwe, Ada, wordt reeds in een brief van 10 Juni 1287 [1]) vermeld. Voor ons onderwerp zijn deze tijdsbepalingen, hoe vaag ook, voldoende.

De vraag, waarop het in dezen aankomt, is: wie moest nu, na den dood van Willem, in zijn leenen opvolgen? Een zoon heeft Willem niet nagelaten; daarover schijnt geen verschil te bestaan. Maar moest zijn broeder Jan, die wij weten dat hem overleefde, al dan niet in zijn plaats komen? Craandijk verkeert blijkbaar in de meening van ja, want hij zegt, dat indien, naar mijn beweren, de leenen na Willem's dood aan de graaflijkheid zijn teruggevallen, de Jan, die nog in brieven van 1292 en van 1297 voorkomt, een ander zijn moet dan de broeder van Willem, „in wiens rechten hij anders zou zijn getreden". Van onversterfelijke leenen geef ik hem dit toe, maar van kwade, rechte leenen, zooals de groote meerderheid van die der Teylingens was, ontken ik het ten stelligste, al verkeerde de rijksarchivaris Van den Bergh ook in dezelfde meening als Craandijk. Na mijn opstel in de *Rotterdamsche Historiebladen* gelezen te hebben, schreef mij Van den Bergh: „Uwe verklaring (van het versterven der leenen van Teylingen) voldoet mij niet geheel, omdat zij na Willem's dood in 1283 aan zijn broeder Jan hadden moeten overgaan, die tot 1297 gemeld wordt". Mijn vriend vergiste zich echter, evenals Craandijk na hem. Was Willem vóór zijn vader Dirk gestorven, dan zou waarlijk de tweede zoon in de plaats van den oudsten zijn getreden; maar nu de oudste zijn vader, hoe korte jaren ook, had overleefd, was het recht van opvolging voor den tweeden vervallen. Op dat punt spreekt het leenrecht van Holland duidelijk. Bij voorkeur beroep ik mij op de getuigenissen van heer Gerrit van Assendelft en andere mannen, bij wijze van turbe voor het Hof van Holland in 1528 afgelegd. „Seggen voorts (zoo spreekt Assendelft uit aller naam), dat soo notoir ende openbaer is binnen de Graeffelijckheyt van Hollandt datter niemandt aan en twijffelt, van de natuere van een recht leen, gehouden van de Graeffelijckheyt van Hollandt: te weten, dat de nature van een recht leen sulcks is, dattet versterft van den Vader op den Soon ende soo voorts in de rechte linie, descenderende: ende by gebreecke van Mans-persoon komende in de rechte linie, keert sulck leen aen de Graeffelijckheyt van Hollandt, soodat de Dochter van den

1) Oorkondenboek, dl. II, N°. 610.

lesten leenman, noch oock sijn Broeder, in sulcken rechten leen niet en moghen succederen" [1]). Dat er, vooral later, voor menigen leenhouder door den graaf gunstiger voorwaarden zijn ingewilligd, blijkt uit een aantal handvesten [2]), en betuigen uitdrukkelijk Assendelft en de zijnen: „ende seggen dat veel van heuren leenen, die sy besitten, in voortyden rechte ende kwade leenen geweest zijn, die naederhandt by den Grave verandert sijn tot erffelycke ende onversterfelycke leenen". Voor de heeren van Teylingen bestond echter, zoover wij weten, in de 13de eeuw zulk een uitzondering op den regel niet, en zoo bleef Jan, 's heeren Dirk's zoon, uitgesloten van de successie in de rechte leenen. Dat hij daarentegen in de onversterfelijke leenen, in de achterleenen en in zijn erfrecht van allodiaal goed gehandhaafd bleef, behoeft niet gezegd.

De graaf kreeg dus terstond na Willem van Teylingen's dood de beschikking over al het rechte leengoed, tenzij het hem believen mocht hiervan afstand te doen ten gunste van den tweeden zoon, gelijk in 1222 een zijner voorgangers, Floris IV, aan Philips van Wassenaer had toegestaan: dat, bij ontstentenis van den oudsten zoon, de tweede („alter filius etate proximus") in de leenen zou opvolgen [3]). Maar het huis van Teylingen had in de laatste jaren de gunst van den graaf verbeurd door zich aan te sluiten aan de partij van Floris van Moreien en in het algemeen, zou ik denken, aan den ontevreden en weerbarstigen adel. Buitendien, het lag in het politieke stelsel van den graaf om, in samenwerking met steden en boeren, de macht van den adel te fnuiken; en zoo moest de gelegenheid hem welkom zijn om de talrijke leenen van Teylingen onmiddellijk met de graaflijkheid te vereenigen en de adelspartij van een harer natuurlijke hoofden te berooven. Hoe dit zij, de graaf hield zich aan zijn recht. Een eerste voorbeeld treffen wij reeds in hetzelfde jaar aan, waarin wij voor het eerst van de weduwe van Willem van Teylingen gewag hooren maken. Den 2den November 1287 wordt aan Gerard van Velsen vergund, zijn vrouw lijftocht te bewijzen aan eenige goederen, „die hy hilt van Willem van Teylinghen" en die hij voortaan

---

1) Zie dat stuk in zijn geheel, achter „Eenige Notabele Poincten, die men useert in den Leenhove" enz. 's-Gravenhage, 1642. Ook herdrukt in Bort, Tract. van het Holl. Leenregt, dl. II, cap. 1, N°. 7.

2) Oorkondenboek, dl. I, N°. 277 en dl. II, N°. 175; Van Mieris, dl. III, blz. 113.

3) Oorkondenboek, dl. I, N°. 277.

van de graaflijkheid houden zou [1]). Maar wij hebben een heel wat sterker voorbeeld in een stuk, dat in een der graaflijke registers [2]) geboekt staat en bijna eenig in zijn soort is, een lijst namelijk van leenen, die voorheen van het hof van Teylingen gehouden werden en voortaan rechtstreeks van de graaflijkheid verheven moeten worden. Dat dit de beteekenis is van het stuk, blijkt uit sommige posten, die er op voorkomen, bijv. uit die, waarin gezegd wordt dat Jacob van Zevenhuizen zeker leengoed „tenet a dicto comite (Floris V), ratione successionis domini de Theilingen", en uit een andere, waarin het heet dat Gilis van Wendelnesse een visscherij en een penningleen „hout van den grave, dat te voren was siin leen van den here van Teylinghe". En, zoo wij twijfelen mochten welke heer van Teylingen hier bedoeld wordt, vernemen wij ook dit uit een paar posten, waarin van leenen sprake is, die de houders hielden „van Willem van Theylinge". Trouwens „Janne des heren sone van Teylinghen" komt zelf onder de leenmannen van het hof zijn vaders voor en in het bezit van tienden te Warmond en van andere goederen meer, daar en elders gelegen. De lijst zal betrekkelijk kort na den dood van Willem zijn opgemaakt, want Dirk van Alkemade komt er nog als levend in voor, en reeds in 1293 schijnt deze overleden [3]).

Niets is zoo geschikt als deze lijst om ons een denkbeeld te geven van den rijkdom dezer laatste heeren van Teylingen, vooreerst al om het feit, dat het noodig werd geacht er zoo een op te maken, en verder om de talrijkheid der mannen die er op voorkomen, niet minder naar mijn optellen dan twee en vijftig, hoewel de lijst geenszins voltallig schijnt; de algemeen bekende leenen, waarover geen twijfel kon bestaan, bijv. de huizen van Oud- en Nieuw-Teylingen, schijnen gemakshalve weggelaten.

Natuurlijk komen ook onder de leenen niet voor de eigen goederen, de allodiën, die heer Dirk bezeten had; met deze had de graaflijkheid niets te maken; zij werden na zijn dood onder zijn kinderen verdeeld, en dezen waren talrijk: behalve zijn twee zoons die wij kennen, had hij ook dochters gehad, van welke de brieven en handvesten er ons vijf noemen. Een, Machteld, was met Gerard

1) Oorkondenboek, dl. II, N°. 622.

2) Vgl. S. Muller Hz., Het oude register van graaf Florens, in Bijdragen en Mededeelingen Hist. Gen., dl. XXII, blz. 254 vlg.; zie aldaar nog over de Teylingens, blz. 289 vlg. en 294 vlg.

3) Oorkondenboek, dl. II, N°. 622.

van de Wateringe gehuwd, een andere, Christine, was tusschen 1322 en 1342 abdis van Leeuwenhorst, en deze spreekt van haar zuster van Hagestein, wier zes kinderen later de nalatenschap, of althans een deel daarvan, bekomen van jonkvrouw Willem van Teylingen, een zuster van hun moeder, naar het mij voorkomt, en die weer een zuster is van Ada, de echtgenoote van Gerard van Rassenghem. Al die kinderen schijnen overeenkomstig hun stand en afkomst gegoed, althans degene die ongehuwd is gebleven, jonkvrouw Willem, schijnt heel wat land hier en daar te hebben liggen [1]). Vatten wij dat alles te zamen, dan vormen wij ons een hoogen dunk van den rijkdom en de macht van heer Dirk, den vader dier zeven kinderen.

Vergeleken met dezen moet later Jan, de tweede zoon, een povere figuur hebben gemaakt, al verschijnt hij nog steeds in gezelschap van de groote heeren des lands aan de zijde van de oppositie tegen den graaf. Zoo behoort hij tot hen die voor de trouw der heeren van Amstel en van Brederode bij Floris V borg blijven [2]). Maar aan de samenzwering tegen den graaf en aan zijn moord heeft hij, evenmin als zijn neef van Brederode, deel genomen. Wel werd hij in de dagen van spanning en argwaan, die volgden, verdacht gehouden, en moest hij met Brederode en andere vrienden te Haarlem in gijzeling vertoeven, totdat de jonge opvolger uit Engeland overgekomen zou zijn en hem schuldig of onschuldig zou hebben verklaard [3]). Dat onderzoek zal echter in zijn voordeel zijn afgeloopen, want in het volgende jaar ontmoeten wij hem meermalen in het gevolg van den jongen graaf. Bij de binnenlandsche en buitenlandsche onlusten, die weldra uitbraken, zien wij hem geen rol van belang spelen, en voordat zij ten einde waren gebracht en Willem III van Henegouwen

1) Gerard van de Wateringe noemt heer Dirk zijn zweer, zijn schoonvader (Oorkondenb., dl. II, N°. 616, Nalezing, N°. 71); zijn vrouw heette Machteld en was in 1273 reeds overleden (ibid., dl. II, N°. 261), — Christina, de abdis van Leeuwenhorst, stelt in 1342 getijden in voor haar overleden ouders, haar broeders Willem en Jan van Teylingen, haar zuster van Hagestein en verschillende neven en nichten (Cartularium van de abdij, op het Rijksarchief). — Volgens een bescheid van 4 Mei 1333 (bij Van Mieris, dl. II, blz. 544) „liet die vrouwe van Hagestein ses kinder na; dairop quam Joncvrouw Willem's eyghen lant van Teylinge" enz., blijkbaar een tante van hen. — En van diezelfde jonkvrouw Willem van Teylingen, die hij zijn zuster noemt, had Gerard van Rassenghem aanspraken geërfd, die hij omstreeks 1331 aan den graaf overdeed; met zuster bedoelt hij wel schoonzuster; zijn vrouw was Ada van Teylingen (zie P. L. Muller's Regesta Hannonensia, blz. 46, 193 en elders).

2) Oorkondenboek, dl. II, N°. 571.

3) Ibid., dl. II, N°. 954.

gehuldigd werd en zijn roemrijke en gelukkige regeering aanvaardde, was hij kinderloos overleden. In het *Oorkondenboek* kunnen wij hem tot 1297 volgen. Een nog ongedrukte handvest van Willem III, van November 1304, spreekt van hem als (waarschijnlijk kort te voren) overleden. Aan Dirk van Alkemade schenkt namelijk de graaf de ons reeds bekende tiende te Warmond, „die Jan van Teylingen hadde, ende ons met den rechte van Janne anbestorven is" [1]). Toevallig vernemen wij ook van elders, dat Jan bij zijn testament aan twee zijner neven, Jan en Gijsbert van de Wateringe (en aan meer andere magen misschien) goederen, in Warmonderbroek gelegen, vermaakt had [2]).

Ik vermoed, dat hij in diezelfde buurt ook gewoond had, op Oud-Teylingen [3]), waarvan wij reeds vroeger hoorden [4]), dat het in 1276 door heer Dirk aan Florens van Henegouwen was opgedragen. Op welke voorwaarden, heb ik toen niet vermeld, omdat dit voorloopig niet ter zake deed; thans echter komt het ons te pas en meld ik het, met de eigen woorden van den brief: „dat es te verstane (zegt heer Dirk) dat Willem, onse outste sone, na ons dat (huis) houden sal in rechten lene van Florenche, ende Willem voerd sal verlenen Janne, sinen broeder. Waer oyc dat zake dat Willaem ende Jan sturven sonder wittachtich boerd ende wy enghenen soen en lieten, so soud comen op onse outste dochter", enz. [5]). Dus hield Jan het huis, na 's vaders dood, in achterleen van zijn broeder, en deze in leen misschien nog van den prins van Moreien of van Henegouwen, maar waarschijnlijker, sedert het verdrag tusschen de twee Florissen in 1281, van den

1) Register E. L. 1, Cas. C. fol. 74 vso. De uitdrukking „anbestorven" wijst op vooroverlijden. Anders zou men ook kunnen vermoeden, dat het leen, als toebehoorende aan een van Amstel's borgen, na diens misdaad verbeurd was verklaard.

2) Van Leeuwen, Privilegiën van Rijnland, blz. 240: „Item is geweest een Jan van Teylinge, dewelke gegeven heeft Jan van der Wateringe, zijn neef, onder andere perceelen van zijn landen 47 morgen lants, gelegen in Warmonderbroeck; noch heeft diezelve gegeven Gijsbert van der Wateringe, des voorsz. Jan's broeder, een stuck lants, mede gelegen in Warmonderbroeck", enz. De broeder van Jan van der Wateringe wordt elders (bij Van Mieris, dl. II, blz. 511) Clays geheeten, ik denk bij vergissing voor Ghijs.

3) Oud-Teylingen. De geslachtsnaam is ontleend aan den naam van het stamhuis. Wat zal die beteekenen? Afgaande op den naamsvorm zou ik meenen, dat hij is samengetrokken uit: Te Deylingen, evenals van Te Dordrecht regelmatig Tordrecht wordt. De naam zou dan van gelijke beteekenis zijn als Ten Deyl, een welbekende plaats aan den straatweg van Leiden naar Den Haag. Van wat voor „deylinge" hier sprake is, ontgaat ons echter wegens onze onbekendheid met de topografie in de dagen toen het huis gesticht werd.

4) Zie boven, blz. 154.

5) Oorkondenboek, dl. II, N°. 322.

graaf van Holland [1]). In dat geval moest Jan, krachtens de bepaling zijns vaders, sedert zijn broeder Willem overleden was, het steenhuis te Warmond in leen houden van de graaflijkheid; en na zijn kinderloos afsterven moest het leen overerven op zijn oudste zuster, waarschijnlijk Machteld, de echtgenoote van Gerard van de Wateringe, en haar nakomelingschap. Of die familie er gewoond heeft, daarvan is mij niets gebleken. In 1386, zooveel weten wij slechts, schonk de ruwaard Albrecht, om er een klooster van Bernardieten te stichten, „onse hofstede van Oude Teylingen, in de parochie van Warmondt, mit tien morgen lants, dierselver hofstede alrenaest ende gadelicste gelegen, mit eygenschap, nutschap ende profijt" [2]). Hoe de graaflijkheid aan den eigendom van dat goed gekomen was, wordt in de handvest niet vermeld; maar als wij bedenken, dat het goed in den brief van 1272 als een recht leen wordt beschreven, en dat Albrecht, de laatste mannelijke oir van het geslacht der Wateringen, juist omstreeks dezen tijd overleden zal zijn, dan ligt het vermoeden voor de hand, dat het wegens zijn dood aan de graaflijkheid vervallen was [3]). Het wordt ons voorgesteld als een vervallen en verlaten goed [4]). Zoo mijn gissing juist is, zullen de Wateringen het wel bezeten, maar waarschijnlijk niet bewoond hebben.

Zooveel omtrent Oud-Teylingen. En nu Nieuw-Teilingen, dat tegenwoordig als het eenige bij ons bekend staat, wanneer zal

---

1) Er wordt bepaald: „Voort van den huuse te Waermonde, dat die heere van Theylinge te leene helt van haren Florense (van Moreien), dat sal aen scraven wille staen, weder hy liever hevet dat die manschepe blyve alzoe, danne hy wederen doe haeren Florense alse vele alse dat huus haren Florense ende zirè moeder ghecost hevet" (Oorkondenb., dl. II, N°. 426). — Hoe graaf Floris in dezen gekozen mag hebben, bij het sterven van Jan van Teylingen waren de rechten van Floris van Moreien reeds met die van Willem III van Henegouwen versmolten.

2) Aldus het charter in het archief van Leiden; zie Elsevier, Inventaris, dl. I, blz. 241. Vgl. over de stichting van het klooster Mariënhove het opstel van J. W. L. Smit, van Warmond. De lezer zal zien, dat ik op meerdere punten van dien schrijver verschil.

3) De giftbrief van Oud-Teylingen dagteekent van 15 Juni 1386; Albrecht van de Wateringe was stellig overleden vóór 11 Augustus 1388 (Van Mieris, dl. III, blz. 499): de juiste tijd van zijn dood is onzeker. — Volgens de overeenkomst tusschen Dirk van Teylingen en Floris van Moreien zou Oud-Teylingen niet versterven „binnen achterzusterkint". Of zich dat geval bij Albrecht van de Wateringe's dood nu werkelijk voordeed, blijft vooralsnog onzeker.

4) Door Henricus Thaborita, aangehaald in Matthaeus, Analecta, vol. III, p. 435: „Circa idem tempus Dominus Johannes de Wouda fundavit in villa Warmondt monasterium Ordinis Cisterciensis in loco deserto, dicto Antiquum Teylingen, eo quod domini de Teylinghen ibi habitare consueverant, in loco ubi nunc est domus agriculturae fratrum" etc.

dat waarschijnlijk gebouwd zijn [1])? Dat het niet het Teylingen is, waar sommige oude graaflijke brieven, onder andere de vermaarde voorrechtsbrief van Leiden van 19 December 1266, geteekend zijn, behoeft wel niet gezegd: die eer komt buiten kijf aan het Warmondsche steenhuis toe. Maar hoogstwaarschijnlijk bestond het toch reeds in 1272, en was het toen aanzienlijker en aangenamer om te bewonen dan het oude gebouw te Warmond. Want anders zou heer Dirk wel niet bepaald hebben, dat de oudste van zijn zoons aan den jongeren het oorspronkelijke familiehuis te leen en ten gebruike moest afstaan. Mij komt het waarschijnlijk voor, dat heer Dirk, van wiens rijkdom en aanzien de oorkonden een zoo hooge gedachte geven, niet tevreden met zijn oude en misschien verouderde woning, zich een prachtig steenhuis heeft gesticht in de duinstreek, waar ook de graaf bij voorkeur zijn verblijf hield en zich meer dan één lusthuis had gesticht, in de nabijheid der voornaamste steden van Holland. Dit bekomt te meer schijn van waarheid, als wij in een handvest van 1281 lezen, dat de graaf aan denzelfden heer Dirk onder andere verkoopt „die beden ende boedinghe van Voirhoute [tot welke parochie het huis gerekend werd] van Sasnaem, Lisse ende Hilleghem... ende alle die landzaten, landhure ende land, dat men van ons te huren heeft binnen den ambochten van Hilleghem ende van Lisse, in zulken rechte als wijt daer hadden" [2]). Op dat slot, als ik mij niet bedrieg, bedoelde de rijke vader zijn oudsten zoon en diens nakomelingen te vestigen, terwijl de tweede en zijn geslacht het oude, in vergelijking onaanzienlijke, huis te Warmond zouden blijven bewonen. Maar die hooge verwachting werd deerlijk teleurgesteld: binnen de twintig jaren waren beide zoons gestorven en het prachthuis met al zijn leenen en onderhoorigheden aan de graaflijkheid vervallen. Bij deze stond het goed, met al wat er aan vast was, in zoo hoog aanzien, dat zij het, ééns ontvangen, bij uitzondering nooit meer vervreemd wilde hebben; voor niet langer dan voor één menschenleven heeft zij het voortaan ooit in leen uitgegeven. De eerste, die het dus tijdelijk ontving, van Floris V zelven nog, omstreeks 1290, was diens schoone, elegante, Waalsche vriendin, de weduwe van heer Albert van

1) In den blafferd van St. Maarten te Utrecht van omstreeks 777—866 (S. Muller Fz., Oudste Cartularium van Utrecht, blz. XXVI) komt voor (ibid., blz. 41): Taglingi of Thaglingi. Daarin herkent reeds Van den Bergh (Middeln. Geographie, 2de uitg., blz. 157): „denkelijk het slot Teilingen in Rijnland".

2) Oorkondenboek, dl. II, N°. 416.

Voorne, Catharine van Durbuy, die door al de troebelen heen, welke na den moord van haar vriend volgden, zich in het leen wist te handhaven en het onder de vreedzame regeering van Willem III levenslang bleef bezitten en bewonen. Zij droeg er, nevens haar eigen titel, den naam van en schrijft zich in haar brieven, en wordt in die van anderen geheeten: vrouw van Voorne en van Teylingen. Inderdaad, zooals ook zij het huis bezat, met al zijn toebehooren en achterleenen, was het wel waardig dat zij er den naam van voerde. Dat blijkt ten duidelijkste uit een tweede lijst, kort na haar overlijden opgesteld, van hen „die mannen siin te Theylinge" [1]), waarop niet minder dan dertig namen, en daaronder van zeer aanzienlijke heeren, voorkomen. Over het algemeen kan men zeggen, dat Floris al de leenen, voor zoover zij in de buurt van het nieuwe huis lagen, van dat huis leenroerig had gehouden. Vergelijken wij de laatste lijst, van omstreeks 1330, met de vorige, van ongeveer 1290, dan missen wij op de latere slechts de meer afgelegene, die op de vroegere ook werden aangetroffen. En zonder deze blijft de hof van Teylingen toch nog altijd voornamer dan verreweg de meeste, zoo niet alle, graaflijke leenen.

Dat is zoo waar, dat de edelman, die eenige jaren na den dood der vrouw van Voorne en Teylingen met het laatstgenoemde goed door graaf Willem IV beleend werd, Simon van Benthem, goedvond zijn toch insgelijks vermaarden naam te verwisselen en zich voortaan Simon van Teylingen te noemen en te laten noemen; en dat zijn eenige dochter, die geen uitzicht had om in het leen op te volgen, dat aan haar ouders slechts voor hun leven was gegund, en waarin zij hun ook inderdaad niet was opgevolgd, zich toch den naam van Janne van Teylingen aanmatigde [2]).

Terwijl de naam van Teylingen dus als een eernaam gevoerd werd door een familie, die er geen recht op had, leefde er nog steeds een tak van het in de hoofdlijn uitgestorven geslacht voort, die niet aanzienlijk genoeg was om hem nieuwen luister bij te zetten.

Aan het hoofd van dien tak ontmoeten wij een broeder van heer Dirk van Teylingen, den ons thans welbekenden vader van Willem en Jan. Aan het slot van een handvest van 1280 [3]) zegt

---

1) S. Muller Hz., Register van graaf Florens, l.l., blz. 289 vlg.

2) Ik heb dat onderwerp behandeld in mijn opstel over de Bokels van Rotterdam, Rotterd. Historiebladen, Genealogie, blz. 41 (zie Verspreide Geschriften, dl. VI, blz. 46 vlg).

3) Oorkondenboek, dl. II, N°. 407.

heer Dirk: „over deze voorwaerden waren (eenige groote heeren en) hair Symon van Teylingen mijn broeder". Die broeder, die insgelijks ridder is, bekleedt, voordat hij ons met dien titel ontmoet, reeds tien jaren te voren een aanzienlijken post: hij is in 1269 baljuw van Noord-Holland. In een brief van 3 November van dat jaar [1]) geeft hij zich dien titel en verklaart eenige stukken veen, tusschen Poliën en Waddingsveen gelegen, en die hij in eigendom van graaf Floris verkregen had, aan dezen en genen verkocht te hebben. En uit een brief van iets vroegeren datum, van Vrouwen-avond Nativitas (14 Augustus) van hetzelfde jaar, blijkt dat hij van den graaf in leen had gekregen, behalve acht en een half hoeven veen, ook het ambacht en de tiende tusschen Waddingsveen en Poliën [2]). Een blik op de kaart (neem bij voorkeur die van Rijnland van Floris Balthazar, van 1610) toont ons, dat dit ambacht, tusschen „Peulyën" en „Waddinxveen" gelegen, den naam heeft van „Groenswaart". Het is van belang dit te weten: want aan het bezit van dat ambacht van Groenswaard zijn nu de afstammelingen van heer Simon van Teylingen met zekerheid te herkennen. Dat overigens een ambacht met de heerlijkheidsrechten in een veenland van geen groote waarde is en geen hoog aanzien aan den bezitter verschaft, behoeft wel niet gezegd. Zijn aanzien zal dan ook de jongere broeder veeleer aan zijn machtigen ouderen ontleend hebben, en aan zijn eigen verdiensten, die hem, gelijk wij zagen, den titel van ridder en de waardigheid van baljuw hadden bezorgd. Het jaar van zijn sterven is onbekend; maar waarschijnlijk is het vóór 1285 te plaatsen, in welk jaar wij onder de borgen, die voor de gebroeders van Amstel goed spraken bij den graaf, onmiddellijk achter Jan „des heren sone van Teylingen", „Diderik heer Symons sone van Teylingen" aantreffen [3]), broeders-zonen derhalve, en die wij van nu af meermalen in elkanders gezelschap ontmoeten. Zoo getuigt in 1287 heer Dirk Simon's zoon, dat Jan van Teylingen en zijn zusters afstand doen van een zeker recht op zeker goed, dat hun uit de nalatenschap huns vaders was toegekomen [4]). Hieruit en uit meer andere omstandigheden blijkt, dat de neven

1) Oorkondenboek, dl. II, N°. 191.

2) De Fremery, Oorkondenb. van Holland en Zeeland, Supplement, N°. 156.

3) Oorkondenboek, dl. II, N°. 571.

4) Ibid., dl. II, N°. 571. Gelijke verklaring legt Gerrit van de Wateringe af, een schoonbroeder van die erven, wiens vrouw echter al overleden was.

met elkander bevriend waren; zij volgden dan ook dezelfde politieke gedragslijn. In 1292 blijven zij beiden borg voor het nakomen van den zoen, door heer Dirk van Brederode, hun maag, met den graaf aangegaan [1]). En hoewel naderhand noch zij, noch de maag voor wien zij zich borg hadden gesteld, van deelneming aan de samenspanning, laat staan den moord van Floris V beschuldigd zijn geworden, in verdenking zijn zij toch alle drie gevallen en een poos gehouden, maar door Jan I ten slotte voor onschuldig erkend en onder zijn vertrouwde mannen gerekend.

Dat Jan ongeveer 1304 gestorven moet zijn, hebben wij reeds opgemerkt. Wanneer zijn neef Dirk overleden is, weten wij zelfs niet bij benadering te bepalen. Doch na Hemelvaartsdag van 1305, wanneer hij optreedt als momber van zijn nicht jonkvrouw Willem van Teylingen [2]), komt zijn naam ons in de registers niet meer voor. Een zuster van hem, „quaedam elegans Domina, Symonis de Teylinghe militis filia, Ida nomine", werd in 1306 tot abdis van Rijnsburg gekozen [3]), maar kwam nog binnen 's jaars te sterven. Van een broeder hooren wij niets, doch bij gevolgtrekking kunnen we ons verzekerd houden, dat er een bestaan heeft en een gewelddadigen dood gestorven is vóór het jaar 1316. In de graaflijkheidsrekening van dat jaar [4]) verantwoordt namelijk de toenmalige rentmeester van Noord-Holland, Engelbrecht van Voorschoten, hetgeen hij ontvangen en hetgeen hij uitgegeven heeft „tote Symons kinderen behoef van Theylingen". Van welken Simon van Teylinghen mogen deze de kinderen zijn? Hun minderjarigheid verbiedt te onderstellen, dat zij broeder en zuster zouden zijn van den Dirk, wiens sterfjaar ons onbekend bleef, en die buitendien uitdrukkelijk „'s heren Symonssone" heet. Er blijft dus niets anders te vermoeden over, dan dat zij de weezen zijn van een, ons overigens ook onbekenden, broeder van Dirk 's heeren Simons zoon. Want dat zij in alle geval tot deze zelfde familie moeten behooren, blijkt uit de goederen, die zij volgens de opgaaf van Engelbrecht bezitten. Het eerste, dat hij vermeldt, is „der kinder tiende in Rijswiic", en nu leeren wij uit de reeds door mij aangehaalde lijst der leenen van Teylingen, van vóór 1293, dat „Didderic, haren Symonssone, hevet ontfaen thallen rechte dien thiende van Rysewikerbroec, in diere maniere als

1) Oorkondenboek, dl. II, N°. 802 en 803.
2) De bedoelde handvest wordt gevonden in Reg. E. L. 43, fol. 7 vso. (Rijksarchief).
3) Zoo verhaalt ons de Procurator bij Matthaeus, Analecta, vol. II, p. 582.
4) Uitgegeven door Hamaker, dl. I, blz. 16, 64.

siin vader hilt". Het andere goed wordt kortaf genoemd „den tiende in Waddincvene", en zal wel de tiende zijn van Groenswaard, dat in den giftbrief van 1269 ook zonder eigen naam als tusschen „Waddinxveen" en „Peulyen" gelegen werd aangeduid, gelijk wij boven zagen. Wij moeten dus wel aannemen, dat deze leenen geen rechte waren, maar van oom Dirk op de weezen overgeërfd. Belangrijk was deze erfenis echter niet: met eenige landhuren er bij is de ontvangst, die de rentmeester optelt: „summa 95 ℔ 4 sc. 2 d." Gelukkig dat de uitgaven nog aanmerkelijk lager blijven: „summa 42 ℔ 9 sc. 10 d." Hiervan verteert het zoontje, Dirk, bij Janne van Polanen 10 ℔, en zijn zusje in het klooster te Rijnsburg 6 ℔. Dit een en ander geeft geen groote gedachte van den staat, waarin deze jeugdige Teylingens opgroeien.

Zij waren in 1316 zeker nog heel jong. Het wordt 1327, eer wij van den onderwijl meerderjarig geworden Dirk Simonszoon weer iets vernemen. Het eerst iets uit een brief, waarin de reeds hoogbejaarde vrouw van Voorne en van Teylingen verklaart, dat zij aan Diderik van Teylingen al zulk goed, als hij schuldig is van haar (in qualiteit van vrouw van Voorne) te houden, verleend heeft en bij dezen verleent, namelijk 50 gemeten lands te Katendrecht, en het dagelijksch gerecht te Oversliedrecht, van de kerk af tot Giessenambacht toe [1]).

Met dat ambacht van Oversliedrecht hangt een liefdesgeschiedenis, of althans een huwelijksverbintenis, samen. De lezers van Stoke's *Rijmkroniek* herinneren zich den aanval van de Dordtenaars, na Wolfert van Borselen's dood, op het steenhuis van diens handlanger Alout, den baljuw van Zuid-Holland, te Oversliedrecht. Dat bedrijf wordt ons althans levendig genoeg beschreven om het nooit meer te vergeten.

„Ende dat volc wart in roere;
Sie riepen altoe horre voere:
Makewi ons uut, al ghemeene,
Ende beligghen Crayenstene.
Olout mach ons niet ontgaen" [2]).

1) In register XVIII, 1375—1390, Albertus, anno 1327 op St. Pieter en Pouwelsdach (Rijksarchief). — Oversliedrecht was zeer uitgestrekt en onderscheiden in verschillende ambachten. Oudenhoven (Zuyt-Hollant, blz. 320) kent nog afzonderlijk Naeltwijck en Lockhorst, beide blijkbaar uit het ambacht der Teylingens afkomstig.

2) Boek VI, vs. 949, uitg. van prof. Brill.

Uit dien heftigen wapenkreet komen wij den naam van het steenhuis metéén te weten: het heet Crayenstein, en evenzoo heet het adellijk geslacht, dat er na Alout's dagen eigenaar van is en er op woont. Dat verklaart ons tevens een brief van 13 Mei 1329 [1]), waarbij Dirk van Teylingen met 's graven hand een lijftocht maakt, bestaande uit zijn tiende te Rijswijk, „aen jonckvrouwe Soffien, sinen wive, Arnout's dochter van Crayensteyne". De bruidegom, te Sliedrecht gegoed, had zijn bruid dus niet ver te zoeken. En het leenregister van Voorne zegt ons nog ten overvloede, dat „Dirks wijf van Teylingen hout alsulck goet als Harbaren van Crayensteyne hilt van de heeren van Voorne, dat is: dat ambacht van Oversliedrecht van de kercke tot heeren Tielemans ambachte toe". Of, zooals het elders heet, „die ambochte te Crayenstein ende te Oversliedrecht" [2]). Op deze wijs ging de jonge man den weg op, die naar hooger voerde: aan zijn eigen matige goederen voegde hij die van een niet onbemiddelde echtgenoote toe.

Niet lang hierna, 15 Augustus 1329, ontving hij van wege den graaf, van Engelbrecht, den rentmeester van Noord-Holland, 200 ℔ Holl., „alse van den erfsoene van sijns vaders doit, Symons van Teylinge, daer God die siele of hebben mot". Uit welke oorzaak de graaf dien zoen had te betalen, en hoe groot de volle som was, die betaald worden moest, weten wij niet. Drie jaren vroeger, 27 December 1326, had Daniël van der Merwede [3]) reeds uit handen van denzelfden Engelbrecht 100 ℔, uit gelijken hoofde, ontvangen, „die den Grave schuldich was Dirck van Theilinge, minen neve, van zine erfsoene van zijns vaders doit" [4]). Met waarschijnlijkheid mogen wij hieruit opmaken, dat Dirk, te wiens behoeve Merwede het geld beurde, toen ter tijd nog niet meerderjarig was, al stond hij het weldra te worden. Jammer, dat wij de slotsom van al de verschuldigde payementen niet kennen: naar het gezamenlijk bedrag van het zoengeld zouden wij anders het aanzien van den verslagen vader bij benadering hebben kunnen afmeten. De zuster, die wij vernamen dat in 1316 onder de nonnen van Rijnsburg werd groot gebracht, schijnt later een niet voornaam huwelijk te hebben gedaan: den 25sten Novem-

1) Register E. L. 1, Cas C, fol. 73 vso. (Rijksarchief).

2) In een brief van Augustus 1354, E. L. 33, Cas C, fol. 37.

3) Daniel van der Merwede onderschrijft een soortgelijke verklaring als Simon van Teylingen in 1354. Zie hierachter, blz. 171.

4) E. L. 1, Cas C, fol. 64, 75 (Rijksarchief).

ber 1336 doet zij, nevens haar broeder Dirk en haar schoonzuster Sophie, ten behoeve van de abdij van Leeuwenhorst afstand van haar recht op zekere grondbezittingen onder Warmond, om daaruit het houden van getijden voor hun drieën en voor haar overleden moeder eeuwigdurend te bekostigen [1]). Zij heet dan Beatrix van Velthuisen, waarschijnlijk naar de heerlijkheid van haar echtgenoot, die elders niet genoemd wordt, waarom wij geneigd zijn te vermoeden, dat deze van niet veel beteekenis zal geweest zijn.

Met dat al was Dirk mettertijd ridder geworden, en als zoodanig bezegelt hij mede, hoewel eerst de voorlaatste in de rij, den brief van Willem IV aan de goede steden van Holland, „om die mere sekerheit ende vestenesse" van de door haar aan hem geleende penningen ten behoeve van den krijgstocht tegen de Friezen [2]). Onder de bij dien tocht gesneuvelde ridders wordt nevens een heer Simon van Teylingen (d. i. Simon van Benthem [3])), nog een heer Dirk van Teylingen genoemd, denkelijk dezelfde van wien wij spreken; zeker althans is het, dat diens naam van nu af uit de registers verdwijnt.

Daarentegen daagt thans een Simon van Teylingen, knaap, in de geschiedenis op, die blijkbaar de zoon en leenopvolger is van Dirk, „die ten Friesen bleef". Het eerste, wat wij van hem vernemen, is, dat hij, op het laatst van 1349, afstand doet van aanspraken, die hij op zeker goed had, ten behoeve van de abdij van Leeuwenhorst [4]). Aan de staatszaken zien wij hem eerst sedert 1352 deel nemen. Hij is dan kastelein van Geertruidenberg geworden [5]), en schijnt in den burgeroorlog tusschen Willem V en diens moeder, later tusschen diens gemalin en den ruwaard Albrecht, niet al te fel partij te trekken, zoodat hij wel eens tijdelijk in ongenade valt, maar om zich al weer spoedig te verheffen. Zoo moet hij in December 1361 aan het hoofd der regeering van Geertruidenberg boete en voetval doen voor Albrecht wegens oproerig verzet [6]); maar in Augustus 1365 wordt hij alweer door den graaf begiftigd met een uitgestrekt veenland, waarvan de

1) Cartularium van Leeuwenhorst, St. Katarinendag 1336 (Rijksarchief).
2) Van Mieris, dl. II, blz. 692.
3) Zie hiervoor blz. 165.
4) Cartularium van Leeuwenhorst.
5) Register E. L. 33, Cas C, fol. 22, 26. Hij blijft dit geruimen tijd, zie Van Mieris, dl. III, blz. 22. Vgl. over hem omstreeks 1355 hierachter, blz. 173 vlg.
6) Van Mieris, dl. III, blz. 133.

ligging in den beleeningsbrief duidelijk wordt omschreven [1]). Voor ons doel is hierin alleen van belang, dat het zuidwaarts „belegen is door here Simon van Teylingen zelven met sinen ambocht van Groenswert". Want hierdoor wordt ten overvloede bewezen, dat deze heer Simon waarlijk een afstammeling is van dien vroegeren naamgenoot, den broeder van heer Dirk van Teylingen uit den hoofdstam van het geslacht, aan wien graaf Floris V in 1269 hetzelfde ambacht, zooals wij weten, geschonken had.

Opmerkelijk is ook hetgeen een latere hand bij dezen brief, in het register der graaflijkheid, aan den kant heeft aangeteekend: „Dit (ambacht) heeft nu Willem van Naeltwijc met haer Symon's dochter". Inderdaad zoo was het: heer Simon van Teylingen had uit zijn huwelijk geen zoon, slechts een eenige dochter, die vóór 1370 haar hand gaf aan Willem van Naaldwijk en zoo doende het goed en de leenen van haar vader in dat huis overbracht. Over dit huwelijk en zijn beteekenis weid ik hier niet uit, omdat wij eerlang een monografie over het geslacht van Naaldwijk van een zeer bevoegden genealoog te wachten hebben, op wiens arbeid ik niet vooruit mag loopen [2]).

Langs dezen weg ging dus in de mannelijke linie ook die tak der Teylingens te niet, en juist op het tijdstip dat hij merkbaar in aanzien vooruit begon te gaan. Dat blijkt uit het veelvuldig voorkomen van den naam in de gedenkstukken van deze jaren, uit het ridder zijn van den laatsten heer zoowel als van zijn vader, uit het huwelijk der erfdochter in een zoo voornaam geslacht als dat der Naaldwijken, en uit andere bijzonderheden meer. Om nog iets te noemen: toevallig vernemen wij, dat Jan van Blois, een groot heer, aan het graaflijk huis vermaagschapt, tòen hij in het najaar van 1365 in den Alblasserwaard „uit vliegen" (d. i. op de valkenjacht) ging, een nacht logeerde „te Crayensteen aen de Merwede, tot heren Simon van Teylingen, mit hem [zijnde] heren Jan van Langerac, die den gesinde [van heren Simon?] 4 mottoenen [voor fooi?] gaf" [3]). Een eenvoudige post als deze op een rekening geeft van den staat van den gastheer meer te denken, dan een opgesmukt verhaal vermogen zou.

Meteen geeft ons dit bericht ook te kennen, waar de laatste dezer Van Teylingens woonde: op Crayenstein namelijk, dat hem

1) Van Mieris, dl. III, blz. 133.

2) De heer De Fremery, die hier bedoeld werd, heeft evenwel zijn voornemen van de bewerking van deze monografie niet mogen volvoeren (N. v. d. R.)

3) De Lange van Wijngaerden, De Heeren en de Stad van der Goude, dl. I, blz. 158.

door het huwelijk van zijn vader was aangekomen, en dat waarschijnlijk een kostbaarder gebouw zal geweest zijn dan het eigenlijke woonhuis van dien zijtak van het geslacht. Waar mag dit te zoeken zijn? Het vermoeden ligt voor de hand, dat wij het te zoeken hebben niet ver van Warmond, in de buurt waar ook de hoofdtak, op Oud-Teylingen, gevestigd was geweest. En nu vinden wij daar ook waarlijk in later tijd een steenhuis met erf, dat in de zeventiende eeuw Lokhorst heet, en waarvan ons Simon van Leeuwen [1]) het volgende meldt: „Lokhorst, anders genaamd Oud-Teylingen, werd te leen gehouden van den Prince van Orangen, als heer van Naaldwijk,... en anno 1447 bezeten bij Jan van Poelgeest, heer Gerrits soon, hem aangekomen door jonkvrouwe Wilhelmina, Heer Willem van Naaldwijk's dochter, sijn moeder", enz. Niet altijd is Van Leeuwen in zijn opgaven uit verleden tijden te vertrouwen, maar juist aangaande het huis Lokhorst wordt hij door een aantal echte stukken in het gelijk gesteld. Ik kan volstaan met een enkel aan te halen. Het is de giftbrief van 27 Augustus 1451 [2]), waarbij Philips van Bourgondië Henrik van Naaldwijk met de leenen, die dezen van zijn vader Willem van Naaldwijk waren nagelaten, beleent, en daaronder ook met die welke wij kennen als van de Teylingens afkomstig: het ambacht en de tienden van Groenswert, om dit slechts te noemen. Maar, wat nu vooral onze aandacht trekt is het leen dat volgt: „Item de hofstede, huyse ende goeden van Teylingen, gelijc die in den ambocht van Warmonde gelegen zijn, ende die Jan van Poelgeest voirt van hem houdende is". Mij dunkt, er is wel niet aan te twijfelen, dat die hofstede en huize te Warmond het huis is, dat de Teylingens van den zijtak, waarover wij handelen, voordat zij naar het aanzienlijker Crayenstein verhuisden, hadden bewoond, en dat hun erfdochter Sophie aan haar man, Willem van Naaldwijk, had aangebracht. Zoo dit juist is, kan dat huis, doorgaans Lokhorst maar ook vaak Oud-Teylingen genoemd, op dien laatsten naam geen aanspraak maken, gelijk het in den leenbrief dan ook zoo niet wordt geheeten [3]). Het ware Oud-Teylingen, wij zagen het, was reeds sinds het laatst der veertiende eeuw in geestelijk eigendom overgegaan en tot het

1) Batavia Illustrata, blz. 1261. Vgl. ook de Holl. Consultatiën, dl. IV, blz. 264—274.

2) Liber Princip. Cap. Nort-Holl., fol. 80 (Rijksarchief).

3) Behalve de huizen van Warmond, die aan de Teylingens toekwamen, stond er nog een adellijk huis van den ambachtsheer; dit wordt bedoeld in de beide brieven van 1328 en 1332, bij Van Mieris, dl. II, blz. 474 en 529.

bouwhuis van het klooster Marienhove vertimmerd. Van de steenhuizen, achtereenvolgens door de Teylingens gesticht, was Lokhorst niet het oudste, veeleer het jongste van de drie.

Hiermede wensch ik mijn betoog te eindigen. Wel komen er ons nu en dan in de geschiedenis en in de graaflijke registers nog meer Teylingens voor, die blijkbaar noch tot den door ons besproken zijtak, noch tot den hoofdstam behooren, doch dezen hebben zoo weinig te beteekenen, dat zij meestal geen opmerking verdienen. Sommigen zijn bastaards, naar het lijkt [1]); van anderen is het onzeker, of zij wel eens tot het adellijke geslacht, waarvan zij den naam voeren, behooren. Eén van hen allen heeft zich echter zoo vermaard gemaakt, dat ik voor hem een uitzondering wil maken: ik bedoel Willem van Teylingen, die tot het gevolg van Floris V behoorde, in den moord op zijn meester gepleegd betrokken is geweest en met meer anderen op het slot Kronenburg belegerd en gevangen werd genomen. Het is Melis Stoke, die ons dit van hem verhaalt, doch zonder er bij te voegen, of hij zijn schuld al dan niet met den dood heeft geboet [2]). Evenmin zegt Stoke iets van zijn verhouding tot de machtiger en meer bekende Teylingens; en ook van elders blijkt daarover niets. Vandaar dat de geschiedkundigen langen tijd dezen Willem met Willem 's heeren Dirks zoon van den hoofdstam hebben verward, en vermoed dat wegens zijn misdrijf het leengoed, en daaronder bepaaldelijk het huis en de hofstede van Nieuw-Teylingen, verbeurd en aan de graaflijkheid vervallen zou zijn; een vermoeden, waarvan wijlen de rijksarchivaris Van den Bergh zich ook niet afkeerig betoonde [3]), maar dat wij na mijn bovenstaand betoog wel als voor goed weerlegd mogen houden. Zooveel is althans

---

1) Onder deze reken ik bijv. „Willem de Gouwe Willemssone van Teylinge" (den laatsten uit den hoofdtak), die in een brief van 1306 voorkomt als gegoed door Nicolaas van Putten, in de buurt van Velzen (zie het Register Putten en Strijen met houten borden, Rijksarchief, fol. 205). Op de lijst van omstreeks 1290 der leenmannen van Teylingen, boven aangehaald, treffen wij ook een „Florentius frater domini de Teylinghen" aan, die wel insgelijks een bastaardbroeder zijn zal. — Zie verder Buchelius, Descriptio Urbis Rheno-Traj., p. 117: „Ex domo.... Teilingia virilis stirpis nomine non exstare nisi ex nothis ortum asserebat Brederodius (n.l. Walraven van Brederode, bij wien Buchelius een jaar in dienst was). Sunt tamen in Hollandia ex Teilingiis, qui se legitima ex stirpe dicunt, quamvis iniquitate fortasse ad plebem sunt detrusi, de quibus vide Tab. Geneal. Ponti Heuteri".

2) Boek IV, vs. 1463, VI, vs. 357, 395. — Het heeft den meesten schijn, dat Teylingen door heer Loef van Kleef gered en in ballingschap gevlucht is.

3) In zijn opstel over Het Huis Teilingen, in Oude Tijd, 1ste Jaarg., blz. 249.

zeker, dat de medeplichtige aan den moord tot geen van beide takken, waarover wij handelden, gerekend kan worden.

In welke verhouding hij tot hen gestaan mag hebben, kan ik slechts met eenige waarschijnlijkheid gissen, op grond van bescheiden, die onlangs te voorschijn gekomen en zelfs meerendeels nog ongedrukt gebleven zijn. Ik vermoed, dat hij een verre neef is geweest van zijn meer vermaarde naamgenooten, en gevestigd en gegoed in Amstelland of in alle geval in het Sticht.

De gronden voor dit gevoelen zijn de volgende. In de rekening van de inkomsten van Amstelland van 1308 door Hamaker uitgegeven [1]), waarin de opbrengst wordt verantwoord van aan den graaf vervallen goed van veroordeelden of bannelingen wegens graaf Floris moord, komt onder meer goederen, te Loenen nabij het kasteel Kronenburg gelegen, voor: „Item Willem's land van Teylinge is verpacht". Ik vermoed dat de Willem, van wiens goed hier sprake is, dezelfde zal zijn, naar wien wij omzien. En dezelfde ook, van wien in den volgenden koopbrief van het jaar 1320 [2]) wordt gehandeld. Graaf Willem III verklaart daar, aan Jacob den bisschop van Zuden, dien hij in de zaken van het Sticht gaarne gebruikte, verkocht te hebben voor 200 ℔ Tournois „onse 22 morgen lands, liggende in 't ambocht van Vloeten, die ons anequamen van Willems weghen van Theilingen", doch met het recht om ze voor dezelfde som weer te koopen, indien hij dat naderhand verkoos, „of ware dat wi Simon Willems zone van Theylinge gheoerloefden dat hy die 200 ℔ turnoysen ghave, soo soude hem die Biscop voirsz. dat lant ontrumen ende vrielijk ghebruken laeten".

De hier bedongen voorwaarde ten gunste van den zoon des misdadigers heeft niets bevreemdends. Een jaar vroeger had de graaf hem reeds op gelijke wijs begunstigd. In een brief van den laatsten October 1309 [3]) verklaarde hij aan „Symon van Theylinge" 13 morgen lands, „ligghende in 't ambocht van Vlooten", te hebben overgegeven „die hem aneghecomen souden hebben van jonkvrouw Aliden, siere moeder, ende vrouwe Aliden voorscr. aneghecomen waren van Lubbrecht van der Hoegherstrate, horen

---

1) Rekeningen der Grafelijkheid van Holland, dl. I, blz. 10, 12.

2) Register E. L. 3, Cas C, fol. 3. Vgl. de volmacht aan den bisschop van Zuden en andere heeren gegeven, om met de ballingen van Amstelland te handelen, bij Van Mieris, dl. II, blz. 255, 256.

3) Register E. L. 3, Cas C, fol. 2.

vader" [1]). Uit al die gegevens te zamen mogen wij dus met eenig vertrouwen besluiten, dat een afstammeling van een jongeren zoon uit het bekende geslacht, Willem genaamd, tot vrouw had genomen de dochter van een rijken Utrechtschen poorter, die hem nog al eenig landgoed aanbracht; dat hij daarop partij had getrokken voor de heeren van Amstel, en met hen deelgenomen aan de samenzwering tegen den graaf, hetgeen hem ten slotte op ballingschap en verbeurte van zijn goed te staan was gekomen. Na zijn dood is zijn zoon Simon echter weer in genade door Willem III aangenomen en in de verbeurde goederen van zijn vader hersteld, tegen betaling van een aanzienlijke som, doch die waarschijnlijk de volle waarde niet vertegenwoordigde. Wat er van dien Simon en zijn naaste afkomelingen geworden mag zijn, weet ik niet te zeggen [2]). Maar in 1413 ontmoet ons, in het Repertorium Amstelland op het Rijksarchief, een „Symon van Teylingen", die bij den dood zijns vaders, Wouter van Teylingen, verleid wordt met acht morgen lands onder Loenen. Is het niet waarschijnlijk, dat wij hier met een afstammeling te doen hebben van dien Simon Willem's zoon, van wien wij spraken? En is dit zoo, dan kunnen wij zijn nazaten volgen tot in 1549 toe: het Repertorium Amstelland stelt ons hiertoe in staat. Maar wat zou de lezer er aan hebben, als ik hem die leenvolgers opsomde, wier namen ons toch niets naders leeren?

(Bijdragen voor Vaderlandsche Geschiedenis en Oudheidkunde, Derde Reeks, dl. X, blz. 78 vlg.)

---

1) Een Gerard de Vrese van der Hogherstraten komt in 1330 voor als schepen te Utrecht (in Bronnen Oudvaderl. Recht, Verslagen, dl. III, blz. 604, aant.) en, als Utrechtsch burger, in Register E. L. 3, Cas C, fol. 17, nevens zijn vrouw Mathilde.

2) In een brief van 23 Mei 1317 (in de Batavia Illustrata, blz. 978) treffen wij een Simon van Teylingen aan, als momber van Machteld, Dirks dochter van Rolland. Daar wij op dien tijd geen anderen meerderjarigen Simon van Teylingen kennen dan dien van wien wij hier handelen, ligt de gissing voor de hand, dat hij de bedoelde persoon is. — In de rekening van Amstelland van 1343—1346 wordt onder Oudaemstel opgegeven „Aernt's lande van Teylinge" (Hamaker, dl. I, blz. 263). Misschien dat deze Aernt ook al een afstammeling of verwant van onzen Willem den balling was.

DE DORDRECHTSCHE TWISTEN VAN 1299 [1]).

(1898.)

Ik veroorloof mij mijn gevoelen over „het eigenlijke punt van geschil" tusschen den baljuw van Zuid-Holland en de schepenen van Dordrecht (van dat van mijn betreurden vriend Pols eenigermate verschillende) ter vergelijking met het zijne mede te deelen.

Volgens Stoke, onzen eenigen zegsman, waren er omstreeks 1299 in Dordrecht niet weinige onrustige, geweldplegende lieden — „menich pilic [pijnlijk] knecht", zegt hij — wier schuld echter vaak overdreven werd voorgesteld, en over wier straffeloosheid de baljuw Aloud van Yerseke, ijverig handlanger van heer Wolfert van Borselen, zich niet weinig ergerde. Hij verlangde dat er een opzettelijk onderzoek naar hetgeen dezulken hadden aangericht zou worden ingesteld, om dan naar bevind van zaken de schuldigen gestrengelijk te straffen. De schepenen van hun kant, voorziende dat, als zij den baljuw zijn gang lieten gaan, hij de grenzen der rechtvaardigheid zou overschrijden, wenschten het onderzoek slechts onder zekere voorwaarden te laten geschieden.

Zulk een onderzoek heet in de taal van Stoke en zijn tijdgenooten „eene stille waerheyt van swaren dingen". Voor de beteekenis van dat woord mag ik verwijzen naar de verhandeling [2]), waarin ik *Over waarheid, kenning en zeventuig* uitvoerig heb gehandeld. Hier wil ik alleen herinneren, dat in een stad een stille

1) Aanteekening op blz. 45 van Pols' opstel over graaf Jan I van Holland (Bijdr. voor Vaderl. Gesch. en Oudheidk., 3de Reeks, dl. X, blz. 1 vlg.).

2) Zie Verspreide Geschriften, dl. VI, blz. 328 vlg.

3) Het karakter der „stille" waarheid blijkt voortreffelijk in de door Pols aangehaalde plaats van Warnkönig. Zij is iets geheel anders dan de „gemeene" waarheid, waarmee zij soms verward wordt.

waarheid [1]) door den graaf of door een vertegenwoordiger van zijn gezag, een baljuw of schout, „bezeten" wordt met de stadsschepenen, en met geen andere mannen. Immers te recht staat een ieder slechts voor zijn standgenooten, zijns gelijken. Uitdrukkelijk wordt dat voorrecht in de oudste stadskeur, die wij bezitten, die van Middelburg van 1217, door den graaf erkend, en vervolgens overal in praktijk gebracht. Om dus tot het begeerde strafgericht te geraken heeft de baljuw de medewerking van de schepenen onmisbaar noodig, en uit dien hoofde zijn zij weerkeerig in staat om zekere voorwaarden van hem vooraf te bedingen. Volgens Stoke komt men omtrent het volgende overeen [1]):

„Dat scepene de [waarheid] besitten souden
Ende bannen de si bannen wouden,
Waert drie jaer, vier ofte vive,
Daerbi ne soude hi [de baljuw] van den live
Niement roven, noch goet ontfaen".

Dus het doen van onderzoek, het bezitten van de stille waarheid, blijft aan schepenen voorbehouden. Maar als dit is afgeloopen, wat dan? Dan zijn twee dingen mogelijk, al naar mate de uitkomst van het onderzoek wezen zal: òf de schepenen, bijgestaan door hun schout, kunnen recht spreken en straffen met uitbanning uit de stad, òf de baljuw met zijn mannen van Zuid-Holland kan recht spreken en straffen aan lijf en goed. Maar schepenen bedingen in dit geval van den baljuw, dat hij, wat ook de waarheid aan den dag moge brengen, de rechtspraak aan hen zal overlaten.

Wij zien dus, dat in dezen tijd de oude, oorspronkelijke regel nog van kracht is, of althans door de landsregeering geacht en beweerd wordt nog van kracht te zijn: „van den hoogste", van halsmisdaden, recht alleen de landsheer met zijn welgeboren mannen, ook in de steden, of, zoo hij afwezig is, in zijn plaats zijn stedehouder; aan den lijve straffen geen schepenen: zoo hoog reikt hun bevoegdheid niet. Doch nu wenschen de schepenen van Dordrecht in dit bepaalde geval de rechtspraak niet aan den baljuw over te geven. Zij zullen, hem ten gevalle, een stille waarheid bezitten, maar wat zij daarbij ook mogen bevinden, al vinden zij dat halsmisdaden bedreven zijn, zij, en niet de baljuw, zullen vonnissen, en bij gevolg zal geen doodvonnis worden geveld. De reden van deze, door hen gestelde, voorwaarde is duidelijk. De „pijnlike knechten", om wie het te doen is, zijn politieke

1) Bk. VI, vs. 300 vlg.

misdadigers, tegenstanders der tegenwoordige landsregeering onder Van Borselen, die ook door de schepenen van Dordrecht en door de gansche gemeente niet gewild wordt. Om die reden trachten zij hun burgers, die zich misgrepen hebben, te beschermen tegen het wraakgericht van den baljuw, en willen zich tot het bezitten eener waarheid van zware dingen niet leenen, tenzij vooraf worde uitgemaakt dat geen terdoodbrenging, alleen ballingschap, daarvan het gevolg zal zijn. Nadat de baljuw zich deze voorwaarde oogenschijnlijk heeft laten welgevallen, stellen zij hun onderzoek in, hooren getuigen en stellen hun bevinding te schrift — in „een tafel", zooals de aloude term luidt.

Maar het is den baljuw met zijn toezegging geen ernst geweest. Nu het onderzoek is gehouden en afgeloopen, onttrekt hij zich aan de afspraak.

Om zijn opzet te beter uit te voeren heeft hij, terwijl het onderzoek aan den gang is, zijn heer en meester, Wolfert van Borselen, met den jongen graaf in diens gevolg, naar Dordrecht ontboden, en nu de tafel (het geschreven verdict) ter vierschare wordt ingebracht en staat geopend en voorgelezen te worden — „geuut", zegt Stoke, met den gebruikelijken term — houdt hij zich op den achtergrond, en treedt in zijn plaats heer Wolfert te voorschijn en vordert voor den graaf, den landsheer, in eigen persoon hier tegenwoordig, het verdere proces op: hij evoceert dus de zaak van den lageren rechter tot den hoogsten in den lande. Men leze wat er verder ter vierschare voorvalt in het aanschouwelijk verhaal van onzen Stoke: hoe de schepenen de tafel, die voor het voeren van het proces onmisbaar, weigeren te overhandigen, en zich daarbij beroepen op hun voorrechtsbrief van koning Willem, des graven grootvader, die zegt [1]):

„Dat wi, ende niement el,
Recht ende vonnisse seggen mogen
Over onse poerters, van laghe, van hogen".

Maar te vergeefs. Heer Wolfert houdt aan:

„Mijn here moet de tafel hebben,
Ende sulken tasten op sinen rebben:
Want hi is uwer alre heer,
Ende sal rechten also seer,
Dat den quaden rouwen mach:
Des wil hi, sonder verdrach,
De tafel hebben".

1) Vs. 335 vlg.

Zonder een voorwaarde, gelijk de schepenen beweren dat zij er een bedongen hebben van den baljuw [1]), die hun dat echter ten stelligste heet liegen: „des messaect hi u", laat Stoke [2]) Wolfert van Borselen zeggen. En op zich zelf luidt de voorwaarde ook waarlijk ongerijmd. Baljuw en schepenen zouden op den uitslag van het onderzoek vooruitgeloopen en overeengekomen zijn geen misdaad, die blijken mocht gepleegd te wezen, welke ook, als een halsmisdaad aan te merken. Hoe dit zij, van beide kanten blijven partijen op hun stuk staan: de schepenen weigeren hardnekkig de tafel uit hun handen te geven, en komen zoodoende in openbaar verzet tegen den graaf, wiens bewindvoerder, heer Wolfert, hen ten slotte in 's graven naam beveelt te Delft in gijzeling te varen.

Mij dunkt in dit verhaal, aldus eenvoudig opgevat, is niets onbegrijpelijks: de toedracht ontwikkelt zich gereedelijk en als van zelf. Maar ik heb nog geen rekening gehouden met een zwarigheid, waaraan Pols zich blijkbaar gestooten heeft. Zij is gelegen, buiten Stoke's verhaal, in een handvest, door Floris V den 3den April 1289, dus pas 10 jaren te voren, aan die van Dordrecht verleend en op het onderhavige geval ten volle en ten nauwste toepasselijk. In die handvest namelijk geeft de graaf te kennen, dat hij aan zijn lieve poorters van Dordrecht heeft vergund: „dat scepenen ende raetsmannen waerheide van quadyën besitten moghen, *ende die correngieren na haren goetdencken*". Is het niet, alsof de graaf, toen hij deze bewoording koos, een voorgevoel gehad heeft van hetgeen weldra gebeuren zou, en in het aanstaande geschil tusschen stadsschepenen en landsregeering de eersten al bij voorraad onmiskenbaar in het gelijk had willen stellen? Immers, wat anders dan „quadyën" zijn de „pijnlike knechten" van Stoke, en hoe kan men stelliger voorschrijven dan het in deze handvest geschiedt, dat dezulken door schepenen te recht gesteld en gevonnisd behooren te worden? Ten overvloede wordt er nog bijgevoegd, dat de straf naar hun, der schepenen, goeddunken zal worden bepaald. Waarlijk, zoo het geen voorgevoel is geweest van hetgeen er in 1299 stond te geschieden, dan zal het, wel zoo waarschijnlijk, naar aanleiding van een soortgelijke gebeurtenis, een soortgelijk conflict tusschen den baljuw van Zuid-Holland en de schepenen van Dordrecht, geweest

1) Vs. 330.
2) Vs. 332.

zijn, dat de graaf ten behoeve zijner lieve poorters deze uitspraak deed, en in een handvest voor het vervolg bevestigde. Maar hoe het dan te verklaren, dat zich thans de schepenen hierop niet beroepen schijnen te hebben, dat zij integendeel als voorwaarde van den baljuw afvorderden hetgeen hun door de handvest van graaf Floris al reeds volkomen verzekerd was? Waarom vervolgens, toen de baljuw zich niet aan de afspraak hield, zich beroepen op den algemeenen voorrechtsbrief van koning Willem, die op dit geval niet bepaaldelijk slaat, en gezwegen van den zoo veel jongeren brief van Floris, die als voor deze gelegenheid geschreven schijnt? Ik voor mij betuig op al deze vragen geen antwoord te kunnen geven. Dan misschien met een wedervraag. Is waarlijk de echtheid van de bewuste handvest boven redelijken twijfel verheven? Het schijnt zoo niet. Het origineel is niet in het stadsarchief bewaard gebleven, waar twee andere handvesten van hetzelfde jaar, de eene van 21 Maart, de andere van 11 April, daarentegen nog steeds aanwezig zijn [1]). Evenmin staat zij in een der grafelijkheidsregisters in het Rijksarchief geboekt. Het *Oorkondenboek* van Van den Bergh neemt haar over uit de *Privilegiën* van Van de Wall, en deze uit „Mss. Keuren en Handvesten, in het bezit van den griffier Van Alphen". Die omstandigheid is nauwelijks een begin van bewijs van onechtheid, ik erken het gereedelijk, doch bemoeilijkt in alle geval de weerlegging van een uit andere oorzaak oprijzende achterdocht. Ik durf niet verder in dezen gaan dan te beweren, dat een zoo slecht gewaarborgd stuk niet kan dienen om het, overigens goed ineensluitend en waarschijnlijk verhaal van Melis Stoke te doen betwijfelen of misduiden.

(Bijdragen voor Vaderl. Geschiedenis en Oudheidkunde, Derde Reeks, dl. X, blz. 55 vlg.)

---

1) Van den Brandeler, Inventaris van het archief van Dordrecht, 1ste gedeelte, blz. 13. — Aan de echtheid van het privilege van 3 April 1289, bij Van de Wall, twijfelde ik nog niet toen ik er ter loops van gewaagde in vroegere opstellen. Vgl. Bijdragen, Derde Reeks, dl. III, blz. 208 en dl. IV, blz. 35 (Verspreide Geschriften, dl. VI, blz. 306/7 en 343).

DE MOORD VAN GERRIT VAN DE WATERINGE.

I [1]).

(1874.)

De eenige zegsman van het verhaal van den moord van Gerrit van de Wateringe (de napraters niet meegerekend) is Jan van Leiden, die ongeveer een eeuw leefde nadat het feit geschied moet zijn, en die dus persoonlijk geen voldoende borg voor de waarheid wezen kan. Maar het is reeds dikwerf gezegd en nu en dan met deugdelijke bewijzen gestaafd, dat broeder Jan andere, thans niet voorhanden kronieken moet gebruikt hebben, die men stellig gezag dient toe te kennen. Het is bekend, hoe gunstig Kluit, om iemand te noemen, over Jan van Leiden en zijn kroniek oordeelde. Ik stem met dien lof volmondig in, maar moet er evenwel aanstonds weer wat op afdingen: Jan van Leiden is een rhetor, die gaarne opsiert en verdichting met waarheid ineensmelt.

Hooren wij eerst wat hij aangaande den moord van Gerrit van de Wateringe meldt [2]): „Anno Domini MCCCLVIII in festo S. Georgii martyris Eduwardus Rex Angliae celebravit solemnissimam curiam, et fecit grande convivium cunctis Principibus et Baronibus suis. Ad quam etiam curiam Wilhelmus Dux Palatinus Comes Hannoniae et Hollandiae perrexit, qui cum magno

---

1) Oorspronkelijk verschenen als naschrift op een artikel van J. G. Frederiks: Het geslacht Van de Wateringe, in Bijdragen voor Vaderl. Gesch. en Oudheidkunde, Nieuwe Reeks, dl. VIII, blz. 1 vlg.

2) Ed. Sweertius, p. 284.

honore suscipitur a Philippa Regina, matertera sua. Qua solemnitate peracta rediens idem Dux ad Hollandiam, alienatus est a sensibus suis et phreneticus effectus fuit, homo semper multum austerus, et Gherardum de Wateringe militem in phrenesi, sine causa, propria manu interfecit. Hollandiam autem rexit septem annis. Et positus est in firma custodia per decem et novem annos usque ad diem obitus sui".

Men vindt in deze beschrijving vooreerst een opsiering van het verhaal van Beka [1]), dat oorspronkelijk in zijn eenvoud de juiste waarheid zeide. Willem V is naar Engeland geweest kort voor zijn krankzinnigheid zich openbaarde. Dit blijkt uit het vrijgeleide (bij Rymer) van 12 Augustus 1357. Waarschijnlijk heeft hij er ongeveer een maand vertoefd; de dagteekening van eenige bij Van Mieris opgenomen charters noopt ons tot die gissing. In September was de graaf weer in zijn land terug. Onwaar is het derhalve wat Jan van Leiden ons opdischt: dat Willem V naar Engeland was overgestoken om deel te nemen aan de feestelijkheden van St. Jorisdag: Frederiks heeft die voorstelling der zaak afdoende weerlegd [2]). Wij hebben hier waarschijnlijk te doen met een op zichzelf niet onaannemelijke gissing van Jan van Leiden: immers wat lag nader voor de hand dan een verband tusschen den tocht naar Engeland en de ongeveer gelijktijdige luisterrijke feesten aldaar te vermoeden? Van hetzelfde gehalte is de liefderijke ontvangst, die de graaf van zijn tante ondervonden zou hebben. Ook zij komt mij voor uit de verbeelding van Jan van Leiden ontsproten te zijn. Maar het overige, het verhaal van den manslag uit waanzin, is geen opsiering van het reeds bekende; het staat op zichzelf en is een toevoegsel, dat, zoo het niet op een van elders bekomen overlevering steunt, niet versierd maar gelogen moet zijn. Frederiks schijnt te meenen, dat de grond van het verhaal niets anders is dan het, zijn inziens misverstane, charter, door De Riemer het eerst uitgegeven, betreffende de stichting eener kapelrie in Den Haag, „principue pro memoria animae Gherardi de Wateringe" [3]). Maar dan zouden wij moeten aannemen, dat dit charter uit de grafelijke kanselarij aan Jan van Leiden of aan zijn zegsman bekend was geweest, hoewel hij van de stichting der kapelrie niet gewaagt: een gissing, die mij

1) Ed. Buchelius, p. 120.
2) Blz. 28 der aangehaalde studie.
3) Dl. I, blz. 184; Van Mieris, dl. III, blz. 29.

voorkomt alles behalve waarschijnlijk te zijn. Ik durf tusschen de overlevering en dat bescheid geen ander verband aannemen dan dat der waarheid, die aan beiden gemeen is. Naar mijn meening bevestigt het een het andere uitmuntend. Want beiden stemmen ten nauwste overeen. Volgens de kroniek is die doodslag aan Gerrit van de Wateringe bedreven tusschen den tocht naar Engeland en het uitbarsten der krankzinnigheid. Het charter brengt de instelling der kapelrie ter memorie van Gerrit van de Wateringe juist tot dien tusschentijd. De echtheid van het charter schijnt onbetwistbaar en wordt ook door Frederiks niet in twijfel getrokken. Wel maakt hij het waarschijnlijk dat aan de instelling geen gevolg, althans niet dadelijk, gegeven is, maar de plotselinge waanzin van den insteller verklaart zulk een verzuim voldoende. Overigens is niets gewoner dan het instellen van een kapelrie tot zoen voor een onschuldig vermoorde. Om gelijke reden stichtte Albrecht van Beieren in 1396 [1]) een kapelrie voor de ziel van Floris van Rijsoorde, dien hij door den schout van Leiden had laten ombrengen, „van welcken dootslach (zegt de graaf) „wy ons bedocht hebben.... ende oock.... beteren willen", en hij voegt er de bepaling bij: „(van welke kapelrie) heer Jacob „van Rijsoorde off synen rechten leenvolgheren collateur off bly-„ven sal". Dat er in ons charter niet van den moord gesproken wordt, is licht verklaarbaar en niet zonder voorbeeld. Eerder zou het kunnen bevreemden dat de stichting niet uitsluitend, maar slechts voornamelijk ter memorie van Gerrit van de Wateringe geschiedt. Doch de nadere verklaring van Maandag na St. Elisabethsdag [2]) noemt ze eenvoudig en zonder omwegen „die capelrie... „voer Gherijts siele van de Wateringe", en draagt de gift er van aan heer Willem van de Wateringe en zijn rechte erfgenamen over. Dus juist wat wij verwachten zouden, als het eens vast stond dat de kapelrie ten zoen van 's graven manslag moest dienen.

Daarentegen is de verklaring, die Frederiks aan de hand geeft, ver gezocht. De graaf zou ter liefde van zijn gunsteling, heer Jan van de Wateringe, een kapelrie hebben gesticht voor de memorie van diens lang te voren in zijn jonge jaren overleden broeder Gerrit. Zeker, onmogelijk is dat niet, maar de onwaarschijnlijkheid er van grenst aan het onmogelijke. Waarom dan de zoo natuurlijke verklaring, die de kroniek van Jan van Leiden

1) Van Mieris, dl. III, blz. 652.
2) Ibid., dl. III, blz. 36.

geeft, verworpen? Alleen daarom, omdat Frederiks, die zooveel en zoo nauwkeurig in het Rijksarchief gewerkt heeft, nooit Gerrit van de Wateringe onder de hovelingen van den graaf, of elders buiten de hofhouding, omstreeks dien tijd heeft aangetroffen. Met de woorden van Sloet drukt hij daarom zijn oordeel dus uit: „er is voor hem geen plaats in de chronologie".

Ware dat oordeel gewettigd, ja dan was de overlevering verslagen. Maar al komt de naam van dien edelman nergens elders dan in het verhaal van zijn dood voor, mag men daaruit besluiten dat er in de chronologie of in de genealogie geen plaats voor hem is? En heeft Frederiks alles onderzocht of nagenoeg alles, wat de archieven betreffende dien tijd bevatten? Maar, waartoe langer gevraagd en getalmd? Kort en goed, er is wel degelijk plaats voor den man, en ik ben in staat hem zijn plaats te wijzen.

Het cartularium van de abdij van Leeuwenhorst, in het Rijksarchief bewaard, bevat onder een aantal belangrijke documenten, een brief van 1354 (let wel op het jaar), waarin Willem van de Wateringe, Gherijt, Jan en Aelbrecht van de Wateringe, broeders, aan de abdis vijf morgen lands onder Warmond verkoopen, met vrijwaring tegen de aanspraak, die daarop hun zuster, vrouw Kerstine van der Maelstede, zou mogen maken. Dus Gherijt van de Wateringe is jongere broeder van heer Willem, die van den graaf de gift der kapelrie te zijner memorie ontving.

Maar (kan men zeggen) Gherijt is in de kroniek een hoveling van den graaf, en dat moet hij ook zijn, als het verhaal van den manslag waar zal wezen. Hoe komt het dan, dat zijn naam gemist wordt in de grafelijkheidsrekeningen, waarin zelfs de meiden van de bouwerij bij name worden genoemd? Ik weet het niet, misschien bij toeval. Zooveel is zeker dat hij in 1353 als knaap tot het hofgezin behoorde. Onder mijn papieren bewaar ik een afschrift van een lijst, waarvan het opschrift luidt: „Dese die „hiernae volgen waren van Mijns Heren ende Mire Vrouwen „cleedinge int iaer ons Heren MCCCLIII" [1]). Let ook hier wel op het jaar, het jaar voor dat van den brief uit het cartularium van Leeuwenhorst en vier jaren voor den gepleegden moord. Op die lijst nu gaan voorop „de Baenrotsen", dan de Ridderen en onder deze Willem van die Wateringe, dan de knapen en onder de allereerste van hen: „Gerijt van die Wateringe".

1) Matthaeus deelt het begin van deze zelfde lijst (volgens hem „membrana, quae Hagae Comitis in Archivis") mede in De jure gladii, p. 367.

Ziedaar den man op zijn plaats gezet onder de broeders van heer Willem van de Wateringe en onder de knapen van 's graven gevolg. Niets kan den „dullen graaf" meer weerhouden van hem om te brengen. Niets ontbreekt ons ter handhaving van de overlevering. Alleen daarin dwaalt deze, dat zij den verslagene van knaap tot ridder bevordert. De onwraakbare giftbrief der kapelrie kent hem die waardigheid niet toe.

Een opmerking nog ten slotte. Opnieuw is het ons gebleken, hoe weinig het argumentum ex silentio beteekent. Als iemand recht had te zeggen: de naam van Gerrit van de Wateringe komt omstreeks dien tijd in de oorkonden van het Rijksarchief niet voor, was het zeker Frederiks. En niettemin ken ik toevallig twee bescheiden, beide uit het Rijksarchief afkomstig, waarin hij genoemd wordt. Wie weet, hoeveel meer nog een voortgezet onderzoek aan den dag zou brengen?

(Bijdragen voor Vaderl. Gesch. en Oudheidkunde, Nieuwe Reeks, dl. VIII, blz. 38 vlg.)

II [1]).

(1875.)

Het is mij aangenaam ter toelichting van het voorafgaande de volgende oorkonde te kunnen plaatsen, die over een der betwistbare gedeelten daarvan een nieuw licht doet opgaan. Ik vond ze dezer dagen, bij het navorschen van een ander onderwerp op het Rijksarchief, in het register geteekend E. L. 33, fol. 39. Zij luidt als volgt: „Ic, Symon van Teylinghe, doe cond allen luden, dat ic gheloeft hebbe ende ghelove, voir mi ende mine nacomelinghe, mit gheghevender trouwe ende mit ghezworen ede, mynen lieven here van Holland, hertoghe Willem etc., nimmermeer te ghedencken noch wrake te doen ofte doen mit rade ofte mit dade van Gherijt van der Wateringhe op minen lieven here van Holland voirscr. of op yemande anders, so wi hi zy, die men daerin beseyt ofte

1) Oorspronkelijk verschenen onder den titel: De moord van Gerard van de Wateringe.

besegghen mochte; ende voirt ghelove ic, alsoe voirscr. is, mi heren Willems van der Wateringhe, jeghens minen lieven here van Hollant, noch de sine, buten mijns liefs heren willen, niet te onderwinden noch mit rade noch mit dade noch mit enigherande zaken. Ende waert dat ic den voerscr. poincten niet en dade vol ende al, so kenne ic my ende myne nacomelinghe eweliken trouweloes, witteloes, eerloes, ende lijf ende goet tot mijns heren Willem van Holland voorscr., van my ende myne nacomelinghe. In oirconde etc. Datum des manendaghes na sinte Pouwelsdagh Conversio anno LIIII.

Item desghelijc Daniel van der Merwede.

Item desghelijc Daniel van Tolloysen".

Verklaring behoeft deze brief bijna niet. De uitdrukking: „ic zal mi heren Willems van de Wateringe niet onderwinden jegens mynen here van Holland", hoewel zij niet alledaagsch is, kan toch niet misverstaan worden; zij beteekent: ik zal mij Willem van de Wateringe niet aantrekken, niet met hem samenspannen tegen den graaf.

Overigens leert ons de vergelijking der oorkonde met het verhaal, dat Jan van Leiden ons van den moord bewaard heeft, op nieuw, hoe geloofwaardig onze oude kronieken zijn omtrent de hoofdpunten, die zij vermelden, en hoe weinig te vertrouwen daarentegen omtrent de bijzonderheden, waarmee zij ze opsieren, en omtrent het verband, waarin zij ze voorstellen. De moord van Gerard van de Wateringe door graaf Willem V heeft werkelijk plaats gehad, maar vier jaren vroeger dan de kroniek ons had doen gelooven, zoodat wij bezwaarlijk met haar er een eerste uitbarsting van de krankzinnigheid in kunnen erkennen, die den armen graaf eerst vier jaren later bevangen heeft. Zooveel echter mogen wij uit het verband, dat men later tusschen den moord en 's graven waanzin ondersteld heeft, wel afleiden, dat de tijdgenooten geen genoegzame reden voor den doodslag konden ontdekken en dat de daad waarschijnlijk in een vlaag van woeste drift gepleegd is. Door den graaf eigenhandig en alleen kan zij evenwel moeilijk bedreven zijn, want waarom zou dan in den bovenstaanden zoenbrief nog gesproken worden van „iemand anders, wie hij ook zij, dien men daarin bezegt of bezeggen mag"? Of heeft men opzettelijk, om de schuld van den graaf niet te stellig aan te duiden, de termen dus overbodig ruim gekozen?

De brief stelt ons in staat om den tijd, waarop de moord heeft plaats gehad, tamelijk nauwkeurig te bepalen. Zooals ik

vroeger [1]) reeds heb meegedeeld, komt Gerit van de Wateringe nevens zijn broeders nog voor in een giftbrief van het jaar 1354. Die brief is gedagteekend: „in den Haghe op Sinte Marcus avond"; dat is den 24sten April. De zoenbrief van Simon van Teylingen is van Sint Paulus Conversio 1354, dat is volgens onze rekening den 25sten Januari niet van 1354, maar van 1355. Tusschen die twee tijdstippen in, tusschen April 1354 en Januari 1355, moeten wij den moord derhalve stellen. In dien tijd was de graaf nog in oorlog met zijn moeder, maar krijgsbedrijven vielen er niet voor; hij was in het bezit der regeering en handhaafde er zich in. Pogingen tot verzoening werden ondertusschen beproefd, eerst tevergeefs door Eduard van Engeland, later met beteren uitslag door Jan van Beaumont en Walraven van Luxemburg. Eindelijk werd den 7den December 1354 de zoen tusschen moeder en zoon getroffen en sedert heerschte, zoo lang het duren wilde, zoowel in naam als inderdaad vrede in het land.

Juist in die dagen, waarin de graaf zich met zijn staatsvijanden verzoende, maakte hij door het ombrengen van zijn getrouwen knaap zich sommige zijner oude aanhangers tot vijand. Uit den brief van Simon van Teylingen en de aanteekening, die er in het register onder staat, zien wij, dat minstens drie van 's graven hovelingen, Teylingen, Merwede en Toloisen, uit dien hoofde van hem waren afgevallen. Op de lijst dergenen, die in 1353 's Graven kleederen droegen, komen hun namen naast dien van den vermoorden Wateringe onder de knapen voor [2]). En dat ook nog anderen uit 's graven naaste omgeving aan de veete tegen hem deelnamen en zich niet zoo gemakkelijk lieten verzoenen, blijkt uit den zoenbrief, waarin Teylingen belooft niet te zullen samenspannen met heer Willem van de Wateringe en de zijnen buiten 's graven wil. Geen wonder dat de oudste broeder van den vermoorde zich zijn zaak inzonderheid aantrok en langer dan gewone vrienden in de veete volhardde. Maar ook hij heeft ten laatsten den graaf vergiffenis geschonken en zich laten bevredigen. Den tijd, waarop dit geschied is, kunnen wij insgelijks vrij juist bepalen. Want waarschijnlijk is een der voorwaarden van den zoen geweest de stichting der kapelrie ter gedachtenis en ter zielerust van den verslagene, waarvan het beheer

1) Zie hiervoor, blz. 184.
2) Alle drie zijn onderteekenaars van de handvest van Enkhuizen (Van Mieris, dl. II, blz. 831).

aan heer Willem werd verleend, den 17den September 1357. Nog een andere omstandigheid bewijst dat omstreeks dien tijd Willem van de Wateringe zijn oude plaats naast den graaf heeft hernomen [1]), dien hij kort na den moord van zijn broeder verlaten had. Het zijn 's graven brieven betreffende het slot van Teylingen die dat bewijs leveren. In 1353 was heer Willem van de Wateringe er tot slotbewaarder voor drie jaren benoemd. Maar Maandag na Sint Aechten dag 1354, dat is in het begin van Februari 1355, werd reeds een ander, Jan Willemszoon, in zijn plaats gesteld. Herinneren wij ons hierbij dat weinige dagen te voren Simon van Teylingen den graaf beloofd had geen gemeene zaak met heer Willem te maken, dan komen wij van zelf op de gedachte dat de oorzaak van zijn verwijdering toen pas onlangs had plaats gegrepen. Op Jan Willemszoon volgde 's graven basterd-oom Jan van de Poel in April 1355. Maar in 1357 op Allerzielendag, zes weken ongeveer na de stichting der kapelrie ter gedachtenis van zijn vermoorden broeder, keerde Willem van de Wateringe op het slot terug, en nu niet meer als slotbewaarder, maar als bezitter en leenman. De brief, waarbij hem die gunst werd bewezen, verdient hier insgelijks een plaats [2]). „Hertoghe Willem etc. doen cond allen luden, dat wi mit goeder voersienicheden ende ghedeynckenisse Gherarts doot van der Wateringhe, welberaden mit onsen ghetrouwen mannen, alse die here van Erkele, die here van Yselsteyne, den here van Egmonde, den here van Culenborch ende here Florens van Berselen here van Sinte-Martensdike, in beteringhe verliet hebben ende verlien mit desen brieve here Willem van de Wateringhe dat huus mit allen sinen toebehoiren van Teylinge, ende daartoe die ambachte van Voirhoute ende van Lisse, te houden van ons ende onse nacomelinghen tot enen rechten lene. Ende want wi hem dit mit goede gunste ghegheven hebben, so gheloven wi hem hierin wittelike te houden in allen maniere als voirscr. is. In orconde etc. Datum op Alrezielendagh in den Haghe anno LVII°".

Opmerkelijk is in dit stuk de uitdrukking, dat de rijke beleening geschiedde „in beteringe" van den gepleegden moord. Het schijnt dat de graaf werkelijk leedwezen en berouw gevoeld heeft over hetgeen hij, buiten zich zelf van drift, had misdreven. Hij schijnt

---

1) Hij was oorspronkelijk van graaf Willem's partij, reeds in Mei 1350 (Van Mieris dl. II, blz. 778).

2) Hij wordt gevonden in Register E. L. 29, fol. 23 vso.

ook volkomen verzoend te zijn met den broeder van zijn slachtoffer, want in den korten tijd dien hij nog geregeerd heeft zien wij dezen steeds onder zijn raden [1]. Hoe meer wij hem ook leeren kennen, hoe gunstiger dunk wij van hem en van zijn regeering opvatten, en hoe meer wij het betreuren moeten dat hij zoo kort daarna zoo ongelukkig geworden is en de regeering aan minder vaste handen heeft moeten overlaten.

Vreemd voorzeker moet het ons voorkomen, dat bij deze geheele zaak de vader van den verslagene, heer Jan van de Wateringe, niet genoemd wordt, indien hij althans, gelijk Frederiks meent [2], nog leefde en tot het jaar 1384 geleefd heeft. Uit de geheele toedracht zouden wij veeleer opmaken, dat de vader reeds overleden en heer Willem, de oudste broeder, thans het hoofd van het geslacht was. Ik geloof ook dat hij dit was, en dat Frederiks zich vergist geeft. Hij erkent zelf, dat van 1351 tot omstreeks 1367 de naam van heer Jan van de Wateringe nog in geen oorkonde ontdekt is. „Maar (zegt hij) de vader, heer Jan, komt onmiddellijk weer te voorschijn nadat heer Willem, de zoon, overleden is, in December 1367". Wat aan deze redeneering ontbreekt is het bewijs, dat heer Jan van de Wateringe van voor 1351 en heer Jan van de Wateringe van na 1367 een en dezelfde persoon is geweest. Dit is reeds op zichzelf onwaarschijnlijk, omdat dan die persoon een buitengewoon hoogen leeftijd moet bereikt hebben. Het wordt echter nog veel onwaarschijnlijker, als wij bedenken dat hij gedurende vijftien jaren achtereen schuil blijft, en zelfs bij den moord van zijn zoon niet te voorschijn komt. Een veel natuurlijker verklaring der zaak doet ons de brief uit het cartularium van Leeuwenhorst, waarvan ik mij reeds vroeger bediend heb, aan de hand. Daar komen als broeders te zamen voor heer Willem van de Wateringe, Gherijt, Jan en Aelbrecht van de Wateringe. Denkelijk volgen zij naar hun ouderdom: dus, toen eerst Gherijt en vervolgens Willem kinderloos overleden waren, was Jan de naaste in de erfopvolging, en nadat ook hij zonder kinderen gestorven was, eindelijk Aelbrecht. Zoo zou dan heer Jan van na 1367 een der zoons kunnen zijn van den heer Jan van vóór 1351. Indien deze gissing juist is (want meer dan gissing is zij niet) zal de stamboom [3] een kleine wijziging ondergaan moeten.

1) Van Mieris, dl. III, blz. 50.
2) Zie Bijdr., l.l., blz. 12.
3) Zie bij Frederiks, l.l. blz. 18.

Er zal buitendien nog een ander lid van het geslacht op gebracht dienen te worden. Een oorkonde van ouder dagteekening heeft mij dit doen ontdekken, en hoewel de zaak op zich zelf van geen belang is, wil ik ze hier bespreken om te toonen, hoe voorzichtig de genealogen zelfs de meest authentieke bescheiden gebruiken moeten. Frederiks heeft zich o.a. bediend van een brief van Jacoba van Beieren van 1417, waarbij zij aan haar bastaardbroeder Lodewijk al de goederen verleent, die van het huis van Wateringe afkomstig waren, „gelijk wij dit in onze boeken ende registeren klaarlijk bevonden hebben". Daaronder behoorde ook „dat goed, dat heren Vrederiks plag te wezen, die oom was heren Aelbrecht van der Wateringe, gelegen in den ambacht van Wateringe". Wie zou niet met vertrouwen op zulk een opgaaf afgaan, wie niet in dien Frederik een broeder erkennen van den vader van Aelbrecht van de Wateringe? En toch is de opgaaf der oorkonde onjuist. Zij is werkelijk overgenomen, maar onachtzaam, uit de oude boeken en registeren, en wel uit een lijst der leengoederen die eens heer Gerard van de Wateringe, een tijdgenoot van graaf Floris V, bezeten had. Op die lijst vond ik onder andere genoemd „omnia bona quae quondam fuerunt domini Frederici avunculi sui [natuurlijk, oom van heer Gerard] sita in officio de Wateringhe" [1]). Van Oudgier uten Hoeke derhalve of van zijn vrouw was deze heer Frederik een broeder. Doch daar in de latere leensbeschrijvingen „avunculi sui" onveranderd herhaald werd, moest hij telkens de oom van een jonger leenvolger schijnen en eindelijk de oom van Aelbrecht, den laatsten der Wateringen. Zoo onnadenkend werkte men op 's graven kanselarij! Tastbare vergissingen gelijk deze zijn noodig om ons zelfs jegens echte oorkonden en in schijn onwraakbare getuigen op onze hoede te doen zijn.

(Bijdragen voor Vaderl. Gesch. en Oudheidkunde, Nieuwe Reeks, dl. VIII, blz. 227 vlg.)

---

1) Bijdr. en Meded. Hist. Gen., dl. XXII, blz. 175.

OVER DE MUNTVERZWAKKING IN DE 14DE EEUW [1]).

(1877.)

Het is een bekende zaak dat vooral in de latere Middeneeuwen het gehalte en de innerlijke waarde der muntstukken, die van staatswege geslagen en in omloop gebracht werden [2]), door de onverstandige baatzucht der vorsten gestadig verminderd werd, en dat daaruit voor de onderzaten en de maatschappij in het algemeen de grootste nadeelen en verliezen ontstaan zijn. Vooral van den tijd van graaf Willem V van Holland dagteekent die zoogenaamde muntverlichting: gedurende het ruwaardschap van zijn broeder Albrecht maakt zij aanhoudende vorderingen. Algemeen zijn over dit kwaad de klachten der tijdgenooten. Meestal echter zijn die te onbepaald om ons een duidelijk denkbeeld van den omvang van het misbruik te geven en de mate te doen kennen, waarin het gehalte der munt van jaar tot jaar verzwakt werd. Een gelukkige uitzondering maken de aanteekeningen van het *Memoriale fautorum capituli Sancti Pancratii* [3]); zij geven de maat dier gestadige muntverlaging met gewenschte nauwkeurigheid op. Zie hier wat zij dienaangaande berichten:

„Item hoc anno (1369) attenuari notabiliter coepit moneta.

Anno 1370 moneta iterum erat deteriorata, quare antiquum

---

1) Sedert Fruin dit opstel geschreven heeft zijn op het gebied onzer muntgeschiedenis studiën geleverd, welker uitkomsten met de zijne niet in allen deele overeenkomen. Het is ook gebleken, dat hij de opgaven uit de St. Paulus abdij niet altijd juist heeft opgevat. Maar zijn arbeid is een grondslag geworden, waarop anderen hebben voortgebouwd; en hoe belangrijk die grondslag is, kan men nalezen bij N. G. Pierson, Leerboek der Staathuishoudkunde, 2de druk, dl. I, blz. 665. Wij hebben daarom gemeend dit opstel niet achterwege te mogen houden. (N. v. d. R.)

2) Valor impositus is volgens Thomas Aquinas de wettige (vgl. Endemann, Nationalökon. Grundzüge, S. 76 ff., ook aldaar noot 331).

3) Door Hamaker in Bijdragen voor vaderl. gesch. en oudheidkunde, Nieuwe Reeks, dl. VI, blz. 126 vlg. uitgegeven.

scutum aureum, quod ab initio valuit 18 grossos [1]), et sub anno 1367 valuit 34 grossos, tunc inciperet valere fere 50 grossos; ita quod, communitate nimium de hoc conquerente, placka sedecim denariorum pro quindecim denariis jussa est recipi [2]).

Anno 1371 moneta adhuc deteriorata est in tantum, quod antiquum scutum de Francia solveretur 27 plackis cum dimidia.

Anno 1372 adhuc deteriorata exstitit moneta, ita quod antiquum scutum de Francia solveret 29 plackas.

Anno 1373 antiquum scutum solvit inter mercatores 30 plackas.

Anno 1374 attenuata adhuc exstitit moneta, ut scutum de Francia solveret 31 plackas.

Anno 1376 qualiter actum sit de moneta nihil amplius scribere praesumo, cum non possit aliud generare nisi taedium et moerorem".

Jammer genoeg dat de annalist uit moedeloosheid en verveling zijn aanteekeningen hier werkelijk gestaakt heeft [3]). Wij blijven hem niettemin verplicht voor hetgeen hij ons mededeelt. Wij kunnen daaruit veel leeren. Wij zien er al dadelijk uit, dat in zijn tijd de zilveren plak de gewone kleine munt was, en het gouden schild de gewone groote munt. Het laatste, het schild, was eerst sedert korte jaren in ons graafschap in omloop. Het was van Franschen oorsprong, later ook in Vlaanderen inheemsch geworden, vervolgens omstreeks 1330 ook bij ons ingevoerd, en in 1335 (zoo niet reeds vroeger) op onze eigene munt nagemaakt [4]). Het oude

---

1) Toen het Fransche schild hier eerst in omloop kwam, gold het 12 sch. Holl., b.v. anno 1340 (Van Mieris, dl. II, blz. 633) en 1342 (Rek. der Graf., dl. I, blz. 234; dl. II, blz. 195 vlg. en passim), d. i. 144 penn. = 18 gr. Het schild wordt echter somtijds voor 20 gr. gerekend (Rek. der Graf., dl. I, blz. 234); ook in Gelderland wordt het schild in 1350 voor 20 gr. gerekend (zie Nijhoff, Gedenkwaardigheden, dl. II, blz. 46). Doch bij den muntbrief van 1355 (Van de Wall, Handv. van Dordrecht, dl. I, blz. 251) is bepaald, dat het toen te Dordrecht gemunte schild uitgegeven en op de tollen enz. ontvangen zou worden voor 18 gr., juist gelijk onze annalist zegt.

2) Vgl. Van Mieris, dl. III, blz. 184 (1366): „24 Dordr. of Vl. gr. voor den scilt". Een huis te Leiden, geschat voor 15 ℔, wordt verkocht voor 13 ℔ gr., „ene plac voer 16 d." (Zoenboek, 6 November 1371, fol. 26). Dat de plak later op 12 penn. teruggezet is, wordt bevestigd door een brief van 1374 bij Van Mieris, dl. III, blz. 294: „15 ℔ 13 sc. 1 d. Holl., die plac 12 Holl." Waarschijnlijk zijn zij later nog eens afgeslagen: in het Zoenboek van Leiden, f. 41, lezen wij (21 Juli 1376): „350 ℔ Holl., die plac nieuw vor 9 penn.". En in den muntbrief van 1388 (Van Mieris, dl. III, blz. 504): „item die corte crusen, die men heet Vlaemsche placken, voor 10 d. Holl.".

3) Een opgave tot het muntherstel van 1388 toe (Van Mieris, dl. III, blz. 505) zou ons te pas gekomen zijn.

4) Zie den muntbrief van 19 October 1355 bij Van de Wall, l.c. — In 1336 was het

Fransche schild stond het hoogst aangeschreven, maar de Vlaamsche en Hollandsche namaaksels verschilden daarvan vooralsnog weinig of niets in innerlijke waarde. Van het oogenblik af, waarop de betaling van groote sommen in die gouden specie begon te geschieden, bestond er dus de dubbele standaard, en kon bijgevolg het gehalte der zilverstukken niet verminderd worden, zonder dat dit de verhouding, waarin zij tot het schild plachten te staan, verstoorde. Vroeger, eer de gouden munt gangbaar was, moest het verlichten der zilvermunten alleen een schijnbaar duurder worden van alle koopwaren teweeg brengen, hetgeen ook aan andere oorzaken kon worden toegeschreven; maar sedert men het goud met het zilver en het zilver met het goud vergelijken kon, werd het dalen van de waarde der zilverspeciën onmiskenbaar. Om een schild in te wisselen, moest men gedurig meer zilverstukken geven; het bleek dus dat de waren niet duurder, maar het zilverstuk goedkooper was geworden, zooveel goedkooper als het minder zilver dan voorheen bevatte. Het oude Fransche schild was voortaan de vaste maatstaf van alle andere waarden. Daaraan meet dan ook onze annalist het verlies van de gewone zilvermunten af; hij noemt twee zulke muntstukken, de plak en de groot, zonder echter op te geven in welke verhouding zij onderling staan, hetgeen wij toch moeten weten om zijn berichten te kunnen gebruiken. Gelukkig kunnen wij die wetenschap elders opdoen. In een aantal bescheiden uit de eerste helft der veertiende eeuw wordt de groot gerekend voor acht penningen Hollandsch. Zoo gebood Willem III in 1330 „den goeden grooten Conincs tornoys te gaen voor acht penningen Hollands" [1]) en zijn zoon Willem IV in 1342 eveneens „den ouden grooten Conincs tornoys van Vrankrike voor acht deniers Hollands" [2]). Nemen wij aan, dat hij in 1369 nog die waarde bezat, dan was de plak, die toen volgens onzen annalist voor zestien denariën of penningen werd aangenomen, een dubbele groot [3]). Na 1369, zegt de annalist, was de plak slechts tegen 12 penningen gangbaar, en werkelijk vinden wij in een grafelijken brief van 1374 [4]) „die plac voor

nog een zilvermunt, die de hertog van Brabant en de graaf van Henegouwen en Holland als gewone munt voor hun beider landen voornamen te slaan (zie Van Mieris, dl. II, blz. 575).

1) Van Mieris, dl. II, blz. 196.

2) Ibid., dl. II, blz. 671.

3) Geldersche plakken worden anno 1371 genoemd bij Nijhoff, Gedenkwaardigheden, dl. III, blz. 267.

4) Van Mieris, dl. III, blz. 294.

12 deniers Holl." Doch te zelfder tijd en zelfs reeds vroeger, in 1363, vinden wij door geldschieters den groot niet meer voor 8, maar voor 6 deniers aangenomen [1]). In 1370 schijnt dus eerst van staatswege verordend, wat reeds te voren in het verkeer gebruikelijk geworden was, en plak en groot beide een vierde in ruilwaarde verlaagd. Zijn deze gevolgtrekkingen juist en mogen wij dus de plak voor een dubbelen groot houden, dan hebben wij de berichten van den annalist op te vatten als in de volgende tabel staat uitgedrukt.

In 1355	gold het gouden schild [2])	(18 grooten of)	9	plakken.
„ 1367	„	(34 „ „)	17	„
„ 1370	„	(50 „ „)	25	„
„ 1371	„		27½	„
„ 1372	„		29	„
„ 1373	„		30	„
„ 1374 [3])	„		32	„ [4]).

Dus was de zilveren pasmunt in vergelijking met den gouden standaard in een tijdsverloop van twintig jaren — de afzetting van de plak met 25 pct. in rekening gebracht — tot $^2/_5$ van haar vroegere waarde gedaald [5]). Gedeeltelijk is dat snelle verval aan het slechtere gehalte der nieuw geslagen stukken te wijten, gedeeltelijk ook daaraan, dat voor de invoering van gouden speciën, de zilveren een fictieve waarde, ver boven haar wezenlijke waarde aan zilver, hadden bezeten en trapsgewijs maar snel naar het peil van haar werkelijke waarde terug zonken, toen zij eens tegen het goud verwisselbaar geworden waren. De laatste

1) Van Mieris, dl. III, blz. 146, 158.

2) Volgens een handschrift aangehaald door Van der Chijs, Munten van Holland, blz. 216, had Albrecht op St. Odulfsdag van 1370 een gouden schild, gelijk aan het Fransche, doen slaan, dat 36 grooten, gelijk hij meteen slaan deed, gelden zou.

3) Nieuwe plakken werden geslagen in 1376 (Van Mieris, dl. IV, blz. 316).

4) Ook elders, in andere documenten, ziet men het schild steeds meer plakken gelden (niet precies gelijk te Leiden — dit is ook niet te wachten — maar in het algemeen in gelijke mate). Van Mieris, dl. III, blz. 292 (anno 1374): „elf oude schilde, 30 placken voor eenen schilt gerekent"; ibid., dl. III, blz. 326 (anno 1376): „23 Holl. placken of 30 placken voor den ouden schilt gerekent"; ibid., dl. III, blz. 405 (anno 1383): „enen ouden scilt voer 27 placken ende elcke placke voer twe grote". De laatste plaats bewijst, dat de plak een dubbele groot is; datzelfde leert ook de munt-ordonnantie van 1454 bij Van der Chijs, Munten van Holland, blz. 420: „dubbel groten genaemt placken of stuvers". De laatste naam is eerst van later tijd.

5) Hierbij is in rekening gebracht de afzetting van de plak met 25 pct., waardoor de daling van het pond in zilver op ongeveer $^2/_5$ van zijn vroegere waarde teruggebracht wordt.

oorzaak acht ik verre de machtigste. Zoolang het zilver alleen gangbaar was, moest de waarde wel conventioneel zijn [1]).

Wij vernamen dat bij de waarde-vermindering van plak en groot, op aandrang van de burgerij (communitas), beide muntstukken in verhouding tot den denarius of penning een vierde waren afgeslagen en voortaan slechts voor 12 en voor 6 penningen gangbaar waren verklaard. Wij zouden allicht meenen dat die verordening uitsluitend in het belang van het dagelijksch verkeer, waarbij slechts geringe geldsommen betrokken waren, genomen was. Dat is echter zoo niet. De penning was de eenheid, waarnaar zich in Holland alle betalingen, tot hoe hoog bedrag ook, regelden. Men rekende namelijk met penningen, met schellingen (of onsen [2])) penningen en met ponden penningen, en die schellingen en ponden, die oorspronkelijk zeker het gewicht hadden uitgedrukt, dat de te betalen som in penningen hield, waren later een vast getal van penningen gaan beteekenen. Natuurlijk, immers gave penningen gingen er altijd evenveel op een ons en op een pond, en dus behoefde men niet altijd schalen en gewicht te gebruiken, men kon volstaan met te zien dat de penningen gaaf waren en ze dan tellen. Mettertijd verstond men door een schelling penningen altijd twaalf, en door een pond twintig maal twaalf of 240 penningen. Men sloeg geen muntstukken van dat bedrag, geen schellingen, geen ponden, maar men rekende er in den geldhandel en in den wissel mede. De grafelijkheidsrekeningen zijn alle op

1) Vgl. Thomas Aquinas en anderen over den valor impositus (Endemann, l.l.). Hoogst belangrijk is het bericht bij Wilhelmus Procurator (Matthaeus, Analecta, t. II, p. 710), dat in 1330 de gouden eeuw scheen teruggekeerd en het goudgeld overvloediger werd dan het zilver. Dit bericht wordt op allerlei wijs gesteund. Vóór 1330 komt goudgeld bij Van Mieris niet voor; ook niet in de Grafelijkheidsrekeningen van 1316 (de eenige van vóór 1330), en in dat jaar 1330 geeft de graaf de eerste valuatie van gouden en zilveren penningen (Van Mieris, dl. II, blz. 496). Geen twijfel of daarbij werd zilver in vergelijking tot goud te hoog gesteld en was de reactie, die volgde, in zoover noodzakelijk. Het zou van belang zijn de waarde aan zilver der toenmalige Fransche grooten juist te kennen.

2) Het pond Hollandsch is van ouds een pond penningen, en heet ook zoo, b.v. in een brief van 1202 (Oorkondenboek, dl. I, N°. 193) „quinque libras denarorium" en in een anderen van 1282 (Oorkondenb., dl. II, N°. 448) „libra hollandensium denariorum", waarvoor reeds in 1223 (Oorkondenb., dl. I, N°. 281) „librae hollandenses". De middenterm tusschen penning en pond is oudtijds ons; in een brief van omstreeks 1100: „quindecim libras et sex uncias, quinque denarios minus", en „sex libras, unam unciam minus" (Oorkondenb., dl. I, N°. 105). Of schelling, welke benaming het woord ons uit de geldrekening verdrongen heeft, oorspronkelijk ook een gewicht, aan het ons gelijk, heeft aangeduid, durf ik niet beslissen.

dien voet ingericht. 's Graven rentmeesters ontvingen en betaalden met grove zilver- of met goudspeciën, maar herleidden de waarde er van in ponden, schellingen en penningen. De bepaling derhalve, dat voortaan de plak slechts voor 12 penningen zou gelden, betrof alle transactiën. Iemand, die aan een ander een pond schuldig was, had voor de afzetting van de plak 15 zulke plakken te betalen (15 $\times$ 16 = 240), en moest na de afzetting er 20 geven (20 $\times$ 12 = 240). Hetzelfde gold van alle veelheden van ponden, en dus van elke betaling, die in plakken geschiedde.

In het voorbijgaan zij opgemerkt, dat er behalve de gewone Hollandsche penning nog velerlei andere in Holland gangbaar waren, van verschillend gehalte en van verschillende waarde, zooals de gewone penning tournois, ook wel zwarte tournois geheeten, die maar een halven penning Hollandsch gold, en de groote of Coninx-tournois, in de wandeling kortaf groot genoemd, die zestien maal meer deed, en dus acht penningen Hollandsch waard was [1]). Het spreekt van zelf, dat de schellingen en ponden van zulke penningen in dezelfde verhouding tot schellingen en ponden Hollandsch stonden, waarin de enkele penning stond tot den penning Hollandsch, en dat dus een pond Hollandsch gelijk is aan 2 ponden zwarte tournoisen en aan $^1/_8$ pond grooten [2]).

Het bovenstaande is noodig te weten om de beteekenis te vatten van een overeenkomst, waaruit de mate der muntverzwakking gedurende het tijdvak, volgende op dat, waaromtrent ons de annalist van Sint Pancras' kapittel heeft ingelicht, allernauwkeurigst kan worden gekend, en die ik thans ga bespreken.

Graaf Willem III, onder wiens gelukkige regeering Holland in welvaart en bedrijvigheid buitengewoon snel toenam, wenschte het land van Zwijndrecht, dat nog grootendeels onbedijkt en aan gedurige overstroomingen onderhevig was, behoorlijk in te dijken. Voor een gedeelte behoorde het de grafelijkheid toe en werd van haar in leen gehouden, onder andere door de heeren van Zwijndrecht (wier geslacht juist omstreeks dien tijd met Jan, 's heeren Aper's zoon, uitstierf) en door de heeren van Brederode (die

---

1) Aldus vastgesteld in de valuatie van 1330 (Van Mieris, dl. II, blz. 496).

2) Omstreeks 1284 heeft Floris V nieuwe zilvermunt geslagen (Oorkondenboek, dl. II, N°. 530); er schijnt toen muntverzwakking plaats gehad te hebben. In 1296 (Oorkondenb., dl. II, N°. 750) worden onderscheiden Holl. penn. *oud* payments (een penn. Engels = $3^1/_2$ penn.) en *nieuwe* Holl. penn. (4 penn. Eng. = 9 penn. Holl.); met andere woorden oud : nieuw = $3^1/_2 : 2^1/_4$ = 14 : 9. In N°. 968 (anno 1296) is weer 4 penn. Eng. = 9 penn. Holl.

Heer-Heyenland hielden [1])). Een ander gedeelte daarentegen kwam in eigendom toe aan de rijke abdij van Sint Paulus te Utrecht, door schenking van bisschop Adelbold, aan wien het de beruchte gravin Adela indertijd gegeven had [2]). Het was wenschelijk dat al die bezittingen onder één beheer werden gebracht, ten einde de bedijking van de gansche waard gelijkelijk en hecht en sterk kon geschieden. Om die reden bewoog de graaf den heer van Brederode zijn leen tegen een som gelds aan hem af te staan (in het jaar 1331 [3])), en den abt en het convent van Sint Paulus om hem hun eigendom in erfpacht [4]) op te dragen, dat wil zeggen: zoo goed als aan hem te verkoopen voor een onaflosbare jaarlijksche rente (in 1323 [5])). Nadat dit geschied was, kon de graaf er eerst toe overgaan om geheel Zwijndrecht bij gelijke zestiende gedeelten ter bedijking volgens Zeeuwsch recht op eenvoudigen voet uit te geven (in 1331 [6])).

Die jaarlijksche rente, in 1323 door den abt van Sint Paulus bedongen, is het nu die ons omtrent de muntverzwakking na 1370, beter dan iets anders, onderricht. Zij bedroeg oorspronkelijk „honderd pond zwarte tournoys, een goede grote Coninx tournoys voor zestien penningen gerekend" [7]). In penningen Hollandsch had derhalve de grafelijkheid jaarlijks den abt 50 ponden te betalen. Werkelijk vinden wij ook op 's graven rekening van 1331 [8]), de eerste die na het jaar der overeenkomst bewaard is gebleven, door den rentmeester van Zuid-Holland opgeteekend: „Item den abt van Sint Pouwels tot Utrecht, bi sinen brieve van den pachte van Swindrecht, dair die dach of was t' Sinte Martijns misse in den winter in 't jaar '30.... 25 ℔", en een gelijke som later nog eens [9]) te Sint Jans misse in den zomer, want de betaling geschiedde in halfjaarlijksche termijnen. Van de eerstvolgende jaren zijn de rekeningen verloren gegaan, maar

---

1) Oorkondenboek, dl. II, N°. 458.

2) Reeds Baldericus Noviomagus, Chron. Cameracense (Kluit, Hist. Critica, t. II, p. 79), weet, dat de Merwede streek „episcoporum Traiectensis videlicet ac Coloniensis, sed et aliquot abbatum in piscatione et venatione communis possessio erat".

3) Van Mieris, dl. II, blz. 519.

4) De Kerk mag geen grondeigendom verkoopen (zie Endemann, Nationalökon. Grundzüge, S. 143).

5) Van Mieris, dl. II, blz. 523.

6) Ibid., dl. II, blz. 511; Grafelijkheidsrekeningen, dl. I, blz. 142, 149, 150.

7) Van Mieris, dl. II, blz. 324.

8) Grafelijkheidsrekeningen, dl. I, blz. 144.

9) Ibid., dl. I, blz. 147.

geen twijfel of de bedongen som is tamelijk geregeld uitbetaald: jaar aan jaar ontving de abt zijn vijftig pond Hollandsch.

Doch die vijftig pond werden, naar den steeds sneller dalenden koers van de zilvermunt, gedurig minder in ruilwaarde. Vertegenwoordigde de bedongen erfpacht op het tijdstip der overeenkomst vrij nauwkeurig de rente, die het grondstuk toen opbracht, na de tierceering van de waarde der zilvermunt bleef zij natuurlijk twee derden daar beneden. Dat was niet meer dan het gewone verlies, dat elk rentenier, elk schuldeischer leed en zich getroosten moest. Maar een geestelijk sticht en een eerwaardig prelaat stonden niet met den gemeenen man gelijk en verdienden met onderscheiding en met meer dan stipte rechtvaardigheid behandeld te worden. Zelfs een graaf van Holland moest op hun klachten en vertoogen letten. Na veel gehaspel kwam het in 1371 tusschen de grafelijkheid en het convent tot een schikking, waarvan de oorkonde gelukkig nog bestaat [1]).

In dat belangrijke stuk wordt eerst de oorsprong der renteschuld kortelijk herinnerd; dan gewaagd van de „alrehande geschil ende twist overmids de vernieuwinghe ende verloop van den payemente", die in den laatsten tijd tusschen de partijen gerezen waren; eindelijk bepaald, dat voortaan, om alle onzekerheid te voorkomen, in plaats der bedongen honderd ponden tournois, „dertien merk fijn zilvers troys gewichte of payement daarvoir" in twee termijnen 's jaars zou worden betaald [2]). Voor het convent was dit de meest wenschelijke wijziging der oude overeenkomst, die dan ook voor het goede inzicht van den toenmaligen abt getuigt. Immers op deze wijs werd de pacht voor altijd tegen het nadeel der muntverzwakking beveiligd; hoe diep ook de waarde van den penning en van het pond mocht dalen, de waarde van het zilver en van het mark fijn zilver scheen onveranderlijk, en is ook inderdaad tot na de ontdekking van Amerika en de ontginning van de Potosi-mijnen onveranderd gebleven. Strikt genomen

---

1) Van Mieris, dl. III, blz. 257. Soortgelijke betaling werd toegestaan door Jan van Virnenburg aan de stad Utrecht in 1369 (Van Mieris, dl. III, blz. 239). Het daar genoemde mark (Keulsch of Troysch?) = omstreeks $10^1/_2$ ₰ Utr. payment.

2) Vgl. Van Mieris, dl. III, blz. 134 en 209. Met dezelfde bedoeling denkelijk wordt soms aan een gunsteling van geringen stand geschonken „een hoet tarwen 's jaers jof tgelt daervoren, dat hi waerdich is, alle jaren opten voorn. dach" (b.v. Van Mieris, dl. III, blz. 301, uit 1374).

had men zeker bij het bepalen van de hoeveelheid zilver, die voortaan als pacht betaald zou worden, behooren uit te gaan van de waarde, die de 100 ponden tournois tijdens het sluiten van het verdrag in 1323 bezeten hadden. Het schijnt echter dat partijen zich geregeld hebben naar den koers van het jaar 1371, waarin het verdrag herzien werd, en dat honderd ponden tournois op dat tijdstip ongeveer overeenkwamen met 13 marken fijn zilver. Hoe dit zij, het kwam er vooral op aan zich tegen nieuwe rentevermindering voor het vervolg te vrijwaren, en dat doel werd volkomen bereikt.

Werd zoo bij de schikking het convent gebaat, ook ons komt zij uitnemend te stade om over een lang tijdsverloop de gestadige muntverzwakking te leeren kennen. Wij hebben namelijk slechts de rekeningen van den grafelijken rentmeester van Zuid-Holland in te zien om te weten te komen, hoeveel ponden men in de opeenvolgende jaren besteden moest om de vereischte hoeveelheid zilver te koopen.

De reeks dier rekeningen is ongelukkig verre van volledig; doch de overgeblevene zijn toch voor ons doel toereikend, want van jaar tot jaar behoeven wij het verlagen der zilvermunt juist niet te volgen, het is genoeg als wij het met niet al te groote sprongen kunnen nagaan. Zie hier, hoeveel in de volgende jaren bij elken termijn voor het zilver in rekening is gebracht [1]):

in 1381	38 ℔		20 d.
„ 1382	38 „		20 „
„ 1383	38 „	14 sc.	
„ 1386	39 „	15 „	
„ 1388	55 „	18 „	
„ 1389	48 „	17 „	10 „
„ 1394	53 „	(het bodenloon [2])	

daaronder begrepen).

1) Zie de rentmeestersrekeningen boven bedoeld (Rijksarchief).

2) Vgl. Grafelijkheidsrekeningen, dl. I, blz. 148. Toevallig stelt een post uit de Grafelijkheidsrekening van 1394 (III, 50) in staat de juistheid der betaalde erfpacht te controleeren (fol. 28): „Item 20 daghe in Julio Adriaen den goutsmit van Dordrecht van miinre vrouwen seghel te sniden 20 nye scilden ende van een half marc silvers daertoe gedaen 9 sc. 4 d. [grote], denselven scilt voir 40 gr. fac. 3 ℔. 16 sc. [grote]". Hiermee stemt juist overeen een andere post derzelfde rekening (fol. 30), waar een anderen goudsmid, Boudiin van Delf, voor een lood zilver 14 gr. betaald wordt; 8 lood = $^1/_2$ mark en 8 × 14 gr. = 9 sc. 4 d. Als nu $^1/_2$ mark = 9 sc. 4 d. gr. is, dan is $6^1/_2$ mark =

Dus in dertien jaren tijds een vermeerdering van meer dan 13 pond, meer dan gemiddeld een pond 's jaars. Tusschen 1398 en 1431 ontbreken de opgaven [1]). Maar in 1432 vinden wij de som intusschen tot 63 ℔ 21 d. aangegroeid, dat is in 36 jaren met 10 ℔ vermeerderd: een niet zoo snelle aanwas als in het voorgaande tijdvak, maar toch nog altijd een aanzienlijke. En nemen wij het geheele tijdsverloop in eens, dan bekomen wij in nog geen zestig jaren een verhooging van 25 ℔ tot 63 ℔, met andere woorden een verhooging met 142 pct. En dat, let wel, nadat in de dertig vorige jaren al een vermeerdering van ruim 300 pct. had plaats gehad. Binnen een eeuw was dus de waarde van het zilver in verhouding tot de zoogenaamde zilvermunt omtrent 450 pct. verhoogd: of juister gezegd, de muntstukken waren even zooveel in waarde gedaald.

En daarbij is het nog niet gebleven. Aan het eind der middeneeuwen ontving de abt, in plaats der oorspronkelijke 25 ℔:

in 1499	140 ℔ 8 st.
„ 1506	148 „ 4 „

dus weer aanzienlijk meer dan het dubbele van voor zeventig jaren [2]).

Het convent had reden om de nagedachtenis van den abt te zegenen, die in 1371 zoo goed voor de toekomst gezorgd had. Maar minder ver ziende of minder invloedrijke renteniers leden de schade ten volle, die de abdij ontgaan was. De rente, die hun in ponden Hollandsch in het jaar 1371 was verzekerd, had sedert vijf zesden van haar waarde verloren: om het zilver, en bij gevolg allerlei waren, te koopen, die in dat jaar 25 ℔ kostten, hadden zij thans ongeveer 150 ℔ te betalen. En hoeveel ongunstiger was nog de toestand dergenen, die vóór de eerste muntverzwakking, vóór het jaar 1355, hun erfrente hadden gekocht! Zij ontvingen nog geen achttiende van de waarde, die oorspronkelijk bepaald was. Aan het onverstand en de kortzichtige baatzucht der regeeringen was dit grove onrecht, die benadeeling der geldschieters en be-

---

6 ℔ 1 sc. 4 d. gr. en dit tot Holl. herleid en dus met 8 vermenigvuldigd geeft 48 ℔ 10 sc. 8 d., hetgeen al zeer weinig verschilt met hetgeen den abt betaald is.

1) Zie Van Mieris, dl. IV, blz. 142, 809.

2) In 1672 was het domein in Zuidholland aan St. Paulus, den Dom en Oudmunster schuldig de som van 315 gulden 3 st. 's jaars (Resol. Holland, 5 Juli 1672, blz. 246, 247). — Vgl. hier vooral N. G. Pierson in zijn Leerboek der Staathuishoudkunde, 2de druk dl. II, blz. 665 vlg. (N. v. d. R.).

voordeeling der schuldenaars, alleen te wijten. De schaarschheid der edele metalen had daarop volstrekt geen invloed geoefend, want deze werkte uit den aard der zaak in dezelfde mate op gemunt en ongemunt metaal en op beider verhouding tot alle andere waren.

(Bijdragen voor Vaderl. Geschiedenis en Oudheidkunde, Tweede Reeks, dl. IX, blz. 1 vlg.)

DE WAARHEID AANGAANDE ALLAIRT BEYLINC [1]).

I [2]).

(1869.)

Het onderwerp, waarover in dit opstel gehandeld wordt, is van weinig of geen belang. Heeft voor vier eeuwen zekere Beylinc, van wien wij overigens niets weten, zijn eer liever gehad dan zijn leven en zijn leven prijs gegeven om zijn woord te houden? Van het antwoord op die vraag hangt voor ons niet één belang af. Zelfs de nationale roem is er niet in betrokken. Want zoo wij ons, bij een toestemmend antwoord, op het bezit van zulk een edelaardigen landgenoot als Beylinc beroemen mogen, moeten wij ons tevens schamen over die andere landgenooten, die den man niettemin wreed en schandelijk ter dood hebben gebracht.

Waarom dan de vraag besproken? Omdat het onderzoek, waaruit het antwoord moet voortvloeien, als proeve van historische kritiek bijzonder leerrijk is, en de overlevering aangaande Beylinc's zelfopoffering nu toch eens in alle hand- en leerboeken onzer geschiedenis een plaats heeft gevonden, en meer algemeen bekend is dan feiten en gebeurtenissen, die inderdaad veel gewichtiger zijn en meer bekend verdienden te wezen.

Beginnen wij met ons te herinneren hoe de overlevering luidt. Wij kunnen niet beter doen dan ze ons door Wagenaar te laten

1) Uit de echte stukken, door De Jonge en anderen aan het licht gebracht blijkt, dat dit de juiste spelling van den naam is.

2) Fruin heeft zijn verschillende stukken over dit onderwerp tot een geheel willen verwerken en daarvoor de aanwijzingen volledig gegeven; naar die aanwijzingen wordt een en ander door ons uitgegeven. De eerste redactie van het eerste artikel is van 1869, de bovenbedoelde aanwijzingen zijn van omstreeks 1890. (N. v. d. R.)

verhalen [1]). „.... 't Slot te Schoonhoven bleef nog eenigen tijd in handen der Kabbeljaauwschen. 't Werdt door Willem van den Koulster verdedigd, doch 't ging eerlang, bij verdrag, over. De burgtzaaten bedongen lijf en goed, uitgenomen Albrecht of Arnold Beiling, die veroordeeld werdt om leevende in de aarde gedolven te worden. Vooraf kreeg hij, op zijn woord van eer, eene maand verlof tot het beschikken zijner zaaken. Ook keerde hij, als een ander Regulus, ter bestemden tijde weder. Het vonnis werdt toen op een molenwerf, even buiten de stad, aan hem uitgevoerd".

Zoo beschrijft ons de prozaïsche en doorgaans nauwkeurige geschiedschrijver het droevig maar grootsch uiteinde van den held, die in onze dagen door drie beroemde dichters, door Helmers, Bilderdijk en Tollens, bezongen is. Een anderen Regulus noemt hij hem: een benaming van kwade voorbeduiding. Want allen weten wij het, de eerste, de Romeinsche Regulus is, na eeuwen lang door dichters en dichterlijke geschiedschrijvers tot in de wolken verheven te zijn, bij nader inzien en na rijpen rade met algemeene stemmen van lauwerkrans en martelaarskroon beroofd en van zijn aanspraak op zielenadel en heldenmoed vervallen verklaard. De geschiedenis heeft de poëzie tot zwijgen gebracht, en Regulus is tegenwoordig een Romein als een ander, die overwonnen heeft en overwonnen is, en die gestorven is, men weet niet wanneer en men weet niet hoe.

Zal het onzen Hollandschen Regulus evenzoo gaan? Verheerlijkt is hij in zijn goede dagen niet minder dan zijn voorganger: in zoover is hij zeker met dezen te vergelijken. En even als deze schijnt hij ook zijn beste dagen gehad te hebben; zijn roem is blijkbaar aan het tanen. De dichters van het heden bezingen hem niet meer. De geschiedschrijvers blazen hem ter eer de loftrompet minder luid. De geestdrift is aan het bedaren, de twijfel neemt de overhand. Hoe zeer 's mans glorie reeds verflauwd is, zal ons het best blijken als wij met het verhaal van Wagenaar de beschrijving van Wijnne vergelijken, zooals zij voorkomt in de uitgaaf van 1868 van zijn handboek, die toen ik dit schreef de nieuwste was.

„Jacoba's troepen gelukte het Schoonhoven te vermeesteren. Niet de opperbevelhebber, maar de onderbevelhebber Albrecht Beiling moest — men weet niet waarom — als offer van de wraak der gravin vallen. Naar velen meenen, doch anderen be-

1) Vaderlandsche historie, Dl. III, blz. 463.

twijfelen, werd hij levend begraven". Meer niet. Niets van het verlof en van den terugkeer; niets van Regulus en van zelfopoffering. Zelfs de onderscheiding van levend begraven te zijn, wordt den man betwist: „velen meenen, anderen betwijfelen". Tot het stellig ontkennen van hetgeen zoo lang met ophef verkondigd is, hebben onze schrijvers nog den moed niet. Maar het ongeloof zit in de lucht, en men hoort reeds mompelen wat spoedig luidkeels zal gezegd worden, dat de overlevering op geen genoegzamen grond berust.

Er laat zich dan ook nog al wat tegen de gewone voorstelling inbrengen. Dat een rechtschapen man uit liefde tot de zijnen, voor wier lot hij zorgen moet, een uitstel van de doodstraf, waartoe hij veroordeeld is, afsmeekt, en daarna, zijn woord getrouw, terugkomt om te sterven, is, Goddank, op zichzelf niet ongerijmd en ongelooflijk. Het heeft nooit aan edelaardige en trouwe mannen ontbroken. Maar onbegrijpelijk, zoo al niet moreel onmogelijk, is het, dat men iemand, dien men zoo minacht dat men hem niet tot den dood van een krijgsman, maar tot dien van een vrouw of van een eerlooze veroordeelt, evenwel zooveel vertrouwen schenkt, dat men hem, op zijn woord van eer, een maand lang vrij laat rondloopen. Zulk vertrouwen en zulke minachting zijn niet met elkander te rijmen, de samenvoeging schijnt ongerijmd. De eenige denkbare verklaring is die, welke Tollens in zijn dichtstuk aan de hand geeft, dat namelijk de overwinnaar een gruwzame wreedaard was, die zijn vijand liever nog tot de schande dan tot den dood wilde doemen, en hem opzettelijk de gelegenheid om zich te redden opende, in de hoop dat hij er misbruik van maken zou; en die verder, toen de berekening verkeerd uitviel, zonder eenig gevoel voor den zielenadel van zijn slachtoffer, het schandvonnis toch ten uitvoer deed leggen. Maar zulk een wreedheid en laagheid is nauwelijks denkbaar; en van ridder Floris van Kijfhoeck is niets bekend dat ons recht geeft tot zulk een onteerend vermoeden. Het verhaal blijft, zooals het daar ligt, een psychologisch raadsel.

En wie zijn het die het ons verhalen? is hun gezag voldoende om ons te doen gelooven wat overigens ongelooflijk mag heeten? Van de inneming van Schoonhoven spreken alle kronieken van den tijd; van Beylinc en zijn droevig einde slechts twee geschiedschrijvers, of liever twee boekenmakers en boekverkoopers. De een, die zijn werk vijftig jaren na de gebeurtenis heeft uitgegeven, zegt niet meer dan dat Beylinc levend is begraven; de ander,

de eenige die van het verlof en de terugkomst spreekt, heeft zijn boek bijna een volle eeuw na het voorval in het licht gegeven. Dus de eenige borg voor een feit, dat zielkundig niet te verklaren is, is een boekenmaker zonder gezag, die het 93 jaren nadat het zou zijn voorgevallen te boek heeft gesteld.

Die laatste redeneering brengt ons op den goeden weg. Wij hebben met een historische vraag te doen. Om die op te lossen moeten wij eerst onderzoeken, door wie en hoe de overlevering tot ons is gekomen. De verklaring, hoe het feit denkbaar en mogelijk is, kan dan later worden beproefd.

De oudste schrijver, die ons van Beylinc spreekt, is Veldenaer, een Utrechtsch boekdrukker, die in 1476 zijn *Fasciculus Temporum* uitgaf. Hij zegt eenvoudig [1]: „Ende op 't slot was casteleyn Willem van Colster ende bi hem Aernt Beylinc met meer ander. Ende se gaven 't slot op, behoudelick hoir lijf ende goet, sonder Aelbert Beylinc, die wert levendich begraven buten Scoenhoven op enen molenwerff".

Hij noemt het slachtoffer eerst Aernt, later Aelbert. Van daar de twijfel van den voorzichtigen Wagenaar, die „Albrecht of Arnold Beiling" schrijft. Bilderdijk, die den man „Arnold Beilaert of Beiling" heet, doet dit zonder eenigen grond, denkelijk alleen om zich te onderscheiden van de rest der stervelingen. Niemand voor of na hem heeft ooit Beilaert gezegd.

Het is bekend dat Veldenaer geen eigen werk, slechts een compilatie uit andere boeken geleverd heeft. Van waar hij zijn verhaal van het innemen van Schoonhoven ontleend heeft, is ons toevallig bekend. Hij vond het in een Latijnsche kroniek van niet veel oudere dagteekening, het *Chronicon de Hollant*, dat door Matthaeus in het vijfde deel zijner *Analecta* is afgedrukt. Daar lezen wij [2]: „Et in castro fuit castellanus dictus Wilhelmus de Colster et Arnoldus Beylinc cum aliis, et tradiderunt castrum salvis corporibus et bonis, excepto Alberto Beylinck, qui fuit vivus sepultus super locum molendinae extra Schoenhoviam".

Gij ziet, de overeenkomst is letterlijk. Beide berichten zijn dus maar voor één te rekenen. In beide ontbreekt het bericht omtrent het verkregen verlof en de terugkomst, waarop echter alles aankomt. Dit vinden wij eerst bij onzen tweeden zegsman, den boekdrukker Severtsz., die in 1517 de groote *Chronycke van Hollandt*

1) Fol. 312.
2) Analecta, dl. V, p. 609.

in het licht zond, insgelijks een compilatie, gemakshalve in „divisiën" verdeeld, vanwaar zij den naam van *Divisie-kroniek* heeft gekregen [1]). Deze verhaalt ons de toedracht der zaak aldus [2]): „Opten huse waren cappeteinen Willem die Kouster ende Aelbrecht Beyling mit noch vijftich vrome wapentuers, die hem selven begeerde te bescermen, stonden se weder, seer bedroeft wesende, also lange dat si van nootswegen bi gebreke van vitaelge, behouden haer lijf, dat opgaven; wtgeseyt Aelbrecht Beyling, dye ghehouden wort tot vrou Jacobs behoef; ende hem worde wtsettinge gegeven een maent lang, ende zijn lijf dien tijt versekert, dat hi soude mogen gaen visiteren sine vrienden, eerst doende enen eet weder in te comen. Ende als hy, een maent geleden wesende, wederom quam, worde hij in den nacht al levende op enen molewerf begraven".

De tekst is blijkbaar op een paar plaatsen bedorven en niet met zekerheid te herstellen [3]), maar gelukkig juist niet in die volzinnen, die voor ons onderzoek de eenige belangrijke zijn. Wij hebben hier in de hoofdzaak hetzelfde bericht als in het *Chronicon de Hollant* en bij Veldenaer, maar met bijzonderheden, die bij dezen ontbreken. Zijn zij aan een andere oude beschrijving ontleend, of moeten wij ze als bloote uitwerking en opsiering van hetzelfde verhaal aanmerken? Hoe prachtig hebben latere dichters het verhaal der *Divisie-kroniek* niet uitgesponnen; hoeveel omstandigheden hebben zij uit hun verbeelding er ingevoegd! Had de kroniek daartoe niet zelf het voorbeeld gegeven; had zij niet eveneens het kortere bericht, dat Veldenaer haar overleverde, met toevoegsels van haar eigen vinding opgeluisterd?

Zoo meent werkelijk de hedendaagsche twijfelzucht. Maar ik moet dit vermoeden ten stelligste tegenspreken. Wat de *Divisie-kroniek* meer geeft dan zij van Veldenaer ontvangen had is geen opsiering, geen uitbreiding van het verhaal van dezen, maar de toevoeging van iets geheel nieuws, waartoe in de voorstelling van Veldenaer geen aanleiding bestaat. Bovendien wie de *Divisie-kroniek* in haar geheel met Veldenaer en de overige kronieken,

---

1) Wij weten thans, dat deze kroniek op verlangen van den drukker en voor zijn rekening geschreven is door Cornelius Aurelius (Verspreide Geschriften, dl. VII, blz. 66 vlg.).

2) Fol. 269.

3) Mijn vriend en ambtgenoot De Vries, dien ik over deze plaats raadpleegde, was van oordeel dat men moet lezen: „... die hemselven begeerden te beschermen. Des wederstondense *bedruft* wesende, also lange" enz. En hij voegt er deze verklaring bij: *bedruft* is gebrek hebben, part. van *bedruften*, dat van (nood)*druft* komt. Verg. hd. *bedürftig*, mnl. *bedruftich* in den zin van *gebrekkig*.

die in druk bestaan, nauwkeurig vergelijkt, zal bevinden dat zij op vele plaatsen meer vermeldt dan zij uit de bekende bronnen had geput, en dat zij dus blijkbaar nog andere zegslieden volgt, wier geschriften op het oogenblik niet voorhanden zijn, maar wellicht nog ergens, in de een of andere boekerij, verscholen liggen. Wat hij uit deze meedeelt is nu niet ongeloofwaardiger dan het overige. Het kan even goed den toets der kritiek doorstaan. Het is onnoodig dit te staven met voorbeelden, aan andere verhalen ontleend. Het verhaal, dat wij beschouwen, moge zelf ten voorbeeld strekken. Maar eer ik dit toelicht, moet ik doen opmerken, dat indien Severtsz. werkelijk, zooals ik beweer, naschrijft en niet verdicht, niet hij eigenlijk onze zegsman is, maar de oudere schrijver, wiens woorden hij herhaalt. Zoo vervalt voor een groot gedeelte de achterdocht tegen het verhaal, die op het lange tijdsverloop tusschen de gebeurtenis en de beschrijving gegrond was. De oorspronkelijke, door Severtsz. nageschreven, zegsman heeft zeker dichter bij de gebeurtenis geleefd dan deze; hoe dicht evenwel kunnen wij niet bepalen. En mogelijk had hij op zijn beurt geput uit nog oudere bronnen, uit verhalen van tijdgenooten misschien. Bij gebrek aan alle gegevens dienaangaande kan dus de kritiek zich aan geen uitwendige bewijzen hechten. Zij moet zich bepalen tot het onderzoek van het verhaal op zich zelf, tot het opsporen van inwendige kenmerken van waarheid of onwaarheid. Gelukkig bezitten wij nog uit den tijd, waarin de gebeurtenis valt, een goed getal van echte bescheiden, oorkonden en rekeningen, die genoeg zekere en onwraakbare feiten opleveren, om er de juistheid van de berichten der kroniek aan te toetsen.

In de eerste plaats, het bestaan van den held kan niet in twijfel worden getrokken: hij is geen verdicht persoon. De Lange van Wijngaerden, de schrijver der *Geschiedenis van de Heeren en van de Stad van der Goude* (uitgegeven in 1813 [1])), heeft in het stadsarchief van Gouda het schouten-zegel van „Albert Beilinc", met zijn naam als randschrift [2]), ontdekt op een oorkonde van 1422 [3]). Door deze vondst wordt veel opgehelderd. Van belang is het, dat wij thans leeren dat Beylinc eigenlijk geen soldaat, geen ridder was, maar een burger, een burgerlijk ambte-

1) Vgl. over het geslacht Beylinc, dl. II, blz. 157.

2) Het schijnt, dat het randschrift van het zegel niet juist door De Lange van Wijngaerden gelezen en afgebeeld is (zie boven, blz. 202, noot 1).

3) Zie het aangehaalde werk, dl. I, blz. 735.

naar. Wijnne en zooveel anderen als met hem instemmen, vergissen zich dus door Beylinc onderbevelhebber op het kasteel van Schoonhoven te noemen, hoewel onze kroniek, die „Willem die Kouster" en „Albrecht Beyling" kapiteinen betitelt, tot die dwaling gereede aanleiding heeft gegeven. Willem van de Coulster, die met Beylinc genoemd wordt, was werkelijk slotvoogd van Schoonhoven, zooals uit een oorkonde van 19 October 1424 [1]) blijkt. Een andere brief van 14 Maart 1427 [2]) bewijst, dat hij het beleg van Schoonhoven overleefd heeft, en dat dus de kronieken waarheid spreken, die hem bij het overgeven van het slot voor zich zelf lijfsbehoud laten bedingen. Beylinc was derhalve geen eigenlijk bevelhebber te Schoonhoven; hij was schout van Gouda; hij was dit nog in Mei 1424, een jaar voor zijn dood, zooals toevallig de thesauriersrekening van Leiden ons leert [3]). Hij is dus waarschijnlijk eerst kort vóór de belegering van het slot daarheen gevlucht, en zoo hij aan de verdediging als kapitein heeft deel genomen, is dit slechts als een gevolg der omstandigheden, niet van een wettige aanstelling te beschouwen. Zoo wordt het begrijpelijk waarom hij alleen geen lijfsbehoud heeft mogen verwerven. Niet om zijn verdediging van Schoonhoven, niet omdat hij (zooals Bilderdijk zegt) „zijn eed aan zijn vorst gehouden had", is hij veroordeeld, want dan zouden zijn metgezellen met hem zijn gestraft, maar om een of andere daad die hij vroeger, en denkelijk wel als schout van Gouda, had bedreven.

En nu heerschte er juist omstreeks dezen tijd te Gouda meer dan in de andere steden van Holland een onzekerheid van gedragslijn, een aarzeling om tusschen de pretendenten naar de kroon te kiezen, die bewijst dat de burgerij er oneenig was en de partijschap er hoog was geklommen [4]). De overige steden, althans die van het toenmalige Noord-Holland: Haarlem, Delft, Leiden en Amsterdam, hadden zonder bedenken, zoodra Jan van Beieren gestorven was, Jan van Brabant als landsheer erkend en gehuldigd. Maar Gouda hield zich onzijdig, ook nadat het (14 Februari 1425) door een bezending van Leidsche regenten was aangemaand om zich bij de overige steden te voegen. Het helde zelfs blijkbaar

1) Van Mieris, dl. IV, blz. 739.

2) Van de Wall, Handvesten van Dordrecht, dl. I, blz. 508.

3) Kron. Hist. Gen., dl. VII, blz. 263.

4) Vgl. De Jonge in zijn stuk: Een onderzoek naar de waarheid aangaande Allairt of Albert Beilinc, in Bijdragen voor vaderl. gesch. en oudheidkunde, Tweede Reeks, dl. VI, blz. 145 vlg.; zie vooral blz. 150 en 154.

over tot de partij van Jacoba, welke het dan ook een half jaar later openlijk koos [1]). Niet onwaarschijnlijk is het, dat de schout Beylinc bij deze gelegenheid met al zijn invloed voor de Hollandsche steden en haar landsheer en tegen Jacoba heeft geijverd, en dat hij, toen al zijn pogen vruchteloos bleek te zijn en de tegenpartij de bovenhand behield, het raadzaam heeft geacht naar het sterke slot van Schoonhoven te wijken, dat eerlang door de Hoeksche ballingen, die zich te Utrecht hadden verzameld, overvallen en belegerd werd. Opmerkelijk is het verder, wat wij alweer uit een post in de stadsrekening van Leiden leeren, dat Floris van Kijfhoeck, die door Jacoba naar Schoonhoven was gezonden om er haar belangen voor te staan, nog voor den 10den Maart 1425 te Gouda was geweest; wij kunnen licht raden, met welke bedoeling.

Volgens de kroniek heeft het kasteel de belegeraars zes weken lang wederstaan. Wij kunnen die opgaaf niet toetsen aan echte bescheiden. Wel bezitten wij eenige allermerkwaardigste brieven van de regeering van Utrecht over de zaken van Schoonhoven [2]), maar de meeste zijn zonder dagteekening. Zooveel is zeker, dat het beleg geruimen tijd moet geduurd hebben. Den 10den Maart was men reeds te Leiden aan het beramen van maatregelen tot ontzet, en den 22sten werd er nog in Den Haag dagvaart gehouden over dezelfde aangelegenheid. Een der Utrechtsche brieven, die van 25 Maart [3]), schijnt insgelijks te veronderstellen, dat het slot op dien dag nog niet vermeesterd was. Kort daarop moet het echter zijn overgegaan. Althans vóór Paschen, welk feest dat jaar den 8sten April inviel, was het ontzettingsleger op de plaats aangekomen, evenwel te laat, zoodat het thans genoodzaakt was op

1) De Jonge heeft in zijn opstel trachten aan te toonen, „dat de Hoeksche ballingen reeds in December 1424 hun inval in Holland hebben gedaan, dat Schoonhoven reeds dadelijk door hen is genomen en het slot is belegerd en dat ook Gouda omstreeks dienzelfden tijd de partij van Jacoba gekozen heeft" (l.l. blz. 151). Hij is in die dwaling, die den samenhang der gebeurtenissen miskent, vervallen ten gevolge eener vergissing omtrent de beteekenis van „Ponciaensdach" in een door hem gebruikte oorkonde. Hij houdt daarvoor den 19den November, maar het staat vast dat, als in de diocese van Utrecht van dien dag sprake is, steeds de 14de Januari bedoeld wordt (zie de Navorscher, dl. X, blz. 348 en S. Muller Fz., Programma van het Utr. Oorkondenboek, blz. 30, noot 2). Wel waren de ballingen te Utrecht en elders reeds op het einde van 1424 onrustig, maar eerst na den dood van den landsheer begonnen zij de vijandelijkheden. Evenmin juist is De Jonge's andere bewering, dat Gouda aanstonds partij trok tegen Jan van Beieren; het weigerde aanvankelijk slechts zich vóór hem te verklaren: dit blijkt, om iets te noemen, uit den brief bij Van Mieris, dl. IV, blz. 783.

2) Dodt, Archief, dl. II, blz. 195 vlg.

3) N°. XXVII.

zijn beurt de stad en het kasteel in te sluiten en te belegeren. In een charter van 13 April [1]) wordt gezegd, dat dit beleg reeds drie weken duurde, maar de zin schijnt te zijn, dat de optocht van het leger naar de stad reeds drie weken te voren was aangevangen. In alle geval wordt bevestigd wat onze kroniek bericht, dat deze tweede belegering gedurende de Vasten is begonnen. Wij zullen ons dus wel niet vergissen, indien wij de overgaaf van het slot in de laatste week van Maart van het jaar 1425 stellen [2]).

Aan al de burgzaten schonk Floris van Kijfhoeck het leven. Alleen aan Beylinc durfde hij dit niet beloven. Hij moet geweten hebben, dat de schout van Gouda bij zijn vorstin zeer slecht stond aangeschreven; hij matigde zich daarom niet aan buiten haar voorweten den man los te laten of te vonnissen. „Beylinc werd gehouden tot vrouw Jacob's behoef", dat is: tot haar beschikking. Die bepaling zou onbegrijpelijk zijn, indien Jacoba, zooals Wagenaar en anderen meenden, te Gouda geweest was; zij had dan de voorwaarden der overgaaf zelf kunnen stellen, en daaronder ook aanstonds over het lot van Beylinc beslissen. Maar het is volkomen bewezen, dat zij zich tijdens de overgaaf van het slot met haar moeder te Bergen in Henegouwen ophield. De afstand tusschen Schoonhoven en Bergen was in dien tijd, toen de middelen van communicatie zoo gebrekkig waren, niet gering — een eeuw later mocht een landsbode voor een reis van Den Haag naar Bergen twaalf dagen in rekening brengen [3]) — en de wegen door het vijandelijke Brabant waren bovendien verre van veilig. Moest dus het lot van Beylinc door Jacoba beslist worden, dan zou er noodzakelijk een geruime tijd verloopen, eer het vonnis kon worden voltrokken. Zou men hem nu al dien tijd in hechtenis houden? Naar onze begrippen en gebruiken geoordeeld, schijnt niets anders mogelijk. Toch wordt ons gezegd dat de man, wiens leven van de genade of ongenade zijner vijanden afhing, verlof kreeg om zich voor een maand te begeven waarheen hij wilde. Dit schijnt zoo ongehoord en ongelooflijk, dat juist hierom de waarheid van het geheele verhaal in twijfel wordt getrokken.

Maar al aanstonds merken wij op, dat de gewone overlevering, zooals die door Wagenaar en door Bilderdijk wordt voorgesteld, hier iets geheel anders verhaalt dan de *Divisie-kroniek*, waaruit

1) Van Mieris, dl. IV, blz. 775.

2) Tot die tijdsbepaling komt ook De Jonge, op grond van andere dan de door mij gebruikte bescheiden (blz. 153).

3) Register van Van der Goes, dl. V, blz. 396.

wij toch alleen de toedracht kunnen vernemen. Volgens Bilderdijk „veroordeelde men Beylinc tot de ongehoorde straf om levendig in de aarde gedolven te worden; maar men gaf hem op zijn verzoek een maand tijds om orde op zijn zaken te stellen". Niet anders zeggen Wagenaar en de overigen. Doch de *Divisie-kroniek* meldt niet meer dan dat Beylinc gehouden werd ter beschikking van vrouw Jacoba, en inmiddels verlof kreeg om een maand lang bij zijn vrienden te gaan doorbrengen. Het onderscheid tusschen beide voorstellingen springt in het oog. Volgens de nieuwere geschiedschrijvers was het doodvonnis geveld, en werd de uitvoering slechts een maand verschoven. Volgens het oorspronkelijke verhaal werd het vonnis uit Bergen gewacht, en zou Beylinc eerst als hij een maand later te Schoonhoven terugkwam, vernemen wat Jacoba over hem besloten had. Tegen dit verhaal hebben de bedenkingen, die de gewone overlevering doen betwijfelen, geen kracht. De gruwelijke wreedheid, een ter dood veroordeelde een maand tijd te geven om zich door de vlucht te redden en zoodoende te onteeren; het onbegrijpelijke vertrouwen betoond aan een veroordeelde, dien men den dood van een gewoon misdadiger nog onwaardig keurt; de barbaarschheid die straf toch ten uitvoer te leggen, hoewel de schuldige door zijn terugkomst toont een man van eer te zijn: dit alles valt van zelf weg. Wel blijven er nog zonderlinge omstandigheden over, maar geen van dien aard dat zij het verhaal zedelijk onmogelijk zouden maken. Daarover straks nader. Doch eerst nog iets over de bijzonderheden van het verhaal zelf.

Het geven van „uutsetting" of uitstel, zooals aan Beylinc zou verleend zijn, is op zich zelf volstrekt niet ongewoon in dien tijd. Krijgsgevangenen, die op losgeld zaten, kregen vaak zulk verlof. Men noemde het „dag-geven", „een maand dag-geven", „een half jaar dag-geven", waarvoor in het Latijn „dimidii anni inducias concedere" [1]). Bij den vrede tusschen Holland en Utrecht van 3 Juni 1422 werd bepaald, dat de gevangenen van weerszijden zouden „dag hebben, die van den schilde geboren sijn op hair eere, ende die huysluyden op redelicke borchtochte" [2]). Niet altijd waagde het de overwinnaar zijn adellijke gevangenen enkel

1) „Dag hebben op zijn eer en hangen van den meineedige" (Cod. Diplom. Hist. Gen., dl. III, 1, blz. 103). „Zijn dag niet houden" (Dordtsche Rechtsbronnen, dl. I, blz. 121, cf., dl. II, blz. 95. Vgl. ook Amsterd. Rechtsbronnen, uitg. Breen, blz. 636). — Wtsettinge, wtsetdagen, ampliatio, vlg. Kiliaen, blz. 827.

2) Van Mieris, dl. IV, blz. 637.

op hun eer en eed los te laten. Het schijnt dat er allerlei misbruik in zwang was gekomen, inzonderheid dat de op zijn woord vrijgelatene zich door zijn vrienden liet vasthouden en beletten om zijn eed gestand te doen. Vandaar dat men, niet tevreden met het woord van den gevangene, ook nog een vrijgeleide voor hem vorderde van de overheden, in wier gebied hij zich zou begeven. Toevallig is zulk een vrijgeleide, in het memoriaal van het Hof van Holland, bewaard gebleven. Het is een brief, in 1402 door Albrecht van Beieren aan Walraven van Brederode en anderen verleend ten behoeve van Jan van Arkel, die hen gevangen had en zonder dat geen dag geven wilde. Het stuk is nooit gedrukt, en daarom zal ik het hier in zijn geheel mededeelen; het verspreidt over den aard van het dag-geven een helder licht: „Aelbrecht etc. doen cond allen luden, hoe dat die heere van Arkel onsen getrouwen Walraven, heere van Brederode, heren Florijs van Borsselen, heren Florijs van den Abele ende Claes van Swyeten, onsen geminden, die in onsen dienste ghevangen worden nu doe wy lest voir Gorinchem gestalt lagen, een maent dach gegeven heeft, by ons ende by horen magen ende vrienden overal in onzen lande ende steden te comen. Ende want die heere van Arkel voirn. hem anders des niet gonnen en wil den dach voirs., ten waere dat sy van ons, onsen steden, dieners ende ondersaten of yemant van onsen wegen veylich varen ende keren mogen horen dach te houden ende hoer eer te bewaren, so ist dat wy hun gegeven hebben ende gheven mit desen brieve onsen getrouwen voirscr. Walraven heere Van Brederode, heren Florijs van Borsselen, heren Florijs van den Abele ende onsen geminden Claes van Swyeten, een vry vast geleyde voir ons, onse nacomelingen, onsen steden, dienres ende ondersaten, ende voir allen denghenen die hem letsel binnen onsen landen ende steden doen mochten, veylich te varen ende te keeren, te merren een termijn van zes weken lang geduerende na den datum van desen brieve, om weder in te trecken binnen Gorinchem, ende sulcke sekerheit ende geloeften te houden alsy den heere van Arkel voirn. gesekert ende geloeft hebben, ende om horen magen ende vrienden te quiten, die dair voir hun ingecomen sijn binnen der stede van Gorinchem voirn. Alle dese voirs. puncten hebben wy geloeft te houden ende te doen houden ende in gheenrewijs te verbreken, ende alle dingen sonder argelist. In oirconde etc. Gegeven in den Hage, XVIII dage in Novembri int jaer ons Heren MCCC ende twee".

Het verleenen van verlof aan een krijgsgevangene, zoo als

Beylinc, is dus op zich zelf volstrekt niet onwaarschijnlijk. Het komt met het gebruik van den tijd juist overeen [1]). Maar iets anders is het zulk verlof te geven aan iemand, dien men toch gezind is tegen een losgeld voor goed in vrijheid te stellen, iets anders het te verleenen aan iemand, die vonnis wacht en misschien een doodvonnis te wachten heeft. De tegenwerping is juist. Men zou meenen dat slechts lieden, die hun vrijheid konden koopen indien zij wilden, op deze wijs hun vrijheid als het ware voor een poos te leen konden krijgen. Maar er zijn voorbeelden dat ook gevangenen, wier leven ernstig gevaar liep, op hun eed voor een bepaalden tijd zijn losgelaten. Zoo werden in Juli 1421 eenige Brabantsche edelen, die deel hadden genomen aan een samenspanning, waarvoor sommigen reeds met den dood waren gestraft en allen met den dood werden bedreigd, desniettemin op hun eed voor een half jaar vrijgegeven. Dynter, de bekende kroniekschrijver van Brabant, drukt het dus uit: „Consecuti sunt relaxacionem de captivitatibus ipsorum, duraturam usque ad festum Omnium sanctorum, tunc proxime futurum, sub cautione juratoria, quod eadem die reintrare deberent in oppido Bruxellensi, in omni modo sicuti ibi fuerant ante relaxacionem praedictam". De heeren keerden, op een enkele uitzondering na, ten bepaalden tijde terug en verwierven naderhand hun vrijheid op zekere voorwaarden.

Hetzelfde had met Beylinc kunnen gebeuren. Als hij na zijn terugkomst geen doodvonnis had gevonden, zou zijn wedervaren van het gewone gebruik volstrekt niet zijn afgeweken. Hij was gevangen; hij werd gehouden tot vrouw Jacoba's behoef; hij kreeg, in afwachting van wat deze over hem beschikken zou, verlof voor een maand; hij keerde op den bepaalden tijd, zooals hij gezworen had, terug. Tot zoover levert zijn geschiedenis niets ongehoords op.

Doch er blijkt ontegenzeggelijk uit, dat zijn overwinnaar hem vertrouwde, hem hield voor een eerlijk man, wiens woord voldoenden waarborg gaf. Als wij ons herinneren hoeveel zekerheid Arkel vorderde, eer hij dag gaf aan zijn gevangen edellieden, dan kunnen wij niet ontkennen dat de gerustheid, waarmee Kijf-

---

1) Vandaar dat Jan Matthijssen, de costumier van Den Briel, het bekende verhaal van Damon en Phintias in dien, volstrekt niet klassieken, vorm inkleedt. De ter dood veroordeelde vraagt den tiran, „dat hy hem dach gave thuus te trecken om sijn saken te bescicken ende tot een zeker tijt weder in te comen"; de ander blijft als borg voor hem in hechtenis (uitg. Fruin en Pols, blz. 80).

hoeck den zwaar bedreigden Beylinc laat gaan, een zeer eervolle getuigenis bevat aangaande diens karakter.

Desniettemin heeft hem Jacoba tot een smadelijken dood veroordeeld. Dat zij wreed van aard was, is ook in andere daden gebleken [1]; maar deze veroordeeling spant toch de kroon. Toen zij het vonnis velde, was zij zelf reeds in het ongeluk. Haar toeleg, om met Engelsche hulp van Calais uit Henegouwen en haar andere landen te veroveren, was mislukt. De man, aan wien zij zich zoo lichtvaardig had verbonden terwijl haar proces van echtscheiding te Rome nog niet beslist was, de hertog van Gloucester, had haar verlaten zoodra de fortuin haar verliet, en was naar Engeland teruggekeerd. De machtige Philips van Bourgondië stak reeds de hand uit naar haar kroon en naar haar vrijheid. Haar lot was bijna even onzeker als dat van Beylinc, wiens leven of dood van haar wenk afhing. En zij veroordeelde hem zonder genade niet slechts ter dood, maar tot den dood van een eerlooze. Wat mag zijn misdrijf zijn geweest, waarvoor hij dus moest boeten? Wij weten er niets van, zelfs niet genoeg om er een gissing op te bouwen. Maar onwillekeurig herinneren wij ons wat, volgens Velius, omstreeks dezen zelfden tijd te Hoorn zou gebeurd zijn met een burgemeesterszoon, zekeren Jan Lambertsz. Cruyf, die beschuldigd werd van over Jacoba gesproken te hebben als over een lichtekooi, en die voor dit misdrijf, niettegenstaande de voorspraak zijner aanzienlijke vrienden, in tegenwoordigheid der vorstin zelve, ter dood werd gebracht. Vrouwen als Jacoba, wier gedrag aanleiding geeft tot onteerende en lasterlijke geruchten, verstaan doorgaans op dat punt geen scherts. Daarom zou haar gedrag ons niet kunnen verwonderen, indien wij mochten aannemen dat Beylinc zich aan den goeden naam der vrouw had vergrepen: immers juist met een smadelijken dood moest zulk een laster worden gestraft.

Haar wreedheid is erg genoeg; wij moeten ons wachten ze nog

---

1) Lauts heeft in Bijdragen voor vaderl. gesch. en oudheidk., Eerste Reeks, dl. II, blz. 110 vlg. getracht Jacoba vrij te pleiten; ik behoef wel niet te zeggen dat hij mij niet overtuigd heeft. Zij liet den krijg door haar aanhangers op gruwelijker wijs voeren dan de gewoonte meebracht: nog na haar dood bedachten haar testamenteuren de kerken en kloosters te IJselstein en Benschop in het bijzonder, „also blyckelijck is dat 't lant van IJselstein ende van Benscop in voirtyden verderfelijck gemaict sijn geweest met brande ende anders, twelck geschiedde by gehengenisse van onse voirs. genadiger Vrouwe, ende of hair ziele hieromme in node of belast wesen mochte.... dat men geven soude in rechter aelmisse" enz. (Codex Diplom. Hist. Gen., 2de Serie, dl. II, 1, blz. 206).

te overdrijven. Toen zij het vonnis uitsprak, wist zij niet, kon zij zelfs niet weten, dat Beylinc edelaardig genoeg zou wezen om terug te keeren en gewillig den schanddood te sterven. Het is zelfs licht mogelijk, dat Kijfhoeck haar niet eens had laten weten, dat hij zijn gevangene een maand dag had gegeven. Dit kan hij, in vertrouwen op het woord van den man, dien hij als eerlijk kende, op zijn eigen verantwoordelijkheid hebben gedaan. Wij mogen en wij willen, ter liefde van de ongelukkige Jacoba, de omstandigheden voor haar zoo gunstig veronderstellen als het verhaal, dat wij volgen, slechts toelaat. Wij willen om dezelfde reden aannemen, dat Kijfhoeck, toen hij het doodvonnis uit Bergen ontving, er smartelijk door verrast zal zijn en niet dan noode het ten uitvoer zal hebben gelegd.

Op een molenwerf is de straf voltrokken. De *Divisie-kroniek* herhaalt niet wat het *Chronicon de Hollant* zegt, dat die werf buiten de stad lag. Het is ook minder waarschijnlijk. De stad werd, zooals wij opmerkten, thans door de Kabeljauwen ingesloten. Van uit het machtige leger zijner vrienden was Beylinc zich in de handen zijner vijanden komen overleveren. Zou men hem dan buiten de muren en in hun nabijheid hebben teruggeleid om daar te sterven?

Het was een gruwelijke zoowel als een schandelijke straf, die hij onderging. Naast het ophangen voor de mannelijke misdadigers bestond in het strafrecht der middeneeuwen voor vrouwen een drievoudige doodstraf: verdrinken, smoren in een modderkuil en bedelven in de aarde. Die drie wijzen van ter dood brengen zijn wezenlijk één; haar verscheidenheid diende oorspronkelijk slechts om haar onder allerlei omstandigheden en plaatsen mogelijk te maken; zij zijn gekozen ter liefde van de vrouwelijke eerbaarheid, waaraan bij het hangen aan een galg te kort gedaan zou worden. Maar de straf, inzonderheid het levend begraven, was gruwelijk, veel gruwelijker nog dan de straf, die voor de mannen in gebruik was. Wij hebben meer dan een beschrijving, hoe het er bij toeging. De ongelukkige werd in een gedolven graf uitgestrekt, en dan van de voeten af met aarde overdekt, totdat eindelijk ook hoofd en mond er onder verdwenen. Dan sprong doorgaans de beul met geweld op de borst van de lijderes om den dood te verhaasten en het zieltogen te bekorten [1]). In later tijd legde men de veroordeelde in een doodkist, die voor de leus met aarde over-

1) Vgl. Cannaert, Bijdragen tot het oude strafregt in België, 2de druk, blz. 96.

stelpt werd, nadat eerst de beul door het omdraaien van een kruk het slachtoffer ongemerkt had verworgd [1]).

Deze straf, voor vrouwen bestemd, werd soms ook wel op mannen toegepast. Zij schijnt in dat geval voor smadelijk te zijn gehouden. Het was alsof men den man zijn karakter ontnam, en hem zijn stand en kunne onwaardig verklaarde. Doorgaans stelt men het voor, alsof slechts lafhartigen, deserteurs en diergelijken op deze wijs als vrouwen werden omgebracht; en men beroept zich voor dit beweren op Tacitus, die getuigt dat de oude Germanen „ignavos et imbelles mergebant". Maar wat in den tijd der oude Germanen moge geschied zijn [2]), de middeneeuwen leveren, zoover mij bekend is, voor deze bewering geen bewijzen op. Slechts weinige voorbeelden van mannen, die levend zijn begraven, zijn mij onder de oogen gekomen, en geen waaruit ik zou afleiden dat het misdrijf, waarvoor zij boetten, een blijk van lafhartigheid, van onmannelijkheid geweest was. Zoo lezen wij in een oude lijst van terechtstellingen in de buurt van Gent [3]) van twee jonge lieden, die dus ter dood zijn gebracht: „Item Petrus Andreae fuit ibidem captus et convictus ... et vivus sepultus per ballivum S^ti^ Petri, circiter XX annis. Item Leonius convictus ibi fuit de furto et fuit vivus sepultus per amannum S^ti^ Petri, circiter XVII annis". Blijkbaar zijn deze beiden wegens blooten diefstal levend begraven. Hun misdaad kan verachtelijk zijn geweest, maar dat zij onmannelijk zou geweest zijn, blijkt in het minst niet. Hetzelfde valt te zeggen van gevallen, die te Deventer voorkomen [4]).

In de provincie Holland zijn mij, buiten het geval van Beylinc, maar enkele voorbeelden van het levend begraven van een man bekend. Het eene wordt vermeld in een uitspraak van hertog Albrecht, in 1380, over euveldaden gepleegd te Haarlem: Symon van Geervliet had, tijdens hij schout aldaar was, „luden bedolven" [5]). Het andere wordt slechts terloops door den beroemden Philips van Leyden in zijn boek *De cura Reipublicae* aangehaald; geen kroniek maakt er melding van. Een vorst, denkelijk de

---

1) Crespin, Histoire des Martyrs, p. 151.

2) Vgl. Germania, c. 12; Livius, lib. I, c. 57; Grimm, Deutsche Rechts-Alterthümer, S. 694; Wilda, Strafrecht der Germanen, S. 506, 783.

3) Warnkönig, Flandrische Rechtsgesch., Bd. III, App., N°. XLIV.

4) Cameraarsrekeningen van Deventer 1345—1359, in de Navorscher, 1869, blz. 385/6. Vgl. ook de daar geciteerde verhandeling van Molhuysen, gedrukt in Bijdragen voor vaderl. gesch. en oudheidk., Tweede Reeks, dl. II, blz. 71, 233.

5) Van Mieris, dl. III, blz. 367.

ruwaard Albrecht van Beieren, had den wensch te kennen gegeven, dat zeker geestelijke zoo behandeld mocht worden, dat hij geen klachten meer over hem hooren zou. De baljuw van de streek vatte die woorden op als een bevel om den geestelijke ter dood te brengen, „ex hoc ipso illum presbyterum vivum, pro dolor! sepelivit" [1]). Ziedaar alles wat wij van dit voorval weten. Door vergelijking met andere plaatsen van hetzelfde boek ben ik tot het vermoeden gekomen, dat de geestelijke te Haarlem te huis behoorde en in Den Haag terecht is gesteld [2]), maar dit blijft een bloot vermoeden. Het doet ook weinig ter zake. Van meer belang is het, dat Philips van Leyden zich wel verontwaardigd betoont over den euvelmoed der wereldlijke overheid, die de hand heeft durven slaan aan een geestelijke, maar met geen enkel woord tegen den aard der straf opkomt. Dus moet deze niet zoo voorbeeldeloos zijn geweest als wij ons meestal voorstellen.

Zooveel is niettemin zeker, dat voor een man als Beylinc, die het ambt van schout had bekleed en de wapenen had gedragen, het levend begraven een onteerende straf was, die bij haar, die ze oplegde, een bitteren wrok, een innigen afschuw doet onderstellen. Maar uit den aard der straf is de aard van het vergrijp, dat er door geboet werd, geenszins af te leiden. Er uit op te maken dat Beylinc een verrader, een deserteur of een lafaard moet geweest zijn, gaat niet aan. Zijn eerlijk en moedig terugkomen om te ondergaan wat over hem beschikt mocht zijn, weerlegt bovendien zulk een vermoeden van zelf.

Wij zijn ten einde van ons onderzoek. Het is ons gebleken, dat het bericht van de kroniek, mits wel begrepen, volstrekt niet onwaarschijnlijk, veeleer geloofwaardig is. De overlevering is slechts door haar overdrijving onwaarschijnlijk en bijna moreel onmogelijk geworden. Beylinc is niet, zooals zij het voorstelt, door denzelfden, die hem tot een schandelijken dood doemde, op zijn woord van eer voor een maand in vrijheid gesteld. Hij is niet teruggekomen, wetende dat hem een schandelijke dood wachtte. De goede trouw, die hij door zijn terugkeer aan den dag legde, kon ook geen invloed uitoefenen op zijn lot, dat lang te voren op verren afstand van de strafplaats beslist was. Zijn heldenmoed is dus minder groot dan de overlevering dien voorstelt, en de wreedheid zijner overwinnaars, hoewel buitengewoon, toch niet zoo gruwelijk als men doorgaans meent.

1) Cas. VIII, 31.
2) Cas. XLVII, 13 en LXI, 7.

Één vraag doet zich ten slotte nog voor: wie heeft het eerst aan het eenvoudige verhaal de poëtische kleur der legende begeven? Tot op het einde der 16de eeuw heb ik van zulke poëzie geen spoor ontdekt. Alle oudere en nieuwere kroniekschrijvers en annalisten verhalen zonder medelijden of verontwaardiging eenvoudig na, wat de *Divisie-kroniek* even eenvoudig bericht had. De waarheid begon eerst gevaar te loopen, toen de geschiedschrijvers zich hooger eischen gingen stellen. Suffridus Petri was, zoover ik weet, de eerste die een poging waagde om de toedracht der zaak zijn lezers aanschouwelijk te maken. Ongelukkig echter stelde hij zelf zich de gebeurtenis onjuist voor, en verklaarde ze bij gevolg ook verkeerd. Bij hem is het Kijfhoeck, die Beylinc veroordeelt, een maand uitstel vergunt, en na zijn terugkomst meedoogenloos laat ombrengen. „Omnes Florentius ... nomine Jacobae in gratiam (recepit) praeter Albertum, quem ob vetus quoddam et privatum odium plane volebat extinctum; Albertus usuram vitae precibus ad spatium mensis unius impetravit, ut scilicet inter suos domi quae vellet pro arbitrio disponeret, data fide se intra mensem in potestatem Florentii reversurum. Quod quidem quum ille bona fide praestitisset, Florentius mox vivum defodi jussit" [1]). Wij hebben hier de legende reeds in haar hoofdtrekken. Uitgewerkt heeft ze een halve eeuw later de jonge Vossius, Matthaeus, de veelbelovende maar vroeg gestorven zoon van den grooten Johannes Gerardus. Hij schreef de geschiedenis onzer middeneeuwen in den trant der oude klassieken, en wierp over de schrale berichten der kroniekschrijvers een gloed van prachtige kleuren, zooals Livius indertijd over de annalen van het oude Rome had gedaan. Zijn verhaal van het gebeurde met Beylinc is zoo fraai, dat ik het onvertaald en onverkort hier laat volgen [2]). „.... Cunctis Kijfhoukius incolumitatem, praeterquam Beilingio concessit. Qui cum ad supplicium duceretur, in hunc modum verba fecisse ad Kijfhoukium fertur. Fato vicinus, ultimas has preces tibi fundo, ut non tam mei quam meorum misereri velis, abitumque ad tempus permittas, quo consulam ipsis, sancteque juro intra mensem me reversurum. Non mortis metus aut vitae desiderium haec me flagitare cogit, sed meorum amor, nam vitae potestatem rursum tibi, praestituto tempore, facturus sum. Concessit Kijfhoukius, quod ad perpetuam laudem fuisset nisi ingenti scelere concessam

1) Appendix ad Chronicon Johannis de Beka, ed. Buchelius, p. 157.
2) Annales, t. IV, p. 69.

ad tempus abeundi potestatem foedasset. Etenim reversum vivum sub mola publica defodi jussit noctu, cum palam, ob virtutem viri cunctis adamatam, non auderet. Quodsi memoriam ejus sceleris defodere una atque abolere potuisset, jam aliquam laudem apud posteros virtus ejus meruisset. Nunc vero, cum victoriam et fidem in Jacobae periculis adhibitam tam foedo facinore macularit, vivet in aeternum Beilingius atque ipse execrationi erit posteris".

Een schoone verdichting, niet waar? Zoo schoon dat alle lateren haar voor waarheid aannamen en uitgaven, zelfs Wagenaar, die zich anders zoo trouw aan de echte bescheiden houdt, zelfs Bilderdijk, die anders geen gelegenheid laat voorbijgaan om Wagenaar tegen te spreken. Maar aan den anderen kant was zij te opgesmukt om waar te kunnen zijn of zelfs om op den duur waar te kunnen schijnen. Met recht is tegen haar in onzen tijd de twijfel opgerezen, die zich echter ten onrechte ook tegen het eenvoudige verhaal der kroniek gekeerd heeft. De verdichting had de waarheid zelve, die in haar lag opgesloten, in verdenking gebracht. Ik heb beproefd de waarheid van het poëtische kleed der legende, waarin zij niet meer te herkennen was, te ontdoen en in haar eer te herstellen. De lezer oordeele, of ik daarin al dan niet geslaagd ben.

(Bijdragen voor Vaderl. Geschiedenis en Oudheidkunde, Tweede Reeks, dl. VI, blz. 1 vlg.)

II.

(1872.)

Bovenstaand opstel, dat ik nagenoeg onveranderd geef gelijk het in 1869 in de *Bijdragen* het licht zag, trok de aandacht onder anderen van mijn helaas sedert ontijdig overleden vriend, den adjunct-rijksarchivaris Jhr. Mr. J. K. J. de Jonge. Hij voelde er zich door aangespoord om in de registers van het Rijksarchief na te vorschen of daar misschien nog iets naders over Beylinc en zijn vermaarden dood verholen mocht liggen. Hij was gelukkig en vond behalve eenige berichten van minder belang een zeer gewichtige oorkonde, die, naar hij meende, de slotsom van mijn onderzoek omverwierp. Hij haastte zich de Koninklijke Akademie

van Wetenschappen over zijn vondst te onderhouden in een vergadering, die ik tot mijn spijt verhinderd was bij te wonen [1]). Door zijn goedheid kreeg ik het gesprokene echter spoedig te lezen. Het eindigde met deze conclusie [2]): „Stoutweg uit het door mij gehouden onderzoek te besluiten, dat het geheele verhaal omtrent Beylinc's heldenmoed en dood een verdichtsel is, durf ik nog niet... Indien de waarheid bij de kroniekschrijvers, die het opdisschen, is, dan is in dat geval de waarheid bijzonder onwaarschijnlijk".

Hij voor zich verwierp blijkbaar de kern van het verhaal als verzonnen of uit misverstand ontstaan. Zoo begrepen het ook zijn hoorders, en door hetgeen hij met overtuiging had gesproken lieten zij zich gemakkelijk overtuigen. De mare ging door het land, dat Beylinc de gevangenschap, waarin hij geraakt was, jaren lang had overleefd, dat dit uit het onderzoek van De Jonge duidelijk was gebleken. Een lid der Akademie, die zelf de zitting niet had bijgewoond en slechts afging op hetgeen hij van anderen had gehoord, schreef in *De Gids* van Januari 1870 [3]): „Tot voor weinig tijds zou het schande geweest zijn voor een welopgevoed Nederlander niet te weten hoe Albrecht Beyling, dat toonbeeld van trouw aan 't gegeven woord, in 1424 door de Hoekschen allerwreedaardigst levend begraven is... Eerlang evenwel zal het als grove onwetendheid worden toegerekend, wanneer wij nog een woord van het gansche verhaal gelooven en niet weten, dat Albrecht Beyling nog jaren daarna rustig en onbezorgd zijn pensioen genoten heeft".

Een aardig voorbeeld inderdaad om uit te zien, hoe „fama crescit eundo". Want dit praatje ging veel verder dan De Jonge beweerd of bedoeld had. Maar het was toch van zijn voorstelling een natuurlijke overdrijving. Dat bemerkte ik, zoodra ik, na zijn verhandeling gelezen te hebben, er met hem over sprak. Ik trachtte hem aan te toonen, dat het door hem opgespoorde stuk volstrekt geen recht gaf tot zijn gevolgtrekking en veeleer de geloofwaardigheid der overlevering bevestigde dan weerlegde. Maar hij liet zich geenszins overtuigen en hield integendeel zijn bewering met warmte vol. Wij spraken af, dat zijn opstel in de *Bijdragen* zou worden opgenomen met mijn bedenkingen er nevens,

1) 14 Juni 1869. Vgl. Versl. en Meded. der Kon. Akad., Afd. Letterk., dl. XII, blz. 283 vlg.
2) Vgl. het gedrukte in de Bijdragen, Tweede Reeks, dl. VI, blz. 162 vlg.
3) Vissering, aldaar, blz. 127, 128.

waaraan hij dan nogmaals een verdediging van zijn gevoelen zou toevoegen. Zoo is dan ook geschied en wie in het gansche debat belang stelt, kan al wat ter zake dient in dat tijdschrift bijeen vinden [1]). Hier zal het voldoende wezen slechts de hoofdzaak mee te deelen. Het gevonden stuk luidt als volgt [2]):

„Allairt Beilinx bewysinge. — Philips etc. doen cond alle lude, also Allairt Beylinc van onze ballingen ende vyande gevangen is geweest ende geschat up M Hollantse scilden, te geven ende te betalen tot sulke dage als hy geloift heeft; ende wy wail verstaen hebbe by warachtige aenbrenge van onze heymelike vriende, dat hy ons goet ende getrou is ende mit alle sine synne tot ons genege, so hebbe wy hem dairomme ende om dyenste wille die hy ons namels doen mach, gegeve ende geve mit desen brieve te hulpe tot sire schattinge voirs. IIII^c Hollantse scilden, die wy him bewijst hebben ende bewysen mit desen brieve up alle sulke goede ende renten als heere Jan die bastairt van Bloys liggende heeft bynne der graefscip van Zeelant, sodat hy die IIII^c scilde voirscr. upbueren ende heffen sal van de lest verschenen renten ende van de eerste die van dese dage voirt verschinen ende incomen zullen van heren Jans goede voirscr. sonder yements wederseggen. Ontbieden dairomme ende bevelen onzen baliu ende rentmeester van der Tolen ende van Schakerloo, ende anders allen onzen officieren ende dyeners, dair heren Jans goede voirscr. onder gelegen sijn in Zeelant, ende elken bysonder, dat sy van de lestverlede ende van de eerste toecomende rente Allairt voirn. of sinen gewairden bode van onsen wege utreyken ende betalen die leste somme voirscr. of hem die selve laten bueren ende him dairtoe gehulpich ende vorderlic sijn die in te crygen, sodat him geen gebrec dairin en geschie, ende des niet en late also lief als wy him sijn, want wijt also gedaen willen hebben; ende so wes last off scade den pachteren ende huerlueden dairoff upcomen mach, dairaff geloven wy se tontheffen ende scadeloes te houden. Ende sulke brieve als Allairt voirscr. van heren Jan den bastairt voirn. heeft van V^c nobelen, die hy hem up tscoutambt van der Goude geleent heeft, zullen evenwail algeheel in hoirre machte blive. In oirconde etc. Datum Dordrecht, den XX^ste dach in November anno XXV".

---

1) Bijdragen voor vaderl. geschiedenis en oudheidkunde, Tweede Reeks, dl. VI, blz. 145 vlg.

2) Ibid., blz. 158, 159.

Wat De Jonge hoofdzakelijk uit dit stuk afleidde is reeds gezegd. Na mijn bedenkingen vernomen te hebben, vatte hij de uitkomst van zijn onderzoek nog eens aldus samen [1]):

„Het is nu onwederlegbaar bewezen, dat de kroniekschrijvers, die ons het verhaal van Beylinc's heldenmoed en dood leverden, omtrent zeer belangrijke punten onjuiste berichten geven.

Niet één maand, maar bijna zeven maanden lang, van 5 Mei tot 20 November, vonden wij Beylinc op vrije voeten.

Niet uitzetting, zooals de kroniek zegt, maar schatting kreeg Beylinc van zijne vijanden; en daarin ligt groot verschil. Uitzetting is: voorwaardelijke invrijheidstelling voor een tijd, onder persoonlijken of geldelijken borgtocht; schatting is: slaking uit de gevangenschap tegen rantsoen, is koop en verkoop van vrijheid.

Wanneer nu de kronieken, die ons het verhaal leverden, blijken in tegenspraak te zijn met de feiten en de tijdsbepaling, wanneer andere kronieken van de zaak zwijgen, en de oorspronkelijke stukken het verhaal minstens twijfelachtig maken, dan ben ik veeleer geneigd om aan de kronieken vertrouwen te ontzeggen, dan om, zooals Fruin nu doet, aan „boekenmakers zonder gezag" meer vertrouwen te schenken."

Ik sprak mijn oordeel uit in de volgende woorden [2]):

„Tot dusver De Jonge. Met zijn toestemming voeg ik hier nog een paar opmerkingen over de uitkomst van zijn onderzoek bij.

De bescheiden, door hem aan het licht gebracht, bevestigen in de hoofdzaak de slotsom van mijn vroeger betoog, maar wijzigen het in verschillende bijzaken. Zij bevestigen ten volle mijn wederlegging van de gewone opvatting van het verhaal, volgens welke Beylinc, wetende wat gruwzaam lot hem wachtte, desniettemin zijn woord gestand deed en tot zijn onverbiddelijke vijanden wederkeerde. Die opvatting blijkt thans ook in strijd te zijn met de onwraakbare getuigenis van „Allairt Beylinx bewysinge" en is om die reden niet meer houdbaar. Daarentegen blijkt het met volkomen zekerheid, dat de gevangene op buitengewoon hoog rantsoen gesteld en losgelaten is, om dit tegen een bepaalden dag te gaan bijeenbrengen. Wat hem te doen stond, indien het hem

1) Bijdragen voor vaderl. geschiedenis en oudheidkunde, Tweede Reeks, dl. VI, blz. 167, 168.

2) Ibid., blz. 164 vlg.

onverhoopt niet gelukken mocht de groote som bijtijds te vergaderen, leeren ons de bescheiden niet. Maar het is uit den aard der zaak meer dan waarschijnlijk, dat hij zich verbonden had om in zulk geval in zijn gevangenschap terug te keeren. Ook in dit opzicht dus stemmen de oorkonden met de kroniek overeen.

Maar de kroniek scheen te zeggen, dat Beylinc reeds terstond nadat hij gevangen was, uitzetting had gekregen en wel voor een maand, en dat hij na verloop van die maand teruggekeerd en dadelijk ter dood gebracht was. Nu stelt De Jonge, evenals ik, op goede gronden het overgeven van het slot van Schoonhoven in Maart 1425; in April of uiterlijk in de eerste dagen van Mei zou derhalve de terechtstelling hebben plaats gehad. Maar de aangehaalde „bewysinge" bewijst, dat de man in November daaropvolgende nog in leven en bezig was om zijn rantsoen te verzamelen. Derhalve is de tijdsbepaling der kroniek, indien ik ze goed begrepen heb, in strijd met de waarheid. Maar zij kan ook anders worden begrepen. Zij zegt: de geheele bezetting bedong lijfsbehoud, „uytgeseyt Albrecht Beylinc, die gehouden wort tot Vrou Jacob's behoef, ende hem wort uutsettinge gegeven een maent lang"... Dit zeggen is niet noodzakelijk in strijd met het vermoeden van De Jonge, dat de gevangene eerst na de komst van Jacoba te Schoonhoven, in September, ontslagen zou zijn. Maar met dit vermoeden strijdt wel degelijk een bericht, ontleend aan dezelfde thesauriersrekening van Leiden, die onvolledig door Rammelman Elsevier uitgegeven en naar die uitgave door mij in mijn vorig opstel gebruikt was. Een der posten, die door Elsevier als van minder belang weggelaten zijn, vermeldt namelijk, dat tusschen 27 April en 5 Mei 1425 de schout van Gouda te Leiden gekomen en door het gerecht onthaald is. Hoewel de naam niet genoemd wordt, kan aan de identiteit niet worden getwijfeld: Beylinc en niemand anders wordt bedoeld. Hij was dus een maand ongeveer na de capitulatie van het slot van Schoonhoven op vrije voeten. Hoe dit feit met de overige te rijmen is, laat ik in het midden; onze kennis der bijzonderheden is te onvolledig om gissingen te wettigen. Tot de hoofdzaak doet de chronologie ook minder af. Immers de kroniek laat zich over den tijd, waarop de uitzetting gegeven is, niet bepaaldelijk uit, en derhalve bewijzen de feiten, dat Beylinc in Mei op vrije voeten was en in November zijn rantsoen bijeen zocht te brengen, geenszins tegen de geloofwaardigheid van het verhaal der kroniek aangaande zijn gruwzamen dood. Zij bewijzen

alleen, dat ik mij in de tijdsbepaling en hetgeen daarmee samenhangt, vergist heb. Al wat ik daaruit aangaande de schuld van Jacoba had afgeleid, wordt door de nieuwe bescheiden afdoende wederlegd.

Daarentegen, hoeveel reeds van het vroeger geheel ongewaarborgde verhaal is allengs uit echte stukken bewaarheid! Beylinc, van wiens bestaan men vroeger zelfs niet verzekerd was, hebben wij in gelijktijdige oorkonden ontmoet als een man van gewicht, gevangen genomen door de Hoeksche ballingen, op rantsoen gesteld en inmiddels losgelaten en bezig om tegen den bepaalden dag zijn losgeld bijeen te brengen. Tot dusver is dus de waarheid van hetgeen de kroniek vermeldt, bewezen. Pleit dit niet voor de geloofwaardigheid ook van het overige, dat wel door niets stelligs bevestigd, maar toch ook door niets weersproken wordt? Voorheen, toen het verhaal door geen enkel bericht van elders gesteund werd, kon men het geheel voor een verdichtsel houden; maar thans, nu reeds de eerste helft bewezen is, op wat grond zal men thans de andere helft verwerpen? Er is buitendien een omstandigheid, waarop De Jonge niet gewezen heeft, maar die naar mijn oordeel ook voor de waarheid van die tweede helft van het verhaal nadrukkelijk pleit. Juist omstreeks dezen tijd verdwijnt de naam van Beylinc uit de gedenkstukken. In bescheiden van vroeger dagteekening komt hij herhaaldelijk voor, in die van later tijd schijnt hij gemist te worden. En dit is te opmerkelijker, omdat Philips van Bourgondië als een der redenen, waarom hij tot het losgeld van Beylinc wil bijdragen, opgeeft: „om dyenste wille, die hy ons naemels doen mach". Vreemd derhalve, dat hij hem later niet schijnt gebruikt te hebben, althans zoo de man toen in leven was.

Wat de wreedheid, de onmenschelijkheid zelfs van de wraakneming aangaat, bedenken wij, dat juist in den winter van 1425 op 1426 de burgeroorlog in Holland en Zeeland op het allerhevigst woedde, dat de Hoeken in October 1425 den slag bij Alphen wonnen en in Januari 1426 de nog veel bloediger neerlaag bij Brouwershaven leden, waarvoor zij weer in April in een tweeden slag bij Alphen wraak namen. Bij de laatste gelegenheid wordt ons uitdrukkelijk gezegd, dat de overwinnaars zich schuldig maakten aan het vermoorden hunner gevangenen. De tijden waren dus onzeker, de gemoederen verbitterd. Is het dan op zichzelf zoo onwaarschijnlijk, dat Beylinc niet geslaagd is in het bijeenbrengen van zijn losgeld, waartoe wij zien dat hij de hulp van

hertog Philips behoefde, doch van deze slechts een aanwijzing op de verbeurde goederen van een Hoeksch edelman verwierf, welke tijdens de landing der Engelschen in Zeeland niet gemakkelijk te innen moet zijn geweest? Is het ook niet licht mogelijk, dat het losgeld, hetwelk bijna uitsluitend gevonden was uit de goederen van Jan den Bastaard, het hoofd der Hoeksche partij te Gouda, door de Hoeken niet als wettig eigendom aan Beylinc is toegerekend? Wie weet buitendien op welk ongelukkig oogenblik, misschien wel kort na de nederlaag te Brouwershaven, de gevangene tot zijn vijanden is teruggekeerd?

Ik voor mij vind het plegen van een gruwel, als dien de kronieken verhalen, onder de gegeven omstandigheden eerder verklaarbaar dan het verdichten er van. Aan verdichting zou ik eerst gelooven, indien men Beylinc in stukken van later dagteekening als nog levend aantrof. Zonder zulk een stellig bewijs blijf ik vooralsnog geloof slaan aan het geheele verhaal, waarvan een zoo aanmerkelijk gedeelte reeds boven allen twijfel verheven is.

III.

(1871.)

Tusschen mijn vriend en mij bleef dus voorloopig de quaestie onbeslist. Wij dienden te wachten op nieuwe bescheiden, die, nu de aandacht op het onderwerp gevestigd was, wellicht te voorschijn konden komen. Het duurde niet lang, of wat wij beiden hoopten gebeurde werkelijk.

In October 1870 maakte mij de bekende bibliograaf Th. J. I. Arnold, toen ter tijd bij de firma Nijhoff werkzaam, op een handschrift opmerkzaam, dat hij in het magazijn van zijn patroon had aangetroffen, hetwelk grootendeels overeenkwam met het gedrukte zoogenaamde *Goudsch kroniekske*, maar toch hier en daar van den gedrukten tekst nog al verschilde [1]). Bepaaldelijk deed het dit in het beknopte verhaal van den inval der Hoeksche ballingen in Holland na den dood van Jan van Beieren en de belegering van Schoonhoven. Terwijl immers in het gedrukte kroniekske van Beylinc's wedervaren bij die gelegenheid geen gewag werd gemaakt, handelde daarover het handschrift wel zeer kort maar toch op merkwaardige wijze. De plaats, die in de uit-

1) Zie het hierachter volgende artikel. (N. v. d. R.).

gaaf ontbreekt, luidt namelijk aldus: „Ende bi consent van vrou Margrieten van Bourgogne so wort gesent Florijs van Kijfhoec mit die Hoecx partie binnen Scoenhoven. Ende si belaghen 't slot, daerop lach als casteleyn Willem van Couster ende Allaert Beyling mit vijftich gesellen. Ende si gavent op, behoudens hair lijf ende hair goet, sonder alleen Allaert Beyling, moest dair ghevanghen bliven. Want hi wort dairna heymelic bi nacht levende gedolven buten Scoenhoven op een molenwerf van enyghe die dair laghen, diewelc ic niet noemen en wil".

In de plaats van dit alles zegt de tekst, gelijk hij gedrukt is, alleen: „Ende zijn in Hollant ghecomen, alsoe dat si Scoenhoven creghen tot haren wille". Een opmerkelijk verschil inderdaad. Ik mocht niet nalaten het belangstellend publiek de vondst van Arnold te berichten en ik deed het ook onverwijld in de eerstvolgende aflevering der Bijdragen [1]). Als toelichting voegde ik er hoofdzakelijk aan toe, wat ik hier volgen laat [2]).

Wij hebben hier in de hoofdzaak het reeds bekende verhaal van het *Chronicon de Hollant* [3]), maar met een opmerkelijke bijzonderheid, en bovendien uit den mond van een tijdgenoot, want geen twijfel of het *Goudsch Kroniekske* is tijdens de regeering van Philips van Bourgondië samengesteld. Beschouwen wij het verhaal van naderbij.

De eerste vraag, die van zelf bij ons oprijst, is: hebben wij hier met een uitbreiding van den tekst der uitgaaf te doen, of is integendeel de uitgegeven tekst een verkorting van den oorspronkelijken, dien ons dan het handschrift zou bewaard hebben? Voor beide meeningen is wat te zeggen. Het verhaal der kroniek is doorgaans kort; over weinige gebeurtenissen wordt in het handschrift zoo uitgeweid als over het lot van Beylinc. Aan den anderen kant hapert de gang van het verhaal, zooals het gedrukt staat. Jacoba en haar vrienden overlegden in Henegouwen, hoe zij in Holland eenige steden of sloten zouden meester worden. En zij zijn in Holland gekomen, en hebben Schoonhoven in haar macht gekregen. Die twee volzinnen passen niet goed bij elkander. Het heeft den schijn, alsof Jacoba met haar vrienden mee in Holland en in Schoonhoven gekomen is, in strijd met de waarheid. Bovendien weten wij dat de stad zonder moeite verrast, het slot eerst na een langdurig beleg genomen is, weshalve het gepaster schijnt

1) Bijdragen, Tweede Serie, dl. VII, blz. 14 vlg.
2) Ibid., blz. 22 vlg.
3) Zie boven, blz. 205.

van het veroveren van het slot dan van het veroveren der stad te gewagen. Het heeft dus waarlijk den schijn alsof voorbedachtelijk in druk uitgelaten is wat het handschrift meer dan dit bevat. Maar met welk doel zou dat dan kunnen geschied zijn? Natuurlijk alleen met het doel om een aanstootelijke passage weg te nemen. Indien men het om zekere reden beter had gevonden het gebeurde met Beylinc maar in de vergetelheid te begraven, zou het veranderen van den tekst in het *Kroniekske* ons niet kunnen verwonderen. En nu blijkt het uit de woorden van het handschrift zelf, dat er werkelijk zulke redenen bestaan hebben om de geschiedenis van Beylinc te verzwijgen. De gruwel was gepleegd door lieden, die het niet raadzaam was te noemen. Als de auteur daarom zelf hun namen verzwijgt, waarom zou dan een ander niet de geheele geschiedenis overslaan? Als de misdadigers niet genoemd wilden zijn, moest het hun reeds mishagen wanneer de daad, zij het ook zonder vermelding hunner namen, werd vereeuwigd. Ik erken het: dit alles zijn slechts gissingen en vermoedens. Maar zooveel is in allen gevalle buiten twijfel: een tijdgenoot, die blijkbaar meer van het feit weet dan hij zegt, staat ons borg voor de waarheid van hetgeen wij konden betwijfelen zoolang slechts latere kronieken het berichtten: Beylinc is levend begraven.

Dezelfde tijdgenoot spreekt nadrukkelijk Jacoba vrij van schuld aan het misdrijf. Volgaarne neem ik dan ook alles terug wat ik vroeger, toen ons de nadere berichten nog ontbraken, heb bijgebracht om haar te beschuldigen. Het blijkt thans, dat het niet eens de executie van een wettig vonnis, maar een moord uit persoonlijken haat is geweest, waardoor Beylinc is omgekomen. Eenigen, die te Schoonhoven lagen, hebben hem heimelijk bij nacht ter dood gebracht. Wie die eenigen zijn geweest, blijft alweer onzeker. Zeker waren het geen gemeene gezellen, maar aanvoerders der Hoeksche ballingen. Alleen aanvoerders hadden de macht om dus iemand levend te doen begraven. En ook alleen lieden van aanzien kan het ongeraden zijn geweest te noemen, toen eenige jaren later de kroniekschrijver de geschiedenis te boek stelde. Die laatste omstandigheid brengt ons een stap verder: de Hoeksche aanvoerders van 1425 waren als zoodanig niet te vreezen of te ontzien onder de Bourgondische regeering, die wel boven de partijen wilde staan en onder andere verboden had de partijnamen van Kabeljauwsch en Hoeksch te noemen, maar die toch, als erfgename der Kabeljauwsche regeering van Jan van Beieren,

geen reden had om de Hoeken bijzonder te beschermen. Wij moeten dus wel vermoeden, dat de Hoeksche aanvoerders, die Beylinc hadden vermoord, en die later te aanzienlijk waren om te noemen, tot de partij der Bourgondiërs waren overgeloopen. En dezulken zijn ook niet ver te zoeken. Een hunner was Floris van Kijfhoeck, de veroveraar van het slot van Schoonhoven, zelf. Reeds in 1434, den 3den Mei, bewees hem Philips van Bourgondië een gunst en noemde hem bij die gelegenheid „onzen getrouwen Florens van Kijfhoek" [1]), en in 1442 komt hij voor als een der raden nevens den stadhouder Lalaing [2]). Gesteld dat hij een der schuldigen aan den moord van Beylinc geweest is, dan kunnen wij licht begrijpen, waarom onze kroniekschrijver hem liever niet noemen wilde, en waarom latere uitgevers de geheele geschiedenis nog liever hebben weggelaten.

Hieruit, dat de moordenaars van Beylinc lieden van aanzien zijn geweest, zal ook verklaard moeten worden waarom zij niet van den zoen van Delft tusschen hertog Philips en vrouw Jacoba uitgesloten zijn geworden, evengoed als de moordenaars van den schout van Alkmaar en van den schout van Delft [3]). Of werd misschien hetgeen door de krijgsoversten in den krijg was bevolen niet als een zoenbare moord en een strafbaar misdrijf beschouwd?

Mijn lezers zullen hebben opgemerkt, dat er in ons handschrift evenmin als in het *Chronicon de Hollant* van een tijdelijke loslating of zoogenaamde uitzetting wordt gesproken, maar dat het integendeel wordt voorgesteld, alsof Beylinc gevangen gehouden en uit die gevangenschap onmiddellijk ter dood gebracht is. Eerst de veel later samengestelde *Divisie-kroniek* [4]) spreekt van de uitzetting en van de terugkomst, maar zeker volgens oudere, thans niet voorhanden bescheiden. Dit had ik reeds in mijn vroeger opstel als waarschijnlijk aangenomen: sedert is het ten volle bevestigd door de „bewysinge", die uit het Rijksarchief door De Jonge [5]) aan het licht is gebracht. Immers daaruit zien wij, dat Beylinc een half jaar, nadat hij gevangen was genomen, op vrije voeten rondging en zich bemoeide om zijn buitengewoon hoog rantsoen te verzamelen.

Dat hij ook niet de eenige is geweest, die dus op zijn woord

1) Van Mieris, dl. IV, blz. 1037.
2) Ibid., blz. 933.
3) Ibid., blz. 920.
4) Zie boven, blz. 206.
5) Zie zijn opstel, blz. 158.

werd ontslagen, leeren wij uit denzelfden zoen van Delft, waarvan ik zoo even gewaagde, en waarop ik in mijn vroeger opstel verzuimd heb te wijzen. Uit dien zoen namelijk worden nadrukkelijk uitgesloten „dieghene, die men in die waerheyt sal mogen bevinden dat overmits geloftenisse wille van gevanckenisse binnen dezer veede meyneedich ghevonden sijn aen eeniger zyde", dat zijn dus dezulken die evenals Beylinc op hun woord verlof gekregen, doch niet zooals hij teruggekeerd maar integendeel weggebleven en meineedig geworden waren. Dat zulk een meineedige, als hij gedurende den oorlog opnieuw gevangen raakte, tot een smadelijken dood was veroordeeld, zou ons niet kunnen verwonderen. Van Beylinc echter wordt ons door de *Divisiekroniek* verzekerd, dat hij, zijn woord getrouw, uit eigen beweging terug is gekeerd; en de kronieken, die van uitzetting zwijgen, stellen hem toch blijkbaar voor als onschuldig omgebracht.

Er ligt dus nog altijd iets raadselachtigs over de gansche gebeurtenis, en achter het geheim zijn wij volstrekt niet. Wie weet echter wat er nog uit archieven of bibliotheken te voorschijn kan komen?

Zoo maakte mij de heer Frederiks opmerkzaam op een post in eene Tresoriersrekening in het Rijksarchief te 's Gravenhage [1]), die op Beylinc betrekking heeft. Indien in dezen oorlog iemand een Hoekschen balling gevangen had, mocht hij hem (dus was verordend) tot zijn eigen voordeel op rantsoen stellen; maar eischte de regeering een gevangene op, om hem wegens gepleegd misdrijf te recht te stellen, dan was hij verplicht dien uit te leveren tegen een „zeelgeld" (zoo luidt de term) van 10 schilden [2]). Op de rekening komt, onder dergelijke zeelgelden, voor:

„Eerst hadde Joriis Beylinck gevangen twee ballingen, die eenen geheten Drayer van Assendelf ende dander Jan Pietersz. van Alphen, die welcke Heer Roelant van Wtkerken, capitein, tot Haerlem dede rechten, soedat die Tresorier Joriis voirs. daervoor betaelt heeft, na wtwijsinge siins briefs, die men hier overlevert, voor elken x scilden. focit xx 𝕰".

Wie deze Joris Beylinc was, een broeder, een zoon, een neef van Allairt, weet ik niet [3]). Dat hij in persoon deel nam aan

1) Tresoriersrekening van Boudewijn van Swieten, 1425—1427.

2) Vgl. de oorkonde bij Van Mieris, dl. IV, blz. 814, 815.

3) Hij komt nog eens voor in de rekening van heer Frank en heer Floris van Borselen voor hertog Filips, 1 October 1430—1 November 1432, fol. 61: „Item upten heyligen xiiien dag Willekin Joncheren gesent mitte brieve an heren Jan van Wtkerken ter Goude,

den burgeroorlog is zeker. Maar waarom de door hem gevangen ter dood zijn gebracht, en of hun terechtstelling, als oorzaak of als gevolg, samenhangt met het levend begraven van Allairt, zijn weer vragen waarop geen antwoord, voor als nog ten minste, te geven is.

Ook heeft de geschiedenis bij haar beantwoording geen belang. Nu Beylinc opgehouden heeft een toonbeeld van goede trouw en moed te zijn, is de vraag waarom hij zoo smadelijk ter dood werd gebracht, niet waardig dat men er zich mede bezig houdt. Maar het heeft zijn nut aan hen, die de geschiedenis en haar kritiek niet zelf beoefenen en toch in haar beoefening belang stellen, in een voorbeeld te toonen, hoe schraal de berichten betreffende dit tijdvak zijn, en hoe omzichtig men wezen moet in het schiften en waardeeren, bovenal in het afleiden van gevolgtrekkingen uit feiten wier bijzonderheden wij zoo gebrekkig kennen. Als zoodanig, als een proeve van kritiek, niet als een bijdrage tot de kennis van den tijd van vrouw Jacoba, wensch ik dan ook dit opstel beschouwd te hebben.

IV.

(1871/5.)

Nog eer de aflevering, waarin dit toevoegsel gedrukt stond, verzonden was, had ik het met een naschrift te vermeerderen [1]). Thans was het Bolhuis van Zeeburgh, helaas op jeugdigen leeftijd niet lang daarna overleden, die mij op een andere kroniek opmerkzaam maakte, waarin nog iets nieuws over Beylinc voorkomt. Het is de kroniek van broeder Frederik van Zevender, omstreeks 1469 opgesteld en in handschrift in de Bibliotheek der Leidsche Universiteit voorhanden [2]). De auteur deelt ons mede, dat hij in 1432, dus zeven jaren na den dood van Beylinc, in het Karmelieten-klooster te Haarlem broeder was. Aangaande het gebeurde te Schoonhoven heeft hij het volgende te berichten:

dat hii den vrede van Joriis Beilling, die doe ingaan soude, verlingen woude tot Onser Vrouwen dage purificatio, gegeven 1 guld.". Later wordt bodeloon vermeld van gezondenen naar Leiden, Gouda, Delft „roerende den geschille van Heren Jan van Wtkerken ende Joriis Beyling". Waarover dit geschil liep is ons onbekend.

1) Bijdragen, Tweede Serie, dl. VIII, blz. 93 vlg.

2) Vgl. hierover Van Wijn, Huiszittend Leven, dl. I, blz. 309 (6).

„Postquam mortuus erat Johannes dux Bavariae, Johannes dux Brabantiae de consilio et adiutorio partialitatis quae appellatur Kabelliaus venit ad Hollandiam, et in omnibus civitatibus et oppidis Hollandiae, Zeelandiae et Frisiae factum fuit sibi tanquam vero comiti homagium. Et cum haec agerentur apud Hollandiam, domina Jacoba cum amicis suis tunc temporis extitit in Hannonia et cogitare cepit cum suis, quomodo in Hollandia aliqua oppida sive castra in adiutorium suum et auxilium posset adipisci. Quamobrem destinavit ad oppidum Scoenhoven Florencium de Kijfhouc cum plerisque armigeris, qui illud oppidum ex parte dominae Jacobae ad libitum suum adeptus est, et extunc cum oppidanis de Scoenhoven impugnavit castrum illius oppidi satis acriter per sex ebdomadas. Et econtra Wilhelmus de Couster castellanus cum Alardo Beylinc et cum quinquaginta armigeris castrum praedictum longo tempore defensavit. Tandem deficientibus alimoniis coacti sunt expetere deditionem salva vita cum bonis eorum, excepto Alardo Beylinc tyranno, qui permansit captivus, et postmodum prope quoddam molendinum, stans prope castrum, in noctis umbra a Gherardo de Poylgheest, in praesentia fratris Johannis Wilhelmi ordinis Carmelitarum, confessoris sui, vivus sepultus est".

Tot opheldering hiervan schreef ik aldus [1]).

Het eerste wat ons bij het lezen van dit verhaal in het oog springt is de groote overeenkomst er van met het verhaal van het *Goudsche Kroniekske*, zooals ik het uit het handschrift heb medegedeeld [2]). De aanhef is volkomen dezelfde, de gang van het verhaal ook, alleen in de bijzonderheden bestaat tusschen beide verschil. De Hollandsche kroniekschrijver wilde geen namen noemen en was bedeesder dan de Latijnsche auteur. Het heeft den schijn alsof de laatste het boek van den eersten voor zich gehad en gevolgd heeft, maar vermeerderd uit zijn eigen wetenschap. Verder bestaat er tusschen het Latijnsche handschrift en de zooveel later samengestelde *Divisiekroniek* weer een onmiskenbare overeenkomst, bij velerlei verschil. Er ligt aan al die verhalen niet slechts dezelfde overlevering, maar waarschijnlijk dezelfde geschreven tekst ten grondslag. Doch daarover willen wij thans niet uitweiden.

Een tweede opmerking betreft het verzwijgen in dit anders omstandig verhaal van het aan Beylinc verleende verlof, zijn

1) Bijdragen, l.l., blz. 95 vlg.
2) Zie boven, blz. 225/6.

uitzetting, waarvan alleen de *Divisiekroniek* melding maakt. Wij zouden geneigd zijn aan de waarheid dier uitzetting te twijfelen, ware het niet dat de onwraakbare „bewysinge", door De Jonge aan den dag gebracht, ons voor de waarheid instond. Dat tijdelijk ontslag moet echter in de oogen van de tijdgenooten al van zeer ondergeschikt belang, en zonder invloed op Beylinc's lot zijn geweest: anders zou het stilzwijgend voorbijgaan er van door zoovele getuigen onverklaarbaar wezen. Wat voor allen de hoofdzaak is, komt eenvoudig hierop neer: Beylinc heeft niet zooals zijn medegevangenen lijfsbehoud kunnen bedingen, maar is levend begraven. Dit berichten allen; van de omstandigheden daarentegen verhaalt de een dit, de ander iets anders.

In de derde plaats verdient opmerking, dat onze schrijver aan het einde van zijn verhaal te kennen schijnt te geven, van wien hij de toedracht der zaak had vernomen. Beylinc (zegt hij) is ter dood gebracht in tegenwoordigheid van zijn biechtvader, broeder Jan Willemszen van de orde der Karmelieten. Waartoe dit vermeld, zoo niet om met het gezag van dien ooggetuige de waarheid van het verhaal te staven? Bedenken wij daarbij dat de schrijver, Frederik van Zevender, insgelijks van de orde der Karmelieten was, en dus overvloedige gelegenheid moet gehad hebben om met zijn confrater over die geruchtmakende terechtstelling te spreken. Jan Willemszen zal wel in het klooster te Schoonhoven gewoond hebben; Van Zevender was, zooals wij weten, althans in 1432, monnik te Haarlem. Maar ik acht het waarschijnlijk, dat hij, wiens naamgenooten steeds aan het hof der heeren van Gouda en Schoonhoven verkeerden, en wiens stamgoed, Zevender, onder den rook van Schoonhoven lag, in het klooster te dier stede het geestelijk gewaad zal hebben aangenomen en eerst later verhuisd zal zijn. Hoe dit zij, in alle geval moet het verkeer tusschen de Karmelietenkloosters van Haarlem en van Schoonhoven (de eenige, voor zoover ik weet, die in Holland bestonden [1])) levendig zijn geweest, en het is meer dan waarschijnlijk dat broeder Frederik zijn berichten betreffende het levend begraven uit de eerste hand had getrokken. Veel meer dan hij goed gevonden heeft ons mee te deelen, heeft hij zeker van de zaak geweten.

Toch hebben wij hem te danken voor het vermelden van twee bijzonderheden, die wij zonder hem niet zouden weten. Vooreerst

1) Vgl. Römer, Kloosters en abdijen, blz. 227.

noemt hij ons den naam van den Hoekschen edelman, die het doodvonnis heeft geveld; ten andere beticht hij den veroordeelde van tirannie, en geeft daarmee althans eenigszins te kennen, waarop het onteerende vonnis berustte.

Ik had uit hetgeen ons reeds vroeger bekend was afgeleid, dat de schuldigen aan het ombrengen van Beylinc, die onze Hollandsche kroniekschrijver niet had willen noemen, aanzienlijke lieden moeten geweest zijn, die tijdens den burgeroorlog aan het hoofd der Hoeksche partij, de partij van vrouw Jacoba, hadden gestaan, maar later, nadat het geluk beslist had, zich bij den overwinnaar hadden aangesloten, en sedert onder de Bourgondische regeering hooge posten bekleedden. Als een uit meerderen van die soort had ik Floris van Kijfhoeck aangewezen. Nu blijkt het werkelijk, dat mijn redeneering juist is geweest: Gerard van Poelgeest behoorde tot diezelfde soort van bijtijds omgedraaide Hoeksche edelen. In 1420 had hij met den burggraaf van Leiden meegedaan in den ongelukkigen opstand tegen Jan van Beieren, die den burggraaf zijn graafschap en hem zijn stamslot te Koudekerke kostte. Zoo hij sedert niet balling is geworden, is hij toch zeker onverzoend gebleven; na den dood van den landsheer, dien hij haatte, voegde hij zich aanstonds bij de ballingen, die onder Floris van Kijfhoeck Schoonhoven en het slot bemachtigden, en weldra op hun beurt binnen dezelfde stad door Jan van Brabant met zijn getrouwe Hollandsche burgers belegerd werden. Dat hij een was van „de vijf ridderen ende twintig jonckheeren, allen vrome oorlogsmannen, die de stad bewaarden" (zooals de *Divisiekroniek* zegt zonder namen op te geven) leert ons onze Latijnsche kroniek, die wel niet allen, maar toch de meesten bij name noemt, en onder de jonkheeren o. a.: „Gherardus de Poylgeest, Wilhelmus de Poylgheest, fratres". In een charter van 1421 [1]) komen nevens Gerrit van Poelgeest drie zijner broeders, Willem, Jan en Jacob, voor. De kroniek schijnt dus althans in het noemen der personen nauwkeurig. Zoodra Jacoba uit Gent ontsnapt, te Schoonhoven aangekomen en als rechte landsvrouw gehuldigd was, schaarde zich natuurlijk Gerrit van Poelgeest onder haar vanen in het eerste gelid. Wij weten dat hij wakker meestreed in den tweeden slag bij Alphen op Meiavond 1426, en door zijn meesteres op het slagveld nevens andere jonge edelen ridder werd geslagen: het *Chronicon de Hollant* en de *Divisiekroniek* berichten dit beiden. Wij gissen, zonder stellig bewijs, dat de nieuwe ridder de zaak

1) Meerman, Beleg van Leyden, blz. 472.

van Jacoba getrouw zal zijn gebleven zoolang zij zelf ze staande hield. Maar na den zoen van Delft, die het graafschap onder de kroon van Bourgondië bracht, heeft hij als zooveel anderen, als Floris van Kijfhoeck zelf, zich naar de uitkomst geschikt en de nieuwe regeering gediend. Wij vinden hem in 1435 nevens Kijfhoeck onder de grooten des lands, en in 1442, weer nevens Kijfhoeck, onder de raden van den stadhouder van Holland. Toen onze Hollandsche schrijver zijn kroniek omstreeks dien tijd uitgaf, was het dus evenmin geraden Gerard van Poelgeest als Floris van Kijfhoeck een misdaad ten laste te leggen.

Broeder Frederik behoefde niet zoo omzichtig te zijn, want hij zag de gepleegde daad voor geen wandaad aan; hij was een Hoek in zijn hart, een vurig aanhanger van Jacoba, en hij achtte Beylinc een tiran, die terecht een smadelijken dood had ondergaan. Hij was, blijkens zijn naam, van het geslacht van Zevender, dat niet slechts tot dezelfde staatspartij maar tot denzelfden kring van edellieden behoorde als het geslacht van Poelgeest. Ik acht het waarschijnlijk dat hij een bastaard is geweest van dien Frederik van Zevender, die ons in een charter van 1383 voorkomt als echtgenoot van jonkvrouw Lijsbet, bastaarddochter van graaf Jan van Blois [1]), in andere brieven van latere dagteekening als vriend van zijn behuwdbroeder, Jan, bastaard van Blois [2]), en in 1399 als ridder gelijk deze [3]). Een anderen Frederik van Zevender ontmoeten wij eerst in een oorkonde van 1419 [4]), en vervolgens in het verhaal van onzen auteur zelf onder de Hoeksche edelen, die met de Poelgeesten en anderen binnen Schoonhoven belegerd werden. Het is dus natuurlijk dat het hart van den schrijver voor de partij zijner verwanten en vrienden spreekt, en dat hij Beylinc, den ijverigen en zeker niet zachtmoedigen voorvechter der Kabeljauwen, als een tiran verfoeit.

Een toevoegsel eindelijk [5]), op zichzelf van zoo gering belang, dat ik het niet onder de oogen van mijn lezers zou brengen, indien niet, ten gevolge der gevoerde discussie, elke bijzonderheid uit het leven van den vermaarden man een zeker gewicht had gekregen.

1) Van Mieris, dl. III, blz. 406.

2) Ibid., blz. 441, 442, 632, 634.

3) Ibid., blz. 704.

4) Ibid., dl. IV, blz. 626.

5) Het hier volgende is oorspronkelijk verschenen onder den titel: Toevoegsel tot de vroegere opstellen over Allaert Beyling (1875), in Bijdragen voor Vaderl. Gesch. en Oudheidk., Tweede Reeks, dl. VIII, blz. 169 vlg.

Wij herinneren ons dat Beylinc levend begraven is op last van heer Gerard van Poelgeest. Bekend is het ook dat weinige jaren te voren, in 1420, het kasteel van dien heer onder Koudekerke ingenomen en vernield is, bij gelegenheid van het beleg en de overgaaf van Leiden, met welke stad hij tegen Jan van Beieren had samengespannen.

Welnu, het is mij thans gebleken dat bij die inneming van Poelgeest Allairt Beylinc niet alleen meegedaan maar zelfs een hoofdrol gespeeld heeft. Wij vernemen dit uit de grafelijkheidsrekening van 1420, waarin een breede lijst voorkomt der op het slot gevangen personen, met opgaaf van de som waarop elk werd geschat. Aan het eind wordt gezegd: „Ende wes meer van den anderen gevangenen gecomen is, daerof sal Allaert Beyling ende Joris sijn broeder minen genadigen heere goede rekening doen" [1]).

Bewijst dit laatste niet, dat de broeders Beylinc bij het innemen van het huis van Gerard van Poelgeest en bij het rantsoeneeren zijner mannen hoofdpersonen zijn geweest? En zou het dan vreemd zijn, indien heer Gerard dit vijf jaren later nog niet vergeten was geweest, en het op Allairt Beylinc had gewroken? Hoe dit zij, zooveel is ons althans gebleken, dat Beylinc, eer hij schout werd te Gouda, een hoofdman van soldeniers is geweest, en zijn oud handwerk slechts hervatte, toen hij later het slot van Schoonhoven hielp verdedigen. De aard van zijn bedrijf valt nog duidelijker in het oog, nu wij hem zoo nauw verwant zien aan Joris Beylinc en in diens gezelschap aantreffen Want Joris was ons reeds van vroeger bekend als partijganger in den burgeroorlog; zie slechts wat ik boven [2]) aangaande hem heb meegedeeld. Wij wisten toen echter nog niet, dat hij de eigen broeder van Allairt was. Hij heeft dien overleefd en is krijgsman gebleven. In 1427 en 1428 treffen wij hem aan als kommandant op een uitlegger of kraaierschip, wij zouden zeggen op een wachtschip, dat bij Lekkeroord op stroom lag. Het is alweer een grafelijkheidsrekening die het vermeldt: „Eerst betailt Joris Beyling, hooman van den crayer tenden der Lecke, die soudie van 50 man van half der maent December (1427), doe hem dat scip eerst bevolen was".

Dezelfde post komt op de rekening terug voor de volgende maanden, tot Mei of Juni van 1428. Van elders [3]) weten wij,

1) Gedrukt achter Meerman's Verhaal van het beleg en de verovering van Leyden in 1420, blz. 294.

2) Zie boven, blz. 229.

3) Van Mieris, dl. IV, blz. 806 en 865.

dat het wachtschip daar ter plaatse gelegd was om op het heffen van den tol, die van Schoonhoven naar het eind van de Lek was verplaatst, het oog te houden. Ik durf niet zeggen of Joris nog later in andere krijgszaken gediend heeft; ik heb niet al de rekeningen der volgende jaren doorgezien. Alleen dit kan ik nog melden, dat hij na 1430 overhoop lag met zijns heeren oversten kapitein, Roelant van Wtkerken [1]). Uit alles te zamen genomen krijgen wij den indruk, dat de beide broeders echte bendehoofden en ongemakkelijke heeren zijn geweest.

Nu wij eens weten, dat Joris Beylinc de broeder was van Allairt, krijgt een anders niets beteekenende post uit de rekening van 1436—1437 eenig belang voor ons [2]). Wij lezen daar — alleen de aanhef is opmerkelijk — „Joris (Splinterszoon, die men heet Joris) Beyling".

De woorden, door mij tusschen haakjes gesteld, zijn boven den regel geschreven maar blijkbaar met dezelfde hand: hun bewijskracht wordt door deze omstandigheid geenszins verzwakt. Joris Beylinc heette derhalve eigenlijk Joris Splinterszoon. Hij en zijn broeder behoorden denkelijk tot het geslacht van Splinter, dat, volgens De Lange van Wijngaerden [3]), een dier weinige families was, waaruit in de 14de eeuw de regenten te Gouda werden gekozen. Waarschijnlijk is Allairt de eerste geweest, die den bijnaam aangenomen en in zwang gebracht heeft [4]). Zijn broeder heet nog in officiëele stukken Joris Splinterszoon. Onder dien naam komt hij althans op de lijst der schouten van Gouda voor. In 1420 tot op Vrouwendag Nativitas (d. i. 8 September) was daar Dirk van der Goude schout. Van Vrouwendag 1420 tot St. Jacobsdag (25 Juli) van het jaar 1422 was het Joris Splinterszoon, van wege heer Jan van Blois; vervolgens van St. Jacobsdag 1422 Allairt Beylinc. Dat deze laatste schout is gebleven ten minste tot Mei 1424, maar denkelijk zoolang hij zich te Gouda ophield,

1) Zie boven, blz. 229.

2) Frederiks had er mij reeds vroeger opmerkzaam op gemaakt. Toen echter, eer Joris als broeder van Allairt erkend was, hechtte ik er geen belang aan.

3) Dl. II, blz. 210.

4) Hij was niet de laatste, die hem heeft gedragen. In 1457 vinden wij een anderen A. Beyling in proces met de stad Gouda: zie Kluit, Holl. Staatsregeering, dl. IV, blz. 326, en De Lange van Wijngaerden, dl. II, blz. 157 en 284. Denkelijk is het dezelfde, die in Maart 1451, s. curiae, bewijst voldaan te hebben aan een vonnis van het Hof, waarbij hij tot een bedevaart naar St. Joost veroordeeld was geweest (De Riemer's uittreksel, Rijksarchief, dl. II, blz. 16). Hij heet daar A. Beyling Adriaensz. Zie verder nog bij Van Mieris, dl. IV, blz. 172 een Goirle van den Beylinge.

tot in het begin van 1425, hebben wij reeds vroeger opgemerkt. Thans weten wij daarbij, dat zijn onmiddellijke voorganger zijn broeder was. Deze had zijn post aanvaard terstond nadat Leiden veroverd was, aan welke onderneming wij zagen dat de beide broeders deel hadden genomen. Beiden kregen het schoutambt van Jan, bastaard van Blois, den zoon van den laatsten heer van Gouda, Guy van Blois, en sedert 1419 kastelein aldaar. Als zoodanig had hij denkelijk het schoutambt te vergeven; hij gaf het, naar de kwade gewoonte van dien tijd, niet aan den meest geschikte, maar aan dengene, die hem op den post het meeste geld wilde leenen. Hoeveel Joris Beylinc hem had voorgeschoten, weten wij niet; Allairt had (gelijk wij vroeger zagen) „heeren Jan 500 nobelen op het schoutambt van der Goude geleent". Een aanzienlijke som. Niettemin moet het vreemd schijnen dat de kastelein van Gouda, die later de partij van Jacoba hield, een zoo gewichtige bediening als die van schout der stad heeft toevertrouwd aan twee broeders achtereen, die voor de tegenpartij ijverden. Maar inderdaad is dit niet zoo vreemd als het schijnt; in 1420 en in 1422 was de partijschap nog niet aan den dag gekomen; bij de belegering van Leiden had Jan van Blois even zeer als de Beylincs de zaak van Jan van Beieren gediend. Eerst na diens sterven kwam het er op aan partij te kiezen, en gingen de schout en zijn broeder een anderen weg op dan hun heer. Wij willen ons niet andermaal begeven in hetgeen daarop is gevolgd, en aan Beylinc zijn onverdiende plaats in de geschiedenis heeft bezorgd. Wij hebben daarover indertijd uitvoerig genoeg gehandeld. Moge het bovenstaande over den samenhang dier gebeurtenissen eenig nieuw licht doen opgaan.

Hiermee was de rij der gewichtige vondsten vooralsnog gesloten. Alvast waren wij genoeg te weten gekomen om allen twijfel aan de waarheid der overlevering te laten varen. In de hoofdzaak had zich de zaak toegedragen niet gelijk de latere dichters en verdichters ze hadden voorgesteld, maar zooals b.v. de *Divisiekroniek* ze eenvoudig beschreven had. De kroon was den martelaar weer van het hoofd genomen. Over dien martelaar waren intusschen door mij en door anderen, door De Jonge en Frederiks vooral, kleine bijzonderheden ontdekt en in het midden gebracht, waaruit ik thans ten slotte nog kortelijk de geschiedenis van zijn leven wil samenstellen [1]).

1) Aan dit plan is slechts een begin van uitvoering gegeven, dat wij hier laten volgen. (N. v. d. R.)

V.

(1890.)

Allairt Beylinc en zijn broeder Joris waren Splinters-zonen en behoorden tot een aanzienlijk Goudsch geslacht, dat in de 14de eeuw aan het stadsbestuur deel had. Naar het schijnt hebben de gebroeders het eerst den bijnaam, dien Allairt in de geschiedenis draagt, aangenomen. Diens broeder ontmoet ons een enkele maal als „Joris Splinterszoon, die men heet Joris Beyling"; doorgaans echter heet hij eenvoudig „Splinterszoon".

Het eerst vinden wij Allairt in April 1420 in moeilijkheid over een doodslag. Hij heeft met zijn vrienden en helpers, wanneer is niet bekend [1]), denkelijk echter niet lang te voren, Jacob van der Goude verslagen. Wij hebben ons die zaak niet als een moord maar als een incident in een straatgevecht, gelijk er toen overal in het land en in alle steden gedurig voorvielen, voor te stellen. Wij behoeven er ten nadeele van Allairt niets anders uit af te leiden dan dat hij kort aangebonden was. Voor zijn misdrijf had hij dan ook slechts met zijn beurs te boeten. Tusschen hem en de zijnen en den broeder van den verslagene, Dirk van der Goude, en diens vrienden werden zegslieden benoemd, twee van elke zijde, en met bepaling dat, als die het onderling niet eens konden worden, heer Jan van Beieren, de regent van het land, als overman uitspraak zou doen. Werkelijk hebben de zegslieden niet overeen kunnen komen en heeft Jan van Beieren den 1sten Januari van het volgende jaar zijn zeggen geuit. Zijn bescheid is nog in het memoriaal van het Hof voorhanden [2]):

„Johan by der genaden Goids palensgrave opten Rijn, Hertoge in Beyeren, Soon van Henegouwe, van Hollant, van Zeelant enz., doen kont alle lude, want Dirck van der Goude mit syne magen ende vrienden aen die ene zyde, ende Alaert Beylinc mit syne hulperen, hoire magen ende vrienden aen die andere zyde, van sulcke doitslaghe als gesciet is gheweest aen Jacob van der Goude, dair God die siel of hebben moet, alinge ende al gebleven siin een

1) Misschien wel bij de onlusten, waarvan de hoofden en raddraaiers door vrouw Jacoba bij een brief van 23 Juli 1417 (Van Mieris, dl. IV, blz. 407) werden uitgebannen: de eene partij met Dirk van der Goude aan het hoofd, naar Schiedam, de andere naar 's Gravenzande. Daarbij komen echter geen Beylings of Splinters voor.

2) Memor. B. L., Cas R, fol. 36. Vgl. ook aldaar fol. 32 vs. en Memor. Ducis Joh., Cas N, fol. 152 vs.

seggene ende eenre zoenen, dats te weten van Dircks syde voirn. aen heren Jan den bastert van Bloys ende Henrick Hermansz.; ende van Alarts syde aen Tielman Oem ende Geerloff Jansz. van Vorenbroeck, mit sulcker voirwaerde, want dats die vier voirn. niet eens. en konden geworden hoir seggen dairoff te uuten, so souden sy dat aen ons brengen, als aen enen overman; dair wy dan onse seggen of seggen soude(n) by onse besceydenheyt. Dwelcx die pertyen voirs. volcomelick geloift hebben te houden. Ende want die voirs. seggeluden niet eens geworden en siin die soene eendrachtelick daeroff te seggen, ende sy dat aen ons gebrocht hebben na sulken voorwairde als in onsen boecken geschreven staet: So hebben wy daerom, gelick dat aen ons gebleven is, onse goetdencken ende seggen dairof geseyt, ende seggen, in den name Goids, in sulker maniere als hiernae bescreven staet, dats te weten: In den eerste so sal die alinge soen van Jacobs doit voirs costen III^C goude holl. scilde lest geslagen of payement hoirre wairde, die Alairt Beling, Gherijt Willemsz, Gyse Bier ende Coppiin Noyens etc. mit horen magen, wail verborgen sullen bijnnen den eersten seis weken na datum des brieffs, na recht ende gewoente van de lande, die voirs. zoene te borde te brengen ende wail te betalen, een derde deel van de summe voir opte Meydach naestcomende ende tot elcke ses weken dairna een derdedeel van den gelde voirs., totter tijt toe dat deselve voirs. gelt vol ende al betailt sel wesen. Ende dairof sal gaen een derde deel ter voirzoene, een derde deel ter maechzoene, ende een derde deel ter erffzoene. Voirt so sullen wy voir sulcke broicke ende misdade als tegens ons ende onser heerlicheyt an de voirs. doitslaghe gesciet sijn, hebben te beteringhe II^C der voirs. scilde, ende onse bailiu van der Goude, heren Gielis van Cralinghe, voir syne arbeyt, die hy in desen stucke gedaen heeft, ende voir sijn verdinck van der doden hant, sal hebben XXV sulker schilde als voirs. is. Welke II^C ende XXV scilde voirs. Alaert, Gherijt, Ghize ende Coppiin voirs. mit horen magen mede verborgen sullen in der mate voir geruert, te betalen onsen getrouwen Tresorier tot ons behoeff ende heren Giellis, onsen baliu voirn., op Sint Jans dach te Midzomer naistcomende. Ende dit voirgescr. gelt van den zoene sel men betalen tot elke termyne bijnnen onser stede van Goude in der prochyekercke; ende dairoff sal heffer ende ontfanger wesen Dirck van der Goude off dieghene dair hiit an besetten sal, die sal dat voirt smaldeelen onder die magen als behoirliic ende gewoenliic is. Item so sullen Alaert, Gherijt,

Ghyse ende Copiin voirs. mit horen maghen, Gode te eere ende Jacobs ziele te troeste ende genade, doen doen III^{C} zielmissen, dairt hem best genuecht, ende dairtoe cloesterwinninghe tusscen Mase ende Zype als gewoenlic is, ende daerof goet betoon brengen ten leste dage der betalinge voirs. Ende sullen mit horen magen ende vrienden voetvall doen mit II^{C} mannen ter Goude in der prochiekercke opten lesten dach van betalinge, ende sullen diegene kiesen, die hem weder oerveede doen sullen, ende die in scrifte overleveren te middelsten daghe om die ten lesten daghe te voldoen, dats te weten uut elke vierendel twie manne, dair ons off onse tresorier van onsen weghe aen duncken sal dat sy mede bewairt sijn. Ende also als die voirs. parthien des seggens aling aen ons gebleven siin in der mate voirs., so seggen wy dese voirs. partyen hiermede wel verzoent ende verlijct an beyde syden van desen dootslaghe voirs. ende van alle dat dairoff roeren mach, ende gebieden dese selve soene ende seggen te houden ende wel te voldoen in alle voirs. poincten an elker syde, op een poene van II^{M} holl. scilden voirs., die helfte dairoff tot ons behoeff ende die ander helfte dair wy se wysen sullen, die diegene betalen sal die dair brouckich in wort, alle arghelist uutgesceyden, behoudelic altoes off hierin enich gescele of twyffel geviel in enige poincte, dat houden wi allewege tot onsen verclaren. In orconde enz. Datum Haghe prima January anno XX secundum cursum curiae nostrae".

(Onuitgegeven fragment.)

HET ZOOGENAAMD GOUDSCH KRONIEKSKE [1]).

(1872.)

Bij de behandeling der zaak van Allairt Beylinc werd ik door den bekenden bibliograaf Arnold opmerkzaam gemaakt op een door hem gevonden kroniekje in handschrift, dat doorgaans met het gedrukte *Goudsch Kronie ksk e* overeenkomt maar er soms van verschilt [2]), en waarin juist de geschiedenis van Allairt Beylinc, die in den gedrukten tekst verzwegen wordt, op merkwaardige wijze wordt verhaald. Door zijn vriendelijke tusschenkomst kreeg ik dit handschrift van den eigenaar, Martinus Nijhoff [3]), ten gebruike, en weldra in mijn bezit.

Het vinden van dit handschrift bracht mij van zelf tot het bestudeeren van het *Goudsch Kronie kske*, dat ik tot nog toe uitsluitend in de uitgaaf van Scriverius van 1663 kende. De drie [4]) vroegere drukken zijn zeldzame incunabulen, die in de Leidsche bibliotheken niet voorhanden zijn. Maar de Koninklijke Bibliotheek te 's Gravenhage is juist in die wiegedrukken overrijk; door de goedheid van den bibliothecaris zag ik mij dan ook spoedig in

---

1) Ontleend aan Fruins opstel: Nog eens over Albrecht Beiling, in Bijdr. voor Vaderl. Gesch. en Oudheidk., Nieuwe Reeks, dl. VII, blz. 14 vlg., en van overwegend belang voor de kritiek van het verhaal over Beylinc. (N. v. d. R.)

2) Vgl. boven, blz. 225. — Zie nog een korte aanteekening van Fruin uit dit handschrift over de heeren van Velsen en Woerden uit den tijd van Floris V in Bijdragen voor Vaderl. Gesch. en Oudheidk., Nieuwe Reeks, dl. VII, blz. 42 vlg. Wij achtten het onnoodig, die hier te herdrukken. (N. v. d. R.)

3) In zijn Catalogue d'ouvrages sur l'histoire et la topographie des Pays-Bas wordt het op p. 69 onder N°. 1240 beschreven.

4) De derde uitgaaf werd gedaan door Jan Jansen van der Meer te Delft (Holtrop, Catal. Bibl. Reg. Hag., t. I, p. 432).

staat gesteld, de noodige drukken in mijn onderzoek op te nemen. Nu ontbraken mij nog slechts de handschriften, die Scriverius volgens zijn eigen verklaring bij het bezorgen van zijn uitgaaf had geraadpleegd. Een gelukkig toeval speelde mij ook een van deze in handen: het werd insgelijks in de verzameling van Nijhoff [1]) gevonden, en ging daaruit in mijn bezit over.

De vergelijking van al deze handschriften en uitgaven heeft mij geleerd, dat Scriverius vrij nauwkeurig de tweede uitgaaf van Leiden (1483) heeft overgedrukt, en dat die tweede uitgaaf een slechts in enkele woorden afwijkende nadruk is van de eerste, welke aan het eind het volgende van zich getuigt: „Dit boec is voleynt by my, Gheraert Leeu, te Gouda in Hollant anno MCCCCLXXVIII opten lesten dach van September", — een bijzonderheid, waaraan de kroniek haar naam van *Goudsch Kroniekske* te danken heeft, haar door Scriverius gegeven.

Het handschrift, dat Gheraert Leeu ter perse heeft gelegd, moet een slordig afschrift zijn geweest, of anders heeft zijn zetter er de hand mee gelicht. Zijn druk althans kan de vergelijking niet doorstaan met de beide handschriften die mij ten dienste staan, inzonderheid met het handschrift dat ook Scriverius gekend heeft (hetwelk ik voortaan kortheidshalve naar hem noemen zal) en dat veel nauwer dan het andere met den gedrukten tekst overeenkomt. Telkens vinden wij in het handschrift de juiste lezing, waar de uitgaven haperen. Telkens vinden wij in het handschrift zinsneden, die in de uitgaven ontbreken en daar blijkbaar uit nalatigheid zijn overgeslagen. Een enkel voorbeeld: in het handschrift lezen wij het volgende aangaande een oproer te Leiden in het jaar 1445 voorgevallen: „Int eerste iaer van sijn regnaci (d. i. in het eerste jaar dat Gozewijn de Wilde stadhouder was) was een groet opstal bynnen Leyden van beyden partyen, ende het was op onser Vrouwen dach Visitatio, ende die Cabeliaus ontboden den president dat hi comen soude tot Leyden om die saken te vervallen, twelc hi dede. Ende brocht mit hem sommighe wt Delf en ooc wtten Hage, ende si vielen mit die Cabeliaus toe ende dreven die Hoex partye in die Hoechlantskerc, ende

---

1) Zie denzelfden Catalogus, p. 190, N°. 3259. — Een ander handschrift van het Goudsch Kron. kwam voor op de auctie Meerman, Catal. IV, p. 176; waar het zich thans bevindt is mij onbekend, eveneens of het ook van Scriverius afkomstig was. Twee andere op de auctie Tydeman, Catal., blz. 21, 22, N°. 264, 265, beide thans te Utrecht, mij geleend door prof. De Geer. — Twee uitgaven met aanteekeningen van Scriverius in den Catal. Moritz Calisch en De Riemer (Fred. Muller, 1871), blz. 54, N°. 926, 927.

daer worden si wt ghedaedynct ende worden ghevangen ende ghebonden ghevoert in den Haech, ende daer worter drie of onthoeft.... ende die ander mosten hem alle copen om groot ghelt jeghen den heer, hore was wel hondert ende xx mannen".

De woorden, die ik gespatieerd heb laten drukken, ontbreken in de Goudsche en bijgevolg in alle latere uitgaven; Scriverius, die van zijn handschriften een zeer karig gebruik heeft gemaakt, heeft de leemte niet hersteld en zeker zelfs niet eens bemerkt. Dat de Goudsche zetter de zinsnede uit enkel onoplettendheid heeft overgeslagen, is zeer waarschijnlijk. Maar door het gemis er van wordt het geheele verhaal onjuist; het is alsof de Hoeken met geweld uit de kerk zijn gehaald, en het onthoofden der drie aanvoerders terstond daarop te Leiden is geschied: alles in strijd met de waarheid en met het echte verhaal, zooals de handschriften het geven.

Op andere plaatsen is weer het verschil tusschen den geschreven en den gedrukten tekst te groot om het op rekening van den zetter te brengen. Wij moeten daar aan een verschillende redactie denken, aan een opzettelijke verandering van het oorspronkelijke verhaal naar de voorstelling van andere kroniekschrijvers. Doch daarover uit te weiden, komt hier minder te pas [1]).

Van meer belang is de vraag naar den tijd waarin het kroniekje is opgesteld. Als wij Scriverius mogen gelooven, is de kroniekschrijver een tijdgenoot van Beylinc geweest. Hij zegt in een aanteekening [2]) op het einde der regeering van vrouw Jacoba: „Ende hiermede eyndigen deselve Chronycken. Doe heeft die auteur geleeft. T'geen dat voorts volgt, tot het jaer 1477, is van een ander daerby gedaen, ten tyden als 't eerst gedruct werde". Dit is stellig genoeg gesproken [3]); jammer maar dat wij op het oordeel van Scriverius en op zijn uitspraken niet altijd kunnen vertrouwen. Waarop steunt hier zijn oordeel? Op de laatste woorden van het verhaal van Jacoba's regeering: „Ende nu is Henegouwe (enz.) gecomen aen Hertoch Philips van Bourgongien, die dat lant sonder oerloch hout", — zoo toch lezen het handschrift en de Goudsche

1) Vgl. boven, blz. 225 vlg.

2) Blz. 129.

3) Von Löher, Jacobäa von Bayern, Bd. I, S. 416, vertrouwende op het gezag van Scriverius, schrijft zonder verder onderzoek evenals hij het Goudsch Kroniekske aan een tijdgenoot van Jacoba toe.

druk; de Leidsche druk van 1483 heeft h o u t in h i e l t veranderd: natuurlijk omdat, sedert in het vervolg nog de geheele regeering van Philips van Bourgondië en zelfs die van Karel den Stoute beschreven werd, de tegenwoordige tijd niet meer te pas kwam. De gevolgtrekking van Scriverius, dat dus de eigenlijke kroniek geschreven moet zijn tijdens hertog Philips het land nog steeds zonder oorlog hield, tijdens zijn regeering derhalve, komt mij dan ook logisch en aannemelijk voor. — Een andere plaats, die in den gedrukten tekst en ook in het handschrift van Scriverius ontbreekt, maar gevonden wordt in het handschrift Arnold (zoo noem ik de kroniek in handschrift, die ik door aanwijzing van Arnold bekomen heb), wijst op denzelfden leeftijd. Er wordt daar gesproken van de keus, die de Hollanders na den dood van Dirk VII hadden tusschen diens broeder Willem en den graaf van Loon, 's graven schoonzoon, en vervolgens gezegd: „Ende Hollant en woude niet gheregeert wesen van een vreemden man, die Hollant niet en bestont; dat si altoos wel ghehouden hebben. Maer het is nu verre van daen, God betert". Deze klacht past het best in den mond van een misnoegden Hoek, die Philips van Bourgondië de gravenkroon van vrouw Jacoba ziet dragen. Evenzoo een soortgelijke verzuchting [1]) over de zware lasten van den tijd. Koning Arthur (heet het daar) was tevreden met de bloote onderdanigheid der Slaven, „die men nu Hollanders niet, ende sy souden vry sitten sonder schatten, dat nu verre van daen is". Ongelukkig dat die klacht in alle volgende tijden, niet slechts onder Philips den Goede, gepast en gewettigd is geweest. Immers met het huis van Beieren eindigt voor Holland de tijd der goedkoope regeering voor altoos.

Wat Scriverius verder zegt, dat het *Kroniekske* oorspronkelijk eindigde met den dood van Jacoba, schijnt ook juist te zijn. Althans in het van hem afkomstige handschrift heeft de eerste hand niet verder geschreven. De vervolgen zijn er met een tweede hand bij gevoegd. Ik zeg de vervolgen, in het meervoud, want er zijn er twee te onderscheiden. Het eerste gaat niet verder dan het jaar 1456, de belegering van Deventer door bisschop David van Bourgondië, en eindigt met deze woorden: „.... Ende (hij) lach dairvoir omtrent VIII weken, dair men niet veel en bedreef, want dair niet en geschiede dat men scriven mag mit eeren, dan dat men den armen lantvolcke grote verderflike schade

1) Ook in den gedrukten tekst opgenomen, blz. 8 van Scriverius' uitgave.

dede. Ende hoe dattet ghedadinct wordt, dat en weet ick niet".

Het heeft zeker den schijn alsof dit nog tijdens het beleg, of althans zeer kort daarna, geschreven is. Het laat zich niet denken dat iemand dus schreef na den dood van Philips van Bourgondië, en afbrak juist te midden van zijn regeering, te midden van een feit, dat de aandacht bijzonder getrokken had. Veeleer zijn wij geneigd te gelooven, dat de auteur van het vervolg het geschiedverhaal tot op het oogenblik van zijn schrijven had voortgezet. Dit eerste vervolg is in het handschrift Arnold met dezelfde hand als het voorgaande geschreven en vormt er het laatste gedeelte van. In het handschrift Scriverius daarentegen is het met een latere hand bijgeschreven, en wordt daar gevolgd door een tweede toevoegsel, dat aan het vorige niet sluit, maar op zich zelf de regeering van Karel den Stoute bevat. Blijkbaar is dit een afzonderlijk werk van een lateren auteur. In den gedrukten tekst is het echter niet meer als zoodanig te erkennen, want daar is de gaping tusschen 1456 en 1467, zoo goed het gaan wilde, aangevuld, en zijn beide vervolgen in een versmolten.

Uit al deze bijzonderheden valt het ons thans gemakkelijk den aard van het *Kroniekske* af te leiden. Het is een werk uit den tijd van Philips van Bourgondië. Het begin is slechts een omwerking van meestal bekende oudere kroniekverhalen. Het midden, dat over den tijd handelt dien de schrijver zelf beleefde, is daarentegen een oorspronkelijk stuk. De beide vervolgen zijn insgelijks van tijdgenooten afkomstig; en, hoe schraal de berichten ook zijn, zij zijn dus om hun afkomst niet te versmaden.

Aangaande de verovering van Schoonhoven, waarbij Beylinc gevangen raakte, lezen wij in de uitgaaf van 1478, waarmee die van Scriverius [1]) overeenkomt, het volgende: „Hertoch Jan van Brabant is (na den dood van Jan van Beieren) ghecomen bi raet der Cabbelaus partye ende wort in allen steden van Hollant, Zeelant ende Vrieslant over recht lantsheer ghehult. Ende vrou Jacob lach met horen vrienden in Henegouwen, ende overdroeghen mit malcander hoe si enighe steden of sloten mochten crighen in Hollant, daer si hem mede behelpen mochten. Ende sijn in Hollant ghecomen, alsoe dat si Scoenhoven creghen tot haren wille".

Hierop volgt dan onmiddellijk het verhaal, hoe de stad aanstonds door de tegenpartij op haar beurt belegerd werd, en wat daarbij is voorgevallen. Van de inneming van het slot van Schoon-

1) Blz. 126.

hoven door de partij van Jacoba en van het gevangen houden van Beylinc wordt geen woord gerept. Om die reden is er dan ook van het *Goudsch Kroniekske* noch door De Jonge noch door mij in ons onderzoek naar de waarheid van Beylinc's legende gebruik gemaakt. Maar het handschrift Arnold verschilt juist hier op merkwaardige wijze van den gedrukten tekst. De aanhef is dezelfde als in de uitgaven, zooals in het algemeen over dit gedeelte de geschreven en gedrukte teksten vrij wel overeenstemmen. Doch in plaats van de laatste woorden der uitgaaf: „Ende sijn in Hollant ghecomen, alsoe dat si Scoenhoven creghen tot haren wille", heeft het handschrift de volgende uitweiding: „Ende bi consent van Vrou Margrieten van Bourgonge so wort ghesent Floris van Kijfhoec met die Hoecx partie binnen Scoenhoven. Ende si belaghen 't slot, daerop lach als casteleyn Willem van Couster ende Allaert Beyling met vijftich ghesellen. Ende si gavent op, behoudens hair lijf ende hair goet, sonder alleen Allaert Beyling, moest dair ghevangen bliven. Want hi wort daerna heymelic bi nacht levende gedolven buten Scoenhoven op een molenwerf van enyghe die dair laghen, diewelc ic niet noemen en wil".

Wij hebben hier in hoofdzaak het reeds bekende verhaal van het *Chronicon de Hollant*, maar met een opmerkelijke bijzonderheid en bovendien uit den mond van een tijdgenoot, want geen twijfel of het *Kroniekske* is tijdens de regeering van Philips van Bourgondië samengesteld.

(Bijdragen voor Vaderl. Gesch. en Oudheidkunde, Nieuwe Reeks, dl. VII, blz. 15 vlg.)

GEDENKWAARDIGHEDEN UIT DE GESCHIEDENIS VAN GELDERLAND.

I [1]).

(1859.)

De aard van het werk en de wijs, waarop Nijhoff het behandelt, zijn bekend. Uit den overvloed van oorkonden, die in het Provinciaal Archief en in de archieven der hoofdsteden van Gelderland berusten, kiest hij nauwlettend de merkwaardigste uit; hij heldert ze in een korte aanteekening op, en beschrijft in een uitvoerige inleiding het tijdvak der geschiedenis, waartoe zij behooren, bepaaldelijk om te doen uitkomen wat zij nieuws en belangrijks tot juistere kennis van den tijd opleveren. Van zulk een boek een wezenlijke beoordeeling te geven, is zeer moeilijk. Waar het vooral op aankomt, is te weten of de verzamelaar goed gekozen heeft, of de stukken, die hij heeft overgedrukt, inderdaad de belangrijkste zijn, die hij in handen heeft gehad. Maar om dit te kunnen beslissen, moet de beoordeelaar zelf den arbeid van den verzamelaar overdoen, en met eigen oogen al de stukken bezien, die deze geschift heeft. En dan blijft ten slotte zijn bevinding tegen die van den uitgever bloot overstaan; waarom zouden de lezers aan zijn oordeel meer hechten dan aan dat van den uitgever? Om zijn oordeel te wettigen zou hij zelf een nieuwe bloemlezing moeten geven. Wij voor ons kennen de Geldersche archieven niet, maar wij kennen de zorgvuldigheid en de geleerd-

---

1) Gedenkwaardigheden uit de Geschiedenis van Gelderland, door onuitgegeven oorkonden opgehelderd en bevestigd, door Mr. Is. An. Nijhoff, archivaris van Gelderland, VI^de^ deel, 1ste stuk: Karel van Egmond, Hertog van Gelre, Graaf van Zutphen. Te Arnhem bij Is. An. Nijhoff & Zoon, 1859.

heid van den archivaris, en met vertrouwen berusten wij in zijn keus. Wij houden ons verzekerd, dat hetgeen hij heeft uitgekozen inderdaad boven het verworpene de voorkeur verdiende.

Een tweede vraag, die de lezer recht heeft aan den recensent te doen, is deze: zijn al de meegedeelde stukken merkwaardig genoeg, of heeft de verzamelaar er niet genoeg uitgeschoten? Ook deze vraag aarzelen wij te beantwoorden. Er staan in dit deel, evenals in de vorige, een aantal stukken afgedrukt, die wij voor ons niet missen zouden, als zij ontbraken. Maar wat voor den een nutteloos is, is voor den ander dikwerf noodig. Het is uiterst moeilijk bij het keuren van oorkonden een lijn te trekken tusschen wetenswaardig en onbelangrijk. En zeker, te veel te ontvangen is verkieselijker dan te weinig. Nijhoff ontveinst het niet, dat hij bij het schiften geen vaste regels heeft kunnen volgen, en dat het hem moeilijk zou vallen van elk stuk de reden op te geven, waarom hij het of opgenomen of ter zijde gelegd heeft.

De uitgaaf is, zooals te verwachten was, nauwkeurig; voor zoover wij, zonder vergelijking met de oorspronkelijke stukken, mogen oordeelen, is de tekst doorgaans juist afgedrukt. Jammer dat de uitgever dikwerf bij gebrek aan het echte stuk slechts kopieën moest nadrukken, die blijkbaar slordig en onjuist zijn. Wij stooten nu en dan op onverstaanbare zinsneden. Soms maakt de uitgever ons opmerkzaam, dat de lezing bedorven schijnt; dikwerf geeft hij maar zonder waarschuwing wat in zijn kopij staat. In zijn voorrede had hij ons daarop voorbereid; maar wij bejammeren het toch, dat hij, die veel beter dan wij en de meeste lezers den eigenaardigen tongval en schrijfwijs der provincie en van den tijd verstaat, niet overal, waar hij den zin onbegrijpelijk vond, dat door eenig teeken te kennen heeft gegeven. Meermalen hebben wij geaarzeld, of het aan een onjuiste lezing of aan onze onwetendheid lag, dat wij den zin niet begrepen. De eigennamen, die soms door vreemde schrijfwijs moeilijk te herkennen zijn, heeft de uitgever doorgaans uit andere geschiedbronnen gelukkig verklaard. Het bevreemdt ons dat hij voor Rouergue overal Rouergne schrijft: de fout zal wel bij hem en niet bij zijn oorkonden liggen.

De historische inleiding is het resultaat van uitgebreide bronnenstudie. Al wat er sedert het voortreffelijke boek van Pontanus over de geschiedenis van Gelderland in het licht is gegeven, heeft Nijhoff met oordeel geraadpleegd. En wat zijn oorkonden

verder leeren, heeft hij niet verzuimd in zijn verhaal in te vlechten. Zoo hij de twee stukken, die hij nog aan hertog Karel denkt te wijden, op dezelfde wijs voltooit, zal hij een geschiedenis van dit tijdvak geleverd hebben, juister en beter dan wij er tot nog toe een bezitten. Jammer dat het tijdvak zelf ons zoo weinig aantrekt. Uit het tegenwoordige bezien is het tijdvak van Karel van Gelder van weinig belang; het heeft weinig of geen vrucht opgeleverd voor den lateren toestand. Het eenige, dat in de lange worsteling van Gelderland en zijn hertog tegen de overmacht van Bourgondië en Oostenrijk voor ons hedendaagsch publiek belangrijk is, is de uitslag, de inlijving van het hertogdom in het rijk van Karel V. Met het oog op dien afloop vestigen wij onze aandacht ternauwernood op de wisselende kansen van den langdurigen strijd, en, wat onze aandacht nog meer aftrekt, wij haken van den beginne al naar zulk een afloop. Hoe lofwaardig op zichzelf de strijd voor de onafhankelijkheid van Gelderland en voor het goed recht van den hertog zijn mag, wij hebben voor de strijders geen sympathie. Hun overwinning zou een ongeluk zijn geweest voor al de Nederlanden en niet het minst voor Gelderland zelf. De zaak van de Oostenrijksche landsheeren, met weinig recht, met weinig goede trouw gedreven, was toch de zaak van ons vaderland. Onwillig schenken wij haar onze sympathie en onze heilwenschen. Voorzeker, zijn heldenkamp voor recht en onafhankelijkheid strekt Karel van Gelder meer tot eer, dan den bisschop van Utrecht zijn vrijwillige afstand van de wereldlijke regeering over het Sticht. Maar de bisschop handelde in het belang van de Nederlanden en overeenkomstig de eischen van den tijd. De tegenstand van den Gelderschen hertog was een verzet tegen den loop der geschiedenis, tegen de richting van Neerlands toekomst. De heerschzucht van Oostenrijk, hoezeer misdadig, werkte ten nutte van het nageslacht.

De aaneenhechting van een aantal gewesten tot één rijk, waartoe bij den aanvang der nieuwe geschiedenis, geheel Europa door, de geest des tijds drijft, strekte niet zelden ten nadeele der onderzaten. Wat was noodlottiger voor Italië dan de inlijving van een deel des lands bij Spanje, bij Frankrijk? Wat voor Nederland dan de opname in de wereldmonarchie van Oostenrijk? Onze opstand tegen Spanje verdient reeds daarom ieders sympathie, omdat hij een monsterachtige vereeniging van landen, die niet te zamen hoorden, verbrak. Het belang van allen viel hier samen met het goed recht.

Maar menige andere vereeniging van gewesten, te zelfder tijd tot stand gekomen, was natuurlijk en nuttig, en al werd zij in strijd met het beschreven recht doorgedreven, wij kunnen toch om de misdadige middelen den gelukkigen afloop niet bejammeren. De samenvoeging van de verschillende provinciën, die Frankrijk vormen, was voor dat land en voor geheel Europa heilzaam. Als Lodewijk XI aan de wees van Karel den Stoute, onze landsvrouw Maria, de provincie Bourgogne ontweldigt, worden wij in ons nationaal gevoel niet beleedigd. Integendeel, het smart ons, dat het hem niet gelukt is ook Franche Comté te bemachtigen. In het belang van Europa moest Frankrijk aan zich trekken wat door landaard en taal tot zijn eenheid behoort. En hetzelfde wat de Fransche koningen voor hun rijk gedaan hebben, hebben voor ons de hertogen van Bourgondië, de aartshertogen van Oostenrijk gedaan. Zij zijn de grondleggers van den Nederlandschen staat. Als zoodanig juichen wij hen in hunne, niet altijd rechtvaardige, regeeringsdaden toe. Gelijk een verstandig Bourguignon het een geluk zal rekenen, dat zijn wettige vorst zijn land aan den Franschen koning verloren heeft, zoo moet elk Gelderschman zich verheugen, dat zijn wakkere voorouders den strijd tegen Oostenrijk verloren hebben, en met de overige Nederlanders tot één natie zijn samengesmolten. Ware het den hertog van Gelderland gelukt zijn gebied te behouden en zelfs over het Overijselsche en de Groninger Ommelanden uit te breiden, wat zou zulk een geringe staat te midden der woelingen, die op handen waren, hebben uitgericht? Op zijn best zou het een klein Duitsch vorstendom zijn gebleven, in plaats van een der zeven Vereenigde Provinciën te worden. Wie kan een neêrlaag bejammeren, die zulke heerlijke gevolgen gehad heeft?

Daarom kan de worstelstrijd van Gelderland tegen Oostenrijk ons moeilijk ter harte gaan; en dat zal den geschiedschrijver steeds huiverig maken zich dit tijdvak ter beschrijving uit te kiezen. Het best laat het zich verhalen in den vorm eener biografie van Karel van Gelder. Hij is waarlijk een tragische figuur, een held, die, doordrongen van zijn goed recht, moedig strijdt voor een wanhopende zaak tegen een overmachtigen vijand. Al kunnen wij zijn zaak geen voorspoed wenschen, met hem zijn wij bewogen: ons medelijden geeft aan het geschiedverhaal de sympathie, zonder welke het niet kan boeien en behagen. Reeds is er veel bouwstof voor zijn levensbeschrijving bijeengebracht; nieuwe stof levert dit deel der *Gedenkwaardigheden*, en als de twee stukken,

die ons nog zijn toegezegd, het licht zullen zien, zal misschien de tijd gekomen zijn om aan het samenstellen te beginnen. Wij zullen thans zelfs geen poging wagen om zijn karakter, zijn daden en lotgevallen te schetsen. Wij verheugen ons intusschen, dat Nijhoff over zijn held een oordeel heeft uitgesproken, dat met onze eigen bevinding vrij wel overeenkomt: „Bij de nadere beschouwing zijner handelingen (zegt hij) heeft de stralenglans van grootheid, waarmee men gewoon is het beeld van hertog Karel voor te stellen, voor mij veel van zijn luister verloren". Karel draagt bij veel, dat hem eigenaardig is, het algemeen karakter van de heerschzuchtige en trouwelooze vorsten van de vijftiende eeuw. Wat in elk tijdvak, afgescheiden van het politiek belang, merkwaardig blijft, is de ontwikkeling der maatschappelijke toestanden, der beschaving, der volkszeden. Uit menige oorkonde, die hier wordt medegedeeld, ontvangt die geschiedenis, voor zoover Gelderland aangaat, een nieuw licht. Nijhoff belooft aan het einde van het derde stuk van dit deel „een overzicht te geven van land en volk, zooals zich die gedurende Karel's regeering vertoonden". Wij zullen hem niet vooruitloopen, en zijn beschrijving afwachten, eer wij onze eigen opmerkingen hieromtrent in het midden brengen. Alleen vestigen wij nu reeds de aandacht onzer lezers op een merkwaardige reeks van oorkonden: N°. 286 vlg. Zij betreffen een hevig geschil tusschen den landsheer en de Staten, in het jaar 1500, waarvan wij tot nog toe weinig of niets wisten. Het laatste stuk alleen uit de reeks, behelzende de privilegiën, door den hertog aan zijn onderdanen verleend, had Pontanus ons in uittreksel meegedeeld, en Van Loon in zijn *Geldersch Placaatboek* onnauwkeurig afgedrukt. Zoo op zichzelf was het niet goed te begrijpen. Nu eerst, in verband met de voorgaande stukken, wordt het ons duidelijk, en wij zien, dat de landsheer niet zoo maar vrijwillig aan zijn onderdanen voorrechten toestond, die zijn willekeur beperkten, maar dat de ridderschap en de steden, door de misbruiken van 's hertogs raden verbitterd, ze hadden afgedwongen door de bedreiging van „generhande penningen te geven", voor en aleer „dese dyngen een ander ende bether gestalt hadden ende kregen, as sich des behoort ende by den ourheere gehulden is geweest".

Hoe weinig zij van de vrije gunst en de vrijheidsliefde van den hertog verwachtten, blijkt uit een gelijktijdig compromis der vier hoofdsteden, waarbij zij elkander beloven: „Of dat wy sementlicken off ymant van ons allen insonderheit dairomme van

onsen gen. heren off yemantz anders besweert off belast wurden myt woorden off in wercken, dat wy dat malckanderen ende die een den anderen getrouwelicken myt live ende guede sullen helpen wtdragen ende se wederstaan". Aan zoo stellige eischen van de steden, wier hulp hij niet ontberen kon, moest Karel wel toegeven. Hij vergewiste zich bij de steden, dat hare „raitzfrunde" hun last niet te buiten waren gegaan; toen, zich schikkende naar hetgeen hij niet vermocht te keeren, vergunde hij de vrijheden, die men van hem vorderde. Zoo wordt dit charter een nieuw blijk van de vrijheidsliefde der Staten van Gelderland, waarvan hun samenkomst in 1418 het eerst getuigd had. Waarlijk, de constitutioneele geschiedenis van Gelderland, sedert dat beslissende jaar, verdiende wel opzettelijk behandeld te worden. Om het verzet der Staten tegen de Spaansche overheersching juist te begrijpen, is het van belang in de verschillende gewesten den hardnekkigen tegenstand gade te slaan, dien vooral de vertegenwoordigers der steden aan het toenemend gezag van den landsheer een eeuw lang geboden hadden. Geen gewest heeft zich in dit opzicht beter gekweten dan Gelderland; geen gewest ook, waar de landsheer de liefde zijner onderdanen meer behoefde. En mogen wij er bijvoegen, van geen gewest zijn vooralsnog de charters, waaruit de zorg der Staten voor de vrijheden der onderdanen blijken moet, beter uitgegeven. Wij hebben daarvoor in het bijzonder Nijhoff te danken.

(De Gids, 1859, dl. II, blz. 286 vlg.)

II [1]).

(1863.)

Kort na de uitgave van dit deel der *Gedenkwaardigheden* over-

1) Gedenkwaardigheden uit de Geschiedenis van Gelderland, door onuitgegevene oorkonden opgehelderd en bevestigd, door Mr. Is. An. Nijhoff, archivaris van Gelderland. VIde deel, 2de Stuk (1514—1528). Arnhem. Nijhoff & Zoon. 1862.

leed de schrijver. Het is een groot verlies dat de historische wetenschap door het afsterven van Nijhoff heeft geleden. Niemand die meer dan hij gedaan heeft voor het behoorlijk inrichten der plaatselijke archieven en voor het oordeelkundig gebruiken er van. Geen provincie, wier archieven beter in orde gebracht en beter geëxploiteerd zijn, dan die, wier archivaris hij was. En niet alleen als archivaris is hij nuttig geweest voor de geschiedenis van het Vaderland. Door het uitgeven der *Bijdragen* en der *Nieuwe Bijdragen* heeft hij aanleiding gegeven tot het verschijnen van menig historisch opstel, dat anders wel in de pen zou gebleven zijn, en dat toch waarlijk verdient het licht te zien.

Het duurzaamste gedenkteeken van zijn stalen ijver en van zijn oordeelkundigen arbeid blijven echter de *Gedenkwaardigheden uit de Geschiedenis van Gelderland*. Zij behooren tot die soort van werken, die den schrijver de ondermaansche onsterfelijkheid verzekeren. Nooit zal iemand de geschiedenis van Gelderland gedurende de middeneeuwen kunnen beoefenen, zonder het *Charterboek* van Bondam en de *Gedenkwaardigheden* van Nijhoff aanhoudend te raadplegen. Met Bondam in één adem genoemd te worden is waarschijnlijk al lofs genoeg. Gelukkig dat het den ontslapene nog vergund is geweest zijn omvangrijk werk zoo na aan het eind te brengen.

De oorkonden, in dit stuk vervat — zooals trouwens te verwachten was — leveren ons weinig nieuws van belang op. Zij preciseeren alleen wat ons reeds bekend was. Zij geven ons van verdragen, wier inhoud wij kenden, den geheelen tekst. Zij leeren ons van bekende feiten den juisten datum en enkele nog ongekende bijzonderheden. De uitgaaf van de stukken zelve is, zoover wij kunnen nagaan, onberispelijk. In de uitvoerige inleiding vervolgt de geleerde schrijver zijn overzicht van de geschiedenis van Gelderland onder hertog Karel; hij schetst ons de bemoeiingen van zijn held met het Sticht en Groningen en Friesland. Hij doet het met de hem eigen nauwkeurigheid. En wat hem van de meeste schrijvers van anecdota onderscheidt, hij ontleent aan zijn eigen vondsten niet meer dan in zijn plan te pas komt, hij overdrijft de waarde van zijn ontdekkingen niet, en hij laat de eerste plaats aan hetgeen van ouds bekend was. Wat men in zijn verhaal mist is levendigheid van voorstellen, groepeering der feiten — historische kunst in één woord. Het is bouwstof, die hij levert, geen geschiedenis, zooals het groote publiek ze verlangt. Zijn

werken zullen niet licht populair worden, maar zij zullen in hooge achting blijven bij den kring van wetenschappelijke geschiedvorschers, die den inhoud boven den vorm verkiezen, en hooger prijs stellen op nauwkeurigheid dan op aanschouwelijkheid van voorstellen.

(De Gids, 1863, dl. III, blz. 513 vlg.)

ERASMIANA.

(1880.)

Het heeft in de laatste jaren niet ontbroken aan nieuwe levensbeschrijvingen van Erasmus: in het Fransch, in het Duitsch, in het Engelsch en ook in onze taal zijn verschillende proeven uitgegeven, van welke ik slechts de best geslaagde, die van R. Blackley Drummond, noemen zal [1]). Geen van allen voldoet echter, naar mijn oordeel, aan de behoeften van onzen tijd; allen zijn slechts nieuwe bewerkingen der oude, sedert lang bijeengebrachte stof; alleen door het hedendaagsche oogpunt, waaruit zij het leven van den grooten humanist bezien, onderscheiden zij zich van de oude welbekende biografieën. Aan het populariseeren van hetgeen een onvoldoend onderzoek aan het licht had gebracht, niet aan het dieper voortzetten van het onderzoek zijn zij gewijd. Zonder haar verdiensten gering te achten, betreuren wij het toch, dat zij op geen steviger grondslag berusten. Men zegt, dat Horawitz te Weenen zich thans met het bewerken eener nieuwe biografie bezig houdt. Wij willen hopen, dat hij zich hoogere en meer omvattende eischen stellen zal [2]).

Naar het mij voorkomt, hebben wij ons vooreerst tot tweeërlei arbeid te bepalen: tot het opsporen van nieuwe bouwstof in bibliotheken en archieven, en tot het schiften en ordenen van de reeds verzamelde stof. De groote Leidsche uitgaaf van Erasmus'

---

1) Erasmus, his life and character, as shown in his correspondence and works. 2 vol. London, 1873. — Waarschijnlijk zou Fruin thans die van E. Emerton, Desiderius Erasmus of Rotterdam, New York and London, 1899 genoemd hebben, waarvan intusschen mutatis mutandis nog hetzelfde gezegd zou kunnen worden, dat hier in den tekst volgt. (N. v. d. R.)

2) Zoo zegt Vischer in zijn Programm zur Rectoratsfeier der Universität Basel. Maar ook deze vrome wensch is onvervuld gebleven: Horawitz heeft zijn veelomvattende studiën niet tot eene biografie verwerkt. (N. v. d. R.)

werken [1]) is met veel te weinig oordeel bezorgd, dan dat wij ons langer met haar tevreden zouden kunnen stellen. Zij volgt de Bazelsche, die naar het eigen plan van Erasmus was ingericht, en voegt daaraan toe al wat sedert gedrukt werd of nog ongedrukt voorhanden was. Dat alles is als in een grooten vergaarbak onachtzaam bijeengeworpen, zonder toelichting, zonder behoorlijke opgaaf van de herkomst der stukken, en vaak met ergerlijke fouten. Doch wat die uitgaaf, zoowel als de Bazelsche, voor onzen tijd volstrekt ongeschikt maakt, is dat van elk geschrift slechts de laatste bewerking, zonder eenige vergelijking met de voorafgaande, herdrukt is. Dat Erasmus zulk een uitgaaf zijner *Opera omnia*, zooals hij die ten slotte voltooid had, verlangde, was natuurlijk. Hij had zijn geschriften lief om hen zelf, om hun blijvende waarde: hij wilde ze aan de nakomelingschap nalaten in den besten vorm, dien hij er aan had weten te geven. Maar met uitzondering van twee of drie zijner meesterstukken zijn zijn werken geen waarde blijven houden. Wij bestudeeren ze tegenwoordig niet zoozeer om hun eigen verdienste, als ter liefde van den merkwaardigen man, die ze geschreven heeft en dien zij ons doen kennen. Naarmate zij hem juister doen kennen, zijn zij voor ons van hooger belang. En uit dien hoofde hebben de eerste en minder beschaafde proeven minstens evenveel waarde voor ons als de latere omwerkingen. Wij moeten ze onderling vergelijken, om zoodoende de ontwikkeling der wetenschap en der talenten van den schrijver na te gaan. In den leeftijd van Erasmus, en grootendeels door zijn invloed, is in noordelijk Europa de Latijnsche letterkunde der middeneeuwen, die hij kortaf „barbaries" noemt, verdrongen door de letterkunde der Renaissance, naar het voorbeeld der Italianen en vooral van Valla. Om den voortgang dier hervorming te begrijpen, is niets nuttiger dan Erasmus zelven in zijn vorderingen na te gaan. In zijn oudste geschriften, in zijn brieven en rhetorische opstellen en ook in zijn gedichten, zien wij hem nagenoeg op gelijke hoogte met zijn tijd- en landgenooten. Van dat standpunt uit neemt hij dan zijn vlucht naar hooger: wij volgen hem hierbij met het oog, wanneer wij zijn werken in hun tijdsorde bestudeeren. Maar die studie is onmogelijk, zoolang ons slechts de groote uitgaaf zijner werken ten dienste staat. Wij moeten van elk geschrift al de opeenvolgende uitgaven voor

---

1) Later verschenen nog de thans zeldzame Epistolae familiares D. Erasmi ad Bonifacium Emerbachium, Basileae 1779.

ons hebben. Ongelukkig zijn die nergens, althans niet in ons land, bijeen te vinden. Er bestaat zelfs nog niet eens een bibliografie, die eenigermate voldoet [1]). Het zou raadzaam zijn daarmee te beginnen, en tevens een verzameling aan te leggen van al wat zulk een bibliografie aanwijst. Dan zou vervolgens het ordenen der talrijke brieven en het vaststellen, voor zoover mogelijk, hunner jaar- en dagteekening en het opsporen en bijeenbrengen der autografen aan de beurt komen. Ongetwijfeld ligt er in bibliotheken en archieven nog veel verscholen, dat slechts op een ijverigen navorscher wacht. Die navorsching dient vooraf te gaan, zullen de nieuwe bearbeidingen der bouwstof ook nieuwe waarde hebben.

Aan professor Vischer te Bazel komt de eer toe van een stap in de goede richting gezet te hebben. In 1876 gaf hij onder den titel van *Erasmiana* [2]) een zestal oorkonden uit, die hij op de Universiteits-bibliotheek had gevonden, en lichtte die uit de brieven van en aan Erasmus op zulk een wijs toe, dat het gewicht dier bescheiden een ieder in het oog moest vallen. Omtrent sommige zijner gevolgtrekkingen kan men van hem verschillen; ik voor mij heb tegen een enkele bezwaar; maar niemand zal loochenen, dat de dus aan den dag gebrachte en verklaarde documenten meer dan één duister punt uit Erasmus' leven verrassend ophelderen. Terwijl ik mij met het bestudeeren dier stukken bezig hield, ontmoette ik den rector van het Erasmiaansch Gymnasium te Rotterdam, Mr. J. B. Kan, en vernam van hem, dat hij, juist ook naar aanleiding dierzelfde uitgaaf, sommige bijzonderheden van Erasmus' leven naspoorde. Bleek het mij toen reeds dat wij te dien opzichte van gevoelen verschilden, sedert heb ik dit uit hetgeen hij over het onderwerp in het licht gegeven heeft [3]), nog duidelijker bemerkt. Met de voornaamste uitkomst van zijn onderzoek kan ik mij geenszins vereenigen, en het is inzonderheid om rekenschap te geven van de bezwaren, die daarentegen bij mij bestaan, dat ik de pen thans opvat.

Ons verschil betreft de echtheid van het voornaamste bericht

1) Thans zou Fruin hier ongetwijfeld met grooten lof de voortreffelijke bibliografie noemen van Erasmus' werken in de Bibliotheca Belgica onder den titel Bibliotheca Erasmiana, Repertoire des oeuvres de Erasme (Gand, 1893). (N. v. d. R.)

2) Programm zur Rectoratsfeier der Universität Basel, von Prof. Wilh. Vischer, Basel, 1876 (in 4°.).

3) In de Nieuwe Rotterdamsche Courant; herdrukt in den 2den jaargang van het Rotterdamsch Jaarboekje en in het Duitsch vertaald door Dr. Sieber, bibliothecaris te Bazel, in Bibliographie et Chronique litteraire de la Suisse, 1878, N°. 3 suiv.

aangaande de geboorte en de jeugd van Erasmus, het *Compendium vitae*, dat deze gezegd wordt zelf te hebben geschreven. Het heeft de aandacht van Kan getrokken, hoe een der door Vischer uitgegeven oorkonden bewijst, dat Erasmus over zijn geboorte een ander vermoeden koesterde dan in het *Compendium vitae* staat uitgedrukt. Ook meent hij uit het adres van een, insgelijks door Vischer gedrukten, brief van de pauselijke Curie aan Erasmus te moeten opmaken, dat deze een familienaam voerde, die in datzelfde *Compendium vitae* wordt verzwegen. Dit een en ander heeft hem aan het twijfelen gebracht aan de echtheid van het aan Erasmus toegeschreven *Compendium*; de twijfel heeft tot nader onderzoek geleid, en het onderzoek tot bevestiging van den twijfel. Ten slotte houdt hij zich verzekerd, dat het *Compendium* omstreeks het jaar 1600 door een of anderen bedrieger, niet zonder toedoen van Baudius, om Merula beet te nemen, uit eenige brieven van Erasmus en uit opzettelijke verdichtingen is samengeflanst. Om dit aan te toonen heeft hij voornamelijk, zoo niet uitsluitend, geschreven.

Mij heeft hij geenszins overtuigd: ik acht zijn vermoeden ongegrond. Na zijn betoog aandachtig beschouwd en overwogen te hebben, houd ik mij stelliger dan ooit van de echtheid van het betwijfelde levensbericht verzekerd; en ik acht mij gedrongen de gronden, waarop mijn overtuiging berust, opzettelijk aan te toonen, ten einde bijtijds het veldwinnen van hetgeen mij een dwaling schijnt, tegen te gaan.

Een opmerking vooraf. Men onderscheide wel tusschen echt en geloofwaardig. Het *Compendium* kan onjuistheden, opzettelijke onwaarheden bevatten, en evenwel van Erasmus zijn. Al werd het bewezen dat Erasmus niet geloofde wat het *Compendium vitae* verhaalt, dan mag men daaruit nog niet afleiden dat hij het *Compendium* niet geschreven heeft. De echtheid of onechtheid moet aan andere kenmerken, inwendige en uitwendige, worden getoetst. Wij willen met de uitwendige aanvangen.

Onder welke omstandigheden is het *Compendium* aan den dag gebracht? Eerst lange jaren na Erasmus' dood, in 1607, heeft prof. Merula van Leiden het in druk gegeven [1]). Hij was een

---

1) Over Merula's collectie vgl. Kron. Hist. Gen., dl. VIII, blz. 307. — Over Merula, diens uitgave en het daarbij gebruikte handschrift vgl. thans ook: Kan, Paulus Merula, en Blok, De geloofwaardigheid van Paulus Merula, in Bijdr. voor Vaderl. geschiedenis en oudheidkunde, Vierde Reeks, dl. I, blz. 101 vlg. Het laatste artikel ook in het Latijn vertaald in Mnemosyne, t. XXVIII (1900), p. 1 sq. (N. v. d. R.)

navorscher, een vriend van autografen, en hij had in zijn eigen verzameling en in die zijner bekenden allengs zooveel gevonden wat Erasmus betrof, dat hij besloot een bundel er van uit te geven. Daartoe behoorde in de eerste plaats een twaalftal nog nooit gedrukte brieven door Erasmus aan Conradus Goclenius, professor in de Latijnsche taal te Leuven, geschreven. Zij waren niet alle van groot belang, doch een althans uit de reeks scheen zeer belangrijk, want hij bevatte een kort levensbericht, door Erasmus ten behoeve van zijn vriend opgesteld, waarin feiten en bijzonderheden werden vermeld, die van elders niet bekend waren. Dit *Compendium vitae* verdiende allermeest de eer der uitgaaf; de overige bescheiden waren slechts als toegift te beschouwen; van daar dat de bundel onder den titel verscheen van *Vita Des. Erasmi Roterodami, ex ipsius manu fideliter repraesentata, comitantibus quae ad eandem aliis. Additi sunt epistolarum libri duo.* Waarschijnlijk zou de geheele uitgaaf niet geschied zijn, als het *Compendium vitae* er niet de aanleiding toe gegeven had.

Is er in die toedracht der zaak iets wat argwaan wekt, iets wat aan de echtheid van het *Compendium* doet twijfelen? Eer het tegendeel, dunkt mij. De uitgever bericht, dat hij den oorspronkelijken brief, het autographon, dat aan zijn stadgenoot Otto Werckman toebehoorde, voor zich had; en veertig jaren later, in 1649, getuigde prof. A. Thysius, die een herdruk bezorgde, dat het toen in de boekerij van Mr. Hieronymus de Backer, weesmeester te Leiden [1]), berustte [2]). Hoogstwaarschijnlijk had Merula van al de twaalf brieven aan Goclenius de autografen in handen: er zijn er bij die de moeite van het copieeren nauwelijks verdienen, en die dan ook in de herdrukken, door Scriverius en Thysius bezorgd, als onbelangrijk zijn weggelaten. Is die gissing aan-

1) In zijn brief aan Werckman noemt Merula De Backer „affinis meus et concivis". Hij was een zwager van Erpenius (zie diens Oratio funebris, van Vossius, p. 38, 39, 42). Hij of een naamgenoot van hem werd aan de hoogeschool van Leiden 26 Augustus 1600 ingeschreven als „Hieronymus de Backere, 24, I. D"; een tweede persoon van dien naam 18 Januari 1617 als „Hieronymus Backerus, 30, I. D"; een derde 25 Februari 1651 als „Hieronymus de Backere Leidensis, 28, Dr. J. Hon. ergo". Hij komt bij Orlers in 1634 tot 1641 als weesmeester voor (2de uitg., p. 682), in den Naamwijzer (stedelijk archief te Leiden) van 1642 tot en met 1653, en 9 Februari 1651 in de ms. Acta Senatus (p. 109 v°) als benoemd tot secretaris van het Leidsche forum academicum. Van 1658 tot in 1678 was H. de Backer onder de regenten van het St. Catharinagasthuis; in laatstgenoemd jaar heeft hij zich geëxcuseerd. Onder de Veertigen komt hij niet voor.

2) De Codex 9058 der Weener Hofbibliothek (begin 16de eeuw) bevat een autobiografie van Erasmus; wellicht het vermiste handschrift.

nemelijk, dan wordt daardoor reeds de echtheid van het *Compendium* waarschijnlijk gemaakt; want een van beide: òf al de stukken zijn onecht geweest, òf het ééne onechte moest zich, bij de vergelijking met de echte, als zoodanig terstond verraden. En al aarzelt men mijn gissing aan te nemen, toch zal men wel moeten gelooven, dat er althans onder de vele, door Merula voor het eerst gedrukte, brieven enkele autografen geweest zijn, die tot het vergelijken van het schrift van het *Compendium* met het gewone schrift van Erasmus als van zelf noopten. Een vervalsching was dus in dit geval meer dan gewoonlijk aan het gevaar van ontdekking door den geleerde, dien men bedotten wilde, blootgesteld. Toch schijnen Merula en zijn geleerde vrienden volstrekt geen achterdocht opgevat te hebben. Kan heeft, naar het mij voorkomt, op deze omstandigheid niet genoeg gelet. Hij gewaagt niet eens van de overige brieven aan Goclenius, die met dien éénen tegelijk zijn uitgegeven. Ja, zelfs over dezen laat hij zich niet uit; hij bepaalt zich tot het *Compendium vitae*, dat er een onafscheidelijk gedeelte van uitmaakt, al heeft ook Merula in zijn uitgaaf het er van afgerukt en als iets, dat op zich zelf staat, voorgesteld. Hoe verkeerd dit is, kan o. a. daaruit blijken, dat hetgeen in de uitgaaf als het slot van het *Compendium* voorkomt, inderdaad het naschrift is van den brief. De laatste woorden luiden dan ook: „Rursum vale", in terugslag op het „Bene vale", waarmede de brief zelf eindigde. De brief en het levensbericht hangen dus op het nauwste samen, en het gaat om die reden niet aan, eenvoudig het *Compendium* onecht te verklaren: men moet dan ook den geheelen brief voor onecht houden, of anders aannemen, dat het echte *Compendium*, waarvan in den brief gesproken wordt („totius vitae meae compendium tibi mitto"), verloren gegaan en door een valsch vervangen is. Maar hoe dan het naschrift achter dat valsche *Compendium* te verklaren? Want aan de echtheid daarvan valt niet te twijfelen [1]): om het te verdichten zou iemand noodig zijn geweest, die al zeer goed met Erasmus' zaken bekend was, beter dan ik geloof dat omstreeks 1600 iemand het geweest is. Wie zou b.v. op het denkbeeld gekomen zijn, om daarin losweg neer te schrijven: „Celebravi Viandulum; Livinus exhibebit libellum" etc.? Ik betwijfel zelfs of een van Merula's tijdgenooten begrepen heeft, wat de schrijver er mee bedoelde, dit namelijk: „Ik heb mijn Paraphrasis in

1) Vgl. ook wat over Werckman gezegd wordt: Merula, p. 14 en 89.

tertium psalmum aan Melchior Viandulus [1]) opgedragen". Merula althans begreep het niet, want anders had hij niet gezegd, dat het *Compendium* van omstreeks 1523 moet dagteekenen. Immers de opdracht aan Viandulus is gedateerd [2]): V Kal. Martias 1524, en de brief: Sabbato post Pascha, zonder opgaaf van jaar, hetwelk nu echter uit die opdracht met zekerheid kan worden ingevuld. In het voorbijgaan doe ik opmerken, dat het weglaten van het jaartal, hoewel de inhoud van den brief op de gebeurtenissen van slechts één bepaald jaar slaat [3]), niet in de gewoonte van vervalschers en verdichters ligt. Maar zoo zou ik mij in het bespreken der inwendige kenmerken van echtheid begeven, en eerst wil ik nog kort samenvatten, wat wij ten opzichte der uitwendige reeds hebben bevonden. Wij hebben dan opgemerkt, dat het *Compendium* één is met den brief, waarin het wordt toegezegd; dat die brief behoort tot een twaalftal, alle aan een en denzelfden persoon gericht; dat die alle waarschijnlijk in autografen in handen van Merula zijn geweest; en dat in elk geval van andere brieven de autografen bij de hand waren, om er de echtheid van het *Compendium vitae*, dat zich voor autographon uitgaf, aan te toetsen. Die omstandigheden schijnen al vast voor de echtheid van het stuk te pleiten.

En nu de inhoud, de inwendige kenmerken. Zooveel is al dadelijk zeker dat, als het *Compendium* het werk is van een vervalscher, deze heel wat beter op de hoogte was dan Merula en zijn vrienden, die de uitgaaf hebben bezorgd. Eén voorbeeld voor vele. Er staat in den tekst der uitgaaf: „subduxit se in Brabantiam invitatus in aulam Caroli *nunc* Caesaris", en daarbij op den kant aangeteekend: „vix patet an *nunc* an *tunc* scriptum" [4]). Ongetwijfeld moet *tunc* worden gelezen. De beteekenis is: „aan het hof van Karel, die toentertijd (vóór 23 October 1520 [5])) nog Roomsch

1) Geciteerd bij Merula, p. 130. De Paraphrasis in tertium psalmum wordt beschreven in de Bibliotheca Erasmiana, I, i. v. Psalmi.

2) Zie Erasmi Opera, t. V, p. 234.

3) Von Hutten's dood wordt in den brief als een gebeurtenis van den laatstverloopen tijd vermeld; hij was gestorven 23 Augustus 1523, en Paschen viel in 1524 op 27 Maart.

4) Dat in het schrift van Erasmus *nunc* en *tunc* moeilijk te onderscheiden zijn, verklaart ons meteen hoe het mogelijk is, dat in den brief aan Grunnius, in plaats van *Cornelius*, zooals Erasmus óngetwijfeld geschreven had, overal *Cantelius* gedrukt staat. De zetter en de corrector hebben blijkbaar verkeerd gelezen. Ook de *n* en *c* worden in Erasmus' schrift verward, zoodat b.v. Nic. Wer*n*erus in den brief aan Servatius (Merula, p. 20) Wer*c*erus heet.

5) Erasmus werd consiliarius 1 October 1520 (Henne, Charles V, t. V, p. 31, noot 4). Karel V was toen Roomsch koning, Caesar, sedert 28 Juni 1519, en werd weinige dagen

koning en niet, zooals thans (in 1524) keizer (imperator) was". Dat Erasmus zich zoo nauwkeurig (te nauwkeurig zelfs voor Merula's begrip en voor dat van Scriverius en Thysius in later tijd) heeft uitgedrukt, kan ons niet verwonderen, maar dat een tijdgenoot van Merula, een quidam die een leven van Erasmus verdichtte, zoo goed op de hoogte en zoo oplettend tevens zou zijn geweest, acht ik onwaarschijnlijk. En, zooals ik zeide, dit voorbeeld is een uit vele. Later zal ik gelegenheid hebben er meer te noemen. Nu wil ik alleen, zonder bewijs maar met vrijmoedig beroep op het oordeel van alle deskundigen, verzekeren, dat de taal van het *Compendium* volkomen met den schrijftrant van Erasmus overeenkomt. Hoe eigenaardig die is, valt in het oog als men hem met de taal van Merula en met den keurigen stijl van Baudius, uit wier pennen de voorredenen der uitgaaf gevloeid zijn, zelfs maar ter loops vergelijkt.

Doch waartoe (zal men vragen) heeft Erasmus in een brief aan Goclenius zulk een levensbericht ingevoegd? De brief zelf geeft het antwoord op deze vraag. Hij leert ons, dat Erasmus onlangs, in den winter van 1523 op 1524, in twist was geraakt met een vroeger aanhanger en gunsteling, Eppendorf, en met andere lieden, wier kwaadsprekendheid hij duchtte, bepaaldelijk ten opzichte van zekere arcana, die hij hoogst ongaarne ruchtbaar gemaakt zou zien. Over den aard dier geheimen, aan Goclenius zeker reeds bekend, laat hij zich niet uit. Maar hij betuigt te vreezen dat, als hij er niet meer zijn zal, zijn nagedachtenis op die kwetsbare punten door zijn benijders zal worden aangetast, en hij verzoekt, dat dan zijn vrienden voor zijn eer zullen opkomen. Daartoe heeft hij zijn hoop op Goclenius gevestigd. Ik geloof niet, dat een verdichter omstreeks 1600 bij voorkeur aan Goclenius voor zulk een vriendendienst zou hebben gedacht. In de toen meest volledige uitgaaf der brieven van Erasmus [1])

---

later, 23 October 1520, tot Imperator gekroond. Karel was op het eind van September nog te Antwerpen, ging vandaar naar Leuven, verder naar Luik. Hij was 19 October nog te Maastricht, deed den 22sten October zijn intocht te Aken (Henne, l.l. p. 322; Fromm, Die Krönung Karls V, in Zeitschrift des Aachener Geschichtsvereins, Bd. XVII, S. 207 ff.). Erasmus kan hem dus nog in Brabant zijn voorgesteld. — Erasmus behield den post tot zijn dood (Henne, t. V, p. 31, noot 4). Vgl. Beatus Rhenanus in zijn opdracht aan Karel V van de Opera Omnia (1540) (Merula, p. 34, 37): „in ordine eorum qui tibi sunt a consiliis", eveneens zonder tijdsbeperking. Erasmus werd als „conseiller" in de Duitsche rijkssteden met onderscheiding ontvangen, „nam notum erat non paucis eum tuae Majestatis esse a consiliis".

1) Die van Basel van 1558.

komt aan hem slechts een enkele brief voor [1]), en van bijzondere vertrouwelijkheid tusschen beiden was niets bekend. Maar dat Erasmus werkelijk op hem zijn keus had gevestigd, kan ons niet verwonderen, sedert wij door Merula's uitgaaf nog twaalf andere brieven van hem kennen, en weten hoe gunstig Erasmus over dezen vriend dacht. „Ad amicitiam plane factus videtur (zoo getuigt hij van hem), quam si semel cum eo coieris, non est quod metuas ne quis casus eam dirimat" [2]). En elders: „vir acri judicio, fide certissima, rerum etiam communium prudentia valens, quae fere solet in studiorum cultoribus desiderari" [3]). Aan dien man, zoo vriendschappelijk gezind en zoo rijkelijk met levenswijsheid bedeeld, droeg Erasmus de verdediging zijner nagedachtenis bij voorkeur op. „Quum pericliter de vita (schrijft hij hem), superest ut tibi, amicorum sincerissimo, commendem id quod habeo charissimum, memoriam mei, quam suspicor multis calumniis fore obnoxiam. Ita totius vitae meae compendium tibi mitto". Wij zien hier de bedoeling, waarmee het levensbericht werd opgesteld, zoo duidelijk mogen aangewezen. Het is geen opstel voor den druk bestemd, het is slechts bouwstof, die den vriend later bij het schrijven van zijn apologie moet dienen. Als het stuk echt is, moet het dus aan dit doel beantwoorden, en dat doet het inderdaad. Kan betuigt zijn verwondering, „dat een stylist, zoo keurig als Erasmus, zijn leven aan een vertrouwd vriend in zulke dwaze, korte en duistere zinnetjes begint te beschrijven", en hij betwijfelt daarom te meer de echtheid van het *Compendium*. Ik daarentegen meen juist in die kortheid, in die slordigheid, in die bloote aanduiding van feiten, een onmiskenbaar merk van echtheid te bespeuren. Een verdichter zou juist het tegenovergestelde hebben gedaan; hij zou over bekende zaken liever hebben uitgeweid dan onbekende met een enkel woord aan te stippen. Nooit zou hij zich bepaald hebben tot uitlatingen als de volgende: „Caetera sunt tibi nota. Mutati cultus rationem reddidit in libello primo, quo respondit Leicis sycophantiis". Hij zou uit het boekje tegen Lee, gesteld dat hij het gekend had, hetgeen nauwelijks te onderstellen is [4]), liever hebben geput dan er eenvoudig naar

1) Van 12 Augustus 1520 (Opera, t. III, p. 569).
2) Opera, III, p. 615.
3) Ibid., p. 667.
4) Het eerste boekje tegen Lee is niet herdrukt in de Opera omnia, en daarom weinig bekend. Het is overgedrukt bij Jortin, Life of Erasmus, vol. II, p. 523, uit de Keulsche uitgave van 1520, die zich ook in de Utrechtsche Academie-bibliotheek bevindt.

te verwijzen. Hij zou ook nooit op den inval zijn gekomen om, van den derden in den eersten persoon vervallende, dus te vervolgen: „Augebo catalogum operum meorum [Erasmus had inderdaad vóór 1524 zulk een lijst van zijn werken reeds meermalen uitgegeven, en heeft die later met vermeerderingen op nieuw gedrukt [1])]; ex hoc quoque multa colligentur". Zoo beschrijft geen verdichter, maar wel de auteur zelf, dien het slechts te doen is om zijn vriend de bouwstof te geven of aan te wijzen, die deze noodig hebben zal. Al wat dezen reeds bekend is, kan hij overslaan; al wat hij reeds openlijk gezegd heeft, behoeft hij niet te herhalen; en, overladen met bezigheden, doet hij dan ook niet meer dan het onmisbaar noodige haastig en slordig op het papier werpen.

Onmisbaar noodig waren inzonderheid eenige inlichtingen betreffende de kwetsbare punten, waarop de nagedachtenis gevaar liep door de vijanden aangetast te worden. Welke waren die? Het *Compendium* handelt het uitvoerigst over twee onderwerpen, de geboorte en de intree in het klooster. En juist aan die twee gebeurtenissen hechtte zich de kwaadsprekendheid, waartegen Erasmus zijn vriend wilde wapenen.

Wat zijn geboorte betreft, het gerucht liep en werd door zijn vijanden voor waarheid uitgegeven, dat hij de zoon was van een priester, dus ex incesto coitu genitus en onbevoegd derhalve tot geestelijke ambten en waardigheden [2]), hoedanige hij er bekleedde. Dit was een teer punt, waarop Erasmus zeer gevoelig was, en dat zijn vijanden gaarne aanroerden. „Quid mea refert (schrijft in een libel van eenige jaren later [3]) dezelfde Eppendorf, voor wien Erasmus thans reeds vreesde) quid mea refert, qua lena quove aut sacerdote aut monacho quibusve e sterquiliniis quis prorepserit". En omstreeks denzelfden tijd had Julius Caesar Scaliger, die, met Erasmus over het Latijn van Cicero in twist geraakt, hem vervolgens over allerlei op het boosaardigst aantastte, in soortgelijke termen op zijn afkomst gesmaald. In mijn

1) Zie over deze Catalogi het opstel van Dr. Hoffmann, in het Serapeum van 1862, p. 53 sq. Hij toont aan, dat de oudste anno 1519 bij Th. M. Alostanus is verschenen (niet voorhanden) en nagedrukt in hetzelfde jaar bij J. Frobenius te Bazel; hij drukt dezen af. Dan volgt de brief aan Botzhemius (afgedrukt bij Jortin) van 1523, het eerst in datzelfde jaar bij Frobenius gedrukt. Daarin ook de brief aan M. Laurinus enz. Hij is meer dan eens nagedrukt. Eindelijk Catalogi duo, bij Frobenius, 1537, en herdrukt te Antwerpen in hetzelfde jaar. De laatste uitgaaf is de volledigste.

2) Vgl. J. Matthijssen, uitg. Fruin en Pols, blz. 57.

3) In de Justa querela van 1531. Ik ken de plaats slechts uit Bayle, t. II, p. 379.

eerste strijdschrift, zegt hij, heb ik mij niet over uw geboorte uitgelaten, omdat ik niets zeggen wilde dat ik niet zeker wist. „Nunc populares tui, aliquot etiam vicini viri boni nobiles, ex incesto natum concubitu, sordidis parentibus, altero sacrificulo, altera prostituta [retulerunt]" [1]). Of die smadelijke aantijging reeds voor 1524 in uitgegeven geschriften tegen Erasmus voorkomt, weet ik niet; maar dat zij mondeling reeds in veel vroeger tijd door zijn benijders tegen hem verbreid werd, schijnt buiten twijfel. Zij vergalde den eerzuchtigen en prikkelbaren man het genot van zijn leven. Te meer omdat hij overtuigd was van haar waarheid. Dat weten wij eerst met zekerheid sedert de uitgaaf van Vischer's *Erasmiana*. In den brief van 26 Januari 1517, waarin paus Leo X Erasmus' vriend Andreas Ammonius machtigt om hem van de kerkelijke straffen, die hij beloopen had, vrij te stellen, staat uitdrukkelijk, dat hij „ex illicito et, ut timet, incesto damnatoque coitu genitus est". Dus vreesde Erasmus (dat wil in dit verband zeggen, hij wist), dat zijn vader priester was, toen hij hem verwekte. Maar zoo zeer schaamde hij zich over die treurige waarheid, dat hij in 's pausen brief zijn naam niet eens had laten noemen, en dat hij dien vrijbrief en de dispensatie, die hij er door verkregen had, op het zorgvuldigst geheim hield [2]). Hij hield tegenover de wereld vol, dat hij wel buiten huwelijk, maar eer nog zijn vader tot priester gewijd werd, was verwekt. De gansche legende, die hij daarvan opdischte en geloofd wilde hebben, geeft het *Compendium vitae*, en juist daarom is het zoo merkwaardig. De vader, tot den geestelijken stand tegen zijn zin bestemd, zou gemeenschap hebben gehad, onder trouwbeloften of althans in de hoop op huwelijk, met een jonge dochter, die hij daarna uit vrees voor het ongenoegen zijner ouders had verlaten, om naar Italië te vluchten. Daar werd hem vanwege zijn ouders de logen gemeld, dat zijn beminde overleden was. Mistroostig begaf hij zich toen in den geestelijken stand en keerde naar het vaderland terug, waar hij zijn geliefde nog in leven en van een zoon, Erasmus zelven, bevallen vond. Voortaan onthield hij zich uit ontzag voor zijn wijding van alle gemeenschap met haar, en zij van haar kant bleef ongehuwd. Hun beider kind werd intusschen aan huis van zijn grootouders opgevoed. — Zoo voorgesteld is de smet, die op de geboorte kleeft, niet onteerend. Maar het

1) J. C. Scaliger Arnoldo Ferrono Attico, Agenni prid. Cal. Februarias, 1535 (Epistolae, p. 45).
2) Dit alles is door Vischer in het helderste licht gesteld.

verhaal, waarvan wij thans weten dat de auteur zelf de waarheid niet geloofde, is op zichzelf reeds in strijd met hetgeen van elders blijkt. Erasmus had namelijk een broeder; en wel een ouderen broeder. Dit eene feit werpt reeds de geheele vertelling omver. En aan het bestaan van dien broeder valt niet te twijfelen. Vooreerst: onder de brieven op jeugdigen leeftijd geschreven, die door Merula uit een oud handschrift zijn uitgegeven, komt een brief aan dien broeder voor: „Erasmus Roterodamus domino Petro, germano suo" [1]). Misschien is iemand geneigd ook de echtheid van dien brief te betwijfelen. In dat geval verwijs ik naar een gedicht van een vriend van beide broeders, Gulielmus Goudanus: Carmen Saphicum ad Petrum Girardum Roterodamum, Erasmi germanum, virum tum perhumanum, tum eruditissimum: de laude amicitiae" [2]). Alleen het opschrift is voor ons van belang; het gedicht zelf is nietsbeduidend. Van dien broeder gewaagt Erasmus zelf nog in een brief van 1527 [3]), waarin hij over den dood van zijn boezemvriend Joannes Frobenius jammerend uitroept: „Fratris germani mortem moderatissime tuli, Frobenii desiderium ferre non possum" [4]). Dat die broeder drie jaren ouder was dan hij, getuigt hij verder in den bekenden brief aan Grunnius, waarin hij onder verdichte namen zijn intree in het klooster beschrijft: „Duo fratres sunt, Florentius (met dien naam duidt hij zich zelven aan) et hoc natu major Antonius," en iets verder: „Florentius contulit cum germano, quem habebat fere triennio majorem." Aan Antonius, dat is aan Petrus, wijt hij het dat hij eindelijk bewogen is kloosterling te worden, want nadat zij beiden begonnen waren zich daartegen te verklaren, gaf de oudste broeder weldra aan den drang toe, en liet den jongeren alleen en buiten staat om in zijn weigering te volharden. Het is opmerkelijk, dat van deze omstandigheid ook in het *Compendium vitae* gesproken wordt; maar, dewijl daar een broeder met het verhaal der geboorte niet strookte, is hij in een

---

1) Merula, p. 186.

2) Dit gedicht komt voor in: Guilermi Hermanni Goudensis ... Sylva Odarum. Impressum [door de zorg van Erasmus] Parrhisiis anno 1497 (zie Brunet). Die eerste uitgaaf heb ik niet te zien kunnen krijgen, maar ik ken het gedicht uit een nadruk (voorkomende in de Utrechtsche Acad. bibliotheek): Erasmi Roterodami ... de ratione studii ... quibus ... aliquot Guilielmi Goudani ... carmina adjuncta sunt ... Lovani 1512. Vgl. Scriverius, Bat. Ill., p. 67, 69.

3) Opera, t. III, p. 1053.

4) Denkelijk wordt Petrus ook bedoeld in den brief uit Parijs van 1499 (t. III, p. 76): „Quid agat frater, quid Cornelius, quid Servatius, quid caeteri, fac omnia sciam".

makker veranderd: „Habebat sodalem qui prodidit amicum". Zou een bedrieger op die kleinigheden verdacht zijn geweest? Ik zie in al zulke trekken een zeker blijk van de echtheid, — maar tevens een blijk van de onwaarheid van het verhaal, dat Erasmus ons opdischt. Hoogstwaarschijnlijk heeft de priester, Erasmus' vader, jaren achtereen met zijn meid of huishoudster geleefd, en behalve hem althans nog één anderen zoon verwekt. Waar hij pastoor geweest mag zijn, weten wij niet: de overlevering zegt op een dorp bij Gouda; en een monnik uit het klooster van Steyn, wiens aanteekening bewaard is gebleven [1]), had dan ook gehoord, dat Erasmus te Gouda geboren en te Rotterdam slechts opgevoed zou zijn [2]). Wat daarvan is, moet onzeker blijven. Zeker echter is het, dat Erasmus zich steeds Roterodamus heeft genoemd en dus in Rotterdam zoo al niet zijn geboorte-, dan toch zijn vaderstad heeft erkend. Hij zegt verder in het *Compendium vitae*, dat hij bij zijn grootmoeder is opgevoed; en dit stemt overeen met hetgeen men te Rotterdam van ouds beweerde, waar men reeds vijftien jaren na zijn dood, in 1549, aan het gevolg van Philips van Spanje het huis van Erasmus' voorvaderen, waar hij geboren was, dicht bij de Groote Kerk, toonde: „la casa de los padres de Erasmo pequeña, con una parra delante d'ella y la camara, donde el nacio tambien pequeña", zegt Calvete de Estrella, in zijn beschrijving van Philips' huldigingstocht [3]).

Zijnen vader noemt Erasmus, in het *Compendium*, Gerard, en wij hebben geen reden om aan de juistheid van die opgaaf te twijfelen, te minder, omdat, gelijk wij reeds zagen, zijn broeder, in den titel van het gedicht van Willem van Gouda, Petrus Girardus genoemd wordt. Maar van een der pauselijke brieven, door Vischer meegedeeld, luidt het adres: „Dilecto filio Erasmo

1) Zij is door Vorstman gedrukt in het Archief voor Kerkel. Gesch., dl. XVI, blz. 236. Op haar berusten de verhalen van Almeloveen en Walvis, dl. I, blz. 268 vlg. — Met Kan ontzeg ik alle waarde aan hetgeen Baudius in den brief, die voor Merula's uitgaaf prijkt, over de geboorte en de ouders van Erasmus vertelt, en daaruit weer door de regeering van Gouda in de korte beschrijving van haar stad, opgenomen in de Latijnsche uitgaaf van Guicciardini (Amst. 1613) herhaald wordt (vgl. De Lange van Wijngaerden, Voorbericht.)

2) De daar aangehaalde plaats van Cornelis Loos (Callidius Goudanus), Illustr. Germaniae utriusque scriptorum catalogus, Moguntiae, 1581, luidt aldus: „Si avorum traditioni in istis partibus fides habenda, parente vicinae civitatis Goudanae parocho natus est, praegnantem famulam, quo crimen celaretur, in proximam civitatem ablegente".

3) El felicissimo Viaje etc. (Anvers, 1552), p. 281.

Rogerii Roterodamensi clerico Trajectensis diocesis," en daaruit leiden nu Vischer en Kan af, dat zijn familienaam Rogiers of Rutgers zal geweest zijn [1]). Ik acht dit niet waarschijnlijk. Eer zou ik gelooven, dat de klerk, die het adres op den brief heeft geschreven, zich op de een of andere wijs vergist heeft, evenals hij Roterodam*ensi* schrijft in plaats van Roteroda*mo* volgens het bestendig gebruik van Erasmus zelf. Was het adres juist, dan zouden wij toch niet mogen onderstellen, zooals Kan doet, dat de familie der moeder Rutgers heette [2]); wij zouden dan moeten aannemen, dat de naam van den vader Rogerius en niet Gerardus had geluid, want daartoe dwingt ons de genitivus; Erasmus Roger*ii* beteekent Erasmus *de zoon van* Rutger en anders niets. Maar toevallig kunnen wij bewijzen, dat er in dien tijd te Rotterdam een familie Rogerius leefde, en dat Erasmus zich daartoe niet rekende. Zijn vriend Servatius, die later prior van het klooster van Steyn is geweest, was een Rogerius; de lijsten der prioren van Steyn en der rectoren van Mariënpoel noemen hem Servatius Rogerius [3]), en op het adres van een brief noemt hem Willem van Gouda evenzoo [4]). Welnu, van hem sprekende in den brief aan zijn broeder Petrus, dien ik reeds vroeger aanhaalde, noemt Erasmus hem „conterraneus noster", onzen stadgenoot, niet onzen neef, consanguineus, zooals hij zeker zou gedaan hebben, indien hij tot dezelfde familie met hem had behoord [5]). Evenmin vinden

---

1) In zijn Latijnsch program van het Erasm. gymnasium te Rotterdam, 1881/2, houdt Kan zijn meening betreffende den naam Rogiers vol. Maar wij weten uit Calvete de Estrella, dat men in 1549 te Rotterdam het huis, waar Erasmus geboren was, algemeen kende. Bijgevolg ook de familie en den familienaam. Waarom zou Erasmus dien dan zoo angstvallig hebben verzwegen? Hoe zou zijn onoprechtheid niet opgemerkt zijn geworden?

2) Wat hij verder over het noemen van bastaarden naar hun moeder zegt, is niet juist. Om een paar voorbeelden te noemen, de zoon van Hortensius, een papenkind zoo goed als Erasmus, heette Hieronymus Hortensius; en een andere priester, Dirk Jan Helmersz. spreekt in zijn testament van zijn natuurlijken zoon, Claes Helmer, dien hij tot priester bestemt (zie Mees, Lamb. Hortensius, blz. 30 en Archief voor Kerkel. Gesch., dl. XIV, blz. 178).

3) Van Heussen, p. 194, 496.

4) Erasmi Opera, t. III, p. 1873.

5) Uitgaande van de onderstelling, dat Erasmus' familienaam Rogiers zou geweest zijn, komt Kan tot een tweede gissing, en vermoedt een zinspeling op dien naam in het zegel, waarvan Erasmus zich gewoon was te bedienen. Zooals bekend is, gebruikte hij een antieken gesneden steen, waarop een Terminus, en aan weerszijden van het beeldje de spreuk: *Cedo nulli.* (Kan liet mij later een afdruk in rood lak zien van het zilveren cachet, waarmede Erasmus zijn brieven placht te sluiten. Het kwam tamelijk overeen met de afbeelding bij Scriverius onder de Epitaphia met dit verschil, dat beeld en omschrift dichter opeen staan. De gravure van het cachet is verre van fraai, de spreuk

wij in al de overige brieven aan Servatius eenige zinspeling op bloedverwantschap, steeds betuiging van innige vriendschap. Een gansch anderen naam vermeldt dan ook Baudius, in zijn brief voor Merula's uitgaaf geplaatst, als bijnaam van Erasmus' vader: Praet; en hij zegt, dat hem die naam wegens zijn aardig praten door zijn stadgenooten was gegeven. Die stadgenooten waren, volgens Baudius, de Goudenaars; want daar zou de vader hebben gewoond. Maar het eene bericht is zoo weinig gewaarborgd als het andere, en geen van beide wordt door iets waarschijnlijk gemaakt. Voorloopig doen wij best met al die verhalen van Baudius voor niet meer dan praat te houden.

Daartoe reken ik ook wat hij over den naam Erasmus opdischt. „Puero nomen suum pater indidit, vocatusque est Gerardus Gerardi... Caeterum quia nomen istud in Belgico idiomate videtur habere cognatam significationen cum verbo Desiderare, adscivit sibi loco praenominis titulum Desiderii, cui subjunxit Graecam vocem eiusdem notionis et Erasmus agnominari voluit". Terecht, naar het mij voorkomt, trekt Kan deze naamsverklaring in twijfel. Baudius toch schijnt hier een niet vertrouwbare overlevering te volgen of zijn eigen vernuft te laten spelen. Nergens vinden wij eenig spoor van hetgeen hij beweert, dat Erasmus oorspronkelijk een anderen, meer Hollandschen naam zou hebben gedragen. Van den vroegsten tijd af komt hij ons als Erasmus voor. Stellig heeft hij zoo en niet anders in het klooster te Steyn geheeten [1]); in

werkelijk „cedo", niet „concedo", zooals men soms schrijft.) Waarom juist een Terminus? vraagt Kan, en hij antwoordt: Roger, Rudiger beteekent, volgens Kiliaen: qui petit otium et quietem. „Nu was niemand zeker zoo *rustgraag* als Terminus, die, volgens de overlevering der oudheid, niet van zijn plaats was te krijgen" (vgl. Ovidius, Fasti, lib. II, 675 sq.). Die verklaring schijnt mij nog al gezocht. Het is nauwelijks te gelooven, dat Erasmus, die nooit aan iemand van dien gewaanden familienaam sprak, daarop echter heimelijk in zijn zegel gedoeld zal hebben. Maar buitendien, hij heeft zelf een andere verklaring van zijn gekozen zinnebeeld gegeven (Opera, t. X, p. 1757), die allen twijfel wegneemt. Hij had den steen in 1509 onder meer andere ten geschenke gekregen van zijn vorstelijken leerling Alexander, den zoon van Jacob IV van Schotland, en tot zijn zegel gekozen, omdat hij in Terminus een zinnebeeldige voorstelling van den dood erkende, hetgeen hij door de spreuk van *Cedo nulli Terminus*, die hij er op graveeren liet, te kennen gaf. Men meene niet, dat hij deze verklaring, door den nijd van zijn vijanden, die het *Cedo nulli* aan vermetelheid toeschreven uitgelokt, verzonnen had om hun den mond te snoeren. In een brief aan zijn vriend Wilibaldus Pirckheimerus (het eerst door Scriverius achter zijn uitgaaf van het Compendium vitae van 1615 gedrukt) laat hij zich in denzelfden geest er over uit. Dankzeggend voor een hem geschonken drinkschaal, met den Terminus er op gegraveerd, zegt hij: „Terminus insculptus admonebit me, non procul abesse diem supremum" (p. 215).

1) Zie wat Revius, Daventria, p. 143 uit de opdracht van Cornelis Aurelius' Carmen

alle geschriften van zijn jeugd komt hij zonder uitzondering onder dezen naam voor. Toch is de naam ongewoon in dien tijd en bevreemdend. De heilige, aan wien hij eigen is, was weinig vermaard, en onze Rotterdammer, die hem beroemd gemaakt heeft, was niet op den gedenkdag van den heilige geboren. Dat hij in later tijd met de beteekenis van den naam speelde, is ontegenzeggelijk. Het aannemen van een tweeden naam, Desiderius [1]), insgelijks aan een heilige toebehoorende, die in het Latijn ongeveer hetzelfde beteekent als Erasmus in het Grieksch, strekt daarvan ten bewijze. Mij komt het niet onwaarschijnlijk voor, dat de vader, die volgens het *Compendium* in Italië wat Grieksch had geleerd, op de overeenkomst van beteekenis tusschen zijn eigen naam Gerard en den naam van den heiligen Erasmus opmerkzaam is geworden, en aan zijn jongeren zoon zijn eigennaam in dien welluidenden vorm bij den doop heeft gegeven. De zoon betuigde later zijn spijt, dat hij bij zijn optreden als schrijver zich niet Erasm*ius* was gaan noemen, dus hechtte hij toen nog altijd aan de beteekenis van het woord [2]). Zoo ligt het vermoeden van Baudius voor de hand, en is de gissing, dat het geven van den naam met een diergelijke bedoeling geschied is, verre van onwaarschijnlijk.

Over de opvoeding en het onderricht bevat het *Compendium vitae* enkele bijzonderheden, die nergens elders voorkomen, en zwijgt over andere, die ons van elders bekend zijn. Een omstandigheid te meer, waarom het bezwaarlijk het werk van een lateren verdichter zijn kan. Zoo noemt het b.v. 's Hertogenbosch als de plaats, waar de beide broeders bij de „fratres collationarii" in den kost zijn geweest, en Romboldus als den onderwijzer, „qui visus est unice delectari junioris fratris indole," gelijk de brief aan Grunnius zich in het onbepaalde uitdrukt. Aan den anderen kant zegt het niet, dat Erasmus in zijn eerste jeugd,

---

Mariados meedeelt. Vgl. E. van Eyk in zijn uittreksel uit Ruelens' opstel over de jeugd van Erasmus (Ned. Spectator, 1864, blz. 162, 170).

1) Ik meen, dat hij zich eerst te Parijs met den dubbelen naam heeft genoemd. In het opschrift van zijn Carmen de suis fatis ad Robertum Gaguinum (in de uitg. van Barlandus van 1512, de eenige, die mij onder de oogen gekomen is) heet hij Desiderius Erasmus Roterodamus. Hij noemt zichzelf: Desyderius Herasmus Roterodamus, in de eerste uitgave der Adagia (1500). In een brief aan Daniel Mauch, Basel, 6 October 1525 (in Garampi's Diario 1761—1763, uitgegeven te Rome in 1889 door Palmieri, p. 206 sq.) schrijft hij dezen: „quid itaque mirum si Desiderius Desiderium (Daniel = vir desideriorum) desideret" en teekent zich: „Eras. Rot. tuus".

2) Beatus Rhenanus, in het voorbericht voor de Opera Omnia, uitg. 1540.

vóór zijn verblijf te Deventer [1]), „in aede sacra Trajectensi cantorculus" [2]) is geweest, hetgeen Beatus Rhenanus bericht en zeker van Erasmus zelf gehoord had, evenals Glareanus hem had hooren zeggen, dat hij door Jacob Hobrecht, die na 1470 te Utrecht organist der Domkerk geweest is, in de muziek onderwezen was [3]). Voor het doel, waarmee het *Compendium* geschreven werd, kwam de vermelding dezer bijzonderheid, waaruit een vroegtijdige bestemming voor den kerkdienst afgeleid kon worden, geenszins te pas.

Immers niet slechts om zijn geboorte van den aangewreven smet te reinigen, maar ook om zijn voortdurende verwijdering uit het klooster, waartoe hij behoorde, te verontschuldigen, schijnt het *Compendium* inzonderheid bestemd. In dit opzicht stemt het overeen met den meermalen genoemden brief aan Grunnius, die, naar het hoogst waarschijnlijk vermoeden van Vischer [4]), niet aan Grunnius indertijd gericht werd, maar naderhand opgesteld om tot zelfverdediging gepubliceerd te worden. Immers in strijd met de terugroeping van zijn prior was Erasmus na 1514 in de wereld blijven verkeeren; de dispensatie van den paus van 1517, die hem dit vergunde, kon hij niet toonen zonder het geheim zijner geboorte te verraden; hij moest zich dus op andere gronden tegen het verwijt zijner vijanden, dat hij een weggeloopen monnik was [5]), verdedigen. Daartoe dienden nu de brief aan Grunnius en het *Compendium vitae*, dat aan Goclenius de stof voor een na den dood des auteurs uit te geven apologie verschaffen moest. In beide stukken wordt het voorgesteld, alsof Erasmus tegen zijn zin en na langdurig en herhaald verzet door den baatzuchtigen

---

1) Over Deventer en Hegius' onderwijs aldaar zie Geldenhauer, in de Praefatio voor Bomelii Bellum Traj., p. XXV; vgl. ook zijn Vita Agricolae (Fichardi Vitae, p. 85 v°).

2) Vgl. wat S. Muller Fz. in De Gids van 1890, dl. II, blz. 253, over de koorknapen te Utrecht verhaalt.

3) Zie Arch. voor Kerkel. Gesch., dl. X, blz. 340; Berigten van het Histor. Gen., I, a, blz. 148.

4) Erasmiana, p. 20, 36. De brief schijnt het eerst gedrukt in de Opera, Basel, 1540 (Bibl. Erasm., vol. I, p. 92); daaruit citeert hem ook Merula in zijn brief aan O. Werckman.

5) In den brief aan Goclenius, waarbij het Compendium behoort, wordt op dit verwijt gedoeld. „Hinc sunt illi tituli: Presbytero theolo. Presbytero et Scribae, et crimen illud, quod minitatur Otho Epphendorpium mihi posse aspergere". De Protestanten, die Erasmus aanvielen, gaven hem opzettelijk, met booze bedoeling, den titel van geestelijke. Zoo droeg b.v. het boekje, waarin Ulrich von Hutten hem onder handen nam, ten opschrift: „U. ab Hutten cum Erasmo, presbytero theologo, expostulatio". In de opdracht van zijn Hieronymus, anno 1516, noemt Erasmus zich zelf: „Desiderius Erasmus Roterodamus sacrae theologiae professor" (zie Jortin, vol. II, p. 529).

drang van zijn voogden tot intree in het klooster genoodzaakt was geworden. Hetzelfde was ook den paus, die de dispensatie verleende, voorgehouden: „tempore suae pueritiae per eos qui ejus curam habebant oblatus fuit monasterio canonicorum regularium, in quo potius minis, pudore et egestate quam sponte... permansit". Zoo werd den paus verzekerd: het is de vraag evenwel, of deze voorstelling juist was. Een stellig antwoord hierop te geven is natuurlijk niet meer mogelijk. Maar ik ben geneigd het tegendeel te gelooven. Dat hij, na eenige jaren in het klooster geleefd te hebben, snakte naar de vrijheid en naar de gelegenheid om in de wereld, aan het bisschoppelijk hof van Kamerijk en aan de universiteiten van Frankrijk en Italië, met beschaafde en geleerde mannen om te gaan, is buiten twijfel. Maar bestond die afkeer van het kloosterleven reeds bij het intreden in het klooster, bestond hij althans in die mate als wordt voorgewend? Hebben werkelijk de voogden zedelijk geweld gepleegd, en zijn zij daartoe bewogen door zelfzucht, omdat zij de nalatenschap der ouders kwalijk en oneerlijk hadden beheerd? Er is mij noch in de brieven noch in de opstellen en gedichten uit Erasmus' jeugd iets voorgekomen, wat deze beschuldiging van later dagen bevestigt; integendeel, de toon dier vroegste geschriften is er mee in lijnrechten strijd. Alle zonder uitzondering ademen een geest van tevredenheid met het rustige kloosterleven. Dat geldt in de eerste plaats van het welbekende opstel *De contemptu mundi*, gericht aan zekeren Jodocus met het doel om hem tot intree in het klooster over te halen. Het is door Erasmus zelf, in veel later tijd [1]), met kleine wijzigingen slechts, als wij hem gelooven mogen, uitgegeven, omdat het anders naar een der in omloop zijnde afschriften buiten hem om zou gedrukt zijn: „typographi palam minitabantur sese edituros, nisi ederem ipse", zegt hij in het voorbericht, en hij voegt er tot verklaring van de strekking van het opstel bij: „olim vix annos natus viginti, ad improbas preces cujusdam qui adhuc in vivis est, scripsi epistolam, qua ille cupiebat Jodocum nepotem ad suae vitae consortium evocare. Huic saepius descriptae et passim evulgatae meum addidere nomen, cum mihi nullus sit nepos Jodocus". Aangenomen dat dit laatste de zuivere waarheid is, en dat de kloosterling Erasmus uit naam van een vriend en niet uit eigen beweging schreef [2]), dan toch

1) De oudste uitgaaf, in de Bibl. Erasm., vol. I, p. 64, vermeld, is die te Leuven in 1521.
2) Vgl. echter: „Hegius *noster*", in Opera, t. V, p. 1254.

zou het hem niet mogelijk zijn geweest in dien geest te schrijven, indien hij over het kloosterleven zoo had geoordeeld als hij in later tijd stellig deed en toen voorgaf altijd gedaan te hebben. Dat gevoelde hij zelf, nu hij genoopt werd het opstel ter perse te leggen, en uit dien hoofde voegde hij er een slot aan toe [1]), waarin hij juist het tegenovergestelde uitspreekt van hetgeen hij er tot dusver in betoogd had. Hij stelt het vrije leven in alle opzichten met het kloosterleven gelijk en in sommige er zelfs ver boven. De tegenstelling tusschen het begin en het slot is zoo scherp, dat niemand, ook de minst scherpzinnige niet, twijfelen kan, of dit laatste hoofdstuk is een toevoegsel van jonger tijd [2]) en van een geheel veranderde zienswijs. Want dat de zienswijs werkelijk veranderd was, dat in het opstel, toen het geschreven werd, de ingenomenheid met het klooster niet gehuicheld was, blijkt ten duidelijkste. Wat er in geprezen wordt is juist wat een jong mensch, die voor het praktische leven niet deugt en enkel tot letterkunde en bespiegeling geneigd is, er in te prijzen vinden moest. Na al het goede opgenoemd te hebben, dat het kloosterleven allen vromen aanbiedt, gaat de schrijver dus voort: „est praeterea quaedam viris eruditis peculiaris voluptas, qua fruuntur quoties aut probatissimorum auctorum scripta legunt, aut ipsi legenda scribunt aut lecta animo volutant. Hoc voluptatis genus tantam habet varietatem, tantam copiam, ut nullus omnino fastidio possit esse locus". En na daarover te hebben uitgeweid, besluit hij: „Quid, inter haec summo otio, summa libertate, vacuum curis versari, an non id est delitiarum paradisum incolere?" De praktijk, die aan deze theorie beantwoordt, aan-

1) Capit. XII.

2) Het eerst is mij in het, omstreeks 1501 geschreven, Enchiridion militis Christiani (vgl. Opera, t. III, p. 872; die brief levert het bewijs van den tijd, waarin het Enchiridon is geschreven; het staat gedrukt in Erasmi Lucubrationes, Argentorati, 1516) een uitval tegen hen, die het klooster boven de wereld stellen, voorgekomen: „Monachatus non est pietas sed vitae genus, pro suo cuique corporis ingeniique habitu vel utile vel inutile; ad quod equidem ut te non adhortor, ita ne dehortor quidem". Daarentegen spreekt in een brief, aan Willem van Gouda uit Parijs in December 1497 geschreven, nog een andere geest. „Cave ne... ex tua felicitate metiaris (heet het daar)... quid te, inquies, ita male habet? Num eges? Non tibi summa faciendi quae lubitum est libertas? — Coram vix tragoedias meas explicare queam... O me huius libertatis nimium expertum, et o te parum". Dezen brief heeft Merula in 1607 als nog ongedrukt uit zijn handschrift der Juvenilia uitgegeven: hij was echter reeds (hetgeen ten bewijze strekt van zijn echtheid) naar een beter afschrift in de Bazelsche uitgaaf der brieven opgenomen, en is daaruit overgenomen in de Leidsche Opera omnia, t. III, p. 14. Vgl. nog den brief aan N. Werner (Merula, p. 193) en aan Servatius (ibid., p. 202).

schouwen wij in de briefwisseling van den jeugdigen Erasmus met zijn kloostervrienden, met Willem van Gouda en diens neef Cornelius Aurelius, met Servatius en anderen, waarvan een aanmerkelijk deel tot ons is gekomen. Wij zien hen allen met latijn lezen en schrijven bezig, en met niets zoozeer als met literarische studie ingenomen. Wat Erasmus later, toen hij dit leven minachtte, zeggen mocht, aan gelegenheid om zich aan zijn geliefkoosde oefeningen te wijden had het hem in het klooster niet ontbroken. Het is onwaar wat hij in zijn brief aan Grunnius durft zeggen: „Ibi nullus studiis vel usus". Tusschen hem en de vrienden, met wie hij in briefwisseling stond, kwam wel degelijk de letteroefening te pas, zelfs niets zoozeer als die oefening. Even onjuist en overdreven is wat hij laat volgen: „solabar me studiis, quatenus ibi licuit; nam hoc ipsum furtim erat agendum quum palam inebriari licuit". Dezelfde briefwisseling bewijst dat de voorstelling, die ik zooeven uit den *Tractatus de contemptu mundi* aanhaalde, de ware is. Het klooster diende den jeugdigen letterkundigen bij hun vorming en zelfonderricht tot nuttige oefenschool. Eerst mettertijd is Erasmus aan het leven, dat in den aanvang zoowel met zijn neiging als met zijn stand in de maatschappij strookte, ontwassen en ontwend, en wij hebben bij het opmaken van ons billijk oordeel in dezen meer op de geschriften uit dien tijd zelven dan op zijn latere jammerklachten te letten. Voor iemand, als hij na zijn Italiaansche reis was geworden, zou het kloosterleven ondragelijk zijn geweest, en hij schrikte dan ook op het bloote denkbeeld van er zich weer in te begeven. Hij beeldde zich toen in, en trachtte anderen te doen gelooven, dat hij er steeds even afkeerig van geweest was; en om zich van de aangegane verplichting te doen ontslaan, beweerde hij nu, dat hij tegen zijn zin gedwongen was geworden ze op zich te nemen. Daaraan hebben wij, naar het mij althans voorkomt, de onware voorstelling in den brief aan Grunnius en in het *Compendium vitae* toe te schrijven. Hoeveel wij daarvan al dadelijk moeten afdingen, leert de brief van soortgelijke strekking aan Servatius [1]), toen ter tijd prior

1) De brief aan Servatius is het eerst afzonderlijk uitgegeven Gandavi 1536 (Kon. Bibl.), herdrukt te Antwerpen in 1537 met Catalogi duo (zie Jortin, vol. II, p. 322; Vischer, p. 21; Serapeum, t. a. pl.), overgedrukt bij Merula, p. 15 (waarschijnlijk naar de Gentsche uitgave; vgl. Bibl. Erasm., vol. I, p. 94). De brief schijnt kort vóór 's Pausen brief van 26 Januari 1517 aan Ammonius opgesteld te zijn. Er wordt in gezegd (p. 20): „his duobus annis Hieronymi epistolas illustravi". Dat groote werk verscheen bij Frobenius te Bazel in 1516 (Bibl. Erasm., vol. II, p. 28). Het in den brief vermelde Nieuwe

van Steyn, in antwoord op zijn aanmaning om in het klooster terug te keeren. Servatius was tijdgenoot en medekloosterling van Erasmus geweest en te bekend met de omstandigheden van zijn intree, dan dat hem daarover al te blijkbare onwaarheid kon worden opgedischt. Wat Erasmus hem dan ook in het geheugen wenscht terug te roepen, heeft heel wat minder te beduiden, dan wat hij in zijn brief aan Grunnius tot het publiek richt, en door het *Compendium vitae* aan Goclenius in de pen wil geven: „Scis me (zegt hij) ad id vitae genus tutorum pertinacia et aliorum improbis [1]) hortatibus adactum magis quam inductum. Tum Corneli Werdeni [2]) conviciis et pudore quodam fuisse retentum, quum intelligerem mihi hoc vitae genus haud quaquam aptum esse... At objiciet mihi aliquis annum probationis (ut vocant) et aetatem maturam. Ridiculum: quasi quis postulet ut puer anno decimo septimo, maxime in literis educatus, novit se ipsum, quod magnum est etiam in sene: an anno uno id discere potuerit, quod multi cani nondum intelligant". Gij ziet, in de hoofdtrekken treffen wij hier reeds de voorstelling aan, die later wordt uitgewerkt: de fout van het intreden in het klooster wordt aan den drang der voogden en aan verkeerde raadgevingen toegeschreven. Maar hoe zacht zijn de verwijten, hoe zwak de verontschuldiging van eigen toedoen, vergeleken met den toon, dien het *Compendium vitae* en vooral de brief aan Grunnius aanslaan! Daar zijn de voogden door oneerlijkheid en baatzucht gedreven, daar verdient broer Pieter met Judas Iscariot vergeleken, daar spannen allen voorbedachtelijk samen om den armen knaap, die zijn afkeer toch zoo duidelijk uitspreekt, een leven op te leggen, waarvoor zij zien dat hij volstrekt ongeschikt is. Ik aarzel geen oogenblik dat alles als onwaar te verwerpen. Het is in strijd met hetgeen wij van zijn kloosterleven weten, en op zichzelf ten hoogste onwaarschijnlijk. Uit de opvoeding, die zijn vader hem en zijn broeder Pieter bezorgd had, moeten wij afleiden dat beiden van hun

---

Testament („castigavi Novum testamentum") verscheen insgelijks in 1516, en wel in Februari (Bibl. Erasm., vol. II, p. 57), en de evenzoo daar vermelde Paraphrasis in Pauli ad Romanos („commentarios in epistolas Pauli coepi, quos absolvam ubi haec edidero") in November 1517 (Bibl. Erasm., vol. I, p. 143). Hij had den brief, dien hij beantwoordt, gekregen „iam Angliam ingressus" (Merula, p. 15), waar hij hoog vereerd werd (p. 19). Hij wilde nu naar Bazel, „editurus lucubrationes meas, hac hieme fortassis futurus Romae" (p. 22). Hij schreef „postridie Nonas Julias ex arce Hammensi juxta Caletum".

1) Improbus = aanhoudend, geweldig.

2) Deze is de Cornelius van het Compendium, p. 11, en de Cantelius van den brief aan Grunnius.

kindsheid af voor de Kerk waren bestemd [1]), en dat de voogden in dezen niets gedaan hebben dan wat de vader had gewild. Uit hetgeen wij van de familie-omstandigheden weten, moeten wij ook wel aannemen dat de nalatenschap der ouders te gering is geweest, om aan een vrije wetenschappelijke vorming voor de weezen te denken. De vader was een van tien zonen, dat zegt ons het *Compendium*, en de grootouders woonden in een onaanzienlijk huisje te Rotterdam („casa pequeña", zegt Calvete): van waar zou zoo iemand, die als pastoor ook wel niets heeft kunnen overleggen, aan eenig noemenswaard vermogen zijn gekomen? De beschuldiging, dat de voogden en met name Petrus Winckel [2]) (qui solus rem administrabat) uit oneerlijkheid en strafbare nalatigheid de erfenis hebben opgemaakt, die anders toereikend zou geweest zijn om er de beide zonen van te laten studeeren, heeft dus niet veel schijn, en stemt ook kwalijk overeen met de karakterschets, die Erasmus in den brief aan Grunnius van Winckel geeft: „Erat autem is, juxta vulgarem existimationem, vir pius et innocens, hoc est, nec alea, nec scortis, nec luxu, nec temulentia, nec aliis criminibus infamis, sed homo sibi vivens ac mire parcus, nec judicio quicquam vulgo praestantior, nec literas approbans, nisi quas ipse perturbatas ac paucas didicerat". Een man van zulken aard en leefwijs is zelden dief of nalatig beheerder. Te goeder trouw zal hij veeleer voor de aan zijn zorg toevertrouwde weezen geen betere uitkomst hebben gezien dan het klooster; en al mogen dezen aanvankelijk niet veel lust daartoe gehad hebben, de drang, dien hij gebruikte, zal de grenzen van sterke overreding waarschijnlijk niet te buiten zijn gegaan. De brief aan Servatius althans schijnt op niet erger te doelen; en aan de latere voorstelling mogen wij niet te veel hechten, nu ons ten opzichte van het geboorteverhaal gebleken is, dat onze auteur de zaken in het licht stelt, waarin hij ze gezien wenscht te hebben, niet in dat, waarin hij ze zelf ziet.

---

1) Zie boven, blz. 266.

2) Deze heet bij de latere schrijvers oom van Erasmus. Als de brief van Erasmus aan hem, in Merula's uitgave, echt is, blijkt daaruit het tegendeel. Erasmus' voorganger in de prebende te Deventer heette Ioannes Vinckel (Vischer, p. 34). Het is alsof Erasmus in den brief aan Grunnius te kennen geeft, dat hij eerst na den dood zijner ouders zich te Gouda heeft opgehouden. Van Steyn zegt hij (Merula, p. 81): „collegium urbi in qua tum agebat vicinum". Het Compendium vitae zegt: „natus est Roterodami", „puer alitus est apud aviam"; „pater puerum vix quatuor annos egressum misit in ludum literarium"; „ubi nonum ageret annum ivit Daventriam; mater secuta est". Daaruit zou men afleiden, dat hij te Rotterdam tot op zijn vertrek naar Deventer is opgevoed. Maar hij was op-

Hetzelfde geldt van hetgeen hij in het *Compendium vitae* slechts even aanroert en waarover hij naar zijn antwoord aan Lee verwijst: de reden, die hem te Bologna tot het afleggen van zijn ordekleed zou genoopt hebben [1]). Wat hij ons hierover, in den brief aan Servatius, wijs zoekt te maken, is zoo ongelooflijk en belachelijk, dat niet slechts zijn vijanden er den draak mee steken, maar zelfs een bewonderaar, als zijn levensbeschrijver Drummond [2]), er geen geloof aan durft slaan. Het is hier en overal hetzelfde: wat Erasmus in strijd met zijn plicht en zijn welbegrepen belang heeft gedaan, het is de schuld van de omstandigheden of van verkeerden raad; hij zelf is nooit te beschuldigen.

Dat is ook de schering en de inslag van hetgeen het *Compendium vitae*, buiten hetgeen wij er tot nog toe uit beschouwden, meer bevat, en hierin zie ik een nieuw bewijs voor zijn echtheid. Door den bisschop van Kamerrijk wordt de auteur uit het klooster getrokken en weldra naar Parijs om te studeeren gezonden. „Promissum est stipendium annuum: nihil missum est. Sic solent Principes". Uit Frankrijk wordt hij naar Engeland gelokt. „Ubi promissa non apparerent, petiit Italiam". Daar gaat alles naar wensch. „Non defuisset ampla fortuna, nisi... amicorum literis amplissima pollicentibus revocatus esset in Angliam;... verum ubi ne tum quidem praestarentur promissa, subduxit se in Brabantiam..." Wie Erasmus kent, herkent hem in dezen toon en in deze klachten, en weet tevens wat hij van die klachten te gelooven heeft [3]).

Het bovenstaande zal wel voldoende zijn om de echtheid van het *Compendium vitae* buiten twijfel te stellen, en om aan den

school geweest bij Winckel (vgl. brief aan Grunnius bij Merula, p. 73) en dien vond hij na zijns vaders dood te Gouda (p. 4). Heeft hij dan niet te Gouda school gegaan? Misschien wel. Maar er is te letten, dat op p. 4 staat: „Petrus Winckel *tum* magister Goudae". Indien dus Winckel eens eerst te Rotterdam en vervolgens te Gouda gewoond had? Zeker volgt dit niet noodzakelijk uit de bijvoeging van *tum*, maar het zou er best mede overeenkomen. Winckel was volgens Walvis onderpastoor. Ook dit maakt een verplaatsing niet onwaarschijnlijk.

1) Zie boven, blz. 272. Erasmus vergist zich echter: in dit boekje komt over de aflegging van het ordekleed niet veel voor; wel in den brief aan Servatius. Zie ook in de Colloquia, Virgo misogamus, Virgo poenitens en Beatus Rhenanus bij Scriverius, p. 29 sq.; vgl. Vischer, p. 23, 24, noot.

2) Erasmus, vol. I, p. 168: „I hope I shall not be thought too sceptical in questioning the truth of this story".

3) Zoo heeft o.a. Drummond, vol. I, p. 181, duidelijk aangetoond, dat geen beloften uit Engeland, althans geen zekere toezeggingen, Erasmus uit Italië derwaarts terug hebben doen keeren.

anderen kant tegen het lichtvaardig aannemen van hetgeen er ons in verzekerd wordt te waarschuwen. Wij moeten het aanzien voor hetgeen het is, en niet voor hetgeen het schijnt, niet voor een juiste levensschets, maar voor een schets van het leven, gelijk Erasmus wil dat wij het zullen beschouwen.

Het doel, waarmee hij het vluchtig op het papier had geworpen, is eigenlijk gemist: Goclenius heeft het na den dood van zijn vriend niet uitgewerkt tot een elogium. Beatus Rhenanus, in later dagen door den schrijver met soortgelijke taak belast, heeft er zich weldra van gekweten en een uitgaaf der *Opera omnia*, met een levensbericht er voor, in 1540 bezorgd; zoo kon en mocht Goclenius, die buitendien met de executeuren van Erasmus' laatsten wil overhoop lag, zich onbetuigd laten. Niettemin heeft, buiten toedoen van Goclenius, het *Compendium* toch uitgewerkt wat de schrijver er zich van beloofd had. Na jaren lang met andere brieven van Erasmus in het kabinet van den Leuvenschen hoogleeraar en na diens dood in de boekerijen van anderen berust te hebben, geraakte het in het bezit van zekeren Hendrik Ravestein (Coracopetra), te Antwerpen, zoo ik mij niet bedrieg, woonachtig, en werd daar door Pulman en andere letterkundigen gezien en afgeschreven. Zoo kwam het ter kennisse van Paulus Merula, die eindelijk ook het oorspronkelijke handschrift, dat intusschen in handen van Otto Werckman was overgegaan, te zien kreeg, en er een uitgaaf van bezorgde op een tijd, toen al degenen, die tegen de juistheid van den inhoud hadden kunnen opkomen, sedert lang ten grave waren gedaald, en het publiek geneigd was om den beroemden humanist onvoorwaardelijk op zijn woord te gelooven. Zonder tegenspraak zijn dan ook de nieuwe bijzonderheden, die het *Compendium* bevatte, in de biografieën van den auteur overgegaan; en eerst de kritiek van onzen tijd is geroepen om het kaf van het koorn te scheiden en het kaf te werpen waar het behoort.

Het is te betreuren, dat intusschen het autographon verloren is gegaan of althans weggeraakt; want wij twijfelen zeer of de uitgaaf van Merula volkomen juist is. De geleerden van zijn tijd waren niet zoo nauwlettend als wij tegenwoordig zijn. Ik zou niet eens durven verzekeren, dat Merula den tekst naar den oorspronkelijken brief, hoewel hij dien voor zich had, heeft laten afdrukken; ik hel over tot de meening, dat hij het afschrift van de hand van Pulman [1]) eenvoudig ter perse heeft gelegd. Ik

1) Pulman was niet accuraat: zie Heinsius in Burmanni Sylloge, t. III, p. 141.

meen dit te moeten afleiden uit een, voor het onderwerp belangrijk, schrijven van Johannes Lydius aan hem, van 3 Augustus 1606 [1]), waarin het volgende voorkomt: „Vitam Erasmi abs te, vir Amplissime, editam [d. i. voor de uitgave gereed gemaakt, afgedrukt — de uitgave geschiedde eerst in het volgende jaar] cum patris exemplari contuli et collatam remitto, ut videas patris exemplar longe melius fuisse. Utinam illa de nomine Erasmi adhuc possent inseri". Het afschrift van Lydius' vader kon niet vollediger zijn dan het autographon zelf: het zal dus een ander afschrift zijn, en denkelijk dat van Pulman, waarvan hij uitdrukkelijk in zijn voorrede gewaagt, dat Merula had laten nadrukken. Ook heeft hij zich niet verwaardigd na Lydius' waarschuwing ergens in de voorrede of in een naschrift van begane fouten en uitgevallen zinsneden te gewagen, laat staan ze te verbeteren: hoewel een bericht betreffende den naam van Erasmus, waarop Lydius opmerkzaam maakt, toch wetenswaardig genoeg schijnt. Alleen worden op den kant enkele onzekere lezingen aangeduid; maar ook die kantteekeningen kunnen wel van Pulman afkomstig en naar zijn kopie overgedrukt zijn. Verder heeft het den schijn, alsof aan het begin van den brief in de uitgaaf iets ontbreekt; daarentegen zal het opschrift boven het *Compendium* van den afschrijver of den uitgever wezen. Een vergelijking van den gedrukten tekst met het autographon ware dus volstrekt niet overbodig. Maar, zal men zeggen, na Merula hebben eerst Scriverius in 1615 en in 1642, en daarna Thysius in 1649 nieuwe uitgaven bezorgd, insgelijks te Leiden, waar zij wisten, dat het autographon nog altijd bewaard werd; zij zullen allicht zulk een vergelijking hebben ingesteld. Zoo zou men meenen; maar het tegendeel is waar. Zij hebben, helaas, de vorige uitgaaf slechts onachtzaam herdrukt [2]). Onachtzaam, want in zijn eerste uitgaaf van 1615 heeft Scriverius niet eens bemerkt, dat zijn zetter een zin, den tweeden reeds van het *Compendium*, had overgeslagen [3]),

1) Burmanni Sylloge, t. II, p. 376.

2) In den brief, die bij het Compendium behoort, staat in alle edities (bij Scriverius, 1642, p. 168) Epphendorpii, voor Eppendorpius.

3) „Supputat annos circiter 57". Daar het Compendium in 1524 voor den verjaardag (den 27sten October) geschreven is, wordt hier het jaar 1466 als geboortejaar aangenomen; Erasmus zelf schijnt getwijfeld te hebben, of het 1466 of 1467 was geweest, zoo zegt ons zijn vriend Beatus Rhenanus. Hij zegt anno 1506, toen hij vóór October naar Italië ging, in een vers (Opera, t. IV, p. 756): „nec adhuc Phoebius orbis quadrigiis revexit Natalem lucem, quae bruma ineunte Calendas quinta anteit Novembres"; 17 April 1519 te Leuven (Epist., p. 428, 429): „nunc ago annum quinquagesimum tertium";

en noch hij in zijn volgende, noch Thysius in zijn latere uitgaaf heeft die fout hersteld. Ook nemen zij de kantteekeningen betreffende onduidelijk geschreven woorden de een van den ander eenvoudig over. De eerste uitgaaf is dus de eenige die voor den tekst gezag heeft en waarmee wij ons tevreden moeten stellen, tot misschien het autographon nog eens uit zijn schuilhoek te voorschijn komt.

Aan het *Compendium vitae* heeft Merula een aantal nog onuitgegeven brieven, in twee boeken verdeeld, laten afdrukken; het tweede bestaat uit brieven op jeugdiger leeftijd geschreven. Uit een zuiver letterkundig oogpunt beschouwd, staan deze natuurlijk in waarde beneden de brieven van later tijd, en om die reden heeft Scriverius ze dan ook in zijn uitgaaf weggelaten, waarin Thysius hem is nagevolgd. „Sufficit nimirum (zegt hij) doctorum sententia eas semel exhibitas fuisse". In de groote Leidsche uitgaaf der *Opera omnia* zijn zij echter weer opgenomen en tusschen de andere brieven ingelascht. Mij schijnen zij voor de geschiedenis van de ontwikkeling van Erasmus' talenten en voor de historia literaria van zijn tijd belangrijk toe. Ik heb reeds in den aanhef van dit opstel gezegd, uit welken hoofde. Erasmus is het, die meer dan iemand anders door zijn voorbeeld en invloed de Latijnsche en Grieksche letterkunde der Renaissance over de verouderde literatuur der middeneeuwen in midden-Europa de overwinning bezorgd heeft. Hoe hij zich voor die groote rol heeft voorbereid, te midden der omgeving waaronder hij opgroeide [1]); wie zijn voorgangers zijn geweest, die hij weldra vooruitstreefde; wie zijn makkers, van welke geen enkel hem is bijgebleven; waaraan hij

---

15 October 1519 te Leuven (ibid., p. 507, 508): „nam ipse nunc annum quinquagesimum secundum aut ad summum tertium ago"; in het Compendium vitae, p. 9, een jaar te Bologna, „ferme quadragenarius"; in Juli 1536 stierf hij „jam septuagenarius" en zou dan 27 October 1536 71 geworden zijn; in een brief van Stromer aan Georg. Spalatinus, van 11 Juli 1536, staat in den aanhef: „Dominus Erasmus nuper morbo correptus XI Julii vitam finivit, agens iam annum septuagesimum secundum" (Sitzungsber. der Akademie der Wissenschaften in Wien, 1880, Bd. XCV, S. 608). — Scriverius heeft in den aanvang van het Compendium een paar malen *est* ingevoegd, niet naar het handschrift maar willekeurig, zou ik meenen.

1) Boxhorn had geschreven (in een handschrift, dat Walvis gekend heeft; zie dezen blz. 261, kantteekening), dat Erasmus op St. Marcusdag 1492 door den bisschop van Utrecht gewijd was. Als wij Walvis, blz. 239 en 244, mogen gelooven, had Boxhorn meerdere documenten tot zijn dienst, die nu verloren zijn. Naar Walvis' zeggen (blz. 244), is ook het necrologium van het klooster Steyn in de Goudsche Bibliotheek voorhanden. Volgens Snoy's voorrede voor de Sylva carminum leefden Wilhelmus Goudanus en Erasmus te Steyn ongeveer 10 jaren; Valerius Andreas herhaalt dit.

het te danken heeft gehad, dat hij alleen geworden is wat aanvankelijk ook anderen beloofden te worden: al deze vragen wachten nog steeds, ik zeg niet op haar oplossing, maar op een ernstig onderzoek. Zulk onderzoek moet uitgaan van een volledige kennismaking met al de geschriften, die uit dit tijdvak bewaard zijn gebleven, inzonderheid die van Erasmus en van de vrienden zijner jeugd. Het leven in de kloosters, waarin zij zich ophielden en oefenden, in de eerste plaats de kloosters van Steyn, Den Hem en Sion [1]) bij Delft, moet in alle bijzonderheden worden nagespoord. Daartoe kunnen de brieven van en aan Erasmus, eer hij naar het bisschoppelijk hof van Kamerijk vertrok, den weg banen. Nergens heb ik zoo duidelijk aangewezen gevonden wat wij te onderzoeken hebben en hoe wij onze navorschingen moeten aanleggen, dan in die brieven. Zij geven ons al aanstonds een veel gunstiger denkbeeld van de toenmalige toestanden en van het streven naar hoogere beschaving dan de minachtende uitlatingen van Erasmus in zijn latere geschriften en brieven zouden doen vermoeden [2]). Er waren in zijn omgeving jonge menschen genoeg, die zich tegen de „barbaries", die uit vroeger eeuwen afstamde, durfden verzetten en die den blik op Italië gevestigd hielden. Onder dezen schijnt Erasmus niet eens de eerste plaats te bekleeden, en er ook geen aanspraak op te maken. Van Willem Hermansz. van Gouda geeft hij te Parijs in 1497 eenige gedichten uit, eer hij het nog waagt iets van zich zelf te laten drukken [3]). Cornelius Aurelius bejegent hij met eerbied, als ware deze zijn meerdere: gelijk dan ook de vrienden van beiden, Adelardus van Amsterdam b.v., van Aurelius als van Erasmus' leermeester, in den zin van voorganger en voorbeeld, spreken [4]). Eerst na zijn

1) Te zamen genoemd door Cusa (Kerkelijk Archief, dl. IV, blz. 281): het zijn de drie voornaamste kloosters uit de congregatie van Sion, waarover vgl. Acquoy, Windesheim, dl. II, blz. 33 noot.

2) Ook muziek en teekenkunst werden in de betere kloosters beoefend. Dat Erasmus de toonkunst had geleerd, zagen wij reeds. Dat hij ook schilderde, wordt op gezag van Karel van Mander door Bleyswijck en Boitet, in hun beschrijvingen van Delft, beweerd. Uit de brieven bij Merula blijkt, dat hij althans teekende; zie den brief aan Sasboudus, p. 162. — In Timareten wordt gesproken van een door Erasmus vervaardigd schilderstuk met dit bijschrift: „Haec Desiderius, ne spernas, pinxit Erasmus, Olim in Steiningae quando latebat agro" (vgl. Fr. Muller, Nederl. Historieplaten, dl. IV, blz. 25, N°. 336 A, en Berigten Hist. Gen., dl. Ia, blz. 146). Het versje is van Musius (vgl. Opmeer, Martyrium Musii, p. 72).

3) Zie hierover blz. 272. Dat Erasmus toen nog niets van zichzelf had laten drukken, getuigt hij aan den bisschop van Kamerijk (Opera, t. III, p. 34, 35).

4) Adelardus.... Corn. Aurelio, Lovanii 1515: „...Erasmus Basileae agit. Miramur

terugkomst uit Italië begint de groote man uit de hoogte op zijn vroegere mededingers neer te zien. Te Parijs begint hij zich pas als primus inter pares te beschouwen [1]). Daar heeft hij dan ook een tweede oefenschool zonder leermeester doorloopen, en zich, wat het verstaan en schrijven van het Latijn betreft, op de hoogte gebracht, waarop hij voortaan is blijven staan [2]); maar dat hij in staat was zich te Parijs te volmaken, heeft hij aan den omgang met zijn vrienden in de Hollandsche kloosters te danken [3]). Hoeveel hij daar reeds geleerd had, kunnen zijn geschriften, die van die jaren dagteekenen, bewijzen. Het is meer dan tijd, dat zij eindelijk eens worden verzameld. Merula heeft in dezen door het uitgeven der brieven een goed begin gemaakt, maar ook niet meer dan een eerste begin.

Aan de echtheid dezer brieven valt niet te twijfelen: zij dragen de kenteekenen daarvan in zichzelf. Van waar hij ze bekomen heeft, zegt hij niet. Denkelijk van Lydius; althans in den reeds aangehaalden brief schrijft deze: „Mitto ad te juvenilia Erasmi", en die juvenilia zullen wel de brieven uit de jeugd, benevens eenige rhetorische opstellen [4]) van denzelfden tijd, die Merula de uitgaaf niet waardig keurde, geweest zijn. Wij hebben dus aan een brievenboek, een verzameling van afschriften, te denken, niet aan de autografen dier brieven. Dat schijnt op het eerste gezicht vrij verdacht. Zou waarlijk Erasmus reeds zoo vroeg begonnen zijn de brieven, die hij schreef, te bewaren; of wie anders

---

omnes quod tui, sincerissimi semper amici et praeceptoris, nusquam meminit..." Deze brief staat voor de Batavia, door Bon. Vulcanius uitgegeven, L. B., 1586; ook bij Scriverius, p. 76.

1) Zijn doel aldaar wordt aangewezen bij Merula, p. 193.

2) Zoo oordeelde Erasmus zelf. In de voorrede voor de eerste redactie der Colloquiorum formulae (uitg. Coloniae, 1519) zegt hij: „Nec est quod me Beatus Rhenanus ... excuset hoc praetextu, quod libellum ante annos viginti scripserim ... Certe linguam latinam et bonas quas vocant literas id temporis melius callebam quam nunc".

3) Toch spreekt hij later steeds met minachting over de Hollanders en hun afkeer van studie: „Hominum genus sordidum, incultum; studiorum contemptus praestrenuus, nullus eruditionis fructus" (Opera, t. III, p. 52). En aan Sixtinus schrijft hij: „Scripsimus pueri non Consentinis sed Hollandicis, hoc est pinguissimis, auribus" (ibid., p. 10). Vgl. zijn De ratione conscribendarum epistolarum (Col. 1533), p. 21: „Apud Hollandos orbis lumen habebatur Engelbertus quidam, qui suis epistoliis nihil aliud docebat pueros quam inepte scribere" (denkelijk is bedoeld Engelbert van Leiden, over wien Noviomagus, bij Scriverius, Bat. Ill., p. 69; Orlers, 2de uitg., blz. 252.)

4) Denkelijk o.a. de Conflictus Thaliae et Barbariei (Merula, p. 182), in 1684 uitgegeven naar een handschrift in het bezit van Joh. Schalckius, predikant te Charlois, die het bij erfenis van Lydius had verworven (vgl. het bericht van den vertaler, en zie ook Van Doorninck, Bijdragen tot de geschiedenis van Overijssel, dl. IV, blz. 77).

zou zich daarmee hebben belast? Hoe vreemd dit schijnt, toch is het zoo. Van zijn vroege jeugd af heeft Erasmus zijn met zorg geschreven brieven, die eigenlijk rhetorische oefeningen moeten heeten, zorgvuldig bewaard en bijeengehouden, en toegestaan dat anderen er afschriften van namen. Dat getuigt hij zelf in een brief aan Beatus Rhenanus, van 1520 [1]), die in de oude uitgaaf zijner *Epistolae* tot voorbericht dient. „Senae cum essem (zoo verhaalt hij) humanissimus Piso... reperit apud bibliopolam quendam prostantem codicem epistolarum Erasmi manu descriptum; emit ac mihi misit.... Huc (te Leuven) reversus comperi similes libellos apud complures adservari in aliquot exemplaria transfusos". Denkelijk was het zulk een exemplaar, dat in het bezit der Lydii, vader en zoons, geraakt en door Merula ter perse gelegd is [2]). Of het na den druk bewaard, dan, als voortaan overbodig, gelijk zoo vaak met druk-kopie geschiedt, vernietigd is, weten wij niet. Maar in 1703, bij het uitgeven der *Opera omnia*, had Clericus een ander exemplaar ten gebruike, dat voorheen aan Petrus Opmeer had toebehoord [3]). Uit de vergelijking van hetgeen hij er uit meedeelt met de uitgaaf van Merula blijkt, dat het meer brieven bevatte dan het handschrift van Lydius en van sommige, die aan beide verzamelingen gemeen waren, een afwijkenden tekst gaf. Waarschijnlijk zal dit handschrift nog wel in wezen zijn en in een of andere bibliotheek verholen liggen. Al mocht er ook niets meer in staan dan de groote Leidsche uitgaaf bevat, zou het toch tot vaststelling van den tekst nog goede diensten kunnen bewijzen.

Van de vroegste rhetorische en poëtische geschriften geeft ook de Leidsche uitgaaf veel meer dan de vroegere Bazelsche. Zij ontleent die stukken insgelijks aan een handschrift van Opmeer afkomstig [4]), denkelijk hetzelfde waaruit de brieven genomen zijn. Uit een ander handschrift, dat eens in het bezit van Scriverius was geweest, geeft zij bovendien een aantal carmina, ook

1) Opera, t. III, p. 553.

2) Over de Erasmiana van Lydius vgl. Sylloge Epist., vol. II, p. 376. Daaruit blijkt, dat de Erasmiana van Mart. Lydius toen berustten onder Joh. Lydius (niet onder Balth.). Daarbij was ook de Apologie (gedrukt in den Erasmus van 1761, dl. X). Er bestond plan, dat Merula deze in zijn uitgaaf zou opnemen, met een opdracht aan Rotterdam, buiten zijn eigen opdracht van den ganschen bundel. Die Apologie was gebonden in één band met brieven, die waren overgeschreven uit een gedrukte uitgave van 1532 te Freiburg.

3) Opera, t. I, p. 889.

4) Praefatio, t. VIII.

alle van vroege dagteekening: deze zijn verre van fraai en moeilijk te genieten, en alleen ter waardeering van den dichter merkwaardig. Ook dat handschrift is niet voorhanden, en verdiende te worden opgespoord. Waarschijnlijk zullen er nog meer soortgelijke in de bibliotheken onzer liefhebbers schuilen, waarin misschien nog onuitgegeven stukken staan. Voor weinige jaren eerst is een gedrukte *Sylva Carminum Erasmi* teruggevonden, en door de zorg van Ruelens te Brussel herdrukt, die al in 1513 door den Goudschen arts Reynier Snoy uitgegeven, maar aan Clericus zelfs onbekend gebleven was. Licht mogelijk dat er nog meer juvenilia aan aller aandacht ontsnapt zijn [1]). Het is te hopen dat zij dan eindelijk eens te voorschijn komen.

Erasmus heeft een zoo zwervend leven geleid, dat de voorarbeid, waarop een vertrouwbare levensbeschrijving berusten moet, door navorschers in verschillende landen geleverd dient te worden. Engeland alleen heeft zich in dit opzicht van zijn taak gekweten: de beide boeken van Knight over Coletus en Erasmus voldoen vrij wel aan hetgeen men met recht mocht vorderen. België behoort ons nog omtrent de jaren, aan het hof van Kamerijk en aan de universiteit van Leuven doorgebracht, in te lichten; Zwitserland omtrent het verblijf te Bazel en te Freiburg. Op ons, Nederlanders, rust inzonderheid de verplichting om alles wat de kinder- en jongelingsjaren, de opvoeding en het leven te Steyn betreft met de meeste zorg op te sporen en op te helderen. Wij hebben aan dat werk nog nauwelijks de hand geslagen. Het wordt tijd dat wij het gaan volbrengen.

(Bijdragen voor vaderl. Geschiedenis en Oudheidkunde, Nieuwe Serie, dl. X, blz. 85 vlg.)

NASCHRIFT [2]).

(1882.)

Een programma van een gymnasium ontsnapt allicht de aandacht van wie niet voor zichzelf of voor zijn kinderen met het

1) Erasmus' eerste vertaling uit het Grieksch (Libanius) is gedagteekend: Leuven XV Kal. Dec. 1503. Het origineel is te Cambridge: Knight, Leben des D. Joh. Colet, p. 34. Cf. Merula, p. 194, 195 en Opmeer, vol. I, p. 549.

2) Oorspronkelijk verschenen onder den titel: Erasmiana. Zie over de hier besproken zaak de na Fruin's overlijden gevoerde polemiek tusschen Kan en Blok, boven reeds aangehaald. (N. v. d. R.)

onderwijs aan die inrichting te maken heeft. Het zal dus niet overbodig zijn de lezers mijner *Erasmiana* opmerkzaam te maken op het *Programma voor den cursus 1881—1882* van het Erasmiaansch gymnasium te Rotterdam, waaraan de rector, J. B. Kan, wiens vorig opstel over Erasmus mij de aanleiding tot het mijne gegeven had, een nieuwe verhandeling, thans in het Latijn, over hetzelfde onderwerp toegevoegd heeft. Wie in de zaak belang stelt, verzuime niet ook dat stuk te lezen. Er wordt daar in drie capita gehandeld: de P. Merulae fide; de Epistolarum libro ms. Daventriensi; de Desiderii Erasmi nomine; en daarbij wordt dan nog als toegift de juiste tekst meegedeeld van het nog slechts onnauwkeurig afgedrukte testament van Erasmus en van de daarbij behoorende notarieele verklaring.

Van dit alles geeft mij alleen het eerste hoofdstuk, over de geloofwaardigheid van Merula, stof tot een opmerking. Kan ontvouwt en verdedigt er in een ander gevoelen dan hij in zijn vorig opstel aanbeval. Toen achtte hij het waarschijnlijk dat het *Compendium vitae*, dat volgens hem onecht is, niet door den uitgever verdicht was maar door anderen, die er hem mee beet hadden genomen. Thans houdt hij daarentegen niemand anders dan den uitgever voor den vervalscher. Hij is tot deze verandering van inzicht gekomen, sedert hij ontdekt heeft dat Merula door Duitsche philologen op goede gronden verdacht wordt gehouden van ook bij het uitgeven der *Annales* van Ennius literarisch bedrog gepleegd te hebben. „Indien het blijkt dat hij zoo met de fragmenten van Ennius heeft omgesprongen, waarom zouden wij hem dan het bedrog met het *Compendium vitae* ook niet te laste leggen?"

Ik heb tegen deze gevolgtrekking bezwaar. Aangenomen, wat ik niet behoef te onderzoeken, dat Merula in de zaak van Ennius' fragmenten zoo schuldig is als beweerd wordt, dan besluiten wij gereedelijk, dat hij niet te goed was om ook ten opzichte van het *Compendium vitae* bedrog te plegen, als hem dit te pas kwam, maar verder gaan wij ook niet, en onbevooroordeeld onderzoeken wij het geval, dat voor ons ligt. De vraag is eenvoudig: gesteld dat het *Compendium vitae* onecht is (wat ik steeds ontken), kan het dan vervalscht zijn door den uitgever? Dit moet blijken uit de omstandigheden. De achterdocht, die in het algemeen, te recht of te onrecht, tegen den uitgever wordt gekoesterd, komt slechts in de tweede plaats in aanmerking.

Letten wij op de omstandigheden van de uitgaaf, dan vinden wij, dat Merula het *Compendium vitae*, in het eigen handschrift

van Erasmus, kort te voren van Otho Werckmannus had gekregen; zoo zegt hij althans zelf in een brief aan dezen, aan de voorrede toegevoegd, en zoo ook getuigen Ger. Joh. Vossius en Gedeon Junius in Latijnsche gedichten. Veertig jaren later berustte dit origineel in de verzameling van een neef van den uitgever, Hieronymus de Backer; waar het naderhand heengeraakt mag zijn, is onbekend. Dat dit voor origineel gehouden stuk onecht kan geweest zijn, geef ik toe. Maar, zoo Merula het had ondergeschoven, moet Werckman van het bedrog geweten en er aan meegedaan hebben. Niets verhindert ons dit te vermoeden, wij kennen dien Werckman niet nader. Doch wij moeten dan reeds twee bedriegers onderstellen.

Maar voordat Werckman met dit autographon voor den dag kwam, bestonden er afschriften van, en Merula verklaart, er al jaren te voren twee gezien te hebben, een bij de gebroeders Lydius [1]), en een bij Scriverius. Toen hij dit schreef, waren die lieden in leven en zij hebben hem vele jaren overleefd. Wij kennen hen als rechtschapen, eerlijke mannen. Toch moeten wij aannemen, dat ook zij aan het bedrog medeplichtig waren, of anders dat wat Merula van de geschriften in hun bezit verhaalt, juist was. Die laatste onderstelling is wel de waarschijnlijkste en wordt wat de gebroeders Lydius betreft bewezen door een brief van Joh. Lydius zelven aan Merula, waarop ik reeds in mijn vorig opstel gewezen had. Met dien brief zendt Lydius de afgedrukte vellen, waarin het *Compendium vitae* voorkomt, terug, gecollationneerd met het exemplaar, dat in zijn bezit was. En wat hierbij vooral opmerking verdient, hij noemt dit het exemplaar van zijn vader. Zijn vader nu, Martinus Lydius, hoogleeraar te Franeker, was overleden den 27sten Juni 1601 [2]). Het afschrift bestond dus althans van vóór dien datum, maar waarschijnlijk reeds aanmerkelijk langer. Of het door den bezitter zelf was afgeschreven en al dan niet naar het stuk, dat voor het oorspronkelijke doorging, blijft onzeker en blijve ook buiten overweging. Dit staat vast, dat, zoo Merula de bedrieger is, hij zijn bedrog vele jaren vóór de uitgaaf heeft moeten beginnen.

Dit blijkt nog duidelijker uit de gesteldheid van het andere afschrift, dat in 1606 onder Scriverius berustte. Daarvan schrijft de uitgever, zonder vrees voor tegenspraak, dat het afgeschreven

1) Vgl. Reitsma en Van Veen, Acta Synodalia, dl. III, blz. 249, § 22.
2) Vriemoet, Athen. Frisiae, lib. II, i. v.

was door Theodorus Pulmannus naar het oorspronkelijke, dat toen, volgens een aanteekening van dezen, berustte bij Hendrik Ravestein. Deze Pulman (of Poelman, gelijk hij eigenlijk heette) is een bekend persoon, corrector van Christoffel Plantijn, bij wien hij tusschen 1560 en 1580 vooral werkzaam is geweest [1]). Het juiste jaar van zijn sterven kan ik niet opgeven, maar dat hij vóór zijn patroon, die den 1sten Juli 1589 overleed, gestorven is, staat vast [2]). Misschien zou men te Antwerpen over het jaar van zijn dood en over den leeftijd van dien Hendrik Ravestein, die mij volstrekt onbekend is, stelliger bericht kunnen inwinnen; maar ik acht dit de moeite niet waard. Aan hetgeen wij reeds te weten zijn gekomen, hebben wij immers genoeg. Wij leiden er met zekerheid uit af, dat het eigen handschrift van Erasmus van het *Compendium vitae*, of wat men daarvoor hield, reeds meer dan twintig jaar bestond, voordat Merula tot de uitgaaf overging. Wij kunnen dezen dus niet voor den aanlegger van het vermeende bedrog houden, tenzij wij tevens willen aannemen, dat hij omstreeks 1580 reeds een vervalscht stuk aan Hendrik Ravestein of een ander, van wien deze het dan later bekomen zou hebben, in handen had gespeeld. En dit dunkt mij toch wat al te onwaarschijnlijk. Dan laat het zich nog beter hooren wat Kan eerst had vermoed, dat Merula de bedrogene is geweest in dit geval, al was hij misschien ook in een ander, in dat van de fragmenten van Ennius, bedrieger. Had ik geen andere keus dan tusschen de twee onderstellingen, dan gaf ik voor mij althans aan het vroegere gevoelen van Kan boven dit latere de voorkeur. Maar ik blijf nog steeds beide verwerpen en de echtheid van het *Compendium* volhouden.

(Bijdragen voor vaderl. Gesch. en Oudheidkunde, Derde Reeks, dl. I, blz. 55 vlg.)

---

1) Vgl. Valerius Andreas en Paquot i. v. Over zijn onnauwkeurigheid zie boven, blz. 278 noot.

2) Dit volgt uit het fragment van een brief van Andreas Schotus aan Lipsius, dat Zeltner, Theatr. vir. erudit., p. 446, meedeelt, ongelukkig zonder dag- of jaarteekening op te geven: „Video quaedam commissa errata (in een door hem bij Plantijn uitgegeven boek) invaletudine Plantini, viri optimi, interitu Theodori Pulmanni et fratris mei absentia in Ubiis".

KAREL V EN DE DUITSCHE PROTESTANTEN [1]).

(1865.)

Uit den titel van het werk van Maurenbrecher over Karel V zou men allicht opmaken, dat het onderwerp voor ons van geen belang was, en dat men het boek veilig ongelezen kon laten. Al boezemt ons Karel V, de heer der Nederlanden, belangstelling in, wat gaat ons zijn strijd met het Schmalkaldisch verbond en zijn nederlaag tegenover Maurits van Saksen aan? Het waren Duitsche belangen, waarover in dien krijg gestreden werd, het waren de toestanden van het Duitsche Rijk, die er door gewijzigd werden. Nederland heeft geen deel genomen aan den oorlog, en de gevolgen er van niet ondervonden.

Zoo schijnt het. Maar is de politiek van Karel V ten opzichte der Duitsche Protestanten wel een andere geweest, dan die door zijn zoon ten opzichte der Nederlandsche gevolgd is? Philips heeft altijd beweerd, dat de geloofsvervolging, die hij aanrichtte, geen nieuwigheid was; dat hij slechts handhaafde wat zijn vader had verordend. Maar in de dagen zijns vaders had de ketterij in Nederland zich stil gehouden; eerst in zijn eigen tijd durfde zij zich verheffen. Toen moest hij de maatregelen ten uitvoer leggen, die zijn vader reeds bij tijds had beraamd en zeker zelf zou hebben uitgevoerd, indien hij de kwade dagen van zijn zoon beleefd had. De juistheid dezer bewering kan alleen getoetst worden aan de handelwijs van Karel V ten opzichte der Duitsche Protestanten. Want alleen in Duitschland heeft Karel V met een

---

1) Vroeger verschenen als recensie van het werk: Karl V und die Deutschen Protestanten 1545—1555, von Wilhelm Maurenbrecher. Nebst einem Anhang von Aktenstücken aus dem spanischen Staatsarchiv von Simancas. Dusseldorf, Julius Buddeus, 1865.

opstand van ketters te doen gehad, zooals Philips II er een in Nederland te bestrijden vond. Om Philips rechtvaardig te oordeelen, moet men het voorbeeld, hem door zijn vader gesteld, nauwlettend gadeslaan. De geschiedenis van den Schmalkaldischen oorlog en zijn gevolgen is dus een onmisbare inleiding tot de geschiedenis van de godsdienstige onlusten in ons vaderland.

Zoo heeft het ook de schrijver van het boek, dat ik aankondig, begrepen. Aanvankelijk had hij zich niet voorgesteld over Karel V en het Schmalkaldisch Verbond te schrijven; hij wilde de katholieke reactie tegen het Protestantisme in een later tijdvak, gedurende de tweede helft der XVI^de^ eeuw, breedvoerig behandelen. Als Duitscher was hij geneigd tot middelpunt van zijn verhaal de geschiedenis van het Duitsche volk te kiezen, en de lotgevallen der overige volken daarom heen te schikken. Maar hoe verder zijn studie zich uitstrekte, des te duidelijker werd het hem, dat hij zoodoende de juiste verhoudingen verbreken zou. Niet in Duitschland vond hij het middelpunt der reactie, maar in Spanje, in het kabinet van Philips II. Van de archieven van Duitschland en Engeland voerde hem zijn studie naar die van Simancas. Daar, in de tallooze bescheiden van Philips' diplomatie, vond hij den knoop, waarin de draden der politiek van geheel Europa ineenliepen, de gedachte en den wil, die de werktuigen der reactie in alle landen aan den gang brachten. Hij begreep, dat hij, om de waarheid getrouw te blijven, niet van de gebeurtenissen in Duitschland, maar van de overleggingen in het Escuriaal moest uitgaan. Zijn oorspronkelijk plan gaf hij niet op; hij wijzigde alleen den vorm, waarin hij het ten uitvoer wilde brengen. De geschiedenis der katholieke reactie in Europa vereenvoudigde zich tot de geschiedenis van Philips II. Maar van waar zou hij de geschiedenis van Philips II aanvangen? Overal wees zijn onderzoek hem naar den tijd van Philips' voorganger terug. In de politiek van Karel V zag hij de politiek van Philips II geworteld. De reactie tegen het Protestantisme werd niet geleid door een gedachte, die bij Philips was opgekomen, maar door de gedachte van Karel V, die in den zoon voortleefde. De zoon zette slechts voort wat de vader begonnen was, overeenkomstig het plan door dezen ontworpen. „De staatkunde van Philips II" — zietdaar het resultaat waartoe onze schrijver gekomen is — „is de voortzetting van de staatkunde van Karel V".

Als inleiding dus tot de uitvoerige geschiedenis van Philips II diende een geschiedenis van de politiek van Karel V vooraf te

gaan. Zij wordt ons gegeven in het werk, dat ik juist om deze redenen in de aandacht onzer geschiedkundigen aanbeveel. Het is de prodromus eener nieuwe geschiedenis van den vorst, op wien Nederland zijn vrijheid bevochten heeft, — eener geschiedenis, die op nog onuitgegeven oorkonden zal berusten, en naar een nog niet gevolgd plan zal worden opgetrokken. Vol verlangen naar dat groote werk, dat ons wordt toegezegd, onderzoeken wij nauwlettend het kleinere, dat ons reeds wordt aangeboden, om daaruit met eenige zekerheid op te maken, van wat gehalte en van welke waarde het geschenk zal wezen, dat wij te wachten hebben.

De schrijver, die ons reeds uit enkele kleine opstellen bekend was, toont zich ook in dit werk een leerling van Leopold von Ranke. Eerbiedig draagt hij zijn boek aan den grooten meester op. Hij erkent in diens voetstappen gewandeld te hebben, en tot dezelfde resultaten gekomen te zijn als deze in zijn *Deutsche Geschichte im Zeitalter der Reformation*. Naar het voorbeeld van den meester heeft hij zich zoowel de wijs van behandelen als den stijl van schrijven gevormd. De toedracht der groote gebeurtenissen, voor zoover zij bekend mag heeten, wordt in zijn boek niet opnieuw geschilderd; op het woelen en drijven der menigte wordt slechts uit de verte gelet; de bedoeling en het bedrijf der politiek, de actie en reactie der verschillende kabinetten en hun eindelijke transactie, zooals die uit de geheime staatsstukken blijken, worden bij voorkeur uiteengezet. Geen volledig verhaal van het gebeurde, gelijk het groote publiek er een verlangt, wordt geleverd; voor het groote publiek is het boek niet bestemd. Het wil door geschiedkundigen gelezen worden; het wil denzulken leeren wat zij nog niet weten; het wil de wetenschap verrijken en verder brengen. Populair begeert het niet te zijn, en zal het ook nooit worden. Op gezag van weinigen zal het door de menigte geroemd worden. Alleen zij, die op de hoogte zijn van de wetenschap, kunnen beoordeelen, in hoever de wetenschap er door bevoordeeld wordt. Dit alles is het kenmerk van de school van Ranke.

Wie het in een sprekend voorbeeld wil zien uitgedrukt, vergelijke in Ranke's *Englische Geschichte* de beschrijving van de revolutie van 1688 met het boeiende verhaal derzelfde gebeurtenis door Macaulay. Ik zou aarzelen aan een van beide de voorkeur te geven; beide berusten op een veelomvattend onderzoek, beide zijn met wijsgeerigen en staatkundigen geest ontworpen, beide

zijn in kunstkeurigen vorm gegoten. En toch hebben zij bijna niets gemeens, niets wat vergeleken kan worden. Het eene is een meesterstuk van historische kunst, het andere is een meesterstuk van wetenschappelijke beschouwing; het eene is voor het groote publiek van Engeland, het andere voor de mannen der Duitsche wetenschap bestemd, en beide beantwoorden ten volle aan hunne bestemming. Een Hollandsch geschiedkundige voelt zich door beide even sterk aangetrokken.

Is het voor een leerling van Ranke niet gemakkelijk den meester in de wijs van behandelen der geschiedkundige stof na te volgen, nog veel moeilijker moet het hem vallen dezen te evenaren in de eenvoudige keurigheid van stijl, even ver van de ongemanierdheid der gewone Duitsche schrijvers als van de gemaniereerdheid van zooveel hedendaagsche Fransche verwijderd. Weinigen is het zoo goed gelukt als onzen auteur. Er zijn bladzijden in zijn boek, die uit de pen van Ranke konden gevloeid zijn, die met dezelfde onberispelijke netheid, met dezelfde puntigheid en kortheid van uitdrukking en met hetzelfde dichterlijke koloriet geschreven zijn, die wij in de werken des meesters bewonderen. Alleen de minder diepe gedachte, de minder verrassende opmerking, het gemis aan echte originaliteit verraadt dat wij met een navolger, met een leerling, te doen hebben. Doch met een leerling, die den meester waardig is.

Het onderwerp van het boek, om daarop terug te komen, is hoofdzakelijk het aandeel, dat de politiek van Karel V aan den godsdienstvrede van Augsburg en aan de gebeurtenissen, die daaraan voorafgingen en die daartoe geleid hebben, gehad heeft. Een geschiedkundige van de nieuwe Engelsche school zou op zulk een onderwerp, en op den schrijver, die het ter behandeling uitkiest, met minachting neerzien. Naar de opvatting van zulk eenen is niets onvruchtbaarder en nietiger dan het gehaspel der diplomaten. Hun invloed op den loop der gebeurtenissen is van geen beteekenis. De geest van den tijd, de aandrift der menigte is het, die den gang van zaken richt. De bepalingen van den vrede van Augsburg — zoo zou hij ongeveer redeneeren — volgen noodzakelijk uit de behoeften en uit de wenschen van het toenmalige Duitsche volk. De Kerkhervorming, die eerst geheel Duitschland scheen te zullen vermeesteren, was tot staan gekomen; de oude en de nieuwe godsdienst bleken ongeveer even machtig te zijn, en wogen elkander op; de groote menigte der belijders verlangde geen strijd te voeren, maar te verdragen en verdragen

te worden. Zoo was het duidelijk, dat de partijen zich tot een vrede zouden verstaan. En, daar men zich nog niet met het denkbeeld van afscheiding van Kerk en Staat had gemeenzaam gemaakt, kon het niet anders, of men moest aan iederen Duitschen staat de regeling zijner bijzondere kerkelijke aangelegenheden overlaten. De politiek, met haar regel: cujus regio ejus religio, heeft slechts neergeschreven wat de volksbehoeften dicteerden. Waartoe ons dan verdiept in den doolhof der staatskunstenarij? waartoe onderzocht wat keizer of paus bedoelden en beproefden, daar wij toch weten dat hun invloed wel mee- of tegenwerken, maar niet tegenhouden, veel minder keeren kon? Laten wij nagaan wat de nieuwe behoeften bij het volk veroorzaakte, wat op zijn wenschen invloed oefende; de kunstgrepen der diplomatie mogen dan bedolven blijven in de vergetelheid, die zij verdienen.

Er is in deze opvatting der geschiedenis zeker veel waars. De politiek speelt op het tooneel der wereld slechts ondergeschikte rollen. De algemeene gang der gebeurtenissen wordt door haar geenszins bepaald. Op den duur kan zij niet beletten wat de volken ernstig willen, en zonder de medewerking der volken vermag zij niets duurzaams te stichten. Dit is alles ontegenzeggelijk waar. Maar zal men daarom den invloed der politiek loochenen of althans buiten rekening stellen? De planeten worden zeker voornamelijk door de aantrekkingskracht van de zon en door haar middelpuntvliedende kracht voortbewogen; maar welke astronoom zal beweren, dat men de storingen, die de planeten in elkanders loopbaan teweegbrengen, eenvoudig wegcijferen moet? De richting der winden wordt zeker niet bepaald door de gesteldheid van het terrein; maar zal de meteoroloog op dien grond de wijziging ontkennen, die de formatie van het landschap in de werking der algemeene natuurwetten brengt? Zoo is het ook in de geschiedenis der menschheid. Er zijn zonder twijfel algemeene wetten van ontwikkeling, die den voortgang der beschaving bepalen. Maar de werking dier wetten wordt door velerlei invloeden belemmerd en gewijzigd en niet de minste van deze invloeden is de politiek der vorsten. Een historische wetenschap, die het beneden zich acht van deze kennis te nemen, veroordeelt zich opzettelijk tot onnauwkeurigheid, tot onwaarheid. Naast het groote verdient ook het mindere in aanmerking te komen. En voor den wijsgeerigen navorscher is dikwijls de beschouwing der storingen even leerzaam als de erkenning der algemeene wetten, waarop de storing inbreuk

maakt. Zulk een leerzaam en aantrekkelijk schouwspel vertoont ons, in het boek van Maurenbrecher, de politiek van Karel V in haar vruchteloozen tegenstand tegen de vorderingen van het Protestantisme. Duidelijker dan ooit te voren wordt ons hier uiteengezet, waarom Karel, niettegenstaande zijn overgroote macht, of liever juist dewijl zich zijn macht over zooveel rijken uitstrekte, tot op het jaar 1545 niets tegen de Protestanten van Duitschland vermocht. Ware hij alleen keizer geweest, had hij als Spaansch en Italiaansch vorst geen andere belangen dan die van het Roomsche rijk in rekening behoeven te nemen, de geschiedenis der Kerkhervorming zou een anderen loop hebben genomen. En toen het hem later gelukte de protestantsche partij te ontwapenen, en den weg tot hereeniging van allen in de katholieke Kerk te banen, waren het weer dynastieke bedoelingen, die zijn gezag in Duitschland ondermijnden en op het onverwachtst ineen deden storten. Zoo toont de geschiedenis van Karel V overtuigend, hoe verderfelijk het is onder één kroon rijken te verbinden, die behalve den vorst niets met elkander gemeen hebben. Met de belangen van niet één zijner volken kon Karel de zijne vereenzelvigen; zijn politiek streefde naar doeleinden, die noch voor Duitschland, noch voor Nederland, noch voor Italie, noch zelfs voor Spanje begeerlijk waren. Vandaar dat al zijn zwoegen te vergeefs was, en moedeloosheid hem ten laatste den last der regeering deed afwerpen.

Dit alles wordt ons in het boek van Maurenbrecher in het breede ontvouwd. Voortreffelijk vooral is zijn schildering van de verhouding tusschen den keizer en de beide pausen, die op Hadrianus VI zijn gevolgd. Naar hetzelfde doel, naar de hereeniging der Kerk, jagende, kunnen keizer en paus toch op den duur niet samenwerken, omdat zij beide Italiaansche vorsten met tegenstrijdige belangen zijn, en ook omdat de wereldlijke vorst hervormen wil wat hij misbruiken acht, maar de kerkvoogd als nuttige attributen der geestelijkheid in stand wil houden. De tweestrijd tusschen paus en keizer op het Concilie van Trente vooral wordt ons meesterlijk geschilderd. En wat ons in den tekst wordt verhaald, staat in het aanhangsel met de oorkonden bewezen.

Het bovenstaande zal genoegzaam zijn om het gunstig oordeel te rechtvaardigen, dat ik over het boek van Maurenbrecher durf uitspreken. En tevens om de beste verwachting te doen opvatten van de geschiedenis van Philips II, die wij van zijn hand tegemoet zien. Juist datgene, wat nog slechts gebrekkig gekend wordt, de

verhouding van den Spaanschen koning tot de andere vorsten van Europa en bepaaldelijk van Duitschland, zal de schrijver door zijn studiën in de archieven in staat zijn ons mee te deelen, en de eigenaardigheid van zijn talent maakt hem bovenal geschikt om het met historische kunst uiteen te zetten en te verklaren. Nog eens zal dan de geschiedenis van ons vaderland het geluk hebben van een harer belangrijkste tijdperken door een vreemdeling in een nieuw licht geplaatst te zien.

(*Nederlandsche Spectator*, 1865, *blz.* 257 *vlg.*)

TOESTAND EENER GEVANGENIS IN HOLLAND ONDER KEIZER KAREL V.

(1870.)

Het geloofsonderzoek en de terechtstelling van Jan de Bakker van Woerden kent men meestal slechts uit het Latijnsche boekje van G. Gnapheus: *Joannis Pistorii Woerdenatis* .... *Martyrium*, dat hoewel reeds in December 1528 (volgens het voorbericht) voor de pers gereed liggend, eerst in 1546 te Straatsburg bij Wendelinus Richelius gedrukt is, en een eeuw later in 1649 te Leiden herdrukt, door de zorg van Jacobus Revius.

Ondertusschen bestaat er een, zeker oudere, bewerking in het Hollandsch van hetzelfde verhaal, dat den titel draagt: *Een suverlicke ende seer schoone disputacie, welche gheschiet is in den Haghe in Hollant, tusschen die kettermeesters ende een Christelycken Priester, ghenaemt Jan van Woorden* .... *Anno MDXXV den 15en dach Septembris.* Dit uiterst zeldzame en bijna onbekend gebleven boekje bevat verschillende bijzonderheden, die in de Latijnsche bewerking ontbreken. Onder andere de volgende samenspraak, waaruit de toestand der toenmalige gevangenis van het Hof van Holland kan worden opgemaakt.

Na den afloop van de eerste disputatie des voormiddags vraagt Mr. Reynier Brunt, procureur-generaal van het Hof, aan de kettermeesters en Raadsheeren:

„Waer sal ick heer Jan laten? Wil ick hem weder in zijn plaetse bringhen?

Ruard Tapper, kettermeester: Waer is dat?

Joannes van Duivenvoorde, raadsheer: Bij die ander ghevangen Priester.

R. Tapper: In gheender manieren, si souden malcanderen in haer ongheloof stercken.

Mr. R. Brunt: Waer sal ick hem dan brenghen?

Mr. Claes Coppin de Montibus, kettermeester-generaal: Laet hem hier blyven, ende slaet hem boeyen aen de beenen tot na de noen; dan sullen wy weder comen.

Mr. R. Brunt: Wat duvel, is dit niet een groote schande voor den Keyser, dat in aldusdanighen vermaerde plaetse gheen gevanckenissen en zijn?

Jan van Woerden: Al en sloot ghy my in gheen boeyen, ick en soude u niet ontloopen. Sal men aldus met christenmenschen leven?

C. Coppin: Beraet u wiselijck, dat ghy na der noen beter antwoorde gheeft.

Godschalck Rosemondt, kettermeester: Laet ons gaen.

Mr. R. Brunt: Hier moeten oock bewaerders sijn.

C. Coppin: Bewaert ghy den ghevangene.

Mr. R. Brunt: Loopt, haelt tot onsen huyse de boeyen die men met een slot sluyt, want dese en mach men sonder smit niet aendoen."

Op deze wijs bleef de gevangene in boeien eenige dagen lang in de rechtzaal. Eindelijk begon dit den procureur-generaal te hinderen. Den 13den Juli zeide hij tot de rechters (Mr. R. Brunt): „Mijn heeren, ghi moet hier eenen anderen raet in schicken, dat wy desen man aldus niet en bewaren ende bewaecken. 't Valt ons te moelic. Oec mede en is 't gheen manier van doen, aldusdanighe luyden te bewaren aldus scharp; roovers ende moorders bewaeckt men aldus; dese man en sal u niet ontloopen, al en set ghy hier gheen wachters.

R. Tapper: En is hier anders gheen plaets daer men hem legghen mach in goeder bewaringhe?

Mr. R. Brunt: Neen 't; daer en is niet dan die gheyool, daer leyt men dieven ende verraders, ende die riddercamer, by die andere ghevanghenen, ende daer en wilt ghy hem niet hebben; waer sal men hem dan laeten?

J. v. Duivenvoorde: Men [en] mach hem in die gheyool [niet] legghen [1]); 't en is noyt gheschiet.

C. Coppin: Wat logijs is daer?

1) De woorden tusschen haakjes geplaatst ontbreken in de uitgaaf; om hetgeen volgt schijnen zij onmisbaar.

R. Tapper: Si ligghen daer op die plancken neder ende slapen sonder stroo oft beddinghe, ende en eten anders niet dan dat hun die goede luden brenghen in aelmissen by der doren, want wy en zijn niet schuldich hem yet te beschicken dan water ende broot; 't sal licht best zijn om legghen, ende om den minsten cost den Keyser aen te doen; daer en sal hy niet meer dan twee blancken sdaechs verteren; 't is immers schoon ende drooch?

Mr. R. Brunt: Daer is veel vuyls dincs, ende ruyckt daer seer qualicken van onreynicheyt.

R. Tapper: Wie leyt daer nu thans inne? Oft is 't ledich?

Mr. R. Brunt: Daer leyt een dootslagher ende een ander misdadich mensch op zijn lijf ghevanghen.

C. Coppin: Leyt er niet meer? ghy moocht hem daerby brenghen; waer soude men hem anders laten?

J. v. Duivenvoorde (?): Hij leyt hier op al te grooten costen van den Keyser; maer 't is soo best dat wy hem daer legghen.

R. Tapper: Waer staet die plaets?

Mr. R. Brunt: Daer boven die poort.

R. Tapper: Moghen die ander ghevanghen van die ander poort by haer comen?

Mr. R. Brunt: Neen, se zijn met een dicke muer d' een van d' ander ghescheyden; si en moghen by malcander niet comen noch sien; van achter comen si op een privaet, onderscheyden met wageschot; daer mogen si malcander toeroepen ende hooren spreecken. Belieft het u, dat wy hem daer in brenghen, mijn heeren?

C. Coppin: Jae, doet soo."

Zoo zag er in de eerste helft der zestiende eeuw een Hollandsche gevangenis uit: de gevangenis, let wel, van het Hof. Hoe zal het met die van kleine steden op het platte land gesteld zijn geweest?

(Bijdragen voor Vaderlandsche Geschiedenis en Oudheidkunde, Nieuwe Reeks, dl. VI, blz. 361 vlg.)

DE OPRICHTING DER NIEUWE BISDOMMEN IN NEDERLAND IN 1559.

(1896.)

Toen ik bij een vroegere gelegenheid [1]) handelde over Hendrik Geldorp en zijn latijnsche pamfletten, maakte ik ook gewag van zijn *Totius Belgicae Urbium*, *Abbatiarum*, *Collegiorum divisio* [2]), en merkte, doch slechts ter loops, op, dat in dit pamflet reeds het advies der kardinalen over de door koning Philips verlangde nieuwe kerkelijke verdeeling van Nederland gedrukt stond, hetwelk in 1881 door Dr. Andr. Jansen, als „tot dusverre onbekend gebleven", in het *Archief van het Aartsbisdom Utrecht* [3]), naar een codex van het Vaticaansche archief uitgegeven werd.

Dezer dagen, nu ik het exemplaar, dat ik geruimen tijd ten gebruike had gehad, aan de Utrechtsche Universiteitsbibliotheek stond terug te zenden, nam ik het nog eens ter hand en doorliep het opnieuw en met meer opmerkzaamheid dan te voren,

---

1) Vgl. Hand. en Meded. van de Maatsch. der Nederl. Letterk. 1895/6, blz. 152. — (Over Geldorp en zijne geschriften bevat het bij dit artikel behoorende dossier nog een aantal belangrijke aanteekeningen. Zie ook Fruins opstel over Nederland in 1571: Verspr. geschr., dl. II, blz. 170. N. v. d. R.)

2) De volledige titel van dit uiterst zeldzame boekje luidt aldus: Totius Belgicae Urbium, Abbatiarum, Collegiorum divisio, ad opprimendum per novos episcopos Euangelium, Romae sub Paulo IIII Pon. M. Anno 1558 definita, authore Francisco Sonnio Theologo Loveniensi. Autographo curiae Romanae additae sunt Censurae, quibus docetur ex hoc uno fonte natas esse totius Belgicae calamitates. Anno MDLXX. Dat van dit boekje onze Geldorp de schrijver was, had Gabbema dikwerf diens kleinzoon Wibrand hooren zeggen (Verhaal van de stad Leeuwarden, blz. 432). Uit de schrijfwijze blijkt dit bovendien ten stelligste.

3) Dl. IX, blz. 3 vlg.

en raakte zoodoende verdiept in het onderwerp, waaraan het pamflet gewijd is, den geest en de strekking der door den koning ontworpen en door den paus verordende nieuwe hierarchie. Verschillende bijzonderheden, waarop ik vroeger niet gelet had, trokken thans mijn aandacht.

Allereerst wenschte ik mij te verzekeren van hetgeen ik aanvankelijk slechts op het gezag van Dr. Jansen had ondersteld, dat, buiten Geldorp, niemand het advies der kardinalen had bekend gemaakt, voordat hij, Dr. Jansen, in 1881 het in het *Archief van het Aartsbisdom Utrecht* liet afdrukken. Ik nam mij voor alle verzamelwerken, waarin ik vermoeden kon dat het verborgen kon staan, achtereenvolgens na te slaan; maar het bleek overbodig te zijn, want in het eerste het beste, dat ik ter hand nam, Foppens' uitgaaf van *Auberti Miraei Opera Diplomatica*, vond ik het [1]) onder de „Acta Romae in causa Erectionis novorum Episcopatuum in Belgio e codice manuscripto Rev[i]. D. Francisci Sonnii fideliter edita". Dr. Jansen had het daar, ik weet niet hoe, over het hoofd gezien en dientengevolge niet slechts een overbodig, maar een nutteloos werk verricht met het overdrukken naar een gebrekkig afschrift van een reeds veel nauwkeuriger uitgegeven tekst.

Daarentegen blijft de uitgaaf in Geldorp's pamflet van belang voor de geschiedenis, omdat zij een andere, vroegere, redactie van het advies bevat, dan die door Foppens bekend is gemaakt. Hoe Geldorp er aan gekomen mag zijn, zegt hij niet, maar laat zich toch gissen uit iets dat hij bericht. Sprekende van den afkeer der Antwerpsche regeering van de beraamde vestiging van een bisschopszetel in haar stad, verhaalt hij dat zij te vergeefs verlangde de authentieke stukken, waarin de maatregel in zijn geheel beschreven stond, onder de oogen te krijgen, „donec tandem, suo periculo coacti, non exigua pecunia ex ipsa Roma compararunt totius proditionis descriptionem, hoc est eandem istam quam nos nunc edimus in lucem, quam cum Sonnius communicatam conjuratis non solum in publicum odium verum etiam in suum sociorumque periculum vocari viderat, suppressit". Wordt het door deze bijzonderheid niet waarschijnlijk, dat de schrijver door tusschenkomst van een der Antwerpsche regenten aan het afschrift gekomen is, waarnaar hij zijn uitgaaf bezorgde? Gelukkig dan voor ons dat de Antwerpsche regeering voor haar geld niet de

1) Vol. III, p. 523 sq.

definitieve redactie van het bewuste advies bekomen heeft, maar een vroeger ontwerp, dat naderhand nog eenige wijzigingen ondergaan zou: zoo vernemen wij althans iets van hetgeen Philips anders had voorgesteld dan het ten slotte door den Heiligen Stoel werd verordend. Dit is te hooger te waardeeren, omdat de oorspronkelijke ontwerpen en voorstellen en kaarten, die Sonnius uit Brussel meebracht naar Rome en waarop het advies der kardinalen slaat, verloren zijn geraakt, althans voor het oogenblik vermist worden.

Het eerste, wat wij uit de vergelijking der beide redacties vernemen, is de reden van iets, dat mij altijd zonderling had toegeschenen: de keus van de stad Kamerijk tot zetel van den aartsbisschop over het Waalsch sprekende gedeelte van Nederland. Terwijl de twee andere aartsbisschoppen gevestigd werden in het midden ongeveer hunner diocese, te Mechelen en te Utrecht, werd voor residentie van den derden een stad gekozen vlak aan de Fransche grens gelegen, onlangs eerst door Karel V bemachtigd en meer aan Nederland gehecht dan er bij ingelijfd en nog door Frankrijk voortdurend betwist. Wat in 1581 werkelijk gebeurde, dat de stad door de Franschen ingenomen werd en geruimen tijd bezet bleef, zoodat de aartsbisschop met zijn kapittel de wijk moest nemen naar Mons: zoo iets was waarlijk in 1559 reeds als zeer mogelijk te voorzien. Waarom dan niet aan een binnenlandsche en van ouds Nederlandsche stad de voorkeur gegeven?

Inderdaad had de Nederlandsche regeering dit ook bedoeld: Atrecht werd door haar als aartsbisschoppelijke zetel gewenscht en aan den paus voorgeslagen, en het was Zijn Heiligheid die doordreef, dat Kamerijk, niettegenstaande zijn blijkbare ongelegenheid, in de plaats werd gesteld. De paus was namelijk van oordeel, dat Kamerijk van rechtswege onmiddellijk onder den Heiligen Stoel behoorde en voortaan behooren moest, en uit dien hoofde begon hij, in Januari 1559, met het als bisdom los te maken uit het aartsbisdom van Reims, waaronder het gerekend werd te ressorteeren [1]). Toen hem dus Sonnius, uit naam van zijn koning, het verheffen van het bisdom van Atrecht tot een aartsbisdom voorstelde, verwierp de paus dit denkbeeld ten stelligste. „Wij zullen niet gedoogen dat onze Kerk van Kamerijk, die toch reeds een groot gedeelte van haar gebied verliezen zal [om er de diocesen van Mechelen en Antwerpen uit te vormen],

1) De bul bij Miraeus, vol. III, p. 467.

ook nog ter liefde van de Kerk van Atrecht verstoken wordt gehouden van de aartsbisschoppelijke waardigheid". En van dit opzet liet Zijn Heiligheid zich niet afbrengen. Want anders, de adviseerende kardinalen, die voor koning Philips en zijn wenschen gewonnen waren, zouden geen bezwaar hebben gemaakt. Alleen toen zij bemerkten dat de paus op zijn stuk bleef staan, vonden zij het raadzaam te dezen opzichte hun advies te wijzigen; zoo schrijft Sonnius zelf aan den koning [1]). En waarlijk in hun advies, gelijk Foppens het gedrukt heeft, lezen wij kortaf: „quapropter congruum nobis videtur ut authoritate Sanctitatis Vestrae Ecclesia Cameracensis convertatur in Metropolitanam". Ongetwijfeld werd ten slotte in dien vorm het advies vastgesteld en aan Zijn Heiligheid voorgelegd. Maar in het eerste ontwerp had het anders geluid, gelijk Geldorp's uitgaaf ons leert, waar aldus gezegd wordt: „quae ecclesiae Gallica lingua utuntur Archiepiscopo Atrebatensi subiicientur, vel potius [dit is blijkbaar een later toevoegsel], si Sanctitati Vestrae magis convenire videbitur, Cameracensi".

Zoo werd Atrecht, waar Granvelle den bisschopszetel op dat tijdstip bekleedde, van den hem toegedachten voorrang beroofd [2]) en moest de prelaat worden overgeplaatst naar het nieuw opgerichte aartsbisdom van Mechelen, waaraan thans bovendien het primaat der Nederlandsche Kerk werd verbonden.

Hier wil ik meteen herinneren aan de weinig bekende bijzonderheid, dat, als Sonnius het naar zijn zin had mogen schikken, niet Mechelen maar zijn geliefd Leuven de zetel van den aartsbisschop-primas geworden zou zijn. Hij meende dat de stad wel eenige vergoeding mocht bekomen voor het verlies, dat zij door de oprichting eener mededingende universiteit te Douay aan de hare geleden had, en buitendien als bisschopszetel bijzonder werd aanbevolen door de veelheid van haar geleerde en voortreflijke geestelijken. Bepaaldelijk scheen zij hem boven Mechelen te verkiezen, omdat zij Brabantsch was, en de Brabanders ongaarne geëvoceerd zouden worden naar een stad als Mechelen, die niet tot hun grondgebied behoorde. Doch, daar hij bemerkte dat het door hem opgeworpen denkbeeld geen bijval vond in de regeeringskringen, liet hij het glippen en zweeg er over in zijn officieel

1) Zie Fr. Sonnii Epist. ad Viglium (edid. De Ram), p. 54, 64.

2) De paus begreep dat dit Granvelle onaangenaam moest zijn, maar tevens dat de personen voor het algemeen belang moesten onderdoen: bij De Ram, p. 65.

advies aan den koning [1]). Bij den Heiligen Stoel werd er volstrekt geen gewag van gemaakt.

Van dezen verlangde de koning twee gunsten bovenal [2]). In de eerste plaats wenschte hij dat zijn Nederlanden kerkelijk onttrokken werden aan alle gezag van vreemde kerkvoogden, en een geheel op zichzelf vormden onder eigen bisschoppen en aartsbisschoppen. De paus billijkte en vervulde dien wensch zonder bedenking aanstonds. De andere wensch werd niet zoo grif ingewilligd; hij betrof dan ook den afstand eener kerkelijke bevoegdheid aan de wereldlijke macht. Naar het voorbeeld van hetgeen reeds vroeger aan den koning van Frankrijk, François I, was toegekend, wilde de heer der Nederlanden de benoeming hebben der aartsbisschoppen, bisschoppen en kanunniken binnen zijn gebied. Uit zijn naam verzocht Sonnius om dit voorrecht, op grond van de uitstekende verdiensten van den koning en van zijn keizerlijken vader jegens den godsdienst en de Kerk, en van zijn nauwkeurige kennis van Nederlandsche toestanden en personen, die hem in staat stelde om de meest geschikte keuzen te doen. Zooals de zaken in Europa stonden was dit verzoek, dat in den mond van Philips van Spanje wel een eisch mocht heeten, niet te weigeren. Maar zonder uitzondering wilde aanvankelijk de paus het niet inwilligen. De benoeming van den aartsbisschop van Kamerijk, dien hij, gelijk wij reeds zagen, onmiddellijk ondergeschikt aan den Heiligen Stoel achtte, en van den aartsbisschop van Mechelen en van den bisschop van Antwerpen insgelijks, wier nieuw verordende diocesen uit grondgebied van Kamerijk gevormd stonden te worden, begeerde hij „mordicus" voor zich te behouden. Sonnius was van oordeel, dat het geraden zou zijn zich die enkele uitzonderingen, waarop de paus zoo onverzettelijk stond, te laten welgevallen, ten einde niet de gansche zaak in gevaar te stellen [3]). Maar de koning bleef op zijn stuk staan. De kardinalen onthielden zich van een bepaald advies, erkenden wel dat hetgeen de koning „valde instanter" verzocht hun voorkwam „non omnino rejiciendum esse", maar lieten de beslissing „prudentissimo consilio" van Zijn Heiligheid over. Dat welberaden oordeel van den paus eindigde met aan het stellige verlangen des konings toe te geven; ook van de prelaten

1) Miraeus, vol. III, p. 542.
2) Sonnius, bij De Ram, p. 51.
3) De Ram, p. 64.

van Mechelen en Antwerpen werd de benoeming in de Bulla erectionis aan den koning gegund. Kamerijk was de eenige zetel, waarover de paus zich en zijn opvolgers het recht van benoeming voorbehield.

Zoo vermoed ik althans, om reden dat ik in de bul der oprichting dit recht niet uitdrukkelijk aan den koning vind toegewezen, hetgeen toch, dunkt mij, in het tegenovergestelde geval, niet nagelaten zou zijn. Maar Havensius en die na hem over het invoeren der nieuwe hierarchie geschreven hebben, brengen de quaestie niet ter sprake en zouden zoodoende ons eerder doen gelooven dat op 's konings recht van benoeming geen enkele uitzondering was bedongen. Ook Le Glay, in zijn *Cameracum Christianum*, bespreekt het onderwerp niet, waar hij over de gebeurtenissen van 1559 handelt; maar later, in zijn bericht over aartsbisschop Joseph de Bergaigne, maakt hij gewag van een geschil van dezen met paus Innocentius X, welke laatste toen voor zich en den Heiligen Stoel „liberam Cameracensis ecclesiae dispositionem" vorderde. Van een recht van den koning van Spanje was daarbij geen sprake; en die bijzonderheid bevestigt mij in mijn meening, dat in 1559 zulk een recht ook niet aan koning Philips verleend kan zijn.

(Handelingen en Mededeelingen van de Maatschappij der Nederl. Letterk., 1896/7, blz. 141 vlg.)

FLANOR OVER CALVIN.

(1890.)

Ik zou zeker niet alles op mijn verantwoording willen nemen wat Calvin gezegd en gedaan heeft. Maar het zij mij vergund den grooten man althans te zuiveren van een blaam, die hem Flanor [1]), op verkeerde gegevens vertrouwende, heeft aangewreven. Van Ameaux, die hem grievend gehoond had en deswege voor de rechtbank van Genève vervolgd werd, zou Calvin aan zijn vriend Farel hebben geschreven: „Je dissimulai mes sentiments, mais je fis savoir au juge qu'il me serait agréable, qu'on procédât contre lui avec toute la rigueur que comporte la loi".

Men dient echter te weten dat de bedoelde brief, evenals bijna alle van Calvin aan Farel, niet in het Fransch, maar in het Latijn is geschreven, en dat hij naar het autographon — dus zoo nauwkeurig mogelijk — staat afgedrukt in het *Corpus Reformatorum* [2]).

Het behoeft ook nauwelijks gezegd, dat, waar men dus het oorspronkelijk kan raadplegen, de vertaling niet in aanmerking komt.

En wat lezen wij nu in het oorspronkelijk Latijn? Het volgende: „Ego dissimulanter tuli, nisi quod testatus sum judicibus mihi nequaquam gratum fore, si cum eo summo jure agerent".

Dus zoo wat het tegendeel van hetgeen men hem in het Fransch laat zeggen. Ik heb het boek van dr. Van der Linde [3]), naar aanleiding waarvan Flanor schrijft, nog niet gezien en weet dus niet of deze aan de onjuistheid der aanhaling schuld heeft. Hoe dit zij, het Fransch wordt eerst een redelijk goede vertaling, als

1) Vgl. Nederl. Spect., 1890, blz. 400.

2) T. XL (t. XII der Calvini Opera), p. 282. Zie de Fransche vertaling, in 1591 door Calvin zelven gegeven, bij Sayous, Les écrivains de la Réformation, vol. I, p. 151.

3) Namelijk: Michel Servet, een brandoffer der Gereformeerde inquisitie (Groningen, 1890), waar de door Flanor bedoelde plaats op blz. 159 voorkomt.

men er een sterke ontkenning invoegt, en in plaats van: „qu'il me serait agréable" leest: „qu'il ne me serait nullement agréable".

Voor de beoordeeling van Calvin's karakter, in zoover het uit deze plaats moet blijken, nog al een gewichtige wijziging.

De verontwaardiging, bij Flanor inzonderheid door de zinsnede: „Je dissimulai mes sentiments" opgewekt, schijnt op een misverstand te berusten. Die woorden beteekenen niet, zooals Flanor schijnt te meenen: „ik heb mijn gevoelen ontveinsd; ik heb den schijn aangenomen van anders te gevoelen dan ik doe". Maar eenvoudig: „ik heb mijn gedachten voor mij gehouden; ik heb er mij niet over uitgelaten". Dit is de gewone zin van *dissimuler* en ook van het Latijnsche *dissimulare* [1]). „Dissimulanter tuli" wil zeggen: „ik heb de beleediging verdragen zonder te toonen wat ik er van dacht".

De misvatting van Flanor is volstrekt niet ongewoon. Ik wil er nog twee andere voorbeelden van aanhalen. Van den toen nog jongen prins Willem III gaf eens de gezant D'Estrades een karakterschets en getuigde daarin, o. a. van hem: „il est fort dissimulé". Ik had in mijn artikel over den Prins en zijn verhouding tot Engeland dit gezegde onvertaald overgenomen [2]), en nu bleek het mij naderhand, dat sommige lezers er een beschuldiging van veinzerij en oneerlijkheid in hadden meenen te zien. Maar dit ligt volstrekt niet in de woorden. Die beteekenen slechts: „de jonge Prins is zeer gesloten, een echte zwijger" [3]).

---

1) Vgl. Richelieu's Instructions et maximes que je me suis données pour me conduire à la Cour, uitgegeven door Armand Baschet (aangeh. Rev. des Deux Mondes, 1 Août 1889, p. 585): „La dissimulation supérieure se fait par le silence. Le silence garde les secrets qui vous sont confiés,... sert à tromper les adversaires qui croient que l'on ignore leurs mauvais desseins etc. Cette dissimulation par le silence a l'avantage d'epargner l'autre, bien plus périlleuse, celle qui se fait par la parole et qui conduit l'esprit entre deux écueils, le blâme de la menterie et le péril de la vérité. Si pourtant... qu'on ne puisse pas se taire? Il faut en ces occurences faire des réponses semblables aux retraites, qui sans fuir, sans désordre et sans combattre sauvent les hommes et les bagages". Ook Lisola zeide: „Dissimulatio est virtus principum et maximae prudentiae indicium, interdum tamen protuberantis patientiae et lenitatis argumentum, ubi potissimum de summa rerum agitatur, tum enim locum habet illud Evangelii, si oculus tuus scandalisat te erue illum" (P. L. Muller, Nederlands eerste betrekkingen met Oostenrijk, Amst. 1870, blz. 18). Vgl. Calvini Opera, t. V, p. 385 in een brief aan kardinaal Sadoleti: „sed quum ministerium meum, quod Dei vocatione fundatum ac sancitum fuisse non dubito, per latus meum sauciari videam, perfidia et non patientia si taceam hic atque dissimulem".

2) Verspreide Geschriften, dl. V, blz. 6.

3) Hetzelfde zegt D'Estrades van Frederik Hendrik (Mémoires, t. I, p. 56) en Thulemeyer 1 April 1766 in een brief over den jongen Willem V (ms. Rijksarchief).

Het tegenovergestelde van *dissimulé* is namelijk niet *oprecht*, maar *openhartig*.

Het andere voorbeeld betreft een misvatting, waaraan ik mij indertijd ook schuldig heb gemaakt. Men laat Lodewijk den XIden verkondigen, dat wie niet veinzen kan, niet kan regeeren, en wij ergeren ons aan zulk een onzedelijke leer. Maar de sluwe koning heeft slechts geleerd, dat wie niet verbergen kan wat bij hem omgaat en wat hij voorheeft, voor staatsman niet deugt. „Qui ne sait pas dissimuler ne sait pas règner". Daarmee is, dunkt mij, niet veel miszegd. De ervaring, helaas, predikt dezelfde levenswijsheid [1]), en het ware voor koning Lodewijk te wenschen, dat hij niets ergers op zijn geweten had.

(Ned. Spectator, 1890, blz. 405.)

---

1) Vgl. Sainte-Beuve, Portraits contemporains, t. III, p. 352.

HAAGPREEK.

(1896.)

Aanleiding om over dit woord iets in het midden te brengen gaf mij mijn vriend Acquoy, die er een uitvoerige aanteekening aan gewijd heeft, in zijn keurig opstel over *De vijf in den toren te Boskoop gevonden boekjes* [1]). In de hoofdzaak ben ik het met zijn betoog niet oneens: ik stem hem toe, dat aan het woord, evenals aan de meeste met *haag* samengestelde, „een ongunstige beteekenis verbonden is, meer bepaald die van iets onwettigs"; maar mij dunkt dat hij hierbij de grondbeteekenis van *haag* te zeer uit het oog verliest en daardoor de geschiedenis van het samengestelde woord niet geheel juist voorstelt.

Wat mij in die geschiedenis in de eerste plaats treft is, dat het woord niet aangetroffen wordt in de verhalen noch in de plakkaten en andere bescheiden uit den tijd, toen de zaak, die er door wordt aangeduid, de eerste openbare prediking der Hervormden hier te lande, in het jaar 1566 plaats greep. Ik durf dit niet al te stellig zeggen, het niet verzekeren, want toen ik de geschiedenis van dien tijd nauwkeurig bestudeerde, heb ik aan het woord en zijn gebruik niet gedacht, en nu ik er aan ben gaan denken en mij niet kan herinneren het in stukken van den tijd ergens ontmoet te hebben, moet ik mij met een vluchtige herlezing der bescheiden, waarin de meeste kans bestaat dat het zou voorkomen, behelpen. Zooveel is zeker dat ik het thans in deze te vergeefs heb gezocht. In de plakkaten, en met name in dat van Juli 1566 [2]), wordt wat wij thans onder haagpreek verstaan omschreven als „conventiculen en ongeoorlofde ver-

---

1) Archief voor Nederl. Kerkgesch., dl. VI, blz. 93.
2) Bij Bor, dl. I, blz. 72 (Bk. II, fol. 51).

gaderingen", die „so wel ten platten lande in bosschen en elders als binnen steden, vlecken en dorpen" worden gehouden, „in welcke vergaderinge menigerley dwalinge, ketteryen en conspiratien tegens onsen heiligen Christengelove ... gepredikt, gesaeit en gehandelt worden"; zij, die in zulke conventiculen voorgaan, worden „predikers, leraers, ministers en diergelijke verleiders" geheeten. Dezelfde of soortgelijke benamingen worden ook in de berichten der plaatselijke overheden gebruikt, in hun apologieën bijv. aan den Raad van Beroerten ingezonden; in geen enkel heb ik het woord *haagpreek* of *haagpredikant* opgemerkt. Evenmin in de verhalen der gelijktijdige kroniek- en geschiedschrijvers. Allen drukken zich ongeveer uit als Bor [1]) en spreken van „vergaderingen", die de hervormden „lange jaren secretelijck hadden gehouden", en thans in het voorjaar van 1566 eerst „in heimelijcke bosschen en bedeckte plaetsen, daerna in platte velden en opene quartieren" voortzetten, „vergaderende en prekende". Niemand, zoover ik weet, die deze vergaderingen met den naam van haagpreek, of haar leeraars met dien van haagpredikanten aanduidt. Op dien regel ken ik slechts één uitzondering: de *Sermoenen* namelijk van den beruchten Broer Cornelis van Dordrecht. Daarin heeten zij, die bij andere katholieken „predikanten of ministers der nieuwe gereprobeerde religie" plegen genoemd te worden, steeds en bij voorkeur „haagpredikanten", hun prediken „haagprediken", hun leerredenen „haagpredikatiën". Eén van beide wordt hieruit waarschijnlijk, òf dat hij zelf, die in het uitvinden van scheldnamen een virtuoos is, den naam bedacht heeft, òf dat hij hem heeft overgenomen uit den mond der katholieke menigte. In alle geval schijnt de uitgaaf zijner *Sermoenen* de benaming het eerst in de schrijftaal te hebben ingevoerd.

Tegen dit vermoeden pleit slechts één bijzonderheid. In een contra-remonstrantsch plakkaat van 30 October 1619 treedt het woord als een officieele en tevens als een algemeen verstaanbare benaming te voorschijn. Het plakkaat is gericht tegen afgezette remonstrantschgezinde predikanten, „die het land doorloopen ende hier so daer haechpredicatien .... sijn doende" [2]). Opmerkelijk vooral is hetgeen, naar Brandt ons verhaalt [3]), sommige Remon-

1) Dl. I, blz. 66 (Bk. II, fol. 46).

2) Bij Baudartius (Bk. XI, blz. 75, 84, 94).

2) Historie der Reform., dl, IV, blz. 59. — Ik dank de aanwijzing van deze plaats aan Dr. A. Beets. Aanhalingen uit boeken van vroeger tijd, zoo betuigde hij mij, zijn in het apparaat van het Woordenboek niet voorhanden.

stranten over het gebruik van dien term oordeelden: zij „seiden dat se ontleent scheen te sijn uit de Spaensche plakkaeten, in de welke de predikatien, die de Gereformeerden in 't begin der Reformatie in bosschen en haegen plaghten te doen, met datselve woordt wierden beschreven en verbooden". Dat deze verzekering geen kracht heeft tegen de plakkaten zelve, die haar niet bevestigen, behoef ik wel niet op te merken; maar zooveel blijkt althans, dat omstreeks 1619 de benaming haagpreek doorging als de geijkte en wettelijke term voor de verboden preek der eerste Gereformeerden. Hoe is deze misvatting van hen die beter moesten weten, en in het algemeen de bekendheid met het zoo weinig gebruikte woord te verklaren? Ik voor mij twijfel niet, of het woord was den Contra-remonstranten, die het in hun plakkaat neerschreven, en den Remonstranten, die het als benaming van hun leerredenen wraakten, bijgebleven uit het lezen van Broer Cornelis' *Sermoenen*. Die *Sermoenen* namelijk waren bij het toenmalig geslacht bijzonder in trek; haast alle schrijvers over kerkgeschiedenis toonen dat zij ze kennen; en een aantal uitgaven er van [1]) leveren het bewijs, dat ook het groote publiek ze gretig las, niet zoo zeer, zou ik vreezen, om de vele wetenswaardige bijzonderheden die zij bevatten, als wel om de vuiligheden waarvan zij overloopen. Hoe dit zij, dat de theologen van beide richtingen omstreeks 1619 ze gekend zullen hebben, is buiten kijf, en dat zij in den waan verkeerden dat de Broeder het woord wel niet zelf uitgedacht, maar aan de officieele taal der plakkaten ontleend zou hebben, ligt te zeer voor de hand om ons te verwonderen.

Ik blijf dus bij mijn meening, dat het woord òf door Broer Cornelis gemaakt, òf door hem aan de volkstaal ontleend, en door zijn *Sermoenen* in de schrijftaal overgebracht zal wezen. Is het laatste het geval, dan blijft de mogelijkheid bestaan, dat wij het nog in een of ander pamflet van den tijd insgelijks zullen aantreffen. — De nieuwere geschiedenis van het woord laat ik onbesproken; ik zal niet trachten te verklaren, hoe protestantsche schrijvers er later toe gekomen zijn, om het te gebruiken, als kleefde er geen smadelijke bijbeteekenis aan. Dat dit wel degelijk het geval is, was men zich in 1619 blijkbaar nog goed bewust.

Wij hebben thans te onderzoeken, hoe Broer Cornelis, of wie

1) Janssen, in zijn Kerkherv. van Brugge, dl. II, blz. 157, noemt uitgaven van 1569, 1578, 1592, 1607.

anders de benaming mag hebben uitgedacht, er toe gekomen is om juist daarmee de kettersche preek in den voorzomer van 1566 aan te duiden. Dat onderzoek wordt ons gemakkelijk gemaakt door de veelheid der aanhalingen uit allerlei auteurs, die de voortreffelijke woordenboeken van Oudemans, Verdam, Stallaert en De Vries c.s. ons als om strijd aanbieden. Wij leeren daaruit, dat *haag* in drieërlei voorname beteekenissen voorkomt: 1°. als struik, kreupelhout, en bij uitbreiding kreupelbosch, waarvoor men ook haagbosch zegt; 2°. als struikgewas, dienende om een stuk gronds van den weg of van een ander stuk af te scheiden: een heg; 3°. zulk een omhaagd (*enclosed*, zeggen de Engelschen) stuk gronds, als particulier eigendom; in welken zin het niet zelden met den naam des eigenaars wordt verbonden: 's Gravenhage bijv., en Suitherdeshaga, dat reeds in het bekende charter van 889 [1]) voorkomt. In de samenstelling, die ons thans bezighoudt, met preek, beteekent *haag* niets anders dan struik en kreupelbosch, zoodat het geheele woord, strikt genomen, een protestantsche godsdienstoefening, in zulk een bosch gehouden, zou aanduiden. Maar zoo strikt moeten wij het niet opvatten; door samenkoppeling met andere aanverwante woorden had *haag* sedert lang een nieuwen zin gekregen, waarvan in de aangehaalde woordenboeken een menigte voorbeelden te vinden zijn, die het noodeloos is hier te herhalen. Ik wil slechts van één spreekwijs gewagen, die ons bijzonder te pas komt. In samenvoeging met andere plaatsbenamingen bedient men er zich van om uit te drukken: „overal ten plattenlande". Zoo bijv. „si bereden heiden, *hage* ende velt, bosschen ende straten" [2]). „Dit brachter vele doe ter dood Ane *hage*, op straten voorwaar Ende op velden" [3]).

In denzelfden zin van: zoowat overal, bedient er zich van, in 1556, een gevangen wederdooper, dien de inquisiteur had gevraagd, waar hij kerk had gehouden. „Daer se Christus en syne Apostelen ghehouden hebben", geeft hij ten antwoord [4]), „in de haghen, in de bosschen, in het veldt, op berghen, op de water-kanten, somtijds in de huysen, oft daer sy de plaetse vonden". In gelijke bewoordingen nagenoeg beschrijft in 1566 Broer Cornelis, in zijn

1) Van den Bergh, Oorkondenboek, dl. I, N°. 21 en 26.

2) Grimb. Oorlog, Bk. I, vs. 2522.

3) Velthem, Spieghel Hist., f°. 383.

4) Van Bracht, uitg. 1631, blz. 200. In pamflet Tiele, N°. 90 (Utr. bibl.), p. CIII, worden de papen ingeleid, zeggende: „so die leere, die men in bosschen ende hagen predicte, goet ware, dat se wel int openbaer comen soude".

sermoen van den 4den Juni, de opkomst der openbare preek: „Hoort hoe sy nu beghinnen by nachten in bosschen, haghen, velden, tusschen bergen, in de duynen en elders openbaerlick met veel dusenden te vergaderen, te preken ende te singen". En nu duurt het ook niet lang, of hij noemt de dienaars des woords (gelijk de Protestanten hen betitelen) „de nieuwe haechpredikanten", en blijft hen zoo noemen met allerlei adjectieven: vermaledeyd, duivelsch, helsch enz. Wat hij met den naam bedoelt, omschrijft hij soms duidelijk genoeg, bijv. in zijn sermoen van 27 Juli: „dese haechpredicanten, die aldus achter lande loopen preken", en in dat van 28 October, waar hij tegen de weggeloopen monniken uitvaart, „die de cap op de thuyn hangen en achter lande loopen preken op sijn Guesch". Wij zien hieruit, naar het mij voorkomt, ontegenzeggelijk, dat *haag* in deze samenstelling de geheele aaneenkoppeling van woorden vertegenwoordigt, die te zamen: overal ten platten lande, beteekenen. Ik kan dit door een analoog woord nog waarschijnlijker maken. Een *hagedief* is wat wij een struikroover noemen; en hoor nu wat Willem van der Taveryen in 1495 [1]) leert: „Diegene die in *hagen*, in bosschen, in den watere oft opten velde den lieden 't huer nemen gewapender handt, dat sijn oic openbair dieven, maer die sijn geheeten roovers". Het zou mij niet verwonderen indien deze analogie van „haechdief", op de keus van „haechpredikant", als benaming voor de kettersche leeraars, van invloed was geweest. Maar misschien was er nog natuurlijker aanleiding. Volgens Kiliaen toch komt ook „haech-pape" voor (ik denk in de Brabantsche volksspraak; in boek of pamflet is het woord nog niet opgespoord) met de beteekenis van: „acephalus sacerdos, qui sub nullius episcopi disciplina gubernatur", dus wat men in Holland een *mispaep* noemt, een priester zonder gemeente, die den kost wint met het lezen van de mis. Merkwaardig is het, wat onze zelfde Broer Cornelis aangaande dezulken getuigt; in zijn sermoen van Kerstmis 1568, als hij van de arme pastoors en monniken gewaagt, die voor de Boschgeuzen op de vlucht zijn gegaan, zegt hij: „ick verstae dat sommighe van dese verjaeghde priesters, die aldus als vagebonden achter lande loopen, wel twee oft drie missen op éénen dach doen, om wat geldt te winnen daer zy by moghen leven". Aan zulk een prediker op eigen hand, zonder wettig beroep en vaste standplaats, stelt Broer Cornelis zich zelven en

1) Bij Stallaert i. v. Hage.

zijn katholieke medebroeders over. Zoo klaagt hij bijv. in zijn sermoen van 14 September 1566, dat men „de duivelsche haechpredicanten" laat begaan, en daarentegen „my als een Catholijck Predicant, van God over zijn kercke gestelt, wel (zou) willen het preeken verbieden", en elders, in zijn preek van 11 Augustus, voorspelt hij, dat „Godt de Heer de Calvinisten haechpredicanten sal begecken en beschimpen door de monden der Catholijcke oprechte ende warachtige Predicanten, daer ick my selven voor een af houde". Uit die tegenstelling zou men er waarlijk toe komen om, met Acquoy, onder *haechpredikant* eenvoudig „een tot preeken niet bevoegd predikant" te verstaan, en aan de eigenlijke beteekenis van *haag* niet te hechten. Maar dit zou toch mijns inziens verkeerd wezen. Wel degelijk wordt er ook aan het loopen prediken over *hage*, heide en veld van zulk een onbevoegden prediker gedacht. Ik meen dit buiten allen twijfel te kunnen stellen door op een variant te wijzen, die ik in een stuk van niet-Brabantschen, van Hollandschen oorsprong heb aangetroffen. In een vonnis van de schepenbank van Schoonhoven, van 9 December 1567, wordt aan een ketter o.a. te laste gelegd, dat hij „met sijn complicen gesongen heeft [Neder-]Duytsche Psalmen, naer 't gebruyck der nyeuwe *velt-predicanten*" [1]). In deze verbinding is *veld* ontegenzeggelijk met *haag* van gelijke beteekenis.

In deze tot nu toe besproken samenstellingen beteekent dus *haag* iets, dat wij misschien het best met de door Broer Cornelis gebruikte uitdrukking: vagebond, kunnen noemen, een die zoo wat overal rondzwerft. Daaruit vloeit nu als van zelf een andere beteekenis voort, die er niet veel van verschilt, die van: ergens, ik weet niet waar, gevonden of gemaakt. Zoo heet bijv. een vrouw, van wie men zegt, „dat zij achter de haag getrouwd is", nadat zij door den man met wien zij leefde verlaten werd: een *haagweduwe* [2]). Zoo heet ook een muntstuk, dat niet op wettige muntplaats geslagen en daarom niet gangbaar is, *haagmunt*, enz. Als men van buitenpoorters, die eigenlijk geen poorters zijn maar daarvoor toch gelden, met minachting spreekt, noemt men ze *haagpoorters*, soms ook *grasburgers*, evenals *grasweduwe* afwisselt

---

1) Marcus, Sententiën, blz. 295. Dr. A. Beets, die dit stukje in de proef te zien kreeg, had de goedheid mij opmerkzaam te maken op Van Vaernewijck's Beroerlijke tijden, waar insgelijks van veldpredikanten en zelfs van veldpredicaties en van prediken te velde gesproken wordt (dl. I, blz. 9, 13).

2) Zie Beets, in het Woordenboek der Nederl. Taal, i. v. Haag, kol. 1333, en i. v. Haagweduwe.

met *haagweduwe.* Allengs toont *haag* als voorvoegsel in het algemeen aan, dat hetgeen door het hoofdwoord wordt aangeduid hier in oneigenlijken, onechten staat voorkomt. Maar keeren wij tot ons onderwerp terug.

Haechpredikant is, gelijk wij zagen, in Broer Cornelis' sermoenen de oorspronkelijke, niet de afgeleide uitdrukking. Het duurt nog een poos eer hij ook van *haechpredicatie* gaat spreken; aanvankelijk noemt hij de toespraak der kettersche predikanten een Geuzenpredikatie of een duivelsche of helsche of Calvinistische predikatie. *Haagpredikatie* zondigt dan ook eigenlijk tegen het spraakgebruik en tegen de analogie. Maar ongevoelig zien wij er onzen Broeder toe komen. Eerst gebruikt hij het werkwoord, *haechpreken*: „is 't nu genoech gehaechpreect?" „het isser nu al wt gehaechpreect, ist niet?" enz. Van daar is de overgang tot *haechpredicatie*, in den zin van de predikatie van een *haagpredikant*, gemakkelijk gevonden. Evenwel eerst in zijn sermoen van den 16den Februari 1567 komt dit woord over 's mans lippen; „dien rabbaut, dien *haechpredicant*", zegt hij dan, „die daar te Mechelen in zijn *haechpredicatie* gevangen werd"; en van nu af noemt hij het woord zoo vaak het hem te pas komt.

Vergeten wij echter niet, dat haagpreek slechts de preek is van een haagpredikant, niet een preek bij of in een haag uitgesproken, en dat de haagpredikant een prediker is, die zich zelven als zoodanig opwerpt en eigenwillig het land al predikend afloopt, een veracht en verachtelijk persoon [1]). Als de Protestanten dit bedenken, zullen zij, bij het schrijven over de eerste openbare prediking van hun geloof hier te lande, zich wel niet van dien naam verkiezen te bedienen. In zooverre is mijn conclusie geen andere dan die van mijn vriend Acquoy.

(Tijdschrift voor Nederl. Taal- en Letterkunde, dl. XV, blz. 308 vlg.)

---

1) In de Vulgata, Regum lib. II, c. 23, vs. 4 en 6 en Paralipom. II, c. 31, wordt *lucus* gebruikt, waar de Statenvergadering *bosch* heeft, om de heilige bosschen der afgodendienaars aan te duiden. De oude vertaling, door Marnix en zijn tijdgenooten, gebruikt op die plaatsen *haga*. Dit maakt de samenstelling haagpredikant te meer tot een verachtelijken naam.

HERMAN STRYCKER, EEN ANDER DAN MODED.

(1895.)

Van Moded, beruchter gedachtenis, wordt in zijn levensbeschrijvingen, en met name in de jongste en volledigste van Dr. G. J. Brutel de la Rivière, verhaald, dat hij in Juni 1568 te Zwol wegens zijn kettersch preeken voor een katholieke gemeente in moeilijkheden geraakt, gevangen gezet en ter dood gedoemd werd, maar nog gelukkig ontsnapte [1]). En dat zoo iets waarlijk op dien tijd met Herman Strycker, kapellaan van de St. Michielskerk te Zwol, is voorgevallen, is even zeker, als dat Moded eigenlijk Herman Strycker heette [2]) en gezegd wordt omstreeks 1557 Roomsch priester te Zwol geweest te zijn.

Toch heb ik altijd getwijfeld, of de Herman Strycker van het gebeurde in Juni 1568 wel dezelfde is als de Herman Strycker, die zich Moded pleegt te noemen. En voornamelijk om deze reden: Moded was sedert 1560, zoo al niet vroeger, in de Zuidelijke Nederlanden zoo ijverig in de weer als gereformeerd predikant, en had zich laatstelijk in het jaar 1566—1567 als zoodanig zoo vermaard gemaakt, dat het mij ondenkbaar voorkwam (en nog steeds voorkomt), dat men hem niettemin al die jaren te Zwol

---

1) De bron van dit verhaal is een bericht uit het Dagboek van Arent toe Boecop, dat in drieërlei vorm tot ons is gekomen: in de Uittreksels uit het Dagboek, door de Vereeniging tot beoefening van Overijsselsch Regt en Geschiedenis uitgegeven, blz. 65; in de Daventria Illustrata van Revius, p. 388, en in de Geschiedenissen der stad Zwolle van Van Hattum, dl. III, blz. 54. Van Hattum, zoowel als Revius, schijnt mij het volledige dagboek voor zich gehad te hebben, al is Dumbar, in de Verhandelingen van de Maatsch. der Nederl. Letterkunde, dl. II (1814), blz. 138, van een andere meening.

2) Hij onderteekent in 1561 brieven: Hermannus Stryckerus, ook Hermanus Strycker (Werken der Marnix-Vereeniging, serie III, dl. II, blz. 1 vlg.).

in zijn waardigheid van kapellaan en in het bezit van zijn vicarie gelaten zou hebben, en dat hij, die immers wist hoe ijverig het kettergericht naar hem zocht en hoe zeker het hem, als hij gevonden werd, om het leven zou brengen [1]), het niettemin zou hebben gewaagd, tijdens Alva's schrikbewind voor zijn, zooveel jaren lang verlaten, gemeente op te treden en haar met een kettersche preek te ergeren en te trotseeren. Onbegrijpelijk ook, dat hij, gevangen zijnde, alleen wegens dit laatste vergrijp, dat in vergelijking met zijn overig gedrag weinig te beduiden had, vervolgd en veroordeeld zou zijn geworden. Om ons dit te verklaren, zouden wij moeten onderstellen, dat hij te Zwol zijn identiteit met den beruchten Moded, den alom gesignaleerden „Doctor Hermannus", zoo goed verborgen heeft weten te houden, dat niemand ook maar op eenig kwaad vermoeden is gekomen. Maar die onderstelling schijnt mij al te moeilijk aan te nemen.

Buitendien is er nog iets, dat in dit geval aan een ander dan Moded moet doen denken. Er bestaat reden om te gelooven, dat deze op dien tijd niet te Zwol kan geweest zijn. Hij was in het voorjaar van 1567, toen voor zijns gelijken een langer verblijf in Nederland hoogst gevaarlijk werd, naar Engeland gevlucht en te Norwich predikant geworden. Door den kerkeraad dier gemeente werd hij al spoedig afgevaardigd naar Genève, om daar de gereformeerde gezaghebbers in te lichten over een kerkelijk verschil, dat in de Nederlandsche gemeenten van Engeland was ontstaan, en waarin hun oordeel door die van Londen werd gevraagd. Wij vinden hem in het voorjaar van 1568 te Emden, met een voorschrijven van de beide andere predikanten van Norwich van 23 Maart [2]), op reis naar Genève, en er bestaat niet de minste grond om te meenen, dat hij die reis niet zou hebben voortgezet. Nu is het wel niet onmogelijk, dat hij reeds in Juni van daar terug was gekeerd [3]) en op de thuisreis zich even te Zwol ophield om er te preeken, maar mij althans komt dit niet waarschijnlijk voor. Veeleer zou ik meenen, dat hij in November daaraanvol-

---

1) Zie het kluchtige verhaal van Carel Utenhove, in een brief aan De Villiers, van 20 Juni 1567: Archives, t. III, p. 105.

2) Zie dien brief in de Werken der Marnix-Vereeniging, serie III, deel II, blz. 6. Hij wordt daarin kortaf Hermannus genoemd. Vgl. den brief uit Norwich, in de Bijdragen van Janssen en Van Dale, dl. II, blz. 270.

3) Het oordeel der Geneefsche broeders, door de afgevaardigden van Londen thuisgebracht, is gedagteekend van 25 Juni (Werken der Marnix-Vereeniging, serie III, deel I, blz. 77).

gende, toen hij te Wezel de zoogenaamde synode bijwoonde, op zijn thuisreis was. In dat geval zou hij, tijdens Herman Strycker te Zwol gevangen raakte, te Genève of op reis in Duitschland geweest zijn.

Deze bedenking, jaren geleden onder het bestudeeren van Dr. Brutel de la Rivière's proefschrift bij mij opgerezen, kwam mij dezer dagen opnieuw voor den geest, toen ik in de jongste aflevering van het *Archief van het Aartsbisdom Utrecht* [1]) onder eenige belangrijke bescheiden, door Dr. Brom te Rome en te Utrecht verzameld, een brief aantrof, door Alva aan den aartsbisschop van Utrecht, 15 Juni 1568, geschreven over het gebeurde met den kapellaan van de St. Michielskerk te Zwol [2]). Die brief toch brengt nieuwe bijzonderheden aan het licht, en daaronder die mijn vermoeden schijnen te bevestigen. Alva verlangt namelijk, dat de gevangen kapellaan nadrukkelijk zal worden uitgehoord, of hij niet door iemand, en zoo ja door wien, is opgezet tot „zulke vermetele stoutichheid", want dit is waarschijnlijk, en dat hij uit zichzelven daartoe niet gekomen zou zijn. Het spreekt vanzelf, dat Alva hier slechts herhaalt hetgeen hem door anderen, en denkelijk door den bisschop van Deventer, was bericht. Die kenden dus den kapellaan als iemand van een gansch ander karakter dan waarvoor Moded berucht was, als een die uit zichzelf tot geen vermetele daad in staat scheen. Moeten wij hieruit niet tevens afleiden, dat de kapellaan, geruimen tijd voordat hij zich dus vergreep, zijn functies in die stad had waargenomen, en er niet zoo maar plotseling verscheen, gelijk het geval met Moded zou geweest zijn?

Maar Alva's brief bevat nog meer gewichtig nieuws. De kapellaan was, ja, uit Zwol ontsnapt, maar opnieuw te Deventer gegrepen en werd daar thans in hechtenis gehouden. De aartsbisschop had te zorgen, en Alva drukt het hem op het hart, dat de ketter nu „exemplaarlijk" wierd gestraft. Behoef ik te zeggen dat ik, dit lezende, verlangde te vernemen, hoe het met den kapellaan mocht zijn afgeloopen? Ik schreef er over naar Deventer, aan mijn vriend, den gemeente-archivaris Dr. De Hullu, die mij met bekwamen spoed antwoordde, dat hij niets van belang had kunnen opsporen, dan alleen deze aanteekening in de adver-

1) Deel XXII, blz. 375 vlg.

2) In dien brief wordt de kapellaan niet bij zijn naam genoemd, doch Brom heeft begrepen en aangewezen, dat niemand anders dan Herman Strycker bedoeld wordt.

saria van Dumbar Sr., den schrijver van het *Kerkelijk en Wereldlijk Deventer*, blijkbaar getrokken uit een der *Boeken van Memoriën*, dat thans in het archief der stad niet meer aanwezig is: „Den 27 Junij heeft de bisschop van Utrecht door een Latienschen brief van S(chepenen) en R(aden) versogt, dat sy aen sijn substituit-fiscael [1]) wilden overleveren den vicaris van de parochie van S. Michiel tot Zwolle, soo aldaer om ketterse dwalingen, van den predickstoel geleert, in de gevankenisse geset en uitgebroken zijnde, alhier binnen dese stad weederom geapprehendeert was, om denselven nae Utrecht te voeren".

Al wordt het hier niet uitdrukkelijk bijgevoegd, geen twijfel of aan dit schrijven zal gevolg gegeven, en de kapellaan aan den substituut-fiscaal overgeleverd en naar Utrecht overgebracht zijn geworden. Daarvan, meende ik, zou ik te Utrecht zekerheid kunnen bekomen, en tevens vernemen, wat er eindelijk van den ketter geworden was. Maar, helaas, in die hoop ben ik teleurgesteld. Het onderzoek, mij ten gevalle door mijn vriend, den rijksarchivaris Mr. S. Muller Fz., in zijn verzamelingen ingesteld, bleef vooralsnog vergeefsch. „Ik durf niet beweren", schrijft mij Muller, „dat niet in eenig register iets over de zaak in quaestie staat aangeteekend; maar het is blind zoeken. Ik heb à tout hasard laten nazien, of de notulen van den Dom of de ingekomen brieven bij het kapittel soms eenig licht geven, maar het is vruchteloos geweest. Ik weet inderdaad niet, waar ik verder zou moeten zoeken". Zoo moet het dus voorloopig onzeker blijven, of te Utrecht aan den kapellaan het doodvonnis, reeds te Zwol over hem geveld, al dan niet ten uitvoer is gelegd, en kan ik bijgevolg het stellige bewijs niet leveren, waarmee ik mij een poos gevleid had, dat Moded en zijn naamgenoot, de kapellaan van St. Michiel, twee verschillende personen zijn. Maar dat dit in alle geval hoogst waarschijnlijk is, meen ik toch te hebben aangetoond. Laat mij nog ten overvloede opmerken dat, indien Moded waarlijk in 1568 in een zoo dreigend levensgevaar had verkeerd, als wij thans te weten zijn gekomen dat zijn naamgenoot geloopen heeft, het wel een raadsel zou mogen heeten, waarom hij zelf daarvan later nooit gewag heeft gemaakt en ook geen enkel schrijver het van hem heeft vermeld. Het was toch geen gebeurtenis in zijn leven, om zoo maar onopgemerkt voorbij te worden gegaan. Is het niet veel waarschijnlijker, dat de gevangene van Juni 1568 een neef, een

1) Die substituut was denkelijk de overbrenger van den brief.

oomszoon, van hem geweest zal zijn, die, hoewel bedeesder, dezelfde richting in de godgeleerdheid volgde als hij?

Van dezen zullen wij dan ook te verstaan hebben, hetgeen tot nog toe insgelijks aan Moded werd toegeschreven, de bestraffing in 1557 van heer Herman Strycker door Schepenen en Raden van Zwol, wegens het toedienen van het heilige sacrament sub utraque specie. Die zich hieraan schuldig had gemaakt, was blijkbaar een priester en bezitter van een vicarie, evenals de vervolgde van 1568 [1]). En dat Moded ooit een vicarie in zijn vaderstad zou bezeten hebben, daarvoor bestaat geen andere grond van vermoeden dan juist dit, alleen wegens den naam op hem toegepaste, bericht [2]). In de korte schets van zijn levensloop, die hij zelf in zijn *Apologie* van 1567 ons geeft, zegt hij wel dat Zwol zijn vaderstad was en dat hij daaruit om de razernij der vijanden Gods was geweken [3]); maar dat hij er nog altijd kapellaan was, toen hij dit schreef, en er een vicarie bezat, en dat hij er tien jaren te voren om kerkelijke zaken in geschil had gelegen met Schepenen en Raden, daarop doelt hij geenszins. Mocht men meenen dat hij dit naliet om redenen van voorzichtigheid en eigenbelang, hoe zal men dan verklaren dat hij zonder noodzaak wel vermeldde, dat hij Zwollenaar van geboorte en om het geloof van daar uitgeweken was? Het een moest zijn vijanden noodzakelijk op het spoor van het ander brengen. De waarheid schijnt te zijn, dat hij te Zwol nooit een kerkelijke bediening heeft bekleed, en dat al wat het tegendeel schijnt aan te duiden, te verstaan is van een neef en naamgenoot.

Stellen wij dat alles ter zijde, dan houden wij uit den vroegeren levensloop van Moded de volgende feiten over.

Den 16den Mei 1550 werd hij te Keulen bij de philosophische faculteit (facultas artium) ingeschreven en in de Bursa Cucana gehuisvest, behaalde aldaar in 1553 den graad van magister artium en werd 1 Juli 1555 lector van het Gymnasium Cucanum of Tricoronatum, dat aan de Bursa behoorde. In die waardigheid

1) In 1560 was heer Herman Strycker „vicarius et possessor altaris beatmae Mariae et Sarum Agnetis, Catharinae, Caeciliae et omnium aliarum Virginum in Parrochiali Ecclesia St Michaelis Zwollensis", volgens verplichtende mededeeling van den Eerw. heer Velthuysen, kapellaan te Kampen.

2) Het is uitgegeven in de Bijdragen tot de Geschiedenis van Overijssel, dl. V, blz. 66. Vgl. echter ook Van Hattum, a. w., dl. II, blz. 430.

3) Blz. 30.

bleef hij echter slechts kort. Jacob Leich, die aan het hoofd van het gymnasium stond, werd reeds het volgende jaar om zijn naar ketterij riekende gevoelens afgezet, en door meerdere professoren, ook door Moded, vrijwillig gevolgd [1]). In zijn *Apologie* van 1567 getuigt deze, dat hij op dat tijdstip nog maar „een halve ketter" was.

Terwijl hij als lector aan het Gymnasium verkeerde, had hij vergeefsche poging gedaan om te Zutfen tot rector van de Latijnsche school beroepen te worden [2]), blijkens een brief van zijn hand van 15 November 1554, in het Zutphensche archief bewaard en afgedrukt door Brutel de la Rivière [3]).

In welk jaar hij te Zwol wegens zijn gevoelens in moeilijkheid geraakt is, zoodat hij van daar de wijk nam, gelijk hij in zijn *Apologie* zonder opgaaf van tijd verhaalt, laat zich tot nog toe slechts gissen. Misschien kort na zijn vertrek uit Keulen.

Tusschen het jaar 1558 en 1559 heeft hij, insgelijks volgens zijn zeggen in de *Apologie*, te Kopenhagen een weinig tijds geresideerd. Maar voordat hij daarheen vertrok, was hem iets bijzonder gewichtigs te Utrecht overkomen. Als wij den tekst der *Apologie*, gelijk hij geïnterpungeerd staat, voor juist hielden, zouden wij die gebeurtenis tot het jaar 1559 moeten brengen; maar de interpunctie is stellig verkeerd: „Anno LIX" behoort nog tot den voorafgaanden zin, en de nieuwe zin begint met: „Ontrent anderhalf iaer te voren tot Wtrecht". Dit wordt reeds door den zinbouw aan de hand gedaan, en afdoende bewezen door de omstandigheid, dat Sonnius, die in het geval een rol speelt, den 25sten Maart 1558 uit Utrecht voor goed vertrokken en naar Rome, als afgevaardigde des konings, op reis gegaan is [4]). Het gebeurde verhaalt hij aldus: „Ontrent anderhalf iaer te voren tot Wtrecht ghevanghen zijnde door verraderie van twee Jesuwytersche vrouwen int reysen, heb ick vrymoedelijck voor allen gehandelt ende opentlijck den ganschen bras des Pausdoms versaket, also dat Sonnius met zyne consoorten achterghebleven zijn met my te spreken, hoewel het my van des Coninchlycke Maiesteits wege by den Commissarissen ende Procureur generael

1) Dit een en ander is uit echte bescheiden door Dr. Krafft bekend gemaakt (een poos nadat Brutel de la Rivière geschreven had) in de hier te lande weinig bekende Theologische Arbeiten aus dem rheinischen wissenschaftlichen Prediger-Verein, Bd. IV, S. 122, en daaruit voor het grootste gedeelte overgedrukt door Sepp in zijn Polemische en Irenische Theologie, blz. 105.

2) Dit werd later door Fruin onjuist geacht; vgl. het Naschrift hierachter. (N. v. d. R.)

3) Blz. 9–11 van zijn proefschrift.

4) De Ram, Sonnii ad Viglium Epistolae, p. XV.

belovet was. De Heere heeft my door wonderlicke middelen wtgeholpen, also dat ick oock van daer gevloden ben". — Waarschijnlijk is hij terstond daarop, om goede redenen gelijk wij zien, naar buitenslands, naar Denemarken, gevlucht. Bij zijn terugkeer, in 1559, werd hij weer te Zwol of in die buurt opgemerkt en vervolgd. Hij zegt, altijd in zijn *Apologie*, hiervan: „Oock eenmael, als sy my in handen hadden door de begheerte van den Graave van Arenberch, die my begheerde levendich oft doot te hebben, (ben ik) ontloopen, anno LIX".

Van dien tijd af heeft hij zich bij voorkeur te Antwerpen, in Brabant en in Vlaanderen opgehouden en op een aantal plaatsen in het geheim gepreekt. Hij wordt gezegd meegewerkt te hebben aan het opstellen van de *Confession de Foy*, in 1561 voor het eerst verbreid. In 1562 of daaromstreeks moet hij een synode hebben bijgewoond, waarvan een belangrijk bericht voorkomt in de *Werken der Marnix-Vereeniging* [1]). Een en ander heeft Brutel de la Rivière nauwkeurig geboekt. Sedert hij schreef, is buitendien nog dit aan den dag gekomen, dat Moded ook meermalen op het huis te Batenburg geherbergd is en daar voor de vrouwe en haar vermaarde zonen gepredikt heeft [2]). Toen het jaar 1566 aanbrak, was hij tijdelijk te Genève. Zeker is hij op het eerste hooren van hetgeen er in Nederland op kerkelijk en politiek gebied gaande was, in allerijl derwaarts gereisd. Welk een bedrijvig deel hij aan de gebeurtenissen van dat verdere jaar genomen heeft, is wereldbekend [3]).

Het bovenstaande was reeds ter perse, toen ik door de goedheid van den Eerwaarden heer Velthuysen een afschrift ter inzage ontving van den brief van 1560, dien ik boven [4]) aanhaal. Dat stuk brengt het vermoeden, door mij geopperd, tot gewenschte zekerheid, en bewijst dat de kapellaan-vicaris Strycker onmogelijk dezelfde kan zijn als Moded. Immers er blijkt uit, dat de vicaris toentertijd vergiffenis van zijn kerkelijke overheid verworven had en door haar in het genot van zijn vicarie werd gehandhaafd. De officiaal van den proost en aartsdiaken van St. Lebuinus te Deventer verbiedt namelijk bij dien brief, van Maandag 4 Maart

1) Serie I, dl. I, blz. 268.

2) Zie de Correspondance de Granvelle, t. I, p. 91, 92, 671, 673.

3) Zijn persoon beschreven bij Burgundus, p. 213; ook bij Broer Cornelis in diens Sermoenen. Hoe de oude Hooft over hem dacht, is te zien in diens Memorien, blz. 42.

4) Blz. 318, noot 1.

1560, dat men hem, heer Strycker, die „vir eruditus et discretus" genoemd wordt, in het innen zijner inkomsten verhinderen zal: „ne se intromittant percipiendis fructibus supradictae vicariae et eorum perceptionem praefato magistro Hermanno Strycker impediant". Nu zagen wij, dat stellig vóór dit jaar, en hoogstwaarschijnlijk reeds sedert 1557, Moded zich te Utrecht openlijk als ketter had verklaard en de straf, die hem daarvoor wachtte, slechts door de vlucht ontgaan was. Is het denkbaar, dat zoo iemand door den officiaal te Deventer in bescherming zou zijn genomen?

Even krachtig spreekt in denzelfden geest een andere brief, mij te zelfder tijd door den heer Velthuysen bezorgd. Hij is uit Utrecht geschreven door den vicaris Jacobus Wtten Eng den 10[den] Januari 1558, dus juist op den tijd, toen daar ter stede Moded (indien althans mijn verbetering van de interpunctie in de *Apologie* wordt aangenomen) gevangen zat en verhoord werd, en die brief is gericht aan „circumspecto et provido domino Hermanno Strycker", en handelt over zijn misslag, om het heilige Sacrament onder beide gedaanten uit te deelen, op vriendelijk bestraffenden toon. Dat de vicaris zich van het vergrijp heeft weten te verontschuldigen, vergiffenis heeft bekomen en twee jaren later weer in het bezit zijner vicarie was, hebben wij vernomen. Ondertusschen zwierf Moded als gereformeerd predikant in Denemarken en in Nederland rond. Aan beider identiteit zal na dit alles wel niemand meer gelooven.

(Archief voor Nederl. Kerkgesch., dl. V, blz. 336 vlg.)

NASCHRIFT.

(1897.)

Ik heb in mijn stuk over *Herman Strycker, een ander dan Moded*, uit de biografie van Moded eenige voorvallen uitgemonsterd, die blijkbaar niet hem, maar een neef en naamgenoot van hem, overkomen waren. Later aan het licht gebrachte bescheiden hebben mij te dien opzichte in het gelijk gesteld. Maar zij hebben mij tevens doen inzien, dat ik nog niet ver genoeg gegaan was. Ik was namelijk blijven onderstellen, dat Moded dezelfde Hermannus

Strycker Swollensis was, die den door Van Vloten ontdekten en door Dr. Brutel de la Rivière in zijn proefschrift afgedrukten brief van 15 November 1554 geschreven had, om te solliciteeren naar de betrekking van rector of praeceptor aan de Zutphensche school. Maar door de verplichtende hulpvaardigheid van den heer B. P. Velthuijsen werd ik kort daarna opmerkzaam gemaakt op een kleine verhandeling van Mr. J. J. van Doorninck, in de *Zwolsche Courant* [1]) geplaatst, over *Moded en Phoconius*, waaruit ik geleerd heb (hoewel de schrijver zelf dit niet had bemerkt), dat de sollicitant naar de Zutphensche betrekking een derde Herman Strycker is geweest, wel te onderscheiden zoowel van den beruchten predikant als van den Zwolschen kapellaan. Immers de sollicitatie is niet te vergeefs geweest, maar heeft ten gevolge gehad, dat magister Hermannus leeraar aan de Zutphensche school geworden is en dit ambt ettelijke jaren heeft waargenomen. Aan het hoofd der school stond tijdens hij er leeraar werd een man van zekere vermaardheid, Joannes Guilielmi Phoconius, op wiens vriendschap en bescherming hij zich ook in zijn brief aan de scholarchen beroemt. Met dezen en met zijn beide naamgenooten had hij gemeen, gelijk met zoo vele andere uitstekende tijdgenooten, dat hij de opkomende reformatie in de Kerk was toegedaan; en toen de geestelijkheid al scherper en scherper op de ketterijen ging acht geven, ontging ook zijn onrechtzinnigheid haar aandacht niet. Uit de door Van Doorninck meegedeelde bescheiden, aangevuld met andere die al vroeger in het licht waren gegeven, komen wij te weten, dat zijn patroon Phoconius in 1557 naar Deventer geroepen werd en daar als pastoor werkzaam was, totdat hij er, op nog jeugdigen leeftijd, in Februari van het jaar 1560 overleed. Hij, Strycker, was met den overledene steeds op vriendschappelijken voet blijven verkeeren, en gaf na zijn overlijden op den naam van Phoconius een boekje uit, niet vrij van kettersche denkbeelden, waarvan men te Zwol meende te weten dat hijzelf de auteur was, althans voor een voornaam gedeelte. Dat haalde hem een vervolging op den hals, waarvan de blijken in verschillende registers van het Zwolsche archief worden aangetroffen, maar de uitkomst niet beschreven staat. Ik voor mij zou meenen, dat het bij een meer of min langdurige hechtenis zal gebleven zijn, op grond van een, ik erken het, niet zeer duidelijk verhaal in het dichterlijk

1) Als N°. XXV van zijn Uit Overijsels verleden.

Epitaphium, dat Pithopaeus op hem schreef en Revius [1]) overdrukte, waarin gezegd wordt, nadat er geklaagd is over den laster, die den waardigen man bij zijn leven ook al niet ontzien had:

„Insidiis famulum structis et ab hoste periclis
Hac Deus eripuit sors ratione suum".

Het komt mij voor, dat deze „famulus", dien God aan de lagen en slagen van zijn vijanden deed ontkomen, waarschijnlijk Herman Strycker zal geweest zijn, die tijdens de vervolging kortaf „schoelmeyster tZutphen geweest" genoemd wordt, en wellicht zijn patroon naar Deventer vergezeld had. Zijn verdere lotgevallen blijven ons volstrekt onbekend en gaan ons ook weinig aan. Alleen ter wille van Moded houden wij ons een oogenblik met zijn naamgenooten op, om niet wat hun gebeurd is te vermengen onder de levensbijzonderheden van den te recht vermaarden man.

Dat de verwarring van hem met zijn (evenals hij, doch in geringere mate onrechtzinnige) naamgenooten al bij zijn leven begon, bemerkte ik onlangs met eenige verwondering uit een brief van den burgemeester van Antwerpen, Jan van Immerzeele, aan de regeering van Gent, 19 September 1566 [2]), waarin o.a. gezegd wordt, dat Moded „gheboren is van Zwoll, ende aldaer canonick ofte capillaen gheweest hebbende, ende gheleden acht off thien jaeren zijn eerste misse ghesongen ende ghedaen heeft". Dus wist Immerzeele reeds niet den aartsketter van den betrekkelijk onschuldigen kapellaan te onderscheiden.

(Archief voor Nederl. Kerkgesch., dl. VI, blz. 393/4.)

---

1) Daventria, p. 326.
2) Afgedrukt in een opstel van Allard, in Studiën op Godsd. gebied, dl. XLVIII, blz. 349.

BAKHUIZEN'S STUDIEN EN SCHETSEN.

I [1]).

(1861.)

De goede gewoonte, bij Engelsche en Fransche schrijvers in zwang gekomen, om hunne in tijdschriften verstrooide opstellen, tot een boek bijeengevoegd, opnieuw uit te geven, begint tegenwoordig ook bij ons op te komen. Voor weinige maanden ontvingen wij de *Historische Schetsen* van Thorbecke; thans biedt ons Bakhuizen van den Brink zijn *Studiën en Schetsen* aan.

Welk een verschil tusschen die twee, overigens gelijksoortige boeken! De *Schetsen* van Thorbecke zijn, wat haar titel belooft, niet-uitgewerkte teekeningen, bloote omtrekken, maar van breede grootsche historische tafereelen. Met het uitwerken van een dier schetsen, zooals zij door den meester zijn aangelegd, zou een kunstenaar van den tweeden rang fortuin maken. De tijd van Jan de Witt, van Slingelandt, van onze staatshervorming, naar de schets van Thorbecke door een geoefende hand geschilderd, zou een historische schilderij worden van een kracht en waarheid, als onze literatuur er nog weinige bezit.

In de *Schetsen* van Thorbecke erkennen wij het werk van den staatsman en van den hoogleeraar tevens. Den staatsman is het minder te doen om de toevallige omstandigheden, waaronder de feiten zijn voorgevallen, al erkent hij dat daardoor die feiten in zekere opzichten bepaald en gewijzigd zijn: het wezenlijke dier

---

1) Naar aanleiding van: Studiën en Schetsen voor Vaderlandsche Geschiedenis en Letteren, uit vroegere opstellen bijeenverzameld door R. C. Bakhuizen van den Brink. 1ste deel, 1ste Stuk. Amsterdam, Frederik Muller, 1860.

feiten, hun oorzaak en gevolg, hun noodzakelijkheid, ziedaar wat hij zoekt te begrijpen en voor te stellen. De verbeelding, die de feiten inkleedt en kleurt, is hem vreemd. Zijn verstand tracht te ontleden en als in de structuur der geschiedenis door te dringen. Zijn studie gelijkt die van den physioloog-anatoom, die op het cadaver de wetten van leven en dood zoekt te ontdekken. Want gelijk de physioloog bij de lijkopening niet slechts aan de historia morbi van den gestorvene denkt, maar ten behoeve der levenden zijn geneeskunde poogt te volmaken, zoo zoekt de staatsman in de geschiedenis minder bevrediging zijner weetgierigheid dan volmaking zijner politiek. Hij laat het aan dichterlijke vernuften over het verledene om het verledene te schilderen; hij schetst het verledene ten nutte van het tegenwoordige. En daarom kiest hij zich ter behandeling die tijdperken uit, die in politieke leering voor onzen tijd het rijkste zijn.

In de wijs van behandeling erkennen wij tevens den hoogleeraar, die in weinige uren zijn hoorders over het uitgestrekte veld der geschiedenis geleiden moet. Wil hij alles doen opmerken wat zich merkwaardigs aan hem voordoet, hij zal te langzaam vorderen en in den bepaalden tijd niet komen waar hij eindigen wil. Hij vraagt zich gedurig af, niet: wat kan ik hiervan zeggen, maar: wat kan ik zonder schade verzwijgen. Om de hoofdzaak is het hem te doen, de bijzaken mogen zijn hoorders zich zelven eigen maken. Zoo neemt zijn voordracht vanzelf den vorm eener schets aan, die aanvulling behoeft maar ook gemakkelijk aan te vullen is.

Bakhuizen heeft zich in geen staatkundige, in geen onderwijzersbetrekking gevormd. Hij is archivaris, en altijd in archieven en bibliotheken met philologische en historische nasporingen bezig geweest; zijn *Studiën* dragen daarvan de onmiskenbare bewijzen. Verwacht van hem geen losse schets van een geheel tijdvak. Zijn weetgierigheid is niet bevredigd door den omtrek alleen, zelfs niet door een uitgewerkte teekening; de uitvoerigste photographie, waarop zelfs is afgebeeld wat alleen het gewapend oog erkennen kan, voldoet hem nauwelijks, hij wil ook de kleuren in haar fijnste schakeeringen teruggegeven zien. Vandaar dat hij meest over een en hetzelfde onderwerp schrijft. Hoewel in ieder tijdvak onzer geschiedenis vertrouwelijk te huis, pleegt hij toch slechts een enkel te behandelen. Want slechts dit eene doorgrondt hij, zooals hij vordert dat een schrijver zijn onderwerp doorgronden zal. Zooals hij den oorsprong en de eerste tijden van onzen opstand tegen Spanje kent, kan een geschiedkundige slechts enkele

niet al te uitgebreide tijdvakken kennen. Van al de handelende personen weet hij de genealogie, de lotgevallen, het karakter; van alle steden de lokale geschiedenis: zijn kennis van de algemeene geschiedenis van het land berust op de nauwkeurige kennis van een ongeloofelijk aantal bijzonderheden.

Bij weinige geschiedschrijvers vindt men de beide eigenschappen vereenigd, wier vereeniging juist het kenmerk is van het historisch talent van Bakhuizen. Er zijn er die altijd en als van zelf afdalen in de diepte en de wortels der geschiedenis nasporen tot ver onder den grond. Maar zij verliezen zich meestal in die nasporing en keeren nooit terug tot den stam. Zij weten uit hun studie geen resultaat te trekken, dat hun moeite waard is. Anderen daarentegen zijn tevreden met hetgeen zich boven den grond aan hun oog voordoet; te wroeten naar den wortel staat hun tegen, zij beschrijven wat zij zien en wat zij niet zien trachten zij te raden; hun scherpzinnigheid moet te hulp komen, waar hun gebrekkige studie te kort schiet. Maar Bakhuizen vereenigt in zeldzame mate de lust in het nasporen met de gaaf van combineeren. Hij begeeft zich gaarne in détails, maar hij verliest er zich nooit in. Hij legt de grondslagen voor ons bloot, om ons te doen zien op hoe hechte basis hij bouwt. Maar nooit vergeet hij dat de grondslag slechts om het gebouw is, en op zichzelf geen nut en geen waarde heeft.

Daarom achten wij de *Studiën* van Bakhuizen voor hen, die zich tot geschiedkundigen vormen willen, bovenal nuttig. Zij behooren tot die „exemplaria", die men „nocturna manu et diurna" doorbladeren moet. De recensie van de tijdschriftartikelen van Van Hall en Groen van Prinsterer over Brederode (het tweede stuk in den bundel) is een model van historische kritiek, een voorbeeld van vruchtbare geschiedvorsching. De lezing van zulk een stuk is zeker voor het groote publiek niet onderhoudend; maar voor den student is het een waar genot, zulk een onderzoek te volgen en voor zich zelven te herhalen. Met dien leiddraad in de hand tot de bronnen der geschiedenis door te dringen, zelf er uit te putten, zelf ze te beproeven, te vergelijken en haar waarde te bepalen, en daarbij onze eigen bevinding voortdurend te toetsen aan het oordeel van den gids, op wien wij ons verlaten kunnen, is een hoogst nuttige oefening. Ieder, die dat bij eigen ervaring getuigen kan, zal zich met ons verheugen dat die studiën, tot nog toe in *De Gids* verholen, thans binnen het bereik van allen gebracht zijn.

Evenwel, wij willen het niet ontveinzen, dat de welbekende stukken ons minder behaagden, nu wij ze in den netten herdruk herlazen, dan toen wij ze vroeger in de oude jaargangen van *De Gids* bestudeerden. Toen waren wij ons bewust, dat wij opstellen van 1845 en 1846 voor ons hadden, en naar die data beoordeelden wij ze natuurlijk. Maar thans valt het ons moeilijk de gedachte van ons te weren, dat wij een nieuw boek in handen hebben, en onwillekeurig stellen wij onze eischen hooger. Toen bemerkten wij aan alles, dat de schrijver in het buitenland verstoken was van de noodige boeken, vluchtig ter neer schreef wat hem voor den geest stond, en wij stootten ons daarom niet aan de druk- en stijlfouten, aan de onjuiste citaten, aan de onbewezen stellingen, die in de omstandigheden, waaronder de stukken geschreven werden, onvermijdelijk waren. Maar thans, hoewel vele dier gebreken weggenomen zijn, hinderen de overgeblevene ons des te meer. Zeker, het was onmogelijk het oorspronkelijke karakter van die oude opstellen te bewaren en ze toch op de hoogte der hedendaagsche wetenschap te brengen. Wijselijk, meenen wij, heeft de schrijver zich voorgenomen bij het herzien der stukken te ignoreeren al wat sedert hun eerste uitgaaf ter opheldering der behandelde onderwerpen ontdekt en in het licht gegeven is. Anders zou hij zooveel te wijzigen en toe te voegen hebben gehad, dat de oude stukken geheel nieuw geworden zouden zijn.

Maar in enkele gevallen had hij toch wel, in een noot, den lezer mogen waarschuwen tegen de onjuiste beweringen in den tekst. En in dien tekst zelven zou nog veel te verbeteren zijn geweest zonder het oorspronkelijk karakter der stukken te schenden. Waarom, b.v., in de aanhalingen uit de *Apologie* van prins Willem, het Fransch niet hersteld in de plaats der Latijnsche vertaling, die de schrijver, in het buitenland, bij gebrek aan het oorspronkelijk, wel had moeten gebruiken, maar die in den herdruk zonder eenige reden behouden is. In het algemeen is er aan deze nieuwe uitgaaf weinig zorg besteed. De onnauwkeurige citaten zijn onveranderd gebleven. De stijl is wel hier en daar geretoucheerd, maar te weinig, en de slordige correctie heeft geheele zinnen onverstaanbaar gemaakt. Reeds op de eerste bladzijde moet men emendeeren en een overtollig „gelijk" schrappen, eer men begrijpen kan wat er bedoeld wordt. Daarentegen is op blz. 8 een „niet" uitgevallen, dat niet gemist kan worden. En zoo vervolgens — maar wij zullen geen lijst van drukfouten opmaken; zij zijn toch niet meer weg te nemen. Wij zijn met den

inhoud van het boek te zeer ingenomen, dan dat wij ons niet zouden beklagen over den slordigen vorm, waarin het ons geschonken wordt.

In het eerste deel, het eenige dat tot nog toe verschenen is, staan vier opstellen herdrukt. 1°. *De adel*, eersteling van een reeks *Cartons voor de geschiedenis van den Nederlandschen vrijheidsoorlog* [1]), waarvan de volgende, helaas, alle in de pen zijn gebleven. 2°. *Hendrik van Brederode en Willem van Oranje in 1566 en 1567.* 3°. *Nicolaas de Hames*, een fraaie biographie van een der voornaamste edelen van het Compromis. 4°. *Jacob van Wesenbeke, de publicist van den Nederlandschen opstand.* — Hierachter heeft Bakhuizen een stukje van mij over hetzelfde onderwerp opgenomen [2]). Ik ben hem daarvoor dankbaar: een plaats naast zijn stukken is voor het mijne een eereplaats.

In het tweede deel worden ons nog eenige welbekende verhandelingen toegezegd. Maar daaronder wordt de *Notice sur le dixième denier* niet genoemd. Wij zouden dit zeer ongaarne missen, want het is, naar onze meening, een der belangrijkste stukken, die Bakhuizen geschreven heeft. Veel liever zagen wij af van het opstel over *Andries Bourlette*, dat ons beloofd wordt, aanmerkelijk gewijzigd, „tengevolge mijner eigene ontdekking (zegt Bakhuizen) dat Alfonso d'Ulloa een prulschrijver was, door wiens gezag ik mij vroeger had laten misleiden." Men hield namelijk onder ons dien Alfonso d'Ulloa voor denzelfden persoon als den bekenden veldheer van Alva: ten onrechte, zooals Bakhuizen heeft ontdekt. Maar hij moet wel weten dat die ontdekking voor de literarische wereld niet nieuw is. In een boek als de *Biographie Universelle* van Michaud, dat slechts de gewone traditie herhaalt, kon hij reeds al wat dien Spaanschen veelschrijver betreft, nauwkeurig geboekt vinden.

(Nederlandsche Spectator, 1861, blz. 62 vlg.)

II [3]).

(1863.)

Dit tweede stuk van de vroeger door ons aangekondigde *Studiën*

1) De titel, waaronder deze stukken later, 1891—1898, door de firma Nijhoff in twee deeltjes herdrukt zijn. (N. v. d. R.)

2) Zie Verspreide Geschriften, dl. VII, blz. 111 vlg. en 120. (N. v. d. R.)

3) Naar aanleiding van Studiën en Schetsen over Vaderlandsche Geschiedenis en Let-

en Schetsen is zeker niet minder welkom, nadat het zoo lang op zich heeft laten wachten. Wij waren bijna vergeten, dat wij het nog steeds te goed hadden, toen het, ten slotte onverwachts, verscheen, en ons alleraangenaamst kwam verrassen.

Het zijn oude bekenden, die, in dezen bundel vereenigd, tot ons komen. Wij weten wie zij zijn en wat zij te zeggen hebben. Toch ontvangen wij ze gaarne. Want wat zij zeggen is belangrijk. „Decies repetita placebunt". En zij kondigen zich bovendien als herzien en gewijzigd aan. Laten wij beginnen op hun verandering en verbetering acht te geven.

Andries Bourlette opent de rij. Zoo wij ons niet vergissen is, hij des schrijvers eersteling op het gebied der vaderlandsche geschiedenis; wij meenen hem dat ook te kunnen aanzien. Want meer dan andere draagt hij de blijken van de liefde en trouwe zorg van zijn maker. Meer dan eenig ander is hij herzien, ontdaan van hetgeen hem ontsierde, en met de noodige aanvullingen en toevoegsels uitgerust. Waarschijnlijk is hij in zijn jonge jaren, toen hij nog eengeborene of althans een uit weinigen was, herhaaldelijk onder handen genomen; de talrijke kinderen uit lateren tijd zijn meer veronachtzaamd. De verbeteringen betreffen grootendeels bijzonderheden, in de aanteekeningen vermeld; vele zijn van genealogischen aard: edelen van het Compromis, in de *Archives* voorkomende, worden te recht gebracht en nader bekend gemaakt. Het is zeker geen groote winst, die de geschiedenis daarmee doen kan. Maar wie de waarheid mint en op nauwkeurige kennis gesteld is, verheugt zich in elke terechtwijzing, in elke vermeerdering van zijn wetenschap. Van meer gewicht is de vermelding van het tragische lot van den vader van Andries Bourlette, dat met den levensloop van onzen held ten nauwste samenhangt. De schrijver had er meer partij van kunnen trekken, zoo hij gewild had. In plaats van ze in te schuiven tusschen twee zinnen, wier verband hij zoodoende verbreekt, had hij ze kunnen uitbreiden tot een inleiding, die den indruk van het geheele opstel verhoogd zou hebben. Zooals te wachten was, heeft de lof, aan den geschiedschrijver Alfonso d'Ulloa toegezwaaid, plaats gemaakt voor een juister en billijker waardeering. Doch wij twijfelen, of ook deze waardeering nog wel volkomen juist is. Ulloa is zeker een ander man dan zijn naamgenoot, de officier in het leger van Alva.

---

teren, uit vroegere opstellen bijeenverzameld en herzien door R. C. Bakhuizen van den Brink. 1ste deel, 2de stuk. Amsterdam, Fred. Muller. 1863.

Maar onwaarschijnlijk is het niet dat beiden elkander verwant, misschien na verwant waren, en dat de schrijver gebruik heeft kunnen maken van berichten, hem door den officier verstrekt. Wij achten daarom een kritisch onderzoek naar de waarde van het verhaal van Ulloa, in zijn bijzondere bestanddeelen, niet overbodig.

Het tweede stuk van onzen bundel is de vertaling van de *Notice sur le dixième dénier*, in 1848 in de *Messager des sciences historiques de Belgique* verschenen en in ons land weinig of niet bekend geraakt. Het behoort tot het allerbeste wat de schrijver geleverd heeft. Het verwondert ons daarom, dat hij het bijna zonder eenige verandering voor de tweede maal in het licht zendt. Het is onmogelijk, dat hij er niets in te verbeteren, niets aan toe te voegen zou gevonden hebben, indien hij het nauwlettend had herzien. En zeker het verdiende met voorliefde en met de meeste zorg behandeld te worden. Gelukkig is de vertaling aan goede handen toevertrouwd geweest, en naar den eisch uitgevallen.

In de derde plaats ontvangen wij het opstel over de *Eerste Vergadering der Staten van Holland*, overgedrukt uit het eerste en eenige deel van *Het Nederlandsche Rijksarchief*. Het is verrijkt door een hoogst belangrijk gedenkstuk, sedert de eerste uitgaaf aan den dag gekomen, te weten, de instructie van den Prins, waarmee Aldegonde op die vergadering verscheen. Daaruit blijkt, dat wat door den schrijver oorspronkelijk op rekening der Staten was gesteld, inderdaad voor rekening van den Prins komt, wiens instructie hun de besluiten, die zij namen, in de pen heeft gegeven. Had de schrijver, toen hij zijn verhandeling ontwierp, dit stuk gekend, de loop zijner redeneering zou zeker geheel anders zijn geweest. Hij heeft dien evenwel onveranderd gelaten, en slechts op één punt afgebroken, om plaats te maken voor de bedenkingen, die het nieuw gevonden stuk onweerstaanbaar doet oprijzen.

De bundel wordt besloten met de *Confessie van den moordenaar* (Balthazar Gerard), vroeger, naar wij meenen, in de *Letterbode* geplaatst. De waarde van dit stuk bestaat in het thans daaraan toegevoegde. Een gelukkige vondst heeft ook hier den schrijver in staat gesteld, zijne bewering te staven met de bewijsstukken, die tot nog toe voor verloren waren gehouden [1]). De confessie van den moordenaar en het verslag der verhooren worden ons thans naar het oorspronkelijk voorgelegd; al wat dienen kan om den

1) Vgl. over een en ander: Verspr. Geschr., dl. III, blz. 78 vlg. (N. v. d. R.)

misdadiger en de drijfveeren, die hem bewogen, te doen kennen, schijnt eindelijk aan het licht gebracht. Niemand, die meer verlangde of althans durfde hopen. Maar boven verwachting dient het geluk. Na de uitgave van dezen bundel is nog een stuk aan den dag gekomen, zeker niet minder belangrijk dan de vorige, de valsche getuigenis namelijk door den misdadiger, onder den naam van François Guyon, afgelegd, ten einde zich het vertrouwen van den Prins te verwerven. Het is spijtig, dat dit stuk eenige weken te laat gevonden is, het zou bij de overige hier juist op zijn plaats zijn geweest. En wie weet of de schrijver zich nu nog niet zal gaan verbeelden, dat hij met het uitgeven van zijn bundel te haastig geweest is, en liever nog wat had moeten wachten. Als dit het gevolg van de vondst moest wezen, zouden wij haar liever gemist hebben. Gelukkig geeft de *Nederlandsche Spectator* het middel aan de hand om het ontbrekende in den bundel bekend te maken. Wij willen den schrijver uitnoodigen het onuitgegeven stuk daar te laten afdrukken [1]): zoo komt het ter kennisse van het publiek, dat in zulke zaken belang stelt.

Over de eigenaardige verdiensten van de historische studiën van den schrijver hebben wij uitgeweid, toen wij vroeger het eerste stuk aankondigden. Wij hebben bij het toen gezegde niets te voegen. Voor den geschiedschrijver zijn de *Studiën en Schetsen* uitmuntende bouwstof, of liever nog, zij zijn, waarvoor zij zich uitgeven, cartons, die hij maar heeft na te schilderen. Motley heeft getoond, hoeveel partij er als zoodanig van te trekken is. Maar in ons oog hebben zij nog hoogere waarde als voorbeelden van historische navorsching en kritiek, als proeven van de methode, die de wetenschappelijke geschiedvorscher volgen moet. Geen betere leerschool voor den student in de historie dan die hem hier geopend wordt. Mogen velen er met dezelfde oplettendheid en met dezelfde vrucht te leer gaan, als steller dezes zich bewust is gedaan te hebben.

(Nederlandsche Spectator, 1863, blz. 210 vlg.)

---

1) Dit is werkelijk geschied, maar niet door Bakhuizen, doch door mr. L. Ph. C. van den Bergh, in Ned. Spect., 1863, blz. 211 vlg. (N. v. d. R.)

KERVYN'S HUGUENOTS ET GUEUX [1]).

(1885.)

Het is op verlangen van Kervyn de Lettenhove zelf, dat zijn werk wordt besproken. Met die bedoeling heeft hij aan de redactie van *De Nederlandsche Spectator* een exemplaar er van toegezonden. Deze verzocht mij de taak op mij te willen nemen. Ik nam de uitnoodiging aan en kwijt mij van mijn belofte.

Behoef ik te zeggen dat ik niet op zulk een aanleiding gewacht had om de zes deelen, die elkander snel zijn opgevolgd, bij hun verschijnen te lezen en te bestudeeren? Het werk van Kervyn is zoo merkwaardig, èn om zijn strekking èn vooral om de gedeeltelijk nog onuitgegeven bescheiden, waaruit het is saamgesteld, dat geen beoefenaar onzer geschiedenis het ongelezen en ongebruikt zal laten. Ik heb er nut en genoegen tevens uit getrokken. Hoe vaak ik mij ook met het door den auteur behandelde tijdvak had bezig gehouden, het verdroot mij geenszins het nog eens onder zijn leiding na te gaan, want telkens maakte hij mij op nog niet opgemerkte bijzonderheden aandachtig of hield mij staande bij punten, van waar uit gezien de gebeurtenissen zich anders vertoonden dan ik gewoon was ze mij voor te stellen. Doorgaans kon ik mij met zijn beschouwing en beoordeeling niet vereenigen, maar ook in die gevallen had ik hem te danken voor de aanleiding tot hernieuwd nadenken en onderzoek, die hij mij gaf.

Om zijn boek te kunnen schrijven, heeft de auteur zich een verbazenden voorarbeid in archieven en bibliotheken te Brussel,

1) Les Huguenots et les Gueux (1560—1585), par M. le baron Kervyn de Lettenhove. Bruges, 1883—1885. 6 vol.

in Den Haag, te Parijs, te Londen, waar niet al? moeten getroosten. Een overstelpende massa bouwstof, zoodoende vergaderd, heeft hij vervolgens met een niet minder groote massa, die anderen vóór hem verzameld en gedeeltelijk bearbeid hadden, tot een geheel moeten verbinden. Om een en ander te ondernemen en tot een goed einde te brengen, werden een buitengewone werkkracht en volharding vereischt, en bovendien een bijzondere ingenomenheid met het onderwerp, die wel een hartstocht verdient te heeten.

Van zulk een hartstochtelijke ingenomenheid legt dan ook de korte, doch bondige en rondborstige voorrede al dadelijk getuigenis af. „Le XVIe siècle où la Foi, antique base du droit aussi bien que de la liberté, fut ouvertement reniée, où le trouble des idées trouva de toutes parts un écho dans la violence des faits, restera à jamais, par ses luttes cruelles et sans cesse renaissantes, une ère voilée de deuil.... Il semble que la société ébranlée par ces profondes secousses tremble encore depuis trois siècles sur ses fondements. Elle est en proie aux mêmes disputes; elle subit les mêmes attaques aussi redoutables et aussi ardentes.... La Révolution s'est établie à titre permanent dans l'histoire moderne. Non seulement elle conspire et agit; mais elle parle et écrit, et ses apologistes ne sont pas moins habiles à célébrer ses triomphes que ses séides pour les préparer.... Cependant la vérité historique n'a point perdu ses droits. Il importe qu'elle remette en lumière les desseins secrets, les passions, les intérêts, qu'elle rétablisse les faits accomplis sous ces influences diverses et que sans complaisance coupable pour ceux à qui incombait la défense de la société, elle fasse mieux connaître ceux qui, en l'ébranlant, écoutaient surtout leur ambition et leurs convoitises".

Ziedaar de overtuiging, de gloeiende overtuiging, onbewimpeld beleden, die den auteur de pen in de hand heeft gegeven. Ziedaar meteen het doel van zijn schrijven erkend en het plan van zijn boek in de hoofdtrekken geschetst. De gebeurtenissen wijken op den achtergrond; op de drijfveeren, die partijen en hoofdpersonen bewogen, moet het volle licht vallen, ten einde het blijken moge, wat voor den schrijver aan geen twijfel onderhevig is, dat het recht en de waarheid aan de zijde waren van hen, die het oude geloof en de oude toestanden verdedigden en geenszins bij de bestrijders der Kerk en der gevestigde orde. Zoo hevig is de afkeer, dien de schrijver voor dezen koestert, dat hij zich niet ontziet te zeggen: „Si dans les Pays-Bas on a voulu recém-

ment honorer la mémoire des Gueux en faisant revivre leur nom, nous ne pourrons jamais nous résoudre à saluer comme nos ancêtres ceux qui envahissaient nos hôtels-de-ville, qui pillaient nos cathédrales, qui anéantissaient le même jour les monuments vénérés du culte et les chefs-d'oeuvre des arts." Dit is waarlijk stout gesproken: de Geuzen uitgebannen uit de gemeenschap van het Belgische volk, geen plaats hun gegund onder het voorgeslacht! Voor het gemoed en het verstand van dezen geschiedschrijver zijn zij, die in de 16de eeuw den Roomschen eerdienst als paapsche afgoderij verguisden, zij mogen op Belgischen grond geboren en gestorven zijn, toch geen Belgen, maar vreemde indringers.

Wij zijn het allen eens, dat een boek beoordeeld moet worden naar den tijd van zijn ontstaan. Ik voeg aan deze erkende waarheid een andere toe, die niet zoo algemeen wordt nageleefd, dat men het boek ook beoordeelen moet naar het standpunt, waarop de schrijver zich heeft geplaatst. Wie het werk, waaraan Kervyn zooveel arbeid te koste heeft gelegd, versmaden zou, omdat de schrijver betuigt in hooge mate partijdig te zijn, zou op het minst voorbarig handelen. Neen, wij aanvaarden het boek, dat Kervyn ons aanbiedt, na het in zijn *Avant-propos*, dat ik in de hoofdzaak uitschreef, gekenteekend te hebben, voor hetgeen het zijn wil, een partijschrift, een pleidooi, met gedeeltelijk nieuwe bescheiden voorzien, en wij stellen het geen andere eischen, dan die wij recht hebben aan een pleidooi te stellen. Zoo, geloof ik, handelen wij billijk en tevens naar den wensch van den schrijver. Als hij aan het einde van zijn voorrede zegt: „L'impartialité, qui n'est autre chose que le culte sincère de la vérité, ordonne d'interroger tous les témoignages, et ce n'est qu'après les avoir comparés, qu'il est permis de les juger," dan kan hij onder onpartijdigheid niet verstaan wat wij met dat woord aanduiden [1]); hij bedoelt wat wij kortaf eerlijkheid plegen te noemen; en wat hij „juger" noemt is niet het eindvonnis van den rechter, maar de conclusie van den pleitbezorger. Wij hebben dus niet te onderzoeken, of zijn vonnis naar recht is gewezen; wij vragen alleen of zijn pleidooi eerlijk is gevoerd, of het de feiten voorstelt gelijk zij gebeurd

1) Kervyn zeide in 1881 (Bulletins de l'Acad. Royale, 3me Série, t. I, p. 668): „Selon moi l'impartialité dans un jugement historique sur le XVIde siècle consiste à proclamer d'une part la sombre et cruelle politique de Philippe II représentée aux Pays-Bas par le Duc d'Albe, d'autre part l'ambition et les intrigues du Prince d'Orange, renouvelant sans cesse, dans un interêt personnel, toutes les agitations et toutes les discordes." Vgl. zijn opstel Le Prince d'Orange, in Bulletins 3me Série, t. II (1881), p. 144—195.

zijn en in het verband waarin zij voorvielen, inzonderheid en bovenal of het voor zijn beweren in de bescheiden, waarop het zich beroept, den steun vindt dien het voorgeeft.

Ik zou boekdeelen vol moeten schrijven, wilde ik dit onderzoek over het geheele werk uitstrekken. Dit wordt natuurlijk niet van mij verlangd. Ex ungue leonem. Ik wil mij bepalen tot het eerste deel, tot het tijdperk dat aan het schrikbewind van Alva voorafgaat. Ik doe dit te liever, omdat ik waarlijk van gevoelen ben, dat deze ééne proeve den juisten maatstaf aangeeft ter beoordeeling van het gansche omvangrijke werk.

In dat gedeelte van zijn werk, waartoe wij ons bepalen, is het vooral de prins van Oranje tegen wien het pleidooi gericht is. „Dans le mouvement politique qui se manifeste aux Pays-Bas, le premier rôle est réservé au prince d'Orange", zoo begint onze schrijver het vierde deel van zijn vierde hoofdstuk. Niemand zal de juistheid der uitspraak betwisten, indien wij al de 25 jaren, die de schrijver ter behandeling heeft gekozen, van 1560 tot 1585, als een geheel samenvatten en overzien; maar is het ook reeds waar van de jaren tusschen 1560 en 1564 op zich zelf genomen? Ik geloof niet in die mate, waarin onze schrijver het beweert. In zijn verhaal is het altijd de Prins die handelt en wien de overigen slechts volgen; de Prins is de aanstoker van wat allen gezamenlijk doen. Het komt mij voor dat dit uit de bescheiden niet blijkt, en dat de verantwoordelijkheid ten onrechte op den Prins bij voorkeur, en bijna met uitsluiting van anderen, gelegd wordt. Even ongegrond acht ik het den Prins reeds in dat tijdvak de inzichten en bedoelingen toe te kennen, die hij later onder andere omstandigheden ongetwijfeld heeft gehad, en daaruit daden te verklaren, die zich natuurlijker verklaren laten uit drijfveeren, welke men recht heeft toen ter tijd bij hem te onderstellen.

In 1560 beroemde zich de Prins, zoo vaak het te pas kwam, een gehoorzaam onderdaan van zijn koning en een geloovig zoon der Kerk te zijn. „Cette conduite et ce langage étaient-ils sincères?" vraagt de schrijver en hij antwoordt meteen: „On peut en douter" [1]). De gronden echter van dien twijfel, die nu reeds dadelijk al wat de Prins in het vervolg doen zal in een dubbelzinnig licht stelt, komen mij volstrekt ongenoegzaam voor; ik

1) P. 131.

deel ze hier mee om een ieder te laten oordeelen. De Prins was niet in alle opzichten tevreden met de behandeling, die hij van den koning ondervond; ook vervolgde hij de ketters in zijn stadhouderschap niet van harte. Verder, wat ook Elisabeth misdoen mocht, hij hield vol, dat men tot geen prijs de handelsbetrekkingen met Engeland moest afbreken. Hij won zich de gunst der landgenooten door voor de verwijdering der Spaansche troepen te ijveren, en die der abten door hun partij te trekken tegen de nieuwe bisschoppen. Is er, vraag ik, in dit alles iets wat zich met de betuigde gehechtheid aan koning en Kerk niet rijmen laat? Blinde gehoorzaamheid had de Prins noch aan de wereldlijke, noch aan de kerkelijke overheid beloofd. En dachten en handelden zijns gelijken, de groote heeren van Nederland, anders dan hij? Zoo niet, waarom dan alleen zijn betuigingen en niet de hunne in twijfel getrokken? Daarom kunnen wij ook den schrijver het recht niet toekennen tot zijn slotsom: „c'est une politique habile peut-être, mais une politique à double face. Il est des apparences qu'il faut conserver, des traditions que l'on ne peut brusquement abjurer: à chaque pas la ligne à suivre se modifiera selon les temps et selon le succès" [1]). Ongetwijfeld, met de veranderde tijden zal de Prins, en hij waarlijk niet alleen, van houding en gedrag veranderen. Maar waar ligt het bewijs, dat hij niet gelijkelijk van zienswijs veranderd is? Waar het bewijs, dat hij nu reeds dacht zooals hij later, als de tijden veranderd zijn zullen, denken zal? En zoo hiervoor geen bewijs gegeven kan worden, staat het dan een geschiedschrijver vrij, uit verraderlijke bedoeling te verklaren wat zonder zulke verklaring zeer begrijpelijk is? „Le sentiment général", zegt onze schrijver Renon de France na, „était la crainte de voir les Pays-Bas dépouillés des institutions qui, pendant une longue suite de siècles, avaient fait leur gloire et leur prospérité et ravalés au rang des provinces espagnoles conquises sur les Maures" [2]). Als deze bezorgdheid inderdaad zoo algemeen was, waarom zal men haar dan ook niet als een beweegreden van 's Prinsen gedrag erkennen, gelijk hij in zijn verweerschriften verklaart dat zij was? En als het wantrouwen, gelijk de ondervinding bewezen heeft, maar al te gegrond was, waarom dan daden van voorzorg veroordeeld, die er natuurlijk en bijna noodzakelijk uit voortvloeiden?

1) P. 52.
2) P. 53.

Onze schrijver is met de Spaansche regeering volstrekt niet ingenomen. Hij erkent dat de vereeniging met Spanje niet met de zeden en wenschen van Nederland overeenkwam, en dat koning Philips zich hier te lande niet thuis gevoelde. „Philippe II avait eu hâte de fuir un pays dont les moeurs libres et fières humiliaient son orgueil et de retrouver en Espagne la solitude et l'isolement où il semblait placer sa grandeur" [1]). „L'union récente avec l'Espagne était antipathique aux moeurs et aux traditions du pays" [2]). Elders teekent hij de staatkunde van het Spaansche hof als „tracée par la duplicité, mêlée de vengeance et de faiblesse" [3]) en hij voorziet dat de noodlottige brieven van October 1565, waarbij de koning de hervormingen in het staatswezen, door de Nederlandsche grooten gevraagd, van de hand wees, en daarentegen de verscherping van de geloofsvervolging gebood, de strekking hadden om het volk hoe langer hoe meer van de regeering te vervreemden. Hij meent dat Oranje zich in dien misslag verheugde. „Aux yeux perspicaces du prince d'Orange s'ouvrait un avenir où, la puissance espagnole se rendant par son impopularité de plus en plus irréconciliable avec les libertés publiques et les moeurs du pays, sa propre ambition triompherait et se trouverait enfin satisfaite" [4]). Maar waarop rust alweer die hatelijke aantijging? Waarom zou de Prins, die onophoudelijk de maatregelen had aanbevolen, waardoor de dreigende gevaren afgewend hadden kunnen worden, zich hebben verheugd in het ontstaan van beroeringen, waarbij zijn eerzucht iets winnen kon, het is waar, maar veel meer kans liep om alles te verliezen? Onze schrijver kenteekent den Prins, op gezag zijner tijdgenooten, als een bedachtzaam en verstandig man, maar laat hem handelen als een roekelooze waaghals. Het gedrag van den Prins in deze dagen geeft tot zulken achterdocht geen grond. Wel is waar, hij stemde in den Raad van State voor het afkondigen van 's konings bevelen, zonder verder verwijl. Maar werd het dan inderdaad geen tijd, dat men in Nederland vernam wat men van de regeering te wachten had? Het mag waar zijn wat Viglius beweert, dat Oranje bij deze gelegenheid aan iemand, die het later weer had oververteld, de voorspelling influisterde: nu zullen we een treffelijke tragedie zien beginnen. Op zichzelf is dit waarschijnlijk ge-

1) P. 41.
2) P. 162.
3) P. 317.
4) P. 280.

noeg. Maar zullen we in goed vertrouwen op een van 's Prinsen vijanden er ook bij aannemen, dat hij het met een vroolijk gezicht, „quasi laetus gloriabundusque", heeft toegefluisterd?

Is het niet zonderling dat onze schrijver aan den eenen kant onbewimpeld erkent, dat het bestuur van Philips hoe langer hoe meer in strijd geraakte met de zeden en wenschen van het Nederlandsche volk, en daarentegen het verzet van Oranje tegen dat bestuur niet wil toegeschreven hebben aan de oorzaken, die de Prins met al zijn landgenooten gemeen had en zelf er voor opgeeft, maar enkel aan drijfveeren van eigenbelang en eerzucht? Laten wij voor een oogenblik de beweegredenen aan een kant zetten en onze ooren sluiten voor losse geruchten en kwaadwillige vermoedens, om al onze aandacht te wijden aan hetgeen de Prins in het door ons afgebakende tijdvak heeft uitgericht. Wat zien wij hem dan doen? Vooreerst niets anders dan in samenwerking met bijna al de overige grooten des lands de overmacht van Granvelle bestrijden, en niet rusten voordat deze verwijderd is. Dat daarbij hoogmoed en zelfgevoel in het spel zijn, zoowel als weerzin van de met onzen landaard strijdige politiek van dien minister, is ongetwijfeld waar. Wie de drijfveeren van persoonlijken aard buiten rekening liet, zou tot een verkeerde uitkomst geraken. Maar wie enkel op haar let en de redenen van algemeen belang uit het oog verliest, vergist zich evenzeer. In deze dwaling nu is onze schrijver vervallen. De reden waarom, volgens hem, de Prins Granvelle haat en tegenwerkt, is hierin gelegen, dat de kardinaal al vroeg zijn eerzuchtige en verraderlijke voornemens doorzien en ontdekt heeft. „Le Prince d'Orange se sentait froissé dans son orgueil. C'était Granvelle qui occupait la première place au conseil.... Mais il avait un tort bien plus grave aux yeux du prince: il avait deviné et dévoilé ses desseins ambitieux" [1]). Ten bewijze hiervan haalt hij dan een ongedateerden brief van Granvelle aan den koning aan, die waarschijnlijk tot een iets later tijdperk behoort. Want toen de strijd tusschen de grooten en den kardinaal ontbrandde, had de laatste de bedoelingen van Oranje nog niet of weinig verdacht gemaakt, en er bestaat geen aanleiding om de redenen, die de overige grooten den strijd tegen den kardinaal en zijn bestuur deden aanvangen, ongenoegzaam te achten om ook het gedrag van den Prins te verklaren. Welke die redenen waren, hebben Oranje en zijn mededingers herhaaldelijk

1) P. 155.

in hun brieven aan den koning ontvouwd. Is het dan geen plicht, eer men oordeelt, die brieven aandachtig te lezen en de grieven, die er in vervat zijn, ernstig te overwegen? Zoo ja, dan heeft onze schrijver zijn plicht in dezen niet betracht; immers hij vermeldt die driemaal herhaalde brieven alleen als daden van verzet tegen de regeering, maar laat zich aan den inhoud niet gelegen liggen. Of er voor de grooten al dan niet rechtmatige redenen bestonden om zich over den gang van zaken te beklagen, schijnt hij geen opzettelijk onderzoek waardig te keuren. Zoo weinig aandacht schenkt hij aan de brieven, dat hij een er van, en wel den belangrijksten, tweemaal vermeldt, in de gedachte dat het twee verschillende waren. Hij is in die dwaling vervallen door niet te letten op het verschil van den ouden en den nieuwen stijl. In een der bronnen, die hij gebruikt, het supplement op Strada, vond hij den brief gedateerd 11 Maart 1562, en hij spreekt er dus van onder de gebeurtenissen van dat jaar. Maar in een ander van zijn bronnen, Gachard's *Correspondance de Guillaume le Taciturne*, vond hij hem, zooals het behoort, onder de stukken van 1563 geplaatst, en hem daar niet herkennende, vermeldt hij hem opnieuw, als ware hij een andere. Geen meer afdoend bewijs is denkbaar van het gebrek aan belangstelling, waarmee hij deze aanklachtsbrieven tegen Granvelle vluchtig heeft ingezien.

In het voorbijgaan zij hier aangemerkt, dat dit niet de eenige maal is dat de oude stijl onzen schrijver misleidt en tot een verkeerde gevolgtrekking brengt. Hij vindt in een stuk, dat hij niet anders aanduidt dan „Conseil des troubles t. XXXV" (doch dat, als ik mij niet vergis, het vonnis tegen Marnix van St. Aldegonde zal wezen) [1]), dat deze den 15den [16den?] Februari 1566 door Brederode tot tresorier der geconfedereerden was aangesteld. Bij eenig nadenken zou hij, die de tijdsomstandigheden zoo ijverig bestudeerd heeft, begrepen hebben, dat hij hier met een dagteekening volgens den ouden stijl te doen had en dus het feit in 1567 plaatsen moet. Maar hij verzuimt dit, en komt nu tot het ongegronde besluit, dat het Compromis reeds bij zijn wording een krijgskas van noode had en oprichtte. „Une caisse est formée afin de faire face aux dépenses que la résistance entrainera" [2]). Dit stelt de zaak, ik behoef het wel niet te betoogen, in een

1) Zie Quinet, vert. door Van Vloten, blz. 143.
2) P. 293.

onjuist daglicht. — Maar keeren wij tot den brief van 11 Maart terug. De wijs, waarop onze schrijver dezen in verband brengt met de gebeurtenissen van het jaar, waarin hij niet is geschreven, toont ons in een leerzaam voorbeeld, hoe zijn argwaan tegen den Prins hem tot verkeerde gissingen brengt, die hij ongelukkig niet voor gissingen maar voor feiten houdt en als zoodanig te boek stelt.

In dat jaar, 1562, werd er een rijksdag te Frankfort uitgeschreven, waar Oranje gaarne als afgevaardigde des konings zou zijn heengegaan, en waarheen hij eigenmachtig ging, toen Aerschot hem was voorgetrokken. In den loop van hetzelfde jaar werd ook Montigny naar Madrid gezonden en door de grooten, waarvan hij er zelf een was, gemachtigd om hun aller grieven tegen het bestuur van den kardinaal nogmaals bij den koning aan te dringen. Met beide gebeurtenissen nu brengt onze schrijver den brief, die van het volgende jaar dagteekent, in verband op deze manier: „Le Taciturne se rendra dans tous les cas, avec ou sans mission du roi, aux fêtes de Francfort; mais avant de s'éloigner, il a fait parvenir au seigneur de Montigny une note signée par lui, le comte d'Egmont, le comte de Hornes et d'autres seigneurs, où l'on réclame en termes altiers la révocation de Granvelle" [1]). Aan den voet der bladzijde: „Lettre du 11 Mars 1562. Suppl. de Strada p. 270". Merk vooreerst op, dat het weer Oranje is, dien onze schrijver voor het bestellen van den brief laat zorgen. Maar let vooral op den samenhang der gebeurtenissen. Omstreeks den 27 Juni vertrok Montigny naar Spanje, Oranje reisde omstreeks den laatsten October naar Frankfort en de brief dagteekent van Maart daaraanvolgende [2]).

1) P. 166.

2) Nadat het bovenstaande reeds gezet was, bij het verbeteren der drukproef, is mij ingevallen, of de fout wellicht niet zoo zeer in den tekst als in de verwijzing aan den voet der bladzijde kan gelegen zijn, en of de schrijver, in plaats van den brief, dien hij noemt, de instructie bedoeld kan hebben, die Montigny achterna werd gezonden. Zoo zou het vergrijp tegen de chronologie niet begaan zijn. Maar, daargelaten dat er van die instructie elders (op p. 157) gehandeld wordt, hoe kan de schrijver, zoo hij haar bedoelt, beweren, dat zij „en termes altiers" de terugroeping van Granvelle eischte? Het was geen nota voor den koning, maar een berichtschrift voor Montigny, en al wat wij er van weten (het stuk zelf is niet tot ons gekomen) is, dat er in opgenoemd werden „les causes du mescontentement qu'ils avoient dudict cardinal et du desservice en procédant à sa Majesté" (Bavay, p. 167). Onderteekend was zij ook denkelijk niet, doch zij ging vergezeld van een geloofsbrief, geteekend door Oranje, Egmont, Hoorne, Meghen, Mansfelt, Bergen en Arenberg. Heeft de schrijver werkelijk deze stukken (en niet den brief dien hij aanhaalt) bedoeld en er slechts bij vergissing een nota van gemaakt, dan

Een andere even leerzame proeve van de wijs, waarop de schrijver de berichten zijner zegslieden met zijn eigen gissingen pleegt aan te vullen, die dan, als waren zij feiten, tegen den Prins moeten getuigen, levert hij ons waar hij handelt over den eersten brief, waarin Oranje en Egmont zich bij den koning over Granvelle beklaagden, den brief van 23 Juli 1561. De aanleiding tot het schrijven daartoe verhaalt hij aldus: „Le Taciturne avait résolu de paraitre à Leipzig [waar hij Anna van Saksen ging huwen] avec une grande pompe. Il avait vendu plusieurs de ses domaines pour étaler plus de luxe, et il espérait donner en même temps la mesure de son influence dans les Pays-Bas en se faisant accompagner par tous les gouverneurs de provinces. La régente crut devoir le lui défendre. Rien n'accrut davantage l'irritation du prince d'Orange. Attribuant ce refus aux conseils de la duchesse de Parme et à l'influence de Granvelle, il rompit avec la duchesse de Parme en cessant de la voir; et allant plus loin encore il écrivit une lettre destinée au roi, que signa aussi le comte d'Egmont, où ils se plaignaient de ce que le cardinal de Granvelle exerçait toute l'autorité et où ils annonçaient qu'ils voulaient se retirer du conseil d'Etat" [1]). Aan de redactie van deze plaats hapert iets: Oranje heeft de weigering der regentes wel niet aan den raad der hertogin van Parma geweten. Maar dit doet niets ter zake. Een andere onnauwkeurigheid is niet zoo onschuldig. In de bron, waaruit hij hier put, een brief van de landvoogdes aan den koning, had onze schrijver niet gevonden, dat Oranje al de stadhouders op zijn bruiloft genoodigd had, maar „quasi tous les gouverneurs"; een verschil van beteekenis, in zoover als er uit volgt, dat de Prins de heeren niet in hun qualiteit van stadhouders, maar als zijn vrienden ter bruiloft had genoodigd. Het was de landvoogdes, die hun het verlof om te gaan weigerde, op grond of veeleer onder voorwendsel, dat zoo vele stadhouders te gelijk kwalijk van hun posten te missen waren. Evenmin heeft de schrijver in den aangehaalden brief gevonden, wat hij ons verhaalt, dat de Prins, uit gramschap over deze weigering, met de landvoogdes gebroken had. Zij schrijft alleen, dat zij den Prins in de laatste dagen niet gezien heeft, „depuis la venue d'icelles (van zekere brieven) je n'ay veu le prince

is het weglaten van de namen dier „autres seigneurs", die mede onderteekenden, van Meghen en Mansfelt vooral, weer zeer opmerkelijk.

1) P. 69.

d'Orange" — meer niet. Eveneens is het een bloot vermoeden van den schrijver, dat Oranje den aanklachtsbrief tegen Granvelle opgesteld had, en slechts door Egmont mede had laten onderteekenen. Kleinigheden op zich zelf, maar die in verband met de hoofdzaak opmerking verdienen. De hoofdzaak is, dat onze schrijver, zonder den minsten grond, het doet voorkomen, alsof spijt over een persoonlijke krenking de reden is geweest, waarom de Prins den strijd tegen den kardinaal heeft aangevangen en over diens bestuur bij den koning is gaan klagen. Al de overige onnauwkeurigheden moeten meewerken om dit waarschijnlijk te maken. Het niet acht geven op den aard der klachten, die punten van algemeen belang raken, heeft dezelfde strekking.

Van het verbond, of de ligue zooals men gewoonlijk zegt, dat nog geen vol jaar na het schrijven van dien eersten klachtbrief door nagenoeg alle groote heeren van Nederland tegen den kardinaal werd gesloten, spreekt onze schrijver niet. Hij vermeldt wel, dat de Vliesridders, die door de landvoogdes in het voorjaar van 1562 waren beschreven om over den staat des lands raad te plegen, aan Granvelle de schuld gaven van de beroering en van de klimmende ontevredenheid [1]). Ook verzwijgt hij niet, dat de memorie van grieven tegen den kardinaal, die aan Montigny werd nagezonden, nevens de handteekeningen van Oranje en Egmont, ook die der voornaamste leden van den Raad van State droeg [2]). Maar dat al die aanzienlijken een ligue hadden gesloten en even heftig, sommigen hunner zelfs wel zoo heftig, als Oranje voor de verwijdering van Granvelle ijverden, meldt hij niet; ook noemt hij die heeren nergens bij name. Toch ware het even nuttig geweest hen te noemen, als het geweest zou zijn de grieven, die zij tegen den kardinaal en zijn regeeringswijze inbrachten, zorgvuldig te overwegen. Uit het een zoowel als uit het ander had het kunnen blijken, of de strijd alleen een persoonlijke veete van Oranje en Egmont, dan wel een algemeen verzet van de Nederlandsche grooten, ook van stellig koningsgezinden, tegen een vreemde overheersching is geweest.

Is dit verzet in de oogen van onzen auteur al dan niet een misdrijf? Ik aarzel die vraag te beantwoorden. Aan Oranje, en in mindere mate aan Egmont en Hoorne, rekent hij het ongetwijfeld als een misdaad toe, maar aan anderen niet alzoo. Integen-

1) P. 155.
2) P. 157.

deel. Als ik hem wel versta, prijst hij het zelfs in sommigen hunner, als een blijk van hun vaderlandsliefde. Immers, waar hij te melden heeft, dat Meghen en Mansfelt in den zomer van 1566 zich van de overigen afscheidden, geeft hij hun de volgende eervolle getuigenis. „Tous les deux avaient loyalement défendu les libertés de leur pays, mais s'ils s'étaient efforcés de les faire respecter par un pouvoir régulier, ce n'était point pour les livrer à la dictature du désordre et de l'anarchie, telle que la revendiquaient les sectaires" [1]). Eilieve, wat hadden die heeren voor de verdediging van 's lands vrijheid tegen de regeering gedaan? Niets, zoover ik weet, dan in samenwerking met de ligue, onder aanvoering van Egmont en Oranje. Zoo ik mij in dit opzicht vergis en de schrijver eenig ander bedrijf van hen beiden op het oog heeft, verzoek ik terecht gewezen te worden. Maar ik houd mij verzekerd dat op niets anders te wijzen valt. Dat zij daarentegen aan elke daad der ligue deel hebben genomen, zoo zij niet toevallig afwezig waren, is niet te loochenen. Van den aanvang af worden zij onder de leden van het verbond geteld [2]). Hun namen komen voor onder de instructie, die aan Montigny in Spanje werd toegezonden, in October 1562, en zij behoorden een jaar later tot de deputatie, die aller grieven tegen Granvelle opnieuw bij de landvoogdes kwam aandringen [3]), met het beslissende gevolg, gelijk men weet, dat deze nu ook de hand van hem aftrok en Armenteros naar Spanje zond om den koning te raden aan den wensch der heeren toe te geven. Van den val van Granvelle komt dus de eer of de schande, al naar men het opvat, even goed aan hen beiden als aan de overigen toe. Hen er voor te prijzen, als voorstanders der vrijheid, en Oranje en Egmont en Hoorne er om te misprijzen als eerzuchtigen en onruststokers, gaat niet aan. Wesenbeke, of wie anders de schrijver van *L'Innocence du comte de Hornes* zijn mag, heeft indertijd aan den Raad van Beroerte verweten, dat hij de deelneming aan de ligue alleen aan de twee gevangen heeren, Egmont en Hoorne, te laste legde en de overige leden buiten vervolging hield. Maar onze schrijver gaat nog verder dan de Bloedraad: niet slechts dat hij Meghen en Mansfelt niet vervolgt om de schuld die zij met anderen gemeen hebben, hij zwaait hun lof toe, omdat zij hebben meegedaan

1) P. 351.
2) Corresp. de Phil. II, t. I, p. 241, cf. 242.
3) Ibid., p. 358.

aan het bedrijf, dat hij in anderen strafwaardig acht. En met den val van Granvelle was hun samenspanning niet uit. Aan het verzet der stadhouders tegen de regeering, ten gevolge van de noodlottige brieven van Philips van October 1565, nam althans Meghen nog deel. In haar brief aan den koning van 26 Februari 1566 bericht de landvoogdes, dat de prins van Oranje en de graaf van Meghen haar ongeveer hetzelfde hebben geantwoord als de markies van Bergen. Ik kan mij begrijpen dat men voor een en dezelfde daad niet allen, die haar hielpen bedrijven, even schuldig acht: dat men onderscheid maakt tusschen sluwe aanleggers en bedrogen medeplichtigen. In zulke verhouding stonden zeker Meghen en Mansfelt geenszins tot Oranje en Egmont. Maar zelfs gesteld dat zij zich onnadenkend hadden laten meesleepen, dan nog waren zij wel zoo schuldig niet als de raddraaiers, maar verdienden toch zeker geen lof omdat zij medeplichtig waren aan een strafwaardig bedrijf.

Wij gaan over tot het beschouwen van een andere grief, die onze schrijver tegen den prins van Oranje inbrengt. De Prins heeft in den zomer van 1563 getracht superintendent van de Staten van Brabant te worden. Ware hij in dien toeleg geslaagd, hij zou in de provincie, waar de regeering haar zetel had, bijna alvermogend zijn geworden en zijn invloed ongetwijfeld tegen de politiek van Granvelle hebben aangewend. Dit stem ik zonder aarzelen toe. Maar is de wensch om dus zijn macht te verhoogen op zichzelf ongeoorloofd, is hij onbestaanbaar met de algemeene betuiging van gehoorzaamheid aan den koning? Ik kan dit niet inzien. De Prins behoefde 's konings toestemming tot het aanvaarden van den post, dien de Staten van Brabant genegen waren hem aan te bieden, doch daar deze niet te bekomen was, is het bij het begeeren gebleven. Ware de Prins eigendunkelijk verder gegaan en had hij zich, zonder naar den koning om te zien, tot superintendent door de Staten laten kiezen, dan had hij misdaan; nu misdeed hij niet. Het was niet meer dan natuurlijk dat Philips zoowel als Granvelle de uitvoering van het voornemen beletten, maar een andere straf dan hun tegenwerking had de Prins, naar mijn oordeel, ook niet verdiend.

Onze schrijver denkt er echter ongunstiger over, omdat zijn argwaan vermoedt, dat er achter dit plan meer zat dan aan den dag is gekomen. „Au dessus de ces projets s'en cachait un autre plus important et plus élevé. Si le prince avait réussi à s'assurer

une autorité supérieure dans le Brabant, il eût voulu assurer à l'Empereur la souveraineté de Brabant. En unissant à l'Empire le Brabant qu'il eût gouverné comme rewaert, il eût été aussi puissant et aussi indépendant que les princes allemands des bords du Rhin" [1]). Vragen wij naar het bewijs voor deze verdenking, dan worden wij verwezen naar een brief van Granvelle, in Groen's *Archives* gedrukt. Waarom wij hier naar de *Archives* en niet naar de meer volledige uitgaaf der *Papiers d'État de Granvelle* verwezen worden, die onze schrijver elders pleegt aan te halen, kan ik niet gissen. In alle geval ik geef de voorkeur aan deze en vind daar [2]) het volgende, dat ik uit het Spaansch aldus in het Hollandsch overzet.

„Er is mij iets verhaald, dat ik Uwe Majesteit, hoewel ik er zelf geen geloof aan hecht, toch niet mag verzwijgen, te minder omdat het, even goed als het mij verhaald is, ook aan Uwe Majesteit kan worden geschreven. Ook acht ik mij te meer verplicht het te melden, omdat het overeenstemt met hetgeen mij van een anderen kant ter ooren is gekomen, namelijk dat aan een van de heeren (ik weet niet wien, want om goede redenen heb ik daarnaar niet willen vorschen) ontvallen was, dat, liever dan te gedoogen dat Uwe Majesteit in de zaak der bisschoppen iets deed in strijd met de privilegiën, zij een ander van den bloede tot heer zouden uitroepen, — hetgeen wel een los zeggen kan geweest zijn eer dan een weloverdacht besluit. Wat men mij nu echter verhaald heeft is, dat de graaf van Egmont in gedurige briefwisseling staat met den koning van Boheme [den lateren keizer Maximiliaan II] en dat men achterdenken heeft dat dit zijn kan met bedoeling om hem tot heer van deze gewesten te verlangen; ook werd er bijgevoegd, dat een middel om hiertoe te geraken wezen kan, dat, naar men zegt, hij er op uit is om tot Roomsch koning gekozen te worden, hetzij de keurvorsten hiertoe willig zijn, hetzij zij er met geweld toe gebracht moeten worden; dat dit ook wel de reden zou kunnen wezen, waarom krijgsvolk wordt vergaderd, om namelijk een inval in deze landen te doen, waar hij medewerking zou vinden, inzonderheid indien het volk in beweging werd gebracht door het den teugel te vieren in zake van godsdienst. Maar ik voor mij zie niets verontrustends in die drukke briefwisseling van den koning van Boheme en den

1) P. 162.
2) T. VI, p. 535.

graaf van Egmont, die haar verklaring vindt in den omgang, die tusschen beiden aan het hof van keizer Karel V heeft bestaan.... Daarom heb ik dan ook dit verhaal als ongegrond afgewezen, hoewel men verzekerde dat het uit het huis van Egmont zelf afkomstig was, want ik houd hem voor een der oprechtsten alhier, op wien Uwe Majesteit evenals op Berlaymont en De Glayon het meest staat kan maken."

De plaats is lang geweest om uit te schrijven, maar zij beloont de moeite, omdat zij in een duidelijk voorbeeld toont, welk gebruik onze schrijver van zijn bescheiden soms maakt. Een gerucht, dat Granvelle zelf als onwaar of althans hoogst onwaarschijnlijk verwierp, wordt als een feit voorgesteld, waaraan geen twijfel bestaat. Het wordt op Oranje toegepast, ofschoon het van Egmont werd verhaald. Hoewel het van Maart 1562 dagteekent en sedert door niets werd bevestigd, moet het dienen om de bedoeling te ontsluieren, waarmee in den zomer van het volgende jaar de prins van Oranje superintendent der Staten van Brabant wenschte te worden.

Eens zoo goed aan den gang, houdt onze schrijver hier niet op. Ongeveer denzelfden tijd is de Prins, zonder op verlof van den koning te wachten, eigendunkelijk naar Frankfort ten rijksdage getogen. Zoo hebben ook, maar dit zegt onze schrijver niet, Meghen en Mansfelt en Arenberg gedaan. Wat die drie er gingen uitrichten, schijnt niet verdacht; zij gingen, gelijk zij voorgaven, hun bijzondere belangen waarnemen. Maar wat ging Oranje er uitrichten? Waarschijnlijk niets goeds, meent de schrijver. Omstreeks dezen tijd had Berlaymont aan de landvoogdes meegedeeld, en zij schreef het weer aan den koning over, dat Oranje een groot plan in het hoofd had. Hij, Berlaymont, had wel niet gezegd van wat aard dat plan was, maar toch genoeg te kennen gegeven, dat het niet ten dienste van Zijn Majesteit zou strekken. Later is van die plannen niets meer vernomen. Hoewel de koning haar uitdrukkelijk verzocht uit te vorschen wat Berlaymont mocht bedoeld hebben, komt de landvoogdes er in volgende brieven niet meer op terug. Onze schrijver evenwel vermoedt, dat het samenhing met dien eigendunkelijken tocht naar Frankfort. „C'était tout simplement (zegt hij) un acte d'adhésion à l'Empire que le prince d'Orange allait porter à Francfort; et afin de mieux caractériser sa démarche, il emmenait avec lui deux députés des États de Brabant, Straelen et Martini, sous le vain prétexte de faire confirmer par l'Empereur les privilèges contenus dans la bulle

d'or"[1]). Ik erken niet wel te begrijpen wat de schrijver met een „acte d'adhésion" bedoelt, doch ik vermoed iets misdadigs jegens den koning. Gelukkig dat die schuld al weer op een bloote gissing berust. Verder, dat de Prins Straelen en Martini met zich voerde, is onjuist. Zij gingen op eigen gelegenheid. Ziehier wat Gachard, in een aanteekening op de *Correspondance de Philippe II*[2]), er van zegt: „Van Straelen et Martini avaient été deputés à Francfort par les États de Brabant, de l'agrément de la duchesse de Parme, pour solliciter de l'Empereur la confirmation des privilèges contenus dans la bulle d'or". Dus had Oranje in alle geval niet meer dan de overige heeren van Brabant aan deze zending schuld.

De schrijver vraagt al verder zich zelven af: „Que se passa-t-il dans ce voyage de Francfort?" En bij wijze van antwoord besluit hij dan: „On essaya plus tard de faire parler Martini, qui avait accompagné le prince d'Orange; mais il refusa de s'expliquer: „si je découvrais ce que je sais, répondit-il, cela me coûterait la vie". Zou men niet meenen, dat dit antwoord van Martini noodzakelijk op het gebeurde te Frankfort en op den prins van Oranje moest slaan? Welnu, daarvan blijkt alweer niet het minste. Integendeel, Martini schijnt gedoeld te hebben op iets dat bij de Staten van Brabant was voorgevallen, waar hij als pensionaris van Brussel een man van invloed was.

Ik ga over tot een nieuwe aantijging. In de dagen van spanning, die op den laatsten brief, waarin de grooten Granvelle bij den koning hadden aangeklaagd, volgden, tijdens welke zij geen deel namen aan de vergaderingen van den Raad van State, maar bij wijlen samenkomsten hielden, nu hier dan daar, waren natuurlijk de landvoogdes en Granvelle niet gerust over hetgeen bij zulke gelegenheden tusschen hen besproken en voorgenomen worden mocht. Inzonderheid trok hun aandacht een vergadering, die in November 1563 bij Hoorne te Weert werd gehouden. Wat mag daar wel voorgevallen zijn? Er is nooit iets van uitgelekt, er is nooit iets gevolgd wat als vrucht dier overleggingen kan worden aangemerkt. Maar onze schrijver heeft zijn vermoedens gereed, die, terwijl hij schrijft, al spoedig in feiten overgaan. „A Weert on est bien près de l'Allemagne; et en ce moment Louis de Nassau

1) P. 167.
2) T. I, p. 227.

se trouve à Dillenbourg pour recruter des reitres" [1]). Inderdaad Weert ligt aan de Duitsche grenzen, maar daar heeft de samenkomst ongelukkig geen plaats gehad. Onze schrijver had van Granvelle kunnen vernemen, dat zij ten slotte te Eindhoven, een heerlijkheid van Oranje, gehouden is [2]). Om tusschen deze bijeenkomst, om het even of zij te Weert dan te Eindhoven plaats had, en het werven van ruiters door Lodewijk van Nassau verband te zien, daartoe is een levendige verbeelding van noode. Graaf Lodewijk was mede betrokken in het gehaspel der Duitsche heeren, dat naar Willem van Grumbach genoemd wordt: hij begeerde vurig onder den hertog van Kleef met het bevel over de troepen van de Westfaalsche kreits te worden vereerd [3]). Dat hij, zoo hij hierin slaagde, bij tijd en wijlen zijn broeder in Nederland tot krachtigen steun zou kunnen verstrekken, zag noch hij noch prins Willem voorbij. Ook was de Prins volstrekt niet zeker, dat hij zulken steun niet weldra zou behoeven, want hij wantrouwde de bedoelingen der regeering niet minder dan zij de zijne. Onze schrijver spreekt daar niet van, maar de brieven, waaruit hij put, wel degelijk. Oranje hield zich overtuigd, en hij sprak het openlijk uit in de Statenvergadering van Brabant [4]), dat Granvelle had gezegd dat aan de troebelen een eind zou komen, als men hem, Oranje, het hoofd voor de voeten legde. Met bezorgdheid vernam hij verder [5]), dat Erik van Brunswijk, een der bendehoofden, die Spaansch pensioen trokken en daarvoor verplicht waren den koning op zijn eerste bevel in Nederland met krijgsvolk te dienen, heimelijk in het land was gekomen en Granvelle op zijn huis nabij Antwerpen ontmoet had. „Als hun aanslagen voortgang hebben," schreef de Prins aan den landgraaf van Hessen, „is het te voorzien dat het onze Nederlanden niet alleen, maar ook anderen buitendien raken zal." Zoo leefden beide partijen, de regeering zoowel als haar tegenstanders, in de meening van vroeg of laat de hulp van Duitsch krijgsvolk te zullen behoeven. Maar voor het oogenblik dacht de Prins er zelf niet aan, zich van ruiterscharen tegen de regeering te bedienen, en hij werd er ook niet van verdacht gehouden. Integendeel, Granvelle steekt, zoo laat als Juli 1563, den draak met wat hij

1) P. 192.
2) Corresp. de Phil. II, t. I, p. 275.
3) Archives, t. I, p. 181.
4) Corresp. de Phil. II, t. I, p. 291, cf. 276, 287.
5) Archives, t. I, p. 182, 199.

„het oude liedje" noemt [1]), het pochen van den Prins op de krijgsmacht van Duitschland en op de hulp, die zijn Duitsche vrienden hem zouden kunnen bieden. Ook wanneer wij op de tijdsomstandigheden letten, moeten wij het onwaarschijnlijk achten, dat te Eindhoven sprake kan geweest zijn van de regeering met wapengeweld te dwingen. Men wachtte op het antwoord uit Spanje, of de koning besloten zou hebben Granvelle op zijn post te handhaven dan wel hem terug te roepen. Er bestond alle kans, nu de landvoogdes hem ook niet langer de hand boven het hoofd hield, dat de koning hem zou opgeven. Dan was het pleit gewonnen. Hoe zou men intusschen een zaak, die zoo gunstig stond, zijn gaan bederven door noodeloos geweld of dreigen met geweld?

Maar onze schrijver verwacht niet veel verstandigs van Oranje en zijn vrienden. Hij heeft hun in de kaart gekeken, en weet u te zeggen, hoe zij hun spel zullen spelen. „Il s'agit d'occuper Maestricht et de s'assurer le passage de la Meuse afin d'ouvrir les Pays-Bas aux reitres allemands. Le Taciturne veut faire de Maestricht ce que le prince de Condé avait fait d'Orleans: une citadelle et un refuge" [2]). Wij hooren het met verbazing. Wie zou geloofd hebben, dat in dien tijd, onder die omstandigheden de bedachtzame Oranje zulke roekelooze plannen niet slechts gekoesterd, maar met zijn vrienden besproken heeft? Om het te gelooven moeten wij het goed gewaarborgd hebben. Welken waarborg biedt ons de schrijver aan? Hij beroept zich op het gezag van Berlaymont. Laat ons hooren wat deze zegt. In een brief van den 31sten Maart 1566 schrijft Morillon aan Granvelle: „Il (Berlaymont) me dit que le prince d'Orange est fort après affin que l'on fait un chateau à Vlissinge, pour par ce boult dominer sur la mer, et que passé trois ans il dit que Maestricht était propice pour y faire le même de ce que lors se faisait à Orliens" [3]). En den 7den Juli van hetzelfde jaar schrijft Morillon, zonder zegsman te noemen, nog eens [4]), dat de prins van Oranje altijd van oordeel is geweest, dat Maastricht geschikt zou zijn om er een Orleans van te maken. Ziedaar de eenige grond, waarop de bewering van onzen schrijver rust. Omdat de Prins omstreeks het jaar 1563 gezegd heeft, dat Maastricht juist een stad was om er van te maken wat Condé van Orleans gemaakt had, heeft hij het

1) Papiers d'Etat, t. VII, p. 138, 139.
2) P. 192.
3) Poullet, Corresp. de Granvelle, t. I, p. 195.
4) Ibid., t. II, p. 524.

voornemen gehad de rol van Condé te gaan spelen, en heeft hij er te Weert met zijn vrienden over gehandeld. Is losser en gewaagder gissing mogelijk? Zij is buitendien gemakkelijk te weerleggen. Had Berlaymont in 1563 uit het zeggen van Oranje opgemaakt, dat deze met Maastricht iets ernstigs voorhad, hij zou niet verzuimd hebben het aan de landvoogdes, die hij als spion bij de heeren van de ligue diende, aan te brengen, en zij op haar beurt zou er ongetwijfeld in haar brieven aan den koning melding van hebben gemaakt. Maar lees haar brieven en die van Granvelle uit dezen tijd, gij zult allerlei geruchten en vermoedens vermeld vinden, maar van een voorgenomen aanslag op Maastricht geen enkel woord. Buitendien, zoo iets van dien aard tusschen Oranje en zijn vertrouwden in beraad was genomen, zou het in alle geval zorgvuldig voor Berlaymont geheim zijn gehouden. De heeren waren voor hem op hun hoede. Hij had al een jaar te voren de landvoogdes beloofd uit te vorschen, wat dezen in hun schild voerden, maar hij bleef in gebreke en gaf tot zijn verschooning op: „qu'il n'avait pu rien apprendre, parce qu'on se méfiait de lui; que le comte d'Arenberg, son beau-frère, lui en avait fait part très-secrètement", enz. [1]). Dit was mettertijd geenszins verbeterd: in den zomer van 1563 getuigde Granvelle, dat de heeren met Berlaymont nog op kwader voet stonden dan met hem [2]). Wat zou hij dan hebben vernomen van een plan, dat overigens zoo geheim werd gehouden, dat niemand buiten hem er zelfs ooit iets van vermoed schijnt te hebben?

Ik zou niet eindigen, als ik al de onnauwkeurigheden, al de lichtvaardige gevolgtrekkingen wilde bespreken, die ik onder het lezen van het eerste deel heb opgemerkt en aangeteekend. Zonder grond, op bloot vermoeden, wordt al wat er verkeerds geschiedt op rekening gesteld van Oranje. Als Granvelle het land heeft geruimd, begint de landvoogdes al spoedig kwaad van hem en van zijn aanhangers te spreken in haar brieven aan den koning. Zij doet dat, volgens onzen schrijver, „dans un langage, vraisemblablement dicté par ceux qui l'entouraient" [3]). Een paar regels lager is de waarschijnlijkheid reeds zekerheid geworden, en Oranje in de plaats getreden van de omgeving der landvoogdes. „On ne

1) Corresp. de Phil. II, t. I, p. 228.
2) Papiers d'Etat, t. VII, p. 165.
3) P. 202.

saurait croire quelles odieuses accusations Marguérite de Parme, sous la dictée du prince d'Orange, accumule, surtout contre Viglius". Maar tezelfder tijd brengen 's konings spionnen te Brussel, Alonzo del Canto en Lorenzo de Villavicencio, nog veel heviger beschuldigingen tegen Viglius in [1]). Onze schrijver vergeet te zeggen, onder wiens „dictée" deze heeren wel geschreven mogen hebben!

Allengs houdt men op zich te verwonderen, wat men ook hoort beweren. Toch verbaasde mij nog wat ik over de zending van Egmont naar Spanje, kort na het vertrek van Granvelle, verhaald vond. Wat hierover uit zuivere bronnen te weten is, was mij bekend. Het is van groot belang; want het leert ons de wenschen en bedoelingen der grooten, waarover Egmont met den koning handelen moest, nauwkeurig kennen. Onze schrijver spreekt daarover evenwel slechts zeer terloops. Maar daarentegen weidt hij uit over iets, dat mij geheel nieuw was, over een geheim doel, dat Oranje en zijn vrienden er mee voorhadden. Zij wilden namelijk Philips in het harnas jagen tegen Karel IX en een oorlog tusschen Spanje en Frankrijk teweegbrengen, in het belang natuurlijk van de Hugenoten en Geuzen. Met nieuwsgierigheid zag ik aan den voet der bladzijde om naar de aanwijzing der nog onuitgegeven bescheiden, waaruit dit verrassende nieuws zou gebleken zijn. Ik vond echter niets of niemand aangehaald dan Brantôme, in zijn *Vies des hommes illustres et grands capitaines étrangers*, wiens verhaal [2]) sedert eeuwen bekend was, maar tot nog toe door niemand voor goede munt was aangenomen. Inderdaad de geestige en onderhoudende schetsen en portretten van Brantôme vloeien over van onjuistheden, en al wat hij vertelt, buiten hetgeen hij zelf heeft bijgewoond, verdient, zooals de couranten zeggen, nadere bevestiging. Hoe zou nu in dit geval de goede Brantôme te weten zijn gekomen, wat tusschen den koning en Egmont te Madrid was besproken en zoo geheim gehouden, dat wij er in geen der vertrouwelijke brieven van die dagen, tusschen den koning en de regeering te Brussel gewisseld, de geringste toespeling op ontdekken kunnen?

Zoo ben ik van zelf tot het aanwijzen van een ander gebrek van den schrijver gekomen: het gebrek aan kritiek ten opzichte der getuigen, die hij hoort. Om te weten wat de Geuzen en Huge-

1) Corresp. de Phil. II, t. I, p. 319, 320.
2) T. VI, p. 94, 192.

noten voorhebben, luistert hij goedgeloovig naar hetgeen hun vijanden hun te laste leggen. Wel maakt hij ook ijverig gebruik van de berichten van hun zijde, die in algemeen verbreide verzamelingen gedrukt staan, in Groen's *Archives*, Gachard's *Correspondance de Guillaume le Taciturne*, de *Epistolae H. Langueti* enz.; maar overigens is hij met de literatuur der Geuzen al zeer gebrekkig bekend. Zoo weet hij niet, om iets te noemen, dat Marnix' tractaat over het afwerpen der beelden gedrukt is. De confessie der Calvinisten van 1561 is hem blijkbaar onbekend [1]; de beroemde *Vindiciae contra Tyrannos* insgelijks [2]. Hoe weinig hij met de Geuzen, zelfs met hen, die hoofdrollen hebben vervuld, vertrouwd is, hiervan deze ééne proeve. Hij houdt Franciscus Junius (Du Jon) en Joannes Junius (De Jonge) voor één persoon [3]. In het algemeen, het is onbegrijpelijk, hoe iemand, die in de geschiedenis van den tijd zooveel heeft gewerkt, zich zoo kan vergissen in zaken van gewicht. Zoo meent hij, dat de regeeringsvorm, gelijk die onder Margaretha van Parma bestond, van 1559 dagteekent [4]. Zoo gelooft hij, dat na het vertrek van Philips uit Nederland het leger onder het bevel van Egmont was gesteld [5], en dat Oranje de eer had om de achtergelaten Spaansche troepen te commandeeren.

Maar dat zijn vergissingen, die niet veel afdoen en licht te verschoonen zijn in een werk van zoo grooten omvang, waarin overigens zooveel goeds en nieuws wordt meegedeeld. Ik kan er niet over uitweiden, maar wil liever, nu ik toch aan het opmerken van historische onjuistheden ben geraakt, van deze gelegenheid gebruik maken om er een te herstellen, die alle geschiedschrijvers van den jongsten tijd hebben begaan, ten gevolge eener drukfout in Gachard's *Correspondance de Philippe II*, of van een schrijffout van Alva in zijn brief aan den koning van 13 April 1568. Zij betreft het aantal der verdachten, die de hertog op Aschdag over het geheele land in hechtenis had laten nemen: „près de 500 ont été pris", lezen we bij Gachard. Dit nu is onjuist, er moet gelezen worden: „près de 1500". Het is mij gebleken uit een merkwaardig handschrift, dat ik in de lente van 1884 door de goedheid van wijlen onzen kroonprins, aan wien het toe-

1) Vgl. p. 380; zie aant. 2, t. II, p. 53.
2) T. I, p. 36.
3) T. II, p. 334.
4) T. I, p. 22. Vgl. Corresp. de Phil. II, t. I, p. 345, 346.
5) Ibid.; Tassis, Comment., p. 133.

behoorde, ten gebruike heb gehad, bevattende de notulen van den Raad van Beroerte. Ik vond daarin het volgende geboekt, dat ik letterlijk meedeel. „Le troisiesme de Mars, Mardy des Caresmeaulx, à minuict 1567 sont este prins par l'ordonnance de son Exc., en conformite des lettres generalles cy-devant escriptes aux commissaires et Magistrats des villes, mille quatre cent quatre vingt et dix personnes de ceulx qui s'estoyent meslez des troubles passez". Wij hebben hier met het ongewone geval te doen, dat de waarheid schrikkelijker is dan de overlevering haar voorstelde.

Het wordt tijd dat ik eindig, na kortelijk de slotsom opgemaakt te hebben van mijn ervaringen. Aan het geschiedverhaal, dat Kervyn de Lettenhove in de zes deelen van zijn werk vervat heeft, kan ik tot mijn spijt geen groote waarde toekennen. Vergeleken met de echte stukken blijkt het in vele opzichten onjuist te zijn. Naar mijn oordeel bestaat de waarde van zijn werk hoofdzakelijk in een gedeelte der bouwstof, voor het eerst door hem opgedolven en gebruikt. Wij hadden die liever onbewerkt ontvangen, want de wijs waarop wij hem te werk zien gaan, waar we hem kunnen contrôleeren, boezemt met reden twijfel in aan zijn nauwkeurigheid, waar ons zijn bescheiden niet ter vergelijking voorliggen. Niettemin zijn wij hem dank verschuldigd en blijven wij hem erkentelijk voor het vele belangrijke dat hij ons op verschillende plaatsen van zijn lijvig werk, en inzonderheid in de daarbij behoorende *Documents inédits*, heeft meegedeeld. Aan zijn waarheidsliefde behoeven wij niet te twijfelen. Zijn partijdigheid en de vooroordeelen, waarmee hij behept is, verklaren genoegzaam de misvattingen die hij, zijns ondanks naar wij vertrouwen, begaat. En zelfs zijn partijdige voorstelling heeft haar eigenaardig nut. Ik althans ben doordrongen van de waarheid van hetgeen John Stuart Mill in zijn *On liberty* ons leert: „The only way in which a human being can make some approach to knowing the whole of a subject, is by hearing what can be said about it by persons of every variety of opinion and studying all modes in which it can be looked at by every character of mind" [1]).

(Nederlandsche Spectator, 1885, blz. 382 vlg. en 392 vlg.)

---

1) Mijn afkeurend oordeel werd in het rapport aan den Minister van de jury in hoofdzaak overgenomen voor het Concours quinquennal d'histoire nationale te Brussel in 1886; — daarentegen afkeurend besproken in Kervyn's Levensbericht door generaal Henrard en door de Redactie der Annales de la société d'Emulation pour l'étude de l'Histoire et des Antiquités de la Flandre (5me serie, t. VIII, vol. XLV de la collection, livraison première, p. 78, 123).

DE ONVERDRAAGZAAMHEID VAN PRINS WILLEM I.

I [1]).

(1889.)

In de *Publications de la Société historique et archéologique dans le Duché de Limbourg* [2]) komt een belangrijke verhandeling van den heer I. L. Meulleners voor over de legertochten van de Nederlandsche opstandelingen en van de Spaansche benden in de streek tusschen Maastricht en Mook gedurende de jaren 1568 en 1575. Zij is daarom van belang voor de geschiedenis, omdat zij hoofdzakelijk berust op gelijktijdige en authentieke bescheiden, de rekeningen namelijk der heerlijkheid van Elsloo en eenige andere stukken, in het archief dierzelfde gemeente voorhanden. Elsloo lag in het land van Valkenburg, nabij de Maas, maar behoorde er rechtens niet toe [3]): het was een Duitsche rijksheerlijkheid, en het had daarom door de oorlogvoerende partijen ontzien en door de Spanjaarden van den overlast der inkwartiering en den druk der requisitiën vrijgesteld behooren te worden. Maar tot ongeluk der ingezetenen bestond juist toen ter tijd tusschen het leenhof van Valkenburg en de heerlijkheid verschil over de quaestie der leenroerigheid, en voor de Spaansche officieren was het wel zoo eenvoudig met het leenhof aan te nemen, dat Elsloo er onder behoorde en met de rest mee moest doen en

---

1) Oorspronkelijk gedrukt onder den titel: De godsdienstige verdraagzaamheid van Alva geroemd en met de onverdraagzaamheid van den prins van Oranje vergeleken door een Nederlandsch geschiedkundige.

2) T. XXV, p. 161 suiv.

3) Vgl. de verhandeling van den archivaris Habets: De leenen van Valkenburg, in de Publications de la Société de Limbourg, t. XXI, p. 255.

mee betalen, dan omgekeerd die ééne plaats uit te zonderen en te verschoonen. Zoo deelde de gemeente dan ook in de ellende, die de gruwelijke oorlog over de gansche streek bracht, en kan zij ons gevoeglijk als voorbeeld dienen van het lot, waaronder die leed, en in het algemeen van wat ons vreedzaam volk in de eerste jaren van den opstand te verduren heeft gehad. Wat ons in de algemeene geschiedenis des vaderlands slechts in groote trekken pleegt geschilderd te worden, nemen wij hier in de bijzonderheden waar. Wij vernemen uit de rekeningen de hoeveelheid der contributiën van allerlei aard, het juiste bedrag der kosten van inkwartiering, gelijk die over de gegoeden werden omgeslagen, en wat dies meer zij. Zonder veel van onze verbeelding te vergen verplaatsen wij ons in dien bangen tijd, en leven het leven van het toenmalig geslacht mede. Eerst, gedurende 1568, zijn wij getuigen van den inval der Geuzen onder den heer van Villers in het voorjaar en van hun bloedige neerlaag bij Daelhem, en in het najaar van den tocht van prins Willem over de Maas, op de hielen gevolgd door Alva's heermacht en voor deze wijkende naar Frankrijk; dan, in 1572, van den tweeden en insgelijks rampspoedigen tocht van den Prins door Brabant tot ontzet van het belegerde Mons en van daar onverrichter zake weer terug, en eindelijk, twee jaren later, van de onderneming van Lodewijk van Nassau om zijn Duitsche huurlingen den Prins bij Bommel te gemoet te voeren, doch op de Mookerheide zoo deerlijk gestuit. Wat de Maasstreek bij die verschillende gelegenheden geleden heeft en heeft moeten betalen, krijgen wij hier als met eigen oogen te aanschouwen. En nog leerzamer zijn de bijzonderheden, die ons ten slotte onder het oog komen van de gedwongen inkwartiering in het voorjaar van 1575, toen een deel der Spaansche benden, die Leiden hadden belegerd en na het ontzet aan het muiten waren geslagen, van voor Utrecht naar de buurt van Maastricht waren weggestuurd. Slechts tien gegoeden uit Elsloo en de omgelegen buurtschappen durfden dat volkje afwachten, en van die tien maakten zich, na de ondervinding van den eersten dag, nog vier uit de voeten. Op de zes, die achter bleven, alleen drukte ten slotte de gansche last. Maar ik zou allicht weer in algemeenheden vervallen; men moet in de aangehaalde verhandeling de kleine bijzonderheden zelf gaan waarnemen, wil men zich van de toedracht en de toestanden een juist en levendig denkbeeld vormen.

De schrijver heeft deze kleinigheden, om ze voor zijn lezers

begrijpelijk te maken, moeten vatten in een algemeen overzicht der groote gebeurtenissen, die er aanleiding toe gegeven hebben. Voor ons is dat overzicht van geen belang. Want, hoe ervaren in al wat den omtrek van Elsloo betreft, met de algemeene geschiedenis van den tijd is onze schrijver niet zeer vertrouwd. Hij kent, of althans hij gebruikt van de talrijke bronnen, waaruit een volledige kennis geput moet worden, er slechts enkele. Bernardino de Mendoça, de beroemde generaal-diplomaat en schrijver van belangrijke memoriën, is nagenoeg de eenige tijdgenoot met wien hij te rade gaat, en deze leert hem zeker van het toenmalige krijgswezen en van de krijgstochten in de Maasstreek veel wat hem bij het toelichten van zijn rekeningsposten te pas komt, maar laat hem in den steek waar het te doen is om den loop der groote gebeurtenissen juist te begrijpen en te beschrijven. Geen wonder dat ook zijn beoordeelingen van personen en zaken, daar zij op zoo onvolledige wetenschap berusten, nog al dikwerf bezijden de waarheid vallen. Soms kan men niet zonder glimlachen ze hem hooren voordragen. Over zijn averechtsche voorstelling van den prins van Oranje en van de beweegredenen van diens gedrag verwonderen wij ons wel niet: van de schrijvers van zijn richting en vooroordeelen zijn wij die miskenning gewoon. Maar hij gaat ook hierin toch wel wat al te ver. Als wij hem goedmoedig en in allen ernst hooren betoogen, dat op het punt der godsdienstige verdraagzaamheid de arme prins Willem voor koning Philips en den hertog van Alva moet onderdoen, valt het moeilijk van onzen kant ernstig te blijven. Ook in dit opzicht is de verhandeling van den eerwaarden heer Meulleners merkwaardig. Zij toont ons, hoe ver in zekere kringen de omkeering onzer historische overlevering gedreven wordt, en wat voor soort van kritiek daartoe goed genoeg wordt geacht. Vergunt mij, u er een proeve van voor te leggen.

De schrijver gaat uit van de volgende algemeene stelling: „Het valt niet te loochenen, dat de katholieke vorsten de eersten waren die de verdraagzaamheid jegens andersdenkenden in toepassing brachten, zoodra de geloofsverandering een voldongen feit was en verder geene staatkundige omwenteling meer beoogde" [1]).

Wat ons in deze opmerking allereerst treft is de lof, aan de katholieke vorsten om hun vermeende verdraagzaamheid toegezwaaid. Sedert wanneer is die verdraagzaamheid in een katholieken

1) Blz. 213.

vorst een deugd? Zijn wij waarlijk de *Syllabus Errorum* van paus Pius IX reeds vergeten? Dan zal het nuttig zijn, ze weer in herinnering te brengen. Onder de *Errores qui ad liberalismum hodiernum referuntur* luidt de eerste in de rij aldus: „Aetate hac nostra non amplius expedit, religionem Catholicam haberi tamquam unicam status religionem, ceteris quibuscumque cultibus exclusis". De paus veroordeelt hier de meening, dat het verdragen van andere dan den katholieken godsdienst voor onzen tijd goed zou wezen; dat een katholiek geestelijke ze wenschelijk en loffelijk zou achten zelfs in de vorsten van de 16de eeuw, had Zijn Heiligheid niet voorzien. De katholieke vorsten van dien tijd, en met name Karel V en Philips II, zouden dan ook met zulken onrechtzinnigen lof kwalijk gediend zijn geweest. Bij elke gelegenheid hebben zij openlijk verklaard, dat de handhaving van het katholieke geloof en de uitroeiing van alle ketterij het hoofddoel was van hun regeering. En nog luider dan hun woorden spreken hun daden, hun wetten. De plakkaten van Karel V tegen de verbreiding en tegen de belijdenis zelfs van de ketterij, door onze voorouders met den naam van bloedplakkaten gebrandmerkt, dreigen de doodstraf tegen elken predikant niet alleen, maar tegen een ieder die in zijn kettersch geloof volhardt. Dat die wetten door onze eigen magistraten en rechters nooit zóó streng zijn nageleefd, of onze vreemde vorsten vorderden van hen nog steeds strenger toepassing, behoeft geen herinnering. Het Compromis der Edelen met al zijn nasleep is immers een protest geweest tegen een bevel van die strekking van den Spaanschen koning. Tot op dien tijd toe, het begin van 1566, hadden ook de Nederlandsche ketters aan geen staatkundige omwenteling gedacht, en allerminst zeker in de jaren, waarvan de plakkaten dagteekenen. Ja, men kan gerust zeggen, dat als geen geloofsvervolging had plaats gehad, de omwenteling in den staat geen plaats zou hebben gegrepen. Wat onze schrijver beweert, dat de Tiende penning en niet de gewetensdwang de oorzaak van den opstand is geweest — en zeker is de algemeene opstand, van katholieken zoowel als van protestanten, aan den Tienden penning in de eerste plaats en in het algemeen aan de Spaansche wanregeering te wijten — is hiermee niet in strijd; want is Alva's schrikbewind niet de straf geweest voor de godsdienstige onlusten van het jaar 1566, die op hun beurt ontstaan waren uit 's konings gebod om de plakkaten voortaan strenger uit te voeren en de inquisiteurs bij hun geloofsonderzoek behulpzaam te wezen?

En welke zijn nu de bewijzen, waarmee onze schrijver een zoo schreeuwende paradox verdedigt? Hij heeft er slechts één enkel, of althans hij noemt er slechts één.

„Keizer Karel V (zoo redeneert hij) en koning Philips lieten toe, dat hunne Duitsche regimenten, die hoofdzakelijk uit lutheranen bestonden, door predikanten vergezeld werden. Dit getuigt een tijdgenoot, die aan koning Philips vijandig en de hervorming toegedaan was". En nu volgt de bekende plaats uit Wesenbeke's *Estat, succès et occurences au faict de la Religion* [1]).

Een fraai bewijs van godsdienstige verdraagzaamheid inderdaad! De Spaansche vorsten behoeven, om hun oorlogen te voeren en hun weerbarstige onderdanen in bedwang te houden, de hulp van vreemde, van Duitsche huurlingen. Maar de meeste bendehoofden uit den Duitschen adel zijn luthersch en willen zich met hun manschap niet in Spaanschen dienst begeven dan op voorwaarde van vrije godsdienstoefening door hun eigen Luthersche predikanten. Die voorwaarde laten de vorsten uit staatzucht zich welgevallen en in de capitulatiën bedingen, met dit gevolg, dat nu, terwijl overal in Nederland een hervormd predikant vogelvrij is, de veldprediker in veiligheid aan de soldaten de ketterij verkondigt, die in de plakkaten aan de burgers op doodstraf verboden wordt. Moet dit verdraagzaamheid heeten? Een eeuw later dienden in het leger, dat Willem III naar Engeland meebracht, veel katholieken. Koning Jacobus merkte dat op in een gesprek met den ritmeester Van Dorp. „Oui Sire", gaf deze ten antwoord, „mais ils ont des épées protestantes" [2]). Niet anders redeneerden de Spaansche vorsten, die Meulleners prijst: als de Duitsche Lutheranen maar rechtzinnig vochten, mochten zij, wat hen betrof, bij den duivel te kerk gaan. Wesenbeke haalt het feit, dat hij vermeldt, dan ook met een andere bedoeling aan. Hij wijst op de redelooze en onverantwoordelijke handelwijs der vorsten, die den eigen burgers op doodstraf verbieden wat zij aan hun vreemde handlangers vergunnen.

Te recht misprees ook Granvelle's broeder, Champagney, uit een katholiek oogpunt dat heulen om wereldsch gewin met den Booze. Naar zijn oordeel was de tegenspoed, waarmee Alva in het laatst van zijn bestuur te worstelen had, aan te zien voor

1) P. 76 van Rahlenbeck's uitgaaf. Vgl. Oranje in Archives, t. II, p. 432. — Meulleners maakt hier geen onderscheid en verwart regel met uitzondering.

2) Huygens Journaal van 1688, dl. I, blz. 52. — Bij de Fransche regimenten van de Staten werden daarentegen, althans tot op 1651, geen priesters geduld (Aitzema, dl. III, blz. 506).

een oordeel Gods wegens het dulden der Luthersche godslastering onder het vreemde krijgsvolk door rechtzinnige vorsten uit louter eigenbaat: „ces presches, concédées aux gens de guerre estrangiers, et l'exercice de leur impieté soubs des princes chrestiens pour leurs prétentions particulières" [1]).

Het bewijs, door onzen schrijver bijgebracht en, let wel, het eenige dat hij bijbrengt, om aan Karel V [2]) en Philips II den lof der verdraagzaamheid (dien zij, van hun standpunt te recht, met verontwaardiging zouden hebben afgewezen [3])) toe te zwaaien, houdt dus volstrekt geen steek. Dat verhindert echter niet, dat hij, altijd op dienzelfden en eenigen grond, ook Alva roemt als een voorbeeld van verdraagzaamheid.

„Er bestond dus godsdienstvrijheid in het leger van Alva (zegt hij), ... of liever als veldheer was Alva de verdraagzaamheid zelve; waarom was hij dan onverdraagzaam als civiel gouverneur" [4])? De korte inhoud van het lange antwoord op die vraag is, dat in de oogen van den gouverneur iedere ketter tevens een opstandeling was [5]).

In zijn wezenlijk karakter en in zijn natuurlijke verdraagzaamheid doet zich dus, volgens onzen schrijver, de hertog slechts als veldheer kennen; als landvoogd laadt hij daarentegen den schijn van onverdraagzaamheid op zich door „zijn overdreven breede opvatting van ketter en opstandeling" [6]). Gelukkig dat de vorschende blik van onzen menschkundigen schrijver na driehonderd jaar achter den schijn het wezenlijk karakter van den miskenden man ontwaard heeft. Wat hem daartoe in staat heeft gesteld, is

1) P. 241 der Mémoires de Champagney, uitg. van de Robaulx de Soumoy. Zie het gedrag der Luthersche benden van den hertog van Holstein, beschreven door Morillon: Corresp. de Granvelle, t. IV, p. 432. Over die vreemdelingen: Corresp. de Phil. II, t. III, p. 349, 350.

2) Zie over de denkbeelden van Karel V: Register van Van der Goes, dl. I, blz. 171 (328), in verband met het plakkaat: Cabrera, p. 411.

3) Vgl. Corresp. de Phil. II, t. I, p. 495, 496; Gachard, Don Carlos (2de ed.), p. 56 sq., 316; Porreno, fol. 112 r.; Corresp. de Phil. II, t. II, p. 56, 58. Zie ook wat Margaretha van Parma schrijft: Corresp. de Phil. II, t. I, p. 453.

4) Blz. 224.

5) Vgl. voor Alva's haat tegen ketters en verraders: Corresp. de Phil. II, t. II, p. 411. Zijn theorie in dezen blijkt duidelijk uit zijn brief aan Catharina De Medicis van December 1567 (Corresp. de Phil. II, t. I, p. 609): „(Le Roi) ne peut faire des concessions sur le spirituel sans entreprendre sur les droits d'autrui, et Dieu, de qui sont ces droits, ne le souffrira pas.... Or il faut beaucoup mieux avoir un royaume ruiné en le conservant pour Dieu et le Roi au moyen de la guerre que de l'avoir tout entier sans celle-ci, au profit du démon et des hérétiques, ses sectateurs".

6) Blz. 226.

alleen zijn gelukkige opmerking, dat de veldheer geen inbreuk heeft gemaakt op de capitulatiën zijns meesters met de Duitsche bendehoofden.

Hoe treurig steekt bij Alva's verdraagzaamheid de onverdraagzaamheid van zijn befaamden tegenstander af! Ik had in de uitspraak van onzen schrijver, die ik aanhaalde, voorloopig een zinsnede weggelaten en door eenige tittels vervangen; het is thans aan de orde, ook die in overweging te nemen.

„Er bestond dus godsdienstvrijheid in het leger van Alva, terwijl in het legerkamp van den Zwijger de onverdraagzaamheid en de godsdiensthaat heerschten".

Ook deze tweede stelling wordt bewezen met één (in iederen zin van het woord, eenig) bewijs.

„In het gevecht van den 21sten October had hij (de graaf van Hoogstraten) eene gevaarlijke wonde bekomen, en daarna werd hij in het aftrekkend leger van den Zwijger meegevoerd. Op zijn sterfbed kon hij nog ondervinden, onder wie en met wie hij zich bevond. Zijn katholiek levenseinde was een gruwel in de oogen zijner omgeving. En tegen hen, voor wier zaak, die maar half de zijne was, hij eer, rijkdom en leven had opgeofferd, was hij genoodzaakt te zeggen: „laat mij toch in vrede sterven"! En de reden, waarom Oranje den priester van zijn sterfbed wilde weren was, dat de toelating de Duitsche soldaten zou ergeren" [1]).

Laten wij voorloopig aannemen dat het verhaal behoorlijk gewaarborgd, dat het waar is; wat leeren wij er dan uit? Dat in 1568 in het leger van den prins van Oranje ook katholieken met de protestanten meestreden; dat er geestelijken bij hen waren, die een stervende mochten bedienen; dat de prins van Oranje uit staatzucht zijn gewonden vriend zocht over te halen om zonder bijstand van een katholieken priester te sterven, maar ten slotte, toen deze niet wilde, toch toegaf. Is dat nu zoo heel erg? Af te keuren is het zeker. Maar strekt het, op zichzelf en alleen, ten bewijze van de harde uitspraak van onzen schrijver? Volgt er uit, dat in het leger, waar zoo iets mogelijk was, de onverdraagzaamheid heerschte?

Men versta mij wel: ik denk er niet aan te beweren, dat er in het Geuzenleger niet geestdrijvers in menigte zijn geweest, onverdraagzame protestanten, haters van „de paapsche afgoderij". Evenals er in het leger van Alva ketterjagers in menigte, onver-

1) Blz. 214.

draagzame katholieken, haters van het Luthersche en Calvinistische „Satanisme" waren. Menschen zijn menschen, en er wordt gezondigd *intra et extra.* Maar onder de vanen van Alva was de onverdraagzaamheid beginsel en recht; onder de vanen van Oranje was het de verdraagzaamheid van alle medestrijders onderling. Immers tegen de Spaansche overheersching riepen de proclamatiën van den Prins alle vaderlanders zonder onderscheid van religie te wapen [1]), en vaderlanders ook van katholiek kerkgeloof gaven aan die roepstem gehoor.

Maar nu het verhaal zelf: is het behoorlijk gewaarborgd? Om het te staven, verwijst de schrijver aan den voet der bladzijde kortaf naar Dr. Nuyens. Voor hem en de zijnen namelijk geldt het gezag van dezen gevierden auteur bijna even veel als het woord van oog- en oorgetuigen. Maar wij, die minder goedgeloovig van natuur zijn, wij vragen Dr. Nuyens op zijn beurt naar zijn zegslieden. Hij noemt ze ons terstond: „Carnero, een spaansch geschiedschrijver, die goede berichten had, zegt Bakhuizen van den Brink in zijn *Studiën en Schetsen*, blz. 338."

Voordat wij de plaats bij Carnero gaan zoeken — er wordt geen bladzijde opgegeven — slaan wij alvast de genoemde bladzijde in Bakhuizen's *Studiën* op. En wat vinden wij daar? Iets verrassends; iets dat wij zeker niet verwacht zouden hebben bij een auteur, op wien Dr. Nuyens zich beroept.

„Over dien dood van Hoogstraten (zegt B. v. d. B.) is veel gezwetst, en om te voorkomen dat oude ongerijmdheden opnieuw worden opgewarmd, is het misschien goed te doen blijken dat wij ze kennen en er tegen gewapend zijn.... De prins van Oranje zou alles gedaan hebben om Hoogstraten in het vervullen der laatste plichten zijner kerk te belemmeren omdat de Duitschers het kwalijk zouden nemen. De graaf zou echter gezegd hebben, dat hij in elk geval zijn ziel wenschte te redden. Zoo verhaalt tenminste met zekere bescheidenheid Carnero, die goede berichten had. Een andere Spaansche schrijver, Antonio Trillo, gaf echter in 1592 het volgende verhaal" — dat ik u besparen zal, omdat het toch hoofdzakelijk overeenkomt met hetgeen Dr. Nuyens, als

2) Vgl. 's Prinsen commissie aan graaf Lodewijk van 6 April 1568 (Corresp. de Guillaume le Taciturne, t. VI, p. II): „Soe eyst dat wy eernstelyck versocht wesende by die inwoenders van denselven landen, zo wel van weghen het Evangelium als die roomsche Kercke.... om die te behouden.... een yder in vrydom ende libertijt van sijnder religie ende conscientie, enz." Vgl. 's Prinsen brief dd. 31 Aug. 1568 (ibid., t. VI, p. 273).

van Carnero afkomstig, opdischt en de heer Meulleners nog eens voor een nieuw gebruik opwarmt.

De nauwkeurigheid van Bakhuizen is bekend; op zijn aanhalingen kan men doorgaans vertrouwen; maar van hem geldt het toch ook: *errare humanum est.* Laten wij Carnero eens zelf opslaan. De plaats is spoedig gevonden. Op p. 35 der *Historia de las Guerras.. de Flandes* staat te lezen: „Fue... herido el conde de Hoochstrate de un arbuzaço en un pie, que despues muriò como Catholico Christiano, aunque se lo estorvavan, porque los Alemanes del exercito de tomarian mal. Pero dixo que en todo casso queria salvar el anima." („Gewond werd de graaf van Hoogstraten door een haakbusschot aan een zijner voeten, die daarna vervolgens sterft als katholiek, ofschoon men hem lastig viel omdat de Duitschers in het leger het kwalijk nemen zouden. Maar hij zeide, dat hij in alle geval zijn ziel wenschte te behouden.")

Goed maar, dat wij niet blindelings op Bakhuizen's relaas zijn afgegaan. Wij zien dat Carnero nog bescheidener is geweest dan onze vriend, op zijn geheugen vertrouwende, meende. Carnero laat den Prins geheel buiten spel. Bij hem zijn het de omstanders in het algemeen en zonder naam, die het den stervende lastig maken en een verdiende berisping van hem beloopen. Was Dr. Nuyens slechts even voorzichtig geweest als wij, hij zou dan als zijn zegsman niet Carnero hebben genoemd, „die goede berichten had, volgens Bakhuizen", maar Antonio Trillo, een schrijver van niet het minste gezag, die door nauwgezette geschiedkundigen, door Strada om er een te noemen, nooit wordt aangehaald, en wiens smakelooze „ongerijmdheden" volgens Bakhuizen niet verdienden opgewarmd en op nieuw te berde gebracht te worden. Had hij zooveel voorzorg genomen, hij zou zelf een ergerlijke dwaling vermeden en den heer Meulleners niet door zijn voorbeeld mede misleid hebben.

Eer ik van dit onderwerp afstap, moet ik ook nog nadrukkelijk opkomen tegen het misbruik, van Bakhuizen's woorden door Dr. Nuyens gemaakt. Met zijn getuigenis, dat „Carnero goede berichten had", heeft Bakhuizen natuurlijk niet willen zeggen, dat de auteur ook op grond van goede berichten vertelde wat hij (Bakhuizen) voor „zwetserij" en „ongerijmdheden" uitmaakt. Waarom doet Dr. Nuyens het dan zoo voorkomen, door de getuigenis, die op dit geval geenszins toepasselijk was, juist als tot bevestiging er van aan te halen? Bakhuizen bedoelt blijkbaar,

dat Carnero doorgaans goed is ingelicht, en ook hier, waar hij dwaalt, met zekere bescheidenheid spreekt van een onderwerp, waarover anderen lichtvaardig zwetsen en uitweiden. Maar daaruit af te leiden, dat ook dit verhaal van Hoogstraten's sterfbed geloof verdient, is in strijd met het gezond verstand. Een geschiedschrijver, wien het om de waarheid te doen is en die zijn vak verstaat, gaat maar niet in alles blindelings af op het gezag van zelfs den meest betrouwbaren zegsman: in elk bijzonder geval overweegt hij, of dat gezag ook hier afdoende is. Hoe goede berichten Carnero hebben mag over hetgeen de lieden, met wie hij raadpleegde, hadden bijgewoond: van hetgeen lang geleden in het leger der vijanden was voorgevallen zou het vreemd zijn geweest, als hij de juiste toedracht had geweten. En hier bestaat nog een bijzondere reden om aan hetgeen hij anderen navertelt te twijfelen. Mendoça, die zooveel nader dan hij bij den tijd en bij de plaats van Hoogstraten's sterven staat, gewaagt van het voorval niet, hoewel hij iets anders meedeelt, hetwelk krijgsgevangen Geuzen over het sterven van Hoogstraten hadden verteld en dat ik nu maar niet zal ophalen, omdat het tot onze zaak verder niets afdoet. Een *argumentum ex silentio* is zeker niet overtuigend; maar mogen wij toch hier, waar het een bijzonderheid geldt die hem best te pas zou gekomen zijn, niet uit het zwijgen van Mendoça afleiden, dat hij van de gansche geschiedenis niets had gehoord?

En die geschiedenis is toch het eenige bewijs, dat onze schrijver voor zijn stelling, dat in het leger van Oranje godsdiensthaat en onverdraagzaamheid heerschten, heeft bijgebracht, en op grond waarvan hij met deze verzuchting besluit: „En toch wordt Alva gebrandmerkt als een fanatiek ketterjager en Willem van Oranje vergood als een edelmoedig kampioen van de gewetensvrijheid!"

Voor de vrienden van Alva en van de verdraagzaamheid tevens inderdaad een hard geval.

Er gaat meester boven meester, zegt een spreekwoord, dat ook hier weer bewaarheid wordt. In lichtvaardig napraten en oordeelen overtreft de Belgische geschiedschrijver der *Huguenots et Gueux* onze beide landgenooten nog. Hoort wat Kervyn de Lettenhove van het sterfbed van Hoogstraten weet te verhalen [1]).

„...Bientôt il comprit que sa dernière heure était venue et

1) T. II, p. 161.

demanda un prêtre qui le confessât. Le prince d'Orange accourut près de lui et le pressa de déclarer en mourant qu'il avait adopté les doctrines de la Réforme. Cela importait, disait le Taciturne, pour donner satisfaction aux capitaines et aux soldats. „J'ai perdu pour vous, répondit le comte de Hoogstraaten, mes biens, mon honneur et ma vie; maisje ne veux pas pour vous perdre mon âme" ".

Op zichzelf is die dramatische dialoog, ik erken het gaarne, uitmuntend geslaagd; vooral is de gulle bekentenis, dat hij voor „den Zwijger" ook zijn eer heeft verloren, allergelukkigst aan den stervenden Hoogstraten in den mond gegeven. Maar het geheel wint nog als kunstproduct aanmerkelijk in waarde, als wij het vergelijken met hetgeen de begaafde auteur in de bronnen, die hij aanhaalt, van dat alles gevonden heeft. Die bronnen, gelijk hij ze in de noot aanhaalt, zijn: „Lettre de Morillon, citée par M. Poullet, Corr. de Granvelle, t. III, p. 431; Lettres d'Alava, du 6 janvier et du 22 mars 1569: Arch. Nat. à Paris 1514; Carnero, Hist. de las guerras de Flandes". Een achtbare rij van getuigen, voorwaar, waarin Trillo geen plaats verdient en, gelijk men ziet, ook niet bekomt. Maar wat getuigen zij eigenlijk? Dat Carnero, die dan ook eerst in de derde plaats genoemd wordt (en alweer, gelijk bij Dr. Nuyens, zonder opgaaf der bedoelde bladzijde), slechts weinig stof tot het verhaal heeft kunnen bijdragen, is ons gebleken. Wij zullen die derhalve bij de briefwisseling moeten vinden. Ongelukkig ligt de brief van den Spaanschen gezant Alava nog onuitgegeven te Parijs. Maar die van Morillon, die in de eerste plaats wordt aangehaald en daarom voor de voornaamste dient gehouden te worden, is gedrukt en kan door ons geraadpleegd worden. Hij bevat de volgende merkwaardige woorden: „Il (le comte de H.) est mort le XI du mois passé à Beaumont près de Rheims; il est bien heureux. Aussi seroit le prince d'Oranges s'il estoit avec luy. Le grand froid, qu'il a faict icy, luy à rouvert sa playe et s'est la jambe enflé plus grosse que le corps. Nous sosmes heureux d'en estre quictes, car il estoit pour mouvoir". Meer niet: van de doodsbed-scène geen woord.

Indien de brief van Alava, zooals het zich laat aanzien, van soortgelijken inhoud is, blijft Kervyn geen andere zegsman over om op te steunen dan Trillo, die, arme man, niet eens de eer heeft van onder de getuigen genoemd te worden.

Ook hier moet ik ten slotte nog waarschuwen tegen een zonde, die bij toeneming bedreven wordt: het lichtvaardig geloof slaan

aan alles zonder onderscheid wat in brieven van tijdgenooten voorkomt. Gesteld, òf Alava te Parijs òf Morillon te Mechelen bleef ons borg voor hetgeen thans de versmade Trillo alleen te verantwoorden heeft: wat dan nog? Krijgt een los gerucht, een praatje, kracht van bewijs, indien het maar door iemand van naam aan een ander wordt overgebriefd? Wat zou er van den goeden naam van iederen hedendaagschen staatsman, wien men wil, worden, indien tegen hem getuigen mocht hetgeen een van zijn politieke vijanden aan een anderen in een vertrouwelijk schrijven van hooren zeggen mededeelt? Toch wordt het tegenwoordig bij een zeker soort van geschiedschrijvers gewoonte, de groote mannen van een vroeger tijdvak te bekladden met al de lasterlijke uitstrooisels hunner tijdgenooten, die zwart op wit in eenig archief worden ontdekt. Weinigen, die hierin zoo ver gaan als juist Kervyn. Om iets te noemen: tot aanbeveling van hetgeen hij, in de hierboven uitgeschreven plaats, van den bekeeringsijver van Oranje verdicht — het woord moet er uit — plaatst hij aan den voet der bladzijde deze noot: „Le prince d'Orange, racontait-on, se croyait lui-même investi du droit d'absoudre les péchés. „Le Prince d'Orange se faict pape, promettant paradis à tous ceulx qui suivent sa querelle, les absolvant de leurs péchés." Lettre de Morillon à Granvelle, du 10 Oct. 1568."

Is er iets ongerijmders denkbaar dan wat hier de eene vijand van den Prins uit machtelooze kwaadaardigheid aan den anderen schrijft: iets dat meer in strijd is met al wat Willem van Oranje zijn leven lang gezegd en gedaan heeft? Kervyn moet dit zoo goed als iemand weten, en hecht zeker voor zich zelf aan het praatje niet de minste waarde. Maar waartoe het dan opgerakeld? Ziet hij niet in, dat door zich op die wijs tot de echo te maken van al wat tegen Willem van Oranje en zijn medestrijders de haat hunner vijanden heeft uitgestrooid, hij zijn geschiedwerk, de vrucht van zooveel ernstige studie, tot het peil van het schotschrift verlaagt?

(Handelingen en Mededeelingen van de Maatschappij der Nederl. Letterkunde, 1889/90, blz. 159 vlg.)

II [1]).

(1890.)

Naar aanleiding der voorafgaande mededeeling heb ik door tusschenkomst van Dr. Nuyens een *Notice* van (nu wijlen) den heer Kervyn de Lettenhove ontvangen. Zij luidt als volgt:

„En réponse à la notice de M. le Dr. Fruin, je puis affirmer que dans mon récit des derniers moments du Comte d'Hoogstraeten, j'ai exactement suivi le texte de la lettre d'Alava à Çayas.

On y rapporte que la résolution du Comte d'Hoogstraeten de mourir en catholique eut lieu malgré le Prince d'Orange: *al despecho del de Orange*; que le Taciturne insista sur l'importance que présenterait dans sa bouche la confession de la religion réformée: *que le persuadia la gran importancia que muriesse en la opinion de Martino Luthero.*

La phrase: „j'ai perdu pour vous mes biens, mon honneur et ma vie, je ne veux pas pour vous perdre mon âme", est textuellement tirée de la lettre d'Alava.

Si l'on veut bien se souvenir que le Comte d'Hoogstraeten est mort en France au moment où de fréquentes relations existaient entre le Prince d'Orange et les conseillers de Charles IX, on reconnaîtra qu' Alava, ambassadeur d'Espagne à Paris, était bien placé pour recevoir de sûres informations.

Que le Comte d'Hoogstraeten ait trouvé en Champagne quelque prêtre pour l'assister à sa dernière heure, cela n'a rien qui doive surprendre; mais comment M. le Dr. Fruin a-t-il pu en conclure qu'il y avait des aumôniers catholiques dans l'armée des Gueux en 1568? Oublie-t-il que le début de cette expédition avait été marqué, dans le Limbourg et dans le Brabant, par le pillage des églises et des monastères?"

Uit deze tegenspraak van Kervyn blijkt duidelijk, dat ik hem onrecht heb gedaan met te vermoeden dat hij, evenals Dr. Nuyens, zijn verhaal, wat het wezen der zaak betreft, ontleend had aan Antonio Trillo, dien geen van beiden aanhalen, en aan niemand anders. De dood van den gevierden auteur smart mij thans dubbel, omdat ik niet meer in staat ben hem zelven mijn leedwezen over

1) Vroeger verschenen onder den titel: Nog eens over de onverdraagzaamheid van prins Willem I.

deze mijn misvatting te betuigen en mij bij hem te verontschuldigen.

Maar tot mijn verdediging voeg ik terstond hierbij, dat voor mijn vermoeden een grond bestond, die ik nog meen dat voldoende was. Drie zegslieden had Kervyn tot bevestiging van zijn voorstelling in een aanteekening genoemd, waarvan twee waren na te gaan, doch een, Alava, niet, wiens brief onuitgegeven in het archief te Parijs berustte. De twee, die ik vergelijken kon, de eerste en de derde der drie, die genoemd werden, bleken geen van beiden de beschuldiging tegen den prins van Oranje te bevestigen: zoo lag het vermoeden voor de hand dat hij, die in de tweede plaats werd aangehaald, niet meer te zeggen zou hebben dan de andere, en dat ook bij Kervyn alles op Trillo aankwam. Ik schreef dus: „Indien de brief van Alava, zooals het zich laat aanzien, van soortgelijken inhoud is (als die van Morillon), blijft Kervyn geen andere zegsman over om op te steunen dan Trillo, die, arme man, niet eens de eer heeft van onder de getuigen genoemd te worden." Had Kervyn Alava's brief alleen aangehaald, en diens eigen woorden meegedeeld, de vergissing van mijn zijde ware voorkomen.

Ik zag evenwel de mogelijkheid, dat ik mij vergiste, niet voorbij. „Gesteld (zoo ging ik voort), òf Alava te Parijs òf Morillon te Mechelen bleef ons borg voor hetgeen thans de versmade Trillo alleen te verantwoorden heeft: wat dan nog? Krijgt een los gerucht, een praatje, kracht van bewijs, indien het maar door iemand van naam aan een ander wordt overgebriefd?" Deze vraag komt thans werkelijk te pas, nu het blijkt dat Alava het is, die voor de waarheid van het verhaal moet instaan. Is zijn gezag groot genoeg om ons zekerheid te geven? Dat het in alle geval veel grooter is dan dat van iemand als Trillo, geef ik aanstonds toe. De Spaansche gezant te Parijs, schrijvende kort nadat, en uit de buurt waar de zaak zou zijn voorgevallen, verdient veel eerder geloof dan de eerste de beste geschiedschrijver uit een later tijdvak. Wel is hetgeen Kervyn zegt, dat er tijdens Hoogstraten stierf tusschen den prins van Oranje en de Fransche regeering, waarbij Alava geaccrediteerd was, druk gecorrespondeerd werd, vooreerst overdreven, en zou het verder, al ware het volkomen juist, toch niet te verklaren zijn, hoe de gezant wat hij navertelt te weten was gekomen, omdat wij immers kwalijk kunnen aannemen dat over dit onderwerp tusschen den Prins en de Fransche ministers gehandeld is. Maar zooveel is althans zeker, dat het gerucht al spoedig in omloop is gekomen en het

eerst in de nabijheid van de plaats waar het de gebeurtenis stelt. Uit dien hoofde mogen wij het niet lichtvaardig verwerpen. Wij behooren het aandachtig te overwegen en, daar de uitwendige kenteekenen niet voldoende zijn om de waarheid of de onwaarheid uit te maken, vooral op de inwendige bewijzen te letten. Doen wij dit, dan zullen wij, geloof ik, tot de slotsom komen, dat het verhaal in het algemeen niet strijdt tegen hetgeen wij van elders zeker weten. Dat Hoogstraten, die, hoewel hij met de staatkunde van Oranje en van de protestantsche edelen instemde, toch steeds het katholieke geloof was blijven belijden, ook op zijn sterfbed den bijstand van een katholiek priester verlangde, is volkomen natuurlijk, en niet anders dan wij konden verwachten. Dat aan den anderen kant de Prins en zijn protestantsche aanhangers gaarne gezien zouden hebben dat Hoogstraten in zijn laatste oogenblikken van geloof veranderde en als een hunner stierf, kan ons ook geenszins verwonderen. Tot zoover bevat het verhaal niets dat op zichzelf ongelooflijk is. Maar dat de stervende edelman den Prins zou hebben toegevoegd, dat hij hem ten gevalle niet slechts zijn goed maar ook zijn eer had verbeurd: dit is moeilijk te gelooven, want het is in strijd met het gansche leven van Hoogstraten. Steeds had deze zijn ijveren voor de politieke en religieuse vrijheid, gelijk de Prins die opvatte, weten te vereenigen met zijn katholiek geloof. Welke reden bestaat er dan om aan te nemen, dat hij plotseling van gevoelen veranderd zou zijn en erkend zou hebben, dat hij, handelende gelijk hij gehandeld had, het hoogste wat een edelman bezit, zijn eer, had verloren. Hoeveel waarschijnlijker is het dat wij die verklaring, die in den mond van Hoogstraten zoo slecht past, als een opsiering van Alava, of, zoo men wil, van het gerucht, dat deze navertelde, hebben aan te merken.

Hoe het zij, het karakteristieke van het verhaal blijft altijd dit: dat Hoogstraten, omgeven door protestanten, die begeerden dat hij als een hunner zou sterven, toch niet verhinderd is geworden zijn eigen wil te volgen, en den bijstand van een katholiek priester aan zijn sterfbed heeft mogen genieten. Al ware het dat Hoogstraten bij het naderen van den dood waarlijk een afschuw had opgevat van zijn vroeger handelen en een grievend verwijt tot den Prins had gericht, erkend moet worden, dat de Prins ook in dit geval zich zelven gelijk is gebleven en zijn katholieken vriend katholiek heeft laten sterven.

Uit het verhaal, zooals het tot ons is gekomen, had ik afgeleid,

dat in 1568 niet slechts katholieken naast protestanten in 's Prinsen leger optrokken, maar „dat er ook roomsche geestelijken bij hen waren, die een stervende mochten bedienen". Hiertegen doet Kervyn opmerken dat de geestelijke, die Hoogstraten bijstond, een Fransch pastoor uit de buurt kan zijn geweest, die bij hem ontboden was. Voorzeker, ook dit is mogelijk. Maar wat verandert het aan het wezen der zaak? Een roomsch geestelijke is in 's Prinsen leger toegelaten, heeft er zijn taak volvoerd en is, althans voor zoover wij hooren, hierin niet gestoord. Als dit zoo is, wat reden bestaat er dan om het vermoeden af te wijzen, dat er bij de katholieken in het leger ook geestelijken geweest zijn, en dat de priester, die Hoogstraten bediende, een van hen was?

Daarop antwoordt Kervyn ten slotte: „Vergeet gij dan dat het begin van den veldtocht, in Limburg en Brabant, gekenmerkt was geworden door het plunderen van kerken en kloosters?" Vergeten komt hier niet te pas, want ik heb het nooit geweten, wel het tegendeel. Het is Kervyn, wiens geheugen te kort schiet. Algemeen wordt, ook door de katholieke schrijvers, erkend, dat tot op de aankomst der Hugenootsche hulpbenden de Geuzen zich van het plunderen in het algemeen en in het bijzonder van het schenden van kerken en kloosters hebben onthouden. Men leze de beschrijving van Bakhuizen van den Brink [1]), waaruit ik alleen het slot wil overnemen. „Alle getuigenissen (zegt hij) schrijven eenstemmig het platbranden van kerken en kloosters aan de Fransche hulptroepen en hun kapiteinen toe; zelfs het stug gemoed van Lumey werd geweekt door de zoetheid van den vaderlandschen bodem". Onder de getuigenissen waarop Bakhuizen zich beroept is zeker die van Don Bernardino de Mendoça, die ooggetuige en voor de ketters en Geuzen geen welwillend getuige was, wel de gewichtigste. Sprekende van het branden en plunderen bij den aftocht der Geuzen, zegt hij: „iets wat zij niet gedaan hadden sedert zij van Luik opbraken totdat zich de Fransche Hugenoten bij hen voegden" („cosa que no hazian desde la partida de Liege hasta que se juntaron con ellos les Huguenotos Franceses" [2])). Hetzelfde, maar niet zoo duidelijk, verklaart de maestre de campo van het Lombardische tercio, don Sancho de Londoño: „hetgeen hij, de prins van Oranje, niet gedaan had

1) Studiën, dl. I, blz. 335 vlg.; Cartons, dl. I, blz. 143.
2) P. 97.

vóór zijn aftocht" („loqual hasta su retirada no auia hecho"). Op den aftocht eerst hadden de Hugenoten zich bij de Geuzen gevoegd. Dus zoolang de Franschen er nog niet waren, hadden de onzen zich aan geen kerkschennis bezondigd. Juist hetzelfde wat Mendoça erkent.

De heer Meulleners, wiens opstel in de *Publications de la Société historique de Limbourg* mij aanleiding tot het mijne had gegeven, doch op wiens betoog van Alva's verdraagzaamheid in tegenstelling met de onverdraagzaamheid van Oranje ik wel niet opmerkzaam zou hebben gemaakt, indien ik niet in de eerste plaats op de belangrijkheid zijner mededeelingen uit het Eecloosche archief de aandacht had willen vestigen, is door mijn tegenwerpingen bewogen geworden om zijn onderwerp nog eens in hetzelfde tijdschrift te behandelen. Het vernieuwde onderzoek heeft hem tot dezelfde uitkomst als vroeger geleid, zonder echter mij van gedachte te doen veranderen. Ik durf niet hopen dat wij door het debat voort te zetten het ooit eens zouden worden en zie dus van mijn kant van elke poging hiertoe af. Ik mag volstaan met naar die antikritiek eenvoudig te verwijzen.

(Handelingen en Mededeelingen van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde, 1890/91, bls. 113 vlg.)

RUBENS.

(1877.)

Het geding over de geboorteplaats van Rubens en over de omstandigheden waaronder hij geboren werd, dat onze Bakhuizen van den Brink voor zestien jaren uitgemaakt meende te hebben, is weer op nieuw bij gelegenheid der Rubens-feesten aan de orde gekomen. Een bewijs te meer voor de waarheid, dat niets zoo zeker kan zijn of men kan het altijd weer in twijfel trekken en bepraten.

Toevallig werd ik dezer dagen herinnerd aan hetgeen Bakhuizen mij eens vertelde, terwijl hij bezig was zijn *Les Rubens à Siegen* te schrijven. „Een oogenblik", zei hij, „heb ik gedacht dat Pieter Paulus misschien zelf het kind kon zijn, dat Anna van Saxen ter wereld bracht". Welnu, die gissing, die bij Bakhuizen opgekomen maar dadelijk door hem verworpen was, heeft twee eeuwen vroeger voor waarheid gegolden. De heer Kneppelhout (van den Hemelschen Berg) bezit een soort van anecdoten-boek van den jongeren Constantijn Huygens, den man van het *Journaal*, dat door het Historisch Genootschap te Utrecht is uitgegeven. In dat boek vond ik, te midden van allerlei achterklap en beuzelarij, die evenals het *Journaal* toonen welk een kleingeestig en ergdenkend man die tweede Constantijn was, toch enkele aanteekeningen die opmerking verdienen, en daaronder ook deze: „Prins Maurits en schilder Rubens waren beide zonen van Anne de Saxe, vrouwe van prins Willem."

Uit allerlei omstandigheden, die ik niet noemen zal, leid ik af, dat deze aanteekening reeds vóór 1665 geboekt is. Van wien Huygens het gerucht vernomen had, schrijft hij er, tegen zijn gewoonte, niet bij. Het doet ook weinig af; zooveel is zeker, dat

het familiegeheim, hetwelk Bakhuizen meende het eerst uit de archieven te hebben opgedolven, bij het leven van den grooten schilder bekend was, en dat daaruit ook reeds de gissing was afgeleid, die er bijna natuurlijk uit voortvloeit, maar die in strijd is met de tijdrekening en den toets der kritiek niet kan doorstaan.

(Nederlandsche Spectator, 1887, blz. 324.)

ALVA'S BRIL.

(1892.)

In het *Woordenboek der Nederlandsche Taal* [1]), nog door De Vries zelven bewerkt, zag ik op het woord *April* „het oude rijmpje" aangehaald:

Op den Eersten April
Verloor Alva zijn Bril.

Dat citaat riep mij een opmerking in de gedachte, die ik niet lang geleden terloops had gemaakt, en wekte den lust bij mij op om die thans uit te werken.

Wel mag De Vries het rijmpje oud noemen. Bor gewaagt er van reeds in de eerste uitgaaf van dit gedeelte zijner *Nederlandsche Oorlogen*, die in 1601 het licht zag. Waar hij den indruk beschrijft, door de inneming van Den Briel op het volk gemaakt, zegt hij [2]): „Ja, men hoorde vast onder de Borgeren hier en daer tot sijn [Alva's] spot aldus rijmen: Den eersten Dach van April Verloor Duc d'Alve synen Bril". Bor was, toen Den Briel in handen der Geuzen viel, een knaap van twaalf of dertien jaar: op zijn geheugen kunnen wij dus vertrouwen en aannemen dat het rijmpje, in den vorm waarin hij het overlevert, haast zoo oud is als het feit waarop het slaat.

Dat zouden wij anders niet vermoed hebben. Het lijkt veel meer een tijd-versje te zijn van later vinding en zonder bijbedoeling, waarin Briel in Bril wordt veranderd, eenvoudig omdat het (gelijk Mr. Jochem zegt) zoo in het rijm te pas komt. Dat het

---

1) Dl. II, I, blz. 570.
2) Fol. 119.

daarentegen aanstonds werd gedicht en met het doel om den hertog te bespotten, moet ons verwonderen. Want als spotternij opgevat treft het geen doel, omdat het lijnrecht in strijd is met de waarheid. Immers het zal dan willen zeggen dat Alva, toen hij Den Briel verloor, meteen zijn bril verloren heeft, dat hij in het vervolg niet zoo scherp meer heeft gezien als hij placht en dat hij *bévue* op *bévue* heeft gemaakt. Ware dit werkelijk zoo geweest, of, wat in dit geval op hetzelfde neerkomt, had het volk gewaand dat het zoo was, de woordspeling zou geestig genoeg zijn. Maar het tegendeel is waar. Nooit heeft Alva een zoo scherpen veldheersblik getoond als in datzelfde jaar 1572 [1]). Van alle kanten verrast en besprongen, concentreert hij zonder weifelen zijn krachten eerst tegen het punt, van waar het grootste gevaar dreigt, Bergen en Henegouwen, waar de Hugenoten de hand reiken aan de Geuzen; dan, zoodra Bergen gekapituleerd heeft en van Frankrijk niet meer te vreezen is, drijft hij de benden van den prins van Oranje uiteen en over de grenzen, en overrompelt, schrik en vertwijfeling aanjagend, Brabant, Gelderland en het Sticht, totdat zijn leger onverwachts voor Haarlem tot staan wordt gebracht door de kloekheid van de burgerij en de bezetting, maar vooral ook door het ongunstige seizoen en de bezwaren van het terrein. Van dan af begint voor hem de tegenspoed, echter niet omdat hij minder goed ziet dan voorheen, maar omdat hij met nieuwe, hem en zijn Spanjaards volstrekt onbekende, omstandigheden te doen krijgt [2]). Te zeggen dat hij op den eersten April zijn bril had verloren, is ongerijmd, en, als er bespotting mee bedoeld wordt, een volstrekt mislukte aardigheid.

Dat heeft ook Bilderdijk gevoeld en daarom heeft hij in zijn *Koekeloer of de Eerste April* [3]) het oude rijmpje zoo gedraaid en aangevuld, dat er waarlijk een grap uit geworden is:

„Een booze dag, gelijk de lieden weten:
Duc d'Alva werd zijn bril toen afgesmeten,
Zoodat hij met een lange neus bleef staan".

1) Tassis, Commentarii, p. 155/6 (Vgl. over dezen veldtocht: Verspreide Geschriften, dl. II, blz. 211 vlg.).

2) Alva klaagt kort voor zijn vertrek aan Mondoucet (Lettres et Négoc. de Mondoucet, vol. I, p. 420): „que jamais ceux de ce pays et qui en ont ou doibvent avoir bonne et parfaite connaissance ne l'ont véritablement instruit et informé de l'assiette d'icelluy ni des moyens qu'il falloit observer pour venir à une perfection de cette dite guerre... s'asseurant que s'il l'eust cogneu comme il fait, il feut de cette heure au bout de ses desseings".

3) Gedichten, dl. I, blz. 448.

Maar die lange neus is van des dichters vinding en aan het rijmpje vreemd. Dat is en blijft een spelen met klanken, waarbij wij liefst maar verder niets denken moeten.

Doch behalve dit rijmpje is er stellig even vroeg, en waarschijnlijk reeds vroeger, nog een onberijmd gezegde in omloop geweest, dat werkelijk snedig is en met den hertog den spot drijft zonder aan de waarheid te kort te doen. Ik meen dit in zijn oorspronkelijken vorm aan te treffen in een geschiedverhaal, dat meer dan twintig jaren nader bij de gebeurtenis staat dan zelfs de eerste uitgaaf van Bor, te weten in de *Chronijk, Historie der Nederlandscher Oorlogen*, door zekeren Theophilus samengesteld en te Norwich (zoo het adres juist is) in het jaar 1579 gedrukt. Daar lezen wij bij de beschrijving van het innemen van Den Briel [1]), op den kant aangeteekend: „De Hertog kryget een Bril op die Neuze".

Gij ziet, iets geheel anders dan wat het rijmpje zegt. In plaats van zijn bril te verliezen, als Den Briel hem ontnomen wordt, krijgt Alva er integendeel bij die gelegenheid een op zijn neus. Het komt er nu maar op aan te weten wat voor een bril het is, die hem dus wordt opgezet. Daarin schuilt natuurlijk de aardigheid.

Onze woordenboeken, voor zoover ik ze heb kunnen inzien, laten ons in den steek. Van Dale, dien ik gewoon ben bij voorkeur te raadplegen, zou ons zelfs van den wal in de sloot helpen. Volgens hem beteekent *eenen bril op den neus zetten* iemand misleiden, bedriegen, teleurstellen, zooveel als *iemand brillen verkoopen*. Inderdaad, in dien zin komt ons het woord *brillen*, dat blijkbaar een verkorte uitdrukking is voor het meer graphische *een bril op den neus zetten*, bij de kluchtschrijvers der zeventiende eeuw op een aantal plaatsen voor. Maar is die beteekenis de eenige en hebben wij de kantteekening van Theophilus in dien zin te verstaan, dan moeten wij daarvan alweer hetzelfde getuigen als van het rijmpje, dat zij namelijk onwaar en om die reden ongepast en onaardig is. De hertog is door de inneming van Den Briel noch bedrogen noch teleurgesteld. Maar zijn macht werd er door gefnuikt, zijn heerschappij ten val gebracht. Zooals een gelijktijdig Geuzenliedje [2]) jubelt: „Duc d'Alvens rycke heeft een ent!" Dat moet ook het gezegde bij Theophilus beteekenen,

1) Blz. 103.
2) Bij Van Vloten, Geschiedzangen, dl. II, blz. 7.

zal het met de waarheid overeenkomen. Dan, maar dan ook alleen, is zijn woordspeling snedig en zijn spot treffend te noemen.

Inderdaad, zoo ik mij niet zeer bedrieg, is deze beteekenis de juiste en de oorspronkelijke. Kiliaen helpt ons, naar ik meen, op den goeden weg, al verkeert hij zelf ook in dwaling. Volgens hem is „*Brillen* iemand breidelen. Comprimere, refrenare aliquem, *vulgo* brigliare. *Briglia*, Ital. i. habena, frenum". Dus, als ik hem wel versta, onderscheidt hij tweeërlei *bril* (en *brillen*): het eene het gewone kijkglas, naar het middeneeuwsche *beril*, *glas*, dus genoemd, en het andere hetzelfde als breidel, van welk woord het een samentrekking is [1]). Ook Dr. Franck, in zijn *Etymologisch Woordenboek*, schijnt tot die meening over te hellen. Maar mij komt het voor dat de zaak eenvoudiger is en dat wij in beide beteekenissen, hoever zij uiteenloopen, met één en hetzelfde woord te doen hebben.

Onlangs zag ik op het Mauritshuis in Den Haag het fraaie schilderij van Paulus Potter, door den hertog van Westminster aldaar tijdelijk ten toon gesteld, en daarop een liggenden stier afgebeeld met een klem op den neus, die hem waarlijk als gebrild doet voorkomen. De klem is van hout, in den vorm van een hoefijzer of juk, aan de kin met een sluitbalkje en om het achterhoofd met een leeren riem bevestigd. Welken naam de boeren aan zulk een klem geven (of gaven, als misschien het gebruik verouderd is), weet ik niet, maar als zij het *een bril* noemden, zou het mij zeker niet verwonderen, want het heeft daar alles van. En wat deze onderstelling te waarschijnlijker maakt, de hoefsmeden gebruiken het woord *bril* voor een tang of praam, „waarmee zij onhandelbare paarden bij den neus vasthouden"; hetgeen mij bleek uit een aanteekening van wijlen Dr. Te Winkel, in het apparaat van het *Woordenboek* berustende en volgens De Vries waarschijnlijk ontleend aan het geschrift van Geisweit Van der Netten *Het Paard*, dat ik voor het oogenblik niet bij de hand heb [2]).

Is dit mijn vermoeden juist, dan schikken zich de verschillende

---

1) In een Gentsch Referein (bij Blommaert, blz. 224, vgl. 221) wordt brillen en bril opzetten gebruikt in de beteekenis van breidelen, b.v.: „Hy sal u den bril, seer swaer van ghewichte, Op den neus setten hoe ghijt refuseert" (a°. 1580). Daar is bijzonder geestig te pas gebracht de bril en de verblindheid der Gentenaars, die dén boozen brilman in hun veste lieten komen.

2) Het werktuig, waarmee men paarden enz. breidelt, heet nog in sommige streken: *bril*, boerenfriesch *kniiper*. Vgl. ook dr. Eymael in zijn aanteekening op Huygens' Zedeprinten, blz. 63.

beteekenissen van *bril* en *brillen* als van zelf onder elkander. De klem op den neus van den stier ontleent zijn naam van *bril* aan het kijkglas, waaraan zijn gedaante en zijn plaats, op den neus, doen denken. Het afgeleide werkwoord *brillen* beteekent vooreerst breidelen, bedwingen, kwellen, maar ook beetnemen, bedotten, omdat het door den bril in zijn moedwil gefnuikte dier er inderdaad verlegen en bedrogen uitziet. De overeenkomst in klank met het Italiaansche *briglia* is, volgens deze opvatting, enkel toevallig en kan buiten verdere aanmerking blijven.

Hoezeer de beteekenissen van bedwingen en beetnemen in elkander vloeien, kan het best blijken uit een paar plaatsen, waar ik althans aarzel welke van de twee te kiezen. Aan een lichtekooi wordt van haar minnaar gezegd [1]):

„En dat hy 't fielen wars is, en geirn waer ontlast
Van 't jock, daer g' hem dagelijcks me comt brillen".

En Van der Venne [2]) vraagt:

„Is dan yemant niet gebrilt
Die niet doen mach wat hy wilt".

Hoe dit zij, wij verstaan thans volkomen wat Theophilus zeggen wil met zijn: „de Hertog kryget een Bril op die Neuze" [3]). En zijn zeggen is even juist als zijn woordspeling grappig. Want na den eersten April is Alva's rijk waarlijk ten einde; zijn hooge sprongen hebben uit, als een gebrilde booze stier staat hij daar. Het is vreemd dat Bor dit gezegde niet gekend schijnt te hebben, en nog vreemder, zoo hij het misschien gekend heeft, dat hij aan het zoutelooze rijmpje de voorkeur en een plaats in zijn geschiedboek heeft gegeven. Soeteboom, in zijn *Saanlants Arcadia* [4]) toont beide te kennen; hij verhaalt hoe de Geuzen op den eersten April Den Briel bemachtigden, „daer Duc d'Alba (zoo gaat hij voort) ghenoegh mede *gebrilt* wierdt. Men voerde daer een spreekwoort:

„Op den eersten dach van April
Verloor Duc d'Alve synen Bril".

1) Ogier, De seven Hooft-sonden, blz. 104, uitg. Amsterdam, 1682.

2) Sinnemal, blz. 107.

3) Vgl. Broer Cornelis 15 Februari 1565 (Sermoenen, dl. II, blz. 309) „.....sien sy niet wat een bril dat se op haerlieder nues hebben? Sy sullen noch al meer casteelen op heuren nues moeten hebben."

4) Uitgave Amsterdam, 1658, blz. 535.

Vermoedelijk ontleende hij het rijmpje aan Bor en het prozagezegde aan een mondelinge overlevering [1]). Dat dit laatste, gelijk ik boven beweerde, even oud, zoo nog niet ouder, is dan het eerste, kan ik met een gelijktijdig Geuzenlied, in het midden van het jaar 1572 gedicht en langs de straten gezongen, afdoende bewijzen. „Duck d'Alve", heet het daar [2]):

„Duck d'Alve mocht verdraegen niet
Den Bril op zijnder Neuse.
Wt Utrecht hy doen trecken liet
Thien vaendels Spaengiaerts",

om Den Briel te hernemen. Maar te vergeefs; hij kon zich den bril, dien hem de Geuzen hadden opgezet, maar niet van den neus rukken; hij bleef gebrild.

Het bovenstaande kan verder nog dienen tot verklaring eener plaats in de *Historia Martyrum Batavicorum* van Opmeer, waarmee de Hollandsche vertaler blijkbaar geen weg heeft geweten en die hij daarom maar onvertaald heeft gelaten. Als inleiding tot zijn verhaal van de gruwelen, door de wilde Geuzen in het najaar van 1572 te Leiden bedreven, beschrijft Opmeer, hoe, 30 October, Lumey de stad binnentrok, omstuwd door zijn lijfwacht van Luikerwalen, „qui", zegt hij, „sub signo, quod conspicilio notabatur, merebant", d. i. die onder een vaandel, hetwelk met een bril geteekend was, dienden. Niemand behalve Opmeer heeft ons deze bijzonderheid, dat Lumey een bril in zijn vaandel voerde, overgeleverd [3]). Maar wel weten wij uit een brief van Morillon aan den kardinaal Granvelle [4]), dat de Geuzen tot bespotting van den hertog op hun vaandels de Spaansche woorden geschreven hadden, die hij gezegd werd op het hooren van de tijding, dat Den Briel verloren was, in zijn overmoed te hebben

1) Vgl. M. Balen, Beschr. van Dordrecht (1677), blz. 340: „quamen [de Watergeuzen].... voor den Briel, die zij innamen, hetwelk een grooten Bril was voor den Hertog van Alva". — Pers, Ontstelde Leeuw, blz. 181: „Nu wist de Hertoch seer wel te weeten, hoe de stad Briel wel degelijck een bril, en te gelijck een doorn in sijn voet, was: dies poogde hij dapper om daervan te genezen".

2) Van Vloten, Geschiedzangen, dl. II, blz. 6.

3) Denkelijk was dit „le guidon de Lumey", die in December 1572 voor Haarlem veroverd werd (Corresp. de Phil. II, t. II, p. 302; vgl. Docum. Ined. t. LXXV, p. 148, 149, 158).

4) Corresp. de Granvelle, t. IV, p. 278.

gesproken: „No es nada [1]): dat is niets" [2]). Voegen wij het een bij het ander, en verbeelden wij ons die woorden onder den gebrilden neus van Alva op het vaandel der veroveraars van Den Briel geschreven. Welk een snedige kwinkslag dan, welk een kostelijke grap, den baldadigen Geuzen waardig [3])!

Maar een grap, die op zich zelf, en zonder verklaring, voor den grooten hoop niet duidelijk was en allicht misverstaan kon worden. Voor hen, die niet verder dachten dan zij zagen en onder den bril, die stond afgebeeld, de klem, waarop gezinspeeld werd, niet begrepen, had de hertog waarlijk op den eersten April geen bril op zijn neus gekregen; integendeel hij had toen zijn bril, Den Briel, verloren: wat het rijmpje zeide was voor wie dus redeneerden de ware lezing.

Zoo heeft het kunnen gebeuren, dat dit laffe rijmpje tot op heden in omloop gebleven en het snediger proza vergeten is geraakt. Misschien zouden wij nog een stap verder mogen gaan en beweren dat het rijmpje, hoe oud het mag wezen, niet meer is dan een verbastering van het oorspronkelijke gezegde, uit enkel misverstand ontstaan. Ik voor mij ben tot die onderstelling wel geneigd, maar wil er toch niet voor strijden.

(Tijdschrift voor Nederl. Taal- en Letterkunde, dl. XI, blz. 25 vlg.)

---

1) „Todos es nada, seydt de Spagnardt", in Hooft's Schijnheilig (vgl. Brieven, dl. III, blz. 471, 472).

2) Don Juan de Mendoça had hetzelfde aan Morillon verteld: „que peu de jours après Mons et Valenchiennes furent prinses avec un monde d'autres villes, et que toutefois le Duc osoit dire que tout cela n'était rien" (Corresp. de Granvelle, t. IV, p. 357). Het zeggen van Morillon wordt bevestigd in een brief van 22 Augustus 1572 in Docum. Ined., t. LXXV, p. 83: Alva zou de woorden in den mond hebben gehad, als kwade berichten omtrent het toen nog niet openlijk afgevallen Vlissingen inkwamen en daarom waren dit: „los bellacos por letra en sus banderos". Op ditzelfde wordt denkelijk gezinspeeld in het Carmen quod (vgl. Heuterus in zijn brief van October 1573 bij Gabbema, p. 262) Bruxellis in valvis regiis repostum est: „Crevit in immensum quod solet esse Nada". In een brief van 24 Juni zegt Romero (Docum. Ined., l.l., p. 62): Alva en de zijnen „respondian siempre cuando los avisabam „no es nada"; y esta propria letra traian ahora los enemigos en sus banderos que dicen: „no es nada", y abajo dicen: „ahora o' nunca".

3) Volgens Dusseldorp, Annales, p. 95, droegen de Geuzen, toen de Tiende penning gevorderd werd, aan hun opgeslagen hoed: „decem denariolos, imposito desuper conspicilio". Ik vermoed, dat hij deze bijzonderheid tot een te vroegen tijd terugbrengt en dat die hoed eerst in 1572 na de verrassing van Den Briel zal gedragen zijn.

MAGDALENA MOONS EN HAAR VERHOUDING TOT VALDEZ.

(1878.)

Het is een bekende zaak, waaraan ik slechts met een enkel woord behoef te herinneren, dat het verhaal, volgens hetwelk de Spaansche veldheer Francisco de Valdez in 1574 voornemens was het belegerde Leiden te bestormen, maar het voornemen liet varen ter liefde van zijn Hollandsche beminde, die naderhand zijn echtgenoote werd, afkomstig is van Strada, en het eerst voorkomt in diens *Decas prima*, verschenen te Rome in 1632. Dat de door hem niet genoemde dame Magdalena Moons heette, is niet lang daarna verbreid door een van haar naneven, wiens verhandeling over dit onderwerp wel eerst in 1739, achter een herdruk van Fruytiers, in druk is verschenen, maar reeds in 1659 was opgesteld [1]). Na anderen heeft wijlen Dr. Bergman dit alles nauwkeurig en breedvoerig uiteen gezet in twee stukken, te vinden onder de *Mededeelingen* van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde van de jaren 1868 en 1869. Dat het verhaal, wat de hoofdzaak betreft, geen geloof verdient: dat er van geen bestormen der stad sprake heeft kunnen zijn, dewijl het bres-schieten, dat aan de bestorming noodzakelijk vooraf had moeten gaan, niet geschied is, en bij gebrek aan grof geschut ook niet had kunnen geschieden, heb ik aangetoond in mijn *Beleg en Ontzet van Leiden* [2]), waarheen ik voor breeder naricht verwijs. Sedert ik dit boek, in 1874, schreef, is mij een nieuwe

---

1) Dit blijkt o. a. uit den aanhef: „Het beleg en ontzet..., nu over de 85 jaren geleden".

2) Zie Verspreide Geschriften, dl. II, blz. 391.

bijzonderheid betreffende de heldin van het verhaal bekend geworden, die wel tot de hoofdzaak niet afdoet, maar toch dezen of genen wetenswaardig kan schijnen en daarom verdient meegedeeld te worden.

Vooraf iets over de verhandeling, die achter Fruytiers gedrukt staat. De naneef, die haar opstelde, is Mr. Jan Moens, eerst pensionaris van Rotterdam en vervolgens advocaat-fiscaal bij het Hof van Holland, overleden in 1669. Uit zijn boedel althans had Alkemade het stuk bekomen, zooals hij in een brief van 23 Juli 1728 aan Mr. Johan van den Bergh, burgemeester van Leiden, getuigt. Mr. Jan Moens was de kleinzoon van een halfbroer van juffrouw Magdalena Moons; en het was dan ook om de eer van zijn oudtante en tevens van zijn gansche geslacht te handhaven, dat hij zijn verhandeling schreef. Hij had namelijk ondervonden, dat velen in den lande, die de overlevering vooral uit de tooneelvertooningen der Leidsche rederijkers kenden, in den waan verkeerden, dat Magdalena Moons niet anders geweest zoude zijn dan de bijzit van den Spaanschen veldheer, „welke calumnie (zegt hij) by avonture te meer aangenomen ofte gevoed zoude kunnen zijn daaruit, dat ondertusschen by seeker autheur ofte inventeur in druk uitgegeven is geweest een gedigtsel, als door een tooneelspel, representeerende en voorstellende daarby het beleg en ontzet der stad Leiden, waarinne hy gebragt heeft een vrouwspersoon, noemende deselve Amelia, dewelke hy qualificeert de byzit van Baldeus. Of denselven autheur 't selve daarinne alsoo voorgestelt heeft uit haat van de regte waarheyt derselver saake of door onweetentheyt.... sal men daar laten". De auteur, hier bedoeld, is Reinerus Bontius en zijn gedichtsel het *Treur-blijeindspel van de Belegering ende het Ontset der Stadt Leyden*, waarover Dr. Bergman insgelijks in de *Mededeelingen* nauwkeurig heeft gehandeld. Dat stuk had opgang gemaakt, was jaar aan jaar vertoond, en had, toen de fiscaal schreef, reeds zeven of acht uitgaven beleefd. De talrijke lezers en toeschouwers, voor zoover zij wisten, dat de zoogenaamde Amelia eigenlijk Magdalena Moons had geheeten, moesten wel meenen, dat deze werkelijk in dezelfde betrekking tot Valdez had gestaan, waarin zij op het tooneel werd voorgesteld. Om die ergerlijke dwaling ten opzichte zijner oudtante te weerleggen, stelde de fiscaal zijn naricht op, maar hij verzuimde, wat toch noodig zou geweest zijn, het uit te geven; het bleef ongedrukt tot in 1739. Dat het met dat al niet zonder uitwerking is gebleven, kan blijken uit de vergelijking van twee

uitgaven van het *Treur-blyeindspel* van Bontius, die beide [1]) in 1659, het jaar waarin de fiscaal schreef, het licht zagen. De eerste van de twee, bij Daniel Burghorn te Leiden uitgekomen, heet „den achtsten Druck, door den Autheur op nieuws oversien en verbetert"; zij herhaalt nog hoofdzakelijk den vroegeren tekst: de beminde van den veldheer is nog steeds „Amelia, Boel van Baldeus". De andere uitgaaf daarentegen, „uyt de Druckery van Jan Zacheriasz. Baron" te Leiden afkomstig, en die zich „den lesten, besten en geheel verbeterden en vermeerderden Druck" noemt, heeft blijkbaar den invloed van den fiscaal en van diens weerlegging ondervonden. Zij is niet meer door den auteur bezorgd — deze was reeds gestorven — maar door of van wege den uitgever, en ten dienste van een bijzonder tooneelgezelschap: „het college der Baptistize of Nederduytze Comedianten", d. i. de troep van Jan Baptist Fornenburgh, waarover ik gehandeld heb in mijn *Aanteekeningen op de Geheugchenis van Droste* [2]). In deze gewijzigde redactie is „de Boel Amelia" vervangen door „M. M. eene Edele Jonckvrou", en is de tekst dienovereenkomstig hier en daar veranderd [3]). Ook wordt ter rechtvaardiging van deze nieüwigheid in de Inhoudsopgave, die voorafgaat, verhaald, hoe Baldeus aan zijn oversten bevelen gaf om de stad van alle kwartieren te bestormen. „Dit komt, door een byzondere beschikkinge, ter ooren van een edele Jonckvrou M. M., ten huwelijk verzocht van den voorsz. Baldeus (en namaals met hem wettelyck getrout: leest Strada)" enz. Vreemd genoeg meent Dr. Bergman, dat deze nieuwe redactie niet het gevolg, maar de oorzaak geweest is van de verhandeling van den fiscaal. „Kan het wel onbescheidener en onbeschaamder!" roept hij uit. „Is het wel te verwonderen, zoo nog in hetzelfde jaar een harer nabestaanden de pen opvatte om de zoo openlijk geschonden eer zijner voorzate te handhaven". Integendeel, de nazaat ziet hier het doel, waarmee hij de pen kort te voren had opgevat, grootendeels bereikt, nu de rol, die vroeger door de bijzit van Valdez was vervuld, wordt overgedragen op de „Edele Jonckvrou M. M.", die reeds door den veldheer „ten huwelijk gevraagd was en spoedig zijn wettige echtgenoote zou worden". Mij dunkt, dit spreekt zoo duidelijk dat een breeder

1) Beide in de Bibl. der Maatsch. der Nederl. Letterk. voorhanden.

2) Blz. 285.

3) B.v. 5de Bedrijf, 1ste uitkomen, in de uitgave bij Burghorn: „Het lijkt Amelia! Helaes wie sal het wesen?"; in de uitgave bij Baron: „Helaes wie of het is? Mevrouw wat sal dat wesen?"

weerlegging van Dr. Bergman's gevoelen overbodig zou wezen.

Van toen af, en vooral sedert de uitgaaf der verhandeling in 1739, is de eer van Magdalena Moons buiten alle verdenking gebleven. Niemand, zoover ik weet, heeft ooit de waarheid van hetgeen de fisaal omtrent haar verzekerde in twijfel getrokken. Er bestond ook geen aanleiding om er aan te twijfelen. Geen enkel feit was bekend, dat met zijn voorstelling der zaken in strijd scheen. Wat hij verhaalde kwam hoofdzakelijk hierop neer: Valdez had tijdens het beleg van Leiden de juffrouw reeds ten huwelijk gevraagd en haar toestemming zoowel als die van haar bloedverwanten, na eenige aarzeling, verworven. Het trouwen was echter uitgesteld, eerst tot na de spoedig te wachten overgaaf der stad, vervolgens na het onverwacht ontzet en het daarop gevolgde soldaten-oproer en de verjaging der Spanjaarden uit Rijnland, tot geschikter gelegenheid. Toen die gelegenheid zich eindelijk opdeed, werd het huwelijk niet in Den Haag, maar te Antwerpen, waar een zuster van Magdalena gehuwd was en woonde, voltrokken, omdat Valdez zich niet in het vijandelijke Holland kon wagen. Sedert hadden de echtgenooten samen geleefd tot op het overlijden van den echtgenoot „in 1580 of 1581 of daaromtrent". Nog vóór hem waren de twee kinderen, die hij verwekt had, gestorven. Zijn weduwe hertrouwde na eenigen tijd eerst met jonkheer De Bie [1]), en toen ook deze gestorven was, met jonkheer Van Lennep, als wiens echtgenoote zij te Utrecht overleed „nu omtrent seven of acht en veertig jaaren geleden", — zoo moet men lezen in plaats van „seven of acht en twintig jaaren", zooals de uitgaaf heeft. In dat gansche verhaal was niets ongeloofwaardigs [2]). Een gedeelte er van werd van elders

1) Onder de staatsdames van de infante Isabella in 1605 noemt Van Meteren (uitgave 1614, fol. 530): „Vrouwe Magdalena de Bie". Dit blijkt ten volle uit pamflet Tiele, N°. 549 (Knuttel, N°. 1294). Is dat onze Magdalena? Dan is het opmerkelijk, dat zij zich aan de Spaansche zijde bevindt. Maar zij leefde (volgens een mededeeling van Rammelman Elsevier) in 1598 te Rijswijk met haar man jhr. Willem de Bye Philipsz., uit Hilvarenbeek. .

2) Zoo huwde ook Sancho d'Avila met „een dochter van Brugge, by dewelcke hy een soon hadde" (Van Meteren, uitg. 1606, fol. 121 v°), hoewel bij als anti-Nederlandsch bekend stond (Correspondance de Granvelle, t. IX, p. 80, 331). Soortgelijk als de afkomst Moons—Valdez is die van het geslacht Alvarez—Hoemaker: zie J. v. d. Been, Het geslacht Alvarez, gedrukt bij I. Sturm te Neuzen. Zij beweren (volgens Smallegange, Beschrijving van den Zeeuwschen adel) voortgekomen te zijn uit Don Fadrique, Alva's zoon, en een juffrouw binnen Brussel, wier kind door den vader gelegitimeerd zou zijn. Later evenwel gelooven zij, dat die juffrouw de dame is, met wie don Fadrique na zijn

bevestigd. Uit een rechtsgeleerd advies, dat in de *Hollandsche Consultatiën* [1]) gedrukt staat, blijkt met volkomen zekerheid, dat „juffrou Magdalena Moons", echtgenoote van jonkheer Joriaan van Lennep, commissaris van de monsteringe der Staten-Generaal, in het jaar 1613 te Utrecht overleden is. Daar door dit bericht de tweede helft van de getuigenis van den fiscaal zoo stellig bewaarheid werd, bestond er wel geen reden, waarom wij ook niet de eerste helft op goed geloof, bij gebrek aan rechtstreeksch bewijs, zouden aannemen. De Leidsche gemeente-archivaris jhr. Rammelman Elsevier, schrijft dan ook in het *Gemeenteverslag* over 1878, als slotsom der jongste onderzoekingen: „Zij [Magdalena Moons] is in 1577 te Antwerpen, ten huize van hare zuster Maria, echtgenoote van Paulus Swyckers, gehuwd met den bekenden Spaanschen bevelhebber Franciscus Valdez, die in 1580 overleed. In 1609 huwde zij voor de derde maal, als weduwe van van jhr. Willem de Bie, met jhr. Jurriaan van Lennep, weduwnaar van Maria van Duivenvoorde. Zij overleed te Utrecht, den 24sten Juni 1613, oud 72 jaren, zonder kinderen of testament nagelaten te hebben. Over hare nalatenschap is in 1614 proces gevoerd voor het Hof van Holland". Elsevier maakt blijkbaar geen onderscheid tusschen hetgeen in dezen uit onwraakbare bescheiden gebleken is en hetgeen slechts op gezag der berichten van den fiscaal wordt geloofd; hij voegt die twee gegevens te zamen als waren zij beide even geloofwaardig [2]).

Eerst onlangs heb ik aanleiding gekregen om aan de waarheid van sommige dier bijzonderheden te gaan twijfelen. Een nazaat van het geslacht van juffrouw Magdalena, W. J. C. Moons, die Engelschman van geboorte en ook in Engeland, te Tweed bij Lymington, gevestigd is, maar niettemin in zijn Hollandsch voorgeslacht groote belangstelling toont, heeft het onderzoek, vóór twee eeuwen door den fiscaal begonnen, dezer dagen opgevat en voortgezet met de nauwkeurigheid, die aan onzen tijd eigen is. In de rijks- en gemeente-archieven van Nederland en van België heeft hij al wat op het geslacht Moens betrekking heeft met den

---

terugkeer in Spanje een amourette zou hebben gehad (zie over dit laatste voorval: Strada, vol. I, p. 376 en Corresp. de Granv., t. VI, p. 46 noot).

1) Dl. III, blz. 12 vlg.

2) In het Leidsche prentenkabinet zijn door Visscher gegraveerde portretten van Valdez en Magdalena Moons, naar geschilderde portretten, berustende bij den advokaat-fiscaal Moens. Het portret van Valdez bij Wagenaar is door Houbraken gevolgd naar dat bij Van Meteren (ed. 1614, fol. 102 v°.) of liever naar dat van Visscher, dat Van Meteren volgt.

meesten ijver nagespoord, en hij is gelukkig genoeg geweest om zooveel te vinden, dat hij er een vrij volledigen stamboom uit samenstellen kon. Van zijn vondsten vernam ik van ter zijde het een en ander [1]). Het meest trof het mijn aandacht te hooren, dat hij in de Antwerpsche archieven de acte van het huwelijk, door juffrouw Magdalena aldaar gesloten, terug had gevonden, maar dat daarin haar bruidegom onder een anderen naam dan dien van Francisco de Valdez voorkwam. Ik begreep van de zaak, zooals zij mij verhaald werd, en van de verklaring, die er tot haar recht verstand werd bijgevoegd, volstrekt niets; en mijn nieuwsgierigheid — want hooger titel durf ik aan mijn drijfveer niet geven — deed mij daarom naricht zoeken aan de bron zelf, het gemeente-archief van Antwerpen. Ik nam de vrijheid den archivaris, P. Génard, om een afschrift der huwelijks-acte te verzoeken, en door zijn goedheid ontving ik weldra het volgende „extract uit de Huwelijksboeken van S. Jacobs-parochie te Antwerpen, fol. 100":

„Jan Cues } contraxerunt 16ª. Augusti
Magdalena Moons } a°. 78, coram
testibus Anthonis Speeck et Johanna van Soel,
cum licentia pastoris in Vilvoerden".

Voor de niet zeer belangrijke quaestie, die ons bezig houdt, een inderdaad belangrijk document, waaraan wij, als aan een onbedriegelijken toetssteen, de geloofwaardigheid van hetgeen ons de fiscaal bericht, kunnen beproeven.

De eerste vraag, die zich voordoet, is natuurlijk deze: hebben wij in de acte met dezelfde Magdalena Moons te doen, die volgens den fiscaal met Valdez gehuwd is? Mij dunkt, na rijpen rade kan het antwoord op die vraag niet anders dan toestemmend zijn. De naam en de voornaam zijn geen van beide alledaagsch; aaneengekoppeld zullen zij slechts hoogst zelden voorkomen, bepaaldelijk te Antwerpen, waar het geslacht niet te huis hoort [2]).

1) Uit de genealogie blijkt, dat Magdalena de dochter was van Pieter Moons, ontvanger-generaal van de beden in Holland (geb. 1488, gest. 15 October 1545) en diens derde vrouw, Johanna van Sonpeeck. Uit dat derde huwelijk waren elf kinderen, waarvan de meeste jong stierven en Magdalena (geb. 24 Juni 1541, gest. te Utrecht 24 Juni 1613) de jongste was. De naam is alleen, naar het schijnt, bewaard in de nakomelingschap van het oudste kind van haar vader, Willem, een van wiens kleinzoons de genoemde advocaat-fiscaal Jan was (geb. 1613, gest. 1669).

2) Hier teekende Fruin later aan, dat de heer Moens, die hem 4 October 1880 bezocht, hem verzekerde, dat de naam Moons integendeel te Antwerpen in die tijd ontelbaar

Volgens den fiscaal is zijn oudtante tusschen 1575 en 1580 te Antwerpen getrouwd: is het dan te gelooven, dat de Magdalena Moons, die aldaar in 1578 getrouwd is, een andere zou zijn dan de door hem bedoelde? Bovendien, een hoogst nauwlettend onderzoek heeft tusschen die twee jaren geen andere acte kunnen opsporen, waarin een Magdalena Moons als bruid voorkomt. Deze twee omstandigheden vullen elkander aan en leveren te zamen een bijna stellig bewijs voor de identiteit van de persoon.

Nu komt de tweede vraag aan de beurt: kan achter den naam van Jan Cues de maestro del campo Francisco de Valdez schuilen? Dit komt mij om meer dan één reden bedenkelijk voor. Dat er voor Valdez een goede reden bestond om in Augustus 1578 zijn aanwezigheid te Antwerpen verborgen te houden, is zeker, en zal ik straks aantoonen. Maar daaruit volgt niet, dat diezelfde reden bestond om zijn naam te verzwijgen in een acte, die geheim kon worden gehouden voor een ieder, met uitzondering slechts van den priester en de getuigen, op wier discretie men vertrouwen mocht, en die slechts behoefden te zwijgen, zoolang zich de veldheer in de stad ophield. Zonder onvermijdelijke noodzakelijkheid was het toch niet raadzaam in de acte een valschen naam te laten schrijven, want daardoor werd die geheele acte krachteloos en kon zij nooit de wettigheid van het gesloten huwelijk bewijzen. Indien werkelijk het gevaar voor Valdez te Antwerpen op dat oogenblik zoo dreigend was, dat hij bij het sluiten van zijn huwelijk een valschen naam moest opgeven, dan zou het een onbegrijpelijke dwaasheid zijn geweest het huwelijk onder zulke omstandigheden daar te sluiten, te meer omdat de gehuwden terstond daarna de stad verlaten en zich begeven moesten naar de streek, die door het Spaansche leger bezet werd, en waar de veldheer in volkomen veiligheid openlijk onder zijn eigen naam de plechtigheid had kunnen voltrekken. Er is dus wel een reden denkbaar, waarom Valdez in Augustus 1578 zijn naam te Antwerpen kan hebben verzwegen, maar geen reden, waarom hij liever te Antwerpen een huwelijk zou hebben gesloten, waarvan de wettigheid nooit te bewijzen zou zijn, dan elders, b.v. te Namen, waar hij het op wettige wijs kon laten geschiedem en in de registers opteekenen.

Maar er is nog meer, wat tegen de identiteit van Jan Cues

---

dikwijls in de registers voorkomt. Vermoedelijk op grond van deze mededeeling hield Fruin later deze Magdalena Moons voor een gelijknamige nicht van de onze. (N. v. d. R.)

en Valdez getuigt. In de acte wordt vermeld, dat het huwelijk te Antwerpen is voltrokken „cum licentia pastoris in Vilvoerden". Die woorden vinden hun verklaring in het decreet van het Trentsche concilie „De reformatione matrimonii", hetwelk voorschrijft, dat het huwelijk door den parochie-priester, onder wien de verloofden leven, gesloten moet worden, of bij uitzondering door den priester van een andere parochie, maar dan niet zonder uitdrukkelijke toestemming van hem, dien deze vervangt [1]). „Qui aliter quam praesente parocho, vel alio sacerdote de ipsius parochi seu ordinarii licentia, et duobus vel tribus testibus matrimonium contrahere attentabunt, eos sancta synodus ad sic contrahendum omnino inhabiles reddit". De woorden „cum licentia pastoris in Vilvoerden" bewijzen dus, dat het huwelijk eigenlijk te Vilvoorden had moeten geschieden, omdat de bruidegom, zoo niet de bruidegom en de bruid beiden, aldaar leefden. Er valt uit dien hoofde niet aan te twijfelen, of Jan Cues hoorde te Vilvoorden thuis. Maar dan kan hij onmogelijk dezelfde zijn als Valdez, want deze had, sedert hij na de Pacificatie van Gent, dus anderhalf jaar geleden, het land had geruimd, zich te Vilvoorden niet opgehouden, waar de rebellen meester waren en garnizoen hielden [2]). Ik twijfel dan ook niet, of een onderzoek in het gemeente-archief van Vilvoorden zou het bestaan van dien Jan Cues, of ten minste het bestaan van een geslacht Cues aldaar, waartoe hij behoord kan hebben, aan den dag brengen [3]). Ook de namen der getuigen kunnen bij zulk een genealogisch onderzoek behulpzaam zijn. Op zichzelf geven zij ons echter geen licht.

Na dit alles is het bijna overbodig ten slotte nog aan te toonen, dat de Spaansche veldheer in de eerste helft van Augustus 1578 onmogelijk zijn post aan het hoofd van zijn tercio of regiment kon verlaten, om te Antwerpen onder het gebied van vijanden te gaan huwen [4]). In de tweede helft van Juli maakte don Juan aanstalten om met zijn gansche legermacht een aanval te wagen op het Staten-leger, dat tusschen Herenthals en Lier post had

1) Het heimelijk trouwen was reeds door Willem VI (1410) in Holland verboden (Van Mieris, Charterboek, dl. IV, blz. 142).

2) Zie b.v. Del Rio, Mémoires, vol. II, p. 129; vol. III, p. 91.

3) Volgens den heer Moens komen noch te Antwerpen noch te Brussel noch te Vilvoorden in de registers lieden van dezen naam voor. Doch te laatster plaatse ontbreken ongelukkig de registers juist van dezen tijd.

4) Het accoord over de religie te Antwerpen werd gesloten 29 Augustus 1578 (Bor, dl. I, blz. 974, Bk. XII, fol. 42); in Augustus 1578 waren Oranje en Matthias beiden daar. — Over de St. Jacobskerk vgl. Bor, dl. I, blz. 990/1 (Bk. XII, fol. 54).

gevat [1]). Hij naderde gestadig en waagde werkelijk den 1sten Augustus bij Rymenam een slag, die nadeelig voor hem uitviel [2]), zoodat hij zich genoodzaakt zag af te trekken in de richting van Namen en toe te laten, dat Aarschot en andere plaatsen door de overwinnaars werden bezet. Zijn stelling was in die dagen sterk bedreigd, daar tevens Johan Casimir van de eene en Alençon van de andere zijde op hem aanrukten; hij wist geen raad dan in een geretrancheerd kamp bij Namen zijn macht te concentreeren. Onder deze omstandigheden is hij den 1sten October daaraanvolgend overleden. Is het nu denkbaar, dat Valdez, die, volgens het verhaal, zijn huwelijk sedert den zomer van 1574 gedurig verschoven had, eindelijk zou zijn overgegaan om het te Antwerpen te laten afkondigen, terwijl hij met zijn Spanjaarden op het Staten-leger afkwam, en het te voltrekken, terwijl zijn regiment, na een verloren gevecht, in vollen aftocht naar het zuiden was? Mij dunkt, waarschijnlijker dan die aaneenschakeling van ongeloofelijke zaken is het vermoeden, dat de fiscaal Mr. Jan Moens ons door een misverstand, of opzettelijk tegen beter weten in, een onwaarheid heeft opgedischt, en dat de gewezen beminde van Valdez in 1578 een wettig huwelijk met een geheel ander persoon dan haar vroegeren minnaar heeft aangegaan.

Indien wij, met dit vermoeden gewapend, herlezen wat de fiscaal geschreven heeft, dan bespeuren wij terstond, dat hij schreef zonder bewijs, zonder in het bezit te zijn der acte van het door hem voorgewende huwelijk. Had hij zulk een acte voor zich gehad, buiten twijfel zou hij er zich op beroepen hebben, evenals de *Verhandeling* zich ten bewijze van de oudheid en het aanzien van zijn geslacht op de *Trophées* van Butkens [3]) beroept, met de verklaring bovendien: „gelijk alle 't selve, des noods wesende, breeder soude kunnen worden aangewesen". Daarentegen spreekt hij van het huwelijk in het onbepaalde, zonder dag of datum te noemen, en tracht slechts de mogelijkheid, dat het gesloten is, te betoogen door op te merken: 1°. dat Valdez niet zoo aanzienlijk van afkomst was als men wel denkt, en volstrekt niet te aanzienlijk om met een dame als juffrouw Moons te trou-

1) Zie Archives, t. VI, p. 419.

2) Corresp. de Guillaume le Taciturne, t. VI, p. 56 vgl.; Strada, vol. I, p. 491 vlg.

3) De genealogie Moens komt daar voor in het Supplément (vol. I, p. 446; zij zelve op blz. 461), dat eerst in 1726 verscheen, *niet* in het oorspronkelijke boek. De verwijzing daarop kan dus niet van den fiscaal zijn, maar moet worden toegekend aan de uitgever der Verhandeling in 1739.

wen; en 2°. dat, als de juffrouw niet de echtgenoote, maar wel de maitres van Valdez geweest ware, jonkheeren als De Bie en Van Lennep het beneden zich zouden hebben geacht haar ten huwelijk te nemen. De zwakheid van deze redeneering valt in het oog; en dat zij niet zou zijn aangewend, indien het afdoende bewijs, dat in een huwelijks-acte ligt opgesloten, voorhanden was geweest, spreekt van zelf. Wel schijnt de fiscaal een acte van boedelscheiding tusschen Magdalena Moons en een neef van haar eersten man bezeten te hebben; hij maakt er althans gewag van; maar dien neef noemt hij uitdrukkelijk een zusterszoon, als om bij voorbaat te waarschuwen, dat hij een anderen naam dan dien van Valdez voert. Ook beroept hij zich niet op die acte om de echtheid van de huwelijksverbintenis met Valdez buiten twijfel te stellen, gelijk hij toch had kunnen doen, zoo deze daarin als de erflater genoemd was.

Het blijkt ook, dat de fiscaal meende of wilde doen gelooven, dat het huwelijk nog vóór de Pacificatie van Gent, reeds in 1575 of 1576, gesloten was; want hij zegt uitdrukkelijk, dat het te Antwerpen werd gesloten, omdat Valdez, na het ontzet van Leiden en het ontruimen van Holland, „niet wel met fatsoen ende reputatie noch sonder pericul aldaar weder konde komen". Nu was, gelijk wij zagen, tijdens Magdalena Moons in het huwelijk trad, het verblijf te Antwerpen voor den Spaanschen veldheer even weinig passend en even gevaarlijk als het verblijf in Holland. Vóór de Pacificatie, of beter gezegd bij het leven van Requesens, daarentegen bestond de tegenstelling, die de fiscaal tusschen Holland en Antwerpen maakt, inderdaad. In diezelfde onderstelling, dat het huwelijk nog vóór de Pacificatie gesloten is, zoekt hij ons wijs te maken, dat „toen het Spaansche krijgsvolk ingevolge van de Pacificatie was komen te vertrekken, Valdez toch omtrent de frontieren van Nederland gebleven is, om te verwachten eenige commissie van ander employ of om elders te worden geëmployeert". Het kwam hem namelijk minder waarschijnlijk voor, dat juffrouw Moons haar man naar Italië zou hebben vergezeld. Maar, waarschijnlijk of onwaarschijnlijk, dat Valdez, met of zonder vrouw, zijn tercio op den aftocht uit Nederland naar Italië gecommandeerd heeft, is zeker. Del Rio [1]) zegt uitdrukkelijk, dat het opperbevel over de geheele Spaansche macht, die het land verliet, aan den graaf van Mansfelt werd opgedragen, omdat de

1) Mémoires, vol. I, p. 267.

Spaansche generaals, Vargas, Avila, Romero en Valdez, allen weigerden zich onder het bevel van een hunner te schikken; en Strada [1]) herhaalt dit, zonder de minste verandering. Beide schrijvers, beide zoo uitmuntend ingelicht, weten dus niet beter, of Valdez is met de overigen weggetrokken. Ook vindt men zijn naam niet meer genoemd vóór de terugkomst van zijn tercio, tegen het eind van 1577. Dan komt hij weer meermalen in de beschrijvingen van veldtochten en belegeringen voor, totdat de Spaansche troepen in het voorjaar van 1580 voor de tweede maal werden weggezonden. Zijn tercio werd toen in Sicilië gelegerd [2]). Van hem zelf wordt bij die gelegenheid wel niet gesproken, maar er bestaat geen reden om te gelooven, dat hij hier te lande alleen zou zijn achtergebleven; waarschijnlijk heeft hij zijn regiment vergezeld, en is hij buiten 's lands overleden [3]). De fiscaal daarentegen schijnt te meenen, dat hij na zijn huwelijk Nederland niet meer heeft verlaten en dat Magdalena Moons hem ergens in België heeft verloren.

Ik geloof, dat het tot hiertoe betoogde voldoende is om mijn meening te staven, dat juffrouw Moons nooit met Valdez is gehuwd, en dat al wat de fiscaal daarvan verhaalt op misverstand of op voorbedachtelijke logen berust.

Maar, kan men vragen, indien de fiscaal tot zulke misleiding in staat was, mogen wij dan wel op zijn gezag alleen aannemen, dat de dame, die Strada op het oog heeft, juffrouw Moons en geen andere geweest is? Met eenige zekerheid kunnen wij dat zeker niet uitmaken. Maar aan den anderen kant bestaat er toch ook geen grond om het tegendeel te vermoeden. De eer van het geslacht vorderde, dat zij, die voor de bijzit van den Spaanschen veldheer gehouden werd, tot de waardigheid zijner wettige echtgenoote werd verheven. Maar er is geen reden te bedenken, waarom de familie Moens een dame van haar geslacht in die bijzit zou hebben erkend, zoo daartoe geen wezenlijke grond had bestaan. Dat Valdez gedurende het beleg van Leiden met een Haagsche juffrouw geleefd heeft, verhaalt ons een zegsman van

1) Vol. I, p. 433.

2) Strada, vol. II, p. 149, 151. — Het laatst vond ik Valdez vermeld in een brief van Parma van 22 December 1579 (Docum Ined., t. LXXV, p. 278, cf. p. 269, 270). In Los Succesos de Flandez y Francia por el Capitan Alonso Vasquez, komt Valdez eerst voor bij het beleg van Maastricht, omstreeks 1 April 1579.

3) Hij heeft althans na der terugkomst de troepen, waaronder ook die van Sicilië (Corresp. de Granvelle, t. IX, p. 145, 152), over geen tercio meer gekommandeerd (Strada, vol. II, p. 235; vgl. met die laatste plaats: Corresp. de Granvelle, t. IX, p. 601).

groote geloofwaardigheid, Bor, die vóór Strada en vóór den fiscaal schreef, en dit gedeelte van zijn groot werk in 1621 in druk gaf. „Ten tijde als Valdez Leiden hadde belegert" — zoo zegt hij — „was hy hem veeltijds onthoudende binnen den Hage, alwaer hy amoureus geworden zijnde van een Haegsche juffrouwe, die hy onderhielt, te meer hem aldaer liet vinden". Waarschijnlijk kenden Bor en zijn tijdgenooten den naam van die juffrouw heel goed — evenals men een eeuw later algemeen de namen kende der Utrechtsche dames, die in 1672 en 1673 met de Fransche hoofdofficieren hadden verkeerd [1]), en heeft de geschiedschrijver alleen uit bescheidenheid Magdalena Moons niet genoemd. Wat de fiscaal verhaalt, dat in dien tijd haar moeder als weduwe in Den Haag woonde, is van elders te bewijzen. In de *Resolutiën van Holland* lezen wij, op 24 Juni 1575: „Op 't versoeck van de weduwe van Pieter Moons Willemsz. in den Haeg, dat den ontfanger van de geannoteerde [dat is ter verbeurdverklaring opgeschreven] goederen aldaer, haer suppliante ongemolesteert late van twee jaren huyrs, alsoo sy geen huyre met Mr. Willem Goossens gemaekt en heeft, is geapostilleert: De suppliante sal betaelen de huyshuyre in questie tot taxatie van de Burgemeesteren ende Wethouders van Den Hage, daermede den Rentmeester in desen geordonneert werdt hem te genoegen". Of het geannoteerde huis, dat de weduwe bewoonde, voorheen aan haar man had toebehoord, en in beslag was genomen wegens Spaanschgezindheid van dezen, waag ik niet te beslissen, hoewel de zaak zich wel zoo laat aanzien [2]). In alle geval woonde de moeder in Den Haag, tijdens Valdez van daar uit het beleg van Leiden bestuurde, en het is hoogstwaarschijnlijk dat, gelijk de fiscaal zegt, de ongehuwde dochter bij haar zal hebben ingewoond. Niets verhindert ons derhalve aan te nemen, dat de familie-overlevering, die de fiscaal bijna een eeuw later te boek stelde, in zoover waarheid behelst als zij den minnehandel tusschen de jonge dame en den Spaanschen generaal betreft. De opsiering, te weten: vooreerst het later gevolgde huwelijk, en ten tweede de door haar invloed verhinderde bestorming der stad, is daarentegen in strijd met

1) Zoo schreef ook, toen de Spanjaarden in 1567 in het land kwamen, Boxtel aan Oranje: „L'on m'a escript qu'il y est une grande joye entre les femmes, tant à Brusselles qu'ailleurs, pour la venue des Hispaignols" (Archives, t. III, p. 125).

2) Ook van den grootvader van onzen fiscaal gewagen de Resolutiën: hij was in Mei 1575 ontvanger van het kapittel op het hof in Den Haag en overleed aldaar vóór 13 Augustus 1577 (Resol. Holl. 20 Mei 1575, blz. 307, en 13 Aug. 1577, blz. 173).

hetgeen wij van elders weten, en moet als fabel worden verworpen. De waarheid, die op deze wijs in al haar naaktheid overblijft, is zoo weinig bekoorlijk, dat het ons waarlijk niet verwonderen kan, dat liefderijke nabestaanden haar met het kleed der verdichting hebben bedekt en opgetooid. Mogen zij het ons vergeven, dat wij dat kleed thans weer meedoogenloos hebben afgerukt. De historie is slechts met eenvoudige waarheid gediend, en rust niet voordat zij deze van allen bedriegelijken opschik ontdaan heeft [1]).

(Handelingen en Mededeelingen van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde, 1878/9, blz. 161 vlg.)

BIJLAGE.

(1868 [2]).

Heeft er gedurende het beleg van Leiden in 1574 plan bestaan om de stad te bestormen?

1) In 1892 teekende Fruin nog het volgende aan over de resultaten van het onderzoek. „De oorsprong der traditie ligt bij Bor, die zijn boek omstreeks 1621, 4 jaren na den dood der heldin, uitgaf. Hij weet slechts, dat Valdez een juffrouw maintineerde. Had hij van het latere huwelijk iets geweten, hij zou zeker zoo niet gesproken hebben. Hij verzwijgt haar naam zeker uit ontzag voor de eer der familie. Uit Bor nam Bontius het verhaal over; hij kent den naam niet en noemt de juffrouw Amelia. Maar in de kringen der familie was de naam wel bekend. Daarom ontstond het vertoog van den fiscaal, dat (of het resultaat waarvan) aan den uitgever van Bontius, of nog aan dezen zelf werd medegedeeld en tot wijziging van zijn drama voerde. Intusschen schreef ook Strada; uit welke bron hij putte, is niet meer uit te maken. Aan de familie-overlevering is niet meer te hechten dan aan zoo vele andere. Van het latere huwelijk is geen bewijs. En op zichzelf is dit onwaarschijnlijk, als waarlijk Bor gelijk heeft en Valdez met haar in Den Haag leefde. Het huwelijk met Cues slaat denkelijk op een nicht van haar; vooral omdat haar zuster of zwager niet bij dat huwelijk in hun stad tegenwoordig waren (als ten minste het bericht van dat huwelijk van haar zuster op voldoenden grond steunt). — Toch is ook iets voor het huwelijk te zeggen. In de eerste plaats schijnt iets van een boedelscheiding in het familie-archief bewaard te zijn. Evenwel, daar de neef een zusterszoon van Valdez, dus niet van dien naam, geweest zou zijn, slaat de scheiding misschien niet op Valdez en op een huwelijksverbintenis met dezen. Verder wordt een Magdalena de Bye, misschien zij zelf, in het gevolg van Isabella te Brussel door Van Meteren genoemd. Dit zou doen denken, dat zij met De Bye aan de zijde van den vijand geleefd heeft, hetgeen het waarschijnlijkst is, als zij daar met haar eersten man was heengetrokken. Want haar moeder en zij waren in Den Haag gebleven en dus niet onder de glippers." (N. v. d. R.)

2) Dit stuk, gevonden in het dossier behoorend bij het voorafgaand artikel, kwam ons

Het belegeren van vaste plaatsen was in de 16de eeuw even goed als tegenwoordig een kunst, die volgens zekere regels geschiedde. Wanneer wij dus van een voorval uit de belegering eener stad willen handelen, mogen wij maar niet met onze denkbeelden en vermoedens te rade gaan, maar wij moeten de toedracht der zaak uit de krijgskundige geschriften van dien tijd leeren kennen.

Aan zulke geschriften ontbreekt het niet. De generaals uit de school van Alva hebben veel over hun vak geschreven. De belegeraar van Leiden zelf, Francisco de Valdez, heeft een *Espeio y Diciplina Militar* geschreven en in 1571 aan den hertog van Alva opgedragen. Het liefst door hem natuurlijk zouden wij over het belegeringswerk onderricht worden; maar zijn boek handelt slechts over den werkkring van den sargento mayor, welken post hij toenmaals in het regiment of tercio van Londoño bekleedde. Wij moeten dus elders inlichting vragen, en dan kunnen wij bij niemand beter te recht komen dan bij don Bernardino de Mendoça, den beroemden schrijver der *Comentarios de lo sucedido en las guerras de los Payses baxos desde el año de 1567 hasta el de 1577.* Deze, die wel niet bij de belegering van Leiden tegenwoordig is geweest, maar aan veel andere krijgsbedrijven in den Nederlandschen oorlog deel heeft genomen, heeft buiten zijn geschiedverhaal nog een handleiding der krijgskunst geschreven, onder den titel: *Theorica y Practica de Guerra* [1]). Hij handelt daarin ook breedvoerig over de belegeringskunst en stelt ons volkomen in staat om de verschillende werkzaamheden na te gaan, die bij een geregeld beleg achtereenvolgens te pas komen.

Wij leeren van hem, dat het bestormen eener vesting („dar el assalto") niet doenlijk is voor en aleer daartoe een aantal voorbereidsels zijn gemaakt. Tegenover de plaats, waar men den wal wil bestormen, moet men een batterij hebben geplant, en men moet eén brug gereed hebben, die men, als er bres geschoten is, op schuiten of tonnen over de gracht dient te slaan. Doch het planten der batterij op zichzelf vereischt weer langdurigen voorarbeid. Om in veiligheid de plaats te bereiken, waar men zijn geschut wil stellen, moet men van de kwartieren uit langs loopgraven de veste langzaam naderen, en zijn werken gestadig tegen

belangrijk genoeg voor om het hier te doen afdrukken, ook in verband met wat in Verspr. Geschr., dl. II, blz. 391, over het onderwerp te lezen is. (N. v. d. R.)

1) Vgl. daarover Verspreide Geschriften, dl. VII, blz. 305, noot. (N. v. d. R.)

het gevaar van uitvallen der belegerden beveiligen. Eerst als al dit werk verricht is, als de loopgraven tot aan de singelgracht zijn gevorderd, als de batterij geplant en de brug gereed is, kan men tot het bresschieten en stormloopen overgaan.

Tot opheldering der theorie een enkel voorbeeld uit de praktijk, en wel het laatste geval van de bestorming eener Hollandsche stad voor de insluiting van Leiden, de bestorming van Alkmaar. In de *Comentarios* van onzen auteur kunnen wij lezen, hoe don Fadrique eerst de plaats kiest waar hij wil bresschieten en stormloopen („batir la ville y ass-altarla"), dan de loopgraven („las trincheas") daarheen richt, eindelijk zijn zwaar geschut plant, en dan eerst aan het beschieten en bestormen gaat. Daarmee verloopt veel tijd: den 21sten Augustus komt het leger voor de stad, den 18den September heeft de bestorming plaats. Hooren wij hoe een ander bevelhebber, Noircarmes, die een der batterijen commandeerde, het langdurig voorwerk beschrijft in een brief aan zijn broeder: „Malheureusement la mauvaise organisation du service de l'artillerie et du train fit qu'il fallut douze jours et même quatorze pour faire arriver les pièces dont on avait besoin; que la confection des gabions, fascines et autres objets exigea quinze autres jours, et que le même temps fut encore nécessaire après pour ouvrir la tranchée" [1]).

Als Leiden werkelijk met een bestorming bedreigd is, moeten ook daar deze onvermijdelijke voorbereidsels zijn gemaakt. Dit weet Strada ook zeer goed, en dewijl hij meent dat er plan op bestormen bestaan heeft, gelooft hij ook dat er loopgraven aangelegd zijn. Nadat de Leidenaars de voorstellen van Valdez hadden afgeslagen (zegt hij), heeft de veldheer in gramschap ontstoken de stad nauwer gaan insluiten en de loopgraven met spoed voortgezet, en toen hij hoorde dat het gemeen in de stad daarover verontrust tegen de regeering in verzet kwam en dreigde de poorten zelf te openen, heeft hij tegen overmorgen een algemeenen storm van het geheele leger bevolen. Hij noemt in het Latijn de loopgraven „accessus", maar verduidelijkt die vage uitdrukking door op den kant het Italiaansche woord „approcci" aan te teekenen. Daar nu loopgraven geen ander doel hebben dan om de plaats te bereiken, van waar men de vesting wil beschieten en bestormen, zoo is het duidelijk dat Strada, die van „approcci" spreekt, ook aan het planten van een batterij denkt.

1) Correspondance de Philippe II, t. II, p. 427.

Maar dat hij zich het gebeurde verkeerd voorstelt, is niet minder zeker. Van loopgraven of batterij voor Leiden weet geen van de welingelichte schrijvers over het beleg. En het zou niet mogelijk zijn geweest dat een zoo gewichtige zaak hun ontgaan zou wezen. In de verhalen der belegeringen van Haarlem en Alkmaar speelt de batterij de hoofdrol, in het dagverhaal van den anonymus binnen Leiden en in de beschrijving van Fruytiers vernemen wij niets, noch van loopgraven noch van het aanleggen eener batterij. Integendeel, als Fruytiers verhaald heeft hoe in den nacht voor het ontzet een stuk muur tusschen de Koepoort en Bourgogne was ingestort, zegt hij: „hadden de vyanden te voren dit voordeel gehad, haar stormplaatse soude sonder geschut bereyt sijn geweest". Thans hadden zij geen stormplaats kunnen maken. Immers Valdez (hooren wij) had geen belegeringsgeschut bij zich. Het is hier niet de vraag of hij ander geschut had en gebruikt heeft, maar alleen of hij kanonnen had, zwaar genoeg om in de batterij te stellen, of hij, zooals de Spanjaards zeggen, „cañones de batir" had. Zulke kanonnen, leert ons Mendoça, werpen kogels van 40 à 60 pond; met stukken van minder kaliber kan men geen bres schieten. En aan diergelijk grof geschut hadden de Spanjaards in 1574 groot gebrek. De secretaris van Requesens klaagt er in Juni 1574 uitdrukkelijk over aan Ruy Gomez: „En Hollande et partie de Gueldres il y a deux armées, mais elles ne passent point outre, d'autant qu'ils n'ont de quoy mener l'artillerie pour faire batteries" [1]). Hetzelfde schrijft Requesens zelf, 30 December 1573, aan den koning: „Une chose qui manque surtout c'est de l'artillerie..." [2]). Niet minder stellig spreken onze Hollandsche schrijvers. Valdez, zegt Fruytiers, heeft Leiden belegerd, „doch geen grof geschut daarvoor gebracht, want hem wel bekent was wat hetzelfde voor Haarlem gekost hadde ende hoe weynig daermede op die swakke stad uitgerecht was, wel wetende dat hy op dese sterke welgewalde stad veel min daermede soude uytrechten" [3]). De eigen woorden herhaalt Orlers en hecht er zoodoende ook zijn zegel aan. En terecht. Want zij behelzen waarheid en wijzen op een gewichtig feit, dat men anders wel over het hoofd ziet. Het bestormen vereischte niet slechts veel werk vooraf, maar was ook van zeer onzekeren uitslag. Tegen

1) Archives, t. V, p. 29.
2) Correspondance de Philippe II, t. II, p. 443.
3) Laatste uitgaaf, blz. 22.

Alkmaar had het niets gebaat, die stad was niet genomen. Tegen Haarlem, dat wel genomen was, had het evenmin iets uitgericht: de stad had zich overgegeven uit hongersnood, nadat de insluiting voltooid en iedere poging tot ontzet mislukt was. Van het bestormen van sterker gelegen steden was derhalve niet veel goeds te wachten. De secretaris van Requesens schrijft in den boven aangehaalden brief aan Ruy Gomez: „si plusieurs des villes ne se veulent rendre, on ne les prendra point". Tot die steden behoorde ook Leiden.

Juist omdat men van het bestormen der Hollandsche steden zoo weinig verwachten kon, werd na den aftocht van voor Alkmaar een andere wijs van oorlogvoeren aangenomen. Alva meldde dit den koning den 23sten October 1573, en verklaarde dat hij van het nieuwe stelsel veel goeds hoopte. De troepen zouden geposteerd worden in vaste stellingen rondom de steden, waar zij haar den toevoer konden afsnijden en ze uithongeren, en mogelijk bij vriezend weer de een of andere verrassen of overrompelen. Uitvoerig beschrijft Mendoça dit plan, en roemt het omdat ook zijns inziens de ligging der Hollandsche steden zulk een insluiting veel raadzamer maakt dan een geregelde belegering.

Requesens bestendigde deze wijs van oorlogen, en tot op den inval van Lodewijk van Nassau, welke op de neerlaag bij Mook uitliep, liet hij de troepen in de eens genomen stellingen. Maar, schrijft hij in zijn brief aan den koning van 24 Maart 1574, bij de nadering van graaf Lodewijk al zijn troepen samentrekkende, had hij last gegeven om de forten en dijken, waarmede Leiden, Delft, Rotterdam, Gouda, Alkmaar en andere afgevallen steden ingesloten werden gehouden, te ontruimen. Eerlang, na de overwinning op de Mookerheide, keerden de Spanjaards in hun oude stellingen terug; het is alweer Requesens zelf, die dit in zijn brief van 15 Juni zegt; en in zijn latere brieven spreekt hij dan ook telkens van het insluiten, nooit van het belegeren van Leiden. Den 25sten Juli schrijft hij: „Valdez écrit que Leyde est si resserrée qu'elle ne doit pas tarder à se rendre"; hetzelfde herhaalt hij den 19den Augustus. Ook wordt in geen der brieven aan de stadsregeering geschreven, met bestorming gedreigd; er wordt alleen op het volkomen insluiten en de onmogelijkheid van ontzet gewezen. Van onze zijde wordt eveneens in de brieven, die in de *Archives* gedrukt staan, wel gevreesd dat de stad zal worden uitgehongerd, niet dat zij zal worden overweldigd.

Eindelijk is ook Valdez, na het ontzet, nooit verweten dat hij

verzuimd had de stad te bestormen. Het ontbrak hem niet aan vijanden en aanklagers. De stadhouder, graaf De la Roche, was woedend op hem, en heeft een reeks van brieven aan Requesens geschreven, waarin hij al het kwaad van Valdez zegt dat geloofljk scheen: „A celui peust connoistre Vostre Excellence le maulvais acte qu'a faict ledict Valdez, empeschant ce que tant importe au service de sa Majesté". Had hij geweten dat Valdez alles tot de bestorming der stad gereed had gehad, en zelfs reeds zijn leger den dag had aangekondigd waarop de aanval geschieden zou, en toen nog plotseling tegenbevel had gegeven, — hij zou zeker niet verzuimd hebben op die verdachte handelwijs de aandacht van den landvoogd te vestigen. Zijn zwijgen is een afdoend bewijs dat er in dit opzicht niet te klagen viel. Want onbekend had het aankondigen en later weer afzeggen van den aanval onmogelijk kunnen blijven, en de stadhouder had met belangstelling den gang van zaken voor Leiden gadegeslagen. In het onbepaalde werd Valdez wel beschuldigd zijn plicht niet gedaan te hebben. Zijn soldaten, toen zij aan het muiten sloegen, verweten hem dat hij zich had laten omkoopen om de stad niet te forceeren, en hun dus van hun buitgeld had beroofd. Maar een bepaald verzuim gaven zij niet op [1]). Hadden zij geweten, dat alles tot het stormloopen gereed was geweest, hadden zij zelfs bevel gehad om zich tegen den derden dag daarop voor te bereiden maar plotseling tegenbevel gekregen, zonder voldoende reden, zij zouden hun verwijt wel duidelijker hebben uitgedrukt.

Van welk gevaar dus de Hollandsche jonkvrouw Leiden moge hebben vrij gebeden, zekér niet van een bestorming. Deze lag niet in het krijgsplan, was ook niet voorbereid, en was zelfs niet te ondernemen wegens gebrek aan het noodige belegeringsgeschut.

(Onuitgegeven).

---

1) Le Petit, 296*b*, regel 4 suiv. en later.

OVER DE LEIDSCHE UNIVERSITEIT [1]).

I [2]).

(1886.)

De overlevering, o. a. door Wagenaar geboekt, dat aan de Leidenaars na het ontzet de keus was gelaten tusschen vrijdom van tollen gedurende eenige jaren of een hoogeschool, rust uitsluitend op het gezag van Hooft, hetwelk in zulke zaken weinig of niets te beteekenen heeft, en is op zichzelf onwaarschijnlijk, gelijk reeds Van Wijn in de aanteekeningen op Wagenaar [3]) heeft aangetoond. In het algemeen dient opgemerkt, dat een aantal kleine onjuistheden in de geschiedenis van onzen opstand aan de lichtgeloovigheid van denzelfden schrijver te wijten zijn. Reeds voor jaren heeft Teyler's Tweede Genootschap, op mijn voorstel, een prijsvraag uitgeschreven naar de geloofwaardigheid van al die verhalen, die het eerst door Hooft in omloop zijn gebracht, en op geen ander gezag dan het zijne berusten. Jammer genoeg is die vraag onbeantwoord gebleven. Dat echter de uitkomst zeer nadeelig zou geweest zijn voor den goeden naam van Hooft als geschiedvorscher, kan veilig worden aangenomen [4]).

Van Wijn schijnt zelf nog te veel aan de overlevering te hechten. Hij zegt, dat buiten Hooft niemand weet van die keus, aan de Leidenaars na het ontzet gelaten, maar dat de Staten den Leidenaars toch wel gedurende het beleg hebben toegezegd, dat zij, bijaldien zij het moedig uithielden, van veel lasten zouden worden

1) Het dossier, bij deze stukken behoorende, bevat nog een aantal losse aanteekeningen over de geschiedenis der Leidsche hoogeschool. (N. v. d. R.)

2) Vroeger verschenen onder den titel: Is de overlevering, o.a. door Wagenaar geboekt, dat aan de Leidenaars na het ontzet de keus was gelaten tusschen vrijdom van tollen gedurende eenige jaren of een hoogeschool, al dan niet gegrond? (N. v. d. R.).

3) Dl. VI, blz. 119.

4) Vgl. thans daarover: Breen, Pieter Cornelisz. Hooft als schrijver der Nederlandsche Historiën, blz. 59 vlg.

vrijgesteld, waarop de burgerij nog ten jare 1577 aandrong, met dit gevolg, dat zij een vrije jaarmarkt verkreeg. Ook dit schijnt echter minder juist. Wel is het waar dat de burgerij in 1577 verzekerde, dat haar gedurende het beleg beloften waren gedaan „van groote vrydomme, verlichtinge en verschooninge in de imposten, accijnsen en andere lasten van contributiën of ommeslagen", en dat de Staten dit wel niet beaamd, maar evenmin ontkend hebben [1]). Er bestaat echter alle grond om te twijfelen, of de Staten inderdaad een stellige toezegging hadden gedaan. Orlers gewaagt er van [2]), maar op een wijs, die verdenking wekt. Sprekende van den brief der Staten van 12 September aan die van de stad, zegt hij: „sonden hun oock twee copieën van brieven, van hun [de Staten] den 4en en 7en afgevaardigt, waarinne sy [de Leidenaars] sien mochten haer [der Staten] sorchvuldicheyt, voornemen ende raedt, die sy hun gaven, mitsgaders de beloften van octrooien ende vryheden in toecomende tyden". Dit is al tamelijk vaag. Maar bovendien moet het bevreemden, dat Orlers, die gewoon is de brieven van de stad voluit af te drukken, het hier, waar een zeer groot belang in het spel is, bij een kort uittreksel laat. Slaan wij verder in de *Resolutiën* der Staten na, wat daar over het afzenden van brieven aan de stad voorkomt, dan vinden wij niets meer [3]) dan dat in den brief van den 7den moest worden toegezegd, „dat alsnu promptelijck betaelt soude worden by wisselinghe al tgunt syluyden in den noot onder de gemeente verstrecken souden". Daar het nu van zelf spreekt dat geen belofte van vrijdom van belasting uit naam der Staten kon geschieden, tenzij daartoe door hen vooraf een besluit was genomen, en wij niets van dien aard in het register, dat juist over dezen tijd volledig is, geboekt vinden dan wat ik aanhaalde, ligt het vermoeden voor de hand, dat Orlers om goede redenen de brieven van 4 en 7 September niet in hun geheel heeft overgedrukt. Evenmin hebben de Curatoren der Universiteit benevens de burgeren der stad van beloften, hun gedaan, gesproken, toen zij zich in Juni 1586 tot Leicester wendden [4]), bij wien het voornemen werd vermoed om de universiteit naar Utrecht te verplaatsen. Wel zeggen zij bij die gelegenheid in hun missive:

1) Handvesten van Leiden, blz. 328, 329.

2) 2de uitg., blz. 509. Vgl. Resol. Holl. 1574, blz. 74, 78, 88, 89.

3) Ibid., blz. 78.

4) Zie het HS. in de Bibliotheek der Maatschappij van Letterkunde te Leiden (Catal. II, p. 499).

„dat de Universiteit, binnen de stad Leiden gevestigt, gefondeert is in recompense ende belooninge van de vromigheid ende ongehoorde volstandigheid, die de Burgeren derselver stede in hare twee belegeringen gedaan ende vertoond hebben, ende als in versoetinge van den honger, kommer ende ellende by deselve overgekomen, geleden ende gedragen, sonder oit andere recompense te hebben genoten"; maar dit is iets geheel anders. Hoe veel krachtiger drangreden voor de zaak, die zij voorstonden, zou de aanhaling eener vooraf gedane belofte geweest zijn! Dat zij daarvan zwegen, bewijst althans dat zij er niet van wisten. En in dit geval is een argumentum ex silentio van bijzondere kracht.

Dat niettemin de Leidenaars voor hun betoonde volharding, waardoor heel Holland behouden was, en voor de schade, door hen geleden, aanspraak mochten maken op vergoeding en begunstiging, kon door niemand worden ontkend. Toen de stad dan ook al spoedig verzocht, dat het Hof en de Rekenkamer, die uit Den Haag geweken waren, binnen hare muren, voorloopig voor drie jaren, gevestigd zouden worden, stonden de Staten, den 8sten December 1574 [1]), dit gereedelijk in zooverre toe, dat daartoe vrijheid aan het Hof „tot zijn willen en geliefte" verleend werd. Maar voordat nog aan dit besluit uitvoering werd gegeven, kwam een ander plan, dat al een poos in overweging was, tot een beslissing, en daarbij was de stad veel meer gebaat.

In het Dietsche Nederland bestond nog altoos geen hoogeschool; het Vlaamsche had er een te Leuven, het Waalsche een te Douay, maar aan het plan, meermalen besproken, om een derde school te Deventer te vestigen, was geen gevolg gegeven. Thans echter, nadat de Hervorming in Holland en Zeeland haar beslag had gekregen, was een leerschool voor aanstaande bedienaars des Woords onmisbaar geworden, en deze diende nu wel in een Hollandsche of Zeeuwsche stad haar zetel te kiezen. De tijdsomstandigheden schenen voor zulk een stichting weinig geschikt, en waarschijnlijk zou zij ook nog wel een tijdlang in beraad gehouden zijn, ware het niet geweest, dat er juist in die dagen een vredehandel werd aangeknoopt, die in het volgend voorjaar inderdaad te Breda is aangevangen. Het scheen gewenscht, voordat de onderhandeling begon, den landsheer voor een afgedane zaak te plaatsen en de hoogeschool te stichten, ten einde er bij den vredehandel geen sprake kon zijn van het oprichten van iets

1) Resol. Holl., blz. 230.

nieuws, maar slechts van het in wezen houden van iets dat al bestond. Den 2den Januari 1575 liet de Prins dan ook aan de Staten een bepaald voorstel doen tot het oprichten eener Universiteit „met den allereersten, en aleer in eenige communicatie en besluit van peys getreden, of dienaangaande gehandeld zou worden" [1]). Dit was geen verrassing voor de Staten. Een paar weken te voren waren zij er al op voorbereid, en de steden, die allen wegens den burgeroorlog in benarde omstandigheden verkeerden, wedijverden om de school nergens anders dan binnen haar muren gevestigd te krijgen. Van Gouda weten wij, dat daar reeds den 22sten December, op voorstel van burgemeesters, door de vroedschap besloten was, „in zulke gevallen van stadswege te solliciteeren om de voorn. Universiteit alhier te hebben" [2]). Maar voor Gouda bestond zeker niet veel kans: voor de aanspraken van Leiden moesten die van elke andere stad onderdoen, en in het voorstel van den Prins werd Leiden dan ook uitdrukkelijk genoemd [3]). Zijn Excellentie betuigde niet te twijfelen, of de Staten zouden het stichten eener Universiteit goedkeuren; „en daarmee alleenlijk resteerende was een bekwame plaatse,... waartoe sijn Excellentie wel van meeninge was die stad van Leiden, op het believen van de Staten, te ordonneeren". Reeds den 4den [4]) hechtten de Staten aan dit voorstel, ook wat den zetel der school betreft, hun zegel, en van den 6den dagteekent, gelijk wij weten, het octrooi of de stichtingsbrief [5]). Geen woord bij al deze overleggingen van beloften aan Leiden gedaan, nog veel minder van een keus aan de burgerij aangeboden. De Universiteit was zeker de belooning voor de betoonde volharding, maar geen voldoening aan een vroegere toezegging hoegenaamd.

(Handelingen en Mededeelingen van de Maatschappij der Nederl. Letterkunde, 1886, blz. 68 vlg.)

---

1) Resol. Holl., 1575, blz. 1. De brief in dato Middelburg 28 December 1574 bij Van Mieris, Handv. van Leyden, blz. 513.

2) Van Wijn, t. a. pl.

3) Resol. Holl., 1575, blz. 2; Mr. Jacques Tayaert, 's Prinsen vertegenwoordiger in deze zaak (vgl. over hem Archives, t. IV, p. 119 suiv., 192; t. VII, p. 378), moet schriftelijk zijn rapport hebben gedaan.

4) Vgl. de resolutie en den brief van den derden Januari aan Zijne Excellentie: Resol. Holl., 1575, blz. 4, 5, 8.

5) Ibid., blz. 37, 38; Van Mieris, Handvesten van Leyden, blz. 514. De Prins was toen voortdurend in Zeeland (Corresp. de Guillaume le Taciturne, t. III, p. 428). — Van 6 Januari tot 8 Februari staat in de Resol. Holl. geen woord over de zaak. Den 12den Maart 1575 schrijft Requesens over de oprichting (Corresp. de Phil. II, t. III, p. 281).

II [1]).

(1886.)

Bij gelegenheid dat ik over de omstandigheden sprak, waaronder de universiteit van Holland en Zeeland te Leiden was gevestigd, werd mij gevraagd, wanneer en onder welke omstandigheden de Leidsche universiteit een nationale geworden is. Ik wil hierop thans het antwoord geven. Er is in de eerste Nationale Vergadering over het hooger onderwijs en de staatsuniversiteiten veel te doen geweest, doch intusschen bleef de oude toestand voortbestaan. Het eerste onderwerp van staatsregeling van 1797 bevatte de bepaling, dat er slechts één Nationale hoogeschool zou zijn, met het uitsluitend recht om graden te verleenen, en dat de Leidsche universiteit tot dezen rang verheven zou worden. Doch dit ontwerp werd verworpen, en in het volgende ontwerp, van 1795, dat door het volk goedgekeurd en wet geworden is, werd bepaald, dat alle instellingen van onderwijs op den bestaanden voet zouden voortduren, totdat op voorstel van het Uitvoerend Bewind door het Vertegenwoordigend Lichaam anders beschikt zou zijn. Geen andere beschikking werd genomen onder al de elkaar opvolgende regeeringen, totdat den 22 October 1811 Napoleon het vermaarde besluit nam, waarbij de meeste universiteiten werden vernietigd, maar die van Leiden en Groningen in wezen gehouden, zij het ook onder een andere gedaante.

Of bij deze laatste gelegenheid de kerkelijke goederen, uit wier renten de kosten der universiteit plachten te worden bestreden, meteen aan den staat vervallen zijn, kan ik niet zeggen. Van groot belang is dit ook, naar mijn gevoelen, niet, omdat de vaste goederen toch al veel vroeger vervreemd waren, en de opbrengst er van op 's Lands comptoiren belegd was. De zaak had zich aldus toegedragen. Bij de oprichting doteerden de Staten van Holland de universiteit met een som van 8000 ₰ van 40 gr., ongeveer met guldens gelijk staande, en wezen daartoe behalve de bezittingen der kloosters binnen de stad nog die aan der conventen van de Bernardinen en de Elfduizend Maagden te Warmond, van Rodenburg in Zoeterwoude, en van Mariënpoel in Oegstgeest. Al spoedig echter bleek het, dat uit die goederen geen *f* 8000

1) Oorspronkelijk verschenen onder den titel: Over de Universiteit te Leiden.

'sjaars te trekken waren, omdat er vooraf te veel van uitbetaald moest worden voor de beloofde alimentatie der vroegere conventualen. Om deze reden namen de Staten den 21 Augustus 1581 het besluit, dat nog bovendien de inkomsten der goederen van de abdij van Egmond, in Rijnland, Delfland en Schieland gelegen, met uitzondering alleen van hetgeen daarvan al vroeger aan Rotterdam was voorbehouden, voorloopig ten dienste der universiteit zouden worden bestemd. Het duurde niet lang of een gedeelte dier goederen werd met goedvinden der Staten te gelde gemaakt. Een eerste verkooping had in 1592 plaats, en tusschen 1641 en 1648 werd het overige verkocht, zoodat in 1795 de bezittingen der universiteit, behalve uit 's Lands obligatiën, slechts uit eenige tienden bestonden. Het tijdstip waarop deze aan den staat zijn overgegaan, die voortaan rechtstreeks in de behoeften der instelling voorzag, schijnt van ondergeschikt belang [1]).

(Handelingen en Mededeelingen van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde, 1886, blz. 74 vlg.)

---

1) Bovenstaande bijzonderheden zijn grootendeels ontleend aan twee bundels van stukken, in 1696 gedrukt, tijdens een twist tusschen de Curatoren onderling, waarvan de Bibliotheek onzer Maatschappij een exemplaar bezit (Catal., dl. II, blz. 499).

WILLEM DE ZWIJGER.

(1864.)

Een mensch went aan alles. Hoe zou het anders mogelijk zijn, dat wij zonder bevreemding, zonder ergernis, die twee namen, prins Willem en de Zwijger, aaneengekoppeld zien, als waren zij niet in lijnrechte tegenspraak met elkander? Geen bijnaam, die den grooten, edelen Oranje minder past dan die van den Zwijger. Een ieder, die den Prins gekend heeft, roemt zijn kalme opgeruimdheid, zijn gulheid, zijn gemeenzaamheid. Om die deugden wordt hij nog na zijn dood aan Leicester [1]), aan Maurits [2]) ten voorbeeld gesteld. En dien man noemt men den Zwijger [3])!

Niet alleen dat de naam den man niet past, hij is bovendien geschikt om een geheel onware voorstelling van zijn karakter en leven veld te doen winnen. Er zijn er die, tegen de waarheid der geschiedenis in, den prins van Oranje voorstellen, als van zijn jeugd af vlammende op de kroon, die zijn landsheer draagt, en die hij dezen ten laatste van het hoofd rukt om ze zich zelven op te zetten, als juist van pas de wrekende hand van Balthasar Gerards de heiligschennis voorkomt. Voor zulk een sluwen, misdadigen staatsman zou de bijnaam van den Zwijger uitmuntend gekozen zijn. Te zwijgen is noodzaak voor hem, die in zijn boezem een geheim omdraagt, dat allen van hem zou vervreemden, zoo het ooit over zijn lippen kwam. Maar wie zulk een geheim te verbergen had, zeker prins Willem niet. Een groot gedeelte der briefwisseling tusschen hem en zijn meest vertrouwde vrienden en bloedverwanten ligt open voor ons. Jegens de zijnen betoont

---

1) Archives, t. I, p. 48, 53.

2) Bentivoglio, Relazioni, lib. III, p. 104.

3) De naam zou beter passen aan Willem III, wien Temple (Observ., vol. I, p. 148) „silent and thoughtful" noemt; vgl. Burnet, vol. V, p. 70.

hij zich waarlijk geen Zwijger [1]). Onder de treffende lotgevallen, die hem overkomen, ontboezemt hij zijn innigste gewaarwordingen, zijn uitzichten, zijn bedoelingen in woorden, die van ernst en overtuiging gloeien [2]). Wij zien zijn gemoed met de omstandigheden veranderen, onder den tegenspoed in ernst en vroomheid toenemen, en zich telkens een hooger doel stellen, naar mate de drijfveeren, die hem bewegen, zich veredelen. Niemand, die de brieven van den Prins onbevooroordeeld heeft gelezen, zal meenen, dat de naam van Zwijger het karakter van den man aanduidt.

De tijdgenooten hebben hem dan ook dien bijnaam niet gegeven [3]). Eerst in onze dagen is men, in België vooral, begonnen hem daarmee te bestempelen [4]). De menigte, die een bijnaam behoefde om den eersten Willem te onderscheiden van zijn doorluchtige nakomelingen, die denzelfden naam als hij gedragen hebben, heeft dien zonder nadenken overgenomen, en hij dreigt thans algemeen te worden, indien men zich niet bij tijds bezint. Reeds geeft Gachard, de beroemde archivaris van België, de

1) „Nosti quam male possim dissimulare", schrijft Oranje aan Egmont (Archives, t. III, p. 70). Vermakelijk is Macaulay in zijn artikel over William Pitt (Essays, vol. VII, p. 66): groote redenaars, geen mannen van bedrijf, worden daar tegenovergesteld aan Oliver Cromwell, „who talked nonsense, and William the Silent, who did not talk at all".

2) In het zeldzame boekje Euphormionis Lusinini sive Joannis Barclaii Satyricon (Lugd. Bat., apud Elzeviros, a°. 1655, 12°), voorhanden in de Acad. Bibl. te Leiden, pars IV, cap. V, p. 322, aangehaald door Brandt, Hist. van Enkhuizen (uitg. 1747), blz. 216, staat in een karakterschets der Hollanders het volgende over prins Willem I: „Guilielmus Auriacus, summorum consiliorum vir, plus hac arte (gemeenzaamheid) quam ulla acie Iberias opes afflixit. Agrestes Batavorum pleraque oppida ad Oceanum incolebant; haud dubie deficientis ab Hispano Belgii summum robur et utriusque solis divitias fatigaturum, nam urbes natura situque impeditae, non operoso munimento poterant ad inexpugnabile robur educi. Sub prima igitur defectionis initia Guilielmus popularitatis novitàte animos omnium in se convertit, reputantes quanto meliori conditione quam sub ipso Rege viverent sub auspiciis Ducis sibi fasces et imperium debentis. Quippe ab aratro aut navigio inculti adibant nec majestate nec satellitio gravem. Ipse altissima calliditate gaudebat, non se per invidiosa nomina ab obviis objectisque sed et Guilielmum interdum appellari; gnarusque quo potissimum modo suae gentis affectus impellerentur, nullam salutantium villitatem alto aut incurioso supercilio obibat. Excepta vox in adulationem castigantium humanitatem suam, hominem bene emi qui salutatione constaret".

3) Toch zegt reeds Van der Haer, De initiis tum. Belg., p. 181 der 2de editie (in de eerste komt de plaats niet voor): „Orangio tacitae mentis erant cogitationes". Vgl. Van de Velde, Hoftapiit (1659), blz. 24 en De Beaufort, Leven, dl. III, blz. 709.

4) Volgens Amelot de la Haussaie, vol. III, p. 277 (uitg. 1736), zou echter reeds D'Estrades aan Louvois hebben gezegd: „Vous ne connoissez point encore le prince d'Orange (Willem III); souvenez-vous, s'il vous plaît, que je vous dis au jour d'hier que Guillaume le Taciturne, Maurice et Frederic Henry revivent tous trois en sa personne" (vgl. Van Wijn, Bijv. op Wagenaar, dl. XVII, blz. 29).

correspondentie uit van „Guillaume le Taciturne". Reeds schrijft Motley de geschiedenis der Republiek sedert den dood van „William the Silent". Geen wonder dat de geheele wereld weêrgalmt van den naam, door zulke monden uitgesproken.

Wie in onzen tijd het eerst den Prins met dien ongepasten naam begroet heeft, weet ik niet te zeggen. Wel weet ik hoe die eerste, wie hij zij, aan den naam gekomen is. Hij heeft dien gevonden in de beroemde en inderdaad voortreffelijke beschrijving van den opstand tegen Spanje van Strada. Daar komt de bijnaam één enkele maal voor, in de volgende anecdote: „Men verhaalt (zegt Strada [1])) dat de kardinaal Granvelle, toen hij te Rome vernam dat Egmont en Hoorne in hechtenis waren genomen, vroeg of de Zwijger (zoo noemde hij Oranje) ook gevangen was, en toen hem geantwoord werd van neen, dat hij toen zeide: als die eene buiten het net is gebleven, is er met de geheele vangst niets gewonnen". Ziedaar den oorsprong van den bijnaam, waarmede wij prins Willem tegenwoordig bij voorkeur aanduiden. Als de anecdote waar is, heeft Granvelle, de doodvijand van den Prins, den scheldnaam bedacht, dien wij lichtvaardig nazeggen, als ware hij een eernaam. Geen ander tijdgenoot, zoover wij weten, heeft er den Prins ooit mede genoemd. Maar verdient de anecdote wel eens geloof? Strada is zeker een geloofwaardig schrijver. Wat hij verhaalt heeft hij van anderen vernomen, en doorgaans raadpleegt hij met wel onderrichte getuigen. Doch natuurlijk kan hij voor hen niet instaan. Wie mag hem deze anecdote hebben meegedeeld? Hij noemt niemand. Toch geloof ik te kunnen verzekeren, dat hij ze aan de Latijnsche vertaling [2]) van het bekende werk van Van Meteren ontleend heeft, die hij elders aanhaalt en doorgaans gebruikt. Bij Van Meteren toch lezen wij, in slechts eenigszins andere woorden, hetzelfde verhaal.

Zoo gaan wij van Strada naar Van Meteren om nader bescheid. Van wien heeft deze zijn bericht? Hij zegt het alweêr niet, en wij moeten ons dan ook hier met gissen behelpen. Doch eerst vragen wij: is het verhaal op zichzelf waarschijnlijk? Kunnen wij gelooven, dat Granvelle zich in dien geest over den prins van Oranje heeft uitgelaten? Het antwoord luidt: geenszins. Wij bezitten een schat van brieven, door Granvelle geschreven, waarin

1) P. 300.

2) In de oudste Duitsche, Latijnsche en Hollandsche uitgaven van 1596 en 1598 komt de passage niet voor; wel in de tweede uitgaaf van 1608, fol. 53^d^.

hij dikwerf over den Prins spreekt, maar altijd op geheel anderen toon dan hem in de anecdote wordt toegedicht. Hij is gewoon den Prins voor te stellen als een jong, onbedacht heer, zonder moed en zonder beleid. Toen, een jaar ongeveer na het gevangennemen van Egmont en Hoorne, de Prins over de Maas in Brabant viel, schreef hij aan koning Philips: „De onderneming van den Prins verontrust mij niet. Onder zijn volgelingen is er niet één, die hoofd genoeg heeft om zulk een werk tot een goed einde te brengen, en hij zelf wel het allerminste, voor zoover ik hem heb leeren kennen" [1]). Misschien oordeelde de kardinaal in zijn hart gunstiger over zijn vijand dan hij bekennen wilde. Doch in geen geval zal hij zich zoo over hem hebben uitgelaten als de anecdote het wil.

Vergis ik mij niet, dan kunnen wij met waarschijnlijkheid verklaren, hoe Van Meteren aan zijn vertelling gekomen is. Hij zal ze neêrgeschreven hebben, zooals zijn geheugen ze bewaard had, in de hoofdzaak getrouw, doch in de bijzonderheden onjuist. Er bestaat een Latijnsch boekje, in November 1574 uitgegeven, dat ten titel voert: Ontleding van Pandora, anders gezegd van het Spaansche pardon, aan de Nederlandsche ballingen aangeboden [2]). In dit boekje, dat zeker aan Van Meteren niet onbekend zal gebleven zijn, lezen wij het volgende: „Toen Titelman, de dolle inquisiteur van Vlaanderen, gehoord had dat Egmont en Hoorne gevangen waren, zeide hij: als sluwe Willem het ontkomen is, zal de vreugde toch van korten duur zijn; wee ons, als de oorlog uit Duitschland aankomt" [3]).

Mij dunkt, deze anecdote gelijkt zoo treffend op die van Van Meteren, dat wij ze beide voor een en dezelfde, de laatste voor een misvatting van de eerste, moeten aanzien. Het is zeker dat de schrijver van het Latijnsche pamflet, in 1574, nog niets wist van het aan Granvelle toegeschreven gezegde; hij zou het anders hier niet onvermeld hebben gelaten. En als wij aannemen, dat Van Meteren uit zijn geheugen heeft geschreven, is de dwaling, waarin hij vervallen zou zijn, zoo groot niet. Den kardinaal in

1) Vgl. Motley, Rise, vol. II, p. 112.

2) Pandorae sive Veniae Hispanicae Belgicis exulibus MDLXXIIII, Mense Julio editae. Item Bullae Gregorii XIII sive Papalis veniae Anatomia. Prometheo autore. Item Jusjurandum Poenitentium cum Epilogo eiusdem autoris. 1574 mense Novembris. De plaats staat hier p. VI: „Si (inquit) astutus Guilielmus evasit, non erunt solida gaudia, vae nobis a bello Germanico".

3) Vgl. Motley, l.l.

plaats van den inquisiteur te noemen is geen onbegrijpelijke vergissing. Meer bevreemdend kan het schijnen, dat hij van „den sluwen" „den Zwijger" heeft gemaakt. Doch de begrippen, door die beide woorden uitgedrukt, grenzen aan elkander, en kunnen in de herinnering ligt ineen vloeien. Buitendien, zoo onwaarschijnlijk als de anecdote van Van Meteren luidt, zoo waarschijnlijk is het verhaal van onzen pamfletschrijver. Zóó vreemd het is den Prins door Granvelle den Zwijger te hooren noemen, zoo natuurlijk is het, dat de inquisiteur den Prins, die zich in tijds had weggemaakt, den sluwen noemt, in vergelijking met de arme graven, die in den strik waren geloopen.

Als onze gissing juist is, vervalt de eenige aanleiding, die er bestond om den Prins met dien hatelijken bijnaam te bestempelen. Dan heeft zelfs geen vijand hem dus genoemd. Een vergissing van Van Meteren, door Strada lichtvaardig herhaald, is dan de eenige grond, waarop de benaming berust.

Maar ook al gaat onze verklaring niet op, en al mocht de anecdote van Van Meteren waar zijn, dan nog bestaat er voor ons, Nederlanders, geen reden om den stichter van onzen staat te noemen met den schimpnaam, dien Granvelle verzonnen heeft. Willen wij den Prins door een bijnaam van al zijn naamgenooten onderscheiden, waarom dan een anderen gekozen, dan die hij bij zijn leven heeft gedragen, en waarmede hij op zijn praalgraf verheerlijkt wordt? Toen prins Willem, in 1577, door het tegenwoordige Noord-Holland rondreisde, om op alles orde te stellen, noemde hem de van vreugde opgetogen menigte niet anders (zegt de geschiedschrijver Bor [1]) dan Willem-vader, „ende dat met sulcken affectie, dat men de blyschap, in 't harte wesende, uyt d' aengesichten mocht scheppen". Weinige maanden vroeger had Aldegonde de Staten-Generaal verzekerd [2]), dat Holland en Zeeland niet licht den Prins naar Brussel zouden laten gaan, buiten hunne grenzen, omdat „zij hem houden als Vader van den Lande".

Ziedaar den bijnaam, dien het dankbare volk aan den eenigen Willem van Oranje gaf. Geen naam, die beter de betrekking tusschen beiden, tusschen vorst en volk, uitdrukt. Als een vader door zijn kinderen, werd de Prins bij zijn leven door het volk

1) Dl. I, blz. 830 (Bk. X, fol. 254).

2) Bondam, Onuitg. Stukken, dl. I, blz. 204. Zoo ook de schrijver der Hypodeixis (Geldorp) en Dousa, Ode Lugd. I.

geëerd en bemind. Stervend dacht hij aan zijn volk als aan zijn kinderen, en beval het in de hoede van God. Wel mochten de Staten hem in zijn grafschrift met dien dierbaren naam van Vader des Vaderlands vereeren.

Ons volk heeft slechts aan zeer enkelen zijner groote mannen dien vader-naam gegeven. Een enkele nevens den Prins heeft zich dien verworven, en zich dien waardig betoond, de groote, edele De Ruyter [1]). „Mannen, daar komt Bestevaer ons helpen". Die kreet gaf het scheepsvolk moed in den uitersten nood, en bracht het in verrukking, in onweerstaanbare geestdrift, die doet overwinnen of sterven.

Het moet meer dan een groot, het moet een goed man zijn, die een volk, als het onze, zulk een kinderlijk vertrouwen, zulk een kinderlijke liefde weet in te boezemen. Wij schenken ons hart niet lichtvaardig aan den eersten den besten weg. Wie zich de liefde van ons volk wil verwerven, moet beginnen met het eerst lief te hebben, het overvloedige liefdediensten te bewijzen. De naam van Vader van den lande, dien de Prins zich verworven heeft, heeft hij voor een leven van zelfopoffering, voor den martelaarsdood gekocht. Laten wij hem dan dat duurgekochte eereblijk niet onthouden, hem niet noemen bij een anderen naam, dan dien het erkentelijke volk hem geschonken heeft, — allerminst bij den scheldnaam, door zijn vijanden voor hem uitgedacht.

(Almanak der Maatschappij Tot nut van 't Algemeen, 1864, blz. 76 vlg.)

---

1) Later teekende Fruin hierbij nog het volgende aan. Van Tromp getuigt Thysius in zijn Lyck-oratie (Hollandsche vertaling van Th. S. Ch.), blz. 20: „Hy was by het jonghe Boots-volck soo aengenaem, dat se hem Beste-vaer noemden en hy haer syne kinderen". (N. v. d. R.)

OVER ANECDOTA VAN MARNIX VAN SINT ALDEGONDE.

(1859.)

Albert Lacroix, de Belgische uitgaaf van al de werken van Philippe de Marnix de Sainte-Aldegonde voortzettende, heeft diens *Ecrits politiques et historiques* [1]) uitgegeven. Wij zijn hem dankbaar voor de moeite, aan het verzamelen en herdrukken van dien bundel verspreide pamfletten besteed.

Maar overigens hebben wij niet veel met zijn arbeid op. De Nederlandsche letterkunde wordt er weinig door gebaat. De verdienste van Marnix als schrijver berust op andere, met meer zorg bewerkte, geschriften. De pamfletten, in dezen bundel opgenomen, zijn haastig neergeschreven, en hebben geringe literarische waarde. Buitendien de meest beroemde zijn oorspronkelijk niet in het Fransch maar in het Latijn opgesteld; de hier meegedeelde Fransche tekst is maar een vertaling. Bij voorbeeld, de oratie, te Worms in 1578 door Marnix gehouden, werd in het Latijn uitgesproken en uitgegeven; of de Fransche vertaling van Marnix zelven is, durf ik niet beslissen. Eveneens is het met de *Response à un petit livret* gesteld. De oorspronkelijke latijnsche tekst, van de hand van Marnix, bestaat, zoo al niet in druk, toch in handschrift. Wij begrijpen licht waarom Lacroix, met een Belgisch publiek voor oogen, aan den Franschen vorm de voorkeur heeft gegeven, maar men zal het toestemmen: literarische waarde heeft alleen het oorspronkelijk opstel.

En de historische waarde der verzameling is niet veel grooter. De meeste pamfletten waren niet zoo uiterst zeldzaam, als men op het gezag van Quinet geloofd heeft. En de meeste zijn in

---

1) Bruxelles, 1859.

later tijd weer herdrukt, in de aanteekeningen van Van Vloten op de bekende boeken van Borgnet en Quinet, en elders. Waartoe dient het, nog eens te herdrukken hetgeen in Gachard's *Correspondance de Guillaume le Taciturne* pas is uitgegeven? De belangrijke *Commentaire sur le siége d'Anvers*, door Quinet verloren gewaand, staat reeds overgedrukt in het aanhangsel op de *Geschiedenis van Antwerpen* van Mertens en Torfs. Daarentegen, een paar zeldzame pamfletten zijn achterwege gebleven, alleen omdat zij niet in Fransche vertaling voorhanden zijn: de *Trouwe vermaninghe aan de Gemeynten van Brabant en Vlaenderen* en de *Belgicae liberandae ὑπόδειξις*. Van het laatste, wel is waar, is het niet volstrekt bewezen dat Marnix de auteur is [1]). Maar in een verzameling als deze mocht het toch niet ontbreken. En van die soort zijn er zooveel pamfletten, die wel niet met zekerheid maar met groote waarschijnlijkheid aan Marnix worden toegeschreven. De *Discours sommier* [2]) is mogelijk van zijn hand; naar mijn meening *Le vray Patriot aux bons Patriots* [3]) insgelijks. En van een aantal andere vermoed ik hetzelfde. Het is bekend, dat de tijdgenooten Marnix voor den schrijver van vele der tallooze pamfletten tegen don Juan hielden. „Creditur Marnixius (schrijft Viglius) author esse multorum famosorum libellorum". En Marnix zelf erkent: „Nos litteris et libellis, quantum possumus, civium animos accendimus". Nu is het wel waar, dat wij niet in staat zijn uit die menigte van libellen met zekerheid uit te kiezen wat van de hand van Marnix is; maar de geschiedenis zou meer hebben aan een volledige verzameling van al de belangrijke pamfletten uit den tijd van don Juan, dan aan eenige weinige, die toevallig als uit de pen van Marnix gevloeid bekend staan.

Hoe zorgvuldig Marnix soms zijn incognito bewaard heeft, kan ik in een voorbeeld aantoonen, dat mij dezer dagen ongezocht voorkwam. Onder de papieren van Bonaventura Vulcanius, die op de bibliotheek der Leidsche akademie bewaard worden, vond ik dit briefje, door Marnix zelven onderteekend: „Monsieur Vulcanius! Je vous envoye mon lacquay expres avec un discours sur les affaires de France, pour vous prier le voulloir faire imprimer en la plus grande diligence que faire se pourra. Mais je voudrois bien qu'il se feit couvertement et qu'on prit du papier d'Alle-

1) Fruin hield later hêt tegendeel vol. Vgl. daarover Verspr. Geschr., dl. VII, blz. 90, 91. (N. v. d. R).

2) Tiele, Bibl. van Nederl. pamfl., N°. 161. Vgl. Verspr. geschr., dl. VII, blz. 15 vlg.

3) Tiele, N°. 183.

magne ou autre estrangier, et qu'on mist dessus: imprimé à Liége. En quoy me ferez un singulier plaisir, lequel je seray tousjours prest à recognoistre, où me voudrez employer. Au reste, sy vos affaires le permettoyent de me venir trouver cest après-disner, j'aurais moyen de vous déclarer sur ce plus près mon intention. A tant, Mons. Vulcanius, je prie Dieu vous donner sa grace, me recommandant à la vostre.

Vostre bien bon amy à vostre commandement
Ph. de Marnix.

„Escrit à la Haye ce XXIII de Juillet 1581."

Wie zou, zonder deze aanduiding, de hand van Marnix vermoed hebben in een op Duitsch papier te Luik gedrukt boekje? Hoe vele stukken van zijn hand kunnen onder dergelijke vermomming onze aandacht nog ontgaan zijn? Een verzameling dus, waarin geen andere geschriften, dan die op den naam van Marnix doorgaan, zijn opgenomen, kan niet dan hoogst onvolledig en voor de geschiedenis van weinig belang wezen.

Ik noemde de papieren van Vulcanius. Dat daaronder eenige eigenhandige brieven en opstellen van Marnix gevonden worden, wist het publiek, dat in zulke zaken belang stelt, reeds uit de aanteekeningen van Van Vloten op Quinet's *Marnix de St. Aldegonde*. Maar hoe de literarische nalatenschap van Marnix onder de papieren van den Leidschen hoogleeraar geraakt is, heeft Van Vloten niet gezegd. Ik ben daaromtrent uit de briefwisseling van Vulcanius het een en ander te weten gekomen, dat ik aan het publiek wil mededeelen.

Bonaventura Vulcanius had, zooals vele zijner tijdgenooten, eer hij zich in het vaderland vestigde, geruimen tijd in het buitenland rondgezworven. Bij zijn biograaf Meursius [1]) lezen wij hoe hij, nog te Leuven studeerende, reeds een aanstelling kreeg tot amanuensis van den geleerden kardinaal-bisschop van Burgos, in wiens dienst hij zich tien jaren lang als bibliothecaris en secretaris bijzonder bekwaamde en tot een degelijk geleerde, vooral in de oude letteren, vormde. Naar zijn stervenden vader in 1570 opontboden, kwam hij in de Nederlanden terug, toen het schrikbewind van Alva zijn toppunt bereikt had. Hij kon de ellende van zijn vaderland niet aanzien en ontvlood andermaal in den vreemde. Te Keulen, te Genève, te Bazel vertoefde hij bij afwisseling, en

1) Athenae Batavae, p. 103.

hij won er den kost met geleerden arbeid. Te Bazel was hij, naar het schijnt, in dienst van de groote boekdrukkersfirma van Froben. Op het adres van een brief, dien hij in 1577 ontving, wordt hij aangeduid: „Basileae in aedibus Frobenianis agenti"; en op een anderen brief: „jam Basileae pro communibus rei litterariae commodis sudanti". Denkelijk heeft hij op die beroemde boekdrukkerij, waar eens Erasmus werkzaam geweest was, de kennis van het drukken en uitgeven opgedaan, waarvan hij later veelvuldige blijken heeft gegeven.

Toen na de Pacificatie van Gent de zaken in Nederland een gunstiger aanzien kregen, besloot Vulcanius huiswaarts te keeren. Op het laatst van September 1577 vinden wij hem nog te Bazel; in het begin van November is hij reeds sinds eenigen tijd te Antwerpen gevestigd. Daar had hij zijn intrek genomen bij Sylvius, den vermaarden boekdrukker der Staten. „Au Sr. Bonaventura Vulcanius, chez le Sr. Guillaume Sylvius, Imprimeur, In den Gulden Ingel, in de Sleutelstraet, Anvers", zoo luidt het adres van een brief. Juist had Sylvius een verdedigingsgeschrift der Staten-Generaal tegen don Juan [1]) onder de pers. Vulcanius kon hem bij die uitgaaf goede diensten bewijzen, want achter dit pamflet werden de onderschepte brieven van don Juan en zijn aanhangers, in het oorspronkelijk Spaansch en in vertaling, gedrukt, en Vulcanius verstond het Spaansch, door zijn langdurig verblijf te Burgos, uitmuntend. Dat hij inderdaad op de correctie der proeven het oog hield, blijkt uit een brief hem door François Perenot, heer van Champagney, geschreven. Ook schijnt hij de Latijnsche en Spaansche vertalingen van den *Discours* gemaakt te hebben; de met zijn hand geschreven kopieën berusten nog onder zijn papieren.

Maar niet om den dienst van Frobenius met dien van Sylvius te verwisselen was Vulcanius in Nederland gekomen. Hij hoopte aan de jeugdige academie van Leiden professor te worden. Oogenblikkelijk bij zijn aankomst te Antwerpen moet hij van dien post zijn werk hebben gemaakt. Want onder zijn brieven bevindt zich een antwoord van „Arnoldus Cornelius Delphus, minister verbi", van 11 November 1577, waarin al over deze aangelegenheid gehandeld wordt. Ik schrijf den aanhef van dezen niet onbelangrijken brief hier af: „Aen den eersamen, gheleerden ende discreten

1) Sommier Discours des Justes Causes etc. Vgl. Verspr. Geschr., dl. VII, blz. 15 vlg.

Franciscum Bonaventuram, sijnde ten huyse van Sylvius, boeckdrucker tot Antwerpen. S. P. Litteras P. Datheni tuis conjunctas heri accepi, vir ornatissime, ex quarum alteris commendationem tui, ex alteris tuam ipsius petitionem intelligo, huc tendentem ut, si quae vel Graecarum vel Latinarum litterarum professio publica in nova Leydensi schola vacet, interea dum isthic haeres, tui rationem habere tibique id perscribere velim".

De eerwaarde briefschrijver zou Vulcanius zoo gaarne den gewenschten post zien bekleeden, maar hij kan hem toch niet veel moed geven. Er zijn zoo weinig studenten te Leiden — „scies perpaucos adhuc in ea schola esse studiosos" — dat er meer behoefte aan beurzen voor minvermogende studenten dan aan nieuwe professoren is: hij vreest dat de Staten geen zin zullen hebben nog meerdere aan te stellen; Vulcanius moet geduld oefenen.

Intusschen was deze met den prins van Oranje, ik weet niet hoe, in aanraking gekomen, en hij had op hem een zeer gunstigen indruk gemaakt. De Prins zocht hem in een zijner waardig ambt te gebruiken. Den 7den December van hetzelfde jaar 1577 zond hij hem met twee aanbevelingsbrieven naar Brussel; in den eenen beval hij hem aan de Staten-Generaal voor historieschrijver aan.

„Messieurs.... Je n'ay faict difficulté de vous adresser et recommander le Sr. Bonaventura Vulcanius, natif de Bruges, filz de feu Me. Pierre Vulcanius, jadis pensionaire de Middelbourg, afin que, s'il vous venoit à gré de faire recueillir et coucher par escrit en forme d'histoire les choses mémorables qui se passent en ces pays (comme aussy il seroit bien requis à ce que par la cognoissance ample et certaine de la vérité tout le monde et nostre postérité entende bien particulièrement les oeuvres admirables de Dieu et la justice de nostre cause), vous advisiez, messieurs, si vous trouveriez bon d'employer en une telle oeuvre ce personnage, ayant tesmoignage de gran scavoir, singulièrement aux bonnes lettres et langues, et ayant desia pratiqué quelques affaires d'estat...."

Welke staatszaken de Prins hier bedoelt, weet ik niet. Misschien wel het drukken der onderschepte brieven en verdedigingsschriften der Staten bij Sylvius. Doch merkwaardig is de vroege zorg van den Prins voor het schrijven eener geschiedenis van den opstand, een zorg, die weldra door de Staten gedeeld werd. Vooralsnog schijnen zij echter geen gevolg aan 's Prinsen voorstel gegeven te hebben. En de Prins had daarvan ook niet veel gewacht. Althans

tegelijkertijd gaf hij Vulcanius een anderen brief van aanbeveling, aan Marnix, mede, die ter Staten-vergadering te Brussel vertoefde: „Monsieur de Ste. Aldegonde. Vous pourrez entendre du porteur de ceste son intention et desir, et, en discourant avec luy, remarquer la suffisance pour s'employer à escrire l'histoire des affaires de ce pays.... Si vous trouvez qu'il soit propre, je ne doute point que ne l'aurez pour bien recommandé, afin de l'assister et favorisèr en tout ce que pourrez. Et mesmes advisez s'il vous viendroit à propos de le tenir auprès de vous pour vous soulager en lieu du secretaire que vous aviez...."

Dat Marnix aan het verlangen van den Prins voldaan heeft, althans dat hij Vulcanius in zijn dienst heeft genomen is meer dan waarschijnlijk, al bevreemdt het ons dat Meursius van deze bediening van Vulcanius met geen enkel woord gewaagt. Immers Vulcanius werd in het begin van 1578 tot hoogleeraar te Leiden benoemd, „cum in Frisiam cum legatis Ordinum Belgicorum proficisceretur ac Leidam transiret", zoo bericht ons Meursius zelf. Maar hij zegt niet, wat ons Ubbo Emmius meldt, dat de voornaamste dier afgevaardigden Aldegonde was. En niet minder dan drie jaren moet Vulcanius in dienst van Marnix gebleven zijn. Hij vergezelde hem in April 1578 naar Worms, naar den rijksdag. Een brief uit Frankfort aan hem gezonden draagt ten opschrift: „.... Vulcanio.... jam Wormaciae comitiorum causa versanti". Teruggekeerd bleef hij bij Aldegonde verblijf houden. „Apud ornatissimum clarissimumque virum D. Sant. Aldegondium", — „en l'hostel du Sr. de St. Aldegonde à la court de son Exce. en Anvers": onder zulke adressen ontvangt hij gedurende 1578 en 1579 zijn brieven. Nog in December 1579 noemt hem Jacobus Musius „D. Aldegondio a secretis".

Er is dus geen twijfel aan, of Vulcanius heeft in de moeitevolle jaren, die op de vredebreuk van don Juan gevolgd zijn, Marnix als secretaris ter zijde gestaan. En dat hij als zoodanig de stukken van Marnix, die nog in de verzameling zijner brieven en papieren gevonden worden, in zijn bezit heeft gekregen, is even waarschijnlijk. Welke dit zijn, heeft reeds Van Vloten in zijn aanteekening op Borgnet [1]) en op Quinet [2]) vermeld; ik kan volstaan met naar hem te verwijzen.

1) Blz. 299 vlg.
2) Blz. 165 vlg.

Doch ook in later dagen, toen Vulcanius zijn bediening bij Marnix voor het professoraat te Leiden verlaten had, bleef hij, als het te pas kwam, de uitgaaf van diens geschriften bezorgen. Ik gewaagde reeds van den *Discours sur les affaires de France* van 1581. Nog later, toen Marnix, in ongenade bij de Staten gevallen, te West-Souburg verscholen zat, was het zijn gewezen secretaris die het drukken van de *Trouwe vermaninghe*, te Leiden in 1589, bezorgde. Het is bekend, dat die eerste editie hoogst zeldzaam is. Reeds van den beginne af was zij weinig verspreid en moeilijk te krijgen. De schrijver weet dit aan de onhandigheid of onverschilligheid van den uitgever. In een knorrigen brief van April 1589 beklaagt hij zich over Vulcanius aldus: „S. P. Nescio quid suspicer esse in causa tanti et tam pertinacis silentii. Scripsi jam ad te, rogans ut in mensem Majum editionem Psalmorum adpararemus. Scripsit typographus noster, et cujus esses animi aut sententiae vehementer cupiit scire. Rogavi etiam ejus nomine ut aliquot exempla illius nostrae nuper editae epistolae [de *Trouwe Vermaninghe*] ad se mitteres, neque possumus vel apicem unius literulae extorquere. Interea ego illi mutua dedi sex exempla, ex eis quae ad me miseras, ea spe fore ut proximo quoque tempore restitueret. Nonnulli etiam et Dordraco et aliis ex locis expostularunt epistolas illas nusquam vaenire et ne comparere quidem.... An forte quod videas non distrahi ex voto tuo libellos illos, quos prelo commisisti, ideo te incepti poenitet? An potius aliud quidpiam est quod te offenderit? Ego certe non possum suspicari quid tandem in causa sit. Nam de libellis illis, audio sane a multis epistolam illam vehementer desiderari aut certe editionis initio desideratum fuisse. Multi etiam per literas mihi gratias egerunt, quod se ex ea et consolationem accepisse et nonnullam etiam doctrinam faterentur, studione mei an veritatis non ausim affirmare. Id unum scio, si hic prostitissent vaenum exemplaria, multis futura fuisse grata. Sed de psalmis, quum jam instet tempus editionis, omnino necesse est aliquid statui...."

Misschien begon het Vulcanius wel te vervelen, gedurig de drukproeven van zijn ouden vriend te verbeteren. Althans de nieuwe uitgaaf der Psalmen, waarvan hier sprake is, en die Marnix verklaart niet te willen ondernemen dan onder medewerking van den Leidschen professor („stat sententia nisi te authore atque adstipulatore ea in re nihil agere") is ten laatste, twee jaren na de dagteekening van dezen brief, niet te Leiden maar te Middelburg uitgekomen.

Maar, al is het duidelijk hoe enkele handschriften van Marnix in de portefeuille van Vulcanius gekomen zijn, vreemder komt het ons voor, dat zich daarin ook een paar brieven van Marnix en diens vrienden bevinden. Vier vooral komen hierbij in aanmerking:

1) Een kopie van een brief van Jan van Marnix, heer van Toulouse (broeder van Sint Aldegonde), aan Metel, uit Antwerpen, 3 September 1566.

2) Eigenhandige brief van den baron van Montigny aan den prins van Oranje, uit het leger bij Mechelen, 14 Februari 1577.

3) Eigenhandige brief van Jean Théron aan den prins van Oranje, uit Brussel, 21 Maart 1577.

4) Minute van een (ongeteekenden) brief van Marnix van Sint Aldegonde aan den prins van Oranje, uit Brussel, 9 November 1577.

Van den brief van Toulouse heeft Van Vloten [1]) een gedeeltelijke, van die van Aldegonde [2]) een onjuiste vertaling gegeven. De beide andere zijn nog geheel onbekend. Alle verdienen in hun geheel te worden uitgegeven. In de *Archives* van Groen van Prinsterer waren zij juist op hun plaats geweest.

De vraag is: hoe kwam Vulcanius aan deze brieven, bepaaldelijk aan de eigenhandige van Montigny en Théron aan den Prins? Ik ben in staat hierop een voldoend antwoord te geven.

Onder papieren van allerlei aard vond ik in een der portefeuilles van Vulcanius een lijst van stukken, zonder opschrift, doch die blijkbaar de inventaris is van het archief van Marnix, zooals Vulcanius het in zijn bewaring had gehad, en bij zijn vertrek naar Leiden weer had overgegeven. Zonder twijfel zijn de brieven, waarover zij handelen, uit dat archief onder de papieren van Vulcanius geraakt, en later niet terugbezorgd. Gelukkig voor ons, want zoo zijn zij tot ons gekomen: anders waren zij zeker met de overige verloren gegaan.

Immers wij durven niet hopen dat het hoogst belangrijke archief van Marnix, waarvan ons dus toevallig de catalogus bewaard is gebleven, nog ergens zou verscholen liggen. Waarschijnlijk heeft Vulcanius het in 1580 ten huize van Marnix achtergelaten; daarop zijn voor dezen jaren van onrust en zwerven gevolgd, wellicht zijn zijn papieren toen reeds verstrooid; misschien ook zijn zij nog

1) Aanteekeningen op Borgnet, blz. 281.
2) Ibid., blz. 304.

gered en aan zijn erven overgegaan en eerst later weggeraakt. Onmogelijk is het niet, al durven wij het ons nauwelijks voorstellen, dat zij nog ergens, bij eenigen afstammeling van Aldegonde, berusten. Ik wil de aandacht der archivarissen op deze aangelegenheid gevestigd hebben. Aan belangstelling zal het hun niet ontbreken, als zij vernemen wat er al in dat archief bewaard werd.

Het is hier de plaats niet de lijst van stukken in haar geheel mede te deelen. Zij verdient uitgegeven te worden, en ik hoop daartoe elders gelegenheid te vinden. Thans kan ik volstaan met het opnoemen der meest belangrijke nommers; de hooge waarde van het geheel zal daaruit voldoende blijken.

Aan meer dan honderdvijftig liassen bevonden zich honderden, misschien duizenden brieven en kopieën van brieven, niet alleen van en aan Marnix, maar ook van en aan prins Willem. Want het schijnt dat de Prins een goed deel van zijn briefwisseling aan zijn vertrouwden Marnix ter inzage zond, en voorloopig onder diens bewaring liet blijven; zooals van zelf spreekt, dagteekenen die brieven meest van 1576 tot 1579, juist de jaren waarin de werkzaamheid van den Prins het belangrijkst geweest is.

Maar in het bijzonder voor de levensgeschiedenis van Marnix bevatte het archief onschatbare bescheiden. De meeste zijner brieven zijn insgelijks van 1576 en volgende jaren. Maar er zijn er toch ook van vroeger tijd, van de dagen van het Compromis, van de ballingschap en van den vrijheidskamp in Holland en Zeeland. Wat zouden wij niet geven om ze te bezitten! Doch ik wil den lezer zelven laten oordeelen.

„Rr. Lettres de Monsr. de Toulouse à Monsr. de Ste. Aldegonde et quelques responsives".

Toulouse, zooals men weet, is de oudere broeder van Aldegonde en even vurig als deze de zaak der Hervorming en der vrijheid toegedaan. Bij het eerste gewapende verzet tegen de regeering, in 1567, is hij reeds gesneuveld, en zijn nagedachtenis is door den roem van zijn jongeren broeder, die den geheelen opstand doorleefd heeft, overschaduwd. Maar bij zijn leven was hij de meest bekende van de twee, de meest geëerde bij hun partijgenooten, de meest geduchte bij de regeering. Beiden worden zij meestal „les deux Toulouses" geheeten: de jongere volgt steeds de leiding van den ouderen. Toulouse had, volgens de getuigenis van Saravia, het ijverigst meegewerkt tot het stichten der eerste gereformeerde gemeente te Brussel in 1562. Hij was een der aan-

leggers, misschien de hoofdaanlegger van het Compromis. Hij waagde zich onverschrokken onder de voorvechters tegen de regeering, en, niet genoegzaam ondersteund, viel hij onder de eerste slachtoffers.

Hoe belangrijk kan de briefwisseling van zulke broeders geweest zijn! Waar het ons bovenal om te doen is, de bedoeling, de gezindheid der opstandelingen, zouden wij uit het vertrouwelijk geschrijf van twee der edelste onder hen best leeren kennen. En veel wat ons thans duister is in de plannen der verbonden edelen, vóór Oranje en de groote heeren ze matigden en wijzigden, en in het opzet van Brederode en de zijnen gedurende het voorjaar van 1567, zou ons uit deze briefwisseling worden opgehelderd, te oordeelen naar de belangrijkheid van den eenigen brief van Toulouse, die bewaard is gebleven.

Na de neerlaag bij Oosterweel vielen den overwinnaar de papieren van den gesneuvelden Toulouse in handen: „j'ay entre meins touts les rolles, papiers, lettres et mémoriaus du feu Toulouze et aultres capiteynes", schreef Beauvoir aan de landvoogdes, en hij liet haar al die stukken door een vertrouwd persoon ter hand stellen. Waar zijn zij gebleven? Zoo zij ooit teruggevonden worden — en daarop bestaat, bij de zorgvuldige bewaring van alle papieren, die de Spaansche regeering in handen kreeg, gegronde hoop — zullen zij toch maar gedeeltelijk vergoeden wat wij aan de correspondentie van beide broeders verliezen.

„Qq. Lettres de Botzelaer, Baileul, Made. de Praet".

Er wordt niet opgegeven van welke jaren deze brieven zijn. Maar omdat zij aan die van Toulouse onmiddellijk vorafgaan, vermoed ik dat zij van denzelfden tijd als deze dagteekenen. Zij zouden ons even welkom zijn als de voorgaande. Het zijn insgelijks familiebrieven, van ijverige gereformeerden, die met al wat de kerkelijke beweging en den opstand betreft van nabij bekend waren.

De families Boetselaer, De Praet, Marnix en Bailleul waren nauw verwant. De hier genoemde Boetselaer is hoogst waarschijnlijk Rutger, heer van Carnisse. Hij en Aldegonde hadden zusters getrouwd, uit het geslacht van Bailleul, Agnes en Philippe. Haar broeder Adriaan is denkelijk de Bailleul, die hier bedoeld wordt. Zijn weduwe werd, vele jaren later, de derde vrouw van Aldegonde. Madame de Praet was een eigen zuster van Rutger van Boetselaer. Van diens echtgenoote, Madame de Carnisse genoemd, komen de brieven onder een afzonderlijk nummer („Oo") voor.

Hoe ijverig zij allen, de edelvrouwen zoowel als de mannen,

aan de bewegingen der gereformeerden in 1566 hadden deelgenomen, blijkt uit de vonnissen van den Bloedraad. Om slechts van de vrouwen te spreken. Madame de S[te]. Aldegonde werd beschuldigd dat zij haar huis voor de prediking en voor de predikanten had opengesteld; Madame de Carnisse had haar man verleid eerst tot de Mennonitische, vervolgens tot de Calvinistische ketterij, en meegewerkt tot den beeldenstorm te Asperen; Madame de Praet was zelfs te Oosterweel in het leger der opstandelingen verschenen, en had haar broeder uit Antwerpen ontboden en overgehaald om het bevel over een compagnie harkebusiers op zich te nemen. Hoe treffend zal de geest van den tijd zich in de vertrouwelijke brieven van zulke ijveraars hebben uitgedrukt!

„Jii. Lettres de Mad. de Toulouse, soeur de Monsr. de S[te]. Aldegonde; et lettres de Messrs. de Goer, frères de ladicte Dame, et de Madame de Carnes".

„Mad[e] de Carnes" is Madame de Carnisse, dezelfde van daar zoo even. Madame de Toulouse was even ijverig voor het nieuwe geloof als haar verwanten; Strada heeft ons beschreven hoe zij, terwijl haar man voor de poorten van Antwerpen verslagen werd, in doodsangst door de stad liep en de Calvinisten tot bijstand hunner benauwde geloofsgenooten te wapen riep. Haar broeders waren van dezelfde partij. Van den eenen, den heer van Caldenbroek, zijn een paar brieven in de *Archives* opgenomen.

„Fff. Lettres de Mad[e] de Tholouse, et de Orthen, et le baron de Pottes, de l'an 1576, 77".

Wederom familiebrieven. De baron de Pottes is de oudste broeder van Aldegonde, Gérard, de eenige die roomsch- en koningsgezind gebleven is. De brieven dagteekenen uit den tijd toen de Pacificatie alle Nederlanders verzoend had. Madame d'Orthen is Helena van Marnix, zuster van Aldegonde, gehuwd aan Charles de Vignacourt, seigneur d'Orthen.

Marnix had, vóór de komst van Alva hem naar Duitschland deed vluchten, te Breda gewoond. Hij was een der invloedrijkste leden van de gereformeerde gemeente geweest. Met hem werden in één vonnis van den Bloedraad een aantal zijner stadgenooten veroordeeld, met wie hij zeker in vriendschap geleefd had. Van eenige hunner bewaarde hij in zijn archief de brieven: „Ee. Quelques lettres de M[e]. de Cormaillon, Botselaer etc.".

„Ss. Lettre de M[e]. Charles Lippius et autres ministres residans à Wesel; et lettres de Willem van Zuylen van Nievelt; et lettres de Huten [Hubert?] Barle."

Alleen Van Zuylen van Nyevelt behoorde niet te Breda te huis: hij was een intiem vriend der Boetselaers, en medeplichtig aan den door hen aangerichten beeldenstorm te Asperen. In zijn ballingschap vinden wij hem bij Marnix te Wezel; beiden woonden daar de beroemde synode van 1568 bij. Madame de Cormaillon wordt door Bakhuizen van den Brink te recht met Madame de Praet vergeleken, die zij in geloofsijver nabijkwam. Van wanneer deze brieven dagteekenen is onzeker, waarschijnlijk uit den tijd der ballingschap.

Zooals bekend is, begaf zich Marnix in 1569 in dienst van den keurvorst van de Paltz. Op diens aandrang ging hij twee jaren later in dienst van prins Willem over. Van de vrienden, die hij te Heidelberg had achtergelaten, bewaarde hij een aantal brieven. Wij vinden op de lijst vermeld:

„Nn. Lettres à Mons. de S[te]. Aldegonde de Polyander et autres 1571, 1572".

„Hhh. Lettres de Adrianus Cueninxloo, de l'an 1571, 1572 et 1573".

„Kk. Lettres de Dathenus, Zuleger, Taffin et autres de l'an 1571, 1572, 1573".

De meeste dezer correspondenten zijn bekend genoeg. Over Zuleger en Coninxloo vergelijke men de *Archives*. Tot denzelfden tijd behooren:

„Ooo. Lettres de Unico Manninga, de l'an 1573".

Dat Marnix bij dezen Frieschen edelman te Lütetsburg, nabij Norden, een tijd lang in 1568 en 1569 zijn verblijf heeft gehouden, had ons Te Water reeds bericht. In de *Archives* wordt herhaaldelijk van hem gesproken als van een oprecht vriend der Nederlandsche uitgewekenen. Hij was drost van Emden, en zijn brieven zouden ons over den toestand van die zoo nauw aan het protestantsche Nederland verbonden stad zeker veel wetenswaardigs hebben mee te deelen.

De eerste brieven van den Prins, die Marnix bewaarde, zijn van 1571:

„Ii. Lettres de Son Ex[ce]. à Monsr. de S[te]. Aldegonde de l'an 1571 et 73".

De eerste brief van den Prins aan Marnix, die in de *Archives*, naar een kopie, staat afgedrukt, is van December 1573, toen Marnix reeds in de handen der Spanjaarden gevallen was. Op het belang van deze correspondentie te wijzen zal wel overbodig wezen. Vreemd, dat er van geen brieven van 1572 gewaagd wordt.

Want dat de Prins gedurende dat jaar met zijn afgevaardigde naar Holland gecorrespondeerd zal hebben, is buiten twijfel. Misschien waren zij aan een andere lias geraakt en niet afzonderlijk vermeld. In het algemeen schijnt het archief, zoals Vulcanius het beschrijft, slordig geschikt te zijn.

Met de brieven van den Prins hangen samen:

„Ddd. Lettres escrites à Monsr. de S^te. Aldegonde, l'an 1572 de Delft et la Haye".

Op 's Prinsen inval in Braband en hetgeen daaruit is voortgevloeid hadden zeker betrekking:

„Cc. Quelques papiers touchant Louvain, Anvers et Malines de l'an 1572, 73, 74".

Het belang van deze stukken valt in het oog, als wij nagaan, dat uit de stemming der Belgen gedurende die jaren de plotselinge afval na den dood van Requesens verklaard moet worden.

Ongaarne missen wij verder: „Xx. Lettres de Monsr. de Montigny, Noyelles et Heylinch à Son Ex^ce. de Leide 1573", want deze brieven betreffen allerwaarschijnlijkst het eerste beleg van Leiden, waarvan wij nagenoeg niets weten. En dat er toen toch het een en ander is voorgevallen, dat wij, tot recht verstand van hetgeen gevolgd is, dienden te weten, maak ik op uit een los bericht, door Van Vloten, in zijn *Leiden's ontzet*, over het hoofd gezien. De Leidsche magistraat verwijt namelijk in de *Justificatie* van 1582 aan de geestelijken, dat zij geheuld hebben met „denghenen die int eerste besluyt der voorschreven stadt Leyden soo seer arbeyde om drie Burgermeesteren met haren dienaer sonder eenighe schulde of suspicie te doen hangen"; en die zich verder aan allerlei liederlijkheid schuldig had gemaakt. Dat die bedoelde persoon niemand anders was dan Noyelles, de stadvoogd zelf, wiens brieven aan den Prins deze lias bevatte, wordt uitdrukkelijk gezegd in het *Antwoord* der geestelijken: „Belanghende dat de heere van Noyelles ghearbeyt soude hebben om dry Burghemeesteren met hunnen dienaer, sonder eenighe schult ofte suspitie te doen hanghen: hoe listelijck ende met hoedanighe valscheydt Noyelles daer inne ghehandelt heeft, is den Magistraet niet onbekent; soodat het niet wonder en is dat de Kercke van den dobbelden ende gheveynsden Boef is bedroghen gheweest". Wie waren die Burgemeesters en hun dienaar; was Van der Werff er onder, en Jan van Hout, en waarvan betichtte hen de stadsvoogd? Het is bekend, hoeveel stadsboeken juist van dit tijdvak ontbreken. Uit de brieven, die hier beschreven worden, zouden wij denkelijk van

Noyelles zelven gehoord hebben wat hij in den magistraat strafwaardig vond. Nu deze verloren zijn, zullen wij er wel nooit het rechte van vernemen. Dat Heylinch (Herman van der Helling, zie de *Archives*) tijdens het beleg in de stad geweest is, was, geloof ik, nog onbekend. Hij was een officier, dien de Prins bijzonder vertrouwde; zijn brieven hebben wellicht de overdreven klachten van Noyelles weersproken.

In October 1573 raakte Marnix gevangen. Zijn briefwisseling uit de gevangenis met den Prins is grootendeels in de *Archives* bewaard. Zij toont hoe beangst en kleinmoedig de gevangene was, die zelfs tot onderwerping aan den Spanjaard durfde raden. Is het toevallig dat juist van dat jaar 1574 geen brieven van den Prins op onze lijst voorkomen? Hij liet zich nog dien eigen zomer door de Spanjaarden gebruiken om met den Prins te Rotterdam over vrede te gaan onderhandelen, op voorwaarden, die hij zeker onaannemelijk zou geacht hebben, als hij een vrij man geweest was. Denkelijk ontving hij tijdens zijn onderhandeling te Rotterdam de brieven, gemerkt: „Aaa. Quelques lettres d'Espagnols, escrites à Monsr. de Ste Aldegonde de Utrecht". Wij missen ze minder, nu Gachard [1]) ons het verslag van Aldegonde zelf van zijn zending heeft medegedeeld.

In November van 1574 was Marnix weer op vrije voeten en aanstonds opnieuw in den dienst van den Prins werkzaam: „Mmm. Lettres et copies de lettres de Son Ex^ce^. à Monsr. de Ste Aldegonde etresponces, de l'an 1575".

In het begin van dit jaar ging hij Charlotte de Bourbon, de derde gemalin van den Prins, van Heidelberg afhalen. Wij vinden dan ook op de lijst: „Y. Minutes touchant le traicté de marriage de Son Ex^ce^. avec Mad^e^. de Bourbon".

Hij schijnt met de Prinses steeds op goeden voet gebleven te te zijn. Hij bewaarde haar brieven aan een afzonderlijke lias: „Gg. Lettres de Mad^e^. la Princesse à Son Ex^ce^. et à Monsr. de S^te^. Aldegonde".

Dat de Prins aan Marnix de brieven zijner gemalin overliet, is zeker een treffend bewijs van vertrouwen. Buitendien bewaarde deze nog afzonderlijk: „Ll. Lettres de Mad^e^. la Princesse à son Ex^ce^. de Middelbourg, 1577". De *Archives* bevatten van dat jaar een aantal brieven der prinses aan haar gemaal, maar slechts wei-

1) In de Corresp. de Guill. le Tacit., t. III, p. 397.

nige uit Middelburg. Wij weten thans, waar de overige gebleven zijn.

Dat Marnix ook met den broeder van den Prins, graaf Jan van Nassau, briefwisseling hield, zien wij in de *Archives*, waar vele zijner brieven aan den graaf gedrukt staan. De antwoorden ontbreken, maar Marnix bewaarde ze in zijn verzameling. Niet minder belangrijk dan deze, was de briefwisseling van den Prins met zijn broeders, die Marnix ook in zijn bewaring had:

„R. Lettres de Messrs. les Comtes Jean et Lud. de Nassau avecq les minutes des lettres de Son Ex^ce^. aux Contes susd.".

Het is er verre van af, dat ik al de brieven die van voor de Pacificatie dagteekenen zou hebben opgenoemd. Zelfs die op de aanduiding af het belangrijkst schijnen, heb ik niet alle vermeld. Om een voorbeeld te noemen: hoeveel belooft een opschrift als het volgende voor de geschiedenis der gereformeerde ballingen: „T. Liace des papiers sur le dechassement des Etrangiers de Coulogne pour le fait de la Religion, 1571".

Van een groot getal liassen is de dagteekening niet vermeld en moeielijk te gissen. Slechts een enkele maal kunnen wij met eenige waarschijnlijkheid het tijdstip bepalen:

„Dd. Lettres de Calvard et Walwijck et autres à Son Ex^ce^. d'Angleterre. Et quelques traictez avec les Anglois".

Nu weten wij uit een brief van den Prins, bij Gachard [1]), dat Mr. Lieven Calvaert in het voorjaar van 1574 met een zending naar de gereformeerden in Engeland belast is geweest. Denkelijk worden hier zijn brieven en rapporten bedoeld. Walwijck is waarschijnlijk Chr. van Leefdael, heer van Waelwijck.

Wij zijn genaderd tot de papieren uit den tijd van de Pacificatie van Gent. Wij zeiden het reeds, verreweg de meeste brieven, die op onze lijst beschreven worden, dagteekenen uit dat allermerkwaardigste tijdvak. En niet alleen om hun aantal, veel meer nog om hun belangrijkheid, te oordeelen naar de namen der schrijvers, betreuren wij hun verlies.

Zooals bekend is, kort na den dood van Requesens begonnen de Zuidelijke provinciën een vriendelijker houding tegenover prins Willem en de provinciën, waarvan hij stadhouder was, aan te nemen. In October 1576 kwamen te Gent de gezanten van weerszijden te zamen, een maand later was de Pacificatie gesloten. Van de zijde van Holland en Zeeland was Aldegonde de hoofd-

1) Corresp. de Guill. le Tacit., t. III, p. 73.

persoon. De Prins hield zich te Middelburg op en leidde van daar uit, door een geregelde correspondentie met de gezanten, den vredehandel. In de *Archives* en de *Correspondance* komen eenige van deze brieven voor. Maar begeerlijker is hetgeen wij op onze lijst vermeld vinden: „A. Minutes, mémoires et lettres de Son Exce. aux députez de Gand, et à Monsr. de Ste. Aldegonde sur le traicté de la paix".

Naast Aldegonde behoorde tot de afgevaardigden van Holland en Zeeland Adriaan van der Myle, raad nevens zijn Excellentie. Op onze lijst treffen wij aan: „Qqq. Lettres de Monsr. de Vilers et van der Myle, 1576".

De naam „Vilers" kan verschillende bekende personen aanduiden. Ik vermoed dat hier bedoeld is de beroemde predikant Pierre Loyseleur de Villiers, door Van Reyd insgelijks „des princen Raet" genoemd. Onder de *Illustrium ac clarorum Virorum Epistolae* vinden wij een brief van Loyseleur aan Van der Myle, echter van later dagteekening, die bewijst dat zij vertrouwelijk met elkander verkeerden. Omdat hunne brieven hier onder hetzelfde nummer bijeengevoegd worden, zouden wij vermoeden dat zij in dit jaar reeds te zamen door den Prins tot eenige zending gebruikt zijn.

Aanstonds bij het beginnen van de Spaansche Furie, was prins Willem, naar het zeggen van Bor, „naar alle kanten" gaan correspondeeren. Van die briefwisseling vinden wij op onze lijst: „Aa. Lettres de divers Seigneurs à Son Exce. touchant les affaires d'Estat, de l'an 1576".

„Ee. Lettres du Duc d'Arschot, Monsr. de Havrech, Egmont, Reux, à Son Exce".

Van het laatste nummer staat geen tijd uitgedrukt. Uit de samenvoeging van de namen leid ik af, dat zij van hetzelfde jaar als de voorgaande zijn. Reux is le comte de Roeulx.

Ook met Frankrijk stelde zich de Prins in betrekking. Onze lijst noemt: „Mm. Lettres de quelques Srs. de France à Son Exce. de l'an 1576".

„Aaaa. Lettres à Son Exce. du Roy de France, la Royne Mère, le Roy de Navarre, Prince de Condé, Luyse de Bourbon, Montmorency, de l'an 1575, 76 et 77".

„Ppp. Lettres de Monducet à Son Exce. de l'an 1576".

Mondoucet was de Fransche gezant, met wien de Prins over het aannemen van Anjou onderhandelde. Een enkele brief van hem van December 1576 staat in de *Archives* gedrukt. Daaruit

zien wij dat ook deze zaak door handen van Aldegonde ging.

Met Duitschland, bepaaldelijk met Heidelberg, was de correspondentie niet minder druk: „Ffff. Lettres du duc Casimir, de Made. l'Electrice, Ehem, Dathenus, Doctor Junius, Schregel, Zulegger, Coninxloo, Leefdael". Over al deze briefschrijvers kan men de *Archives* raadplegen.

Tot denzelfden tijd breng ik de Engelsche correspondentie: „Cccc. La Royne d'Angleterre, de Walsingam, du comte de Liecestre".

Juist toen de Pacificatie gesloten was, in November 1576, kwam don Juan, de nieuwe landvoogd, in het land. De Staten-Generaal, te Brussel vergaderd, begonnen dadelijk te handelen op wat voorwaarden zij hem erkennen zouden. Marnix, zoo even uit Gent teruggekeerd, ging weer naar Brussel als afgevaardigde van den Prins. Hij vertoefde er echter niet lang; zoodra de Staten, zonder den Prins er in te kennen, met den landvoogd accordeerden, verliet hij hun vergadering. Denkelijk behoort tot dit tijdperk: „B. Lettres de Son Exce. à Monsr. de Ste. Aldegonde estant à Bruxelles, et mémoires des Instructions audict lieu".

Een paar brieven uit dien tijd staan, naar kopieën, in de *Archives* gedrukt.

In Juli van het volgend jaar keerde Marnix op last van den Prins naar Brussel terug, en overhandigde den Staten de onderschepte brieven van don Juan. Om ons te overtuigen in hoeverre die brieven getrouw ontcijferd en uitgegeven zijn, hadden wij gaarne, wat op onze lijst vermeld wordt: „L. Lettres originelles d'Espagnols jnterceptés, et quelques copies, avec le déciffrement des lettres de Don Jean et de Escovedo; ensemble les lettres originelles Espagnolles escrites en ciffre".

Zoodra Marnix te Brussel was aangekomen, ving zijn correspondentie met den Prins opnieuw aan: „Xxx. Lettres de on Ex ce. à Monsr. de Ste. Aldegonde, de l'an 1576 du mois d'Aougst et Septembre".

Groen vond van slechts een dezer brieven de minute in het Koninklijk archief. De Prins spreekt daarin van drie brieven, die hij kort op elkander van Marnix had ontvangen: een bewijs hoe druk hun correspondentie was.

In October kwam prins Willem zelf te Brussel. Van die maand komen dus op onze lijst geen brieven voor. Maar zoodra de Prins Brussel weer verlaten heeft, begint de briefwisseling op nieuw: „Vv. Lettres de Son Exce. à Monsr. de Ste. Aldegonde, de Anvers au mois de 9bre 1577".

Van deze lias is de brief afkomstig, waarvan wij reeds gesproken hebben, en die onder de papieren van Vulcanius bewaard gebleven is. Hij is zoo belangrijk dat wij het verlies der overige des te meer bejammeren.

Nog komt op onze lijst afzonderlijk voor: „1577. Lettres de Son Exce. à Monsr. de Ste. Aldegonde".

Doch buiten Aldegonde bediënde zich de Prins nog van een aantal andere afgevaardigden. In de eerste plaats dient genoemd Jean Théron, die door don Juan en zijn aanhangers met name als een der gevaarlijkste handlangers van den Prins werd aangetast. In de *Archives* komt hij meermalen op. Op onze lijst vinden wij: „Gg. Lettres de Jean Théron".

Ook van deze lias is een enkele brief, van belangrijken inhoud, toevallig onder de papieren van Vulcanius tot ons gekomen.

Bovendien bevat onze lijst: „Kkkk. 1577. Lettres à Son Exce. de Bruxelles en plusieurs liaces: 1. de Messrs. les Estats Generaux. — 2. de Alfeyran, Belangreville, la Noue, la Garde, Bonnivet et autres Srs. François. — 3. Jacob Muys et Jan van Warck. — 4. Cornelis van der Straten. — 5. Joseph Saroels [?] — 6. Monsr. de Mansard. — 7. Théron. — 8. Pennants. — 9. Christoffel Roels. — 10. Liesfelt. — 11. Thomas Wilson. — 12. Monsr. de Lalaing. — 13. Monsr. de Bossu, Bersele, Monsr. de Grobbendonck, Melun, Jacques Taffin, Jan van Linden et autres particuliers".

Van sommige dezer correspondenten bevinden zich brieven in de *Archives*. De meeste andere zijn bekend genoeg. Niemand, geloof ik, die met de geschiedenis van deze dagen vertrouwd is, zal het hooge belang van de bescheiden in twijfel trekken, die aan deze dertien liassen werden bewaard.

Een andere soortgelijke verzameling vult de voorgaande aan: „Iiii. Lettres à Son Exce. de Don Jean, Duc d'Arschot, Marquis de Havrech, Conte de Boussu, Barlaymont, Conte de Lalains, Evesque de Liége, Contesse d'Egmont".

Doch wij zouden de geheele lijst moeten afschrijven, als wij al de merkwaardige nummers onder de aandacht onzer lezers wilden brengen. Wij zijn nog op verre na niet aan het einde van hetgeen tot het jaar 1577 behoort; en, hoewel niet zoo overvloedig, is toch ook de briefwisseling van het volgende jaar insgelijks zeer uitgebreid. Grootendeels zijn de correspondenten weer dezelfde, wij zullen ze maar niet herhalen.

Ten slotte deelen wij nog een proeve mede van de eigen correspondentie van Marnix, alleen gedurende het jaar 1577:

„ν. 1577. Lettres à Monsr. de S^te. Aldegonde de Hollande et Zélande — ο. d'Angleterre — π. de Bruxelles — ρ. de France — σ. de Thomas Wilson — τ. de Maestricht — ϑ. de Amiens — ω. de Frise — αα. de Gand et Bruges".

De groote opsomming van zoo talrijke correspondentiën toont, hoe bedrijvig Aldegonde in die beslissende tijden geweest is.

Op het eind van dit jaar valt zijn zending naar Groningen, waarvan wij reeds ter loops gewaagden. Op onze lijst staat vermeld: „M. 1578. Papiers touchant les affaires de Groningue et Ommelandes".

Een paar maanden later reist hij als afgevaardigde der Staten naar den Rijksdag. Wij vinden alweer op onze lijst: „L. Lettres et mémoires touchant la legation de Worms".

Waarschijnlijk zijn uit deze verzameling de stukken afkomstig die Van Vloten, uit de nalatenschap van Vulcanius, heeft uitgegeven in zijn aanteekening op Quinet. Van later tijd komt op onze lijst niets voor. Vulcanius bekleedde zijn post bij Marnix ook niet veel langer. Maar daarom zal deze wel niet hebben opgehouden zijn archief met de gedurig inkomende brieven te verrijken. Welk een schat moet hij op deze wijs ten laatste verzameld hebben! En wat is daarvan geworden? Ik durf zelf geen gissing wagen. Misschien is een der nakomelingen van den beroemden man in staat ons op weg te helpen. Van het Belgische geslacht Van Marnix kunnen wij geen inlichting wachten. Maar bevat het familie-archief der Boetselaers geen testament of eenige andere oude beschikking, waaruit de geschiedenis van de papieren van Aldegonde kan worden opgemaakt?

(Algemeene Konst- en Letterbode, 1859, blz. 130, 138, 145, 154, 162 vlg.)

DE NEDERLANDSCHE VLAG.

I [1]).

(1863.)

Dit populair geschreven boekje, waarin de resultaten van veler onderzoekingen kortelijk zijn samengevat, komt juist van pas om de dwaze beweging te stuiten, die de vlag, door het voorgeslacht aan alle oorden der wereld vertoond, zonder eenige reden wil veranderen. Wij haasten ons daarom de aandacht van allen, die op de waarheid prijs stellen, op dit boekje te vestigen, en een kort verslag te geven van hetgeen zij daarin zullen vinden.

Er zijn er die beweren dat onze driekleur reeds in den tijd der Bourgondische en zelfs der Beiersche vorsten de nationale vlag, althans de vlag van onze marine, zou geweest zijn. Dit gevoelen wordt door onzen schrijver zegevierend weerlegd, of liever de ongegrondheid er van wordt ten klaarste aangetoond. Er was in dien tijd geen gemeene landsvlag, en de gewone vlag der Bourgondische heeren zag er heel anders uit: het kruis van St. Andries was daarvan het wezenlijke kenteeken. Die vlag wordt steeds van onze latere driekleur uitdrukkelijk onderscheiden; gedurende den oorlog tegen Spanje zien wij de driekleur altijd vijandig tegen het kruis der Bourgondiërs opgeheven.

De rijksarchivaris De Jonge is de eerste geweest, die de juiste verklaring van de kleuren onzer vlag gegeven heeft. Hij heeft aangetoond dat oranje, wit en blauw de livreikleuren waren van den prins van Oranje, en dat onze vlag niet ouder is dan

1) Naar aanleiding van: De oorsprong der Nederlandsche Vlag, door J. ter Gouw, Amsterdam 1863.

de opstand tegen Alva. Zijn betoog is meermalen weersproken, maar nooit weerlegd; integendeel nieuwe bewijzen voor de waarheid er van komen gedurig aan het licht. Het verwondert ons dan ook niet dat iemand, die zoo goed ziet en zoo juist redeneert als Ter Gouw, geen gehoor geeft aan de tegenwerpingen tegen deze waarlijk uitgemaakte zaak nog voortdurend ingebracht.

Maar op één gewichtig punt had De Jonge zich vergist, en zijn vergissing heeft ons publiek op het dwaalspoor gebracht. Hij meende dat oranje-wit-blauw de oorspronkelijke, echte driekleur was, waaronder de vaderen den strijd tegen Spanje hadden gevoerd, en die eerst na den dood van Willem II door de Loevesteinsche factie, uit haat tegen Oranje, in rood-wit-blauw was veranderd en bedorven. Ware die meening juist, dan zou de herstelling der oorspronkelijke kleuren een daad van verzoening en vergoeding van onrecht wezen, waartegen wij niets hadden in te brengen.

Doch de meening is zeker onjuist. Onze schrijver toont aan dat wij nergens, noch in de resolutien der Staten noch in de verhalen van Aitzema of andere geschiedschrijvers van den tijd, iets lezen van het veranderen van het oranje der vlag in rood. Wij hadden wel gewenscht dat hij dit gedeelte van zijn betoog, het punt waarop alles aankomt, breeder had uitgewerkt. Hij beweert dat, waar sprake is van het veranderen der prinsen-vlaggen, bedoelt wordt het veranderen der driekleur in de statenvlag („rood met een gouden leeuw, die zwaard en pijlbundel voert"); doch hierin vergist hij zich: doorgaans hebben wij onder het veranderen der vlag te verstaan het wegnemen van 's Prinsen wapen uit de driekleur. Tegen het wapen van den Prins, niet tegen de driekleur, welker oorsprong misschien toen reeds vergeten was, ijverden de tegenstanders van het huis van Oranje.

En die driekleur was zoowel rood-wit-blauw als oranje-wit-blauw. Geen wonder, immers tusschen oranje en rood bestond heraldisch geen stellig onderscheid, en de kleuren van den Prins zouden zeker rood-wit-blauw geweest zijn, indien de klank van zijn naam niet aan het oranje de voorkeur boven het rood gegeven had. Een stellig bewijs van de gelijkstelling der beide kleuren in onze vlag, is het eerst door *De Navorscher* [1]) geleverd, ontleend aan een stuk van 1634, waarin gelast wordt te koopen

1) V, LI. Ik noem De Navorscher, uit gevoel van billijkheid, omdat de schrijver wat al te absoluut verzekert, dat de artikeltjes van dat tijdschrift „niets bevatten, dat eenig licht aanbrengt."

„600 stuks vlaggedoek: 10 corgie-*rood* of *orange*, 10 blauw, 10 wit". Dus zestien jaren voor den aanvang van het stadhouderlooze tijdvak is het reeds onverschillig, of men rood dan of men oranje in de vlag voert. En nu eens, sedert meer dan twee eeuwen, het rood de overhand heeft genomen en algemeen als een der kleuren van onze vlag gekend en erkend is, noemen wij het een belachelijke donquichoterie, om nu nog het oranje in de plaats der andere kleur, die evenzeer tot de kleuren van ons vorstelijk stamhuis behoort, te willen stellen. Onveranderd zoowel als veranderd is onze vlag de livrei van den stichter van onzen staat — waartoe zal dan de verandering dienen?

Er is maar één punt, dat wij in het betoog van den schrijver niet behandeld vinden. Hij zegt niet hoe het gekomen is, dat in 1572 de kleuren van prins Willem de vlag der opstandelingen zijn geworden; ja, hij meent, dat reeds bij den inval van 1568 dezelfde kleuren gevoerd kunnen zijn. Van dit laatste heb ik nooit eenig bewijs gevonden, en ik acht het buitendien onwaarschijnlijk. Doch in 1572 waren het de Watergeuzen die den opstand begonnen; en de Watergeuzen voerden, volgens een oud en vast gebruik van ons zeevolk, de kleuren van den admiraal, die hun commissie had gegeven, dus van den prins van Oranje. Van de zee hebben de matrozen hun vlag op het land gebracht; en waar zij komen vertoonen zij 's Prinsen kleuren. Den 23sten Junij 1572, nog geen drie maanden na de inneming van Den Briel, werd Gouda door Van Swieten bezet, onder de leus: „vive le Prince d'Orangien", en onder het gezwaai van „vendelen, orangiën, wit ende blau", — het is een tijdgenoot die ons dit bericht. Zoo was toen reeds de zeevlag door de voetknechten aangenomen. Al wat sedert ter zee of te land door de Nederlanders roemrijks is verricht, is onder die vlag geschied. Laten wij daarom ongeschonden bewaren, wat door geen verandering verbeterd kan worden.

(Nederlandsche Spectator, 1863, blz. 371/2.)

II [1]).

(1864.)

Ik wil gaarne mijn oordeel uitspreken over dit nieuwe geschrift van Muller, te eer omdat het gericht is tegen het boekje van

1) Naar aanleiding van: Nog een woord over den oorsprong der Nederlandsche Vlag, door D. G. Muller, Amsterdam 1864.

Ter Gouw, over hetzelfde onderwerp, waarvan ik indertijd verslag heb gegeven.

Het is geen bloote plichtpleging als ik begin met hulde te doen aan den ernst, waarmee Muller zich van de aanvaarde taak kwijt, aan de uitgebreidheid van zijn onderzoek, aan de helderheid van zijn voorstelling en aan de waarheidsliefde, die hem alle argumenten, om het even of zij voor dan tegen hem getuigen, in het midden brengen en bespreken doet.

Maar wat de zaak zelve betreft, geloof ik dat hij ongelijk heeft. Ik houd de stelling, die hij verdedigt, voor een paradox, waarvoor zeker genoeg te zeggen is, maar die ten slotte toch blijkt onhoudbaar te zijn. Ik wil dit trachten aan te toonen, en daarom zal ik den schrijver niet voet voor voet in zijn redeneering volgen, en niet elke bewijsplaats, die hij aanhaalt, ontleden en haar ongenoegzaamheid doen blijken, maar liever den gang zijner redeneering en den aard der bewijzen, waarop hij zich beroept, ter toetse brengen. Op deze wijs meen ik dat wij het best tot een resultaat zullen komen.

Wat is het punt van verschil? De Jonge heeft voor eenige jaren betoogd, dat de Nederlandsche vlag de kleuren voert van Willem van Oranje, en bij gevolg niet ouder dan de opstand tegen Spanje is. Zijn betoog heeft velen overtuigd, en wordt door Ter Gouw en ook door mij verdedigd.

Guyot daarentegen heeft beweerd, dat die vlag veel ouder is, en van het Bourgondische of zelfs van het Beiersche tijdvak dagteekent. Muller maakt deze stelling tot de zijne, en tracht ze met nieuwe bewijzen te staven.

Op welke wijze dienen in dit geval beide partijen te redeneeren?

Wij, de voorstanders van het gevoelen van De Jonge, moeten het bewijs leveren, dat aanstonds na 1572, maar ook niet vroeger, de driekleur in zwang gekomen is, en dat zij algemeen voor de kleur van den Prins werd gehouden.

Onze tegenpartij, van haar kant, moet bewijzen een van beide, of dat wij dwalen, die meenen dat men in het eerste tijdvak van den opstand de kleuren der vlag voor de kleuren van Oranje hield, of anders verklaren hoe de tijdgenooten zich in een zoo eenvoudige zaak hebben kunnen vergissen. Maar bovenal moet zij eenige onloochenbare voorbeelden bijbrengen van een vroeger gebruik der driekleurige vlag.

Laten wij zien, in hoeverre de partijen deze terecht gevorderde bewijzen geleverd hebben.

Wij kunnen gemakkelijk aantoonen dat de driekleur sedert 1572 de geliefkoosde, de nationale vlag geweest is. Wij kunnen evenzeer bewijzen, dat al zeer vroeg rood-wit-blauw en oranje-wit-blauw nevens elkander gebruikt zijn, en dat deze beide vlaggen doorgaans de prinsenvlaggen genoemd werden. Dit feit staat zoo vast, dat nieuwe voorbeelden, die ten bewijze er van strekken, gedurig aan het licht komen. Doorgaans worden de kleuren oranje-wit-blauw genoemd, maar op de afbeeldingen rood-wit-blauw geschilderd. Als men de boeken raadpleegt, zou men gelooven dat vóór 1650 alle vlaggen oranje waren [1]); als men de teekeningen en schilderijen beziet, zou men meenen dat de meeste vlaggen van ouds rood zijn geweest. En deze bijzonderheid kan ons niet bevreemden. Het oranje was de echte kleur, en blijft dus voortdurend genoemd, maar zij is teer en spoedig verkleurd en onoogelijk, en wordt veel beter door het rood vervangen; in het gebruik verdween zij derhalve meer en meer. Muller vermeldt, met zijn gewone onpartijdigheid, dat in een werkje van 1694, *Nieuwe Hollandsche scheepsbouw*, gezegd wordt: „de statenvlag, gewoonlijk genaamd de prinsevlag, is oranje-wit-blauw, en wordt gevoerd van alle, die onder de Vereenigde Nederlanden behooren", maar dat op de prent, die den tekst moet ophelderen, de vlag rood-wit-blauw gekleurd is. Nog overtuigender voorbeeld. Wij hebben een bevelschrift van 1634, waarbij gelast wordt vlaggedoek te koopen: zooveel ellen wit, zooveel blauw, en evenveel „root ofte orangie". Kan men nog twijfelen? Hebben wij niet bewezen, dat rood en oranje geen verschillende kleuren, maar variaties van dezelfde kleur zijn? Bij het uitbarsten van den eersten Engelschen oorlog, gedurende het stadhouderloos bewind, weigerde het zeevolk onder een andere vlag dan de prinsevlag te strijden [2]), en de Staten besloten ook, dat aan de vlag der marine niet veranderd zou worden [3]), en nu zien wij op alle afbeeldingen der zeeslagen van dien tijd het rood-wit-blauw boven onze schepen wapperen.

Gaan wij terug tot een vroeger tijdvak, dan vinden wij in

1) Hooft, Ned. Hist., blz. 246 (dl. I, blz. 395) zegt, dat na de omwenteling van 1572 te Enkhuizen „men 't oranje-vaendel aen de muren der stadt uitsteekt". Op deze plaats beroepen de schrijvers over de driekleur zich herhaaldelijk; zij is echter een vrije uitwerking van Bor, dl. I, blz. 374 (Bk. VI, f°. 272): „Hebbende voirts van stonden aen het vaendel ende teken van den prince van Orangien op de muren van de stede uitgestoken".

2) Aitzema, dl. III, blz. 811.

3) De Jonge, blz. 64.

1582 bij den intocht van Anjou te Antwerpen de Hollandsche schepen versierd met „heur ghewoonlicke wimpelen, die den Spaingiaarden groote vrees plegen aan te jaeghen, met des Princen van Orangien coleuren" [1]). In 1577, bij 's Prinsen intocht te Gent, wordt de Vrede voorgesteld door een maagd, „ghegort in eenen gordel van 's Princen paluere, orangiën, wit en blau" [2]). In Juli 1572 wordt een bende Geuzen verslagen en hun vaandels genomen, „desquels il y en avait trois de taffetas des couleurs du Prince d'Orange" [3]). Weinig weken te voren was Gouda voor den Prins bezet door Geuzen, die „vive le Prince d'Orange" riepen, „vertoonende vendelen orangien, wit en blau" [4]). Wij zijn hier dus tot dicht bij het uitbarsten van den opstand, verder zelfs dan de eerste Statenvergadering van Holland, genaderd. Kan men ontkennen dat het allen schijn heeft, alsof ook de Watergeuzen 's Prinsen kleuren in den top voerden? Dat lag ook voor de hand. Zij hadden hun commissiën van den Prins, òf als admiraal der provincie Holland, òf als eigenmachtig potentaat, gekregen [5]) en het was een aloud gebruik, dat de schepen de vlaggen voerden van den landsheer en van zijn admiraal. In overeenstemming daarmee is het voorschrift der Staten aan de Levant-vaarders, van het jaar 1623: „dat zij zullen gehouden wesen te voeren de gewoonlijcke baniere ofte vlagge van den Heere Prince van Orangien als admiraal-generaal van de Geunieerde Nederlanden" [6]).

---

1) De Jonge, blz. 28. Bakhuizen van den Brink denkt, dat de driekleur de livrei van Brederode kan geweest zijn (vgl. Van Vloten, Opstand, dl. I, blz. 127). Ik denk eer aan een verwarring in de aangehaalde plaats; de bode meende de kleuren van Brederode, het waren die van Oranje. Over die van Brederode zie o.a. Van Leeuwen, Batavia illustrata.

2) Ibid., blz. 38.

3) Vrije Fries, dl. VIII, blz. 398. Lumey trok in November 1572 de Hollandsche steden rond, „stipantibus eum praetorianis, qui sub signo quod conspicilio notabatur, cuique Henricus Alostanus praeerat, merebant" (Opmeer, Hist. Martyrum, p. 63). In de thesauriers-rekening van Leiden van 11 November 1572 tot 10 November 1573 vindt men op 10 Maart 1573: „Aen Dirc Cornelisz, schilder, ter cause van XXXVI groote banieren, aen d'eene zyde 't wapen van Zijn Excellentie ende aen d'ander zyde 't wapen van den heere van Batenburch" [opvolger van Lumey. Bor, dl. I, dl. blz. 431, Boek VI, f°. 315] „met hare helmetten geschildert te hebben, betailt X[illegible]XIIII sc."

4) Griffioen, Nalezing mijner Herinneringen van Gouda, blz. 52; vgl. Walvis, Gouda, blz. 343.

5) Bor, dl. I, blz. 323 (Bk. V, f°. 233). 28 April 1572 schreef Morillon aan Granvelle: „Il semble que les occupateurs (van Vlissingen) le veuillent garder au nom du prince d'Orange, duquel l'on dit qu'ils ont planté les bannières sur les murailles" (Corresp. de Granvelle, t. IV, p. 200).

6) Placcaetboeck, dl. I, blz. 912.

Wij hebben, dunkt mij, het positief bewijs geleverd, dat van ons gevorderd wordt. Het negatieve bewijs is moeilijker te geven. Wij kunnen niet aantoonen, dat de driekleur vóór 1572 nooit voorkomt. Wij moeten het aan de tegenpartij overlaten, het positief bewijs van het tegendeel te leveren.

Doch kunnen wij hier niet bewijzen, wij kunnen toch waarschijnlijk maken. Tusschen 1566 en 1572 zien wij de opstandelingen onder andere vanen dan die van den Prins optrekken. In 1567 voeren zij òf groene òf wit-groene vaandels [1]). In 1568 voeren de troepen, die door den Prins en zijn medeballingen tegen Alva in het veld gebracht worden, de gewone vaandels der Spaansche benden, witte of roode met het Bourgondische kruis [2]). Het heette toen, dat men niet tegen den koning, maar tegen de tyrannie van Alva strijd voerde, en men toonde zijn loyaliteit door 's konings kleuren te dragen. Aan hetzelfde voorgeven hebben wij het toe te schrijven dat, ook nog na 1572, de wapens en kleuren van Philips naast die van Willem van Oranje voorkomen. Zoo bijv. prijken nog in 1572 te Vlissingen op de Geuzenvaandels de vereenigde wapens van den koning en den Prins [3]).

De kleuren van Philips waren rood-wit-geel („encarnado-blanco-amarillo"). Bij zijn inhuldiging in de Nederlandsche steden, in 1549, werden die kleuren overal gedragen. De beschrijving van Calvete d'Estrella is vol voorbeelden. Maar nergens komt bij die gelegenheid onze driekleur te voorschijn. Evenmin bij de intochten van Karel V; bijvoorbeeld, bij die te Brugge in 1515 (beschreven door maistre Remy du Puys) schitteren alleen de rood-wit-gele

1) Corresp. de Phil. II, t. I, p. 526; Antw. Chronykje, blz. 125 en elders. Volgens een ooggetuige, aangehaald bij Van Vloten, Roemerswaal in 1566, blz. 8: wit, zwart, groen. Kan het groen ook samenhangen met de „groene preek" (Van Vloten—Borgnet, blz. 270) en de „groene kerk" (Geschiedzangen, dl. I, blz. 316).

2) Mendoça, p. 107 der Spaansche uitgaaf; Corresp. de Phil. II, t. I, p. 525, noot. In 1565 gebeurde het, maar was het ongewoon, dat de gewone koningsvaandels door de rebellen gevoerd werden (Corresp. de Phil. II, t. III, p. 392/3). In 1568 bij 's Prinsen tocht over de Maas was blauw de kleur van den Prins (Gachard, Corresp. de Guill. le Tacit., t. III, p. VII. Bakhuizen, Andries Bourlette, p. 182). Nog hadden de muitelingen in 1567 een andere vlag dan de groene: een witte met het Andrieskruis (Gachard, Corresp. de Guill. le Tacit., t. II, p. CXXVIII). In een officieel verslag omtrent de troepen door Brederode na zijn uitwijking in Kleefsland verzameld (Van Vloten, Opstand, dl. II, blz. 267): „Leurs enseignes sont toute blanches avec une croix de St. Andrieu rouge". Volgens Mendoça (Spaansche tekst, p. 107, aangehaald bij Van Wijn, Nalezingen op Wagenaar, blz. 270): roode vaandels en daarin kruisen, gelijk de Spanjaarden. Vgl. Bakhuizen, Andries Bourlette, blz. 184.

3) Zie Van Vloten, Opstand, dl. II, blz. 340. Vgl. Archives, t. III, p. 438; Corresp. de Granv., t. IV, p. 200.

kleuren. De Nederlandsche lijfwachten der Spaansche vorsten zijn in die kleuren uitgedost. De benden van Erik van Brunswijk in 1568 voeren vanen van diezelfde kleuren [1]). En de Watergeuzen, die in Juni 1573 een aanslag op de schepen aan het Vlie ondernamen, hadden voor leus: „Helpt Godt Oraignen", en voor veldteeken een sluier van geel en rood en een witten neusdoek om den arm [2]). Doch reeds voorbeelden te over. Laten wij thans zien wat tegen dit alles onze tegenpartij heeft in te brengen. Welke bewijzen brengt zij bij voor haar stelling, dat de Nederlandsche vlag van vóór 1572 dagteekent?

Slechts één enkel voorbeeld, één enkele schilderij van 1536, die op de reede van Amsterdam schepen voorstelt, waaronder eenige met de welbekende driekleur. Ongelukkig is echter die schilderij geretoucheerd, en het is twijfelachtig, of ook niet de vlaggen overschilderd zijn. Zeker is het, en Muller zelf getuigt het [3]), dat de houtgravure van 1544 die schepen en hun vlaggen anders voorstelt dan de schilderij; zijn gissing dat de prent niet naar de schilderij, maar naar een vroegere schets genomen zal zijn, komt mij onwaarschijnlijker voor dan het vermoeden dat de schilderij bij het restaureeren aanmerkelijk gewijzigd is. In alle geval, deze schilderij alleen is niet te vertrouwen. Laten wij haar dus buiten rekening. Waar zijn de overige bewijsstukken? Er schijnen er niet meer te zijn; althans men brengt geen andere bij. Geen afbeelding, buiten deze, vertoont de driekleur vóór 1572. Geen geschrift, van wat aard ook, kronijk, charter, ordonnantie, uit den tijd van Karel V en van Philips II, gewaagt er van. En hiermee willen wij niet zeggen, dat er in stukken van dien tijd geen afbeeldingen of beschrijvingen van vlaggen zouden voorkomen; er zijn er in menigte, maar altijd van andere vlaggen dan de driekleurige.

De gewone Nederlandsche vlag van dien tijd is die met het St. Andries-kruis op een rooden of witten grond. Het leger te land en de vloot voeren die doorgaans. Het behoeft wel niet gezegd, dat zij afstamt uit de 15de eeuw en uit het Bourgondische tijdvak, welks overleveringen de Oostenrijksche landsheeren getrouw bewaarden. Daarentegen hadden de Bourgondiërs zich geenszins gehouden aan de gebruiken van het Beiersche huis,

1) Archives, t. III, p. 238.
2) Van Vloten, t. a. p. blz. 309.
3) Blz. 10.

dat zij slechts in enkele gewesten van Nederland meer verdrongen dan vervangen hadden.

Maar er staat onze partij nog een andere weg open om haar stelling te bewijzen. Als het rood-wit-blauw voor 1572 de algemeene vlag van Nederland geweest is, en sedert in Noord-Nederland vervangen door het oranje-wit-blauw, dan zal toch wel in de gehoorzame gewesten van het Zuiden, het rood-wit-blauw gebleven zijn. Laat men dus aantoonen, dat de Spaansche Nederlanden in de 17de eeuw deze kleuren voerden. Doch ook dit bewijs is niet te leveren. Integendeel, de Bourgondische kruisvlag komt ook dan algemeen en uitsluitend voor. Onder deze vlag voeren de Duinkerker kapers, jaar in jaar uit, den strijd tegen onze oorlogschepen. Bewijst dit niet overtuigend dat de kruisvlag ook voor Noord-Nederland de gebruikelijke moet geweest zijn tot op 1572?

Ik heb naar mijn beste weten den tegenwoordigen staat der quaestie voorgesteld. Ik heb, in billijkheid, naar ik meen, de eischen gesteld, waaraan onze tegenpartij voldoen moet. Zij moet onloochenbare bewijzen, duidelijk sprekende voorbeelden voor een vroeger bestaan der driekleurige vlag bijbrengen. Doet zij dit niet, dan is haar zaak verloren. Het baat haar niets, al bewijst zij dat rood, wit en blauw de kleuren van het Beiersche huis geweest zijn. Het baat haar niets, al betwijfelt zij of oranje, wit en blauw wel de kleuren zijn van het wapen van Oranje-Nassau. Alle gevolgtrekkingen zijn overbodig, als er feiten aangehaald kunnen worden, en ongenoegzaam, als de feiten ontbreken. Is de driekleur voor 1572 even algemeen geweest als de kruisvlag, dan moet het gemakkelijk vallen een dozijn voorbeelden te verzamelen. Zijn daarentegen zulke voorbeelden niet te vinden, dan is het bestaan dier vlag onzeker, en haar algemeenheid stellig weerlegd.

(Nederlandsche Spectator, 1864, blz. 81 vlg.)

III.

(1885.)

Bij gelegenheid van het heugelijke feest onzer herwonnen onafhankelijkheid, in November 1863 gevierd, heeft menig vriend van Vaderland en Vorst zijn liefde voor Oranje en Nederland

willen toonen door het uithangen eener vlag, waarin het rood door oranje vervangen werd. Hij meende dat hij zoodoende herstelde, wat twee eeuwen geleden door de vijanden van het vorstelijke stamhuis misdaan was; dat hij aan de kleur des konings de plaats teruggaf, die zij in den tijd van Jan de Witt aan het rood der Loevesteinsche factie had moeten afstaan. De bedoeling was welgemeend en goed, maar de verandering verkeerd en onredelijk. Wat men voor een restauratie, een herstel van het oude en ware aanzag, was een revolutie, een nieuwigheid. Wat men als een hulde aan den historischen oorsprong der vlag bedoelde, was inderdaad een inbreuk op hetgeen historisch geworden was.

Dat de verandering geen verfraaiing mocht heeten, heeft een ieder gezien. De harmonie tusschen de drie kleuren wordt verbroken, als men het helder rood tot teer oranje verflauwt. Het zou dan noodig zijn ook het donkere blauw tot zacht hemelsblauw te verbleeken. Maar dan gaat een der schoonste eigenaardigheden van het geheel verloren. Tegen de grijze of bleek-blauwe luchten, die in ons klimaat de gewone zijn, komen de helder roode en donker blauwe buitenkanten onzer vlag sprekend uit; het frissche wit dat tusschenbeiden ligt, steekt er sterk bij af, maar harmoniëert er toch uitmuntend mee. Dit alles gaat verloren, als men eerst het rood in oranje, en tengevolge daarvan het donkerblauw in hemelsblauw verandert. De bleeke buitenkanten verliezen zich dan in de vale lucht, die haar omgeeft; de geheele vlag spreekt niet meer als vroeger tegen den achtergrond, waarop zij zich doorgaans vertoont. Nu zal ik niet ontkennen, dat het uiterlijk schoon eener vlag achterstaat en van mindere waarde is dan de historische herinneringen, die in haar leven. Maar toch, zonder noodzaak het uiterlijke onbehagelijk te maken, is niet raadzaam. De vlag is een zinnebeeld, waarin de afgebeelde gedachte hoofdzaak is, maar waarin de schoonheid van het beeld toch ook niet laag gesteld mag worden. Of het oog al dan niet met welgevallen rust op hetgeen bij den geest verheffende herinneringen wekt, is waarlijk niet onverschillig.

Het zouden dus al zeer deugdelijke redenen moeten zijn, die ons konden bewegen onze schoone vlag opzettelijk te ontsieren.

En al aanstonds pleiten zeer gewichtige redenen tegen iedere verandering. Is het niet vreemd het herwinnen van ons volksbestaan te vieren door het uitsteken van een andere vlag, dan die vóór het verloren gaan onzer onafhankelijkheid over het ge-

heele land en op alle zeeën der wereld gewapperd had, die zelfs gedurende den tijd onzer vernedering op een enkele plaats bleef prijken, als een zinnebeeld van ons onverdelgbaar voortbestaan, en die bij het afschudden van het juk terstond als leus der herwonnen vrijheid op nieuw werd opgeheven? Al ware het dan bewezen, dat voor twee eeuwen de partijschap het oranje door het rood had vervangen, om ons geliefd stamhuis te krenken, dan nog zouden de twee eeuwen, die sedert verloopen zijn, dien ellendigen oorsprong hebben uitgewischt, en de vlag van Willem III, van Willem IV en van Willem V gereinigd hebben van de smet, door de lang vergeten partijdigheid er eens op geworpen. Een nieuwe verandering, een zoogenaamde herstelling, zou alleen een poging kunnen wezen om nieuwe partijschap te wekken.

Gelukkig, dat zelfs de onderstelling niet waar is. Onze driekleur is nooit door den haat der oude partij verontreinigd. Zij is het onvervalschte zinnebeeld van de eenheid van Nederland en Oranje. De eer van deze waarheid in het licht te hebben gesteld komt toe aan wijlen den rijksarchivaris, Mr. J. C. de Jonge, den beroemden schrijver der *Geschiedenis van het Nederlandsche Zeewezen.* Latere geschiedvorschers hebben slechts in één opzicht zijn voorstelling moeten wijzigen; overigens hebben zij kunnen volstaan met te bevestigen, wat hij het eerst had aangetoond.

Hoe vreemd het mag schijnen, vóór de uitgaaf van De Jonge's *Oorsprong der Nederlandsche Vlag*, in 1831, was ons volk volkomen vergeten, wat de kleuren zijner vlag beteekenden, en hoe het aan die kleuren gekomen was. Sommigen meenden, dat de driekleur de oud-Spaansche koopvaardijvlag zou wezen. Ik vond die meening het eerst geopperd in een onuitgegeven bericht van zekeren doctor Steveninck — indertijd een berucht patriot — over de onlusten, in 1787 te Middelburg voorgevallen. Maar veel algemeener was in den tijd, toen De Jonge schreef, een andere dwaling: men geloofde dat koning Hendrik IV van Frankrijk, of misschien zijn voorganger. Hendrik III, aan de toen opkomende republiek haar vlag geschonken had. Om welke reden de Fransche koning die gegeven, en onze republiek ze aangenomen mocht hebben, werd in het midden gelaten. Naar alle waarschijnlijkheid had het toeval, dat de Fransche republiek en het keizerrijk dezelfde kleuren voerden, die in onze vlag prijkten, aanleiding gegeven tot deze in niets gegronde bewering. De Jonge had niet veel moeite om haar ongegrondheid te betoogen; in weinige bladzijden vernietigde hij haar voor altoos.

Maar met het weêrleggen der dwaling was de waarheid nog niet gevonden. De vraag, hoe zijn onze drie kleuren de nationale vlag geworden? bleef onbeantwoord. De eenige weg om tot een antwoord te komen was de historische. Van het bekende moest men tot het onbekende voortgaan; van de latere tijden, toen de driekleur algemeen in zwang was, opklimmen tot de oudste, de alleroudste tijden, en nasporen wanneer voor het eerst van de driekleur als Nederlandsche vlag gewag werd gemaakt. Was eens de tijd van het ontstaan der vlag gevonden, dan zou de beteekenis van haar kleuren gemakkelijker te ontdekken zijn.

De Jonge sloeg dezen weg van onderzoek in, en volgde de sporen van het bestaan der vlag tot in den aanvang der Republiek, tot bij den opstand tegen Spanje. Hooger op kon hij er geen ontwaren. De eerste dagen van den opstand tegen Spanje, het jaar 1572, waren dus naar alle waarschijnlijkheid het tijdstip van het ontstaan der vlag. En naar haar beteekenis behoefde men nu niet te raden. Zij was gevonden tegelijk met den tijd van haar geboorte. Want zij die haar hadden aangenomen, hadden dit niet onbewust en willekeurig gedaan. Zij hadden de driekleur gekozen, omdat zij de livreikleur was van het hoofd van den opstand, van Willem I van Oranje.

Deze uitkomst was even gewenscht als verrassend. Wat toch kon de natie liever wenschen dan dat de vlag in haar zinnebeeldige taal voortdurend verkondigde, wat onze geschiedenis op elke bladzijde in het breede bewijst, dat Oranje en Nederland één zijn? Het was een streelende gedachte, dat Nederland zijn vlag aan de livreikleuren zijner vorsten ontleend had, en dat het daarentegen aan die kleuren een roem had bijgezet, als geen andere vorstenlivrei ten deel is gevallen.

Geen wonder dan ook dat aanvankelijk het betoog van De Jonge door niemand weêrsproken, door een ieder grif aangenomen werd. De vraag scheen voor goed opgelost, het onderzoek gesloten. Maar onlangs heeft een toevallig gevonden bericht, een post op een oude grafelijke rekening, bij sommigen weêr twijfel gewekt aan de juistheid van het resultaat, waartoe De Jonge gekomen was, en zoo is het onderzoek opnieuw geopend. Wij verheugen er ons hartelijk over. Immers twijfel leidt tot waarheid. De waarheid kan er slechts bij winnen, als men haar aan een nieuw en scherp onderzoek onderwerpt.

Een ijverig geschiedvorscher, wijlen P. C. Guyot, vond, bij het doorsnuffelen van oude grafelijke rekeningen, dat een der Beiersche

hertogen, die als graaf over Holland geregeerd heeft, blijkens de rekening van zijn thesaurier van 1410, zijn grijs laken statiekleed uitgemonsterd had met rood, wit en blauw fluweel. Door deze vondst opmerkzaam gemaakt, ging hij verder onderzoeken, en bevond hij, dat waarlijk deze drie kleuren op 's graven wapen voorkwamen, dat zij bijgevolg de kleuren van zijn livrei moesten zijn, en dat zij dan ook wel de nationale kleuren, de kleuren der vlag, in den tijd van het Beiersche huis konden wezen. Zijn nasporingen voortzettende, bemerkte hij dat weêr dezelfde kleuren, rood, wit, blauw, gezien werden op het wapen der Bourgondische hertogen, en dat dus niets belette dat de driekleurige vlag van Beieren in gebruik was gebleven gedurende de Bourgondische heerschappij, en zelfs nog later onder de Oostenrijksche vorsten, die zich, zooals bekend is, zooveel mogelijk aan de instellingen en gebruiken der Bourgondische hertogen, hun voorzaten, hielden. Zoo zou dan onze driekleur niet van den opstand, maar van twee eeuwen vroeger dagteekenen. Guyot, zelf ten volle overtuigd, ijverde om ook het publiek te overtuigen. Na zijn dood heeft een ander ervaren navorscher, D. G. Muller, het onderzoek en den strijd voor zijn stelling voortgezet. Hij heeft ons echter nog niet tot zijn gevoelen kunnen overhalen.

De groote fout in zijn redeneering, evenals in die van Guyot, is, dat zij niet van het bekende tot het onbekende opklimt, maar omgekeerd van het onbekende uitgaat; dat zij niet op feiten berust, maar op gevolgtrekkingen.

Bekend en zeker is het, dat in 1572 de Watergeuzen de driekleur oranje-wit-blauw als veldteeken voerden, en dat de steden, die hun partij toevielen, ten blijk daarvan dezelfde driekleur opstaken. Even zeker is het dat zij dit deden in de gedachte, dat deze drie kleuren de livreikleuren waren van den prins van Oranje. In Juli 1572 werd een bende Geuzen verslagen; volgens den brief, door Robles aan Alva over dit gevecht geschreven, voerden zij vaandels met de kleuren van den prins van Oranje. Kort te voren had een andere bende, onder bevel van heer Adriaan van Swieten, Gouda voor den prins van Oranje bezet, onder de leus: „Vive le prince d'Orangiën, vertoonende vaandels orangiën, wit en blauw", — zoo zegt een getuige van deze gebeurtenis. In 1577 hield Willem van Oranje zijn plechtigen intocht in Gent; bij deze gelegenheid werd de Vrede verbeeld door een maagd, „gegord in een gordel van 's Prinsen paluere, orange, wit en blauw". Bij de aankomst van Anjou te Antwerpen, in 1581, waren de

Hollandsche schepen versierd „met hun gewoonlijke wimpels, die den Spanjaarden groote vrees plegen aan te jagen, met des prinsen van Orange couleuren". De vlag met die kleuren geverfd, heet bij het zeevolk steeds de prinsegeus, de prinsevlag, de oude geus, enz. Dat desniettemin de vlag een anderen oorsprong zou hebben gehad; dat zij, die haar hadden aangenomen, zich in de beteekenis der kleuren vergisten, wie kan het gelooven?

Maar, zal men zeggen, er wordt op al de aangehaalde plaatsen alleen van oranje-wit-blauw als van 's Prinsen kleuren gesproken; toegegeven dat deze kleuren 's Prinsen livreikleuren waren en nu voor het eerst als vlag werden gebruikt; dat verhindert nog niet, dat rood-wit-blauw reeds sedert lang als nationale driekleur in gebruik kunnen geweest zijn.

Wij antwoorden: is het denkbaar, dat de opstandelingen als veldteeken een vlag zouden hebben aangenomen, die zich van die hunner vijanden alleen onderscheidde door een zoo slecht te erkennen verschil als oranje van rood? Is het waarschijnlijk, dat de overgroote overeenkomst tusschen beide banieren door geen der geschiedschrijvers zou zijn vermeld? Buitendien, wij zullen later zien, dat in de Geuzenvaandels het oranje soms door rood vervangen werd: beide kleuren zijn eigenlijk slechts verschillende tinten van één kleur.

Doch waartoe zonder bewijs aangenomen wat voor bewijs vatbaar is? Waartoe ondersteld dat rood-wit-blauw de nationale vlag tijdens den opstand geweest is; waarom dit niet liever aangetoond? Omdat men te vergeefs naar voorbeelden gezocht heeft. Een enkele schilderij van vroeger dagteekening toont wel de driekleur, maar het is meer dan twijfelachtig of die er niet later is opgeschilderd. En het zou niet aan een menigte van voorbeelden kunnen ontbreken, indien de stelling inderdaad juist was. Immers de vlag, die in den tijd van Philips II waarlijk de gewone Nederlandsche vlag geweest is, komt op een tal van schilderijen en teekeningen voor, en wordt in een menigte van staatsstukken vermeld. Ik bedoel de roode of witte vlag met het Bourgondische kruis. Was nu de driekleur insgelijks algemeen in gebruik geweest, zij zou zonder twijfel eveneens gedurig in teekeningen en in geschriften voorkomen. Dat men ze nergens met ontwijfelbare zekerheid kan aanwijzen, weerlegt de stelling, dat zij algemeen in gebruik is geweest, volkomen.

Een andere tegenwerping heeft niet minder te beteekenen. Indien rood, wit en blauw voor den opstand in al de Nederlanden

inheemsch is geweest, en in Noord-Nederland tijdens den opstand door het oranje-wit-blauw slechts tijdelijk verdrongen werd, dan zou men verwachten dat in het gehoorzaam gebleven Zuid-Nederland de oorspronkelijke driekleur ook na de afscheiding in gebruik gebleven zou zijn. Maar in de Spaansche Nederlanden is wel de kruisvlag voortdurend de nationale vlag; van een driekleurige daarentegen bestaat er taal noch teeken.

En ook onder de Bourgondische hertogen heeft nooit iemand van een driekleur gehoord. Een enkele maal lezen wij van een witte vlag met blauwe franje, maar nooit van een vlag in drie verschillend gekleurde banen verdeeld. Zulk een vlag bestaat alleen in de verbeelding van al te vernuftige navorschers.

Wij houden ons dus bij de uitkomst, die De Jonge verkregen had, en die sedert gedurig door ieder vernieuwd onderzoek bevestigd is: de driekleur is de livreikleur van Oranje.

Maar die livrei was oranje-wit-blauw, niet rood. Hoe komt dan het rood in onze vlag? Het antwoord op deze vraag, door De Jonge niet als stellig, maar als waarschijnlijk gegeven, is het eenige wat later voor onjuist in zijn redeneering erkend is. Hij meende dat de oorzaak der verandering niet wel gezocht kon worden in het slecht standhouden der oranjekleur, die haar voor een vlag minder geschikt maakt, maar dat zij gezocht moest worden in een staatkundige gebeurtenis. Hij meende dat, toen na den dood van Willem II de Hollandsche staatslieden het stadhouderschap wilden laten vervallen, de kleur die aan het stadhouderlijk huis herinnerde, met opzet tot een andere onschuldige kleur was gewijzigd. Hij beriep zich tot aanbeveling van zijn meening op de vele berichten, ons door tijdgenooten bewaard, betreffende het dragen van oranje door de stadhoudersgezinde menigte ten spijt der regeering, en de weigering van het zeevolk om in den Engelschen oorlog, die spoedig volgde, onder andere dan de oude vlaggen te vechten.

Maar nauwkeuriger beschouwd blijken deze berichten niet te leeren, wat De Jonge er uit afleidde. De nieuwe vlaggen onderscheiden zich van de oude, niet door een verandering van kleur — daarop wordt volstrekt niet gedoeld — maar door weglating van het wapen van den stadhouder. Dat men oranjevanen ronddroeg, wil niet zeggen dat men dit deed omdat het oranje in de gewone vlag voor rood had plaats gemaakt. Integendeel, indien deze reden werkelijk bestaan had, zou zeker in een der vele berichten hiervan melding gemaakt zijn.

Hadden de Staten van Holland den weêrzin niet gevreesd, dien de natie ten duidelijkste tegen al zulke veranderingen aan den dag legde, zij zouden zeker een geheel ander vaandel hebben aangenomen, en wel dat, hetwelk zij in de plaats van de Prinsen-driekleur aan de garde gaven, toen zij deze uit den dienst des stadhouders in den hunnen deden overgaan [1]). Dat vaandel was geel, geborduurd met goud, en daarin het gewone zinnebeeld van Hun Edel Groot Mogenden met hun devies: „Vigilate Deo confidentes"; de banderolle was eenvoudiger, een roode leeuw op gelen grond. — Wij erkennen daarin de oude Statenvlag, die in den eersten tijd der Republiek nevens de admiraalsvlag, 's Prinsen driekleur, op de Hollandsche schepen wapperde, maar allengs in onbruik geraakt was en voor de driekleur het veld had geruimd. Onder deze vlag nu weigerde het zeevolk tegen de Engelschen te vechten, en voor zijn weigering weken de Staten wijselijk terug.

Toen men eens de verklaring van De Jonge had opgegeven, en onbevooroordeeld verder onderzocht, bleek het weldra dat het rood in onze vlag reeds vele jaren vóór 1650, te midden van het stadhouderlijk bewind, voorkomt. Als men van de vlag spreekt, noemt men haar nog steeds oranje-wit-blauw; als men ze afbeeldt kleurt men ze dikwerf rood in plaats van oranje.

Beide tinten werden blijkbaar zonder onderscheid gebruikt. In een bevelschrift van den gouverneur-generaal Hendrik Brouwer en de Raden van Indië, van het jaar 1634, toen Frederik Hendrik machtiger en beminder was dan ooit, werd den opperkoopman gelast te koopen: 600 stuks vlaggedoek, 10 corgie rood of oranje, 10 corgie blauw en 10 corgie wit. De gelijkstelling van rood en oranje in dit officiëele stuk laat geen twijfel over, of rood en oranje werden toen reeds gelijkelijk gebruikt [2]).

De partijschap heeft dus aan onze vlag niets veranderd: het rood is evenzeer als het oranje, nevens het wit en blauw, de

1) Resol. Holl. 1653, blz. 151; Resol. Gecomm. Raden 18 April 1652. Vgl. Lois, Beschr. v. Rotterdam, blz. 157.

2) Zoo vindt men in Zeer aanmerkelijke Reizen van Jan Erasmus Reiniersz., blz. 83 (Amst. 1691), blz. 83, omstreeks 1674 geschreven. „Ende alsoo hy geen *Prince-vlagge of vaendel* by sich had, behielp hy hem op een aerdige wyze, te weten: een stuk wit en blauw linden verstrekte voor *blanje bleu*, en nademaal het *oranje* nog ontbrak, werd een stuk wit linden in kalkoenen bloed en Rookouw geverwd, waardoor het een *rode* koleur aannam; dese drie voorseide stukken aen malcander geregen, maecte voer die tijt het Princelyke vaendel van Oranje uit"... Rocau of orleaen is een boom, uit welks vrucht de West-Indiërs een roode verf bereiden, waarmee zij zich beschilderen (Hartsinck, Beschr. van Guiana, dl, I, blz. 85). De verf heet ook rocau, zoowel als de boom.

kleur van ons stadhouderlijk, van ons koninklijk stamhuis. Alleen redenen van praktischen en aesthetischen aard hebben aan de heldere en donkere kleur de voorkeur boven de matte en vale gegeven. Het zou dwaas zijn thans weêr terug te komen op hetgeen de tijd heeft uitgewezen. Het zou dwaas zijn te herstellen wat de ondervinding als minder doelmatig heeft afgekeurd. Maar meer dan dwaas, schandelijk zou het wezen, de roemrijke vlag der vaderen, die door alle partijen van voorheen ongedeerd en onbezoedeld is gelaten, nu als een partijvlag in minachting te brengen. Nevens de driekleur is van ouds een vlag zonder banen, een enkele oranjevlag, in gebruik geweest. Laat die prijken zoo dikwerf het noodig is den koning alleen, zonder het vaderland, onze sympathie te toonen. Maar veranderen wij niets aan de vlag, die door den tijd haar vasten vorm heeft gekregen. Wij hebben ons over haar niet te schamen. Wij mogen over ons zelven voldaan zijn, indien wij haar in de eere handhaven, die het voorgeslacht voor haar bij alle natiën verworven heeft.

(Almanak der Maatschappij Tot Nut van 't Algemeen, 1865, blz. 73 vlg. — Op nieuw uitgegeven in: Kennen en Doen. Bijdragen, verzameld door de Maatsch. tot Nut van 't Algemeen, dl. I, 1870, blz. 73 vlg.)

UNIVERSITY OF MICHIGAN
3 9015 06840 0996

